

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Кіровоградський національний технічний університет

НАУКОВІ ПРАЦІ

**КІРОВОГРАДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕХНІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

В и п у с к 27

Кіровоград • 2015

УДК 33
ББК 65

Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки, вип. 27. – Кіровоград: КНТУ, 2015. – 364 с.

Рекомендовано до друку Вченою радою Кіровоградського національного технічного університету, протокол №9 від 08 червня 2015 року.

Редакційна колегія:

Шалімова Н.С. (головний редактор), д.е.н., проф.;
Левченко О. М. (заст. головного редактора за напрямом «Економіка та менеджмент»), д.е.н., проф.;
Давидов Г.М. (заст. головного редактора за напрямом «Фінанси, облік та аудит»), д.е.н., проф.;
Бугайова М.В. (відповідальний секретар за напрямом «Економіка та менеджмент»), к.е.н.;
Смірнова І.В. (відповідальний секретар за напрямом «Фінанси, облік та аудит»), к.е.н., доц.;
Гнибіденко І.Ф., д.е.н., проф.;
Дрозд І.К., д.е.н., проф.;
Комарова О.А., д.е.н., проф.;
Лутай Л.А., д.е.н., проф.;
Пальчевич Г.Т., к.е.н., проф.;
Семикіна М.В., д.е.н., проф.;
Щекович О.С., д.е.н., проф.

Гузикова Л.О., д.е.н., проф. (Росія);
Моравські Войцех, д.хабілітований, проф. (Польща) (Wojciech A. Morawski, prof. dr. hab.);
Маноле Т.М., д-р хабілітат е.н., проф. (Молдова);
Махмуд Хамдам, д-р філософії з управління персоналом (Ліван), (Mahmoud Hamdan, PhD in Human Resources Management);
Сашер Хассан Ел-Аннан, д-р філософії по менеджменту (Ліван), (Saher Hassan EL-Annan, Ph.D in Management);
Совік Л.Є., к.е.н., доц. (Росія).

Адреса редакційної колегії: 25030, м. Кіровоград, пр. Університетський, 8, Кіровоградський національний технічний університет, тел.: 390-466, 390-584, 55-10-49.

Офіційний сайт: <http://economics.kntu.kr.ua>

Збірник заснований у 2001 році.

Включений до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватись результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук в галузі економічних наук (постанови Президії ВАК України від 14 листопада 2001 року №2-05/9, від 10 березня 2010 року № 1-05/2, наказ Міністерства освіти і науки України від 12 травня 2015 року №528).

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
серія КВ, №15255 - 3827 ПР від 30.04.2009 р.

Мови видання: українська, російська, англійська. Періодичність – 2 рази на рік.

Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за підбір і точність наведених фактів, цитат, даних, власних імен та інших відомостей, а також за те, що матеріали не містять даних, які не підлягають відкритій публікації. Редакція може публікувати статті в порядку обговорення, не поділяючи точки зору автора.

ЗМІСТ

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ. МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

<i>І. Г. Бережнюк, І. В. Несторишен, В.В. Булана (Україна)</i> Досвід впровадження системи контролю імпорту та експорту (ICS/ECS) в ЄС (українською мовою)	12
<i>Н. С. Педченко, С.І. Заворотній (Україна)</i> Узагальнення наукових підходів до розуміння сутності бюджетного потенціалу регіону (українською мовою)	21
<i>М. В. Семикіна, С. С. Голбанос (Україна)</i> Конкурентоспроможність молоді на ринку праці в умовах системної кризи (українською мовою)	28
<i>О.М. Гай, Є.Ю. Захарова (Україна)</i> Інтерактивні методи викладання економічних дисциплін у вищих навчальних закладах в контексті забезпечення якості підготовки вітчизняних фахівців (українською мовою)	36
<i>О.О. Демешок (Україна)</i> Напрями параметричної компенсації невизначеності функціонування системи управління розвитком стратегічного потенціалу (українською мовою)	42
<i>Б.В. Дмитришин (Україна)</i> Особливості розвитку та функціонування транснаціональних корпорацій ЄС в умовах глобалізації (українською мовою)	49
<i>О.М. Остапенко (Україна)</i> Стратегічний контролінг в системі управління авіаційним підприємством України (українською мовою)	58
<i>В.В. Подплетний (Україна)</i> Державна фінансова підтримка розвитку малих підприємств (українською мовою)	65
<i>Т.В. Руда (Україна)</i> Розробка методичного інструментарію для оцінювання ефективності діяльності митних органів України на основі інтегрального підходу (українською мовою)	75
<i>В.А. Туржанський (Україна)</i> Підхід до розробки інструментарію поглибленого аналізу зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання (українською мовою)	83
<i>О.В. Яковенко (Україна)</i> Теоретичні основи аналізу зовнішньоекономічної діяльності митними органами (українською мовою)	89
<i>І.М. Савіцька (Україна)</i> Сучасний стан та перспективи розвитку людського капіталу в аграрному секторі економіки (українською мовою)	94
<i>Г.О. Козинець (Україна)</i> Фінансове забезпечення розвитку інтелектуального капіталу (українською мовою)	104

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

<i>І.В. Лантух (Україна)</i> Будівництво вітчизняної залізниці та розвиток її інфраструктури наприкінці XIX ст. (українською мовою)	113
---	-----

<i>С.В. Орлик (Україна)</i> Механізм впровадження військового податку в Україні: досвід періоду Першої та Другої світових війн і сучасність (українською мовою)	119
<i>Р.В. Яковенко, Т.В. Бобочка., М.Д. Линченко (Україна)</i> „Людина економічна” та її еволюція (українською мовою)	129

ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

<i>О.А. Комарова (Україна)</i> Пріоритетні напрямки розвитку випереджаючої освіти в Україні (українською мовою)	138
<i>М.В. Семикіна, Н.А. Іщенко, М.В. Бугайова (Україна)</i> Трансформації зайнятості як фактор зміни мотиваційних моделей поведінки на ринку праці (українською мовою)	148
<i>О.В. Абашина (Україна)</i> Аналіз результатів розбудови соціальної ринкової економіки в Україні (українською мовою)	158
<i>М.В. Бугайова, А.С. Златопольська (Україна)</i> Аналіз сучасного стану трудових ресурсів забезпечення Кіровоградського регіону в контексті реалізації стратегії соціально-економічного та інноваційного розвитку регіональної економіки (українською мовою)	165
<i>Т.І. Грінка (Україна)</i> Моделювання розстановки пріоритетів у визначенні коефіцієнтів важливості вимог роботодавців до професійних знань і умінь робітників (українською мовою)	176
<i>О.С. Хачатурян (Україна)</i> Сучасні методи аналізу при оцінці та прогнозуванні зайнятості у малому підприємстві регіонів (англійською мовою)	185

ФІНАНСИ І КРЕДИТ

<i>О.М. Гуцалюк (Україна)</i> Система фінансового забезпечення технологій управління діяльністю комерційного банку (українською мовою)	192
<i>О.А. Магопєць, А.А. Босенко (Україна)</i> Генезис системи оподаткування сільськогосподарських товаровиробників в Україні (українською мовою)	198

ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

<i>Н.М. Бразілій, О.М. Шинкаренко (Україна)</i> Особливості здійснення товарообмінних операцій в сучасних економічних умовах (українською мовою)	212
<i>С.Л. Демиденко (Україна)</i> Методичні підходи до стратегічного аналізу показників фінансової звітності (українською мовою)	218
<i>М.М. Зюкова (Україна)</i> Становлення та сучасний стан бухгалтерського балансу (українською мовою)	225
<i>А.М. Лисенко (Україна)</i> Система нормативно-правового регулювання обліку та аудиту загальногосподарських витрат підприємства (українською мовою)	234
<i>О.Б. Пугаченко (Україна)</i> Організаційна структура системи матеріального забезпечення з метою інтеграції обліку з іншими функціями управління (українською мовою)	246

В.С. Шелест (Україна)

Методичні положення аналізу використання нематеріальних активів
інноваційно-орієнтованих підприємств (українською мовою) 255

Н.М. Поддубна (Україна)

Внутрішній контроль у роздрібних торговельних підприємствах споживчої
кооперації: особливості побудови та здійснення (українською мовою) 268

СТАТИСТИКА. МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

Б.В. Дмитришин, А.В. Титаренко (Україна)

Використання сучасних інформаційних технологій в забезпеченні діяльності
туристичної галузі (українською мовою) 278

Ю.В. Кернасюк (Україна)

Автоматизація складання технологічних карт в рослинництві і прогнозування
витрат (українською мовою) 283

І.В. Ніколаєв, Н.В. Криворучко (Україна)

Використання сучасних інформаційних технологій у роботі бібліотек
(українською мовою) 294

Н.О. Пасічник, Р.Я. Ріжняк (Україна)

Освітні індикатори як інструмент оцінювання стану і динаміки розвитку
освітніх систем (українською мовою) 301

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ ТА ГАЛУЗЕЙ. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

О.В. Станіславик, О.М. Коваленко (Україна)

Ключові засади формування вертикально-інтегрованих структур у харчовій галузі
(українською мовою) 309

Ю.А. Бондар, А.С. Арапов (Україна)

Необхідність формування фонду нагромадження для підприємств (російською мовою) 318

М. О. Чупріна (Україна)

Проблеми та перешкоди на шляху забезпечення провадження алокаційного
управління розвитком промислового потенціалу України (українською мовою) 325

Н. П. Базалійська, С.А. Кравець (Україна)

Сучасні проблеми оплати праці в Україні в умовах кризи національної економіки
(українською мовою) 332

О.М. Замота (Україна)

Порівняльна оцінка витрат на використання автомобілів в сучасних умовах
(російською мовою) 341

С.А. Попель (Україна)

Побудова трирівневого механізму формування інноваційного потенціалу
промислового підприємства (українською мовою) 347

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ 354

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫМ ХОЗЯЙСТВОМ. МЕЖДУНАРОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ

<i>И.Г. Бережнюк, И.В. Несторишен, В.В. Буланая (Украина)</i> Опыт внедрения системы контроля импорта и экспорта (ICS/ECS) в ЕС <i>(на украинском языке)</i>	12
<i>Н. С. Педченко, С. И. Заворотний (Украина)</i> Обобщение научных подходов к пониманию сущности бюджетного потенциала региона <i>(на украинском языке)</i>	21
<i>М.В. Семикина, С.С. Голбанос (Украина)</i> Конкурентоспособность молодежи на рынке труда в условиях системного кризиса <i>(на украинском языке)</i>	28
<i>А.Н. Гай, Е.Ю. Захарова (Украина)</i> Интерактивные методы преподавания экономических дисциплин в высших учебных заведениях в контексте обеспечения качества подготовки отечественных специалистов <i>(на украинском языке)</i>	36
<i>О. А. Демешок (Украина)</i> Направления параметрической компенсации неопределенности функционирования системы управления развитием стратегического потенциала <i>(на украинском языке)</i>	42
<i>Б.В. Дмитришин (Украина)</i> Особенности развития и функционирования транснациональных корпораций ЕС в условиях глобализации <i>(на украинском языке)</i>	49
<i>О.Н. Остапенко (Украина)</i> Стратегический контроллинг в системе управления авиационным предприятием Украины <i>(на украинском языке)</i>	58
<i>В.В. Подплетный (Украина)</i> Государственная финансовая поддержка развития малых предприятий <i>(на украинском языке)</i>	65
<i>Т.В. Руда (Украина)</i> Разработка методического инструментария для оценивания эффективности деятельности таможенных органов Украины на основе интегрального подхода <i>(на украинском языке)</i>	75
<i>В.А. Туржанский (Украина)</i> Подход к разработке инструментария углубленного анализа внешнеэкономической деятельности субъектов хозяйствования <i>(на украинском языке)</i>	83
<i>О.В. Яковенко (Украина)</i> Теоретические основы анализа внешнеэкономической деятельности таможенными органами <i>(на украинском языке)</i>	89
<i>И.Н. Савицкая (Украина)</i> Современное состояние и перспективы развития человеческого капитала в аграрном секторе экономики <i>(на украинском языке)</i>	94
<i>Г.О. Козинец (Украина)</i> Финансовое обеспечение развития интеллектуального капитала <i>(на украинском языке)</i>	104

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ МЫСЛИ

<i>И.В. Лантух (Украина)</i> Строительство отечественной железной дороги и развитие ее инфраструктуры в конце XIX ст. <i>(на украинском языке)</i>	113
---	-----

<i>С. В. Орлик (Украина)</i> Механизм взимания военного налога в Украине: опыт периода Первой, Второй мировых войн и современность (на украинском языке)	119
<i>Р.В. Яковенко, Т.В. Бобочка, М.Д. Линченко (Украина)</i> „Человек экономический” его эволюция (на украинском языке)	129

ЕКОНОМИКА ТРУДА, СОЦИАЛЬНАЯ ЭКОНОМИКА И ПОЛИТИКА

<i>О.А. Комарова (Украина)</i> Приоритетные направления развития опережающего образования в Украине (на украинском языке)	138
<i>М.В. Семикина, Н.А. Ищенко, М.В. Бугаёва (Украина)</i> Трансформации занятости как фактор изменения мотивационных моделей поведения на рынке труда (на украинском языке)	148
<i>Е.В. Абашина (Украина)</i> Анализ результатов развития социальной рыночной экономики в Украине (на украинском языке)	158
<i>М.В. Бугаёва, А.С. Златопольская (Украина)</i> Анализ современного состояния трудоресурсного обеспечения Кировоградского региона в контексте реализации стратегии социально-экономического и инновационного развития региональной экономики (на украинском языке)	165
<i>Т.И. Гринка (Украина)</i> Моделирование расстановки приоритетов в определении коэффициентов важности требований работодателей к профессиональным знаниям и умениям рабочих (на украинском языке)	176
<i>Е.С. Хачатурян (Украина)</i> Современные методы анализа при оценке и прогнозировании занятости в малом предпринимательстве регионов (на английском языке)	185

ФИНАНСЫ И КРЕДИТ

<i>А.Н. Гуцалюк (Украина)</i> Система финансового обеспечения технологий управления деятельностью коммерческого банка (на украинском языке)	192
<i>Е.А. Магопек, А.В. Босенко (Украина)</i> Генезис системы налогообложения сельскохозяйственных товаропроизводителей в Украине (на украинском языке)	198

УЧЕТ, АНАЛИЗ И АУДИТ

<i>Н.М. Бразилей, О.М. Шинкаренко (Украина)</i> Особенности осуществления товарообменных операций в современных экономических условиях (на украинском языке)	212
<i>С.Л. Демиденко (Украина)</i> Методические подходы к стратегическому анализу показателей финансовой отчетности (на украинском языке)	218
<i>М.М. Зюкова (Украина)</i> Становление и современное состояние бухгалтерского баланса (на украинском языке)	225
<i>А.Н. Лысенко (Украина)</i> Система нормативно-правового регулирования учета и аудита общепроизводственных расходов предприятия (на украинском языке)	234
<i>О.Б. Пугаченко (Украина)</i> Организационная структура системы материального обеспечения с целью интеграции учета с другими функциями управления (на украинском языке)	246

В.С. Шелест (Украина)

Методические положения анализа использования нематериальных активов инновационно-ориентированными предприятиями *(на украинском языке)* 255

Н.Н. Поддубная (Украина)

Внутренний контроль в розничных торговых предприятиях потребительской кооперации: особенности построения и осуществления *(на украинском языке)* 268

СТАТИСТИКА. МАТЕМАТИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ, МОДЕЛИ И ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ЭКОНОМИКЕ

Б.В. Дмитришин, А.В. Титаренко (Украина)

Использование современных информационных технологий в обеспечении деятельности туристической отрасли *(на украинском языке)* 278

Ю.В. Кернасюк (Украина)

Автоматизация составления технологических карт в растениеводстве и прогнозирования затрат *(на украинском языке)* 283

И.В. Николаев, Н.В. Криворучко (Украина)

Использование современных информационных технологий в работе библиотек *(на украинском языке)* 294

Н.А. Пасечник, Р.Я. Рижняк (Украина)

Образовательные индикаторы как инструмент оценивания состояния и динамики развития образовательных систем *(на украинском языке)* 301

РАЗВИТИЕ ПРОДУКТИВНЫХ СИЛ И ОТРАСЛЕЙ. ЭКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ ПРЕДПРИЯТИЯМИ

Е.В. Станиславик, А.М. Коваленко (Украина)

Ключевые основы формирования вертикально-интегрированных структур в пищевой отрасли *(на украинском языке)* 309

Ю.А. Бондар, А.С. Арапов (Украина)

Необходимость формирования фонда накопления для предприятий *(на русском языке)* 318

М.А. Чуприна (Украина)

Проблемы и препятствия на пути обеспечения реализации алокационного управления развитием промышленного потенциала украины *(на украинском языке)* 325

Н.П. Базалийская, С.А. Кравец (Украина)

Современные проблемы оплаты труда в Украине в условиях кризиса национальной экономики *(на украинском языке)* 332

О.Н. Замота (Украина)

Сравнительная оценка затрат на использование автомобилей в современных условиях *(на русаком языке)* 341

С.А. Попель (Украина)

Побудова трирівневого механізму формування інноваційного потенціалу промислового підприємства *(на украинском языке)* 347

ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРАХ 354

CONTENT

ECONOMICS AND MANAGEMENT OF NATIONAL ECONOMY. INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

<i>Ivan Berezhenyuk, Igor Nestoryshen, Vitalia Bulana, (Ukraine)</i> Experience of Implementation of Import and Export Control System (ICS/ECS) in the EU (<i>in Ukrainian</i>)	12
<i>Nataliya Pedchenko, Sviyatoslav Zavorotniy (Ukraine)</i> Synthesis of Scientific Approaches to Understanding the Nature of Budgetary Potential of the Region (<i>in Ukrainian</i>)	21
<i>Marina Semykina, Sergiy Golbanos (Ukraine)</i> Competitiveness of Youth on Labour Market in the Conditions of System Crisis (<i>in Ukrainian</i>)	28
<i>Oleksandr Gai, Evgeniya Zakharova (Ukraine)</i> Interactive Methods of Teaching of Economic Disciplines in Higher Educational Institutions in the Context of Ensuring the Quality of Training of National Specialists (<i>in Ukrainian</i>)	36
<i>Olga Demeshok (Ukraine)</i> Areas of Parametric Compensation of Uncertainty of the Management System Development of Strategic Potential (<i>in Ukrainian</i>)	42
<i>Bohdan Dmitrishin (Ukraine)</i> Peculiarities of Development and Functioning of Transnational Corporations in the EU in the Conditions of Globalization (<i>in Ukrainian</i>)	49
<i>Oksana Ostapenko (Ukraine)</i> The Strategic Controlling in the System of Aviation Enterprise Management in Ukraine (<i>in Ukrainian</i>)	58
<i>Valeriy Podpletniy (Ukraine)</i> State Financial Support for the Development of Small Enterprises (<i>in Ukrainian</i>)	65
<i>Ruda Tatiana (Ukraine)</i> Development of Methodological Tools for Evaluating the Effectiveness of the Customs Authorities of Ukraine on the Basis of an Integrated Approach (<i>in Ukrainian</i>)	75
<i>Vitaliy Turzhanskyi (Ukraine)</i> The Approach to the Development of Instruments of the Depth Analysis of Foreign Economic Activity of Enterprises (<i>in Ukrainian</i>)	83
<i>Oksana Yakovenko (Ukraine)</i> The Theoretical Basis of Analysis of Foreign Economic Activity by Customs Authorities (<i>in Ukrainian</i>)	89
<i>Inna Savitska (Ukraine)</i> The Current State and Prospects of Development of Human Capital in the Agricultural Sector of the Economy (<i>in Ukrainian</i>)	94
<i>Galyna Kozinets (Ukraine)</i> Financial Support for the Development of Intellectual Capital (<i>in Ukrainian</i>)	104

ECONOMIC THEORY AND HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT

<i>Igor Lantuh (Ukraine)</i> The Construction of National Railway and Its Infrastructure in the End of XIX Century (<i>in Ukrainian</i>)	113
<i>Svitlana Orlyk (Ukraine)</i> The Mechanism of Introducing the Military Tax in Ukraine: the Experience of the World War I and World War II and Modern Times (<i>in Ukrainian</i>)	119

<i>Roman Yakovenko, Tetyana Bobochka, Maksim Lynchenko (Ukraine)</i> „Economic Human” and It’s Evolution (in Ukrainian)	129
--	-----

LABOR ECONOMICS, SOCIAL ECONOMICS AND POLITICS

<i>Olga Komarova (Ukraine)</i> Priority Directions of Development of Advanced Education in Ukraine (in Ukrainian).....	138
<i>Marina Semykina, Nina Ishchenko, Maria Bugaeva (Ukraine)</i> Transformation of Employment as a Factor of Changing in Motivating Models of Behavior in the Labor Market (in Ukrainian)	148
<i>Elena Abashina (Ukraine)</i> The Analysis of Results of Building of Social Market Economy in Ukraine (in Ukrainian)	158
<i>Maria Bugaeva, Anastasiia Zlatopolska (Ukraine)</i> The Analysis of the Current State of Labor Resource Providing of Kirovohrad Region in the Context of Implementation of Socio-Economic and Innovative Development of Regional Economy (in Ukrainian).....	165
<i>Tatyana Grinka (Ukraine)</i> Modeling of Prioritization in Determining Factors of Importance to the Requirements of Employers Concerning Professional Knowledge and Skills of Workers (in Ukrainian).....	176
<i>Olena Khachaturian (Ukraine)</i> Modern Methods of Analysis in Assessing and Forecasting Employment in Small Business in the Region (in English)	185

FINANCE AND CREDIT

<i>Oleksiy Gutsalyuk (Ukraine)</i> The System of Financial Support of Management Technology in Commercial Banks (in Ukrainian)	192
<i>Olena Magopets, Anatoly Bosenko (Ukraine)</i> Genesis of Taxation System for Agricultural Producers in Ukraine (in Ukrainian).....	198

ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT

<i>Natalia Brazlii, Olga Shinkarenko (Ukraine)</i> The Peculiarities of the Implementation of Barter Operations in the Current Economic Environment (in Ukrainian)	212
<i>Svitlana Demydenko (Ukraine)</i> Methodological Approaches to Strategic Analysis of Financial Statements (in Ukrainian).....	218
<i>Mariia Ziukova (Ukraine)</i> The Formation and the Current State of the Balance Sheet (in Ukrainian)	225
<i>Alla Lysenko (Ukraine)</i> The System of Normative and Legal Regulation of Accounting and Audit of the General Manufacturing Costs of the Enterprise (in Ukrainian).....	234
<i>Olga Puhachenko (Ukraine)</i> Organizational Structure of Procurement System for the Purpose of Accounting Integration with Other Functions of Management (in Ukrainian).....	246
<i>Viktoriia Shelest (Ukraine)</i> Methodical Positions of Analysis of the Innovation-Oriented Enterprises Intangible Assets (in Ukrainian)	255

<i>Poddubna Nataliia (Ukraine)</i> Internal Control in Consumer Retail Cooperative Enterprises: Specifics of Design and Implementation (in Ukrainian)	268
--	-----

STATISTICS. MATHEMATICAL METHODS, MODELS AND INFORMATION TECHNOLOGY IN THE ECONOMY

<i>Bohdan Dmitrishin, Antonina Tytarenko (Ukraine)</i> Using of Modern Information Technologies in Maintenance of Activity of Tourists Industry (in Ukrainian)	278
---	-----

<i>Yuriy Kernasyuk (Ukraine)</i> Automation of Drawing up the Technological Charts in Crop and Forecasting of the Cost (in Ukrainian)	283
--	-----

<i>Ihor Nikolaiev, Natalya Kryvoruchko (Ukraine)</i> Using of Modern Information Technologies in Libraries (in Ukrainian)	294
--	-----

<i>Natalia Pasichnyk, Renat Rizhniak (Ukraine)</i> The Education Indicators as a Tool for Evaluation State and Dynamics of Educational Systems (in Ukrainian)	301
--	-----

DEVELOPMENT OF PRODUCTIVE FORCES AND INDUSTRIES. ECONOMICS AND MANAGEMENT OF ENTERPRISES

<i>Olena Stanislavyyk, Oleksandr Kovalenko (Ukraine)</i> Key Bases of Formation of the Vertically Integrated Structures in Food Branch (in Ukrainian)	309
--	-----

<i>Yulia Bondar, Alexey Arapov (Ukraine)</i> Necessity of Formation of the Accumulation Fund for Enterprises (in Russian)	318
--	-----

<i>Margaryta Chuprina (Ukraine)</i> Challenges and Obstacles on the Way of Ensuring the Proceedings of Allocative Management of Development of Industrial Potential of Ukraine (in Ukrainian)	325
--	-----

<i>Natalia Bazaliyska, Sofia Kravec (Ukraine)</i> Modern Problems of Wages in Ukraine in the Conditions of the Crisis of National Economy (in Ukrainian)	332
---	-----

<i>Oksana Zamota (Ukraine)</i> Comparative Evaluation of the Costs of Car Use in Modern Conditions (in Russian)	341
--	-----

<i>Sergey Popel (Ukraine)</i> Construction of Three-Tier Mechanism of Formation of Innovative Potential of Industrial Enterprises (in Ukrainian)	347
---	-----

INFORMATION ABOUT AUTHORS	354
--	-----

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ. МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 339.54

І. Г. Бережнюк, доц., д-р екон. наук

Хмельницька митниця Державної фіскальної служби України, м. Хмельницький, Україна

І. В. Несторишен, доц., канд. екон. наук

Державний науково-дослідний інститут митної справи, м. Хмельницький, Україна

В. В. Булана

Департамент аналізу ризиків та протидії митним правопорушенням Державної фіскальної служби України, м. Київ, Україна

Досвід впровадження системи контролю імпорту та експорту (ICS/ECS) в ЄС

У статті досліджено європейський досвід впровадження системи контролю імпорту (ICS) та системи контролю експорту (ECS) ЄС відповідно до Рамкових стандартів ВМО. Узагальнено нормативно-правове забезпечення імплементації системи ICS/ECS. Проаналізовано порядок подання спрощеної ввізної декларації, вимоги до змісту та обсягу інформації, визначено терміни її надсилання з урахуванням специфіки виду транспорту, а також наведено перелік товарів, за якими її не потрібно подавати.

система контролю імпорту (ICS), система контролю експорту (ECS), «відомості безпеки», спрощена ввізна декларація, спрощена вивізная декларація, попереднє інформування

И.Г. Бережнюк, доц., д-р экон. наук

Хмельницкая таможенная Государственной фискальной службы Украины, г. Хмельницкий, Украина

И.В. Несторишен, доц., канд. экон. наук

Государственный научно-исследовательский институт таможенного дела, г. Хмельницкий, Украина

В.В. Буланая

Департамент анализа рисков и противодействия таможенным правонарушениям Государственной фискальной службы Украины, г. Киев, Украина

Опыт внедрения системы контроля импорта и экспорта (ICS/ECS) в ЕС

В статье исследовано европейский опыт внедрения системы контроля импорта (ICS) и системы контроля экспорта (ECS) ЕС в соответствии с Рамочных стандартов ВТО. Обобщено нормативно-правовое обеспечение имплементации системы ICS/ECS. Проанализировано порядок представления упрощенной ввозной декларации, требования к содержанию и объему информации, определены сроки ее передачи с учетом специфики вида транспорта, а также приведен перечень товаров, по которым ее не нужно подавать.

система контроля импорта (ICS), система контроля экспорта (ECS), «сведения безопасности», упрощенная ввозная декларация, упрощенная вывозная декларация, предварительное информирование

Постановка проблеми. Активізація зовнішньоекономічної діяльності в умовах економічної глобалізації та зростання зовнішніх загроз вимагає подальшого підвищення ефективності регулювання зовнішньоекономічної діяльності, особливо в умовах збільшення обсягів інформаційних потоків щодо товарів, умов їх поставки, оплати та інших відомостей, що надаються учасниками ЗЕД митницям. Світові тенденції розвитку митної справи передбачають уніфікацію митного законодавства, направлену на значне скорочення термінів процедури митного оформлення. За таких умов можливе зниження ефективності контрольної функції, здатності митниць ефективно виявляти порушення митних правил. Аналіз діяльності зарубіжних митних

адміністрацій доводить доцільність використання інструментів митного контролю, що передбачають використання оцінки ризику як інструменту для виявлення порушень митного законодавства. Проте, важливою умовою її ефективного застосування є наявність оперативної та об'єктивної інформації щодо зовнішньоекономічних операцій, оскільки важливим моментом є необхідність виділення з усього масиву інформації «сигнальної», що вказує на необхідність проведення контрольних заходів. За таких умов виникає необхідність розробки можливих напрямів удосконалення механізму інформаційної взаємодії митниць і учасників ЗЕД під час здійснення процедур митного контролю, що прискорить та спростить переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон із збереженням належного рівня контролю та безпеки з боку митниць. Особливо важливим у цьому контексті є дослідження європейського досвіду реалізації системи попереднього інформування митних адміністрацій (система контролю імпорту (ICS), система контролю експорту (ECS)) суб'єктами ЗЕД відповідно до рекомендацій Рамкових стандартів безпеки і полегшення міжнародної торгівлі ВМО [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу дослідження склали праці вітчизняних та зарубіжних вчених у галузі митної справи, а саме: С. Гамидуллаєва, Г. Козаченко, П. Пашка, Є. Рудніченка, та інших науковців. Проте недослідженими на теперішній час залишаються особливості імплементації системи попереднього інформування, вимоги до його змісту та обсягу, а також взаємодії митних адміністрацій під час подання спрощеної ввізної/вивізної декларації.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення європейського досвіду впровадження системи попереднього інформування шляхом розробки та імплементації системи контролю імпорту та експорту (ICS/ECS) відповідно до Рамкових стандартів безпеки і полегшення міжнародної торгівлі ВМО.

Виклад основного матеріалу. Процедура попереднього інформування передбачена Рамковими стандартами безпеки та спрощення світової торгівлі ВМО (SAFE). Зокрема, Стандартом 6 «Попередня електронна інформація» передбачено, що для забезпечення адекватної оцінки ризику, митна адміністрація повинна своєчасно вимагати попередню електронну інформацію щодо вантажів чи контейнерних відправлень [2]. В ЄС реалізація цих заходів відбулась шляхом впровадження системи контролю імпорту та експорту (Import Control System – ICS, Export Control System – ECS), які дозволяють суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності виконувати завдання, передбачені митним законодавством Європейського співтовариства, та зобов'язують перевізників з 01 липня 2011 р. при ввезенні на митну територію товарів із третіх країн подавати спрощену ввізну декларацію в електронній формі, так звану «ENS» («entry summary declaration» – ENS). Спрощені ввізні декларації містять певні «відомості безпеки», які повинні подаватися до прикордонних митниць перед ввезенням товарів на митну територію ЄС. Ці дані дозволяють митним органам здійснити аналіз ризиків з метою визначення ступеня безпеки та відповідних форм і обсягів проведення митного контролю з урахуванням вимог безпеки [4].

Відзначимо, що зміни у митному законодавстві ЄС щодо впровадження системи ICS зумовлені введенням так званих «поправок щодо заходів по підвищенню безпеки», що регламентуються наступними нормативними документами, а саме:

- регламент Ради (ЄЕС) № 2913/92 від 12 жовтня 1992 р. про заснування Митного Кодексу Співтовариства [5];
- регламент Комісії (ЄС) № 2454/93 від 2 липня 1993 р., який встановлює положення з імплементації Регламенту Ради (ЄЕС) № 2913/92 про заснування Митного Кодексу Співтовариства [3].

Зміни до вищезазначених документів, для запровадження «заходів по підвищенню безпеки», вносились документами:

- регламент Європейського парламенту і Ради (ЄС) № 648/2005 від 13 квітня 2005 р., що змінює Регламент Ради (ЄЕС) № 2913/92 про заснування Митного Кодексу Співтовариства;

- регламент Комісії (ЄС) № 1875/2006 від 18 грудня 2006, що вносить зміни до Регламенту (ЄЕС) № 2454/93, який встановлює положення з імплементації Регламенту Ради (ЄЕС) № 2913/92 про заснування Митного Кодексу Співтовариства;

- регламент Комісії (ЄС) № 312/2009 від 16 квітня 2009 р., що вносить зміни до Регламенту (ЄЕС) № 2454/93, який визначає положення з імплементації Регламенту Ради (ЄЕС) № 2913/92 про встановлення Митного кодексу Співтовариства;

- регламент Комісії (ЄС) № 414/2009 від 30 квітня 2009 р., що вносить зміни до Регламенту (ЄЕС) № 2454/93, який визначає положення з імплементації Регламенту Ради (ЄЕС) № 2913/92 про встановлення Митного кодексу Співтовариства;

- регламент Комісії (ЄС) № 169/2010 від 01.03.2010 р., що вносить зміни до Регламенту (ЄЕС) № 2454/93, який визначає положення з імплементації Регламенту Ради (ЄЕС) № 2913/92 про встановлення Митного кодексу Співтовариства;

- регламент Комісії (ЄС) № 430/2010 від 20.05.2010 р., що вносить зміни до Регламенту (ЄЕС) № 2454/93, який визначає положення з імплементації Регламенту Ради (ЄЕС) № 2913/92 про встановлення Митного кодексу Співтовариства.

Відповідно до ст. 181d Регламенту Комісії (ЄС) № 2454/93 від 2 липня 1993 р., який встановлює положення з імплементації Регламенту Ради (ЄЕС) № 2913/92 про заснування Митного Кодексу Співтовариства (далі – Регламент з імплементації Митного Кодексу Співтовариства), правові питання в цій сфері можуть також регулюватися положеннями міжнародних договорів, що укладаються між Співтовариством і третіми країнами з метою забезпечення взаємного визнання результатів контролю безпеки, проведеного у країні вивезення. На сьогодні такою можливістю скористалися дві європейські держави:

- Швейцарія – на підставі договору між Європейським Співтовариством та Швейцарською Конфедерацією про спрощення контролю та митних формальностей при переміщенні товарів, а також заходів безпеки;

- Норвегія – на підставі рішення Спільного комітету Європейської економічної зони (ЄЕЗ) № 76/2009 від 30 червня 2009 р., що вносить зміни до Протоколу 10 про спрощення контролю та формальностей при переміщенні товарів і Протоколу 37, що містить список, передбачений ст. 101.

Слід підкреслити, що існування інституту спрощеної ввізної декларації при ввезенні товару не залежить від інституту митної декларації або декларації про тимчасове зберігання. Необхідність подання «відомостей безпеки» не звільняє підприємця від обов'язку врегулювання правового статусу товару. Іншими словами, така декларація не відмінює необхідність подання ні декларації на тимчасове зберігання, ні митної декларації на ввезення. Це означає, що суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності зобов'язаний надіслати відповідну інформацію за допомогою системи ICS і за результатами аналізу ризику, проведеного на підставі зазначеної у спрощеній ввізній декларації інформації, визначити правовий статус товарів на загальних підставах шляхом розміщення на тимчасове зберігання або подання митної декларації для проведення митного оформлення. Суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності може використовувати можливості системи ICS за дотримання наступних умов:

- повинен мати відповідну програму, яка розроблена відповідно до технічної специфікації XML та дозволяє подавати електронні повідомлення до системи;
- повинен бути зареєстрованим в базі даних;
- фізична особа, яка буде від імені суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності подавати повідомлення до системи ICS, повинна мати електронний ключ для безпечного подання даних.

Повідомлення, що подаються до системи ICS, повинні бути оформлені відповідно до зазначеної вище «Технічної специфікації XML для підприємців», а в разі оформлення спрощеної ввізної декларації і заяви про зміну маршруту – відповідно до Додатку 30А Регламенту з імплементації Митного Кодексу Співтовариства [4].

Повідомлення повинні бути підписані за допомогою ключа для безпечного подання даних, оскільки проходять автоматичну системну валідацію. Якщо повідомлення, що подається до ICS, успішно проходить перевірку формальної і структурної відповідності вимогам, то на адресу електронної пошти суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності направляється повідомлення, що містить інформацію про надходження повідомлення до системи ICS. Якщо повідомлення не відповідатиме вимогам формальної і структурної відповідності, на адресу електронної пошти суб'єкта надсилається повідомлення, що містить інформацію про причини відмови у прийнятті поданого підприємцем документа.

Перелік товарів, за якими не потрібно подавати ENS (з урахуванням змін до ст. 181с Регламенту з імплементації Митного Кодексу Співтовариства, внесених Регламентом № 430/2010 від 20 травня 2010 р.):

- a) електроенергія;
- b) товари, що переміщуються трубопровідним транспортом;
- c) листи, поштові картки і бланки, в тому числі ті, що пересилаються на електронних носіях;
- d) товари, що переміщуються на підставі норм Всесвітньої поштової конвенції;
- e) товари, що декларуються до митного оформлення з використанням інших документів відповідно до ст. 230, 232 і 233 Регламенту з імплементації Митного Кодексу Співтовариства, за винятком рухомого майна домашнього вжитку відповідно до ст. 2(1)(d) Регламенту Ради (ЄЕС) № 1186/2009, палет, контейнерів і засобів автодорожнього, залізничного, повітряного і внутрішнього водного транспорту, що перевозяться на підставі договору на перевезення;
- f) товари, що знаходяться в особистому багажі подорожуючих осіб;
- g) товари, які можуть декларуватися в усній формі відповідно до ст. 225, 227 і ч. 1 ст. 229 Регламенту з імплементації Митного Кодексу Співтовариства, за винятком рухомого майна домашнього вжитку відповідно до ст. 2(1)(d) Регламенту Ради (ЄЕС) № 1186/2009, палет, контейнерів і засобів автодорожнього, залізничного, повітряного і внутрішнього водного транспорту, що перевозяться на підставі договору на перевезення;
- h) товари, що перевозяться з використанням книжок (карнетів) АТА (документ на тимчасове ввезення, що використовується для тимчасового ввезення товарів, за винятком транспортних засобів) та CPD (документ на тимчасове ввезення, що використовується для тимчасового ввезення транспортних засобів);
- i) товари, що переміщуються на підставі форми «302», передбаченої в рамках Конвенції про статус збройних сил країн-членів Північноатлантичного Договору, укладеної в Лондоні 19 червня 1951;
- j) товари, що перевозяться на борту суден регулярних судноплавних ліній, на які є дозвільний сертифікат відповідно до ст. 313b, а також товари на борту водних або

повітряних суден, що перевозяться між водними портами чи аеропортами ЄС без зупинки в інших портах за межами митної території Співтовариства;

к) товари, що підлягають звільненню від митних формальностей відповідно до Віденської конвенції про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961 р., Віденської конвенції про консульські зносини від 24 квітня 1963 р. та інших консульських конвенцій або Нью-йоркської конвенції про спеціальні місії від 16 грудня 1969 р.;

л) зброю або військове спорядження, що ввозиться на митну територію ЄС органами, відповідальними за військову оборону держави-члена Співтовариства, у військовому транспорті чи транспорті, що використовується виключно для потреб військових органів;

м) перераховані нижче товари, що ввозяться на митну територію ЄС безпосередньо з бурових або експлуатаційних платформ чи вітрових турбін, які експлуатуються особою, заснованою на митній території Співтовариства:

- товари, привезені на ці платформи чи вітрові турбіни для їх будівництва, ремонту, догляду або переобладнання;

- товари, які були використані для монтажу на платформах або в якості обладнання цих платформ чи вітрових турбін;

- спорядження, яке використовується або витрачається на цих платформах чи вітрових турбінах;

- відходи з цих платформ чи вітрових турбін, які не належать до категорії небезпечних;

п) товари в посилках, фактична цінність яких не перевищує 22 євро, за умови, що митні органи за погодженням з економічним оператором висловлять згоду на проведення аналізу ризику на основі інформації, що міститься в системі або надається системою, яку застосовує економічний оператор.

о) товари, що ввозяться з митної території Співтовариства, на які не поширюються положення Директиви Ради 2006/112/ЄС або Директиви Ради 2008/118/ЄС, а також товари, що ввозяться на митну територію Співтовариства з острова Гельголанд, з Республіки Сан-Маріно та Держави-міста Ватикан.

Відмітимо, що аналіз ризику щодо товарів, за якими можна не подавати спрощену ввізну декларацію, здійснюється після їх пред'явлення митним органам для митного контролю після розвантаження – на основі інформації, що міститься у митній декларації або спрощеній декларації на тимчасове зберігання.

Проте, існують особливі норми, встановлені договорами між ЄС та Швейцарією і Норвегією. Ці норми були введені між ЄС та третьою країною з метою взаємного визнання контролю безпеки, проведеного у країні вивезення. За таких умов, операція переміщення товарів між Сторонами проводиться на умовах, представлених у даному договорі. Це означає, що ввезені на митну територію договірних Сторін товари (Швейцарії та ЄС, або Норвегії та ЄС) повинні декларуватися у спрощеній ввізній декларації. Договірні Сторони утримуються від застосування заходів безпеки при переміщенні товарів між їх митними територіями, однак, визнають результати проведеного контролю та документи, складені компетентними митними органами іншої договірної Сторони.

Тобто, з цією метою Швейцарія і Норвегія розглядаються частиною митної території ЄС, а товари, що перевозяться між Європейським Співтовариством і Швейцарією/Норвегією, звільняються від обов'язку подання спрощеної ввізної декларації. Зокрема, якщо товар з Китаю ввозиться повітряним транспортом до Швейцарії, а потім автодорожнім транспортом перевозиться безпосередньо до Німеччини, то аналіз ризиків щодо безпеки та охорони буде проведено у

швейцарському прикордонному митному органі. При ввезенні товарів через швейцарсько-німецький кордон, перевізник вже буде звільнений від обов'язку подання спрощеної ввізної декларації. Таким чином, аналіз ризиків і контроль, здійснені Швейцарією, визнаються на території ЄС.

Надсилати спрощену ввізну декларацію зобов'язана особа, яка переміщує товари або бере на себе відповідальність за їх ввезення на митну територію ЄС, тобто перевізник. При цьому слід не забувати про наступне:

а) при перевезеннях комбінованим транспортом, про який ідеться у ст. 183b Регламенту з імплементації Митного Кодексу Співтовариства, перевізник – це особа, яка керує транспортним засобом, що після ввезення на митну територію Співтовариства переміщується самостійно як активний транспортний засіб. Комбінований транспорт – це активний транспортний засіб, що транспортує інший активний транспортний засіб, який після його ввезення на митну територію ЄС переміщується самостійно як активний транспортний засіб. Слід відзначити, що в разі використання комбінованого транспорту термін подання спрощеної ввізної декларації буде відповідати вимогам, що висуваються до активного транспортного засобу. Зокрема, якщо залізничним транспортом перевозиться вантажівка, яка після ввезення на митну територію ЄС стає активним транспортним засобом, водій цієї вантажівки зобов'язаний виконати процедуру подання спрощеної ввізної декларації. Причому, спрощена ввізна декларація повинна бути подана у термін, передбачений для поїзда (а не для вантажівки), тобто не пізніше, ніж за 2 години до прибуття на прикордонну митницю.

б) у разі використання морського або повітряного транспорту, за умов наявності угоди про спільне використання чи контракцію водного чи повітряного транспортного засобу, про що йдеться у ст. 183c Регламенту з імплементації Митного Кодексу Співтовариства, перевізником є особа, яка підписала договір і видала транспортний коносамент або авіаційну транспортну накладну на фактичне перевезення товарів на митну територію Співтовариства.

Крім того, замість перевізника, обов'язок подання ENS може виконати інший суб'єкт. Ст. 36b Митного Кодексу Співтовариства розкриває перелік осіб, які можуть виконати зазначену процедуру. На практиці це може бути імпортер, одержувач товару, а також представник інтересів перевізника або імпортера/одержувача товару.

Якщо ж обов'язок подання ENS виконує не перевізник, а інша особа, приймається (якщо не будуть надані докази іншого), що перевізник про це знав, і що це зроблено з його згоди. Рішення про те, що замість перевізника ENS буде відправлено іншим суб'єктом, узгоджується виключно в колі зацікавлених економічних операторів. Тому немає необхідності пред'являти митному органу будь-які угоди/довіреності або інші документи, які підтверджують, що інший суб'єкт мав право подати ENS замість перевізника. Якщо у справі не з'являться обставини, що сигналізують про порушення будь-яких правил, митні органи будуть вважати, що перевізник висловив свою згоду на виконання іншою особою обов'язку з подання ENS.

Особа, яка подає ENS, зобов'язана декларувати відповідні дані, які є актуальними на момент подання цього повідомлення. Ця особа несе відповідальність згідно з вимогами ч. 1 ст. 199 Регламенту з імплементації Митного Кодексу Співтовариства, а саме за [3, 1]:

- достовірність інформації;
- автентичність документів, що додаються;
- дотримання всіх вимог, пов'язаних із ввезенням цих товарів відповідно до визначеної процедури.

Якщо ENS подано з порушенням термінів, встановлених відповідними вимогами, слід негайно подати таку декларацію у момент поміщення товару під митну процедуру. Цей має здійснити особа, яка ввозить товари або бере на себе відповідальність за їх ввезення на митну територію ЄС, тобто перевізник. Хоч, замість перевізника, відправити ENS може інший суб'єкт, проте, якщо цей суб'єкт, незважаючи на відповідну домовленість з перевізником, не подасть декларацію, то митний орган буде вимагати подання декларації від перевізника в момент пред'явлення товарів.

Спрощені ввізні декларації надсилаються у прикордонні митниці, через які товари планується ввозити на митну територію ЄС. Слід підкреслити, що ENS направляються тільки до першого прикордонного митного органу. У ENS повинні бути задекларовані всі товари, які знаходяться у транспортному засобі (а не тільки ті, які будуть ввозитися на митну територію ЄС через першу прикордонну митницю). Завдяки цьому, при перевезенні повітряним або морським транспортом, навіть якщо на шляху транспортного засобу є проміжні прикордонні митні органи (за умови що, транспортний засіб, переміщаючись між першим і наступними пунктами пропуску митниць, не заходить в порт, що знаходиться в третій державі), немає необхідності направляти ENS до проміжних митних органів. У такому випадку в наступному аеропорту чи порту ввезення необхідно тільки пред'явити товари митним органам, що дозволить:

а) отримати підтвердження, що зобов'язання щодо декларування «відомостей безпеки» було виконане в першому прикордонному митному органі;

б) митному органу отримати від першого прикордонного митного органу інформацію про можливий ризик, пов'язаний з товарами, які перевозяться даним транспортним засобом.

Митні органи будуть використовувати результати аналізу ризиків, проведеного у першому прикордонному митному органі, що передаються до наступного аеропорту чи порту ввезення з використанням системи ICS.

Терміни подання декларацій встановлені з урахуванням виду транспорту, а саме [5]:

– у разі використання автомобільного транспорту, спрощена ввізна декларація повинна бути надіслана не пізніше, ніж за годину до прибуття на митницю в'їзду на митну територію ЄС;

– у разі використання морського транспорту, спрощена ввізна декларація повинна бути передана в такі терміни:

а) при контейнерних перевезеннях – не пізніше, ніж за 24 години до завантаження в порту відправлення;

б) при перевезенні навалом/без упаковки – не пізніше, ніж за чотири години до прибуття в перший порт на митній території ЄС;

с) при перевезенні між Гренландією, Фарерськими островами, Мелільї, Норвегією, Ісландією або портами Балтійського моря, Північного моря, Чорного моря або Середземного моря, всіма портами Марокко і митною територією Співтовариства (за винятком французьких заморських департаментів, Мадери, Азорських і Канарських островів) – не пізніше, ніж за дві години до прибуття в перший порт на митній території ЄС.

– у разі використання повітряного транспорту, спрощена, ввізна декларація повинна бути передана в такі терміни:

а) при перельотах на короткі відстані – не пізніше моменту відправлення повітряного судна;

б) при перельотах на великі відстані – не пізніше, ніж за чотири години до прибуття в перший аеропорт на митну територію ЄС. При цьому, переліт на коротку відстань – це переліт, який триває менше 4-х годин, починаючи з моменту вильоту з останнього аеропорту в третю країну до прибуття в перший аеропорт ЄС. Решта перельотів вважаються перельотами на велику відстань.

– у випадку використання залізничного транспорту, спрощена ввізна декларація повинна бути подана не пізніше, ніж за дві години до прибуття у прикордонну митницю на митній території Співтовариства.

Зазначені вище терміни є мінімальними, тобто ENS може бути відправлено раніше зазначених термінів. Слід тільки звернути увагу на правові наслідки, які можуть виникнути, якщо товар не буде поміщений під митний контроль протягом 200 днів з дня подання спрощеної декларації. Якщо виникне така ситуація, то вважається, що спрощена ввізна декларація не була надіслана. Іншими словами, ENS може бути відправлена раніше, ніж це передбачено правовими нормами ЄС. Проте, якщо вона буде відправлено занадто рано і в момент пред'явлення товару для митного контролю виявиться, що з моменту відправлення повідомлення пройшло більше 200 днів, то спрощена ввізна декларація буде вважатися неподаною. У разі пред'явлення товару для митного контролю після закінчення 200-денного терміну, виникне необхідність подати наступну декларацію.

Терміни, визначені для здійснення аналізу ризиків з точки зору безпеки та охорони, враховують специфіку поставки вантажів на митну територію ЄС. Основним принципом є доступність результатів аналізу ризиків, проведеного на підставі наведених в ENS даних, на момент прибуття транспортного засобу до митниці ввезення. Пред'явлені митному органу товари можуть бути випущені для визначення їх правового статусу (поміщення в митний режим), як тільки результат аналізу ризику дозволить випустити товар на митну територію ЄС.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, європейський досвід впровадження системи попереднього інформування шляхом розробки системи контролю імпорту та системи контролю експорту є корисним для вітчизняної системи митного регулювання, особливо в умовах активної інтеграції України з ЄС. Першочерговими кроками в Україні за сучасних умов є внесення змін до законодавства України щодо вимог стосовно надання економічними операторами попередньої інформації для забезпечення оцінки ризику з точки зору безпеки, ще до прибуття товарів. Це дозволить здійснювати подальший розвиток системи управління ризиками шляхом удосконалення її інформаційного забезпечення з метою одночасного спрощення митних процедур та забезпечення відповідного рівня безпеки держави, бізнесу, суспільства.

Список літератури

1. Использование функциональности системы контроля импорта (ICS). Инструкция для предпринимателей (Версия 1.0). [Електронний ресурс] Program e-Cło – Projekt ICS/ECS2 (System Kontroli Importu/System Kontroli Eksportu) / Режим доступу : <http://www.finance.mf.gov.pl/documents/766655/1216938/Instrukcja+ICS+dla+przedsiębior%C3%B3w> амочные стандарты безопасности и облегчения мировой торговли [Всемирная таможенная организация, июнь 2012 г.]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/976_003.
2. Commission Regulation (EEC) № 2454/93 of 2 July 1993 laying down provisions for the implementation of Council Regulation (EEC) № 2913/92 establishing the Community Customs Code// O J № L 253 of 11 October 1993. P.IJ].

3. Customs Code Committee import and export formalities section guidelines on entry and summary declarations in the context of regulation (ec) no 648/2005. – [Electronic resource]. – EUROPEAN COM DIRECTORATE-GENERAL TAXATION AND CUSTOMS UNION Customs Policy Customs Procedures/ Brussels, 29 October 2010 TAXUD/2010/0051 – URL: http://ec.europa.eu/ecip/documents/procedures/import_entry_guidelines_en.pdf.
4. REGULATION (EC) No 648/2005 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 13 April 2005 amending Council Regulation (EEC) No 2913/92 – [Electronic resource]. – Establishing the Community Customs Code. – URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2005:117:0013:0019:en:PDF>.

References

1. Ispol'zovanie funkcional'nosti sistemy kontrolja importa (ICS). Instrukcija dlja predprinimatelej (Versija 1.0). [Using the functionality of the system of import controls (ICS). Guide for entrepreneurs (Version 1.0)]. Program e-Cło – Projekt ICS/ECS2 (System Kontroli Importu/System Kontroli Eksportu). <http://www.finance.mf.gov.pl/strona-glowna>. Retrieved from <http://www.finance.mf.gov.pl/documents/766655/1216938/Instrukcja+ICS+dla+przedsiębior%C3%B3w> [in Russian].
2. Ramochnye standarty bezopasnosti i oblegcheniya mirovoy trgovli. [Framework of Standards to Secure and Facilitate of Global Trade]. (2012). *Vsemirnaya tamozhennaya organizatsiya - World Customs Organization*. <http://www.rada.gov.ua>. Retrieved from http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/976_003. [in Russian].
3. Commission Regulation (EEC) № 2454/93 of 2 July 1993 laying down provisions for the implementation of Council Regulation (EEC) № 2913/92. (1993). Establishing the Community Customs Code.(P.I).
4. Customs Code Committee import and export formalities section guidelines on entry and summary declarations in the context of regulation (ec) no 648/2005. (2010). *EUROPEAN COM DIRECTORATE-GENERAL TAXATION AND CUSTOMS UNION Customs Policy Customs Procedures*. http://ec.europa.eu/index_en.htm. Retrieved from http://ec.europa.eu/ecip/documents/procedures/import_entry_guidelines_en.pdf
5. REGULATION (EC) No 648/2005 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 13 April 2005 amending Council Regulation (EEC) No 2913/92. (2005). *Establishing the Community Customs Code*. <http://eur-lex.europa.eu/homepage.html>. Retrieved from <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2005:117:0013:0019:en:PDF>.

Ivan Berezhnyuk, Associate Professor, Doctor of Economics

Khmelnysky Custom, State Fiscal Service of Ukraine, Khmelnytski, Ukraine

Igor Nestoryshen, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

State Research Institute of Customs, Khmelnytski, Ukraine

Vitalia Bulana

Department of Risk Analysis and Combating Customs Offenses, State Fiscal Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Experience of Implementation of Import and Export Control System (ICS/ECS) in the EU

The purpose of this writing is to study the European experience of introduction of prior notification by developing and implementing a monitoring system of import and export (ICS/ECS) under the Framework security standards and facilitate international trade WMO.

In the article the European experience implementing the import control system (ICS) and the export control system (ECS) of EU under the Framework WMO standards. Overview Legal provisions for the implementation of the ICS / ECS. Simplified analysis procedure for filing the import declaration requirements to the content and volume of information defined terms sending it to the specific type of transport, as well as provides a list of goods for which it is not required to file.

The results are aimed at ensuring the further development of the use of risk management in Ukraine by improving its information security in order to simultaneously simplify customs procedures and ensure an appropriate level of security of the state, business and society.

import control system (ICS), export control system (ECS), «information security» simplified import declaration, simplified export declaration, advanced informing

Одержано 15.05.15

УДК 336.14:332.1

Н. С. Педченко, проф., д-р екон. наук

С. І. Заворотній, асп.

Полтавський університет економіки і торгівлі, м. Полтава, Україна

Узагальнення наукових підходів до розуміння сутності бюджетного потенціалу регіону

У статті систематизовано та виокремлено наукові здобутки вітчизняних та зарубіжних учених щодо розуміння економічної сутності бюджетного потенціалу регіону. Визначено основні фактори, що на нього впливають. Обґрунтовано класифікацію бюджетного потенціалу регіону. Наведено основні підходи до трактування поняття «бюджетний потенціал регіону». Наведено власне, авторське, тлумачення даного терміну.

бюджетний потенціал, державні фінанси, потенціал, структура бюджетного потенціалу

Н. С. Педченко, проф., д-р екон. наук

С. І. Заворотній, асп.

Полтавський університет економіки і торгівлі, г. Полтава, Украина

Обобщение научных подходов к пониманию сущности бюджетного потенциала региона

В статье систематизированы и выделены научные достижения отечественных и зарубежных ученых к пониманию экономической сущности бюджетного потенциала региона. Определены основные факторы, которые на него влияют. Обоснованно классификацию бюджетного потенциала региона. Приведены основные подходы к трактовке понятия «бюджетный потенциал региона». Дано авторское толкование обозначенного термина.

бюджетный потенциал, государственные финансы, потенциал, структура бюджетного потенциала

Постановка проблеми. Тривалий економічний спад, зумовлений як значними суперечностями, успадкованими від командно-адміністративної системи, так і специфічними труднощами перехідного періоду, упущеннями, помилками та прорахунками, неминучими з огляду на піонерний характер наряду, яким розвивалася Україна у 90-х рр. ХХ ст., призвів до значних втрат в українській економіці.

Загострення потреби у радикальних позитивних зрушеннях обумовлена завданнями створення основ для європейської інтеграції України, посиленням відкритості економіки та повноцінного її входження до світового економічного співтовариства.

Основним складником для створення основ для європейської інтеграції України є децентралізація фінансових відносин, що обумовлена підвищенням ролі ефективного розвитку територій. Відтак виникає потреба у вирішенні низки проблем пов'язаних з удосконаленням методів формування й використання бюджетних ресурсів адміністративно-територіальних одиниць. Успішне вирішення проблем соціально-економічного розвитку територій, задоволення потреб територіальної громади безпосередньо залежить від результативності залучення та використання фінансових ресурсів регіону. Зважаючи на те, що фінансовою основою функціонування органів державної влади виступають бюджети територій, то сталий розвиток адміністративно-територіальної одиниці визначається тим обсягом фінансових ресурсів, які акумулюються в бюджеті території, тобто бюджетним потенціалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науково-методичній літературі питанням визначення бюджетного потенціалу регіону присвячені наукові розвідки

таких вітчизняних і закордонних учених: Воробйової В. [2], Голодової Ж. [3], Жебчука Р. [4], Іоненко К. [6], Пасічника Ю. [10], Пушака Я. [12], Шалмуєва А. [13], Шульгіної І. [14], Яшина Н. [15] та ін.

Постановка завдання. Попри широку вживаність поняття «бюджетний потенціал регіону», в наукових дослідженнях досі немає єдиного усталеного визначення цієї дефініції. Українські та зарубіжні автори роблять акценти на різних складниках цього багатовимірного поняття, висуваючи їх як основні критеріальні ознаки. Відтак спектр визначень коливається від суто технологічних, що впливають з розширеного трактування бюджетного потенціалу регіону, до розгорнутих суспільно-економічних, які розглядають бюджетний потенціал регіону як узагальнений показник стійкості суспільно-економічної системи країни. Тому, метою статті є узагальнення наукових підходів до розуміння сутності бюджетного потенціалу регіону, визначення основних факторів, що на нього впливають та обґрунтування класифікації бюджетного потенціалу регіону.

Виклад основного матеріалу. Бюджетний потенціал, як одна з базових економічних категорій, є предметом численних фахових та публічних дискусій, часто фігурує в науковій та публіцистичній літературі як характеристика реальних можливостей забезпечення самостійності адміністративно-територіальної одиниці у питаннях формування, використання та регулювання бюджету регіону.

Для того аби узагальнити наукові підходи до розуміння сутності визначення «бюджетний потенціал регіону» згрупуємо найбільш вживані поняття у вигляді таблиці (табл. 1).

Таблиця 1 – Наукові підходи до розуміння сутності поняття «бюджетний потенціал регіону»

Автор	Визначення
А	1
В. Воробйова [2]	Бюджетний потенціал це – оцінка можливих надходжень у бюджет відповідного рівня у розрізі окремих податків або в цілому за всіма податками конкретної території на майбутній рік.
Ж. Голодова [3, с. 4]	Бюджетний потенціал – сума коштів, які залучені бюджетами регіонального та муніципального рівня і позабюджетними фондами.
Р. Жебчук [4, с. 144]	Бюджетний потенціал – це частина фінансово потенціалу країни, адміністративно-територіальної одиниці (області, району, міста, села, селища), що є загальним обсягом грошових одиниць, які можуть бути акумульовані за рахунок усіх джерел в бюджет адміністративно-територіального утворення за конкретний період часу та за існуючих умов господарювання.
С. Зенченко [5, с. 158]	Бюджетний потенціал – сукупність потенціалів всіх можливих у даному регіоні доходів бюджету.
Ю. Пасічник [10, с. 24]	Бюджетний потенціал – це реальні можливості максимального використання наявних ресурсів бюджетної системи протягом визначеного періоду часу.
Я. Пушак [12]	Бюджетний потенціал – здатність бюджетного механізму акумулювати в руках місцевих громад фінансові ресурси.
В. Стрілець [11, с. 17]	Бюджетний потенціал – здатність органів державної влади та місцевого самоврядування акумулювати максимально можливі бюджетні ресурси із наявних та прихованих джерел з метою їх раціонального використання для досягнення соціально-економічного розвитку регіону у відповідних економічних, нормативно-правових та соціальних умовах.

Продовження таблиці 1

А	І
А. Шалмуєв [13]	Бюджетний потенціал – характеризує можливості регіону в збільшенні доходної частини бюджету (визначається величиною місцевих податків і зборів, відрахувань від федеральних і регіональних податків відповідно до нормативів, встановлених законодавством, а також надходжень від приватизації муніципального майна, від здачі його в оренду, від місцевих позик і лотерей, від зовнішньоекономічної діяльності, дивідендів від частки регіону в статутному капіталі підприємств і організацій, обсягами дотацій, субвенцій, трансфертних платежів та ін.).
І. Шульгіна [14, с. 4], Н. Яшина [15, с. 27]	Бюджетний потенціал – сукупність економічних і нормативно-правових умов, що дозволяють сформувати оптимальну величину доходів, що покривають нормативні видатки муніципальних утворень, а також забезпечити їх цільове та ефективне використання.

Джерело: розроблено автором.

Дослідження наукових підходів до трактування визначення «бюджетний потенціал регіону» дозволяє зробити висновок, що загальноприйнятого та усталеного підходу до визначення даної економічної дефініції як у вітчизняній, так і зарубіжній економічній літературі не існує. І. Кулешова [9] та Я. Пушак [12] ґрунтуються на класичному визначенні поняття «потенціал» (лат. *potentia* – можливість, потужність), інші ж вчені, приміром С. Зенченко [5] та К. Іоненко [6] вважають, що потенціал – це сукупність наявних засобів, можливостей в будь-якій галузі. Перша група авторів поєднує вищезазначені положення та зазначають, що бюджетний потенціал є сумою використаних та невикористаних можливостей. Окрім того, дискусійним, при визначенні сутності поняття «бюджетний потенціал регіону», залишається питання врахування обсягів фінансових ресурсів, отриманих у вигляді субсидій, субвенцій та дотацій. Так, друга група авторів вважає, що в якості можливої дохідної бази, що формує бюджетний потенціал регіону, доцільно враховувати виключно власні доходи, в той час як репрезентанти першої групи вважають, що трансферти є невід’ємним елементом бюджетного потенціалу регіону та розглядають їх як зовнішню складову.

На нашу думку, «бюджетний потенціал регіону» слід розуміти як сукупність законодавчо затверджених доходів і видатків та ймовірних джерел їх збільшення і покриття, а також прихованих джерел поповнення бюджетних ресурсів необхідних для забезпечення виконання завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади з метою забезпечення соціально-економічного розвитку регіону.

Систематизувавши наукові здобутки вітчизняних та зарубіжних учених можемо виокремити основні концепції щодо трактування економічної сутності поняття, що досліджується, які пропонуємо окреслити як: ресурсний підхід, витратний підхід та підхід з позиції можливості та здатностей.

Ресурсний підхід передбачає трактування поняття «бюджетний потенціал» як сукупність фінансових ресурсів, акумульованих з різних джерел та за допомогою різних методів. З точки зору ресурсного підходу бюджетний потенціал розглядається такими авторами як: Р. Жебчук [4] та К. Іоненко [6]. Однак, зазначений підхід дещо звужує сутність поняття, що досліджується, оскільки, на нашу думку, бюджетний потенціал варто оцінювати не тільки з позиції наявних бюджетних коштів, але й з позиції наявних бюджетних коштів, але й з врахуванням прогнозних характеристик мобілізації бюджетних ресурсів.

Розгляд бюджетного потенціалу в контексті витрат бюджету – основне твердження витратного підходу. Дане трактування не у повному обсязі відбиває сутність поняття, оскільки забезпечити в повній мірі фінансування витрат бюджету як у частині власних, так і делегованих повноважень неможливо без достатньої доходної бази. Прихильники даного підходу: І. Кичко [7] та С. Зенченко [5].

Підхід з позиції можливості та здатності залучати необхідні фінансові ресурси, якого дотримується вчені-економісти Є. Балацький [1] та Ю. Пасічник [10], враховує здатність місцевих органів влади впливати на формування та використання бюджетних коштів, однак не завжди розглядає ці ресурси як наявні та потенційні.

Таким чином, можна стверджувати, що тлумачення поняття «бюджетний потенціал регіону» повинно бути системним та враховувати комплекс характеристик отриманих на підставі оцінки наявних та потенційних можливостей регіонів мобілізувати та акумулювати в бюджеті відповідного регіону наявні та можливі для залучення фінансові ресурси з метою забезпечення здійснення повноважень органами державної влади. Варто зауважити, що на здатність регіонів до залучення фінансових ресурсів впливає ряд факторів, які узагальнені на рис. 1.

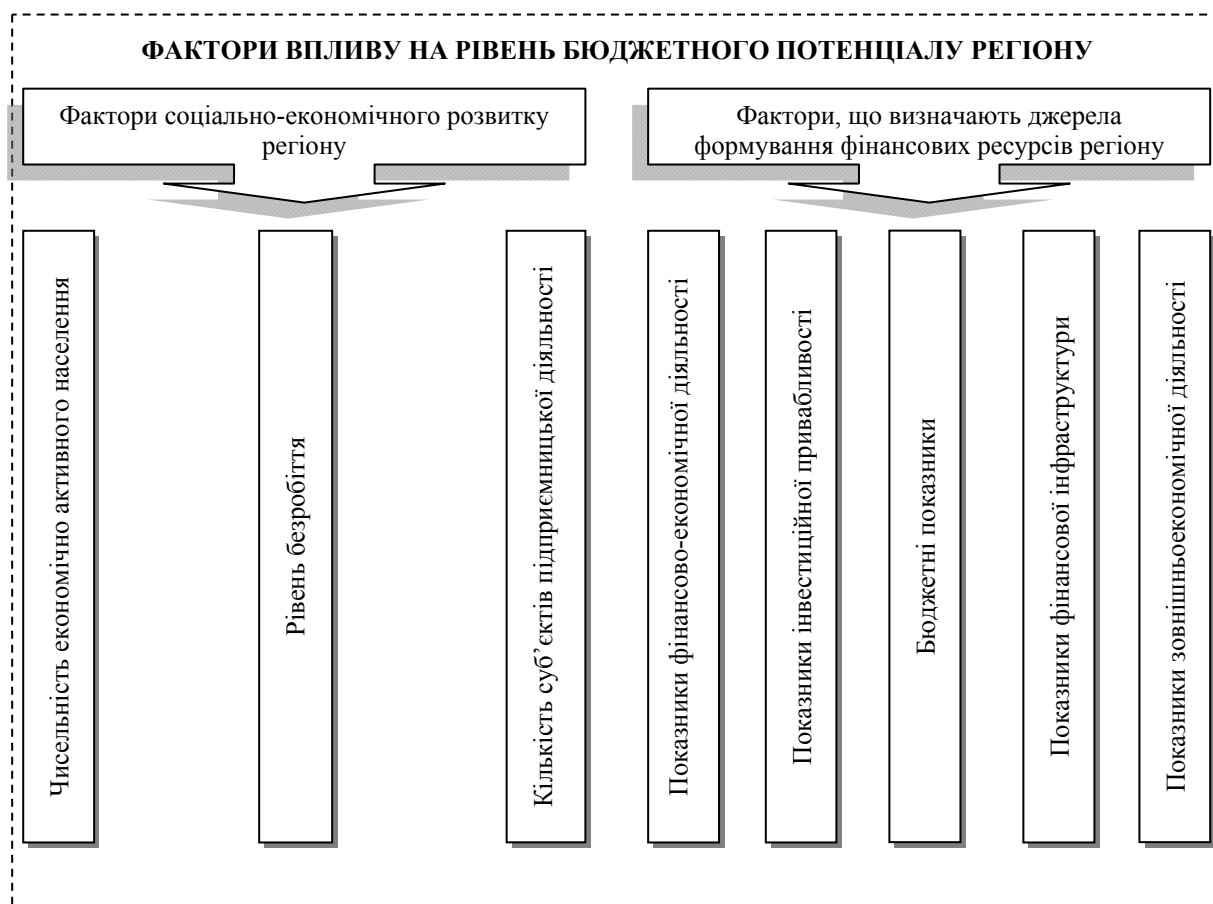

Рисунок 1 – Фактори впливу на рівень бюджетного потенціалу регіону

Джерело: розроблено автором

Звертаємо увагу на те, що вищезазначені показники розраховується на основі аналітичних даних щодо соціально-економічного розвитку регіону за певний період.

Враховуючи складність визначення «бюджетний потенціал регіону» та багатогранність його прояву, вважаємо за доцільне навести класифікацію бюджетного потенціалу регіону (рис. 2).

Розглядаючи запропоновану класифікацію бюджетного потенціалу регіону, варто звернути увагу на те, що внутрішній бюджетний потенціал визначається, насамперед, обсягом власних та закріплених фінансових ресурсів, а зовнішній бюджетний потенціал враховує у собі суми трансфертів, що передаються із бюджету вищого рівня.

Рисунок 2 – Класифікація бюджетного потенціалу регіону

Джерело: розроблено автором.

Поточний бюджетний потенціал регіону – це сукупність реальних можливостей органів державної влади акумулювати у бюджеті відповідного регіону наявні фінансові ресурси. Перспективний, окрім наявних фінансових ресурсів враховує також ті кошти, які можуть бути залучені до бюджету за відповідних умов.

Досліджуючи рівень використання бюджетного потенціалу, акцентуємо увагу на тому, що за умови якщо органи державної влади створюють оптимальні умови для акумуляції фінансових ресурсів, можна говорити про використання бюджетного потенціалу регіону у повному обсязі. Якщо ж у відповідному регіоні спостерігається недоотримання фінансових ресурсів – мова йде про бюджетний потенціал, який використовується у не повному обсязі. В разі відсутності надходжень – той, що не використовується.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Узагальнивши наукові підходи до розуміння сутності бюджетного потенціалу регіону, ми дійшли висновку, що у вітчизняній фінансовій науці немає єдиного усталеного визначення цього терміну. Враховуючи вищезазначене, вважаємо, що під бюджетним потенціалом регіону слід розуміти сукупність законодавчо затверджених доходів і видатків та ймовірних джерел їх збільшення і покриття, а також прихованих джерел поповнення бюджетних ресурсів необхідних для забезпечення виконання завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади з метою забезпечення соціально-економічного розвитку регіону.

Перспективу подальших досліджень убачаємо у потребі детального аналізу сутності бюджетного потенціалу регіону, теоретичних та методологічних питань щодо оцінки стану формування й результативності використання бюджетного потенціалу регіону.

Список літератури

1. Балацький Є. О. Теоретичні підходи до визначення бюджетного потенціалу міста та основні засади його формування / Є. О. Балацький, А. О. Бойко // Збірник наукових праць Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи НБУ. – 2011. – №1 (10). – С. 212–216.
2. Воробьева В. В. Проблемы формирования бюджетного потенциала муниципалитетов в реализации финансовой политики региона [Электронный ресурс] / В. В. Воробьева. – Режим доступа: <http://www.dialogvn.ru/uk/2002/n02/s02-2-09/htm>.
3. Голодова Ж. Г. Формирование и управление финансовым потенциалом региона в целях обеспечения его экономического роста : автореф. дис. ... д-ра экон. наук : спец. 08.00.10 «Финансы, денежное обращение и кредит» / Ж. Г. Голодова. – М., 2010. – 46 с.
4. Жебчук Р. Л. Бюджетний потенціал та його місце в процесі бюджетного планування / Р. Л. Жебчук // Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. – 2013. – №3/1. – С. 144–147.
5. Зенченко С. В. Бюджетный потенциал региона и методические подходы к его оценке / С. В. Зенченко // Региональные проблемы преобразования экономики. – 2008. – №1(14). – С. 158–168.
6. Іоненко К. В. Формування та оцінка фінансового потенціалу регіону : автореф. дис. ... канд. экон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / К. В. Іоненко. – К., 2007. – 24 с.
7. Кичко І. І. Ретроспективний аналіз бюджетної політики у контексті бюджетного регулювання особистих потреб населення / І. І. Кичко // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. – 2009. – №35. – С. 3–40.
8. Крук О. М. Формування та оцінка бюджетного потенціалу місцевого бюджету / О. М. Крук // Вісник Донбаської державної машинобудівної академії. – 2012. – №2 (27). – С. 217–222.
9. Кулешова І. П. Особливості регулювання бюджетних відносин на регіональному рівні / І. П. Кулешова // Економічний простір. – 2010. – №41. – С. 24–29.
10. Пасічник Ю. В. Бюджетний потенціал економічного зростання в Україні : [монографія] / Ю. В. Пасічник. – Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2005. – 642 с.
11. Педченко Н. С. Бюджетний потенціал регіону: оцінка та перспективи розвитку : [монографія] / Н. С. Педченко, В. Ю. Стрілець. – Полтава, ПУЕТ, 2014. – 220 с.
12. Пушак Я. Я. Напрями формування бюджетного потенціалу регіону [Електронний ресурс] / Я. Я. Пушак. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/14_NPRT_2010/Economics/6977.doc.htm.
13. Шалмуев А. А. Основные составляющие потенциалов регионального развития [Электронный ресурс] / А. А. Шалмуев. – Режим доступа: <http://www.ekvr.narod.ru/ekregion7.htm>.
14. Шульгина И. В. Направление развития бюджетного потенциала муниципальных образований : автореф. дис. ... канд. экон. наук : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством (региональная экономика)»; спец. 08.00.10 «Финансы, денежное обращение и кредит» / И. В. Шульгина. – Тамбов, 2008. – 24 с.
15. Яшина Н. И. Методология управления территориальным бюджетом субъекта РФ : дис. ... д-ра экон. наук : спец. 08.00.10 «Финансы, денежное обращение и кредит» / Н. И. Яшина. – Новгород, 2004. – 457 с.

References

1. Balatskyi, Ie. O. (2011). Teoretychni pidkhody do vyznachennia biudzhethnoho potentsialu mista ta osnovni zasady yoho formuvannia [Theoretical approaches to determining the potential of the city budget and the basic principles of its formation]. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho instytutu bankivskoi spravy Univesrytetu bankivskoi spravy NBU – Scientific works of Kharkiv Institute of Banking of University of Banking NBU*, 1, 212–216 [in Ukrainian].
2. Vorob'eva, V. V. (2002). Problemy formirovaniia bjudzhetnogo potentsiala municipalitetov v realizacii finansovoj politiki regiona [Problems of formation of the budget capacity of municipalities in implementing fiscal policy in the region]. *Upravlencheskoe konsul'tirovanie – Management consulting*. Retrieved from <http://www.dialogvn.ru/uk/2002/n02/s02-2-09/htm> [in Russian].
3. Golodova, Zh. G. (2010). Formirovanie i upravlenie finansovym potencialom regiona v celjah obespechenija ego jekonomicheskogo rosta [The formation and operation of the financial potential of the region in order to ensure its economic growth]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Moscow, 46 [in Russian].
4. Zhebchuk, R. L. (2013). Biudzhetni potentsial ta yoho mistse v protsesi biudzhethnoho planuvannia [Budget potential and its place in the process of budget planning]. *Visnyk ONU imeni I. I. Mechnikova – Bulletin of ONU named after I. I. Mechnikov*, 3/1, 144–147 [in Ukrainian].

5. Zenchenko, S. V. (2008). Bjudzhetnyj potencial regiona i metodicheskie podhody k ego ocenke [The budget potential of the region and methodical approaches to its evaluation]. *Regional'nye problemy preobrazovaniya jekonomiki – The regional problems transformation of the economy*, 1(14), 158–168 [in Russian].
6. Ionenko, K. V. (2007). Formuvannia ta otsinka finansovoho potentsialu rehionu [The formation and assessment of the financial potential of a region]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv, 24 [in Ukrainian].
7. Kychko, I. I. (2009). Retrospektyvnyi analiz biudzhethnoi polityky u konteksti biudzhethnoho rehuliuвання osobystykh potreb naselennia [The retrospective analysis of fiscal policy in the context of budgetary control of personal needs of the population]. *Visnyk Chernihivskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu – Bulletin of the Chernihiv State Technological University*, 35, 3–40 [in Ukrainian].
8. Kruk, O. M. (2012). Formuvannia ta otsinka biudzhethnoho potentsialu mistsevoho biudzhetu [The formation and evaluation of the budgetary potential of the local budget]. *Visnyk Donbaskoi derzhavnoi mashynobudivnoi akademii – Bulletin of the Donbass State Engineering Academy*, 2(27), 217–222 [in Ukrainian].
9. Kulieshova, I. P. (2010). Osoblyvosti rehuliuвання biudzhethnykh vidnosyn na rehionalnomu rivni [Features of the regulation budgetary relations at the regional level]. *Ekonomichnyi prostir – The Economic area*, 41, 24–29 [in Ukrainian].
10. Pasichnyk, Iu. V. (2005). *Biudzhethnyi potentsial ekonomichnoho zrostantia v Ukraini [The budgetary potential of economic growth in Ukraine]*. TOV «Iuho-Vostok, Ltd», 642 [in Ukrainian].
11. Pedchenko, N. S. & Strilets', V. Yu. (2014). *Biudzhethnyi potentsial rehionu: otsinka ta perspektyvy rozvytku [The budgetary potential of the region: assessment and prospects of development]*. Poltava, 220 [in Ukrainian].
12. Pushak, Ia. Ia. (2010). Napriamy formuvannia biudzhethnoho potentsialu rehionu [Destinations of the budget formation of potential of the region]. *Naukovyi prohres na mezhi tysiacholit – Scientific progress on a turn of the millennium*, 14. <http://www.ekvr.narod.ru>. Retrieved from http://www.rusnauka.com/14_NPRT_2010/Economics/6977.doc.htm [in Russian].
13. Shalmuev, A. A. (2010). Osnovnye sostavljajushhie potencialov regional'nogo razvitija [The main components of the potential for Regional Development]. *Jekonomicheskoe vozrozhdenie Rossii – The Economic Revival of Russia*, 4. <http://www.ekvr.narod.ru>. Retrieved from <http://www.ekvr.narod.ru/ekregion7.htm> [in Russian].
14. Shul'gina, I. V. (2008). Napravlenie razvitija bjudzhetnogo potenciala municipal'nyh obrazovanij [The direction of the budget potential of municipalities]. *Extended abstract of candidate's thesis*, Tambov, 24 [in Russian].
15. Jashina, N. I. (2004). Metodologija upravljenija territorial'nym bjudzhetom sub#ekta RF [The methodology management of territorial budgets of RF subjects]. *Doctor's thesis*, Novgorod, 457 [in Russian].

Nataliya Pedchenko, Professor, Doctor of Economics
Sviyatoslav Zavorotniy, Postgraduate
Poltava University of Economics and Trade, Poltava, Ukraine

Synthesis of Scientific Approaches to Understanding the Nature of Budgetary Potential of the Region

This article investigates scientific approaches to understanding the nature of the budget potential. In particular, it was found that the financial basis of state authorities' actions is the budgets of the areas and therefore sustainable development of local government area is determined by the amount of financial resources accumulated in the budget of the area – budget capacity.

In examinations the scientific approaches to understanding the nature of budgetary potential of the region are generalized, the main factors that influence on it are defined, the classification of the budget potential is justified.

In conclusion, we would like to say that fiscal potential of the region should be the basis of the planning budget revenues in the region, since the availability of information on the state of budget potential of the region forming will allow to concentrate an efforts on the most important areas of development of the region, to determine the reserves of funding, to ensure the effective control of the mobilization and use of funds.

fiscal capacity, public finance, potential, budget potential structure

Одержано 19.03.15

УДК 331.5(338)

М. В. Семикіна, проф., д-р екон. наук

С. С. Голбанос, асп.

Кіровоградський національний технічний університет, м. Кіровоград, Україна

Конкурентоспроможність молоді на ринку праці в умовах системної кризи

У статті розкрито сутність поняття «конкурентоспроможність молоді», систематизовано чинники та умови формування конкурентних переваг молоді на ринку праці. Розкрито зв'язок конкурентних переваг і якості людського капіталу молоді. Проаналізовано тенденції економічної активності та структури зайнятості молоді. За результатами соціологічного обстеження визначено чинники, що перешкоджають реалізації конкурентних переваг молоді. Розроблено пропозиції щодо підтримки конкурентоспроможності молоді на ринку праці.

молодь, конкурентоспроможність, конкурентні переваги, зайнятість, ринок праці, безробіття

М. В. Семикіна, проф., д-р екон. наук

С. С. Голбанос, асп.

Кіровоградський національний технічний університет, г. Кіровоград, Україна

Конкурентоспособность молодежи на рынке труда в условиях системного кризиса

В статье раскрыта сущность понятия "конкурентоспособность молодежи", систематизированы факторы и условия формирования конкурентных преимуществ молодежи на рынке труда. Раскрыта связь конкурентных преимуществ и качества человеческого капитала молодежи. Проанализированы тенденции экономической активности и структуры занятости молодежи. По результатам социологического обследования определены факторы, препятствующие реализации конкурентных преимуществ молодежи. Разработаны предложения относительно поддержки конкурентоспособности молодежи на рынке труда.

молодежь, конкурентоспособность, конкурентные преимущества, занятость, рынок труда, безработица

Постановка проблеми. В умовах конкурентного середовища перспективи прогресивного розвитку суспільства та інноваційного прориву у техніко-технологічному розвитку держави великою мірою визначаються тими можливостями, якими суспільство наділяє молодь для реалізації конкурентних переваг у сфері праці. Українське суспільство нині усвідомлює, що майбутнє країни залежить від наявності молодих конкурентоспроможних фахівців і робітників, проте через системну кризу, недосконалість регулювання ринку праці, сфери зайнятості, доходів, конкурентоспроможність молоді стає переважно низькою. Розв'язання цієї проблеми потребує активних наукових пошуків.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Суттєвий внесок у вивчення проблем українського ринку праці належить працям Е. Лібанової [7], В. Гейця [3], А. Колота [5], І. Петрової [11] та ін. Окремі аспекти конкурентоспроможності працівників і молоді зокрема вивчали В. Близнюк [3], О. Грішнова [1], Каленюк [4], Л. Лісогор [8], Л. Шаульська [17], Фатхутдінов Р. [13], Хафизова Г [14], Цветкова І. [15] та інші. Разом з тим, проблематика конкурентоспроможності молоді дотепер залишається недостатньо дослідженою. Теоретичні і практичні питання реалізації конкурентних переваг молоді, перешкоди на цьому шляху та можливості їх подолання потребують подальшого поглибленого вивчення з урахуванням трансформацій ринку праці в Україні.

Постановка завдання. Метою статті є визначення сутності конкурентоспроможності молоді на ринку праці, умов та чинників, що впливають на реалізацію конкурентних переваг молоді на ринку праці в умовах системної кризи.

Виклад основного матеріалу. Теоретичний аналіз [1, с. 30-33; 8, с.130; 12, с. 98] доводить, що конкурентоспроможність у сфері праці розглядається переважно стосовно працівників, персоналу, робочої сили, трудового потенціалу. При цьому конкурентоспроможність більшість авторів трактують як здатність працюючих перемагати у суперництві на ринку праці за краще робоче місце, кращі умови праці, доходу. Конкурентні переваги в якісних характеристиках робочої сили розглядають у тісному зв'язку з попитом на працю. Поділяємо точку зору О. Грішнєвої, Л.Лісогор в тому, що конкурентоспроможність працівників – це, передусім, відповідність якості робочої сили потребам ринку, можливість перемагати в конкуренції на ринку праці, тобто повніше, порівняно з іншими кандидатами задовольняти вимоги роботодавців за рівнем знань, умінь, навичок, особистих якостей [1, с. 30-33; 8, с.130].

Проте огляд наукових джерел засвідчує, що вкрай рідко дослідники зосереджують увагу на питаннях конкурентоспроможності окремих вікових груп населення, зокрема молоді, до якої відносимо осіб 15-34 років.

Конкурентні переваги молоді пропонуємо розуміти як переваги в якісних характеристиках сформованого людського капіталу молодих людей, які дозволяють на ринку праці швидше за інших представників вікових груп населення знайти тимчасову або постійну роботу.

Сучасної молоді загалом притаманні привабливі якості, які відрізняють її від інших вікових груп населення, формуючи її конкурентні переваги на ринку праці. Це, передусім, молодість, здоров'я, притаманні нові знання, володіння інформаційними технологіями, загострене почуття нового, зацікавленість в змінах, готовність до змін. Ці якості поряд з високою мотивацією до ефективної праці часто слугують запорукою прояву високої працездатності, мобільності, швидкої адаптації до змін, мінливих вимог, дозволяють професійно зростати, брати участь в інноваційній діяльності.

Звичайно, молоді, особливо у віці 15-24 роки, не вистачає практичного і життєвого досвіду, необхідних професійних навичок, щоб на рівних конкурувати на ринку праці з іншими віковими групами населення. Проте цей недолік тим швидше долається, чим більше прикладається особистих цілеспрямованих зусиль на початку трудової діяльності для освітньо-професійного розвитку. Вагоме значення при цьому має послідовна політика і підтримка з боку соціальних партнерів (держави, підприємств, громадських організацій).

Справедливо визнати, що в умовах дефіциту робочих місць, підвищених вимог роботодавців до якості робочої сили, далеко не всі представники молодого покоління готові, бажають і здатні нарощувати конкурентні переваги на ринку праці і свідомо підтримувати їх розвиток. Кращі шанси у пошуках роботи, закріпленні за постійним робочим місцем (в умовах стандартної або нестандартної зайнятості) мають ті молоді люди, які отримали відповідне виховання, хорошу сучасну освіту, обрали здоровий спосіб життя, яким притаманні відповідні ціннісні орієнтири у сфері праці – активність, цілеспрямованість, наполегливість, працездатність, мобільність, прагнення нарощувати знання.

Вітчизняний і зарубіжний досвід свідчить, що завдяки трудовій активності, розвитку і накопиченню переваг у знаннях, практичних навичках, активній життєвій позиції, молоді люди більш успішно проходять випробування на перших робочих місцях і успішно будують кар'єру надалі. На відміну від молоді з пасивним ставленням до власної конкурентоспроможності, такі молоді люди отримують порівняно більші економічні, соціальні, морально-психологічні зиски, а саме, – більший дохід від праці, моральне задоволення від творчого зростання, продуктивної праці. В разі розвиненої системи стимулювання праці більш конкурентоспроможні працівники можуть

отримувати також більш привабливі соціальні пакети, що передбачають додаткові джерела інвестування в саморозвиток (фізичний, професійний). Іншими словами, існує тісний зв'язок між якістю людського капіталу і конкурентними перевагами молоді на ринку праці: краща якість людського капіталу слугує передумовою працевлаштування та отримання більшого доходу.

Мотивація до підвищення конкурентоспроможності, спроможність конкурувати в ринкових умовах залежить переважно від впливу чинників соціально-економічного та культурного змісту, отже, у значній мірі закладається системою виховання, освіти, культури, умовами добробуту населення, можливостями доступу до якісних освітніх послуг, наявністю джерел інвестування в якість людського капіталу.

Оточуюче середовище може різною мірою впливати на формування конкурентоспроможності молоді, її мобільності. Ускладнюють ситуацію молоді на ринку праці, як правило, явища безробіття на ринку праці, недосконалість трудового законодавства, нерозвиненість соціального партнерства, нестача взаємодії підприємств і навчальних закладів, кризові явища в економічному та політичному розвитку, деструктивні процеси в економіці і політиці, явища тінізації, криміналізації економіки, корупція, громадянські конфлікти, війни тощо.

Світовий досвід переконує в тому, що за умов зрілої соціальної відповідальності держави і соціальних партнерів, розробки та реалізації спеціальних державно-партнерських програм завжди можливе пом'якшення негативних впливів на конкурентоспроможність молоді, що підтверджується прикладами розвинених країн Європи. Йдеться про програмно-цільові заходи урядів в країнах ЄС, які передбачають заохочення державою підприємств, які забезпечують працевлаштування молоді та професійне зростання; укладання тристоронніх угод між державою, підприємством і молодим працівником щодо навчання та перенавчання молоді; надання державних дотацій випускникам навчальних закладів для відкриття власної справи; поширення практики створення тимчасових робочих місць для випускників навчальних закладів; відшкодування державою $\frac{3}{4}$ витрат підприємств на працевлаштування молодих людей віком 16–18 років, які не мають середньої освіти і потребують інвестування у професійну освіту.

Треба мати на увазі, що глобальні зміни попиту і пропозиції на світових ринках праці, інформатизація світового розвитку мають неоднозначний вплив на формування та реалізацію конкурентних переваг молоді. Треба розуміти, що для молоді з'являється багато цікавих можливостей, проте одночасно зростають ризики зниження конкурентоспроможності, адже кожного року в світі зникають сотні професій і одночасно з'являються нові, більш затребувані спеціальності, зростає потреба у нових знаннях та навичках, перенавчанні, що потребує додаткових коштів. Між тим варто підкреслити, що на світових ринках праці зростає попит на молодих працівників, які мають сучасну освіту, володіють інформаційними технологіями, розвинені комунікативні навички, здатні працювати у віртуальному просторі, в умовах дистанційної зайнятості, готові до міграції, здатні до швидкого перенавчання, опанування нових знань. Пошук освічених і здібних, енергійних молодих людей, їх подальша підтримка, навчання та перенавчання, нарощування конкурентних переваг стає для багатьох підприємств і корпорацій на Заході запорукою інноваційної активності та утримання майбутніх конкурентних позицій на ринках.

В Україні питання зайнятості та конкурентоспроможності молоді набувають виняткового значення. В умовах системної кризи в Україні, озброєного конфлікту на сході країни, перспективи працевлаштування молоді стрімко погіршуються.

Статистика свідчить, що Україна має понад 8 млн. молоді віком 15-34 роки (таблиця 1). Цей потенціал конкурентоспроможності молодих людей, який має бути активно включений у побудову інноваційної економіки держави. Вважаємо, що не можна допустити масової інтелектуальної міграції молоді, це були б непоправні втрати людського капіталу країни, його інноваційної складової.

З огляду на дані таблиці 1, лише за період 2006-2012 рр. частка молоді віком 15-24 років в економічно активному населенні зменшилася з 13,8 до 10,9%. Пояснення бачимо у передусім у наслідках демографічної кризи. Проте останнім часом зросла кількість випускників шкіл, бажаючих поступити у ВНЗ Польщі, Словаччини, Німеччини та інших держав. Ці процеси об'єктивно зменшуватимуть приток молоді робочої сили в економіку, що посилить старіння населення, зумовить кадрову кризу на підприємствах в подальшому.

Таблиця 1 – Молодь у складі економічно активного населення України

Показники / роки	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Економічно активне населення, тис. осіб	22245,4	22322,3	22397,4	22150,3	22051,6	22056,9	22011,5
Молодь віком 15-34 роки, тис. осіб	8662,4	8744,9	8821,4	8584,3	8423,7	8425,9	8387,2
у % до економічно активного населення	38,9	39,2	39,4	38,7	38,2	38,2	38,1
за віковими групами:							
15-24 роки	13,8	13,9	14,1	12,9	12,0	11,8	10,9
25-29 років	12,6	12,7	12,9	13,2	13,5	13,6	14,3
30-34 роки	12,5	12,6	12,4	12,6	12,7	12,8	12,9

Джерело. Побудовано автором на підставі [10].

Аналіз структури зайнятості молоді в Україні свідчить про те, що молодь надає перевагу зайнятості у фінансовій діяльності, торгівлі, державному управлінні (рис.1).

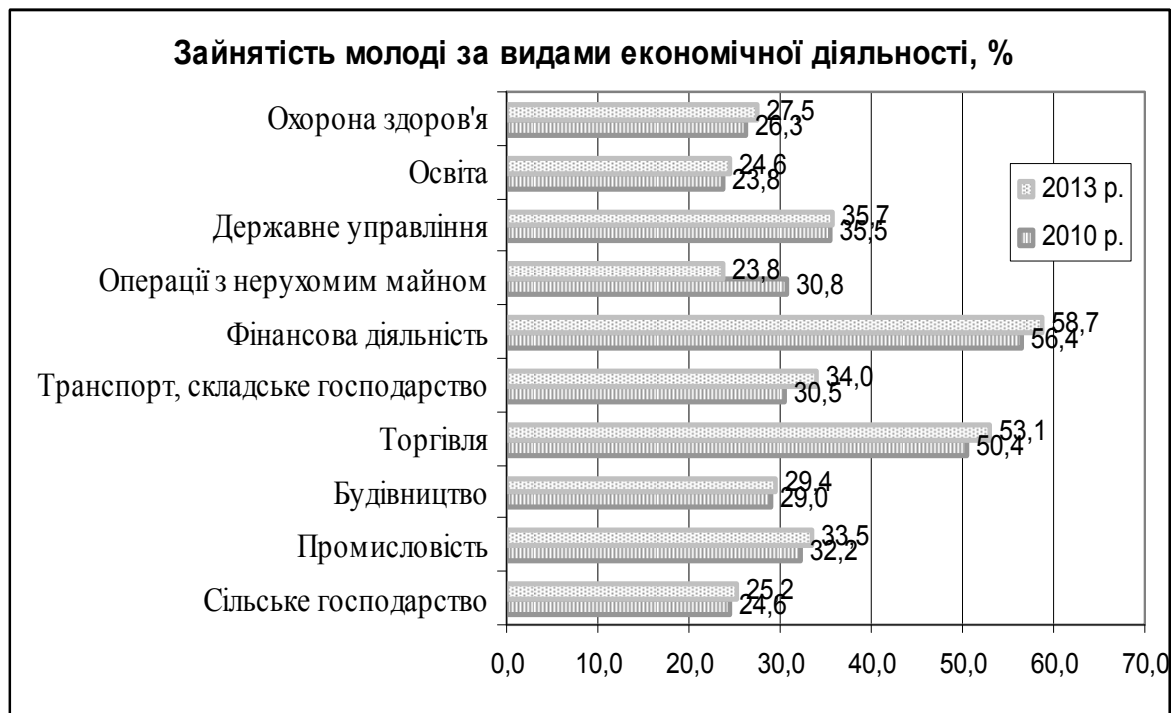

Рисунок 1 – Структура зайнятості молоді в Україні

Джерело. Побудовано автором на підставі [10].

Пояснення знаходимо в тому, що освічена молодь у своїй більшості орієнтована на модернізовані робочі місця з високим рівнем комп'ютеризації, інтелектуалізації праці. За рівнем охоплення населення вищою освітою Україна поки посідає досить високі місця в світі. І тому не випадково останніми роками Україна вважається одним із лідерів за показниками кількості програмістів, які працюють у віртуальному просторі на засадах дистанційного робочого місця [4,с.8]. У праці вітчизняних програмістів зарубіжні замовники зацікавлені більше, ніж у фахівцях США, Німеччини, Польщі та Чехії, оскільки витрати на оплату праці нижче у 2-5 разів при тому, що вартість послуг програміста з України коливається від 22 до 50 тис. доларів на рік.

Пошук прийнятної роботи для молоді залишається проблематичним. Електронна інформація про вакантні робочі місця є неповною та неоперативною. Моніторингу молодіжної зайнятості та конкурентоспроможності молоді в Україні поки не існує. Структура вакантних робочих місць, що пропонується в Україні, не відповідає структурі потреб молоді в умовах низького техніко-технологічного розвитку більшості вітчизняних підприємств. З іншого боку, більшість вакантних робочих місць не зацікавлюють пропозиціями оплати праці на рівні мінімальної заробітної плати, що породжує прагнення шукати роботу, можливості навчання за кордоном.

За нашими оцінками, ризик зниження конкурентоспроможності в результаті безробіття для молодих фахівців та робітників є в Україні є удвічі вищим, ніж для представників інших вікових груп населення. І це часто пояснюється не тільки причинами неконкурентоспроможності молоді (нестачею знань, досвіду, практичних навичок), а й вимогливістю частини освіченої молоді до якості робочих місць в Україні. Це корисно усвідомити багатьом підприємцям, які висловлюють нарікання на адресу молоді, навчальних закладів, не інвестуючи у створення якісних робочих місць для учнівської та студентської практики, стажування викладачів, не сприяючи реалізації гарантій надання першого робочого місця для випускників навчальних закладів.

За результатами соціологічних опитувань учнівської та студентської молоді, понад 70% юнаків і дівчат мають наміри виїхати з України для продовження навчання та роботи за кордоном. Останнє пояснюється тим, що Україна займає останні сходинки за показниками середньомісячної заробітної плати серед Європейських країн, при цьому рівень безробіття осіб з вищою освітою є значно вище за аналогічний середньоєвропейський показник. Крім того, на ринку праці України створився дисбаланс між структурою попиту і структурою пропозиції, гострі протиріччя між розвитком ринку праці і ринку освітніх послуг.

За таких умов молоді вкрай нелегко реалізувати конкурентні переваги на ринку праці України. Це доводять результати соціологічних опитувань серед працівників підприємств Кіровоградської області, а також безробітних, зареєстрованих міським центром зайнятості (2014 р.). Обробка результатів анкетування свідчить, що перешкодами у реалізації конкурентних переваг молоді на ринку праці слугують такі чинники:

- низький рівень оплати праці (91%);
- непривабливість вільних робочих місць для молоді з позицій оплати та умов праці (87%);
- нестача досвіду молодих людей (84% опитаних);
- низька якість робочих місць (77%);
- недоліки в якості підготовки випускників (66%);
- розрив між вимогами роботодавців до випускників вищих навчальних закладів і рівнем їх підготовки (58% респондентів);
- застарілість матеріально-технічної бази більшості підприємств (33%);

- нестабільність зайнятості (72%).

Виходячи з результатів здійсненого аналізу, можна констатувати, що розв'язання проблеми конкурентоспроможності молоді потребує розробки системних заходів держави і соціальних партнерів. Наші пропозиції передбачають такі перспективні напрями розробки державно-партнерських програм:

- створення моніторингу молодіжної зайнятості та єдиного електронного вікна «вакансії сьогодні» з інтернет-інформацією про вакантні робочі місця для молоді 15-34 роки (в межах України);
- активізація спільної інформаційної роботи з молоддю центрів зайнятості, громадських, волонтерських організацій, підприємців та навчальних закладів в питаннях пошуку прийнятної роботи;
- розробка державних програм підтримки конкурентоспроможності молоді на ринку праці, орієнтованих на короткострокове професійне навчання та перенавчання (на основі спільних зусиль соціальних партнерів в Україні та залучення іноземних інвесторів);
- заохочення державою підприємців (гранти, пільги), які безпосередньо беруть участь в організації виробничої практики учнів ПТНЗ та ВНЗ, професійної освіти, стажування, працевлаштування молоді, залучають молодь до 34 років до інноваційної діяльності, наукових досліджень;
- зміна концепцій у сфері стимулювання праці на користь концепції гідної оплати висококваліфікованої праці; підвищення мінімальних гарантій оплати праці, які ґрунтуються на розрахунках реального прожиткового мінімуму;
- оновлення трудового законодавства з урахуванням появи дистанційної зайнятості.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, проблема конкурентоспроможності молоді в Україні є гострою, потребує уваги та розв'язання спільними зусиллями держави, соціальних партнерів. Глибинні причини загострення проблеми полягають у незавершеності структурної перебудови економіки, нерозвиненості конкурентних відносин, що зумовили протиріччя між розвитком ринку праці і ринку освітніх послуг, дисбаланси між обсягами та структурою попиту і пропозиції на ринку праці. Для реалізації конкурентних переваг молоді на ринку праці є необхідним підвищення рівня інтелектуалізації робочих міст, перегляд засад стимулювання праці в Україні, розробка державно-партнерських програм, орієнтованих на організацію безперервного навчання молоді. Перспективи подальших досліджень мають бути пов'язані з обґрунтуванням інновацій в організації молодіжної зайнятості.

Список літератури

1. Грішнова О. А. Молоді спеціалісти на ринку праці: проблеми конкурентоспроможності та працевлаштування / Грішнова О. А., Самарцева А. Є. // Соціально-трудові відносини: теорія та практика : зб. наук. праць / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана» ; голова редкол. А. М. Колот. – 2012. – № 1(3). – С. 28–35.
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Електронний режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>
3. Інститути зайнятості та безробіття: сучасні тенденції та виклики для України: наук. доп. [В.М. Геець, А.А. Гриценко, В.В. Близнюк та ін.]; За ред. В.М. Гейця, А.А. Гриценка ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув.» – К., 2013. – 248 с.
4. Каленюк І. С. Новітні тенденції у сфері зайнятості в Україні // Чернігівський науковий часопис ЧДІЕУ. Серія 1, Економіка і управління: електрон. збірн. наук. праць. – Чернігів : ЧДІЕУ, 2012. – № 1(3). – С. 3 – 8.

5. Колот А. М. Трансформация института занятости как составляющая глобальных изменений в социально-трудовой сфере: феномен прекаризации / А. М. Колот // Ринок праці та зайнятість населення. – 2014. – № 2. – С. 3–6.
6. Конкурентоспроможність працівників: оцінка та механізми підвищення на різних економічних рівнях: монографія / [М.В. Семикіна, М.В. Даневич, А.Д. Федунець та ін.] / За ред. М.В. Семикіної. – Кіровоград: «КОД», 2015. – 226 с.
7. Лібанова Е.М. Ринок праці: Навч. посібник / За заг. ред. Е.М. Лібанової. – К.: Центр навчальної літератури. – 2003. – 224с.
8. Лісогор Л. С. / Підвищення конкурентоспроможності трудового потенціалу в умовах посилення глобалізації / Лісогор Л. С., Ратніков Д. Г. // Моніторинг, моделювання та менеджмент емерджентної економіки: [Зб. наук. пр.] – Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького; Брами, 2008. – С. 130 – 132.
9. Семикіна М.В. Механізми зайнятості в умовах інноваційних змін: мотиваційний аспект [Монографія] / М.В. Семикіна, Н.А. Іщенко, А.Д. Федунець. – Кіровоград: КНТУ, 2015. – 210 с.
10. Статистичний щорічник України за 2013 рік. — К. : Державна служба статистики України, 2014. – 533 с.
11. Український ринок праці: особливості розвитку та ефективність функціонування / І.Л. Петрова, В.В. Близнюк, Г.Т. Куліков та ін.; за ред. І.Л. Петрової; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2009. – 2009. – 368 с.
12. Шаульська Л. В. Реалізація потенціалу конкурентоспроможності фахівця в умовах кризового стану ринку праці / Л.В. Шаульська // Вісник ДонНУ. Серія: Економіка і право, 2014. – № 2. – С. 97 – 101.
13. Фатхутдинов Р.А. Конкурентоспособность организации в условиях кризиса: экономика, маркетинг, менеджмент. – М.: "Маркетинг", 2002. – 892с.
14. Хафизова Г.С. Развитие инновационности и конкурентоспособности человеческого капитала / Г.С. Хафизова // Креативная экономика. – 2012. – № 1 (61). – С. 72–82. – <http://www.creativeconomy.ru/articles/15311/>
15. Цветкова И. И. Управление конкурентоспособностью персонала предприятия/ Монография. – Симферополь: ДОЛЯ. – 2007. – 240 с.

References

1. Hrishnova O. A., & Samartseva A. Ie. (2012) Molodi spetsialisty na rynku pratsi: problemy konkurentospromozhnosti ta pratsevlashtuvannia [Young professionals on the labor market: problems of competitiveness and employment]. *Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka – Social-labour relations: theory and practice*, 1(3), 28–35 [in Ukrainian].
2. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State statistics service of Ukraine]. (n.d.). ukrstat.gov.ua. Retrieved from: <http://ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
3. Heiets V.M., Hrytsenko A.A., & Blyzniuk V.V. (2013) *Instituty zainiatosti ta bezrobittia: suchasni tendentsii ta vyklyky dlia Ukrainy [Institutes of employment and unemployment, current trends and challenges for Ukraine]*; NAN Ukrainy, DU «In-t ekon. ta prohnozuv». Kyiv [in Ukrainian].
4. Kaleniuk I. S. (2012) Novitni tendentsii u sferi zainiatosti v Ukraini [The latest trends in employment in Ukraine]. *Chernihivskiyi naukovyi chasopys ChDIEU. Seriya 1, Ekonomika i upravlinnia – Chernihiv CHDIEU scientific journal. Series 1, Economy and Management*, 1(3), 3 – 8 [in Ukrainian].
5. Kolot A. M. (2014) Transformaciya instituta zanjatosti kak sostavljajushhaja global'nyh izmenenij v social'no-trudovoj sfere: fenomen prekarizacii [Transformation Institute of Employment as part of global changes in the social and labor sphere: the phenomenon of precariousness]. *Rinok praci ta zajnjatist' naselennja – Labour market and population employment*, 2, 3–6 [in Ukrainian].
6. Semykina M.V., Danevych M.V., Fedunets A.D. et al. (2015) *Konkurentospromozhnist pratsivnykiv: otsinka ta mekhanizmy pidvyshchennia na riznykh ekonomichnykh rivniakh [The competitiveness of employees: assessment and improvement mechanisms at different economic levels]*. M.V. Semykina (Ed.). Kirovohrad: KOD [in Ukrainian].
7. Libanova E.M. (2003) *Rynok pratsi [Labour market]*. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury [in Ukrainian].
8. Lisohor L. S. & Ratnikov D. H. (2008) Pidvyshchennia konkurentospromozhnosti trudovoho potentsialu v umovakh posylennia hlobalizatsii [Improving the competitiveness of the labor potential in terms of increasing globalization]. *Monitorynh, modeliuvannia ta menedzhment emerdzhentnoi ekonomiky – Monitoring, modeling and management of emergent economy*. (pp. 130– 132). Cherkasy: ChNU im. B. Khmelnytskoho; Brama [in Ukrainian].

9. Semykina M.V., Ishchenko N.A. & Fedunets A.D. (2015) Mekhanizmy zainiatosti v umovakh innovatsiinykh zmin: motyvatsiinyi aspekt [Mechanisms of employment in terms of innovative changes, motivational aspects] Kirovohrad: KNTU [in Ukrainian].
10. Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2013 rik. [Statistical Yearbook of Ukraine for 2013] (2014). K. : Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [in Ukrainian].
11. Petrova I.L., Blyzniuk V.V., Kulikov H.T. et al. *Ukrainskyi rynek pratsi: osoblyvosti rozvytku ta efektyvnist funktsionuvannia* [Ukrainian labor market, especially the development and operational efficiency] I.L. Petrova (Ed.); Kyiv: NAN Ukrainy; In-t ekon. ta prohnozuv [in Ukrainian].
12. Shaulska L. V. (2014) Realizatsiia potentsialu konkurentospromozhnosti fakhivtsia v umovakh kryzovoho stanu rynku pratsi [Realization of professional competitiveness in terms of labor market crisis]. *Visnyk DonNU. Serii: Ekonomika i pravo – Donetsk National University Journal. Series Economy and Law*, 2, 97 – 101 [in Ukrainian].
13. Fatkhutdinov R.A. Konkurentosposobnost' orhanyzatsyy v uslovyyakh kryzysa: ekonomika, marketynh, menedzhment [Competitiveness of the organization in times of crisis: economy marketing, management]. Moscow: Marketynh, 2002, 892 p. [in Russian]
14. Khafyzova H.P. Razvitye ynnovatsyonnosti y konkurentosposobnosti chelovecheskogo kapytala [The development of the human capital competitiveness] . *Kreatyvnaya ekonomika* [Creative economy]. 2012, № 1 (61), pp. 72-82, <http://www.creativeeconomy.ru/articles/15311/> [in Russian]
15. Tsvetkova Y. Y. Upravlenye konkurentosposobnost'yu personala predpriyatiya [monografiya] [The management of personnel competitiveness [monograph]]. Symferopol': DOLYa. 2007, 240 p. [in Russian]

Marina Semykina, Professor, Doctor of Economics

Sergiy Golbanos, Postgraduate

Kirovograd National Technical University. Kirovograd, Ukraine

Competitiveness of Youth on Labour Market in the Conditions of System Crisis

The competitive advantages of youth is suggested to understand as advantages in qualitative characteristics of the created human capital of young people which allow to get job on labor market faster, grow professionally, showing high performance, mobility, adaptation to changes and changing requirements, readiness for retraining.

The factors and conditions of formation of competitive advantages of youth on labor market have been systematized in the article. The leading place among them is taken by economic and social factors which define conditions of education, upbringing, professional growth, preservation of health. The interrelation between competitive advantages and quality of the human capital of youth has been revealed. Tendencies of economic activity and structure of employment of youth have been analyzed.

The imbalance between structure of demand and supply, between development of labor market and of the market of educational services has been designated. It has been proved that under such circumstances against the background of system crisis of youth it is extremely difficult to realize competitive advantages on labor market of Ukraine, to correspond to the growing requirements of employers.

The results of sociological research defined the factors impeding realization of competitive advantages of youth - shortcomings of quality of training of graduates, poor quality of workplaces, low level of compensation, instability of employment. The suggestions, concerning support of competitiveness of youth on labor market have been developed.

youth, competitiveness, competitive advantages, employment, labor market, unemployment

Одержано 25.05.15

УДК 378.147

О. М. Гай, доц., канд. екон. наук

Є. Ю. Захарова, канд. пед. наук

Кіровоградський національний технічний університет, м. Кіровоград, Україна

Інтерактивні методи викладання економічних дисциплін у вищих навчальних закладах в контексті забезпечення якості підготовки вітчизняних фахівців

Стаття присвячена з'ясуванню сутності поняття «інтерактивні методи». Проаналізовано найефективніші діалогові підходи до проведення лекцій, зокрема елементи дискусій і «мозковий шторм». Визначено особливості та структуру методів «питання-відповідь» і «кейс стаді» та їх використання у семінарах, що розвивають професійну компетентність студентів, розширюють їх пізнавальні здібності в аналізі та використанні академічної інформації.

інтерактивні методи викладання, дискусія, «мозковий шторм», діалоговий підхід «питання-відповідь»

А. Н. Гай, доц., канд. екон. наук

Е. Ю. Захарова, канд. пед. наук

Кіровоградский национальный технический университет, г. Кировоград, Украина

Интерактивные методы преподавания экономических дисциплин в высших учебных заведениях в контексте обеспечения качества подготовки отечественных специалистов

Статья посвящена определению сути понятия «интерактивные методы». Проанализированы самые эффективные диалоговые подходы к проведению лекций, в частности элементы дискуссий и «мозговой шторм». Определены особенности и структура методов «вопрос-ответ» и «кейс стадии», а также их использование в семинарах, которые развивают профессиональную компетентность студентов, расширяют их познавательные способности в анализе и использовании академической информации.

интерактивные методы преподавания, дискуссия, «мозговой шторм», диалоговый подход «вопрос-ответ»

Постановка проблеми. Демократичні зміни, що відбуваються в Україні, зумовлюють необхідність проведення реформ у сфері освіти, адже поступово змінюється ставлення до місця і ролі освіти в суспільстві. Нині суспільство висуває нові вимоги до змісту освіти: орієнтація не стільки на отримання певної суми знань, скільки, розвиток розумових здібностей, вміння опрацьовувати великі масиви інформації, здатність навчатися та оволодівати новими професіями впродовж усього життя тощо.

Грунтовного рішення в умовах ринку вимагає формування економічної культури нації. Найважливішим чинником управління цими перетвореннями є переорієнтація економічної освіти. Підготовка майбутніх економістів передбачає, що спеціаліст повинен не лише володіти професійними знаннями, але й бути поліфункціональним: ефективно діяти в умовах кризи, креативно мислити і приймати рішення за відсутності достатньої інформації, бути комунікабельним, ініціативним й наполегливим, вміти відстоювати власні позиції, одночасно прислухаючись до інших [2, с.196].

Щоб навчити молодь продуктивно мислити і приймати нестандартні рішення, відповідно, необхідні нестандартні форми і методи навчання – активні, інтерактивні методи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам використання інтерактивних технологій в організації навчальної діяльності присвячені праці К.О. Баханова [1], М.В. Кларіна [3]. Прийоми та методи використання інтерактивних технологій у педагогіці детально розглядаються О.І. Пометун [6]. У сучасній вітчизняній дидактиці найбільш популярними є праці А. М. Алексюка та В.О. Онищука. Проте питанням практичного використання інтерактивних методів під час викладання економічних дисциплін приділено недостатньо уваги.

Постановка завдання. Мета статті полягає в обґрунтуванні необхідності використання інтерактивних методів викладання у професійній підготовці студентів економічних спеціальностей.

Виклад основного матеріалу. Модернізація системи вищої освіти потребує запровадження новітніх форм викладання дисциплін, використання сучасних інтерактивних технологій навчання, урізноманітнення форм та методів навчального процесу, тобто якісної зміни методики навчання.

На наш погляд, некоректним є твердження, що ці якісні зміни можливі лише завдяки використанню новітніх інформаційних засобів та мультимедійних технологій. Такий підхід стає на заваді залучення до педагогічного арсеналу викладачів ефективних методів навчання, що забезпечують якісну підготовку майбутніх фахівців. Не заперечуючи нагальної потреби використання новітніх освітніх технологій, побудованих на основі використання сучасної комп'ютерної техніки, вважаємо, що напрацьований досвід світової та національної систем вищої освіти беззаперечно довів ефективність інтерактивних методів навчання.

Використання методів активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів сприяє впровадженню у дидактичний процес технології особистісно-орієнтованого навчання та забезпечує особистісну спрямованість навчального процесу.

За К.О. Бахановим, інтерактивним є навчання, спрямоване на активізацію пізнавальної діяльності студентів за допомогою організації спілкування між собою, студентів з викладачем, між групами, що спрямоване на розв'язання спільної навчальної проблеми [1, с.32]. М.В. Кларін визначає інтерактивне навчання як переклад англomовного терміну «interactive learning», який означає навчання (стихійне або спеціально організоване), засноване на взаємодії, та навчання, побудоване на взаємодії [3]. Відома дослідниця, методист та прихильник впровадження інтерактивних технологій навчання в Україні О. Пометун вважає, що суть інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес відбувається тільки шляхом постійної активної взаємодії тих, хто навчається – це співнавчання, взаємонавчання [6, с.13].

В основі інтерактивного навчання лежать наступні принципи:

а) безпосередньої участі кожного учасника занять, що зобов'язує викладача зробити кожного з них активним шукачем шляхів і засобів розв'язання тієї чи іншої проблеми;

б) взаємного інформаційного, духовного збагачення: навчальний процес необхідно організовувати таким чином, щоб його учасники мали змогу обмінятися життєвим досвідом та отриманою інформацією;

в) особистісно зорієнтованого навчання [8, с.36].

Отже, якщо говорити про сутність інтерактивного навчання, то необхідно підкреслити, що ефективний навчальний процес відбувається за умови постійної, активної взаємодії всіх його учасників – тобто студент і викладач є рівнозначними суб'єктами процесу, що мають спільну рефлексію щодо їхніх знань, умінь, досягнень тощо. Організація інтерактивного навчання передбачає моделювання ситуацій,

використання рольових ігор, спільне вирішення поставленої проблеми на основі аналізу обставин та відповідної ситуації.

Інтерактивне навчання формує у студентів компетентність, розширює їх пізнавальні можливості у здобутті, аналізі та застосуванні інформації, а також є базою формування умінь і навичок у майбутній професійній діяльності. Студенти навчаються ухвалювати важливі рішення, мають можливість спілкуватися та розвивати професійні вміння і навички. У них з'являється глибока внутрішня мотивація.

Інтерактивне навчання ґрунтується на взаємодії студентів у середовищі, що створюється на занятті й існує як реальність, у якій вони знаходять для себе частину досвіду, який необхідно засвоїти. При цьому досвід того, хто навчається, є центральним джерелом навчального пізнання. У такому навчанні студент є повноправним учасником процесу і його досвід не менш важливий, ніж досвід викладача, який не дає готових знань, а спонукає до самостійного пошуку. У такій співпраці забезпечуються можливості взаємин студентів та викладачів на рівні партнерства, співдружності. Викладач має можливість виявити і розвинути свої здібності – він виступає як організатор, фасілітатор, консультант тощо.

Які сильні сторони інтерактивних методів навчання? Перш за все – підвищення “ККД” процесу засвоєння інформації. За даними американських вчених, під час лекції студент засвоює лише 5% матеріалу, під час читання – 10%, роботи з відео/аудіо-матеріалами – 20%, демонстрації – 30%, у ході дискусії – 50%, під час практики – 75%, а коли студент навчає інших чи відразу застосовує знання – 90%. Як бачимо, відносно пасивні методи навчання (коли студент лише засвоює та відтворює інформацію) мають у 5-10 разів (!) нижчу ефективність, ніж інтерактивні.

Під час інтерактивного заняття студент відчуває себе не об'єктом процесу навчання, а суб'єктом набуття знань. Це зумовлює внутрішню мотивацію навчання, що сприяє його ефективності. Завдяки ефекту новизни та оригінальності інтерактивних методів, при правильній їх організації, зростає зацікавленість студентів процесом навчання.

У педагогічному процесі вищої школи застосовуються різні форми організації навчання, виховання та розвитку студентів. Основною і необхідною формою навчання є лекції. Слід зазначити, що у методичній літературі висловлюються неоднозначні думки з приводу лекції як форми заняття. Прихильники традиційної дидактики вбачають її переваги, а їхні опоненти висувають протилежні аргументи, стверджуючи, що прийшов час усвідомити, що лекція як загальноаудиторна форма роботи є найменш ефективною серед інших форм навчання студентів у вищій школі. Так, у ході проведення лекції активність сприйняття інформації студентами знижується – за відсутності технічних засобів навчання під час лекції задіяні лише слухові аналізатори, лекція примушує того, хто навчається, залишатися на позиції об'єкта педагогічного процесу, а одночасне спілкування з достатньо великою аудиторією обмежує викладачеві можливість здійснювати диференційований підхід і робити лекцію однаково цікавою і корисною і для відмінника, і для слабшого студента. Проте, досвід показує, що відмова від лекцій знижує науковий рівень підготовки, порушує системність і рівномірність роботи упродовж семестру. А зазначені вище недоліки значною мірою можуть бути подолані раціональною побудовою матеріалу і правильною методикою проведення. Тому важливо знайти методи, які підвищать ефективність лекцій і разом з тим не заважатимуть досягти поставленої мети заняття. Такими методами організації лекційного процесу можуть стати короткі інтерактивні вклучення в лекційний процес, за допомогою яких студенти зможуть проявити різні

види активності [4]. На нашу думку, основними методами, що підвищують ефективність лекцій, є дискусії, бесіди, «мозковий штурм».

Із власного досвіду можна зазначити, що надзвичайно вдало під час проведення лекційних занять використовується метод «мозкового штурму». Особливо під час вивчення нових понять і категорій. Студентам пропонується навести будь-які асоціації, що виникають у зв'язку з цим поняттям. Запропоновані студентами асоціації записуються на дошці, після чого аналізуються, систематизуються, при необхідності коригуються і оформлюються у визначення тієї чи іншої категорії.

Організуючи під час лекції дискусію, викладач повинен заздалегідь визначити мету запровадження на занятті дискусії, визначити місце дискусії у структурі лекції та її тривалість, сформулювати питання, а підсумкове узагальнення повинно стати перекидним містком до подальшого викладу матеріалу лекції.

Використання бесіди на лекції дозволяє зняти монотонність навчання, активізує мислення, підвищує інтерес до навчання. Викладач звертається безпосередньо до когось із студентів або до всієї аудиторії. Значні можливості для проведення бесіди має використання так званої «лекції з пропусками». На першому етапі студенти знайомляться з опорним конспектом лекції, умовними позначеннями та завданнями, що пропонуються для самостійного виконання. На лекції викладач організовує активне обговорення студентами питань, надає їм можливість виступити з доповненнями. Студенти роблять необхідні примітки в опорному конспекті, отримують відповідь від викладача на питання, які виникли у процесі підготовки до лекції [9, с.12].

Значно більші можливості для використання інтерактивних методів мають семінарські заняття. Під час проведення традиційного семінару студент, як правило, відповідає на підготовлене питання, заглядаючи до конспекту. Решта групи нудьгує або готується до наступного питання. Таким чином, ефективність семінару знижується – опитати вдається не більше 3-5 студентів, ще 3-5 можуть щось доповнити. Це призводить до формалізму, пасивності основної частини академічної групи.

Одним із різновидів інтерактивного семінару може бути семінар «запитання-відповідь». Викладач ставить питання нерепродуктивного характеру, формулюючи їх таким чином, щоб студенти не мали змоги дати відповідь, користуючись цитатами з конспекту або підручника.

Досить актуальним при викладанні економічних дисциплін є застосування методу «Case Studies». Через те, що методика «Case Studies» вперше була розроблена на початку XX ст. в Гарвардській Школі Бізнесу, її називають також гарвардським методом. У період з 1909 по 1919 роки навчання там відбувалося за схемою, коли учнів-практиків просили викласти конкретну ситуацію чи проблему, а потім дати її аналіз і відповідні рекомендації. У 1920 році (після видання збірника кейсів деканом Діном Донхменом) був здійснений перехід усієї системи навчання менеджменту в Гарвардській Школі на методику «Case Studies» [7]. Підбірки кейсів були також опубліковані в 1925 році в «Звітах Гарвардського університету про бізнес». Вже в 1932 році програма MBA (Master of Business Administration) включала як обов'язкові дисципліни – маркетинг, промислове керування, фінанси, бухгалтерський облік і статистику. Практично із усіх цих курсів розбиралися відповідні кейси.

Гарвардська Школа Бізнесу і сьогодні зберігає пріоритетне значення «Case Studies» в навчанні бізнесу, виділяючи майже 90 % навчального часу на розбір конкретних кейсів – викладачі пишуть у рік по 600 високоякісних кейсів. Викладачі з Європи їздять у США «переймати» специфіку кейс-освіти, а наприкінці 90-х і з України почали посилати стажистів у західні бізнес-школи для навчання викладанню за методом «Case Studies».

В провідних школах бізнесу Західної Європи кейси в процесі навчання стали активно використовуватися тільки у 60-ті роки, в період, коли була сформована система бізнес-освіти, аналогічна американській. В Англії, наприклад, провідними центрами в цій галузі є Лондонська Школа Бізнесу, Манчестерська Школа Бізнесу, Кресендфілдський університет. В Україні та в Росії методика «Case Studies» за тими освітніми стандартами та традиціями, що прийняті в США, стала впроваджуватися тільки останніми роками. Але практика використання даного методу у нас в Україні, на відміну від зарубіжних країн, ще не дуже поширена [5].

«Case Studies» (або метод конкретних ситуацій – МКС, або ситуаційне навчання) являє собою спеціальну методику навчання, яка передбачає використання конкретних ситуацій (випадків з практики) з певного розділу чи теми навчального курсу для сумісного розбору, обговорення та прийняття рішення. Отже, робота з «Case Studies» передбачає аналіз конкретних бізнес-ситуацій за певним сценарієм, який включає і самостійну роботу студентів, і „мозковий штурм” в межах малої групи, і публічний виступ з презентацією та захистом висунутого рішення.

Методисти виділяють наступні основні етапи «Case Studies»:

- вступне слово викладача;
- формування мікрогруп;
- робота в складі малої групи;
- презентація спікерами вироблених рішень;
- запитання до спікерів;
- загальна дискусія;
- заключне слово викладача;
- підведення підсумків.

Кейс-метод ставить за мету максимально активізувати кожного студента і залучити його до процесу аналізу ситуації і прийняття рішень. Тому група поділяється на таке число мікрогруп, щоб вони складалися з 3-5 чоловік. Кожна команда обирає спікера – на ньому лежить відповідальність за організацію роботи мікрогрупи, розподіл питань між учасниками і за прийняті рішення. Після завершення роботи спікер робить доповідь у межах 10 хвилин про результати роботи своєї групи.

Безпосередню роботу з кейсом можна організувати двома способами:

а) кожна мікрогрупа виконує різні теми з одного розділу протягом усього заняття;

б) усі мікрогрупи працюють одночасно над одним і тим же розділом (темою) кейса, конкуруючи між собою в пошуку оптимального рішення.

Таким чином, використання в економічній освіті методу «Case Studies» розвиває у студента такі якості, як ініціативність, творчий підхід до розв’язання проблем, готовність до дії в різних умовах та вміння гнучко реагувати на них – все це є необхідним не лише майбутньому економісту, а й пересічному громадянину [10].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, інтерактивні методи навчання є органічним і суттєвим доповненням класичних методів. Застосування описаних форм роботи як на лекційних, так і на семінарських заняттях, сприяє досягненню високих результатів навчальної діяльності завдяки активізації продуктивного мислення студентів та здійсненню оперативного зворотного зв’язку.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні методично обґрунтованих підходів до організації ефективного навчального процесу, де гармонійно поєднуються традиційні та інтерактивні методи навчання на рівні партнерства, співробітництва студента і викладача задля професійного становлення фахівців економістів.

Список літератури

1. Баханов К.О. Інтерактивне навчання [Текст] / К.О.Баханов // Історія в школах України. – 2008. – №2. – С.31-36.
2. Власюк І.В. Використання кейс-методу при формуванні професійної економічної термінології [Текст] / І. В. Власюк // Проблеми інженерно-педагогічної освіти. – 2012. – № 37. – С.196-201.
3. Кларин М.В. Интерактивное обучение – инструмент освоения нового опыта [Текст] / М.В. Кларин // Педагогика. – 2000. – №7.– С.12-19.
4. Луцик І.Г. Використання інтерактивних методів як засіб створення інтенсивного освітнього середовища [Текст] / Луцик І.Г. // Нові технології навчання. – 2007. – № 46. – С. 59-63.
5. Павленко О.О. Елементи використання методу Case Studies в навчальному процесі вузу [Текст] / Павленко О.О. // Творча особистість вчителя: проблеми теорії і практики: 3б. наук. праць. – Вип.3. – К.: НПУ, 1999. – С. 271-279.
6. Пометун О.І. Енциклопедія інтерактивного навчання / О. Пометун. – К.: СПД Кулінічев Б.М., 2007. – 144 с.
7. Рейнгольд Л.В. За пределами CASE – технологий [Текст] / Рейнгольд Л.В. // Компьютер. – 2000. – № 13.– С. 12-14.
8. Романюк А.А. Використання інтерактивних технологій при викладанні економічних дисциплін [Текст] / А.А. Романюк // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – 2010. – №2. – С.34-36.
9. Січкарук О. І. Інтерактивні методи навчання у вищій школі: Навчально-методичний посібник. / О. І. Січкарук. – К.: Таксон, 2006. – 88 с.
10. Abell Derek. What Makes a Good Case? // *Eccho Autumn/ Fall*. – 1997. – № 17. – С.4-7.

References

1. Bakhanov, K.O. (2008). Interaktyvne navchannia [Interactive studies]. *Istoriia v shkolakh Ukrainy - History in schools of Ukraine*, 2, 31-36 [in Ukrainian].
2. Vlasjuk, I.V. (2012). Vykorystannia keis-metodu pry formuvanni profesiinoi ekonomichnoi terminolohii [Using of method of «Case Studies» for forming of professional economic terminology]. *Problemy inzhenerno-pedahohichnoi osvity- Problems of engineer-pedagogical education*, 37, 196-201 [in Ukrainian].
3. Klarin, M.V. (2000). Interaktivnoe obuchenie – instrument osvoenija novogo opyta [The interactive educating is an instrument of mastering of new experience]. *Pedagogika - Pedagogics*, 7, 12-19 [in Russian].
4. Lutsyk, I.H. (2007). Vykorystannia interaktyvnykh metodiv yak zasib stvorennia intensyvnoho osvitnoho seredovyscha [Use of interactive methods as means of creation of intensive educational environment]. *Novi tekhnolohii navchannia- New technologies of studies*, 46, 59-63 [in Ukrainian].
5. Pavlenko, O.O. (1999). Elementy vykorystannia metodu Case Studies v navchalnomu protsesi vuzu [Elements of the use of method of Case Studies are in the educational process of institution of higher learning]. *Tvorcha osobystist vchytelia: problemy teorii i praktyky - Creative personality of teacher: problems of theory and practice*, vol. 3, 271-279 [in Ukrainian].
6. Pometun, O.I. (2007). *Entsyklopediia interaktyvnoho navchannia [Encyclopaedia of interactive studies]*. Kyiv: SPD Kulinichev B.M. [in Ukrainian].
7. Rejngol'd, L.V. (2000). Za predelami CASE – tehnologij [Outside CASE - technologies]. *Komp'juter – Computer*, 13, 12-14 [in Russian].
8. Romaniuk, A.A. (2010). Vykorystannia interaktyvnykh tekhnolohii pry vykladanni ekonomichnykh dystsyplin [Using of interactive technologies for teaching of economic disciplines]. *Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnolohii Universytetu «Ukraina» - Collection of scientific works of the Khmelnytsk institute of social technologies of University «Ukraine»*, 2, 34-36 [in Ukrainian].
9. Sichkaruk, O. I. (2006). *Interaktyvni metody navchannia u vyshchii shkoli [Interactive methods of studies are at higher school]*. Kyiv: Takson [in Ukrainian].
10. Abell Derek (1997). What Makes a Good Case? *Eccho Autumn/ Fall*, 17, 4-7 [in English].

Oleksandr Gai, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Evgeniya Zakharova, PhD in Pedagogy (Candidate of Pedagogic Sciences)

Kirovohrad National Technical University, Kirovohrad, Ukraine

Interactive Methods of Teaching of Economic Disciplines in Higher Educational Institutions in the Context of Ensuring the Quality of Training of National Specialists

The article is dedicated to the substantiation of the necessity of usage of interactive methods of delivery in the professional study of the students of economic specializations.

The article discloses the sense of the definition “interactive methods”. There are underlined the main advantages of usage above-mentioned methods in the academic process of future economists. Also there are analyzed the most efficient interactive approaches to lecture delivery such as elements of discussions and “Brain Storm”. The article represents the main ways of usage interactive methods at seminars. There are defined the peculiarities and structure of “question-answer” and “Case Study” approaches to seminar, which develop students’ professional competency, extend their cognitive abilities in the analysis and usage of academic information, that becomes the basis for the success in their future occupation.

It has been grounded that interactive methods of delivery can be efficient addition to the classical methods of teaching. The organization of academic process with the organic combination of traditional and interactive approaches to teaching economic subjects allows getting the best results in the formation of students’ professional knowledge and skills.

interactive methods of delivery, discussion, “brain storm”, “question-answer” interactive approach

Одержано 30.04.15

УДК 354.330.141

О. О. Демешок, доц., канд. екон. наук

ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України», м. Київ, Україна

Напрями параметричної компенсації невизначеності функціонування системи управління розвитком стратегічного потенціалу

Охарактеризовано пріоритетні напрями локалізації зусиль на шляху проектування дієвої системи управління розвитком стратегічного потенціалу промисловості задля сформування компенсаційних можливостей кожного з її елементів. Визнано, що вони передбачають раціоналізацію перерозподілу ресурсів, яка потребує вирішення основного завдання, щодо ідентифікації переліку керованих параметрів і ресурсів; встановлення діапазону регулювання тактичних / локальних параметрів складної системи та резервів компенсації невизначеності у визначеній області дослідження. Доведено, що невизначеність реалізації дії системи та нерівноважність функціонування її елементів можуть бути еліміновані за використання комплексу рефлексивних методів, засобів і технологій управління.

система управління, перерозподіл ресурсів, адаптація, компенсаційні можливості

О. А. Демешок, доц., канд. екон. наук

«Інститут економіки природопользования и устойчивого развития НАН Украины», г. Киев, Украина

Направления параметрической компенсации неопределенности функционирования системы управления развитием стратегического потенциала.

Охарактеризованы приоритетные направления локализации усилий на пути проектирования эффективной системы управления развитием стратегического потенциала промышленности для формирования компенсационных возможностей каждого из ее элементов. Признано, что они предусматривают рационализацию перераспределения ресурсов, которая требует решения задачи по идентификации перечня управляемых параметров и ресурсов, обеспечивающих изменение характеристик и формирования системных признаков в многоуровневой системы. Доказано, что неопределенность реализации действия системы и неровно важность функционирования ее элементов могут быть элиминированы за использование комплекса рефлексивных методов, средств и технологий управления.

система управления, перераспределение ресурсов, адаптация, компенсационные возможности

Постановка проблеми. Слід признати, що на перед проектній стадії моделювання архітектури та елементів складних систем – тобто, наприклад, системи управління розвитком стратегічного потенціалу промисловості – можна охарактеризувати їхні здатності як компонентний склад із високим ступенем невизначеності функціонування, яка може бути зменшеною / елімінованою вже на наступних етапах життєвого циклу реалізації дії складною системою. У зв'язку з цим, при здійсненні процедур проектування оригінальної системи виникає проблема щодо використання й реалізації на практиці гнучких конструкторських рішень, які дозволять системі пристосовуватися (адаптуватися) до конкретних умов задля розвитку такої галузі науки як економіка та управління національним господарством.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичним і прикладним аспектами розв'язання науково-прикладних завдань щодо розроблення та обґрунтування методологічних засад побудови адаптивної структури системи стратегічного управління розвитком стратегічного потенціалу промисловості присвячені розробки вчених-економістів наукових установ НАН України і галузевих інституцій, які опікуються проблематикою раціоналізації структурно-динамічних вимірів функціонування української промисловості. Зокрема, цей доробок представлено у наукових працях Алімова О. М., Амоші О. І., Бандура С. І., Дейнеко Л. В., Шкарлета С. М. та інших вчених-економістів (окремі їхні результати приведено у наукових роботах [1; 3; 5; 6]).

Постановка завдання. Мета написання статті полягає у розробці прикладного інструментарію та обґрунтування напрямів розбудови системи стратегічного управління розвитком стратегічного потенціалу промисловості із адаптивними характеристиками і регенеруючими здатностями.

Виклад основного матеріалу. Під адаптивними системами прийнято розуміти самоналагоджувальні системи автоматичного реагування й управління, що володіють здатністю пристосовуватися до мінливих і нестійких умов функціонування за рахунок автоматичної зміни параметрів настроювання або шляхом автоматичного пошуку засобів коригування й удосконалення її архітектури. Серед адаптивних систем розрізняють пошукові та самостійні, які автоматично підтримують в заданих межах контрольований показник якості виконання поставлених завдань у сфері управління розвитком стратегічного потенціалу. Останні відносяться до так званих замкнутих самоналагоджувальних систем, що, у повній мірі, забезпечують контроль за впливами і трансформаціями, які викликають відповідну зміну властивостей об'єкта, і, за заздалегідь інкорпорованою до її завдань програмою, раціоналізують кількісні значення параметрів налаштування. Для всіх класів адаптивних систем загальним є використання поточної інформації для заповнення відсутньої апріорної інформаційно-методичної бази даних. Однак, як відомо [1], розроблені положення структурно-інформаційної теорії надійності функціонування оптимальних і адаптивних систем відноситься, в основному, до автоматичного управління та цільового регулювання.

Стосовно досліджуваних класів систем у задачах проектної і передпроектної ефективності розглядаються можливості реагування супутніх взаємопов'язаних комплексів факторів на уточнення умов, що подаються в межах схеми операції моделювання. У цьому випадку, у першу чергу: а) досліджуються можливості до автоматичної зміни параметрів складної системи; б) визначаються рівні ефективності управління розвитком складної системи. Будемо умовно називати системи, які гнучко реагують на умови функціонування, системами параметричної компенсації. Причому, на відміну від адаптивних, в яких передбачається автоматичне пристосування до

непередбачених змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі, вважаємо, що параметрична компенсація вимірів може мати й ознаки неавтоматичної.

Звідси, можливими є наступні схеми параметричної компенсації невизначеності, які залежатимуть від етапів життєвого циклу функціонування складної системи та її впровадження у практику: а) реструктуризація в залежності від типу керованих параметрів; б) модернізація в залежності від якості та об'єктивності використовуваної поточної інформації та когнітивно-інформаційних засобів її отримання; в) компенсація умов невизначеності за рахунок автономного чи командного управління або комбінованого. Останній випадок, на нашу думку, є дієвішим, оскільки, дозволяє враховувати ряд непередбачених обставин, які за суб'єктивними умовами можуть бути не залученими до алгоритму реалізації функцій із автономної компенсації. Певні напрями та засоби компенсації / елімінування впливу факторів невизначеності на результативність функціонування системи управління розвитком стратегічного потенціалу промисловості (СУР_{СПП}) - репрезентовано на рис. 1.

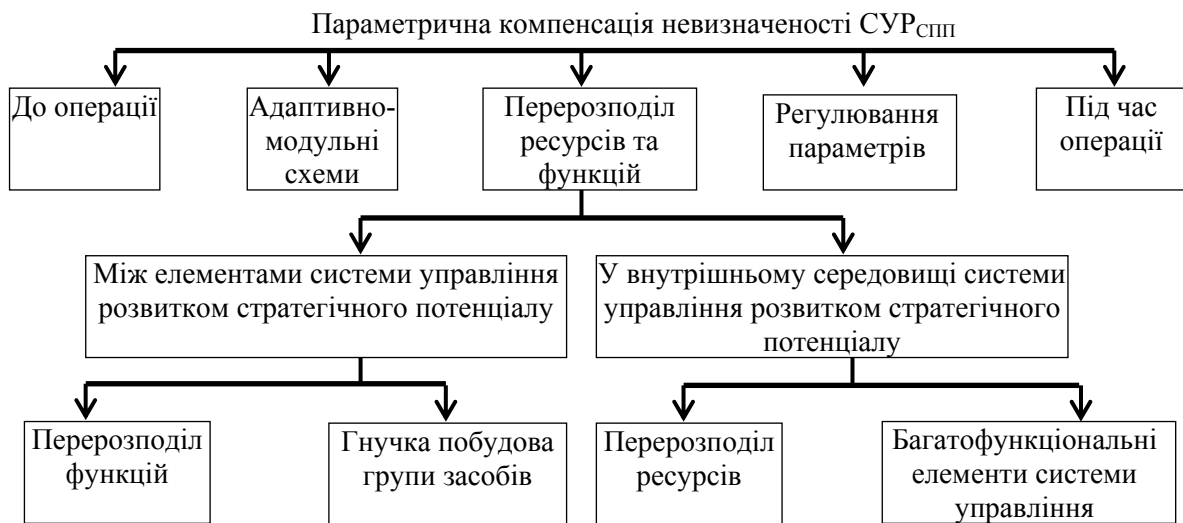

Рисунок 1 – Напрями визначення та реалізації комплексу заходів щодо компенсації невизначеності у межах системи управління розвитком стратегічного потенціалу промисловості

Джерело: розроблено автором.

Слід вказати на те, що адаптивно-модульні схеми елімінування факторів невизначеності передбачають паралельну/ синхронну розробку окремих елементів системи управління за декількома варіантами, кожен із яких може бути більш раціональним для певних умов її застосування. При цьому, одночасно передбачається: 1) можливість заміни одного варіанта на інший в залежності від конкретних умов функціонування системи управління розвитком стратегічного потенціалу; 2) врахування макроекономічних вимірів функціонування реального сектору економіки держави, які набуті ним еволюційним шляхом.

Зазначені варіанти рішень забезпечують, у певній мірі, раціоналізацію структури і складу специфічних функцій спроектованої системи для різних умов її функціонування. Але, у певних випадках, застосування цього підходу може виявитися не виправдано дорогим і тому використовується для розбудови окремих елементів і параметрів системи, варіація яких за допомогою інших рішень є не можливою. Сформовані таким чином елементи системи управління розвитком стратегічного потенціалу передбачають можливість трансформації їхньої сутності та змісту у певному, заздалегідь розширеному діапазоні, тому і забезпечують, у певному сенсі,

універсальність архітектури систем; а рівні управління в межах системи забезпечують її гнучкість.

Можливість раціоналізації поділу / перерозподілу наявних ресурсів, резервів і можливостей повинна бути забезпечена «гнучкими» рішеннями вже на етапі передпроектного моделювання. Зазначене дозволить: а) раціоналізувати освоєння стратегічного потенціалу у кожній / імовірній області невизначеності; б) створити у внутрішньому середовищі умови для генерування невизначеності в контексті організовування протидії. Параметрична компенсація за рахунок зміни тактичних/ локальних параметрів на завершальному етапі моделювання володіє найбільшими можливостями до раціоналізації, оскільки, дозволяє усунути невизначеність на усіх попередніх етапах проектування, володіючи найбільшим масштабом інформації у поточних умовах застосування. Враховуючи зазначене, можна визначити наступні види параметричної компенсації при проведенні операцій із моделювання:

1) гнучка побудова структури і взаємозв'язків в межах певної групи елементів системи при раціоналізації перерозподілу між ними специфічних функцій;

2) перманентний перерозподіл ресурсів, резервів, можливостей та специфічних функцій між елементами СУР_{СПП}.

Зазвичай, вважають більш простим варіантом параметричної компенсації – здійснення перманентного перерозподілу ресурсів, резервів і можливостей між елементами системи. У цьому випадку оцінку компенсаційних можливостей елементів СУР_{СПП} можна здійснити за наслідками розв'язання завдання, щодо визначення переліку керованих параметрів і ресурсів, що можуть забезпечити їхню трансформацію. Це завдання може бути вирішеним шляхом оцінки переваг ресурсів, резервів і можливостей, обраних для реалізації компенсаційних завдань за результатами виконання наступних процедур:

а) встановлення тактичних / локальних параметрів, зміна яких може бути здійснена за рахунок перерозподілу (1) і-го виду ресурсу G_i

$$\tau_1 = \tau_1(g_{i1}, \dots), \quad (1)$$

$$\tau_2 = \tau_2(g_{i2}, \dots),$$

$$\dots \sum_s g_{is} = G_i,$$

$$\tau_s = \tau_s(g_{is}, \dots), \dots,$$

де $g_{i1}, g_{i2}, \dots, g_{is}$, – кількісна міра певного виду ресурсу G_i , що витрачається на досягнення відповідного значення параметра $\tau_1, \tau_2, \dots, \tau_s, \dots$;

б) формалізація кількісно-якісного значення (порогових меж) між діапазонами невизначеності умов застосування $\{\beta\}_n, \{\beta\}_k$;

в) визначення взаємозалежності/залежності вимірів ефективності функціонування компонент від загального рівня системи управління W_m , для варіанту розвитку подій, коли певний її елемент не допускає раціоналізації поділу/ перерозподілу певного ресурсу G_i для корегування змін параметрів $\tau_s(g_{is})$ залежно від умов $\{\beta\}$. Тоді, схематично можна визнати таку систему управління «монопараметричною». У цьому випадку можна припустити, що раціональні параметри елемента $\{\tau^{(M)}\}$ такої системи формалізуються для певних розрахункових умов $\{\beta\}_{\text{расч.}}$, звідси, ефективність функціонування системи, загалом, можна представити у вигляді формули (2):

$$W_m(\{\beta\}) = W_m(\{\tau^{(m)}\}, \{\beta\}_{\text{расч}}, \{\beta\}), \quad (2)$$

г) встановлення кількісних значень показника ефективності функціонування системи стратегічного управління розвитком стратегічного потенціалу промисловості W_K (для певного варіанту умов $\{\beta\}$) при взаємному перерозподілі між кожною парою елементарних параметрів (наприклад, τ_S, τ_{S+1}) визначеного значення i -го ресурсу. Тоді, для кожної пари елементарних параметрів передбачається, що значення інших вимірів τ - будуть фіксованими та прийматимуть значення у вигляді (3)

$$\begin{aligned} \tau_S^{(k)} &= \tau_S^{(m)} + \Delta\tau_S(-\Delta g_i), \tau_{S+1}^{(k)} = \tau_{S+1}^{(m)} + \Delta\tau_{S+1}(+\Delta g_i) \\ &\text{або} \\ \tau_{S+1}^{(k)} &= \tau_{S+1}^{(m)} + \Delta\tau_{S+1}(+\Delta g_i), \tau_S^{(k)} = \tau_S^{(m)} + \Delta\tau_S(-\Delta g_i) \end{aligned} \quad (3)$$

де $\tau_S^{(m)}, \tau_{S+1}^{(m)}$ — значення відповідних параметрів для монопараметричної системи управління; $\Delta\tau_S, \Delta\tau_{S+1}$ — приріст кількісних значень керованих параметрів, досягнутий за рахунок зменшення $(-\Delta g_i)$ і збільшення на таку ж величину $(+\Delta g_i)$ витрат певного виду ресурсу для досягнення визначеного рівня параметрів τ_S та τ_{S+1} . - отже, залежність показника ефективності можна представити у вигляді формули (4):

$$\begin{aligned} W_k(S, S+1, \{\beta\}) &= W_k(\tau_1^{(m)}, \dots, \tau_{S-1}^{(m)}, \tau_S^{(k)}, \tau_{S+1}^{(k)}, \tau_{S+2}^{(m)}, \dots, \{\beta\}) \\ &\text{або} \\ W_k(S, S+1, \{\beta\}) &= W_k(\tau_1^{(m)}, \dots, \tau_{S-1}^{(m)}, \tau_S^{(k)}, \tau_{S+1}^{(k)}, \tau_{S+2}^{(m)}, \dots, \{\beta\}). \end{aligned} \quad (4)$$

Слід вказати на те, що напрям/ спрямування перерозподілу (тобто, «+» або «-» знак при Δg_i) визначається виходячи з імовірного виникнення тих чи інших умов задля забезпечення максимального ефекту W_K при мінімізації витрат на його досягнення;

д) обчислення питомого приросту значення ефективності, досягнутого за рахунок взаємного перерозподілу одиниці витраченого ресурсу між кожною парою тактичних/ локальних параметрів для розглянутих варіантом умов $\{\beta\}$ (5):

$$\begin{aligned} \Delta W_{s,s+1}^{уд} &= \frac{W_k(s,s+1,\{\beta\}) - W_m(\{\beta\})}{\Delta g_i} \\ &\text{або} \\ \Delta W_{s,s+1}^{уд} &= (W_k(s,s+1,\{\beta\}) - W_m(\{\beta\})) / \Delta g_i. \end{aligned} \quad (5)$$

Сукупність отриманих кількісних значень $\Delta W^{уд}$ для певного ресурсу G_i та умов $\{\beta\}$ представляємо у вигляді матриці із симетричною діагоналлю (6):

$$\begin{pmatrix} 0 & \Delta W_{12}^{уд} & \dots & \Delta W_{1S}^{уд} & \Delta W_{1,S+1}^{уд} & \dots \\ & 0 & \dots & \Delta W_{2S}^{уд} & \Delta W_{2,S+1}^{уд} & \dots \\ & & 0 & \dots & \dots & \dots \\ & & & 0 & \Delta W_{S,S+1}^{уд} & \dots \\ & & & & 0 & \dots \\ & & & & & 0 \end{pmatrix}. \quad (6)$$

Слід вказати на те, що з огляду на формалізацію (6), діагональні елементи матриці будуть дорівнювати нулю, так як перерозподіл ресурсу, у цьому випадку, є еквівалентним збереженню параметрів на рівні, відповідному значенням для монопараметричної системи. Матриці такого виду можна побудувати для кожного з

досліджуваного переліку ресурсів. Вважаємо, що такого вигляду матриці – є основою для поглибленого аналізу та визначення переваг певного виду параметрів чи ресурсів, з точки зору реалізації компенсаційних можливостей;

ж) визначення та обґрунтування ряду переваг для попарних сполучень регульованих параметрів (у порядку зменшення $\Delta W^{уд}$). У цьому випадку, для реалізації компенсаційних здатностей можуть бути обрані ті параметри, які забезпечують питомий приріст не нижче певного мінімального рівня $\Delta W_{\min}^{уд}$. При цьому:

- кількість попарних сполучень параметрів, які задовольняють визначеним умовам, характеризують ступінь свободи $\bar{c}_i(\Delta W_{\min}^{уд})$ у визначеній площині раціоналізації поділу/ перерозподілу i -го виду ресурсу;

- перелік переваг будується/ формалізується для різних значень $\{\beta\}$ у діапазоні невизначеності (в окремому випадку – можливо і для граничних значень);

з) визначення сутності, змісту та переліку переваг, що обґрунтовується за результатами кількісно-якісного аналізу залежностей для декількох видів ресурсів (у порядку убуття ступеня свободи перерозподілу $\bar{c}_i$);

к) здійснення добору параметрів системи і необхідних видів ресурсів, які рекомендовані для конструкторської / передпроектної реалізації компенсаційних можливостей. Найбільш бажаними, для забезпечення параметричної компенсації, є ті види: ресурсів, що володіють більшим ступенем свободи до перерозподілу; параметрів системи, що забезпечують питомий приріст ефективності не нижче заданого.

Слід вказати, що ступінь свободи перерозподілу певного виду ресурсів $\bar{c}_i$ може розглядатися як базовий критерій при оцінюванні переваг. Оскільки, чим вищим є ступінь свободи поділу/ перерозподілу, тим більшою є невизначеність умов задля формування, вибору чи розробки детермінант стратегії протидії для умов першої групи і тим нижчою ймовірність виникнення дефіциту ресурсів. Остання настає у тих ситуаціях, коли кожен параметр системи або більшість із них вимагатимуть додаткової витрати ресурсів для компенсації умов невизначеності функціонування загальної системи управління. У цій відповідності слід вказати на те, більш вигідними для здійснення параметричної компенсації будуть ті значення параметрів, які виключатимуть дефіцит ресурсів задля елімінування вагомості впливу деструктивних потенційних і реальних факторів системно-універсальної природи. Якщо для збереження необхідного рівня ефективності один параметр вимагатиме збільшення витрати певного виду ресурсу, а інший - зменшення на таку ж саму величину, то це відповідатиме умовам щодо відсутності у дефіциті ресурсів.

Певним чином підсумовуючи результати моделювання параметрів системи управління розвитком стратегічного потенціалу за використання рішень, розроблених в межах структурно-інформаційної теорії надійності систем, визнаємо, що зазначені залежності: а) отримані нами для декількох типів ресурсів; б) дозволяють оцінити доцільність уточнення переліку організаційно-економічних і кваліметричних процедур і межах ККС задля визначення доцільності збільшення запасу ресурсів та вибору типу перерозподіленних ресурсів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підтвердимо, що аналіз і моделювання можливостей параметричної компенсації відіграє важливу роль при розв'язанні прикладних задач проектної ефективності, що застосовується в якості методу усунення високого ступеня невизначеності умов застосування на практиці системи управління. Незважаючи на можливість формалізації узгоджених моделей, що репрезентують реальні умови, доцільно в межах різноманітних конструкцій певного елемента системи передбачити перспективи його адаптації до варіантів виникнення

подій/ ситуацій, які на етапі застосування можуть істотно відрізнятися від прийнятих рішень. Звідси, запропонований до використання метод параметричної компенсації слід розглядати не лише як прикладний інструментарій задля ідентифікації та усунення невизначеності умов застосування першої групи, але також і як когнітивно-інформаційний засіб в контексті створення дисипативних умов невизначеності – для вибору пріоритетного варіанту, виключаючи можливість однозначності рефлексивного реагування та протидії.

Врахування невизначеності при вирішенні науково-прикладних завдань у напрямі об'єктивізації рівнів ефективності функціонування системи управління розвитком стратегічного потенціалу промисловості передбачає, надалі, використання методичних прийомів щодо формування вихідних даних для розробки моделей структурного типу, які поліпшують якість досліджень та забезпечують об'єктивність аналізу результатів проектування архітектури в умовах невизначеності. При цьому, передбачається застосування методів формування/ ідентифікації обмежень за умовами застосування. Приведений варіант проектування – є розрахунковим для вирішення завдання щодо раціоналізації розподілу ресурсів для кожного з елементів системи. Він забезпечить, у певному сенсі, «рівномірність» елементів системи в умовах функціонування з ресурсними обмеженнями та суттєвим масштабом загроз і ризиків.

Список літератури

1. Алимов О. М. Стратегічний потенціал – сукупні можливості національної економіки по досягненню цілей збалансованого розвитку / О. М. Алимов, В. В. Микитенко – К.: Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, 2006. – № 1. – С. 135 – 151.
2. Демешок О. О. Врахування вимірів невизначеності в задачах оцінювання ефективності функціонування системи управління розвитком стратегічного потенціалу / О. О. Демешок// Вісник Київського інституту бізнесу і технологій. – Київ, 2014. - № 4 – С. 54 - 68
3. Демешок О. О. Економічна безпека промисловості: цільовий функціонал та технології управління: Монографія. / О. О. Демешок, В. В. Микитенко – Київ, ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України», МНТУ ім. Ю. Бугая, 2012. – 650 с.
4. Демешок О. О. Передпроектна ефективність управління розвитком стратегічного потенціалу промисловості [Текст] / О. О. Демешок// Соціально-економічний розвиток регіонів в контексті міжнародної інтеграції: науковий журнал. – Херсон, Вид-во Херсонського національного технічного університету МОН України, 2014. - № 13 (02). – Т. 1 – С. 24 – 33.
5. Микитенко В. В. Макросистемна еволюція української економіки: Монографія / Б. М. Данилишин, В. В. Микитенко. – У 2 т. – Т. 2. – К.: Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, Вид-во ЗАТ «Нічлава», 2009. – 219 с.
6. Сталій розвиток та екологічна безпека суспільства: теорія, методологія, практика: Монографія / О. М. Алимов, В. В. Микитенко, С. М. Шкарлет та ін.// ДУ «Ін-т економіки природокористування та сталого розвитку НАНУ», ІПРЕД НАН України, СумДУ МОНмолодьспорту України, НДІ Сталого розвитку та природокористування. – У 2-х том. – Т. 1. – Сімферополь: ВД «АРІАЛ», 2011. – 464 с.

References

1. Alymov, O.M. & Mykytenko, V.V. (2006). Stratehichnyj potentsial – skupni mozhlyvosti natsional'noi ekonomiky po dosiahnenniu tsilej zbalansovanoho rozvytku [Strategic potential - total capacity of national economy to achieve the goals of sustainable development]. *Produktivni syly Ukrainy: naukovoteoretychnyj ekonomichnyj zhurnal - The productive forces of Ukraine: scientific-theoretical economic journal*, 1, 135–151 [in Ukrainian].
2. Demeshok, O.O (2014). Vrakhuвання vymiriv nevyznachenosti v zadachakh otsiniuvannya efektyvnosti funktsionuvannya systemy upravlinnia rozvytkom stratehichnoho potentsialu [Considering measurement uncertainty in the tasks of evaluating the effectiveness of the system of strategic management of development potential]. *Visnik kiivskogo institutu biznesu i texnologij - Bulletin of the Kiev Institute of Business and Technology*, 4, 54–68 [in Ukrainian].
3. Demeshok, O.O & Mykytenko, V.V. (2012). *Ekonomichna bezpeka promyslovosti: cilovij funkcional ta texnologii upravlinnya* [Economic security of industry: target functionality and technology management].

- Kyiv: Instytut ekonomiky pryrodokorystuvannia ta staloho rozvytku NAN Ukrainy [in Ukrainian].
4. Demeshok, O.O (2014). Predproektna effectiveness of management development potential strategic industry [Pre effectiveness of strategic management of the development potential of industry]. *Socialno-ekonomichnij rozvitok regioniv v konteksti mizhnarodnoi integracii: naukovij zhurnal - Socio-economic development of regions in the context of international integration: scientific journal*, (Vol.1), 13 (02), 24–33 [in Ukrainian].
  5. Danilishin, B.M. & Mykytenko, V.V.(2009). *Makrosystemna evoliutsiia ukrains'koi ekonomik [Macro evolution of Ukrainian economy]*. (Vol.2). K.: Rada po vyvchenniu produktyvnykh syl Ukrainy NAN Ukrainy, Vyd-vo ZAT «Nichlava» [in Ukrainian].
  6. Alymov, O. M. Mykytenko, V. V. Shkarlet, S. M., et al. (2011). *Stalij rozvitok ta ekologichna bezpeka suspilstva: teoriya, metodologiya, praktika [Sustainable development and environmental safety of society: theory, methodology, practice]*. (Vol.1). K.: Instytut ekonomiky pryrodokorystuvannia ta staloho rozvytku NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Olga Demeshok, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Public Institution "Institute of Economy of Nature and of Sustainable Development of NAN of Ukraine", Kiev, Ukraine

Areas of Parametric Compensation of Uncertainty of the Management System

Development of Strategic Potential

The purpose of writing is to develop application tools and justification of the strategic directions of development of the strategic management of the development potential of the industry with adaptive characteristics and regenerating abilities.

The priority areas of localization efforts towards designing an effective system of management development strategic potential for the formation of industry compensation capabilities of each of its elements were characterized. It was recognized that it would involve streamlining reallocation of resources that needs solving basic tasks on identification of the list of controlled parameters and resources; setting control range tactical, local parameters of a complex system of reserves and compensation of uncertainty in a particular field of research. It was proved that the uncertainty of implementation of the system and the imbalance of functioning of its elements can be eliminated by using complex of reflexive methods, tools and technology management.

Considering the uncertainty in dealing applied scientific tasks towards objectification levels of efficiency of management development strategic potential industry predicts the future use of instructional techniques for forming input data for modeling structural type, which improve the quality of research and protects the objectivity of analysis results architectural design under uncertainty. Adjusted variant design - is calculated to solve the problem for rationalization of resource allocation for each of the system.

management system, reallocation of resources, adaptation, compensation opportunities

Одержано 28.11.14

УДК 339.92

Б. В. Дмитришин, доц., канд. екон. наук

Кіровоградський національний технічний університет, м. Кіровоград, Україна

Особливості розвитку та функціонування транснаціональних корпорацій ЄС в умовах глобалізації

У статті приведено рейтингові оцінки найбільш впливових міжнародних фінансових видань та бізнес-асоціацій стосовно ролі та суттєвості впливу провідних європейських транснаціональних корпорацій на світову економіку. Проведене дослідження показало, що їх позиція у світовому рейтингу є досить умовною, оскільки суттєво відрізняється виходячи із видання, яке робило рейтинг, а також виходячи із показника діяльності корпорації, який брався за основу такого рейтингу. Показано, що транснаціональні корпорації ЄС за ступенем їх впливу на світову економіку дещо поступаються своїм американським конкурентам, що здебільшого зумовлено специфічними особливостями їх господарського розвитку, а також дещо іншими підходами до управління цих індустріальних центрів.

транснаціональні корпорації, Європейський союз, світовий рейтинг, Fortune, Financial Times

Б. В. Дмитришин, доц., канд. екон. наук

Кировоградский национальный технический университет, г. Кировоград, Украина

Особенности развития и функционирования транснациональных корпораций ЕС в условиях глобализации

В статье приведены рейтинговые оценки наиболее влиятельных международных финансовых изданий и бизнес-ассоциаций о роли и сущности влияния ведущих европейских транснациональных корпораций на мировую экономику. Проведенное исследование показало, что их позиция в мировом рейтинге является достаточно условной, поскольку существенно отличается исходя из издания, которое делало рейтинг, а также исходя из показателя деятельности корпорации, который брался за основу такого рейтинга. Показано, что транснациональные корпорации ЕС несколько уступают своим американским конкурентам за степенью влияния на мировую экономику, что в основном обусловлено специфическими особенностями их хозяйственного развития, а также несколько иными подходами к управлению этими индустриальными центрами.

транснациональные корпорации, Европейский союз, мировой рейтинг, Fortune, Financial Times

Постановка проблеми. Однією з ключових характеристик сучасного розвитку світогосподарських процесів є транснаціоналізація. Вона відбувається як на рівні інтеграції національних економічних комплексів, так і в комерційному середовищі. В результаті цього явища на рівні відтворювальних комплексів країн мають створюватись нові ринкові системи, в яких виникають більш широкі можливості для розвитку великомасштабного спеціалізованого виробництва.

У Європейському союзі особливо чітко проявилася одна зі специфічних характеристик сучасних міжнародних економічних відносин – взаємодія глобальної інтернаціоналізації господарського життя і регіональної економічної інтеграції. Глибокі інституціональні перетворення поступово змінюють інвестиційний клімат і ставлять транснаціональні корпорації (ТНК) перед необхідністю пристосовувати трансграничні операції до нових умов розміщення прямих іноземних інвестицій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій Теоретичні та практичні аспекти дослідження діяльності ТНК широко висвітлені як у закордонній, так і у вітчизняній літературі. Так, дослідженню впливу ТНК на економіку країн світу присвятили свої праці О. Білорус, Дж. Бейлі, Дж. Даннінг, Г. Кейвс, Ю. Криворотько [2], Н. Кузнецова [3], М. Портер, А. Поручник, О. Рогач, В. Рокоча, А. Ругман, Л. Руденко, С. Сиденко, Я. Столярчук, К. Титов [5], А. Філіпенко, Ю. Юданов [6]. Проблемами вивчення концептуальних основ транснаціонального виробництва та економічного механізму його функціонування в соціально-трудовій сфері в умовах глобалізації займалися Т. Ангмон, О. Білорус, В. Білошапка, С. Кіндлбергер, В. Новицький, Х. Перлмутер, В. Плотніков, Р. Робінзон, В. Рокоча, Л. Руденко, Ф. Рут, С. Хірш. Питання освоєння інновацій та створення ТНК новітніх технологій на основі НДДКР відображено в наукових публікаціях В. Гейця, Л. Кістерського, В. Левківського, С. Мікаеляна [4], О. Рогача, А. Поручника, О. Плотнікова, Л. Федулової, В. Якубовського.

Проте незважаючи на такі значні напрацювання і глибокі дослідження залишається недостатньо вирішеними проблеми розвитку ТНК в умовах глобалізації, що пов'язано з високою динамічністю процесів глобалізації світової і національних економік, великою швидкістю трансформації ТНК в умовах постійної зміни середовища їх функціонування, загостренням конкурентної боротьби між ними, посиленням взаємного впливу ТНК та глобалізації. Це, безсумнівно, вимагає більш глибокого наукового дослідження вищезазначених аспектів.

Постановка завдання. На основі вищевикладеного можна сформулювати мету, яка полягає в дослідженні ролі та особливостей розвитку європейських ТНК в умовах формування глобальної економіки та конкуренції з США.

Виклад основного матеріалу. Розвиток міжнародного бізнесу в умовах

глобалізації та транснаціоналізації, а також формування глобальної економіки зумовлюється еволюцією інтернаціоналізації, трансформацією продуктивних сил, впливом зміни середовища міжнародного бізнесу та поглибленням взаємозв'язків між національними економіками на рівні виробництва, обміну, споживання та розподілу факторів і результатів виробництва. Створюючи умови для транснаціональних компаній, міжнародний бізнес, водночас, зазнає впливу змін зовнішнього (глобального) середовища.

З введенням у січні 1999 році єдиної європейської валюти – євро – транснаціональні організації одержали можливість більш вірогідно оцінювати витрати і доходи від своєї діяльності, значно знизилася обмеження на проведення транскордонних операцій, особливо для ТНК малого і середнього розміру. При цьому економістами відзначається, що поглиблення інтеграційних процесів приводить до посилення незбалансованості розвитку країн ЄС і розбіжності інтересів ТНК і національних держав. Так, наприклад, у даний час між країнами ЄС зберігаються розходження у рівнях заробітної плати, у рішенні соціальних питань і т.д. ТНК можуть використовувати дані особливості при проведенні транскордонних операцій з метою підвищення своєї прибутковості, проте на шкоду інтересам національних держав [5].

У світовій статистиці до узагальнюючих показників діяльності ТНК відносяться передусім три наступних:

- 1) дохід компанії за певний рік;
- 2) чистий прибуток компанії за той же рік;
- 3) показник капіталізації компанії (тобто сумарна вартість акцій) за певний рік.

У зв'язку з цим не дивно, що різні міжнародні фінансові видання здійснюють свій рейтинг найбільших ТНК світу за різними показниками.

Так, журнал «Fortune» (США) щорічно складає рейтинг 500 найбільших ТНК на підставі показників обороту (обсягу продажу продукції у вартісному виразі або виручки) та чистого прибутку – Fortune Global [8]. У 2011 році його очолювала американська Wal-Mart з показником обороту 421 849 млн. дол. США, тоді як на другому місці знаходилася британська ТНК Royal Dutch Shell (378 152 млн. дол. США). Загалом у топ 20 найбільших ТНК із цього списку входило 7 компаній з ЄС. Крім вищезазначеної Shell це BP (Великобританія), Total (Франція), Volkswagen (Німеччина), AXA (Франція), INC Group (Нідерланди), Glencore International (Швейцарія).

У цьому ж рейтингу за 2012 рік сім компаній із 20 – це підприємства нафтогазового сектора. Найбільшою компанією світу стала Великобританія Royal Dutch Shell. Незважаючи на кризу, вона наростила за рік свої доходи на третину – до 484,5 млрд. дол. США і піднялася з другого місця на перше. Загалом у топ 20 найбільших ТНК світу за рівнем доходу та прибутку за рейтингом Fortune Global розташувалося вісім європейських компаній (з цього списку випала французька страхова корпорація AXA, натомість рейтинг поповнився двома новачками – E.ON (Німеччина) та ENI (Італія)) – табл. 1 (курсивом виділені ТНК зі штаб-квартирою у Європі).

Таблиця 1 – Рейтинг глобальних ТНК за рівнем доходу та прибутку у 2012 р., млн. дол. США (за даними видання «Fortune»)

Ранг	Компанія	Дохід	Прибуток	Ранг	Компанія	Дохід	Прибуток
1	<i>Royal Dutch Shell</i>	484,489	30,918	11	<i>Total</i>	231,580	17,069
2	<i>Exxon Mobil</i>	452,926	41,060	12	<i>Volkswagen</i>	221,551	21,426
3	Wal-Mart Stores	446,950	15,699	13	Japan Post Holdings	211,019	5,939
4	<i>BP</i>	386,463	25,700	14	<i>Glencore Int.</i>	186,152	4,048
5	Sinopec Group	375,214	9,453	15	Gazprom	157,831	44,460

Продовження таблиці 1

6	China National Petroleum	352,338	16,317	16	E.ON	157,057	-3,085
7	State Grid	259,142	5,678	17	ENI	153,676	9,539
8	Chevron	245,621	26,895	18	INC Group	150,571	6,591
9	ConocoPhillips	237,272	12,436	19	General Motors	150,276	9,190
10	Toyota Motor	235,364	3,591	20	Samsung Electr.	148,944	12,059

Джерело: складено автором за даними [7].

Як ми бачимо, зростання доходів у нафтогазовій галузі змістили на третю позицію лідера минулого року – американського рітейлера Wal-Mart з доходом 447 млрд. дол. США. Втрати у зв'язку з кризою понесли також автомобілебудування і банківський сектор. Зниження доходів серед автомобільних концернів, які увійшли до двадцятки, в середньому склало 30 млрд. дол. США для кожного. Винятком став лише німецький концерн Volkswagen, який збільшив свій дохід приблизно на 30 млрд. дол. США.

У 2013 році британська Royal Dutch Shell з показником обороту 481,7 млрд. дол. США залишилась на першому місці рейтингу Fortune топ-20. Слід відзначити, що за представництвом ТНК в рейтингу найбільш доходних компаній Європи Великобританія традиційно посідає перше місце. Із 100 найбільших європейських ТНК у 2013 році 28 представляли саме Великобританію, на другому місці знаходилась Франція (19 компаній), на третьому – Німеччина (15 компаній) – рис. 1.

У той же час авторитетне фінансове видання «Financial Times» (Великобританія) щорічно публікує у вигляді окремого додатку список 500 найбільших ТНК за показником капіталізації («FT 500: The World's Largest Companies») [9], де наводяться дані про ТНК світу (Global), Європи, США, Об'єднаного Королівства, Японії, Кореї та окремих регіонів світу (Regional Lists), зокрема, Східної Європи, Латинської Америки, Азійсько-Тихоокеанського регіону та Близького Сходу. Компанії ранжуються, перш за все, за показником ринкової капіталізації (в млн. дол. США), хоча також надаються дані про національну належність ТНК, галузь (сектор діяльності), загальний обсяг продажу та відповідний ранг, прибуток до оподаткування та чистий прибуток, кількість зайнятих тощо.

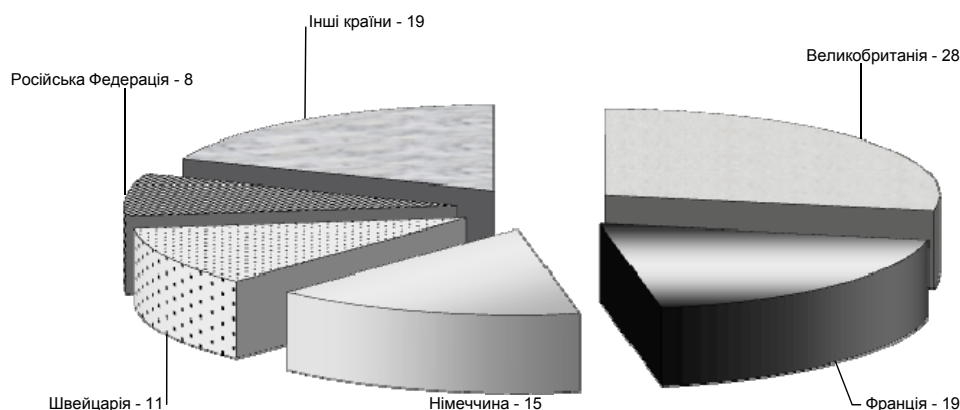

Рисунок 1 – Представництво європейських країн у рейтингу 100 найбільших ТНК за рівнем доходу у 2013 році (за даними «Financial Times»)

Джерело: побудовано автором з використанням даних [8].

У рейтингу топ 20 ТНК світу за показником ринкової вартості «Financial Times»

(табл. 2) присутні лише 3 європейські компанії – дві швейцарські: Nestle (9 місце у рейтингу 2013 року, +3 позиції у порівнянні з 2012 роком) та Roche (20 місце у рейтингу 2013 року, +9 позицій у порівнянні з 2012 роком) і одна з Великобританії – Shell (17 місце у рейтингу 2013 року, -10 позицій у порівнянні з 2012 роком).

Таблиця 2 – Топ 20 найбільших ТНК світу за показником капіталізації (за даними видання «Financial Times»), млн. дол. США

Рейтинг 2013	Рейтинг 2012	Назва ТНК	Країна	Сектор діяльності	Ринкова вартість	Чистий прибуток
1	1	Apple	США	Інформаційні технології	415683,3	41733,0
2	2	Exxon Mobil	США	Виробництво нафти і газу	403733,1	44880,0
3	13	Berkshire Hathaway	США	Страхування	256801,8	14824,0
4	3	PetroChina	Китай	Виробництво нафти і газу	254618,7	18511,0
5	11	Wal-Mart	США	Торгівля	246373,3	16999,0
6	9	General Electric	США	Електротехніка	239775,6	13622,0
7	4	Microsoft	США	Інформаційні технології	239602,3	16978,0
8	5	IBM	США	Інформаційні технології	237724,7	16604,0
9	12	Nestle	Швейцарія	Харчова промисловість	233792,1	11584,0
10	10	Chevron	США	Виробництво нафти і газу	230831,2	26179,0
11	6	ICBC	Китай	Банківська діяльність	230420,5	38286,8
12	18	Johnson & Johnson	США	Фармацевтика та біотехнології	228042,3	10853,0
13	17	Samsung Electric	Півд. Корея	Електротехніка	217725,3	21794,3
14	8	China Mobile	Гонконг	Телекомунікації	212847,6	20530,4
15	25	Google	США	Інформаційні технології	212445,3	10737,0
16	16	Procter & Gamble	США	Господарчі товари	210500,9	10756,0
17	7	Shell	Великобританія	Виробництво нафти і газу	208999,7	27147,7
18	23	Pfizer	США	Фармацевтика та біотехнології	207377,4	14570,0
Рейтинг 2013	Рейтинг 2012	Назва ТНК	Країна	Сектор діяльності	Ринкова вартість	Чистий прибуток
19	14	China Construction Bank	Китай	Банківська діяльність	203395,9	31007,2
20	29	Roche	Швейцарія	Фармацевтика та біотехнології	201514,7	10413,7

Джерело: складено автором за даними [9]

Таким чином, позиція ТНК у світовому рейтингу є досить умовною, оскільки суттєво відрізняється виходячи із видання, яке робило рейтинг, а також виходячи із показника діяльності корпорації, який брався за основу такого рейтингу.

Аналізуючи вищенаведені дані можна помітити деяке відставання європейських ТНК від американських конкурентів за узагальнюючими показниками їх діяльності. Причин цього явища можна назвати досить багато. Хоча в групі найбільших ТНК число американських і дещо скорочується, проте ці компанії забезпечують більше половини сукупних продажів лідируючої групи ТНК. Сучасний рівень інтернаціоналізації монополій

неоднаковий: тільки американські ТНК мають дійсно світову мережу філій. Філії ж західноєвропейських і японських фірм розташовані в набагато меншому числі країн.

Деяке відставання Європи в процесах глобалізації зумовлено специфікою господарського розвитку цього найбільшого індустріального центра. Сучасна європейська модель підприємництва, як і раніше, представляє собою досить складну мозаїку різних форм і методів корпоративного функціонування. Звичайно, під впливом процесу поглиблення інтеграції (і зокрема введення євровалюти) відбуваються позитивні зрушення у фінансуванні підприємницької діяльності. Усе більше поширення одержує англо-американська модель так званого акціонерного капіталізму, при якому фінансове підживлення йде через ринок капіталів фондових бірж [1].

Імовірно, різні національні моделі підприємництва в Європі впливають на масштаби і форми інтеграції у світову економіку і процеси глобалізації. Невипадково лідируючі позиції в європейському експорті й імпорті прямих інвестицій займають дві країни, що найбільшою мірою дотримують принципів моделі «акціонерного капіталізму». Серед великих держав безумовно виділяється Великобританія, у групі малих країн – Нідерланди. Перші європейські транснаціональні корпорації формувалися в рамках саме англо-голландських альянсів.

По масштабах інтеграції в світогосподарські відносини європейським лідером, безумовно, є Великобританія. Відповідно до оцінок всесвітньо відомої французької бізнес-школи «ІНСЕАД» [10] Великобританія має найвищу інвестиційну привабливість у цьому регіоні. Вона найбільшою мірою привела своє законодавство у відповідність з міжнародними вимогами спрямованими на стимулювання національного й іноземного підприємництва. Фондовий ринок у цій країні високо розвинутий, а рівень інвестицій населення в акції значно перевищує показники всіх інших європейських країн.

Але континентальна модель аж ніяк не втратила своїх позицій. У Німеччині, наприклад, продовжують переважати принципи «рейнського капіталізму», при якому фінансування забезпечується в основному за рахунок стратегічних партнерів (банків, страхових компаній і ін.). В Італії домінують ресурси олігархічних фінансових груп, в Іспанії – ведучих фінансово-промислових корпорацій. У Франції найважливішим кредитором нерідко виступає держава. У скандинавській моделі зберігається найсильніший державний вплив на корпоративну діяльність у рамках концепції «держави загального благоденства» [6].

Важливою тенденцією є утворення в Європі, так само як у США, своєрідної нової економіки, що базується на високотехнологічних, інформаційно-комунікаційних ТНК. Характеризуючи діяльність ТНК на сучасному етапі розвитку ринку високотехнологічної продукції, слід зазначити, що витрати на НДДКР деяких великих ТНК є набагато вищими витрат багатьох країн. У 2012 році загальний обсяг інвестицій у науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи 100 найбільших компаній світу склав 538,8 млрд. євро, що на 6,2 % більше в порівнянні з попереднім роком [11].

Традиційно ТНК займалися НДДКР в основному в країнах базування. Але практика показує, що все частіше великі ТНК поглинають дрібні інноваційні компанії в різних країнах та регіонах. На сучасному етапі місце країни в системі світового господарства багато в чому визначається розвиненістю її сфери НДДКР. Аналізуючи компанії за країнами розташування високотехнологічного сектору слід зазначити, що вперше з 2004 року, компанія, що базується в ЄС очолила рейтинг за НДДКР. Це німецький автовиробник Volkswagen з 9,5 млрд. євро інвестицій в НДДКР (табл. 3).

Таблиця 3 – Обсяг інвестицій у НДДКР найбільших високотехнологічних корпорацій у 2013 році, млн. євро

Рейтинг	Назва компанії	Країна	Індустріальний сектор	Витрати на НДДКР
1	<i>Volkswagen</i>	<i>Німеччина</i>	<i>Автомобілебуд. та запчастини</i>	9515,0
2	Samsung Electronics	Південна Корея	Електронна та електротехніка	8344,7
3	Microsoft	США	Програмне забезпечення та комп'ютерні послуги	7890,7
4	Intel	США	Технологічне обладнання та техніка	7691,4
5	Toyota Motor	Японія	Автомобілебудування та запчастини	7070,9
6	<i>Roche</i>	<i>Швейцарія</i>	<i>Фармацевтика та біотехнології</i>	7007,8
7	<i>Novartis</i>	<i>Швейцарія</i>	<i>Фармацевтика та біотехнології</i>	6922,8
8	Merck US	США	Фармацевтика та біотехнології	5995,9
9	Johnson & Johnson	США	Фармацевтика та біотехнології	5809,5
10	Pfizer	США	Фармацевтика та біотехнології	5740,5
11	<i>Daimler</i>	<i>Німеччина</i>	<i>Автомобілебуд. та запчастини</i>	5639,0
12	General Motors	США	Автомобілебудування та запчастини	5584,4
13	Google	США	Програмне забезпечення та комп'ютерні послуги	4997,0
14	<i>Robert Bosch</i>	<i>Німеччина</i>	<i>Автомобілебуд. та запчастини</i>	4924,0
15	<i>Sanofi-Aventis</i>	<i>Франція</i>	<i>Фармацевтика та біотехнології</i>	4909,0

Джерело: складено автором за даними [12]

Велика частина компаній з топ-100 за розмірами інвестицій в НДДКР показали зростання порівняно з 2011 роком, зокрема в секторі автомобілебудування і інформаційно-комунікаційних технологій.

Ефективно використовуючи свої внутрішні і зовнішні ресурси, європейські ТНК отримують можливість утримувати другу позицію за суттєвістю впливу у світовій економіці. Транснаціональні корпорації розширюють свої можливості, використовуючи науково-технічні кадри в глобальному масштабі і охоплюючи ринок технологічних знань. При цьому в рамках своєї структури ТНК передають технологічну документацію з центру в дочірні компанії. Відбувається зниження витрат виробництва, стимулюється розвиток інновацій, науки, комунікацій і технологій, зростає продуктивність праці, підвищується рівень життя і поліпшуються умови праці.

Вносячи відносно невеликі кошти в освоєння нових проектів невеликих інноваційних фірм ТНК отримують доступ до нової технології і одночасно можуть дозволити відкласти на час організацію аналогічних досліджень і розробок у власних лабораторіях. Це має велике практичне значення, враховуючи той факт, що великі компанії витрачають на НДДКР мільярди доларів на рік [4].

Намітилася також тенденція в роботі експортних європейських фірм з передачі частини функцій, що відносяться до внутрішньої діяльності компанії, іншим самостійним фірмам. Метою такої реорганізації є підвищення продуктивності праці. Головна перевага такого процесу – те, що в середньостроковій і довгостроковій

перспективі скорочуються витрати за рахунок більш ефективного використання транспортних потужностей, кращого технічного та організаційного управління логістикою. Передача сфери логістики зовнішній фірмі також дозволяє сконцентрувати сили на вирішенні основних завдань, що полегшує завоювання нових ринків, збільшує обсяг експорту і знижує експортні витрати.

Загалом ТНК різних європейських країн сильно розрізняються по своїй внутрішній кадровій політиці і стилеві менеджменту. ТНК Великобританії використовують трохи відмінну стратегію формування міжнародного колективу. У багатьох великих компаніях іноземні менеджери стають президентами і головами рад директорів [2]. Крім того, європейські корпорації досить насторожено відносяться до можливості своєї «диктатури акціонерів», що може бути націлена на досягнення максимальної ефективності в короткостроковій перспективі з метою забезпечення росту вартості акцій. Багато європейських корпорацій вважають, що у виробничому процесі повинні враховуватися інтереси й інших його учасників – клієнтів (споживачів продукції), постачальників і власного персоналу. У зв'язку з цим європейська континентальна модель, як і раніше, продовжує віддавати перевагу принципам «соціальної відповідальності компанії» [3] з урахуванням довгострокових перспектив і більш складного історичного досвіду суспільно-господарського розвитку, що неодноразово приводив до соціальних катастроф на цьому континенті.

Високий рівень розвитку фондового ринку, що дозволяє домагатися швидкої переорієнтації потоків у переміщенні капіталів і гнучкості ринків праці, деякі аналітики відносять до тимчасових факторів. Звичайно, звичні для Європи довгострокові відносини між власниками і менеджерами корпорації виявилися в нинішніх умовах не настільки ефективними. Але континентально-європейська корпоративна модель має дві безумовних довгострокових переваги: більш високий рівень кваліфікації робочої сили і стійку модель розвитку «традиційної соціальної держави». Протистояння основних типів корпорації, очевидно, буде продовжуватися.

Серед проблемних питань слід відзначити те, що по оцінці «ІНСЕАД» [10] в великих європейських країнах державна бюрократія розвита не менше, ніж економіка. До того ж вони не квапляться вносити необхідні зміни у свою законодавчу систему, заплутаність якої приводить до постійних конфліктів.

Також у Західній Європі сформувалися ТНК переважно з національним капіталом – французькі, західнонімецькі і т.д. Саме тому на сьогоднішній день не слід розглядати конкуренцію між американськими і західноєвропейськими ТНК в рамках блоків, оскільки Сполученим Штатам в цьому плані протистоять все ще окремі країни, а не ЄС як єдине ціле.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження розвитку європейських ТНК протягом 2011-2013 рр. показало їх деяке відставання від американських конкурентів за узагальнюючими показниками економічної діяльності (дохід, ринкова вартість, чистий прибуток, обсяги інвестицій у НДДКР). Основними причинами є неоднаковий рівень інтернаціоналізації монополій, відмінності у формах і методах корпоративного функціонування, значна державна бюрократія.

Визначено, що по масштабах інтеграції в світогосподарські відносини європейським лідером є Великобританія, а за розмірами витрат у розробку високотехнологічної продукції – ТНК Німеччини і Швейцарії.

Список літератури

1. Дементьев В.Е. Технологические сдвиги и альтернативность экономического развития [Текст] / В.Е. Дементьев // Теория и практика институциональных преобразований в России. Вып. 13. М.,

- ЦЭМИ РАН, 2008. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cemi-data.socionet.ru/files/CEMI-TPIT13-2009.pdf>
2. Криворотко Ю.В. ТНК в Европейском пространстве [Текст] / Ю.В. Криворотко // Финансовый бизнес. – 2001. – №3. – С. 6-10.
3. Кузнецова Н.В. Модели корпоративной социальной ответственности [Текст] / Н.В. Кузнецова, Е.В. Маслова // Вестник Томского государственного ун-та. Экономика. – 2013. – №4 (24). – С. 22-36.
4. Мікаелян С.Г. Позиції ТНК на світовому ринку високотехнологічної продукції [Електронний ресурс] / С. Г. Мікаелян // Ефективна економіка. – 2014. – № 1. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2690>
5. Титов К.В. ТНК и региональная экономическая интеграция в ЕС [Текст] / К.В. Титов. // Мировая экономика и международные отношения. – 2000. – № 1. – С. 50-53.
6. Юданов Ю. Европейские корпорации в условиях глобализации [Текст] / Ю. Юданов // Мировая экономика и международные отношения. – 2001. – № 11. – С. 66-74.
7. CNN Money. Global 500 headquarters 2012 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://money.cnn.com/magazines/fortune/global500/2012/full_list/
8. CNN Money. Global 500 headquarters 2013 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://money.cnn.com/magazines/fortune/global500/2013/full_list/
9. Financial Times FT Global 500 – 2013 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ft.com/cms/3816a3bc-3195-11e3-a16d-00144feab7de.pdf>
10. INSEAD. The business school of the world [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.insead.edu/home/>
11. The 2012 EU Industrial R&D Investment Scoreboard [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://iri.jrc.ec.europa.eu/scoreboard12.html>
12. The 2013 EU Industrial R&D Investment Scoreboard [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://iri.jrc.ec.europa.eu/scoreboard13.html>

References

1. Dementev, V.E. (2008). Tehnologicheskie sdvigi i alternativnost ekonomicheskogo razvitiya [Technological developments and alternative economic development]. *Teoriya i praktika institutsionalnykh preobrazovaniy v Rossii. - Theory and practice of institutional transformations in Russia*, Vol. 13, Moscow, TsEMI RAN. <http://cemi-data.socionet.ru/files/CEMI-TPIT13-2009.pdf> [in Russian].
2. Krivorotko, Yu.V. (2001) TNK v Evropeyskom prostranstve [TNCs in the European]. *Finansovyy biznes - Financial business*, 3., 6-10 [in Russian].
3. Kuznetsova, N.V., & Maslova, E.V. (2013). Modeli korporativnoy sotsialnoy otvestvennosti [Model of corporate social responsibility]. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo un-ta. Ekonomika - Bulletin of the Tomsk State University. Economy*, 4, 22-36 [in Russian].
4. Mikaelyan, S.H. (2014). Pozytysiy TNK na svitovomu rynku vysokotekhnolohichnoyi produktsiyi [TNC positions in the global market high-tech products]. *Efektivna ekonomika - Efficient economy*. <http://www.economy.nayka.com.ua>. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2690> [in Ukrainian].
5. Titov, K.V. (2000). TNK i regionalnaya ekonomicheskaya integratsiya v ES [Multinationals and regional economic integration in the EU]. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnyie otnosheniya - World Economy and International Relations*, 1, 50-53 [in Russian].
6. Yudanov, Yu. (2001). Evropeyskie korporatsii v usloviyah globalizatsii [European corporations in conditions of globalization] *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnyie otnosheniya - World Economy and International Relations*, 11, 66-74 [in Russian].
7. CNN Money. Global 500 headquarters (2012). *money.cnn.com*. Retrieved from http://money.cnn.com/magazines/fortune/global500/2012/full_list/ [in English].
8. CNN Money. Global 500 headquarters (2013). *money.cnn.com*. Retrieved from http://money.cnn.com/magazines/fortune/global500/2013/full_list/ [in English].
9. Financial Times FT Global 500 (2013). *ft.com*. Retrieved from <http://www.ft.com/cms/3816a3bc-3195-11e3-a16d-00144feab7de.pdf> [in English].
10. INSEAD. The business school of the world. *insead.edu*. Retrieved from <http://www.insead.edu/home/> [in English].
11. The 2012 EU Industrial R&D Investment Scoreboard (2012). *iri.jrc.ec.europa.eu*. Retrieved from <http://iri.jrc.ec.europa.eu/scoreboard12.html> [in English].

12. The 2013 EU Industrial R&D Investment Scoreboard (2013). *iri.jrc.ec.europa.eu*. Retrieved from <http://iri.jrc.ec.europa.eu/scoreboard13.html> [in English].

Bohdan Dmitrishin, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Kirovograd National Technical University, Kirovohrad, Ukraine

Peculiarities of Development and Functioning of Transnational Corporations in the EU in the Conditions of Globalization

The aim of the article is to study the features of the development of European transnational corporations in the modern context of the global economy and competition with the United States.

The paper presents the ratings of the most influential international financial publications and business associations on the role and nature of the impact of Europe's leading transnational corporations on the world economy. The study showed that their position in the world ranking is rather arbitrary, since differs significantly based on the edition, which made the rating, as well as on the basis of the index of the corporation, which was taken as the basis of such a rating. In general, EU's multinational corporations somewhat inferior to their American competitors, mainly due to the specific characteristics of their economic development, as well as slightly different approaches to the management of these industrial centers.

It was determined that in the scale of integration in global economic relations in Europe the Britain is first, by the size of the development costs of high-tech products – transnational corporation from Germany and Switzerland.

transnational corporations, the European Union, the world ranking, Fortune, Financial Times

Одержано 24.05.15

УДК 658.513

О. М. Остапенко, канд. пед. наук

Кіровоградська льотна академія Національного авіаційного університету, м. Кіровоград, Україна

Стратегічний контролінг в системі управління авіаційним підприємством України

У статті систематизовано теоретичні засади впровадження стратегічного контролінгу в систему управління авіаційним підприємством України. Запропоновано три концептуальні орієнтації контролінгу, такі як: інструмент внутрішнього контролю та аудиту; інструмент управління; філософія мислення керівників. Доведено, що контролінг – це специфічна конфігурація системи прогнозу з індивідуальним набором інструментів стратегічного управління, що трансформується відповідно до розмірів підприємства й підходів до передбачення його майбутнього.

контролінг, стратегічний контролінг, стратегічний менеджмент, система управління підприємством, управлінський облік

О. Н. Остапенко, канд. пед. наук

Кіровоградская летная академия Национального авиационного университета, г. Кіровоград, Украина

Стратегический контроллинг в системе управления авиационным предприятием Украины

В статье систематизированы теоретические основы внедрения стратегического контроллинга в систему управления авиационным предприятием Украины. Предложены три концептуальные ориентации контроллинга, такие как: инструмент внутреннего контроля и аудита; инструмент управления; философия мышления руководителей. Доказано, что контроллинг - это специфическая конфигурация системы прогноза с индивидуальным набором инструментов стратегического управления, которая трансформируется в соответствии с размерами предприятия и подходами к предсказанию его будущего.

контроллинг, стратегический контроллинг, стратегический менеджмент, система управления предприятием, управленческий учет

© О. М. Остапенко, 2015

Постановка проблеми. На сьогодні досить актуальним питанням для авіаційних підприємств України є проблема впровадження та функціонування системи контролінгу як міжфункціонального напрямку управлінської діяльності, який завдяки цілеспрямованому збору, обробці та альтернативному інтерпретуванню отриманої інформації може допомогти прийняти ефективне управлінське рішення та досягнути оптимальної узгодженості рівня розвитку та прибутковості підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями дослідження науково-методичного забезпечення контролінгу на підприємствах займалися такі зарубіжні та вітчизняні науковці: А. Дайле [1] (концептуальні положення та сутність контролінгу), К. Друрі [3] (концепція контролінгу та методичні рекомендації організації управлінського обліку на підприємстві), С. Данилочкіна і Н. Данилочкіна [2] (контролінг господарської та оперативної фінансової діяльності підприємства), Р. Манн [6] (контролінг як система управління прибутком), П. Нівен [7] (контролінг як інструмент забезпечення сталого розвитку підприємства), Д. Попов [8] (місце контролінгу у сучасній системі менеджменту), С. Фалько [9] (дослідження еволюції контролінгу у сучасній практиці управління вітчизняними підприємствами) та ін.

Постановка завдання. Мета написання статті полягає у виокремленні та систематизації теоретичних та прикладних засад впровадження стратегічного контролінгу в систему управління авіаційним підприємством в Україні.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах господарювання більшість авіаційних підприємств розвиваються достатньо швидкими темпами але в кінцевому підсумку виявляються неспроможними працювати надалі в умовах кризи, що призводить до їх банкрутства або реорганізації, втрачаючи при цьому вже здобуті лідируючі положення на ринку попиту та пропозиції.

Дослідження провідних фахівців, таких як Хорнгрен Чарльз, Фостер Джордж, Датар Шрикант протягом останніх десяти років підприємств різних галузей економіки України, показали, що керівники (менеджери) підприємств намагаються вийти із кризи переважно шляхом «спроб і помилок». Для успішного вирішення такої проблеми їм бракує професійних знань, досвіду, стратегічного та креативного мислення [10, с. 25].

Україна належить до числа тих країн, які мають значну індустріальну базу та достатньо високий ресурсний потенціал для подальшого прогресивного розвитку. Але на сьогодні в основному вичерпані можливості інерційного, екстенсивного росту – звуження зовнішнього попиту та надмірне насичення внутрішнього ринку імпортованими товарами.

За словами Фалько С. вітчизняна економіка потребує глибоких перетворень, що здатні забезпечити науково-технологічний прорив у промисловості, сільському господарстві, системі державного і корпоративного управління та на цій основі підвищити економічну стійкість будь-якої країни [9, с.32].

Нерозвиненість внутрішнього ринку, низька конкурентоспроможність національних виробників, послаблення державного управління економікою, її промисловим комплексом протягом останніх двох десятиліть погіршують стратегічні перспективи розвитку країни. Такий стан справ викликаний глибокими структурними диспропорціями, значна частка яких, припадає на:

- 1) матеріальне, енергетичне та трудомістке виробництво;
- 2) фінанси; виробничі процеси; організаційні структури підприємства та їх управління;
- 3) взаємодія між підприємствами та навколишнім середовищем;
- 4) споживання (скорочення споживання, падіння споживчого попиту) [1, с.26].

У зв'язку з цим особливої уваги заслуговує необхідність зміни підходів до організації самого виробництва, бізнесу та управління авіаційним підприємством з позиції їх оптимізації та злагодженості.

Злагодженисть економічного механізму сучасних авіаційних підприємств забезпечує чітка структуризація інформаційного середовища його діяльності, а результативність господарської діяльності залежить від швидкості та адекватності реагування на кон'юнктурні зміни в зовнішніх умовах ведення бізнесу. Така вимога до ефективності функціонування саме авіаційного підприємства зумовлює пошук новітніх методів стратегічного управління організацією з метою набуття нових та підтримання набутих конкурентних переваг у довгостроковій перспективі.

Одним з дієвих інструментів для прийняття управлінських рішень щодо перспектив діяльності авіаційного підприємства може стати система стратегічного контролінгу. Як об'єкт наукового дослідження проблемне поле стратегічного контролінгу привертає увагу, передусім, в силу своєї міждисциплінарної природи. Для його сучасної інтерпретації необхідний синтез підходів і концепцій різних наукових та прикладних дисциплін – від філософії, теорії менеджменту та теорій самоорганізації до психології та соціології.

Стан наукового знання в цій предметній сфері сьогодні потрібно визнати слабко структурованим. Тому актуальним завданням теорії і практики сучасного стратегічного менеджменту є уточнення предметної сфери стратегічного контролінгу як відокремленої концепції в сфері управління сучасним підприємством, систематизація та розвинування принципів, методів та прийомів його впровадження в бізнес-практику вітчизняних підприємств і компаній.

Як показує проведений літературний пошук, дослідження методологічних засад стратегічного контролінгу – складне наукове завдання, виконання якого доцільно здійснювати у двох аспектах: загальнотеоретичному та прикладному. Причому, якщо у прикладному аспекті методологічні основи стратегічного контролінгу потрібно визнати доволі розвинутими та сформованими, наукові дискусії навколо його теоретико-методичної концепції не припиняються.

Більшість науковців, такі як Друрі К. [3], Манн Р. [6], Попов Д. [8], Масер Е. [5] та ін. сходяться на тому, що в сфері здійснення стратегічного контролінгу доцільно дотримуватись міждисциплінарного підходу, що позначається у залученні теоретико-методологічних засад та прикладних інструментів багатьох наукових дисциплін: філософії, економіки, психології, загального і стратегічного менеджменту.

У структурно-організаційному аспекті залишаються дискусійними та такими, що не мають єдиного наукового вирішення питання визначення місця і ролі стратегічного контролінгу в системі стратегічного управління авіаційним підприємством.

Для забезпечення конкурентоспроможності і ефективності виробництва у виконавця виникає необхідність задовольняти щоразу зростаючі вимоги споживача, тобто безперервно підвищувати якість своїх послуг. Серед найстійкіших чинників конкурентоспроможності є регулярне підвищення рівня задоволення потреб пасажирів з випередженням зростання тарифів на надані послуги. Актуальність проблеми в цьому ракурсі - це підвищення якості авіаційних послуг в суворих умовах ринкової конкуренції. Це пов'язано з тим, що проблема підвищення якості і ефективності авіатранспортної системи країни має соціальне, політичне, науково-технічне і економічне значення [6, с. 45-57].

Надання права виходу на міжнародний ринок ставить перед працівниками авіапідприємств нове завдання - оволодіти сучасними навичками управління через впровадження стратегічного контролінгу.

Поняття “контролінг” походить від англ. “to control”, що в економічному сенсі означає “управляти”, “спостерігати”. Сам термін з'явився в Америці, пізніше у 1970-ті роки поширився у Західній Європі, і лише на початку 1990-х років його почали застосовувати у бізнес-практиці країн пострадянського простору.

Узагальнюючи наведені в науковій літературі трактування контролінгу, можна

констатувати наявність декількох семантичних груп, які певним чином відображають еволюцію концепції контролінгу а саме:

1) контролінг як інструмент внутрішнього контролю та аудиту (управлінського обліку) [5, С. 4];

2) контролінг як інструмент управління підприємством [5, с.6];

3) контролінг як філософія та образ мислення керівників, що орієнтовані на успішний довгостроковий розвиток підприємства [4, с.8].

Таким чином, маємо визнати, що в контексті управління контролінг потрібно визнати системною концепцією інформаційно-аналітичного та методичного забезпечення процесів планування, контролю, аналізу та прийняття управлінських рішень з метою успішної реалізації цілей підприємства. Ураховуючи, що цілі мають стратегічний та оперативний характер, відповідно розрізняють стратегічний та оперативний контролінг (табл. 1).

Отже, контролінг займає проміжне місце між стратегічним та оперативним управлінням та являє собою своєрідне організоване середовище, в якому відбуваються планові, контрольні та інформаційні процедури, спрямовані на успішне втілення та відстеження результатів впровадження стратегії розвитку підприємства.

З метою виділення стратегічної складової в системі контролінгу на авіаційному підприємстві згрупуємо існуючі підходи до його визначення у трьох напрямках:

1) концепція, орієнтована на систему обліку;

2) концепція, орієнтована на інформаційну систему;

3) концепція, орієнтована на систему управління.

Згідно з концепцією, орієнтованою на систему обліку, контролінг визначається як специфічна система внутрігосподарського (управлінського) обліку, яка у будь-який момент дозволяє отримати кількісні дані про діяльність підприємства для здійснення процедур планування та контролю.

Таблиця 1 – Порівняльна характеристика стратегічного та оперативного контролінгу в Україні

Основні ознаки контролінгу на авіаційному підприємстві	Види контролінгу	
	<i>Стратегічний контролінг</i>	<i>Оперативний контролінг</i>
Концептуальна ідеологічна спрямованість	Робити прибутковий бізнес	Робити бізнес прибутковим
Орієнтація	Зовнішнє та внутрішнє середовище підприємства	Економічна ефективність і рентабельність діяльності підприємства
Ієрархічність проблем дослідження	Ієрархія слабо виражена	Ієрархія добре виражена
Часовий інтервал	Довго - та середньостроковий	Переважно короткостроковий
Основні контрольні індикатори	Потенціал успіху (наприклад, частка ринку, рейтингова позиція тощо)	Фінансові (прибуток, рентабельність, ліквідність
Джерела надходження інформації	Переважно зовнішні	Переважно внутрішні
Спрямованість основної діяльності	Націленість на майбутнє (реалізація потенціалу)	Націленість на поточні результати

Джерело: розроблено автором.

Функція контролінгу полягає у систематизації облікових даних та переорієнтації обліку з простої реєстрації фактично здійснених господарських операцій для складання звітності на інформаційну базу прогностичної системи. У такому разі стратегія розвитку підприємства розробляється з урахуванням даних внутрішнього обліку та спрямовується на пошук шляхів досягнення заданого рівня прибутковості та ліквідності підприємства у сукупності із досягненням його ринкових та соціальних цілей. Основними об'єктами такого обліку є фінанси підприємства, система збуту продукції, виробнича діяльність, інноваційно-інвестиційна діяльність, трудові ресурси, система управління підприємством, загальна ефективність.

Дієвим інструментом інформаційної підтримки контролінгу, орієнтованого на облік, є ERP-системи (англ. Enterprise Resource Planning System – система планування ресурсів підприємства), що дозволяють оптимізувати управлінські процеси на підприємстві, створювати сприятливе середовище для ефективного використання усіх його ресурсів (матеріальних, фінансових, трудових тощо), а отже, забезпечувати ефективність процесу формулювання, розробки та реалізації стратегії підприємства, що характеризується спрямованістю на створення відмітних характеристик організації або підвищення рівня її компетентності в спільноті подібних господарюючих суб'єктів. Концепція, орієнтована на інформаційну систему, передбачає, що система контролінгу – це ядро інформаційного забезпечення підприємства, причому функціонування такої системи контролюється в межах самої системи.

Контролінг фактично виділяється в окрему функцію системи управління. Отже, стратегічний контролінг являє собою, з одного боку, діяльність співробітників (контролерів), що передбачає збір, аналіз і систематизацію інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень на всіх ієрархічних рівнях системи управління, з іншого боку, сукупність методик перетворення інформації в банк систематизованих техніко-економічних даних для підтримки стратегічного планування. Вдале виконання цих завдань можливе в середовищі систем забезпечення ефективності управлінням бізнесом або так званих систем імітаційного моделювання та бізнес-аналітики (Business Intelligence – BI), що не тільки поєднують процеси збору даних, аналізу, моделювання й прогнозування [9, с.13], але й за допомогою надійних та оперативних даних допомагають підвищувати поточну продуктивність робіт і якість планування. Крім того, системи BI надають можливість знаходити нові способи використання таких активів, як знання персоналу, цінність клієнта, ефективні мережі бізнес-партнерів, можливі джерела інновацій, що є невід'ємним завданням стратегічного розвитку підприємства.

Вітчизняні практики схиляються саме до розгляду системи контролінгу як системи інформаційного забезпечення для менеджерів. Але необхідно зазначити суперечливість такого підходу для застосування інструментів стратегічного управління. З одного боку, контролінг забезпечує інформаційну підтримку у прийнятті управлінських рішень, зокрема, і розробці стратегії підприємства, з іншого, - ухвалення рішення (отже, і визначення стратегії підприємства) виходить за межі системи контролінгу.

Сутність контролінгу за концепцією, орієнтованою на систему управління, полягає в управлінні довгостроковим розвитком підприємства, на основі системної інтеграції функцій планування, контролю і інформаційного забезпечення.

Фактично контролінг є високорозвиненою системою управління досягненням цілей організації. У такому розумінні задачі стратегічного контролінгу знаходяться не просто в сфері аналізу релевантних даних про діяльність підприємства в контексті галузевого розвитку, а насамперед – в середовищі підготовки до майбутніх змін. Ця

концепція представляє контролінг в аспекті формування дієвого механізму самоорганізації та самонавчання, що реалізується у відповідній організаційній культурі та принципово нових характеристиках (компетенціях, динамічних здатностях) усіх учасників стратегічного процесу на підприємстві.

Незважаючи на тип орієнтації стратегічного контролінгу (облік, інформаційна підтримка, управління), останній покликаний виконувати завдання у двох площинах стратегічного процесу: розробка і переведення стратегії на оперативному рівні; моніторинг успішності реалізації стратегії через оцінку досягнення визначених цілей.

У контексті уточнення концепції стратегічного контролінгу та, враховуючи позиції запропонованого вище трактування його сутності, маємо визнати, що методологія розробки та переведення стратегії на оперативний рівень є доволі розвинутою та усталеною.

Достатньо пригадати потужний методичний інструментарій портфельного аналізу на основі стратегічних матриць [7, с.44-47], логічні схеми (формати) та алгоритми розроблення місії та візії [8, с.69-70], численні практичні рекомендації консалтингових компаній щодо “операціоналізації” стратегічного процесу.

Щодо моніторингу успішності реалізації стратегії через аналіз результативності стратегічних заходів та оцінку досягнення встановлених цілей, то потрібно визнати, що цей сегмент стратегічного контролінгу залишається методологічно менш розвинутим. До останнього часу домінує підхід, згідно з яким ефективність діяльності підприємства може бути оцінена винятково (або переважно) через фінансові показники.

Проте, незважаючи на широкий спектр концепцій вимірювання ефективності діяльності підприємства та високу популярність окремих з них, жодна з цих моделей не виконує комплексно усіх завдань відстеження та оперативного корегування стратегічних заходів, спрямованих на забезпечення успішного довгострокового успіху авіаційного підприємства. Як свідчить практика, забезпечити системний та обґрунтований відбір відповідних показників для планування і контролю стратегічних заходів, їх реєстрації в системі обліку, методів вимірювання результатів, їх аналізу та інтерпретації здатний стратегічний контролінг.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У контексті сучасної теорії і практики управління авіаційними підприємствами, стратегічний контролінг є неоднозначним явищем, яке вимагає ґрунтового та всебічного дослідження задля його предметної ідентифікації та детального теоретико-методичного і прикладного розроблення.

Узагальнюючи відомі в науковій літературі підходи до трактування суті контролінгу, останній потрібно визнати системною концепцією інформаційно-аналітичного та методичного забезпечення процесів планування, контролю, аналізу та прийняття управлінських рішень з метою успішної реалізації цілей авіаційного підприємства, що реалізується у стратегічному та оперативному форматі.

Систематизуючи підходи до визначення стратегічного контролінгу, запропоновано виділяти три типи концептуальної орієнтації, а саме: на систему обліку; на інформаційну систему; на систему управління.

На рівні підприємства стратегічний контролінг потрібно розглядати як специфічну конфігурацію системи прогнозу майбутнього підприємства з індивідуальним набором інструментів стратегічного управління, що трансформується відповідно до розмірів підприємства і підходів до передбачення майбутнього.

Ураховуючи складність та багатогранність предмета дослідження, необхідно визнати, що в межах однієї статті неможливо розкрити всі аспекти стратегічного контролінгу, відповідно до чого подальшим дослідження потребують проблеми

уніфікації підходів до визначення системи контролінгу на підприємстві та розробки прикладних методик застосування інструментів стратегічного контролінгу з метою їх адаптації до практики роботи вітчизняних авіаційних підприємств.

Список літератури

1. Дайле А. Практика контроллинга / А. Дайле. – М. : Финансы и статистика, 2001. – 336 с.
2. Данилочкина С.В., Данилочкина Н.Г. Контроллинг как инструмент управления предприятием / Под ред. Н.Г. Данилочкиной, С.В. Данилочкина, Н.Г. Данилочкина. – М. : Аудит, ЮНИТИ, 2001. – 279 с.
3. Друри К. Управленческий и производственный учет / К. Друри. – М. : Юнити-Дана, 2002. – 107с.
4. Каплан Роберт С., Нортон Дейвид П. Организация, ориентированная на стратегию : Пер. с англ. / Р. Каплан. – М. : ЗАО “Олимп-Бизнес”, 2003. – 416 с.
5. Майер Э. Контроллинг как система мышления и управления / Э. Майер. – М. : Финансы и статистика, 1993. – 96 с.
6. Манн Р. Контроллинг для начинающих. Система управления прибылью / Р. Манн, Э. Майер. – М. : Финансы и статистика, 2004. – 304 с.
7. Нивен П.Р. Сбалансированная Система Показателей – шаг за шагом. Максимальное повышение эффективности и закрепление полученных результатов / П.Р. Нивен. – М. : Баланс Бизнес-Букс, 2004. – 328 с.
8. Попов Д. Эволюция показателей стратегии развития предприятия / Д. Попов // Управление компанией. – 2003. – № 1(20). – С. 69–75.
9. Фалько С.Г. Контроллинг : национальные особенности – российский и американский опыт / С.Г. Фалько, К.А. Рассел, Л.Ф. Левин // Контроллинг. Технологии управления. – 2003. – № 2. – С. 32–33.
10. Хорнгрен Ч. Управленческий учет. – 10-е изд. / Хорнгрен Чарльз, Фостер Джордж, Датар Шрикант. – СПб. : Питер, 2008. – 108 с.

References

1. Dajle, A. (2001). *Praktika kontrolinga [Practice of controlling]*. Moscow: Fynansy y statystyka [in Russian].
2. Danilochkina, S.V., & Danilochkina, N.G. (2001). *Kontrolling kak instrument upravlenija predprijatijem [Controlling as an instrument of business management]*. Moscow, Audit, JuNITI [in Russian].
3. Druri, K. (2002) *Upravlencheskij i proizvodstvennyj uchet [Management and production of accounting]*. Moscow, Juniti-Dana [in Russian].
4. Kaplan Robert S., & Norton Dejvid P. (2003). *Organizacija, orientirovannaja na strategiju uchet [The organization that focused on strategy]*. Moscow: ZAO “Olimp-Biznes” [in Russian].
5. Majer, Je. (1993). *Kontrolling kak sistema myshlenija i upravlenija [Controlling as system of thinking and management]*. Moscow: Finansy i statistika [in Russian].
6. Mann, R. (2004). *Kontrolling dlja nachinajushhih. Sistema upravlenija pribyl'ju [Controlling for beginners. Control system of profit]*. Moscow: Fynansy y statystyka [in Russian].
7. Niven, P.R. (2004). *Sbalansirovannaja Sistema Pokazatelej – shag za shagom. Maksimal'noe povyszenie jeffektivnosti i zakreplenie poluchennyh rezul'tatov [The balanced System of Indicators – step by step. The maximum increase of efficiency and fixing of the received results]*. Moscow: Balans Biznes-Buks [in Russian].
8. Popov, D. (2003). *Jevoljucija pokazatelej strategii razvitija predprijatija [Evolution of indicators of strategy of development of the enterprise]*. *Upravlenie kompaniej – Company management*, 1 (20), 69-75 [in Russian].
9. Fal'ko, S.G. (2003). *Kontrolling : nacional'nye osobennosti – rossijskij i amerikanskij opit [Controlling: national features - the Russian and the American experience]*. *Kontrolling. Tehnologii upravlenija – Controlling. Technologies of management*, 2, 32-33 [in Russian].
10. Horngren, Ch. (2008). *Upravlencheskij uchet [Management Accounting]*. Piter: Sankt Piterburg [in Russian].

Oksana Ostapenko, PhD in Pedagogy (Candidate of Pedagogic Sciences)

Kirovograd Flight Academy of National Aviation University

The Strategic Controlling in the System of Aviation Enterprise Management in Ukraine

The main objective of the study is the separation and systematization of theoretical and applied principles of implementing the strategic controlling in the system of aviation enterprise management in Ukraine.

The theoretical principles of implementing the strategic controlling in the system of aviation enterprise management in Ukraine were systematized in this paper. Three basic conceptual orientations of the controlling, that can solve the problem of efficient use of existing capacity of aviation enterprise, such as a tool of internal control and audit; management tool; philosophy thought of leaders have been proposed. Controlling - is a specific system configuration of prognosis of individual strategic management tool kit that transforms according to the size of the enterprise and approaches to the prediction of its future.

However, despite the wide range of concepts measure the effectiveness of the company and the high popularity of some of them, none of these models does not comply all tasks in a complex in operational monitoring and adjustment policy measures, which aimed at ensuring a long-term success of the aviation enterprise. The practice shows that the strategic controlling able to provide the system and a reasonable selection of relevant indicators for strategic planning and control measures, their logging in accounting, methods for measuring results, the analysis and the interpretation.

controlling, strategic controlling, strategic management, the system of aviation enterprise management, management accounting

Одержано 07.04.15

УДК 334.012.6

В. В. Подплетний, доц., канд. екон. наук

Кіровоградський національний технічний університет, м. Кіровоград, Україна

Державна фінансова підтримка розвитку малих підприємств

У статті розкриваються теоретичні засади державної фінансової підтримки розвитку малих підприємств. Досліджено теоретичні засади розвитку малих підприємств в економіці України. Сформульовано власне визначення сутності державної фінансової підтримки малих підприємств. Обґрунтовано, що на рівні держави необхідні зміни, які забезпечать умови для розвитку малих підприємств як гарантію позитивних зрушень в національній економіці. Встановлено, що державна фінансова підтримка повинна базуватися на відповідній методологічній базі до якої належать: принципи, методи і механізми державної фінансової підтримки. Розкрито інтереси держави та малих підприємств в процесі реалізації державної фінансової підтримки. Обґрунтовано варіанти взаємодії держави і суб'єктів малого підприємництва в процесі здійснення державної фінансової підтримки. Запропоновано власне розуміння інституційної структури державної фінансової підтримки малих підприємств.

малі підприємства, державна фінансова підтримка, підприємництво, економічна політика, державне регулювання, підприємницький сектор, інституційна структура

В. В. Подплетний, доц., канд. екон. наук

Кіровоградський національний технічний університет, г. Кіровоград, Україна

Государственная финансовая поддержка развития малых предприятий

В статье раскрываются теоретические основы государственной финансовой поддержки развития малых предприятий. Исследованы теоретические основы развития малых предприятий в экономике Украины. Сформулировано собственное определение сущности государственной финансовой поддержки малых предприятий. Обосновано, что на уровне государства необходимы изменения, которые обеспечат условия для развития малых предприятий в качестве гарантии положительных изменений в национальной экономике. Установлено, что государственная финансовая поддержка должна базироваться на соответствующей методологической базе к которой относятся: принципы, методы и механизмы государственной финансовой поддержки. Раскрыты интересы государства и малых предприятий в процессе реализации государственной финансовой поддержки. Обоснованы варианты взаимодействия государства и субъектов малого предпринимательства в процессе осуществления государственной финансовой поддержки. Предложено собственное понимание институциональной структуры государственной финансовой поддержки малых предприятий.

© В. В. Подплетний, 2015

малые предприятия, государственная финансовая поддержка, предпринимательство, экономическая политика, государственное регулирование, предпринимательский сектор, институциональная структура

Постановка проблеми. В останні роки в Україні недостатньо уваги приділяється питанням державної підтримки розвитку малих підприємств, про що свідчать незначні обсяги фінансових ресурсів, які виділяє держава та місцеві органи самоврядування для фінансової підтримки малого бізнесу. Головною проблемою в цьому напрямі вважається відсутність законодавчого врегулювання взаємовідносин між державою та місцевими органами самоврядування, з одного боку, та малими підприємствами, з іншого боку. Державна фінансова підтримка малих підприємств повинна здійснюватись виходячи із інтересів як держави та місцевих органів самоврядування, так і самих малих підприємств і фізичних осіб-підприємців.

Перш ніж розглядати різні теоретичні аспекти державної фінансової підтримки малих підприємств, необхідно дослідити окремі питання функціонального призначення та впливу малих підприємств на соціально-економічний розвиток суспільства. Оскільки малі підприємства є структурним елементом ринкової економіки, тому вони безпосередньо пов'язані родовими ознаками із загальною системою підприємництва. Перші міркування теорії впливу підприємництва на різні сторони соціально-економічного життя суспільства можна зустріти вже у класиків політичної економії [7, 2, 3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми функціонування та державної підтримки малого підприємництва були і залишаються об'єктом досліджень науковців багатьох країн світу. Вагомий внесок у розроблення теорії малого бізнесу зробили такі класики економічної науки: Р. Гільфердінг, П. Друкер, Р. Кантільон, А. Маршал, Ж.-Б. Сей, А. Сміт, Й. Шумпетер та ін. Дослідженню теоретичних і практичних проблем діяльності малого підприємництва присвячені праці таких вчених: В. Боронос, Л. Буряк, З. Варналій, О. Ватаманюк, Л. Воротіна, С. Дрига, В. Збарський, Є. Іонін, О. Квасовський, Д. Книш, О. Ковалюк, М. Крупка, О. Кундицький, Р. Ларіна, С. Лобозинська, В. Ляшенко, І. Михасюк, З. Патора-Висоцька, В. Плиса, Ж. Поплавська, С. Реверчук, А. Хоронжий, М. Хурса та ін. [2, с. 11]. Незважаючи на значну кількість досліджень у цій сфері, проблеми державної підтримки розвитку малого підприємництва недостатньо вивчені. Найчастіше у працях науковців розглядаються лише окремі складові згаданої державної підтримки, немає комплексного аналізу. Потребують ґрунтового вивчення зарубіжний досвід реалізації державної підтримки розвитку малого бізнесу і перспективи його адаптації до вітчизняних умов господарювання. Саме тому необхідність ґрунтового дослідження теоретичних засад і прикладних аспектів державної підтримки розвитку малого підприємництва обумовили актуальність дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження теоретичних засад державної фінансової підтримки розвитку малих підприємств.

Виклад основного матеріалу. Наявність суперечливих точок зору щодо сутності термінів «малий бізнес», «мале підприємництво» та «мале підприємство» зумовлюють необхідність проведення спеціального дослідження та з'ясування їх суті, уніфікації категоріального апарату досліджуваної проблематики.

Згідно з офіційними нормативними документами визначенню сутності малого підприємництва в Україні присвячено окремий напрям господарського законодавства, який включає закони, підзаконні акти, укази Президента України та постанови Кабінету Міністрів України.

Відповідно до ст. 42 Господарського кодексу України, сутність підприємництва

будь-якої організаційної форми визначена як самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку [3, ст. 42]. При цьому згідно з п. 7 ст. 63 Господарського кодексу України малими (незалежно від форми власності) до 2008 року визначалися підприємства, у яких середньооблікова чисельність працівників не перевищувала п'ятдесяти осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не перевищував суми, еквівалентної п'ятистам тисячам євро за середньорічним курсом НБУ щодо гривні [3, ст. 63].

Таке визначення підприємництва стало основою трактування вітчизняною законодавчою базою й «малого підприємництва» встановлюючи лише порогові значення меж його діяльності. Отже, основою зазначених дефініцій «підприємництво», «мале підприємництво» є ризикова діяльність з метою отримання відповідного ефекту (прибутку).

Якщо кількісні та якісні показники супроводжуються терміном «малі підприємства», то узагальнені показники називаються «малий бізнес». Таким чином, мале підприємство й малий бізнес мають спільну ознаку – малі підприємства (форми підприємництва або господарювання), що здійснюють свою діяльність в економіці країни. Однак малий бізнес – це будь-яка діяльність малих підприємств та окремих громадян (фізичних осіб) спрямована на реалізацію власного інтересу – отримання прибутку, а мале підприємництво – це обмежений державою за кількістю працівників та обсягами діяльності малий бізнес для отримання економічних чи соціальних інтересів [5].

Малі підприємства через свою значну чисельність визначають соціально-економічний потенціал держави. Вони є важливим сектором ринкової економіки, динамічно реагують на зміну попиту, створюють передумови для економічного зростання. Тому малі підприємства історично виступають одним із факторів, які пом'якшують наслідки економічних криз і є основою для подолання їх негативних наслідків. Малі підприємства є як структурним, так і функціональним елементом економіки, й потребують підтримки з боку держави за рахунок проведення як загальних, так і спеціальних заходів. Підтримка малих підприємств є невід'ємним атрибутом як їх існування, так і ринкового господарювання, тому держава повинна створити сприятливі умови для функціонування та розвитку малих підприємств, що дозволить використати повною мірою їх потенціал.

У процесі формування сектору малого підприємництва особлива роль повинна належати державі. Однією з причин недостатньої розвиненості малих підприємств в Україні є зниження їх підтримки з боку держави, так як у розвинених країнах малим підприємствам приділяється першочергова увага з боку урядових органів, приватних структур, громадських організацій. Для них встановлено сприятливі законодавчі умови, відповідне інституційне середовище. У країнах із розвинутою економікою фінансова підтримка суб'єктів малого підприємництва здійснюється переважно під патронажем уряду та державних органів із використанням коштів бюджету, а також авторитету держави і важелів державної економічної політики, що спроможні зробити привабливим співробітництво з малими підприємствами.

На різних етапах розвитку України по-різному будувалась і державна політика розвитку малого підприємництва, яку можна охарактеризувати як політику сприяння розвитку підприємництва. Зокрема, Смовженко Т.С. зазначає, що «... сприяння розвитку підприємництва охоплює широкий діапазон форм і методів прямого та непрямого впливу держави на ефективність функціонування підприємництва, не

виключаючи при цьому можливість підтримки окремих видів підприємницької діяльності, створення пільгових або, навпаки, обмежуючих умов її розвитку» [12, с. 39].

Державну політику фінансової підтримки розвитку підприємництва слід розглядати як складову економічної політики, визначаючи її основні взаємозв'язки з іншими напрямками і сферами господарювання; структурувати функції держави у сфері управління процесами розвитку підприємництва; аналізувати й оцінювати вплив зовнішніх і внутрішніх чинників на ефективність функціонування підприємницького сектора економіки; планувати і прогнозувати результати функціонування підприємницького сектора економіки та визначати їх вплив на розвиток національної економіки; свідомо створювати сприятливі умови для ефективного розвитку суб'єктів підприємництва, запобігаючи появі негативних умов і факторів господарювання; розробляти механізми реалізації державної політики сприяння ефективному розвитку підприємництва. Таким чином, фінансова підтримка малих підприємств знаходить свій прояв у прямих заходах держави щодо діяльності і розвитку малих підприємств, а патронаж і сприяння – непрямих, шляхом створення умов для ефективного їх функціонування.

Основні завдання державної політики щодо розвитку малих підприємств повинні бути акцентовані на тому, що суб'єкту законодавчої ініціативи потрібно розробити нову концепцію підприємницької діяльності шляхом:

1) забезпечення збереження існуючих малих підприємств (юридичних осіб та фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності), оскільки є тенденція до їхнього закриття, що обумовлено відсутністю фінансових можливостей до функціонування;

2) забезпечення якісного розвитку малих підприємств (збільшення частки малих підприємств, які створюють високу додану вартість і нові робочі місця), що досягається наступним:

- а) посиленням експортної спроможності вітчизняних малих підприємств;
- б) спрощенням доступу малих підприємств до сучасних технологій;
- в) підвищенням здатності малих підприємств конкурувати з імпортом та підвищенням загального рівня їх конкурентоспроможності;
- г) збільшенням доступу малих підприємств до довгострокових кредитів для побудови нових виробництв та послуг, продукція або результати яких використовуються у міжнародній та внутрішній торгівлі;
- д) забезпеченням доступу малих підприємств до інформації про державні, муніципальні або приватні програми щодо збільшення спроможності малих підприємств конкурувати на міжнародних та внутрішніх ринках;
- е) представленням інтересів малих підприємств у двосторонніх та багатосторонніх міжнародних торговельних переговорах та домовленостях, у тому числі переговорах з ЄС;
- з) введенням на засадах рівноправності представників підприємницької спільноти до складу тендерних комісій Українського та регіональних фондів підтримки підприємництва.

Дослідження вітчизняних фахівців доводять, що в Україні спостерігаються суттєві суперечності між державною політикою стосовно розвитку малих підприємств і механізмами її реалізації на місцях. Так, Варналій З.С. під державною підтримкою розуміє, з одного боку, державне регулювання цього сектору економіки, що передбачає, насамперед, свідоме формування державними структурами правових, економічних та організаційних умов становлення і розвитку малого підприємництва, а, з іншого боку, – створення стимулів, використання матеріальних і фінансових ресурсів, які залучаються у сферу малого підприємництва на пільгових засадах або безоплатно

[2, с. 45]. Необхідність державної підтримки малого підприємництва, а отже, проведення відповідної державної політики, викликана тим, що, незважаючи на вагомі переваги малого підприємництва, цей сектор економіки найбільш вразливий до таких несприятливих чинників, як невизначеність економічної стратегії, податковий тягар, свавілля корумпованих службовців, інфляційний тиск, конкуренція великих корпорацій тощо. Виходячи з цього, до державної фінансової підтримки слід включити перш за все податкові та кредитні методи впливу на малі підприємства.

З другого погляду, державна підтримка малих підприємств є процесом, який має певні стадії розвитку. При цьому нерідко підтримку розглядають як стимулювання, забезпечення тощо. Заслуговує на увагу думка Реверчука С.К., який стверджує, що поняття «підтримка» слід тлумачити однозначно: «це – допомога. А форма прояву допомоги може бути вирішена по-різному, зокрема, через заохочення, сприяння, стимулювання, підготовку, забезпечення, удосконалення, надання, створення тощо» [9, с. 107].

Орлова В. розглядає державну підтримку малого бізнесу як «надання допомоги малим підприємствам у їх діяльності, спрямованої на подолання труднощів, іманентних цьому різновиду підприємництва, а також сприяння у вирішенні специфічних проблем, що виникають» [13, с. 171].

Березянюк Т.В. зазначає що «перехід на систему партнерських відносин між державою, суспільством і малим бізнесом означає для держави – зняття бюджетного навантаження із значної частини домогосподарств, що у випадку відсутності зайнятості потребували б розширення допомоги неефективним одиницям, для суспільства – встановлення громадського спокою та співпраці у ринкових умовах господарювання, а для самих малих підприємств та суб'єктів мікропідприємства – це можливість самореалізації для вирішення нагальних економічних проблем у самодостатньому обсязі» [1, с. 34].

Узагальнюючи досвід розвинених країн світу Рудник Р.В. констатує, що «державна підтримка малого бізнесу є одним із дієвих інструментів розвитку цього сектору економіки і реалізується за допомогою цілої низки інструментів, таких як податкові пільги, фінансово-кредитна підтримка, державні субсидії тощо» [10, с. 33].

Данилейчук Р.Б. вбачає роль держави у сфері розвитку малого бізнесу у тому, щоб «створювати зрозумілі та рівні для всіх правила поведінки на ринку, а сама підтримка малого бізнесу пов'язана з необхідністю компенсації нерівних умов, в яких перебувають суб'єкти малого бізнесу порівняно з великими підприємствами, а також з допомогою тим особам, які розпочинають власну справу» [4, с. 56].

Система державної фінансової підтримки малих підприємств є цілісною структурованою сукупністю функцій, принципів, методів та напрямів її реалізації, застосування яких забезпечує цільове, систематичне та адекватне спрямування державних коштів на стимулювання і розвиток малих підприємств. Формування цілісного та гнучкого механізму підтримки малих підприємств має відповідати не лише сучасним вимогам ринкової економіки, а й приводити у відповідність ресурсні можливості та стратегічні цілі держави.

Як зазначає Квасниця О.В. «державна підтримка малих підприємств є систематичною, динамічною, плановою і комплексною діяльністю держави, спрямованою на забезпечення стратегічного розвитку малих підприємств, шляхом пошуку креативних ідей щодо сприяння розвитку малих підприємств шляхом постійного удосконалення видів, форм і методів державної підтримки» [6, с. 77].

На нашу думку, державна фінансова підтримка малих підприємств – це сукупність принципів, методів і механізмів прямої фінансової допомоги органами

державної влади та місцевого самоврядування малим підприємствам та фізичним особам-підприємцям у формі бюджетного фінансування, бюджетного кредитування та бюджетного гарантування, а також здійснення державних замовлень та дольової участі в різних формах фінансової підтримки малих підприємств.

Об'єктом державної фінансової підтримки малих підприємств є фінансова діяльність малих підприємств та індивідуальних підприємців з фінансування інвестиційних проектів та, у виняткових випадках, поточної діяльності при неможливості чи економічній недоцільності залучення інших джерел. Суб'єктами державної фінансової підтримки виступають безбиткові малі підприємства, які функціонують на ринку і потребують фінансових ресурсів, та індивідуальні підприємці, які отримують право на таку підтримку відповідно до чинного законодавства і в порядку реалізації національної та регіональних програм розвитку малого підприємництва.

Державна фінансова підтримка малих підприємств має будуватись на основі визначеної методології (рис. 1).

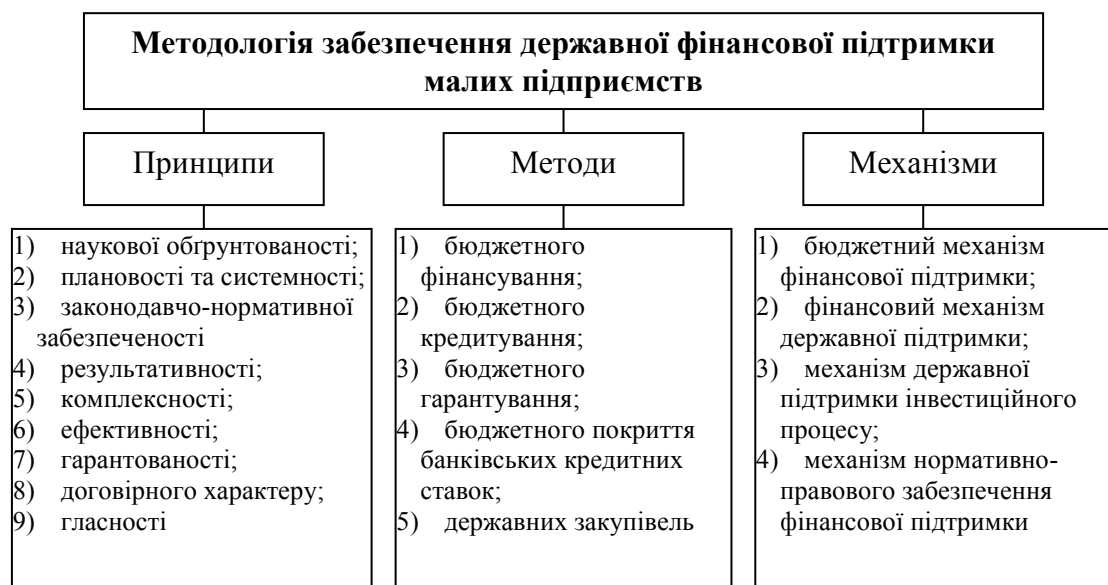

Рисунок 1 – Складові методології забезпечення державної фінансової підтримки малих підприємств

Джерело: розроблено автором.

Прийняття урядовими структурами рішень у відриві від реальної ситуації та без узгодження їх з суб'єктами малого підприємництва, призводить до неефективних бюджетних витрат, так як посилення адміністративного тиску та низька якість системи державного управління знижує ефективність функціонування малих підприємств і сприяє посиленню негативних процесів в економіці. У цьому контексті зазначимо, що відсутність в Україні належного державного управління, у свою чергу, породжує наступні основні проблеми, зокрема:

- відсутність чітко сформульованої державної політики у сфері розвитку малих підприємств;
- збільшення адміністративних бар'єрів та надмірне втручання органів державної влади в діяльність малих підприємств;
- відсутність ефективних механізмів фінансово-кредитної підтримки малих підприємств;
- відсутність представників малих підприємств в органах державної влади та

місцевого самоврядування, що здійснюють управління у сфері допомоги розвитку малих підприємств;

– відсутність в органах державної влади та місцевого самоврядування органу взаємодії, який би акумулював, формував, обробляв та вирішував підняті проблеми малими підприємствами.

Незважаючи на фактичну відсутність послідовної державної політики та суперечливі взаємовиключні дії органів влади, розвиток малих підприємств в Україні все ж таки відбувається. Їх рушійною силою є лише підприємницький потенціал громадян України, які в існуючих умовах не чекають допомоги від держави, а створюють свій добробут на власний ризик і розсуд та за рахунок власних коштів.

Проведений аналіз теоретичних положень показав, що в даний час до аналізу державної фінансової підтримки малого підприємництва застосовується функціональний підхід, в рамках якого державна підтримка малого підприємництва реалізується через надання допомоги малим підприємствам (у вузькому розумінні) або як сукупність державних дій, спрямованих на створення умов функціонування малого бізнесу (в широкому розумінні).

Державна підтримка малого підприємництва повинна бути спрямована на розвиток всіх функцій малих підприємств в економіці і відповідно вимагає широкого спектру інструментів. У відповідності з таким положенням розуміння державної фінансової підтримки малого підприємництва в загальноприйнятому трактуванні не відображає всі аспекти економічних відносин, тому ми пропонуємо розглядати «державну фінансову підтримку малого підприємництва» з позиції інституціонального підходу, але враховуючи при цьому всі теоретичні напрацювання щодо досвіду відповідності державної фінансової підтримки до потреб суб'єктів малого підприємництва. В зарубіжних дослідженнях згадується даний інститут як елемент економічної системи, однак не розкривається його сутність, тому доцільність його запровадження є вкрай важливим для вітчизняних малих підприємств.

Інститут державної фінансової підтримки малого підприємництва слід розуміти як сукупність взаємовідносин між державою і суб'єктами малого підприємництва, з приводу зростання сектору малого підприємництва.

Суб'єктами взаємодії є держава і малі підприємства, об'єктом – умови функціонування малого підприємництва. Інтереси держави у відношенні до малих підприємств визначимо чотирма напрямками: економічними, соціальними, політичними, демографічними.

По-перше, це формування середнього класу як гаранту соціально-економічної та політичної стабільності суспільства. По-друге, розвиток конкуренції або створення альтернативи монополізованим рынкам. По-третє, підвищення рівня зайнятості населення.

З точки зору держави підприємець покликаний забезпечити реалізацію цілей і інтересів суспільства – забезпечення економічного зростання і повної зайнятості. На межі перетину інтересів держави і бізнесу, а також при активній взаємодії вказаних суб'єктів може здійснюватися ефективна державна фінансова підтримка малого підприємництва.

Інтереси суб'єктів малого підприємництва також визначаються низкою напрямів: економічних, правових, соціальних, інформаційних. Правові пов'язані з формуванням стійких і справедливих умов функціонування малих підприємств, соціальні – з організацією відтворення робочої сили, економічні – з отриманням прибутку, його максимізацією, зворотною стороною якої є мінімізація витрат. Найбільш значними є економічні інтереси, які пов'язані з можливістю отримання

різних пільг від держави: зниження податків, доступ до дешевих фінансових і матеріальних ресурсів; інформаційного забезпечення і кадрового забезпечення.

З точки зору підприємця держава повинна створити умови, які дадуть змогу ефективно досягати своїх цілей (максимізації прибутку, підвищення ефективності інвестицій, мінімум ризику, захист прав власності).

Таким чином, інтереси держави і малих підприємств реалізуються в інституті державної підтримки малого підприємництва, виступають як зустрічні, з одного боку, і протилежні – з іншого.

Так як малі підприємства зацікавлені в отриманні більшого прибутку, а держава – в наділенні цих підприємств соціальними функціями, то звідси випливають і основні дії держави по відношенню до малих підприємств (суб'єктивна сторона). До них відносять зниження адміністративних бар'єрів, які забезпечують вільний вхід та вихід малих підприємств на ринок, а також інформаційне забезпечення, залучення фінансових ресурсів і підвищення кваліфікації працівників малих підприємств на пільговій основі, тобто створення умов для забезпечення державних інтересів. Всі дії держави по відношенню до малих підприємств можна поділити на дві групи.

До першої групи відносять дії, спрямовані на формування умов, меж, правил поведінки та норм. Як правило, це дії загальноекономічного характеру, спрямовані на скорочення трансакційних витрат, зниження адміністративних бар'єрів, пільгове оподаткування та ін. В цьому випадку поведінка малих підприємств – пасивна, тобто дані умови виступають в якості складових середовища, в якому діють суб'єкти малого підприємництва, приймаючи господарські рішення.

До другої групи відносять дії, які покращують діяльність окремих підприємств і не носять всеохоплюючий характер. Переважно до них відносять важелі сприяння розвитку чи підтримки малого підприємництва, зокрема, це заходи, пов'язані з кредитуванням і іншими заходами фінансової підтримки (лізинг), інформаційне і кадрове забезпечення, можливість отримання державного замовлення, консультації і навчання. Реалізація цих заходів в свою чергу допускає активність малих підприємств.

Враховуючи галузеву неоднорідність малих підприємств, відмінність у життєвому циклі підприємств та необхідність застосування стратегічного підходу в розробці і реалізації державної підтримки малого підприємництва спостерігається багатоплановість і суперечливість державної підтримки малих підприємств.

Ця гіпотеза стала основою визначення функцій інституту державної фінансової підтримки малих підприємств, визначення їх змісту, які не розглядались. Відтак зазначимо, що найбільш суттєвими функціями, властивими інституту державної фінансової підтримки малих підприємств є:

- функція мінімізації трансакційних витрат, що полягає у створенні умов розвитку малих підприємств і полегшення умов господарювання таких нестабільній формі підприємства як мале. Проявляється дана функція в нормативно-правовому забезпеченні підприємницької діяльності та зниженні адміністративних бар'єрів;

- компенсаційна функція припускає посилення конкурентних переваг з боку великих компаній у відношенні до суб'єктів малого підприємництва, що проявляється у створенні, підтримці об'єктів інфраструктури, не генерованих ринковим середовищем;

- регулююча функція пов'язана з визначенням сфер підтримки малих підприємств, тим самим спрямовує їх розвиток в галузі найбільш важливі для національного господарства. При цьому інститут державної підтримки виступатиме як єдиний центр координації, який забезпечує галузеву орієнтацію структур підтримки через розподіл сфер підтримки.

Вважаємо, що розгляд даних функцій дозволить виділити умови і фактори

становлення інституту і виявити критерії оптимальності і ефективності інституту державної підтримки.

В інституційну структуру входять нормативно-правові акти, спрямовані на підтримку і розвиток малих підприємств, державний апарат та інфраструктура, які представлені відповідними органами, а також програми підтримки малих підприємств як результат діяльності будь-яких суб'єктів.

Програми підтримки також є елементами інституційної структури, оскільки узгоджують дії державного апарату і інфраструктури підтримки в умовах визначеної нормативно-правової бази, дають комплексну оцінку розвитку малих підприємств і їх державну підтримку та визначають обсяги фінансування підтримки малих підприємств.

Інституційна структура представлена безпосередніми відносинами держави щодо всіх малих підприємств та особливим положенням і дією суб'єктів малого бізнесу відносно інших її елементів. Аналіз інституційної структури показав наявність зовнішніх (ринкових) і внутрішніх (державних) елементів. Збалансованість структури державної підтримки малого підприємництва визначається співвідношенням державних і ринкових секторів.

Дана інституційна структура є рухливою, що обумовлює здатність адаптуватись до потреб ринкових сегментів, має в наявності державні органи, які координують фінансову підтримку малих підприємств та які забезпечують гнучкість нормативно-правової бази і програм фінансової підтримки малого підприємництва.

Оскільки розвиток малих підприємств пов'язаний із забезпеченням політичних, соціальних і економічних аспектів стабільного розвитку суспільства, то особливістю даної структури є домінування державної складової інституційної структури.

Враховуючи реальну ситуацію, що склалася в Україні у сфері взаємовідносин держава – малі підприємства, ідеологія формування державної політики стосовно розвитку малих підприємств повинна кардинально змінитись і має бути сформований новий механізм прийняття управлінських рішень з урахуванням інтересів основних суб'єктів економіки.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведені дослідження дають змогу сформулювати наступні висновки.

По-перше, теоретичний аналіз сучасного стану розвитку малих підприємств в Україні дав змогу виявити, що на рівні держави необхідні зміни, які забезпечать умови для розвитку малих підприємств як гарантії позитивних змін в національній економіці.

По-друге, визначено, що державна фінансова підтримка повинна базуватися на відповідній методологічній базі до якої належать: принципи, методи і механізми державної фінансової підтримки. Визначено основні принципи, методи і механізми, які необхідно покласти в основу методології державної фінансової підтримки.

По-третє, розкрито інтереси держави та малих підприємств в процесі реалізації державної фінансової підтримки.

По-четверте, обґрунтовано варіанти взаємодії держави і суб'єктів малого підприємництва в процесі здійснення державної фінансової підтримки.

По-п'яте, запропоновано власне розуміння інституційної структури державної фінансової підтримки малих підприємств.

По-шосте, у подальших дослідженнях доцільно розкрити вплив державної фінансової підтримки на соціально-економічний розвиток не лише малих підприємств, а й держави та її регіонів.

Список літератури

1. Березянко Т.В. Актуальні напрями державної підтримки малих підприємств у процесі подолання наслідків кризи / Т.В. Березянко [Текст] // Інвестиції: практика та досвід. – 2012. – №10. – С. 34-36.
2. Варналій З.С. Мале підприємництво: основи теорії і практики [Текст] / З.С. Варналій. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2001. – 277 с.
3. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-ІУ // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 18, 19-20, 21-22. – 144 с.
4. Данилейчук Р.Б. Методологічні підходи до формування інфраструктури малого бізнесу в сучасних умовах господарювання / Р.Б. Данилейчук. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/Portal/soc_gum/ekfor/2011_2/3.pdf
5. Дрига С.Г. Макрорівневі та інструментальні функції малого підприємництва як сценарні драйвери державної політики його розвитку / С.Г. Дрига. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ufpp.kiev.ua
6. Квасниця О.В. Особливості державної підтримки малого бізнесу у зарубіжних країнах [Текст] / О. Квасниця // Світ фінансів. – 2012. – №2. – С. 177-187.
7. Милль Дж. С. Основы политической экономии: в 3-х т. Т.3 [Текст] / Дж.С. Милль; пер. с англ.; редкол.: А.Г. Милейковский и др. – М.: Прогресс, 1981. – 480 с.
8. Предпринимательство: Учеб. для вузов [Текст] / М. Лапуста, А. Поршев, Ю. Старостин, Л. Скамай. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 448 с.
9. Реверчук С.К. Анатомія малого бізнесу: інформ.-аналіт. посіб. студенту і підприємцю [Текст] / С.К. Реверчук, М.І. Крупка – Львів: Вид-во «Діалог», 1996. – 116 с.
10. Рудник Р.В. Державна підтримка – запорука розвитку малого підприємництва в Україні / Рудник Р.В. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jml.nau.edu.ua/index.php/PPEI/article/view/522/506>
11. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов [Текст] / А. Смит. – М.: Соцэкгиз, 1962. – 684 с.
12. Смовженко Т.С. Державна політика сприяння розвитку підприємництва: Монографія [Текст] / Інститут регіональних досліджень НАН України. – Львів: вид-во ЛБІ НБУ, 2001. – 464 с.
13. Орлова В.О. Основні напрями стимулювання розвитку малого бізнесу: теоретичний аспект [Текст] / В.О. Орлова // Європейський вектор економічного розвитку. – 2011. – №2(11). – С.169-176.
14. Фінанси зарубіжних корпорацій: навч. посібник [Текст] / В.М. Суторміна, В.М. Федоров, Н.С. Рязанова. – За ред. В.М. Федосова. – К.: Либідь, 2004. – 247 с.

References

1. Berezianko, T.V. (2012). Aktualni napriamy derzhavnoi pidtrymky malykh pidpriemstv u protsesi podolannia naslidkiv kryzy [Recent directions of state support of small businesses in overcoming the crisis]. *Investytsii: praktyka ta dosvid - Investment: Practice and Experience*, 10, 34-36 [in Ukrainian].
2. Varnalii, Z.S. (2001) *Male pidpriemnytstvo: osnovy teorii i praktyky* [Small business: Fundamentals of Theory and Practice] Kyiv: Znannia [in Ukrainian]
3. Hospodarskyi kodeks Ukrainy vid 16 sichnia 2003 r. № 436-IV [Economic Code of Ukraine of 16 January 2003 № 436-IV] *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Supreme Council of Ukraine*, 18-22 [in Ukrainian].
4. Danyleichuk, R.B. Metodolohichni pidkhody do formuvannia infrastruktury maloho biznesu v suchasnykh umovakh hospodariuvannia [Methodological approaches to the formation of the infrastructure of small businesses in the current economic conditions]. (n.d.). *nbuv.gov.ua* Retrieved from http://www.nbuv.gov.ua/Portal/soc_gum/ekfor/2011_2/3.pdf [in Ukrainian]
5. Dryha, S.H. Makrorivnevi ta instrumentalni funktzii maloho pidpriemnytstva yak stsenarni draivery derzhavnoi polityky yoho rozvytku [Macro levels and instrumental function of small business scenario as drivers of development of public policy]. (n.d.). Retrieved from www.ufpp.kiev.ua [in Ukrainian]
6. Kvasnytsia, O.V. (2012) Osoblyvosti derzhavnoi pidtrymky maloho biznesu u zarubizhnykh krainakh [Features of state support of small business in foreign countries]. *Svit finansiv-World Finance*, 2, 177-187 [in Ukrainian]
7. Mill Dzh., S. (1981) *Osnovy politicheskoy ekonomii* [Fundamentals polytycheskoy ekonomyy] (Vols. 1-4) Moskva: Progress [in Russian]
8. Lapusta, M., Porshev, A., Starostin, Yu., Skamay L. (2002) *Predprinimatelstvo* [Entrepreneurship] Moskva: INFRA-M [in Russian]

9. Reverchuk, S.K., M.I. Krupka M.I. (1996) *Anatomiia maloho biznesu [Anatomy Small Business]* Lviv: Dialoh [in Ukrainian]
10. Rudnyk, R.V. Derzhavna pidtrymka – zaporuka rozvytku maloho pidpriemnytstva v Ukraini [State support - the key to small business development in Ukraine]. (n.d.). Retrieved from <http://jml.nau.edu.ua/index.php/PPEI/article/view/522/506> [in Ukrainian]
11. Smit, A. (1962) *Issledovanie o prirode i prichinakh bogatstva narodov [The Wealth of Nations]* Moskva: Sotsekgiz . [in Russian]
12. Smovzhenko, T.S. (2001) *Derzhavna polityka spriyannia rozvytkovi pidpriemnytstv [State policy of promoting entrepreneurship]* Lviv: vyd-vo LBI NBU [in Ukrainian]
13. Orlova, V.O. (2011) Osnovni napriamy stymuliuvannia rozvytku maloho biznesu: teoretychnyi aspekt [Main directions stimulating small business development: theoretical aspect]. *Yevropeiskyi vektor ekonomichnoho rozvytku – European vector of economic development*, 2(11), 169-176 [in Ukrainian].
14. Sutormina, V.M., Fedosov, V.M., Riazanova, N.S. (2004) *Finance foreign corporations* V.M Fedosov (Ed.). Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

Valeriy Podpletniy, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Kirovohrad National Technical University, Kirovohrad, Ukraine

State Financial Support for the Development of Small Enterprises

The article is to study the theoretical foundations of state financial support to small businesses.

In the article theoretical principles of state financial support to small businesses. The theoretical bases of small businesses in the economy of Ukraine. Formulates his own definition of the essence of public financial support for small businesses. Proved that at the state level necessary changes that will ensure the conditions for small businesses as a guarantee of positive changes in the national economy. Established that state financial support should be based on relevant methodological basis which include: principles, methods and mechanisms of state financial support.

Basic principles, methods and mechanisms that should form the basis of state financial support. Reveals the interests of the state and small enterprises in the implementation of public financial support. Grounded versions interaction between state and small businesses in the implementation of public financial support. A proper understanding of the institutional framework of public financial support for small businesses.

small businesses, government financial support, entrepreneurship, economic policy, regulation, business sector, the institutional structure

Одержано 15.05.15

УДК 339.543

Т. В. Руда, канд. екон. наук

Державний науково-дослідний інститут митної справи, м. Хмельницький, Україна

Розробка методичного інструментарію для оцінювання ефективності діяльності митних органів України на основі інтегрального підходу

У статті запропоновано авторський підхід до оцінювання ефективності діяльності митних органів, що ґрунтується на розробці інтегрального показника. Визначено основні групи показників, які дають можливість репрезентувати виконувані митними органами функції, на основі яких й розраховується інтегральний показник та окреслено вимоги до них. В результаті дослідження встановлено, що запропонований підхід є простим та дозволяє оперативно отримувати результати оцінювання ефективності діяльності митних органів.

оцінювання ефективності діяльності митних органів, відносний показник ефективності за групою, інтегральний коефіцієнт ефективності митних процедур

Т. В. Руда, канд. екон. наук

Государственный научно-исследовательский институт таможенного дела, г. Хмельницкий, Украина

Разработка методического инструментария для оценивания эффективности деятельности таможенных органов Украины на основе интегрального подхода

В статье предложен авторский подход к оценке эффективности деятельности таможенных органов, основанный на разработке интегрального показателя. Определены основные группы показателей, которые дают возможность представить выполняемые таможенными органами функции, на основе которых и рассчитывается интегральный показатель и очерчены требования к ним. В результате исследования установлено, что предложенный подход является простым и позволяет оперативно получать результаты оценки эффективности деятельности таможенных органов.

оценка эффективности деятельности таможенных органов, относительный показатель эффективности по группе, интегральный коэффициент эффективности таможенных процедур

Постановка проблеми. За умов активізації євроінтеграційних процесів в Україні все більшої актуальності набувають питання підвищення ефективності здійснення зовнішньоекономічної діяльності, зокрема, за рахунок удосконалення роботи митних органів. На сьогодні оцінювання ефективності функціонування митних органів здійснюється відповідно до нормативно закріпленої методики визначення узагальненого рейтингу показників роботи митних органів, в якій особлива увага приділяється аналізу саме функціональних обов'язків митних органів, в результаті чого нівелюється оцінювання якості здійснення ними митних процедур. Також слід відмітити, що зазначена методика не дає змоги оцінити ефективність митного контролю та митного оформлення товарів і транспортних засобів в розрізі митних процедур та структури зовнішньоекономічної діяльності, а тому не може слугувати вичерпною базою для прийняття рішень щодо ефективності діяльності митних органів. Окрім того, зазначеною методикою передбачається врахування індикативних показників діяльності митних органів та відсоток (рівень їх досягнення) у звітному періоді. Сама система показників є досить ґрунтовною, проте, громіздкою, вимагає значних витрат часу для їх розрахунку. При цьому, перевірити об'єктивність отриманих результатів досить важко. Процедура оцінювання ускладнюється відсутністю єдиної, чітко визначеної форми звітування про ефективність діяльності митних органів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналізуючи наукові дослідження обраної тематики, слід зазначити, що в роботах І. Г. Бережнюка [1], П. В. Пашка [2] та В. В. Суворова [3, 4] висвітлюються питання, що стосуються ефективності здійснення державної митної справи та ефективності діяльності митних органів. Зокрема, В. В. Суворовим [3] запропоновано коефіцієнт для оцінювання ефективності функціонування органів митної сфери. Незважаючи на значні напрацювання у даній сфері на сьогодні особливо гострою є необхідність у виробленні дієвого методичного інструментарію для оцінювання ефективності діяльності митних органів, який дав би можливість комплексно врахувати усі сфери їх діяльності, був би простим та зрозумілим у використанні й адаптований до можливостей внесення змін щодо груп вихідних даних.

Постановка завдання. Таким чином, метою написання статті є розробка методичного інструментарію оцінювання ефективності діяльності митних органів шляхом формування інтегрального показника.

Виклад основного матеріалу. З метою оцінювання ефективності митних процедур пропонується використати метод побудови інтегрального показника на основі розрахунку наступних груп показників, які дають можливість репрезентувати виконувані митними органами функції:

1 група – забезпечення безпеки;

- 2 група – фінансова результативність;
- 3 група – інформаційно-технічне забезпечення;
- 4 група – організація митного контролю;
- 5 група – сприяння бізнесу: комунікативний аспект;
- 6 група – кадрове забезпечення.

Перевагами застосування даного математичного апарату є його простота та оперативність отримання оцінюваного результату й можливість врахування різноспрямованого впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища на оцінюваний показник.

Базові показники, обрані для оцінювання ефективності митних процедур в межах конкретних груп повинні відповідати наступним вимогам:

- вони мають бути простими, зрозумілими, легко розраховуватись на основі інформації, передбаченої статистичними формами звітності або внутрішньої інформації митних органів;
- мають бути узгодженими та інформативними;
- повинні враховувати специфіку функціонування митних органів та передбачати їх ідентифікацію залежно від особливостей та параметрів діяльності.

Інтегральний підхід в оцінюванні ефективності митних процедур на думку автора, повинен передбачати наступну схему:

1. Формування груп показників для оцінювання ефективності митних процедур (6 груп).
2. Розрахунок середнього значення одиничних показників в межах кожної групи для Державної фінансової служби України.
3. Розрахунок одиничних показників в межах кожної групи в розрізі оцінюваних митниць.
4. Визначення уніфікованого значення оцінюваних показників по кожній митниці.
5. Розрахунок відносних показників ефективності для кожної групи показників, що використовується для оцінювання ефективності митних процедур.
6. Визначення вагових коефіцієнтів значущості оцінюваних груп показників шляхом застосування методу експертних оцінок.
7. Визначення інтегрального показника ефективності митних процедур по кожній митниці, ефективність діяльності якої оцінюється.
8. Ранжування отриманих результатів.

Проведемо оцінювання ефективності митних процедур за запропонованою методикою на умовному прикладі (за основу візьмемо групу показників «Фінансова результативність»).

В межах групи «Фінансова результативність» Фрадинським О. А. [5] пропонується розраховувати наступні показники (їх перелік може бути доповнений та змінений):

- показник фінансової віддачі (Пфв);
- показник віддачі декларування (Пвд);
- показник віддачі товарообігу грошовий (Пвтг);
- показник віддачі суб'єкта ЗЕД (ПвсЗЕД);
- показник віддачі посадової особи (Пвпо) [1].

Розрахуємо середні значення зазначених одиничних показників цієї групи для Державної фінансової служби України (табл. 2), на основі вихідних даних, наведених у табл. 1.

Таблиця 1 – Вихідні дані для розрахунку показників групи «Фіскальна результативність»

Митниці, діяльність яких оцінюється	Товарообіг, тис. грн.	Митні платежі, тис. грн.	К-сть суб'єктів ЗЕД	К-сть поданих декларацій	К-сть посадових осіб, чол.	Бюджетне фінансування, тис. грн.
митниця 1	12000000	1000000	5000	100000	400	50000000
митниця 2	18000000	2000000	6000	50000	500	30000000
митниця 3	15000000	1500000	8000	40000	600	20000000
митниця 4	25000000	500000	1000	60000	400	70000000
митниця 5	15000000	1400000	2000	90000	1000	80000000
митниця 6	10000000	1600000	3000	65000	800	50000000
митниця 7	50000000	5000000	10000	250000	1500	10000000
митниця 8	20000000	4000000	5000	45000	700	50000000
митниця 9	7000000	1000000	1000	30000	600	20000000
митниця 10	8000000	2000000	3000	70000	500	30000000
Всього	180000000	20000000	44000	800000	7000	410000000

Джерело: розроблено автором.

Таблиця 2 – Середнє значення оцінюваних показників групи «Фіскальна результативність» для Державної фіскальної служби України

Показник	Середнє значення
Пфв	0,049
Пвд	25,000
Пвтг	0,111
ПвсЗЕД	454,545
Пвпо	2857,143

Джерело: розроблено автором.

За умови, коли в групі показників оцінювання ефективності митних процедур буде включено показники, що не мають числового вираження або є аналітичними (такими, значення яких визначається наказами та розпорядженнями у сфері здійснення державної митної справи) розрахунок їх середніх значень для Державної фіскальної служби здійснюватись не буде. У такому випадку дана таблиця міститиме нормативні значення відповідних показників, які прийматимуться за еталонні.

Наступним етапом запропонованої методики є розрахунок одиничних показників групи «Фіскальна результативність» в розрізі оцінюваних митних органів (табл.3).

Таблиця 3 - Одиничні показники групи «Фіскальна результативність» в розрізі оцінюваних митниць

Об'єкт оцінювання	Пфв	Пвд	Пвтг	ПвсЗЕД	Пвпо
1	2	3	4	5	6
митниця 1	0,020	10,000	0,083	200,000	2500,000
митниця 2	0,067	40,000	0,111	333,333	4000,000
митниця 3	0,075	37,500	0,100	187,500	2500,000

Продовження таблиці 3

1	2	3	4	5	6
митниця 4	0,007	8,333	0,020	500,000	1250,000
митниця 5	0,018	15,556	0,093	700,000	1400,000
митниця 6	0,032	24,615	0,160	533,333	2000,000
митниця 7	0,500	20,000	0,100	500,000	3333,333
митниця 8	0,080	88,889	0,200	800,000	5714,286
митниця 9	0,050	33,333	0,143	1000,000	1666,667
митниця 10	0,067	28,571	0,250	666,667	4000,000

Джерело: розроблено автором.

На основі отриманих результатів визначимо уніфіковане (стандартизоване) значення оцінюваних показників в розрізі оцінюваних митниць (як відношення виміряного значення показника до середнього значення в межах Державної фіскальної служби) та розрахуємо відносні показники ефективності для кожної групи показників (як добуток уніфікованих значень оцінюваних показників) (табл. 4).

Таблиця 4 - Уніфіковане значення оцінюваних показників, відносний показник ефективності за групою «Фіскальна результативність»

Об'єкт оцінювання	Уніфіковане значення оцінюваних показників					Відносний показник ефективності за групою 1
	Пфв	Пвд	Пвтг	ПвсЗЕД	Пвпо	
митниця 1	0,410	0,400	0,750	0,440	0,875	0,047
митниця 2	1,367	1,600	1,000	0,733	1,400	2,245
митниця 3	1,538	1,500	0,900	0,413	0,875	0,749
митниця 4	0,146	0,333	0,180	1,100	0,438	0,004
митниця 5	0,359	0,622	0,840	1,540	0,490	0,141
митниця 6	0,656	0,985	1,440	1,173	0,700	0,764
митниця 7	10,250	0,800	0,900	1,100	1,167	9,471
митниця 8	1,640	3,556	1,800	1,760	2,000	36,946
митниця 9	1,025	1,333	1,286	2,200	0,583	2,255
митниця 10	1,367	1,143	2,250	1,467	1,400	7,216

Джерело: розроблено автором.

* аналогічні дії слід здійснити в межах кожної із 6 визначених груп показників.

З метою узагальнення отриманих результатів необхідно визначити вагові коефіцієнти значущості оцінюваних груп показників. З цією метою, на думку автора, доцільно застосувати метод експертних оцінок. Кількість експертів повинна становити 6-10 осіб. Ними мають бути провідні фахівці у сфері митної справи (начальники департаментів, митниць, митних постів та ін.). Оскільки оцінювання ефективності митних процедур пропонується здійснювати за 6 групами показників, то вважаємо за доцільне залучити 6 експертів.

На основі даних, наведених у табл. 5 розрахуємо вагові коефіцієнти (значущість) оцінюваних груп показників. Варто відмітити, що експертами виставляються оцінки в межах від 1 до 5 за мірою зростання вагомості групи оцінюваних показників.

Таблиця 5 – Експертні оцінки вагомості груп показників

Експерт	Група 1	Група 2	Група 3	Група 4	Група 5	Група 6
1	5	4	3	4	4	3
2	4	3	2	3	5	2
3	5	2	1	2	5	5
4	4	4	2	2	2	4
5	5	3	2	3	3	2
6	3	2	2	4	4	2
Середнє значення	4,33	3,00	2,00	3,00	3,83	3,00
Загальне середнє значення						19,17

Джерело: розроблено автором.

Питома вага (значущість 1 групи показників (w_1)) $= 4,33/19,17 = 0,23$;

$$w_2 = 3,00/19,17 = 0,16;$$

$$w_3 = 2/19,17 = 0,10;$$

$$w_4 = 3/19,17 = 0,16;$$

$$w_5 = 3,83/19,17 = 0,10;$$

$$w_6 = 3,00/19,17 = 0,16$$

Загальна сума вагових коефіцієнтів дорівнює 1.

З метою оцінювання можливості математичної обробки експертних оцінок доцільно розрахувати коефіцієнт конкордації, який вказує на узгодженість думок експертів (на умовному прикладі він становить 0,9, що вказує на те, що думки експертів є узгодженими, а тому вагомість показників можна враховувати при подальших математичних розрахунках).

Розраховуємо інтегральний коефіцієнт ефективності митних процедур за кожною з оцінюваних митниць за формулою:

$$I_{\text{емп}} = \sum_{j=1}^n w_i x_j, \quad (1)$$

де w_i - питома вага (значущість) оцінюваної групи показників;

x_i - відносний показник ефективності за кожною з груп.

Отримані результати зведемо у табл. 6 та табл. 7.

На основі отриманих результатів доцільно зробити висновки про те, що найбільш ефективним було здійснення митних процедур у митниці 8, найменш ефективною була діяльність митниці 4.

Таблиця 6 – Вихідні дані для розрахунку інтегрального коефіцієнта ефективності митних процедур

Відносні показники ефективності по групах						
Об'єкт оцінювання	Група 1	Група 2	Група 3	Група 4	Група 5	Група 6
митниця 1	0,200	0,047	3,400	5,200	1,280	1,280
митниця 2	0,300	2,245	0,580	4,560	1,240	3,210
митниця 3	0,150	0,749	1,220	2,110	3,220	1,250
митниця 4	1,250	0,004	0,850	0,920	1,250	1,110

Продовження таблиці 6

митниця 5	4,300	0,141	3,150	2,550	1,280	3,120
митниця 6	1,850	0,764	1,600	2,100	3,200	1,580
митниця 7	1,550	9,471	7,240	2,400	3,600	0,550
митниця 8	8,650	36,946	1,250	4,120	2,150	1,280
митниця 9	3,200	2,255	3,200	2,300	2,800	3,200
митниця 10	2,000	7,216	1,220	3,050	3,580	2,550

Джерело: розроблено автором.

Таблиця 7 – Інтегральний коефіцієнт ефективності митних процедур в розрізі митниць (Імп)

Об'єкт оцінювання	Значення інтегрального коефіцієнта ефективності митних процедур (Імп)	Рейтинг
Імп1	1,667	8
Імп2	2,079	6
Імп3	1,490	9
Імп4	0,853	10
Імп5	2,177	5
Імп6	1,845	7
Імп7	4,321	2
Імп8	11,113	1
Імп9	2,765	4
Імп10	3,664	3

Джерело: розроблено автором.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, узагальнюючи отримані результати, доцільно зробити висновки про те, що на сьогодні досить проблемним та, подекуди, з елементами корупції є питання оцінювання ефективності діяльності митних органів. На сьогодні запропоновано низку методик, проте, більшість із них передбачають розрахунок показників на основі планових значень, які доводяться до митниць з центрального апарату й носять індикативний характер. Більшість із них є досить громіздкими й не дають змоги за отриманими результатами зробити однозначний висновок про ефективність діяльності митних органів. Саме тому на сьогодні питання оцінювання ефективності, результативності діяльності є досить болючим для самих працівників митних органів, а тому потребує вироблення нової методики, підходу, який дав би можливість комплексно оцінити рівень виконання ними функцій, був би простим та адаптованим до можливостей внесення змін до розраховуваних груп показників. Саме з цією метою автором пропонується підхід, в основу якого покладено розрахунок інтегрального показника. Незважаючи на низку переваг, проблемним аспектом при використанні зазначеної методики є визначення значущості кожної з груп показників шляхом залучення експертів. Ще одним проблемним моментом є вироблення технічних вимог до груп показників з метою імплементації запропонованої методики до спеціалізованих інформаційних ресурсів Державної фіскальної служби України, що дало б змогу «прозора» та оперативно здійснювати оцінювання ефективності діяльності митних органів.

Список літератури

1. Бережнюк І.Г. Митне регулювання України: національні та міжнародні аспекти : [монографія] / І.Г. Бережнюк. – Дніпропетровськ : Академія митної служби України, 2009. – 453 с.
2. Пашко П.В. Митна безпека (теорія, методологія та практичні рекомендації) [монографія] / П. В. Пашко. – Одеса : АТ «Пласке», 2009. – 628 с.
3. Суворов В.В. Окремі аспекти оцінки ефективності здійснення митної справи в Україні / В. В. Суворов // Митна безпека. – 2010. - № 2. – Серія «Економіка». – С. 107-115
4. Суворов В.В. Порівняльний аналіз ефективності здійснення митної справи в Україні та інших країнах [Текст] / В.В. Суворов // Вісник Академії митної служби України. - 2011. – Т.1 - Серія : Економіка - С.40-46
5. Фрадинський О.А. Формування показників оцінки фінансової результативності діяльності вітчизняних митниць / О.А Фрадинський // Збірник тез Інтернет-конференції «Дослідження теоретичних аспектів та розробка системи оцінювання ефективності митних процедур» (22 травня 2015 р.). - Хмельницький: Державний науково-дослідний інститут митної справи. – С.30-33

References

1. Berezhnyuk, I.H. (2009). *Mytne rehulyuvannya Ukrayiny: natsional'ni ta mizhnarodni aspekty* [Customs regulation of Ukraine: national and international aspects]. Dnipropetrovsk: Akademiya mytnoyi sluzhby Ukrayiny [in Ukrainian].
2. Pashko, P.V. (2009). *Mytna bezpeka (teoriya, metodolohiya ta praktychni rekomendatsiyi)* [Customs security (the theory, methodology and practical advice)]. Odesa: AT «Plaske» [in Ukrainian].
3. Suvorov, V.V. (2010). Okremi aspekty otsinky efektyvnosti zdiysnennya mytnoyi spravy v Ukrayini [Some aspects of assessing the efficiency of customs in Ukraine]. *Mytna bezpeka - Customs security*, 2, 107-115 [in Ukrainian].
4. Suvorov, V.V. (2011). Porivnyal'nyy analiz efektyvnosti zdiysnennya mytnoyi spravy v Ukrayini ta inshykh krayinakh [Comparative analysis of the efficiency of customs in Ukraine and other countries]. *Visnyk Akademiyi mytnoyi sluzhby Ukrayiny - Journal of the Academy of Customs Service of Ukraine*, 1, 40-46 [in Ukrainian].
5. Fradyns'kyi, O.A. (2015). Formuvannya pokaznykiv otsinky fiskal'noyi rezul'tatyvnosti diyal'nosti vitchyznyanykh mytnyts' [Formation of indicators to measure the fiscal impact of the domestic customs]. *Doslidzhennya teoretychnykh aspektiv ta rozrobka systemy otsinyuvannya efektyvnosti mytnykh protsedur '15: Internet-konferentsiya (22 travnya 2015 roku) - Internet conference* (pp. 30-33). Khmel'nyts'kyi: Derzhavnyy naukovo-doslidnyy instytut mytnoyi spravy [in Ukrainian].

Ruda Tatiana, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

State Research Institute of Customs, Khmelnytski, Ukraine

Development of Methodological Tools for Evaluating the Effectiveness of the Customs Authorities of Ukraine on the Basis of an Integrated Approach

The purpose of this paper is to develop methodological tools for evaluation of the effectiveness of the customs authorities by creating an integrated parameter.

In the article the author's approach to evaluating the effectiveness of the customs authorities, based on the development of an integrated parameter. The main groups of indicators that make it possible to represent the functions performed by the customs authorities on which will be calculated and integrated indicators. The requirements for basic indicators selected for evaluating the effectiveness of customs procedures within specific groups were outlined and the stages of the evaluation process were defined. It was made on the hypothetical example.

The results made it possible to conclude that the proposed approach is simple and allows to quickly getting results and makes it possible to take account of multidirectional impact factors of external and internal environment on the estimated figure.

evaluating the effectiveness of the customs authorities, the relative performance indicator for the group, integral coefficient of efficiency of customs procedures

Одержано 28.04.15

УДК 339.542

В. А. Туржанський, доц., канд. екон. наук

Державний науково-дослідний інститут митної справи, м. Хмельницький, Україна

Підхід до розробки інструментарію поглибленого аналізу зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання

У статті розкрито підхід щодо розробки інструментарію проведення поглибленого аналізу зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання з точки зору аналізу та управління митними ризиками. Описані рівні управління ризиками в органах доходів і зборів. Особливу увагу зосереджено на інструментах, що використовуються органами доходів і зборів за результатами аналізу та оцінки ризиків тактичного рівня управління.

аналіз зовнішньоекономічної діяльності, аналіз та оцінка ризиків, органи доходів і зборів

В. А. Туржанский, доц., канд. экон. наук

Государственный научно-исследовательский институт таможенного дела, г. Хмельницкий, Украина

Подход к разработке инструментария углубленного анализа внешнеэкономической деятельности субъектов хозяйствования

В статье раскрыт подход к разработке инструментария проведения углубленного анализа внешнеэкономической деятельности субъектов хозяйствования с точки зрения анализа и управления таможенными рисками. Описаны уровни управления рисками в органах доходов и сборов. Особое внимание сосредоточено на инструментах, используемых органами доходов и сборов по результатам анализа и оценки рисков тактического уровня.

анализ внешнеэкономической деятельности, анализ и оценка рисков, органы доходов и сборов

Постановка проблеми. В умовах євроінтеграції України та розширення міжнародної торгівлі важливим напрямом розвитку економіки держави є створення сприятливих умов для здійснення зовнішньоекономічної діяльності суб'єктами господарювання. Здійснення суб'єктами господарювання зовнішньоекономічних операцій передбачає отримання економічних вигід, прагнення до максимізації яких часто породжує різноманітні правопорушення – намагання окремими суб'єктами ЗЕД використати експортно-імпортні операції для мінімізації власного податкового навантаження, незаконного відшкодування податку на додану вартість, легалізації «брудних» капіталів.

Дані процеси передбачають порушення податково-митного законодавства суб'єктами господарювання, підривають основи конкуренції шляхом створення нерівноцінних умов для ведення бізнесу та негативно впливають на стан вітчизняної економіки. Це обумовлює необхідність розробки заходів для підвищення ефективності процедур митного контролю.

Мінімізація ризиків, що виникають при здійсненні окремих видів зовнішньоекономічних операцій може бути досягнута шляхом застосування поглиблених підходів до митного контролю. У зв'язку із цим важливим для Державної фіскальної служби є удосконалення способів та методів поглибленого аналізу зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науці з питань державної митної справи присвячено багато статей аналізу та оцінці митного ризику. Зокрема, сутність категорії «митного ризику» розглядалась у працях Пашка П. В. [4, с. 64], Комарова О. В. [2] та ін. Роль і місце ризиків у системі митної безпеки держави досліджувались Джумурат О. В. [1, с. 308-310]; як інструмент вдосконалення технології

здійснення митних процедур – Терещенко С. С. [9, с. 32]. Проте поза увагою науковців залишається питання розгляду системи управління ризиками як інструменту поглибленого аналізу зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання.

Постановка завдання. Метою написання статті є розгляд підходу до розробки інструментарію для проведення поглибленого аналізу зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання з точки зору аналізу та оцінки ризиків посадовими особами органів доходів і зборів.

Виклад основного матеріалу. Організацію та здійснення поглибленого аналізу зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання доцільно розглядати з точки зору управління ризиками в державній митній справі. Статтею 320 Митного кодексу України [3] визначено, що форми та обсяг контролю, достатнього для забезпечення додержання законодавства України з питань держаної митної справи та міжнародних договорів України при митному оформленні, обираються митницями (митними постами) на підставі результатів застосування системи управління ризиками. Основним нормативним документом при цьому є наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження Порядку здійснення аналізу та оцінки ризиків, розроблення і реалізації заходів з управління ризиками в митній службі України» від 24.05.2012 № 597 [7]. Враховуючи підхід до здійснення аналізу та оцінки ризиків, розробку інструментарію поглибленого аналізу зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання необхідно здійснювати в розрізі стратегічного, тактичного та оперативного рівнів (рис. 1)

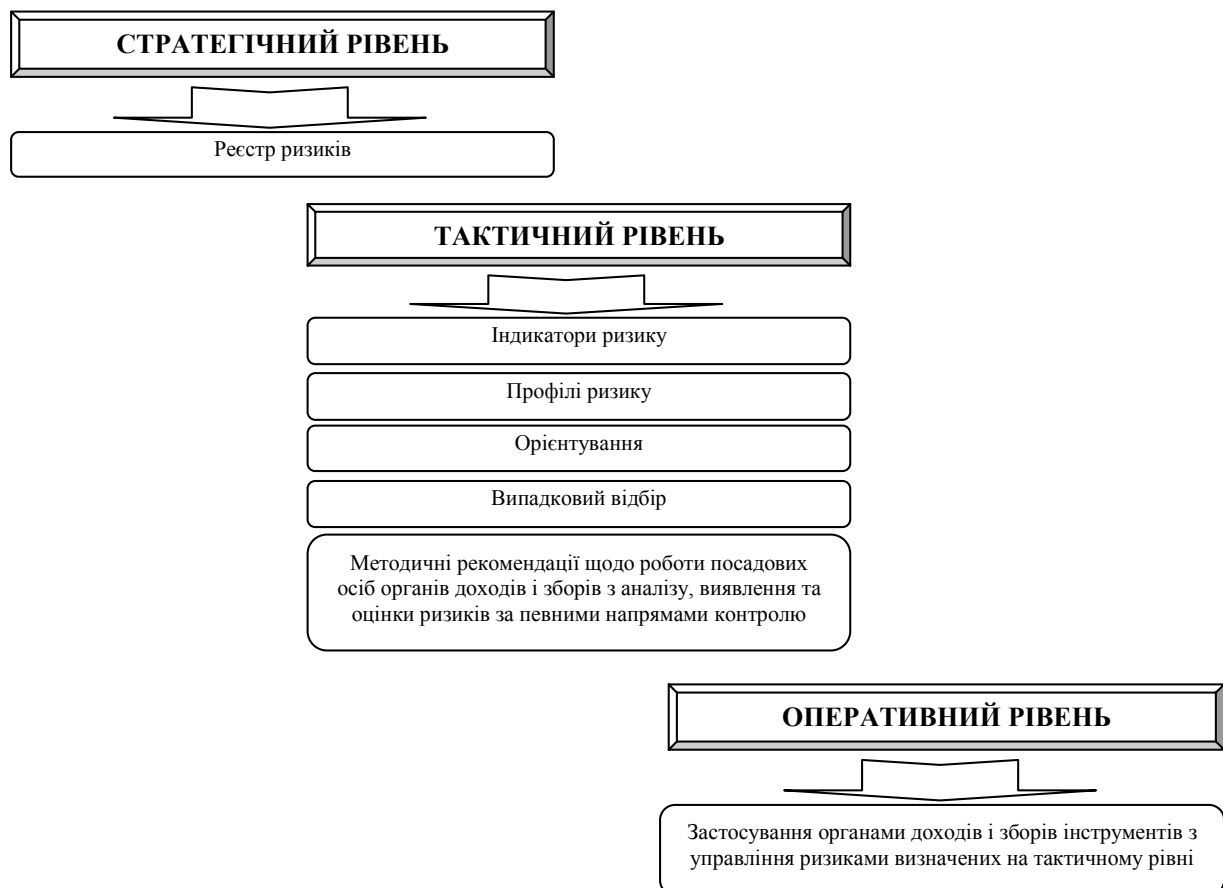

Рисунок 1 – Рівні управління ризиками в органах доходів і зборів як основа розробки інструментарію поглибленого аналізу зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання

Джерело: власна розробка автора на основі [7].

На стратегічному рівні управління ризиками Державна фіскальна служба України за результатами аналізу, виявлення та оцінки ризиків визначає пріоритетні напрями реалізації заходів з управління ризиками та затверджує Реєстр ризиків у якому містяться орієнтовні показники щодо частки відібраних для контролю переміщень товарів та транспортних засобів.

За результатами аналізу, виявлення та оцінки ризиків та відповідно до затвердженого Реєстру ризиків, на тактичному рівні розробляється ряд заходів із використанням таких інструментів: індикатори ризику; профілі ризику; орієнтування; методичні рекомендації щодо роботи посадових осіб органів доходів і зборів із аналізу, виявлення та оцінки ризиків за певними напрямками контролю; випадковий відбір (рис. 2).

Індикатори ризику формуються, коли розробка окремих профілів ризику недоцільна, зокрема, якщо індикатори ризику не можуть бути використані автоматизовано. Перелік індикаторів ризику, як один із інструментів системи управління ризиками, може застосовуватись під час здійснення посадовою особою митниці митного контролю як достатня підстава для визначення форм та методів митного контролю. При цьому посадова особа митниці при прийнятті рішення щодо застосування додаткових митних формальностей на підставі переліків індикаторів ризику має враховувати зобов'язання Уряду України в рамках Програми бюджетної секторальної підтримки ЄС щодо проведення митних оглядів не більше, ніж 5 % митних декларацій. Перелік індикаторів ризику розробляються структурними підрозділами Державної фіскальної служби, митницями ДФС та оформляються відповідним листом, що актуалізується принаймні раз на півріччя. Остання актуалізація узагальнена у листі ДФС України «Щодо переліків індикаторів ризику» від 04.09.2014 № 3628/7/99-24-04-01-17, яким доповнено індикатор «4.1.4. Наявність суттєвих розбіжностей між попередньою інформацією, наданою морськими агентами, та даними, задекларованими у митній декларації або відомостями, зазначеними у інших документах».

Профілі ризику можуть бути використані в документальному або в електронному вигляді та повинні бути представлені у формах паспорта профілю ризику і програмного коду профілю ризику. Паспорт профілю ризику формується для документальних та електронних профілів ризику й використовується для документального опису профілю ризику; містить перелік областей ризику, індикаторів ризику, заходів необхідних для запобігання або мінімізації ризиків; є документом для службового користування. При цьому програмний код профілю ризику формується лише для електронних профілів ризику та імплементується в програмні модулі автоматизованої системи аналізу та управління ризиками.

Орієнтування як один із інструментів розробки і реалізації заходів з управління ризиками використовується для невідкладного інформування митниць про осіб та/або транспортні засоби, за допомогою яких можуть бути вчинені порушення законодавства України з питань державної митної справи, про товари, які можуть бути об'єктом правопорушення, та про застосування форм контролю для виявлення, запобігання та припинення таких порушень.

Методичні рекомендації містять детальні інструкції щодо послідовності дій посадових осіб митниць при здійсненні митного контролю за визначеним напрямом, з метою оцінки ризику та визначення форм та обсягу митного контролю, достатніх для забезпечення додержання вимог законодавства України з питань державної митної справи.

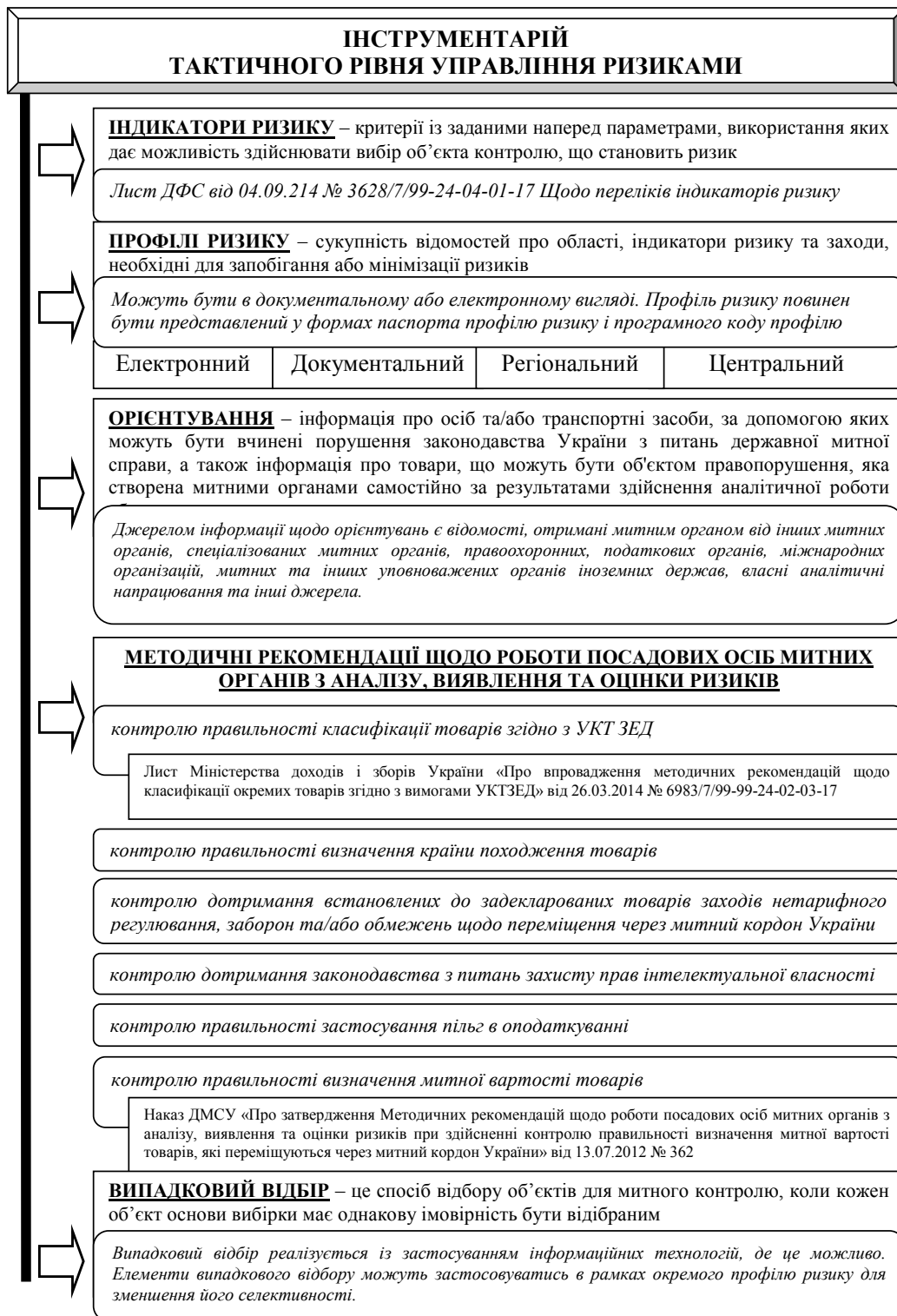

Рисунок 2 – Інструментарій поглибленого аналізу зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання (з точки зору аналізу та оцінки митних ризиків)

Джерело: власна розробка автора.

Сьогодні розроблені лише Методичні рекомендації щодо роботи посадових осіб органів доходів і зборів із аналізу, виявлення та оцінки ризиків при здійсненні контролю правильності визначення митної вартості товарів, які переміщуються через митний кордон України [6] та Методичні рекомендації щодо класифікації згідно з вимогами УКТ ЗЕД товарів харчового призначення, хімічної промисловості,

промислової продукції, моторних транспортних засобів [5]. Зокрема, Методичні рекомендації контролю правильності визначення митної вартості визначають детальну послідовність дій посадових осіб при роботі з аналізу, виявлення та оцінки ризиків; особливості аналізу, виявлення та оцінки ризиків окремих видів товарів; взаємодію посадових осіб під час аналізу, виявлення та оцінки ризиків; джерела інформації, які використовуються під час роботи з аналізу, виявлення та оцінки ризиків.

Випадковий відбір як інструмент аналізу та оцінки ризиків реалізується із застосуванням інформаційних технологій.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, під час організації та проведенні поглибленого аналізу зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання органам доходів і зборів доцільно застосовувати підхід із застосуванням інструментів тактичного рівня управління ризиками.

Підхід до розробки інструментарію для проведення поглибленого аналізу зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання передбачає ряд заходів із використанням таких інструментів, як індикатори ризику; профілі ризику; орієнтування; методичні рекомендації щодо роботи посадових осіб органів доходів і зборів із аналізу, виявлення та оцінки ризиків за певними напрямками контролю; випадковий відбір.

Проаналізувавши діючий порядок здійснення аналізу та оцінки ризиків при здійсненні аналізу зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання, постає необхідність розробки Методичних рекомендацій за такими напрямками: контролю правильності визначення країни походження товарів; контролю дотримання встановлених до задекларованих товарів заходів нетарифного регулювання, заборон та/або обмежень щодо переміщення через митний кордон України; контролю дотримання законодавства з питань захисту прав інтелектуальної власності.

Список літератури

1. Джумурат О. В. Місце і роль ризиків у системі митної безпеки держави / О. В. Джумурат // Вісник Хмельницького національного університету Серія: Економічні науки. – 2013. – №2. – Т.2. – С. 307-312.
2. Комаров О. В. Митний ризик як ключовий елемент механізму державного ризик-менеджменту в митній галузі [Електронний ресурс] / О. В. Комаров. - Режим доступу: http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/35594/1/savunova_2010_1_CA_issues.
3. Митний Кодекс України [Електронний ресурс] : [прийнято Верхов. Радою 13.03.2012 № 4495-VI]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>.
4. Пашко П. В. Понятійний апарат системи забезпечення митної безпекоспроможності/ П. В. Пашко// Актуальні проблеми економіки. Економіка та управління національним господарством. – №4 (94). – 2009. – С. 62-68.
5. Про впровадження методичних рекомендацій щодо класифікації окремих товарів згідно з вимогами УКТЗЕД [Електронний ресурс] : лист [виданий Міністерством доходів і зборів України від 26.03.2014 № 6983/7/99-99-24-02-03-17]. – Режим доступу: http://www.leonorm.lviv.ua/p/NL_DOC/UA/201401/LYST6983.htm.
6. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо роботи посадових осіб митних органів з аналізу, виявлення та оцінки ризиків при здійсненні контролю правильності визначення митної вартості товарів, які переміщуються через митний кордон України [Електронний ресурс] : наказ [затверджено Державною митною службою України від 13.07.2012 № 362]. – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/baneryi/mitne-oformlennya/subektam-zed/kontrol-mitnoi-vartosti/62666.html>.
7. Про затвердження Порядку здійснення аналізу та оцінки ризиків, розроблення і реалізації заходів з управління ризиками в митній службі України [Електронний ресурс] : наказ [затверджено Міністерством фінансів України від 24.05.2012 №597]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0882-12>.
8. Про затвердження Порядку розроблення профілів ризику [Електронний ресурс] : наказ [затверджено Державною митною службою України від 24.05.2012 № 597]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v1514342-10>.
9. Терещенко С. С. Правова основа формування системи аналізу ризиків як інструменту

вдосконалення технології здійснення митних процедур / С. С. Терещенко, С. В. Галько // Митна безпека. Серія «Право». – 2010. – №2. – С. 26-36.

References

1. Dzhumurat, O. V. (2013). Mistse i rol' ryzykiv u systemi mytnoyi bezpeky derzhavy [Place and role of risk in the system of customs security state]. *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu Seriya: Ekonomichni nauky – Herald of Khmelnytskyi National University (Economic sciences)*, 2, 307-312 [in Ukrainian].
2. Komarov, O. V. (2010). Mytnyy ryzyk yak klyuchovyy element mekhanizmu derzhavnoho ryzyk-menedzhmentu v mytniy haluzi [Customs risk as a key element of the state mechanism of risk management in the customs sphere]. *elib.bsu.by*. Retrieved from http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/35594/1/savunova_2010_1_CA_issues [in Ukrainian].
3. Mytnyy Kodeks Ukrayiny [Customs Code of Ukraine]. *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> [in Ukrainian].
4. Pashko, P. V. (2009). Ponyatiyny apparat systemy zabezpechennya mytnoyi bezpekospromozhnosti [Conceptual apparatus system of customs security]. *Aktual'ni problemy ekonomiky. Ekonomika ta upravlinnya natsional'nym hospodarstvom – Actual problems of economy. Economics and national economy management*, 4(94), 62-68 [in Ukrainian].
5. Pro vprovadzhennya metodichnykh rekomendatsiy shchodo klasyfikatsiyi okremykh tovariv zhidno z vymohamy UKTZED [On the introduction of guidelines for the classification of certain goods in accordance with the Nomenclature]. *www.leonorm.lviv.ua*. Retrieved from http://www.leonorm.lviv.ua/p/NL_DOC/UA/201401/LYST6983.htm [in Ukrainian].
6. Pro zatverdzhennya Metodichnykh rekomendatsiy shchodo roboty posadovykh osib mytnykh orhaniv z analizu, vvyavlennya ta otsinky ryzykiv pry zdiysnenni kontrolyu pravyl'nosti vyznachennya mytnoyi vartosti tovariv, yaki peremishchuyut'sya cherez mytnyy kordon Ukrayiny [On approval of guidelines for customs officials to analyze, identify and evaluate risks in accuracy control of customs value of goods crossing the customs border of Ukraine]. *sfs.gov.ua*. Retrieved from <http://sfs.gov.ua/baneryi/mitne-oformlennya/subektam-zed/kontrol-mitnoi-vartosti/62666.html> [in Ukrainian].
7. Pro zatverdzhennya Poryadku zdiysnennya analizu ta otsinky ryzykiv, rozroblennya i realizatsiyi zakhodiv z upravlinnya ryzykamy v mytniy sluzhbi Ukrayiny [On approval of the analysis and risk assessment, development and implementation of measures for risk management in customs service of Ukraine]. *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0882-12> [in Ukrainian].
8. Pro zatverdzhennya Poryadku rozroblennya profiliv ryzyku [On the Drafting risk profiles]. *zakon.nau.ua*. Retrieved from <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v1514342-10> [in Ukrainian].
9. Tereshchenko, S. S. (2010). Pravova osnova formuvannya systemy analizu ryzykiv yak instrumentu vdoskonalennya tekhnolohiyi zdiysnennya mytnykh protsedur [Legal basis for the formation of risk analysis as a tool for improving the technology of customs procedures]. *Mytna bezpeka. Seriya «Pravo» – Customs security. Series "Right"*, 2, 26-36 [in Ukrainian].

Vitaliy Turzhanskyi, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
State Research Institute of Customs, Khmelnytsky, Ukraine

The Approach to the Development of Instruments of the Depth Analysis of Foreign Economic Activity of Enterprises

The approach to the development of tools for in-depth analysis of foreign business entities was disclosed in the article. In developing this toolkit we propose to apply a system of analysis and management of customs risks. For this it was described levels of risk management in the organs of income and charges: strategic, tactical, and operational.

It was determined that in the organization and analysis of foreign business entities appropriate to apply the tools of tactical risk management. A number of activities using tools such as risk indicators, risk profiles, orientation, guidance regarding the officials of the income and charges of analysis, detection and risk assessment certain areas of monitoring and random selection are developing at the tactical level.

We propose to develop guidelines for accuracy control areas of origin of goods; monitoring adherence to the declared goods to non-tariff regulation, prohibitions and / or restrictions on movement across the customs border of Ukraine; monitoring compliance with legislation on the protection of intellectual property rights for development of tools for in-depth analysis of foreign business entities.

analysis of foreign business entities, analysis and risk assessment, organs of income and charges

Одержано 15.05.15

УДК 339.9

О. В. Яковенко, доц., канд. екон. наук

Державний науково-дослідний інститут митної справи, м. Хмельницький, Україна

Теоретичні основи аналізу зовнішньоекономічної діяльності митними органами

У статті сформовано ключові теоретичні положення аналізу зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) суб'єктів господарювання митними органами. Визначено мету аналізу ЗЕД митними органами, що полягає у всебічному вивченні господарської діяльності суб'єкта ЗЕД для виявлення та запобігання порушенням вітчизняного законодавства у сфері митної справи. На основі уточнення мети аналізу виділено завдання, які полягають у перевірці правильності, законності та правомірності, безпечності окремої операції чи ЗЕД вцілому. Окрім того визначено об'єкт, предмет та функції аналізу ЗЕД митними органами.

аналіз ЗЕД, митні органи, предмет аналізу ЗЕД, об'єкт аналізу ЗЕД, функції аналізу ЗЕД

О. В. Яковенко, доц., канд. екон. наук

Государственный научно-исследовательский институт таможенного дела, г. Хмельницкий, Украина

Теоретические основы анализа внешнеэкономической деятельности таможенными органами

В статье сформулированы ключевые теоретические положения анализа внешнеэкономической деятельности (ВЭД) субъектов хозяйствования таможенными органами. Определена цель анализа ВЭД таможенными органами, которая состоит во всестороннем изучении хозяйственной деятельности субъекта ВЭД для выявления и предотвращения нарушений отечественного законодательства в сфере таможенного дела. Определены задачи анализа ВЭД, которые заключаются в проверке правильности, законности и правомерности, безопасности отдельной операции или в целом ВЭД. Уточнены объект, предмет и функции анализа ВЭД таможенными органами.

анализ ВЭД, таможенные органы, предмет анализа ВЭД, объект ВЭД, функции анализа ВЭД

Постановка проблеми Активність суб'єктів господарювання на зовнішніх ринках, необхідність контролю за небезпечними для людей товарами, зростання загрози тероризму зумовили необхідність посилення контролю за переміщенням товарів через кордони держав як з боку кожної країни, так у тісній взаємодії. Реалізація контролюючих функцій митницею ґрунтується, зокрема, на аналізі зовнішньоекономічної діяльності. Аналіз зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) у наукових публікаціях переважно розглядається як компонент комплексного аналізу господарської діяльності підприємства [1, с. 209]. Він застосовується з метою підвищення ефективності зовнішньоекономічних операцій з позиції підприємства. Відповідно до цієї мети визначаються завдання та послідовність їх реалізації. Однак сфера зовнішньоекономічних операцій суб'єктів господарювання становить інтерес не лише для менеджменту підприємства, але й для державних контролюючих органів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Ключові положення аналізу ЗЕД висвітлені у численних роботах, у тому числі посібниках та підручниках [1, 3-4]. Проте вони зорієнтовані на аналіз ЗЕД із позиції досягнення цілей підприємства, а не дотримання інтересів держави. До державних органів, що повинні здійснювати аналіз ЗЕД суб'єктів господарювання належать органи доходів і зборів (далі митні органи). Серед публікацій вітчизняних науковців, присвячених аналізу ЗЕД, на жаль, відсутні праці, які враховують зазначені моменти.

Постановка завдання Саме з огляду на вищезазначене метою статті є формулювання основних положень аналізу ЗЕД митними органами, зокрема формулювання його мети та завдань, уточнення об'єкту та предмету, видів аналізу.

Виклад основного матеріалу Відповідно до статті 544 Митного кодексу України, серед завдань, виконання яких покладено на митні органи, є перевірка дотримання вимог законодавства України з питань державної митної справи, у тому числі своєчасності, достовірності, повноти нарахування та сплати митних платежів [2]. Це передбачає аналіз ЗЕД до проведення зовнішньоекономічних операцій, частково під час таких дій та після здійснення зовнішньоекономічних операцій. Аналіз на кожному із таких етапів має свої особливості, що залежать від завдань та обсягу інформації, яка аналізується.

Відправним моментом здійснення аналізу ЗЕД є розуміння мети задля досягнення якої він проводиться. Метою аналізу ЗЕД митними органами є всебічне вивчення господарської діяльності суб'єкта ЗЕД для виявлення та запобігання порушенням вітчизняного законодавства у сфері митної справи (рис.1).

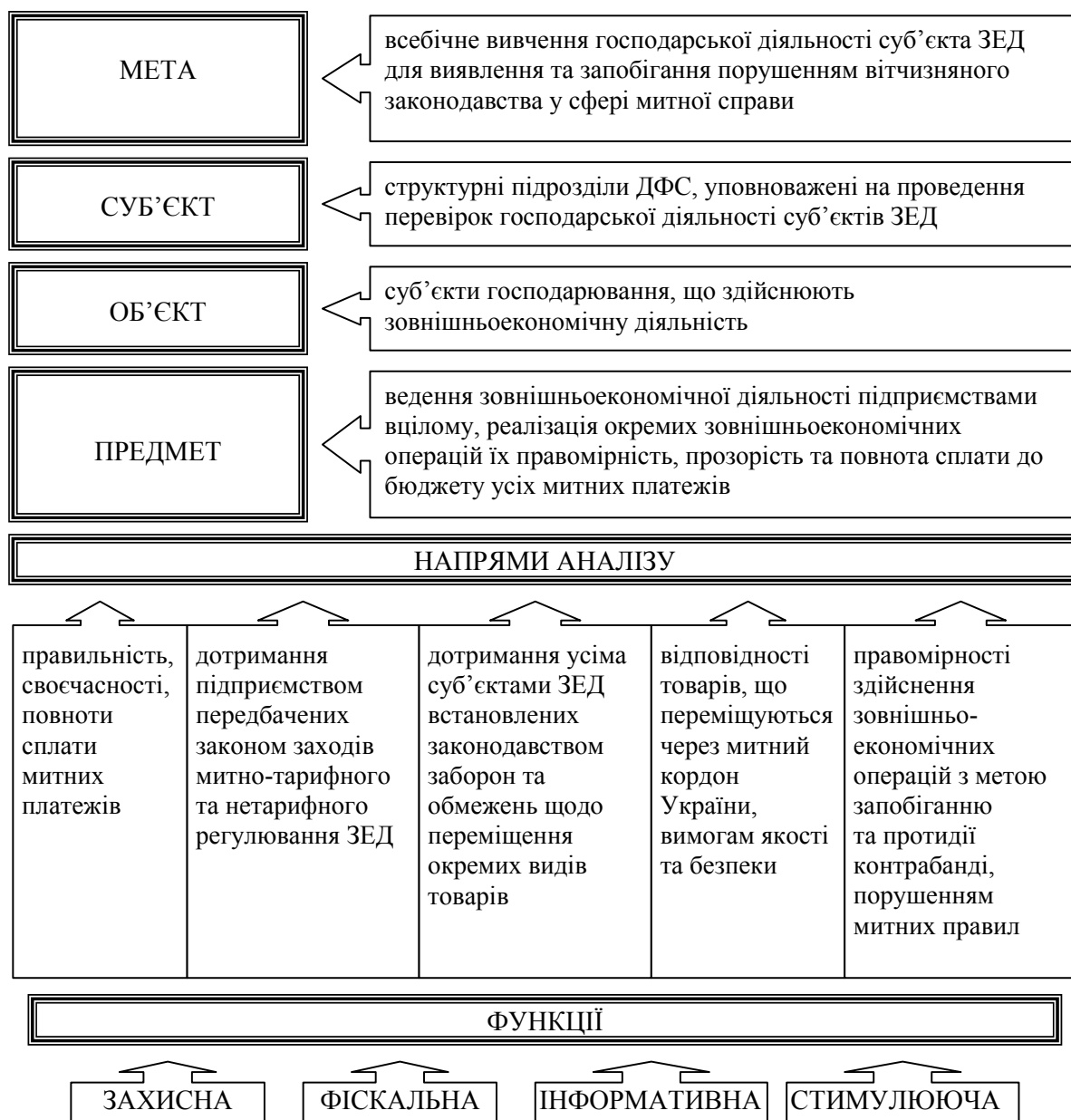

Рисунок 1 - Основні положення аналізу ЗЕД митними органами

Джерело: розроблено автором.

Завдання аналізу ЗЕД обумовлені функціями митних органів та полягають у аналізі:

- правильності, своєчасності, повноти сплати митних платежів до державного бюджету України суб'єктом ЗЕД;
- дотримання підприємством передбачених законом заходів митно-тарифного та нетарифного регулювання ЗЕД;
- дотримання усіма суб'єктами ЗЕД встановлених законодавством заборон та обмежень щодо переміщення окремих видів товарів через митний кордон України;
- відповідності товарів, що переміщуються через митний кордон України вимогам якості та безпеки;
- правомірності здійснення зовнішньоекономічних операцій з метою запобігання та протидії контрабанді, порушенням митних правил.

Суб'єктом аналізу ЗЕД у даному випадку є митні органи, а саме структурні підрозділи ДФС, уповноважені на проведення перевірок господарської діяльності суб'єктів ЗЕД.

Об'єктом аналізу ЗЕД митними органами є суб'єкти господарювання, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність. Предметом аналізу ЗЕД митними органами є ведення зовнішньоекономічної діяльності підприємствами в цілому, реалізація окремих зовнішньоекономічних операцій, їх правомірність, прозорість та повнота сплати до бюджету усіх митних платежів. Відповідно до вище зазначеного можна виділити функції аналізу ЗЕД митними органами, а саме:

- захисна, яка полягає у діяльності спрямованій на запобігання поширенню товарів, що становлять безпеку для суспільства, природи;
- фінансова, що пов'язана із контролем сплати митних платежів та забезпечення надходжень до бюджету держави;
- інформативна – аналіз ЗЕД, що проводиться митними органами є інформаційною основою для прийняття управлінських рішень з приводу конкретних суб'єктів та зовнішньоекономічних операцій;
- стимулююча, проявляється у впорядкуванні діяльності суб'єкту господарювання, з метою мінімізації зауважень від контролюючих органів при дієвому механізмі аналізу ЗЕД.

В цілому потрібно зауважити, що аналіз ЗЕД із позиції митних органів суттєво відрізняється від аналізу ЗЕД із позицій менеджменту підприємств. Спільним для цих видів аналізу є об'єкт та окремий інструментарій, що може бути використаний у ході його здійснення.

Аналіз ЗЕД прийнято класифікувати за різними ознаками. Більшість таких класифікацій орієнтуються саме на аналіз ЗЕД із позиції підприємства. Розглянемо наведені класифікації із позиції слушності їх застосування співвідносно до аналізу ЗЕД митними органами (рис. 2).

На рис. 2 пунктиром виділено види аналізу за різними класифікаціями, які можна використовувати лише для аналізу ЗЕД із позиції підприємства. Відповідно щодо аналізу ЗЕД митними органами можна застосовувати характеристики виділені суцільною лінією.

Залежно від часу проведення аналізу ЗЕД виділяють попередній, поточний, підсумковий. Попередній аналіз митними органами здійснюється до реалізації зовнішньоекономічних операцій, наприклад перевірка на відповідність критеріям для отримання статусу уповноваженого економічного оператора. До цієї категорії належить також аналіз попередньої інформації.

Метою аналізу є перевірка попередньої інформації щодо окремих зовнішньоекономічних операцій задля визначення правомірності, прозорості та ризиковості її здійснення. Поточний аналіз ЗЕД митними органами здійснюється під час митного оформлення і є тематичним, та технічним.

Підсумковий аналіз митними органами спрямований на оцінку результатів ЗЕД суб'єкта за певний період, наявність митних правопорушень та їх причини, прийняття рішень за результатами у тому числі накладення стягнень. Підсумковий аналіз є невід'ємною основою митного постаудиту.

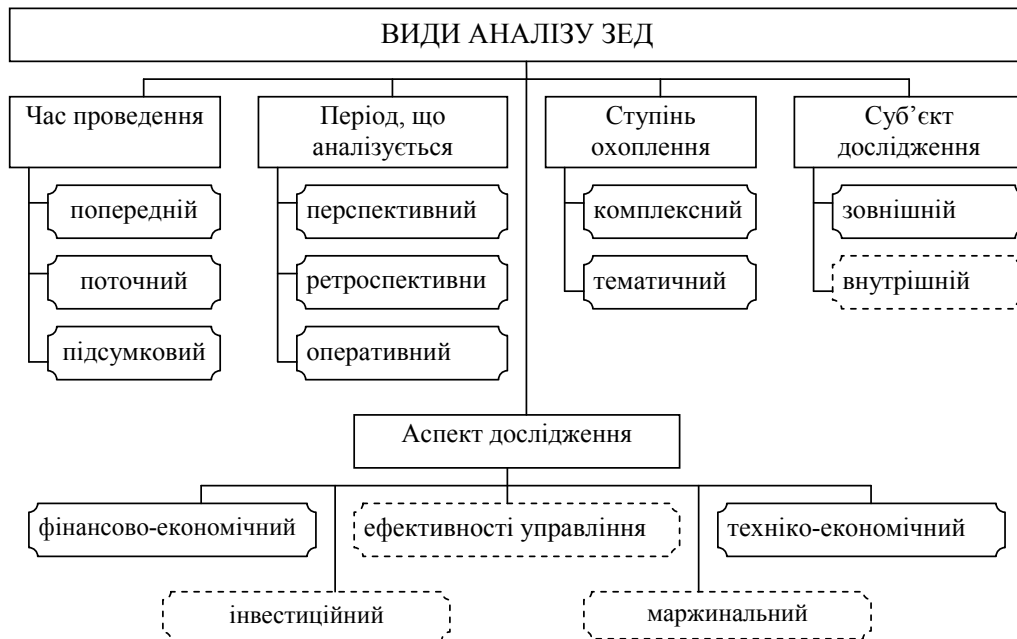

Рисунок 2 – Класифікація аналізу ЗЕД

Джерело: розроблено автором.

Залежно від проміжку часу за який аналізується діяльність суб'єкта ЗЕД можна виділити перспективний, ретроспективний, оперативний аналіз. Такий поділ правомірний і для аналізу ЗЕД митними органами. За ступенем охоплення виділяють комплексний та тематичний аналіз ЗЕД [3].

Комплексний аналіз передбачає аналіз усіх показників, що характеризують ЗЕД підприємства за всіма напрямками. Тематичний (локальний) аналіз спрямований на розрахунок окремих показників або напрямків ЗЕД.

Аналіз ЗЕД митними органами відноситься до зовнішнього аналізу, що передбачає перевірку фінансово-економічних аспектів та техніко-економічних аспектів діяльності підприємства. Перший напрям цікавить митні органи для перевірки правильності митних платежів, а другий задля реалізації захисної функції.

Методологія аналізу ЗЕД передбачає пізнання реальних об'єктивних процесів їх розвитку та наукове обґрунтування перспектив їх еволюції. Методологія – це сукупність інструментів, методів наукового пізнання економічних явищ і процесів [4, с. 11]. Основні методологічні інструменти аналізу ЗЕД митними органами:

1. Системний метод передбачає аналіз ЗЕД як цілісного, системного утворення. В межах цього методу виділяють такі підходи:

- системно-структурний підхід передбачає виділення структурних елементів і в системі ЗЕД;
- системно-функціональний підхід передбачає аналіз функцій кожного структурного елементу системи ЗЕД;
- системно-генетичний підхід передбачає виділення ядра в системі ЗЕД, його вивчення та аналіз впливу останнього на структурні елементи ЗЕД;
- системно-інтегральний підхід передбачає вивчення взаємозв'язків між структурними елементами системи ЗЕД та виявлення загальних інтеграційних тенденцій її розвитку як цілісного утворення.

2. Діалектичний метод передбачає виявлення діалектичних суперечностей розвитку системи ЗЕД та пошук шляхів її розв'язання.

Діалектичні суперечності проявляються в труднощах, перешкодах, гальмівних факторах, які мають місце в процесі розвитку ЗЕД.

3. Метод економічного аналізу передбачає аналіз законів та закономірностей розвитку ЗЕД та принципів, методів, форм, інструментів важелів, механізму їх дій та використання.

4. Статистичний метод передбачає аналіз фактологічного матеріалу, що характеризує розвиток системи ЗЕД.

5. Метод економіко-математичного аналізу передбачає використання математичних інструментів при аналізі системи ЗЕД.

6. Метод економічного моделювання передбачає використання комп'ютерної техніки для розробки та складання програм і моделей розвитку ЗЕД.

Методологія аналізу передбачає комплексне використання зазначених методів.

Висновки та перспективи подальших досліджень Здійснення зовнішньоекономічних операцій окремими суб'єктами ЗЕД реалізується під контролем державних органів у тому числі митних (у складі ДФС). Основою ефективного виконання зазначеної функції є аналіз до, під час та після зовнішньоекономічних операцій. Метою зазначеного аналізу є всебічне вивчення господарської діяльності суб'єкта ЗЕД для виявлення та запобігання порушенням вітчизняного законодавства у сфері митної справи. Завдання зазначеного аналізу витікають із митного законодавства і полягають у перевірці правильності, законності та правомірності, безпечності окремої операції чи ЗЕД в цілому. Ґрунтовний аналіз ЗЕД дає можливість краще реалізовувати функції митних органів, у тому числі захисну, фіскальну, інформативну, стимулюючу.

Варто зауважити, що наука розробила чимало методів для аналізу ЗЕД, щоправда всі вони переважно розглядаються як інструменти менеджменту підприємств. Завданням майбутніх досліджень є доцільність та необхідність застосування окремих із них при аналізі господарської діяльності суб'єктів господарювання митними органами.

Список літератури

1. Зовнішньоекономічна діяльність підприємств : навч. посіб. / [Козак Ю.Г., Логвінова Н.С. та ін.]; за ред. Ю.Г. Козака, Н.С. Логвінової, М.А. Зайця. – 4-те вид., перероб. та доп. – К. : Освіта України, 2012. – 272 с.
2. Митний кодекс [Електронний ресурс] : закон України [прийнято Верхов. Радою 13 березня 2012 року № 4495-VI]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>
3. Тюріна Н. М. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства [Електронний ресурс] / Н.М. Тюріна, Н.С. Карвацька. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/1240122053885/ekonomika/ekonomichniy_analiz_otsinka_zovnishnoekonomichn_oyi_diyalnosti_pidpriyemstva
4. Рум'янцев А. П. Зовнішньоекономічна діяльність : навч. посіб. / А. П. Рум'янцев, Н. С. Рум'янцева. – 2-ге вид. перероб. та доп. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 296 с.

References

1. Kozak, Yu.H., & Lohvinovova, N.S. (2012) *Zovnishn'oekonomichna diyal'nist' pidpriyemstv [Foreign trade of enterprises]*. Kyiv: Osvita Ukrayiny [in Ukrainian].
2. Mytnyy kodeks Ukrayiny [Customs Code of Ukraine]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> [in Ukrainian].
3. Tyurina, N.M. & Karvats'ka, N.S. *Zovnishn'oekonomichna diyal'nist' pidpriyemstv [Foreign trade of enterprises]*. *pidruchniki.com*. Retrieved from http://pidruchniki.com/1240122053885/ekonomika/ekonomichniy_analiz_otsinka_zovnishnoekonomichn_oyi_diyalnosti_pidpriyemstva [in Ukrainian].

4. Rum'yantsev, A.P. & Rum'yantseva, N. S. (2012) *Zovnishn'oeconomichna diyal'nist' [Foreign economic activity]*. Kyiv: Tsentr uchbovoyi literatury [in Ukrainian].

Oksana Yakovenko, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
State Scientific Research Institute of Customs, Khmel'nitsky, Ukraine

The Theoretical Basis of Analysis of Foreign Economic Activity by Customs Authorities

The aim of the paper is the formulation of the main provisions of the customs authorities of foreign economic activity analysis according to the functions assigned to them by the state.

The paper presents the key theoretical principles of analysis of foreign entities customs authorities. The purpose of this analysis is a comprehensive study of the economic activity of economic operators to detect and prevent violations of national legislation in the field of customs. The task of this analysis arising from the customs legislation and consist in verifying the correctness, legality and legitimacy, safety or foreign economic activity separate process in general. The object of analysis of foreign economic activity customs authorities are entities engaged in foreign trade. Subject analysis is of foreign trade enterprises in general, the implementation of certain foreign operations of their legality, transparency and completeness of payment of the budget all duties. Extensive analysis of foreign economic activity enables better implementation the functions of the customs authorities, including protective, fiscal, informative, and stimulating.

Development of theoretical positions allows forming the basis for qualitative analysis of foreign economic activity by customs authorities, and therefore better implementation of their functions.

analysis of foreign economic activity, customs authorities, subject of foreign economic activity analysis, object of foreign economic activity analysis, foreign economic activity analysis functions

Одержано 28.04.15

УДК 351/354:331.5 (330.342.24)

I. М. Савіцька

Кіровоградський національний технічний університет, м. Кіровоград, Україна

Сучасний стан та перспективи розвитку людського капіталу в аграрному секторі економіки

У статті на основі узагальнення теоретичних досліджень сучасних науковців щодо ролі людського капіталу в аграрному секторі економіки автором проаналізовано сучасний стан та перспективи розвитку людського капіталу в аграрному секторі економіки. Наведено основні чинники, які негативно впливають на рівень формування і розвитку людського капіталу. Охарактеризовано особливості формування людського капіталу в сільській місцевості. Проаналізовано чисельність сільського населення України з урахуванням вікової структури, досліджено демографічну ситуацію на селі, показники стану здоров'я населення та їх вплив на якість людського капіталу, розглянуто рівень освіченості сільського населення та кадровий стан як чинники формування людського капіталу сільської місцевості.

людський капітал, аграрний сектор економіки, освіта, демографічна ситуація, економічно активне населення, здоров'я, сільське населення, зайнятість населення

И. Н. Савицкая

Кировоградский национальный технический университет, г. Кировоград, Украина

Современное состояние и перспективы развития человеческого капитала в аграрном секторе экономики

В статье на основании обобщения теоретических исследований современных ученых о роли человеческого капитала в аграрном секторе экономики автором проанализировано современное состояние и перспективы развития человеческого капитала в аграрном секторе экономики. Приведены основные факторы, которые негативно влияют на уровень формирования и развития человеческого капитала. Охарактеризованы особенности формирования человеческого капитала в сельской местности. Проанализирована численность сельского населения Украины с учетом возрастной структуры, исследована демографическая ситуация на селе, показатели состояния здоровья населения и их влияние

© I. М. Савіцька, 2015

на качество человеческого капитала, рассмотрены уровень образования сельского населения и кадровое положение как факторы формирования качества человеческого капитала.

человеческий капитал, аграрный сектор экономики, образование, демографическая ситуация, экономически активное население, здоровье, сельское население, занятость населения

Постановка проблеми. Реформування економічних відносин в аграрному секторі економіки України супроводжувалося скороченням виробництва сільськогосподарської продукції, занепадом соціальної інфраструктури, зростанням рівня безробіття та бідності в сільській місцевості, міграцією висококваліфікованих кадрів у міста з метою пошуку більших заробітків. При цьому, сьогодні успішно функціонують ті підприємства, які зуміли зберегти позиції на ринку за рахунок інтелектуального потенціалу своїх працівників. Саме тому пріоритетом економічної стратегії аграрних підприємств має стати формування людського капіталу як передумови виходу аграрного сектору з кризи. Рівень освіти та професійної підготовки персоналу як носія людського капіталу, в поєднанні з матеріальним капіталом виступає чинником підвищення продуктивності, конкурентоспроможності та сталого розвитку аграрних підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорія людського капіталу вперше була сформульована на початку 60-х років XX ст. американським соціологом та економістом

Т. Шульцом. Подальший розвиток вона одержала у роботах американського вченого Г. Беккера. У вітчизняній економічній науці одне з перших досліджень формування й використання людського капіталу належить О.А. Грішновій [1]. Певною мірою теоретичним і практичним аспектам проблеми розвитку, формування та використання людського капіталу в аграрному секторі присвятили свої дослідження такі науковці, як В. Антонюк, О. Бородіна, А. Колот, В. Куценко, О. Левченко [3-5], О. Левчук [6], Е. Лібанова [7], Л. Лісогор [8], В. Попов [7], Н. Ушенко [13] та інші.

Проте вивчення й узагальнення досвіду стосовно проблем формування людського капіталу в аграрній сфері показало, що питання демографічної ситуації, що склалася нині в селі, характеристика економічно активного населення, його зайнятість, рівень освіти на селі та стан кадрового забезпечення дослідженні не достатньо.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сучасного стану формування і розвитку людського капіталу в аграрному секторі економіки та з'ясування перспектив його розвитку в майбутньому.

Виклад основного матеріалу. В умовах триваючого процесу реформування соціально-економічних відносин у сільській місцевості України актуалізується дослідження людського капіталу як основного ендогенного ресурсу локального розвитку. Пріоритетність забезпечення розвитку людини в її інтересах та її власними силами визначена основною метою Концепції людського розвитку, постулати якої підтримані більшістю країн світу. Для України, яка згідно з рейтингом глобального Звіту ПРООН за індексом людського розвитку посідає 83 місце з 187 країн світу [10], що є майже найгіршим показником серед європейських країн, сутність першочергових проблем полягає у площині подолання бідності, збільшення тривалості життя, забезпечення якісної освіти упродовж усього життя.

Оцінка людського капіталу передбачає чітке розуміння сутності даної економічної категорії. Підсумовуючи теоретичні дослідження багатьох науковців та доповнюючи їх власними положеннями, можна стверджувати, що людський капітал – це накопичений людиною в результаті цілеспрямованих власних і суспільних інвестицій природний та набутий творчий потенціал у вигляді спроможності до праці, запасу здоров'я, знань, навичок, кваліфікації, духовності, мотивації, креативності й

мобільності, які при використанні сприяють підвищенню продуктивності праці й конкурентоспроможності людини на ринку праці, забезпечуючи підвищення матеріального та морального задоволення індивідууму.

Перспективи розвитку держави в сучасних умовах значною мірою залежать від кількісних і якісних характеристик громадян. У сільській місцевості проживає третина всього населення України. Чисельність постійного населення України на 1 січня 2014 року, за оцінкою, становила 45245,9 тис. осіб. З них 31081,0 тис. осіб (68,7%) – жителі міських поселень і 14164,9 тис. осіб (31,3%) – жителі сільської місцевості. Це дуже потужний ресурс як для сільського розвитку, так і для розвитку всієї держави. Але через просторову віддаленість від освітніх центрів, закладів культури й охорони здоров'я та певну соціальну ізоляцію актуалізуються різні аспекти формування людського капіталу.

Треба зазначити, що кількісні характеристики людського капіталу тісно пов'язані з демографічними процесами, з показниками відтворення працездатного населення. Стосовно людського капіталу аграрного виробництва вони визначаються чисельністю працівників усіх підприємств аграрної сфери, а також кількістю населення (переважно селян), яке з певних причин не зайняте у процесі виробництва, але володіє здатністю до праці і за відповідних умов може реалізувати цю здатність для створення матеріальних, інтелектуальних та духовних цінностей. На нашу думку, в сукупності найважливіших кількісних характеристик використання людського капіталу аграрної сфери слід виділити: структуру зайнятості в сільському господарстві, динаміку змін у сфері зайнятості населення в аграрному виробництві, трудову активність сільського населення, кількість робочого часу.

Аналіз особливостей формування і використання людського капіталу в аграрному секторі економіки дозволив установити, що цей капітал має ту саму економічну сутність, що і в інших галузях національного господарства, використовується на тих же принципах, проте тут він відтворюється в умовах складного біологічного, сезонного, значною мірою ризикованого виробництва, із високим рівнем диверсифікації праці, прив'язаністю до місця проживання, особистого господарства, що характеризується складними процесами формування рівня життя і демографії [11, с. 260].

Необхідними умовами відтворення людського капіталу в досліджуваній галузі є забезпечення здорового способу життя селян, їх орієнтація на економію ресурсів, додаткові види виробництва та праці, що вимагає відповідних знань і практичних навиків щодо використання принципів і норм товарного обігу, оподаткування, важелів регулювання ринку праці, ефективних форм організації виробництва, обліку та фінансової діяльності. Установлено діалектичний взаємозв'язок між якістю життя і відтворенням людського капіталу. Відставання якості життя селян, поширення бідності негативно позначаються на якості людського капіталу, що переконливо доведено у дослідженнях вітчизняних науковців. Тому подолання сільської бідності в сучасних умовах стає найважливішою передумовою вдосконалення і формування людського капіталу [14, с. 33].

Демографічна ситуація, що склалася нині в українських селах, є відображенням соціально-економічних умов життєдіяльності сільського населення. За визнанням багатьох експертів, аграрний сектор України має великий потенціал, але в умовах відсутності відповідних економічних та інституційних умов не може його використати. Фізичні обсяги людського капіталу та перспективи його формування визначаються наявним демографічним потенціалом. Визначальними характеристиками сучасної демографічної ситуації у сільській місцевості є: депопуляція, викликана, головним

чином, природним скороченням населення, зростання кількості літніх людей разом із скороченням частки дітей, погіршення стану здоров'я, особливо населення у працездатному віці.

На початку 2014 р. у найбільш продуктивному віці від 25 до 49 років перебувала третина сільського населення. Частка літніх людей становила 22,4 % і ще 14,2 % відносилось до категорії старого населення. При цьому чисельність дітей (16,0 %) і молоді до 25 років (13,5 %) потенційно не відтворює старіюче населення (рис.1).

Така тенденція зберігається протягом останнього десятиліття. Призупинити цей процес можливо за рахунок збільшення народжуваності, що в довгостроковій перспективі позитивно вплине на вікову структуру населення. Разом з цим дослідження вчених Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України підтверджують, що в сучасних умовах неможливо докорінно поліпшити вікову структуру внаслідок збільшення лише показників народжуваності [7, с.57]. Депопуляція – зменшення чисельності населення внаслідок перевищення чисельності померлих над чисельністю народжених, є складовою процесу деградації людського капіталу, але не є достатнім свідченням цього процесу. За визначенням багатьох західних науковців, відтворення та нагромадження людського капіталу як суспільно-історичний процес може відбуватися і за наявності помірної депопуляції [15, с. 68]. Такий феномен має місце у тих випадках, коли депопуляція супроводжується підвищенням якості населення, тобто коли зменшення його чисельності певною мірою компенсується підвищенням якісних показників: освітнього рівня, професійних навичок, лідерських і підприємницьких характеристик. Саме тому у розвинутих країнах, де почалась депопуляція, не йдеться про деградацію людського капіталу. Від цих країн Україна суттєвим чином відрізняється значним погіршенням якісних характеристик населення.

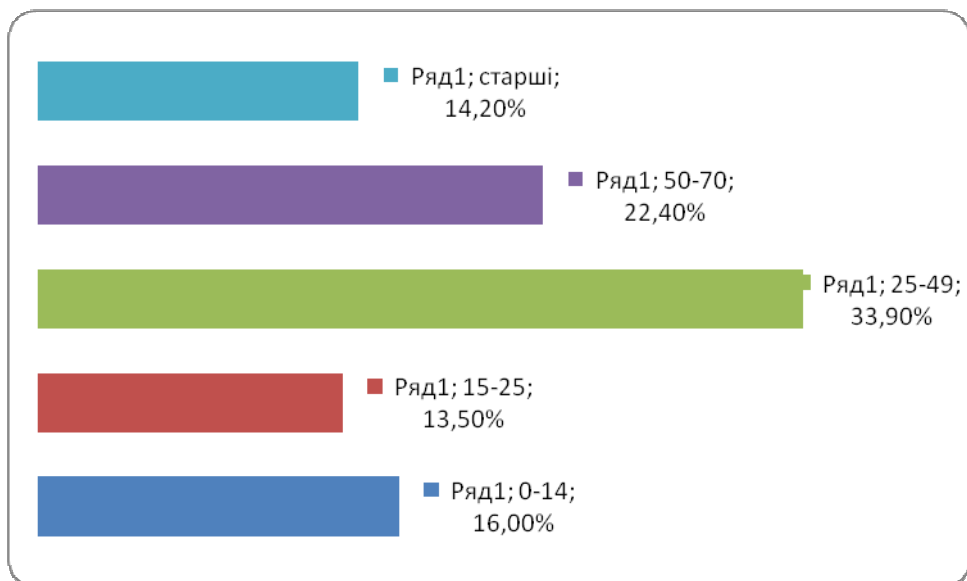

Рисунок 1 – Вікова структура сільського населення у 2014 р.

Джерело: розроблено автором за даними [12, с. 321-323].

Негативні процеси, що склалися у сільському розселенні внаслідок несприятливої демографічної ситуації, розхитують стійкість поселенського потенціалу села і аграрного сектора економіки, послаблюють його потенційну здатність забезпечувати географічно-територіальні умови функціонування продуктивних сил сільського господарства, зменшують природну основу відтворення сільської людності [4, с.146].

Основними причинами є: на макроекономічному рівні – наростання інфляційних процесів, низький рівень мінімальної заробітної плати, відсутність державних форм соціальної підтримки селян, посилення диспаритету цін; на мікрорівні негативно спрацьовує сам природний людський фактор.

Для сільської місцевості характерним є високий рівень економічно неактивного населення. У 2014 р. в Україні з 12,1 млн. економічно неактивних осіб (тих, хто не є ані зайнятим, ані безробітним) віком 15-70 років 3,3 млн. осіб (або 27,2 %) становило населення, яке проживає у сільській місцевості. Майже кожна друга економічно неактивна особа серед сільського населення є пенсіонером, кожна четверта особа належить до категорії студентів та учнів. Виконання домашніх (сімейних) обов'язків є найвагомішою причиною економічної неактивності в усіх вікових групах, за винятком наймолодшої, де переважають учні та студенти, і найстаршої, де економічно неактивними є пенсіонери. У складі економічно неактивних, які виконують домашні (сімейні) обов'язки, більшість жінок. Це, зокрема, пов'язано з тим, що підвищення стандартів організації побуту і виховання дітей робить недоцільним заміщення роботи жінки у домашньому господарстві низькооплачуваною найманою працею при її виході на роботу.

Структура зайнятості сільського населення за статусом зайнятості за 2010-2014 рр. зазнала суттєвих змін: питома вага працівників за наймом скоротилась на 18,9 в. п., водночас, частка самозайнятих зросла на 21,1 в. п. (табл. 1). Характерною ознакою зміни кількості працюючих у сільському господарстві за формами власності (державна, колективна, приватна) є збільшення частки зайнятого населення у приватному секторі економіки. Аналіз структури зайнятості населення за новими формами власності та господарювання на основі використання даних по економічній активності населення дав змогу виявити нові тенденції в розподілі трудових ресурсів сільського господарства за сферами докладання праці.

Таблиця 1 – Зайняте сільське населення у віці 15-70 років

	2010	2011	2012	2013	2014
Усього, тис. осіб	6429,3	6586,1	6474,2	6450,3	6370,7
у т. ч. % до підсумку					
працюючі за наймом	78,1	56,5	58,7	58,2	59,2
роботодавці	0,2	0,4	0,5	0,6	0,6
самозайняті	18,3	42,0	39,9	40,4	39,4
безкоштовно працюючі члени сім'ї	3,4	1,1	0,9	0,8	0,8

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України [2].

Зростання частки і кількості самозайнятих необхідно розглядати як негативне явище, тому що для більшості селян самозайнятість стала швидше можливістю для виживання і виникла насамперед через фактори, що змусили осіб переходити до цього статусу, ніж через фактори, які сприяли усвідомленому вибору самозайнятості.

Показники стану здоров'я всього населення нашої держави, зокрема сільського, є значно гіршими, ніж у країнах із соціально орієнтованою економікою. За показником очікуваної тривалості життя при народженні (68,3 р.) Україна знаходиться на 150-му місці серед 223 країн світу. Середня тривалість життя українських чоловіків на 16, а

жінок на 11 років менша, ніж у країні з найвищою середньою тривалістю життя – Японії.

Здоров'я населення не просто є однією з найважливіших складових людського капіталу, воно ще й детермінує ефективність формування та використання його інших складових. З точки зору теорії людського капіталу стан здоров'я населення розглядається не тільки і не стільки як здатність до фізичного існування, скільки як здатність до виконання соціально-трудова функцій, до відтворення сукупності людських здібностей. Поліпшення стану здоров'я населення обов'язково, навіть якщо і не відразу, обертається суспільними благами, у тому числі й суто економічного характеру. Подовження періоду активної працездатності у житті людей, більш повне використання творчих можливостей людини, підвищення інтенсивності трудової діяльності, розвиток економічно значущих якісних характеристик людини є наслідками дбайливого ставлення до здоров'я як самого індивідуума, так і суспільства взагалі [13, с.88].

Іншим чинником є рівень освіти, знань окремої особистості і населення в цілому, який формує якість та величину людського капіталу. Показники освіченості населення, працівників окремих організацій характеризують накопичений освітній, інтелектуальний та творчий потенціал. Якість та рівень освіти сільської молоді в Україні погіршується, збільшується частка сільського населення, яке має тільки базову середню освіту. Така ситуація зумовлена низьким рівнем життя аграрних регіонів країни, скрутним матеріальним становищем, незадовільним станом освітніх закладів. В Україні не мають дошкільних установ – 71% сіл, не мають закладів соціально-культурного призначення – 41% сіл, не мають середніх навчальних закладів – 50% сіл. Остання цифра зменшується внаслідок зменшення кількості дітей шкільного віку та шкільної реформи щодо укрупнення малокомплектних сільських шкіл. Тільки 2% сільських населених пунктів мають дитячі лікарні, 12% – амбулаторно-поліклінічні установи. Побут сільського населення забезпечений газопроводами у 36% сіл, централізованим водопостачанням у 22% сіл, дорогами з твердим покриттям – 58% сіл.

Доведено, що 32,2 % селян мають більше 25 років трудового досвіду і ще 22,5 % – від 16 до 25 років. Такий досвід, з огляду на його моральне старіння, є обмежувальним чинником використання людського капіталу. Він перешкоджає впровадженню нових технологій, освоєнню нових професій і здобуттю нових знань. Більшість людей, які працюють більш ніж 25 років, отримали освіту на початку своєї трудової діяльності. І якщо за радянських часів підвищення кваліфікації відбувалось планово, періодично і за державні кошти, то протягом останніх 20 років ситуація з оновленням знань змінилась не в кращу сторону. По-перше, скоротилась частка осіб, які навчаються новим професіям і підвищують кваліфікацію, по-друге, працівники сільського господарства найменше задіяні в цих процесах: у 2011 р. лише 0,4 % кількості найманих працівників навчались новим професіям і 0,8 % підвищували свою кваліфікацію, у той час коли в інших галузях економіки ці процеси більш розвинені.

Звісно, застарілий досвід потребує оновлення знань. Це свідчить, по-перше, про необхідність проведення роз'яснювальної роботи щодо доцільності навчання серед дорослого сільського населення, по-друге, про необхідність інституційних змін у сфері надання освітніх послуг [3, с.66].

У сільській місцевості України у 2013 р. 24 % населення, старшого за 25 років, мали вищу освіту різних ступенів, ще 47,0 % оволоділи повною загальною середньою освітою. При цьому 24,6 % селян закінчили професійно-технічні училища й отримали спеціальну професійну освіту. Частка сільського населення без освіти становила 1,7 %.

Показники освіченості сільського населення, виміряні кількістю років навчання, є досить високими і становлять у середньому 11 років. Проблема полягає в якості отриманих знань. Здобуті знання часто не відповідають вимогам сучасного господарювання. Зважаючи на нинішню вікову структуру сільського населення (щорічне збільшення чисельності людей старшого віку), варто припустити, що значна частина знань отримана за радянських часів і відповідають вони вимогам планової економіки, притаманній командно-адміністративній системі.

Нестача кадрів в сфері освіти сільських поселень зумовлюється передовсім нижчим рівнем оплати праці вчителів. Іншою причиною є загальний рівень бідності та нижча якість життя сільських мешканців, що спричиняє значний відтік молоді до міст. І, як наслідок, відбувається подальше зміщення вікової структури сільського населення в бік постаріння [5, с.58].

Дослідження стану кадрового забезпечення сільськогосподарських підприємств України показало, що трансформаційні процеси у галузі зумовили скорочення чисельності керівників і фахівців вищої ланки управління сільським господарством на 45,1% та керівників середньої ланки на 56,8%, має місце неуккомплектованість штатних місць керівників і фахівців сільгосппідприємств на 3,31% (табл. 2).

Таблиця 2 – Стан кадрового забезпечення сільськогосподарських підприємств України

Показники	Роки					2014 р. до 2013 р., %
	2010	2011	2012	2013	2014	
1	2	3	4	5	6	7
Категорії працівників						
1. Керівники і фахівці господарств, фактично працює, осіб	285120	190809	171610	168193	156434	54,9
у відсотках до штату, у т.ч.:	96,57	96,49	92,35	96,73	96,69	-0,12 в.п.
із вищою освітою, %	34,37	42,58	44,60	46,26	47,35	12,98 в.п.
із середньою спеціальною, %	51,74	48,01	46,98	45,05	44,04	-7,7 в.п.
у віці до 30 років, %	14,80	11,93	11,80	11,63	11,61	-3,19 в.п.
2. Керівники середньої ланки, фактично працює, осіб, зокрема:	51477	30636	27001	23780	22261	43,2
дипломовані фахівці, %	73,62	81,32	83,75	86,25	86,89	13,27 в.п.
із середньою спеціальною освітою, %	54,94	55,51	54,91	54,84	52,42	-2,52 в.п.

Джерело: розраховано автором за даними Мінагрополітики України [9].

Так, на сьогодні однією з особливостей сучасної зайнятості сільського населення є масштабна трудова міграція. Значні масштаби зовнішньої трудової міграції сільського населення підтверджують різні соціологічні опитування. Рівень участі сільського населення у трудових міграціях удвічі вищий порівняно з міським – до них залучено 8 % сільського населення працездатного віку (проти 4 % міського населення працездатного віку). Це спричинено тим, що сільське населення є більш вмотивованим щодо пошуку роботи за кордоном, оскільки у нього значно менше можливостей працевлаштуватися за місцем проживання.

Найпоширенішими видами економічної діяльності трудових мігрантів з сільського населення було будівництво (59,8 %), робота домашньої прислуги (16,8 %) та сільське господарство (9,1 %). Слід також відзначити, що майже половину трудових мігрантів з сільської місцевості (47,5 %) становила молодь (15-34 роки). Для сільського населення характерною є зайнятість поза межами свого населеного пункту проживання. Значна частина українських підприємств використовує робочу силу довозишніх населених пунктів і малих поселень.

В матеріалах останнього обстеження сіл зафіксовано 1,5 млн. осіб, які працювали на підприємствах і в організаціях поза межами свого населеного пункту (переважно в містах і селищах міського типу). За даними обстеження, понад 40 % жителів сільських населених пунктів, які працювали на підприємствах і в організаціях, працюють за межами свого села.

Отже, проведений аналіз показав, що трудовий потенціал на селі використовується неефективно. Низький рівень доходів сільських мешканців, відсутність робочих місць та обмеженість сфери прикладання праці спричинюють процеси міграції та відтік робочої сили з сільської місцевості.

Важливим інструментом формування людського капіталу виступають інвестиції. Інвестування у людський капітал є пріоритетним напрямом капіталовкладення, який включає наступні витрати: освіта, підготовка на виробництві, охорона здоров'я, моральне і матеріальне стимулювання праці, культура і дозвілля, і незалежно від суб'єкта інвестування, має приносити його власнику та інвестору відповідні як матеріальні, так і моральні вигоди [6, с.115]. Так, для працівника – це зростання доходів та рівня життя, зниження ризиків безробіття й бідності, розвиток людського потенціалу, збільшення задоволеності від праці та самореалізації. Для роботодавця – це підвищення продуктивності праці, скорочення втрат робочого часу і зростання ефективності виробництва, що в свою чергу сприяє підвищенню конкурентоспроможності підприємства. Для держави – це підвищення добробуту громадян, зростання рівня ВВП на душу населення, підвищення рівня життя громадян.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, узагальнення основних засад теорії людського капіталу дає підстави стверджувати, що людський капітал – це основний ресурс сучасної економіки; його формування й нагромадження вимагає від людини та суспільства в цілому значних витрат, які в майбутньому забезпечать отримання більшого доходу; функціонування людського капіталу контролює людина, і його зумовлюють індивідуальні інтереси і пріоритети, матеріальна та моральна зацікавленість людини, її відповідальність, світогляд і загальний рівень культури, зокрема економічної.

Формування та функціонування людського капіталу в сільській місцевості мають певні особливості, що визначає його як об'єкт окремого дослідження. Просторова віддаленість від освітніх, культурних центрів і закладів охорони здоров'я, складність доступу до інформації, призводять до невідповідності якісних характеристик людського капіталу сільського населення сучасним вимогам глобалізованої системи господарювання.

На даний час у сільській місцевості України нагромаджено досить значний за обсягами людський капітал. Більше ніж 40 % сільського населення в економічно активному віці мають достатні якісні характеристики для працевлаштування й матеріального забезпечення себе і своєї родини. Поряд із цим активні лише 15,4 % селян (рівень освіти, здобутий досвід роботи, рівень здоров'я) повністю відповідають сучасним вимогам економічного розвитку. Це незначна частина населення, але вона може стати основою формування середнього класу в сільській місцевості, який у перспективі стане запорукою соціальної стабільності та гарантом позитивних перетворень у процесах сталого сільського розвитку.

Отже, відтік висококваліфікованих працівників з аграрних підприємств свідчить про втрату накопиченого людського капіталу (певних вмінь, досвіду, неформальних зв'язків). З метою збереження накопиченого людського капіталу та формуванням його нових рис в аграрних підприємствах потрібно підвищити рівень оплати праці висококваліфікованих працівників, забезпечити належні умови праці та відпочинку, стимулювати мотивацію працівників до саморозвитку та підвищення рівня кваліфікації. Адже нагромадження та ефективне використання наявного людського капіталу не тільки дає змогу досягти високої конкурентоспроможності, але й забезпечує раціональне і ефективне використання всіх виробничих ресурсів; можливість запроваджувати нову техніку, технології, освоювати виробництво нових видів сільськогосподарської продукції; випуск якісної продукції і продуктів її переробки; високу продуктивність та якість праці; можливість здійснювати різні види інноваційної діяльності.

Для якісного вдосконалення наявного людського капіталу в умовах зменшення його фізичних обсягів необхідно: формування суспільної та індивідуальної налаштованості на пріоритет здорового способу життя, соціальної та особистісної мотивації до збереження та зміцнення здоров'я; впровадження інституційних змін у сфері надання освітніх послуг у частині розширення системи безперервної освіти, систематизації надання консультаційних послуг, адаптації знань і навичок через підвищення кваліфікації до сучасних вимог господарювання.

Список літератури

1. Грішнова О.А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки / О.А. Грішнова. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 2001. – 254 с.
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Левченко О.М. Особливості впливу освіти на економічний розвиток країн в умовах транзитної економіки / О.М. Левченко // Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць. Вип. 5(48)/ Наук.ред. І.К. Бондар. – К., 2005. – С. 66.
4. Левченко О.М. Професіональний потенціал: регуляторні механізми інноваційного розвитку. Монографія. – Кіровоград: КОД, 2009. – 375 с.
5. Левченко О.М. Щодо формування регіонального кадрового потенціалу / О.М. Левченко // Демографія, економіка праці та соціальна політика: – Вип.6. – Кіровоград: КДТУ, 1999. – С. 57-59.
6. Левчук О.В. Розвиток людського капіталу України – одна із найважливіших умов зростання економіки України / О.В.Левчук // 36. наук. праць Вінницького державного аграрного університету. – Вінниця: ВДАУ, 2006. - Вип.28. – С. 114 – 118.с. 115
7. Лібанова Е. Оцінка демографічної політики за допомогою поздовжніх і поперечних показників народжуваності / Е. Лібанова, П. Шевчук // Україна: аспекти праці. – №2. – 2008. – С. 25-31.
8. Лісогор Л. Освітні детермінанти розвитку людських ресурсів в Україні / Л. Лісогор // Україна: аспекти праці. – №8. – 2008. – С. 29-33.
9. Міністерство аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://minagro.gov.ua/catalog?tid_hierachy=770
10. Організація Об'єднаних Націй в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/information-centre/news/187>
11. Попов В. М. Соціально-економічні аспекти реалізації людського капіталу аграрного виробництва в сфері зайнятості населення / В. М. Попов // Социально-экономические аспекты промышленной политики. Рынок труда и занятость: Сборник научных трудов. – Т.3 / НАН Украины, Институт экономики промышленности. – Донецк, 2003. – С. 258-265
12. Розподіл постійного населення України за статтю та віком : статистичний збірник. – К. : Держкомстат України, 2012. – 412 с.
13. Ушенко Н.В. Людський капітал: регуляторні механізми відтворення: Монографія / Н.В. Ушенко. – Донецьк: ТОВ „Юго-Восток, Лтд”, 2008. – 288 с.
14. Щєкович О. С. Формування пріоритетів та розвиток аграрної політики України: монографія / О.С. Щєкович – К.,2009. – 365 с.

15. Hawthorn G. The Sociology of Fertility / Hawthorn Geoffrey. – London : Macmillan, 1970. – Pp. 67–82

References

1. Hrishnova, O. A. (2001). *Liudskiy kapital: Formuvannya v systemi osvity i profesiynoi pidhotovky* [Human capital: formation in education and training]. Kyiv: T-vo "Znannia" [in Ukrainian].
2. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
3. Levchenko, O. M. (2005). Osoblyvosti vplyvu osvity na ekonomichnyi rozvytok krain v umovakh tranzynnoi ekonomiky [The features of influence of the education on economic development in terms of transit economy]. *Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukraini: Zbirnyk naukovykh prats - Formation of market relations in Ukraine: Scientific Papers*, 5(48), 66 [in Ukrainian].
4. Levchenko, O. M. (2009). *Profesionalnyi potentsial: rehuliatorni mekhanizmy innovatsiinoho rozvytku* [Professional potential: regulatory mechanisms of innovation development]. Kirovohrad: KOD [in Ukrainian].
5. Levchenko, O. M. (1999). Shchodo formuvannya rehionalnogo kadrovoho potentsialu [As for the formation of a regional human resource capacity]. *Demohrafiia, ekonomika pratsi ta sotsialna polityka - Demography, Economics Labor and Social Policy*, 6, 57-59 [in Ukrainian].
6. Levchuk, O. V. (2006). Rozvytok liudskoho kapitalu Ukrainy – odna iz naivazhlyvishykh umov zrostannia ekonomiky Ukrainy [The development of human capital of Ukraine - one of the most important conditions for economic growth in Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh prats Vinnytskoho derzhavnoho ahrarnoho universytetu - Scientific works of Vinnytsia State Agrarian University*, 28, 114-118 [in Ukrainian].
7. Libanova, E. M. (2008). Otsinka demohrafichnoi polityky za dopomohoiu pozdovzhnykh i poperechnykh pokaznykiv narodzhuvanosti [Estimation of population policies using longitudinal and transverse fertility]. *Ukraina: aspekty pratsi - Ukraine: aspects of labor*, 2, 25-31 [in Ukrainian].
8. Lisohor, L. S. (2008). Osvitni determinanty rozvytku liudskykh resursiv v Ukraini [Educational determinants of human resource development in Ukraine]. *Ukraina: aspekty pratsi - Ukraine: aspects of labor*, 8, 29-33 [in Ukrainian].
9. Ministerstvo ahrarnoi polityky ta prodovolstva Ukrainy [The Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine]. *minagro.gov.ua*. Retrieved from http://minagro.gov.ua/catalog?tid_hierachy=770 [in Ukrainian].
10. Orhanizatsiia Ob'iednanykh Natsii v Ukraini [The United Nations Office in Ukraine]. *un.org.ua*. Retrieved from <http://www.un.org.ua/ua/information-centre/news/187> [in Ukrainian].
11. Popov, V. M. (2003). Social'no-jekonomicheskie aspekty promyshlennoj politiki. Rynok truda i zanjatost' [Socio-economic aspects of human capital in the field of agriculture employment]. *Sbornik nauchnykh trudov – Collected Works*, 3, 258-265 [in Russian].
12. *Rozpodil postiinoho naseleennia Ukrainy za stattiu ta vikom: statystychnyi zbirnyk. [Distribution of resident population of Ukraine by gender and age: Statistical Yearbook]*. (2012). Kyiv. Derzhkomstat Ukrainy [in Ukrainian].
13. Ushenko, N. V. (2008). *Liudskiy kapital: rehuliatorni mekhanizmy vidtvorennia* [Human capital: the regulatory mechanisms of reproduction]. Donetsk: TOV «luho-Vostok, Ltd» [in Ukrainian].
14. Shchekovych, O. S. (2009). Formuvannya priorytetiv ta rozvytok ahrarnoi polityky Ukrainy [The formation and development of priorities of Agrarian Policy of Ukraine]. Kyiv: ID «Maksimum» [in Ukrainian].
15. Hawthorn, G. (1970). The Sociology of Fertility. London: Macmillan [in English].

Inna Savitska

Kirovohrad National Technical University, Kirovohrad, Ukraine

The Current State and Prospects of Development of Human Capital in the Agricultural Sector of the Economy

Human capital of rural areas, its current state and prospects of the development are considered in this article. It was justified the necessity for the formation and qualitative improvement of the current resource on the basis of generalization of theoretical studies of modern scientists about the role of human capital in the process of rural development. The aim of the paper is to study the current state of formation and development of human capital in the agricultural sector and determine the prospects for its future development.

The author writes about the current state of human capital in the agricultural sector of Ukraine. Much attention is given to the basic factors which affect the level of formation and development of human capital. The author's interpretation of the essence of human capital economic category is given, the quality components that make up its internal structure are determined. It is spoken in detail about the peculiarities of its formation in rural area. The article gives a detailed analysis of the age structure of the rural population of Ukraine, indicators of

health and their impact on the quality of human capital as well as work experience and education of the peasants, as factors shaping quality of human capital.

In conclusion the author suggests the ways of improving existing human capital, taking into account current trends: depopulation; increasing the number of elderly people with long-term working experience, not adapted to the needs of the labor market; incompatibility of knowledge with modern management requirements; the deterioration of the health of all age groups.

human capital, agricultural sector of the economy, education, demographics, economically active population, health, rural population, employment

Одержано 12.05.15

УДК 330.3

Г. О. Козинець, асп.

Кіровоградський національний технічний університет, м. Кіровоград, Україна

Фінансове забезпечення розвитку інтелектуального капіталу

У статті розглянуто особливості фінансового забезпечення розвитку інтелектуального капіталу шляхом дослідження основних та альтернативних джерел фінансування розвитку людського капіталу, інноваційної та науково-технічної діяльності. Запропоновано авторське визначення фінансового забезпечення розвитку людського капіталу. Проаналізовано зарубіжний досвід фінансування розвитку окремих складових інтелектуального капіталу.

фінансове забезпечення розвитку людського капіталу, освітній кредит, банківське кредитування інноваційної діяльності, венчурне фінансування, інноваційний лізинг

Г. О. Козинець, асп.

Кіровоградський національний технічний університет, г. Кіровоград, Україна

Финансовое обеспечение развития интеллектуального капитала

В статье рассмотрены особенности финансового обеспечения развития интеллектуального капитала путем исследования основных и альтернативных источников финансирования развития человеческого капитала, инновационной и научно-технической деятельности. Предложено авторское определение финансового обеспечения развития человеческого капитала. Проанализирован зарубежный опыт финансирования развития отдельных составляющих интеллектуального капитала.

финансовое обеспечение развития человеческого капитала, образовательный кредит, банковское кредитование инновационной деятельности, венчурное финансирование, инновационный лизинг

Постановка проблеми. Сучасна світова економіка характеризується глобальною переорієнтацією на інформатизацію, прискоренням науково-технічного розвитку, перетворенням знань та інформації на основні фактори виробництва. У час, коли економічна стабільність держав, їх конкурентоспроможність та економічне зростання у значній мірі залежать від рівня їх науково-технічного, технологічного та інноваційного розвитку, а також від якості людського капіталу, виникає необхідність у ґрунтовному дослідженні управління розвитком інтелектуального капіталу. Важливою та невід'ємною складовою ефективного управління розвитком інтелектуального капіталу є фінансове забезпечення цього процесу. Дефіцит фінансових ресурсів створює значні перешкоди на шляху розбудови інноваційної економіки, саме тому дослідження питання фінансового забезпечення розвитку інтелектуального капіталу є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джерела фінансування розвитку інтелектуального капіталу досліджувалися у працях багатьох учених. Так, І. Боткін [2]

проаналізував основні джерела фінансування інноваційної діяльності. Дослідженню фінансування освіти і науки присвячено праці таких вчених, як О. Драган [3] та Т. Ілляшенко [5]. У свою чергу, Т. Майорова [9] у своїх дослідженнях охарактеризувала роль банків у фінансовому забезпеченні розвитку інноваційної діяльності, П. Пугановська [10] розкрила роль венчурного капіталу як джерела інноваційних інвестицій, а Л. Палехова [8] проаналізувала фінансування інноваційної діяльності за рахунок лізингу. Дослідив та класифікував джерела інновацій А. Мухамедьяров [6]. Державні форми підтримки наукової та науково-технічної діяльності проаналізовано С. Ілляшенко [4]. Як видно, більшість досліджень стосуються фінансового забезпечення розвитку окремих складових інтелектуального капіталу на макроекономічному рівні. Однак, досліджуване питання потребує подальшої систематизації та поглибленого вивчення.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження фінансового забезпечення розвитку інтелектуального капіталу шляхом вивчення основних та альтернативних джерел фінансування людського капіталу, а також науково-технічної та інноваційної діяльності, як середовища розвитку інтелектуального капіталу.

Виклад основного матеріалу. Ми вважаємо, що задля детального вивчення питання фінансового забезпечення розвитку інтелектуального капіталу, необхідно проаналізувати джерела фінансування людського капіталу, а також науково-технічної та інноваційної діяльності. На нашу думку, людський капітал є фундаментом інтелектуального капіталу. Саме людський капітал забезпечує безперервний інноваційний розвиток, так як інноваційна та науково-технічна діяльність можуть бути успішними лише за наявності кваліфікованого персоналу. У свою чергу, інноваційна та науково-технічна діяльність є невід'ємними складовими процесу перетворення людського капіталу, або іншими словами, інтелектуального капіталу індивіда, в інтелектуальний капітал регіону, а зрештою, й держави.

На наш погляд, фінансове забезпечення розвитку людського капіталу – це інвестиції у розвиток інститутів, що прямо впливають на формування людського капіталу держави (сфери освіти та охорони здоров'я), створюють сприятливі умови для його розвитку (житлово-комунальна сфера, культура, охорона навколишнього середовища), і які здійснюються з метою забезпечення високого рівня економічного розвитку суспільства, інтелектуально-інноваційної сфери та забезпечення конкурентоспроможності національної економіки на світовому ринку.

Інвестиції в людський капітал – це важлива складова розвитку інноваційної економіки. Фінансові вкладення в освіту, професійну підготовку, науку й охорону здоров'я є одними з найпріоритетніших елементів накопичення й розвитку людського капіталу. На макроекономічному рівні вони забезпечуються здебільшого за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів. Проте серед джерел фінансування розвитку людського капіталу можна також виокремити вкладення у формування активів людського капіталу з боку домогосподарств, роботодавців та громадських організацій.

Виходячи з того, що бюджетних коштів часто не вистачає на фінансування розвитку галузей освіти, науки та охорони здоров'я, все частіше з цією метою в різних державах світу використовуються альтернативні джерела фінансування.

Освіта забезпечує формування інтелектуального та наукового потенціалу суспільства. Проблеми у сфері державного фінансування вищої освіти у більшості країн все частіше вирішуються за рахунок введення платного навчання. Однак такі заходи викликають супротив у громадян, адже не всі бажаючи отримати вищу освіту мають змогу заплатити за навчання. З метою розв'язання цієї проблеми, мінімізації

бюджетних витрат та переходу до фінансування вищих навчальних закладів за рахунок встановленої ними плати за навчання багато країн (Китай, Швеція, Японія) використовують освітні кредити [3, с. 56]. Існують різноманітні види і технології надання освітніх кредитів. Їх можна умовно поділити за економічною ознакою сегментації ринку освітніх послуг на такі, що надаються за участю держави, приватними банками на комерційній основі та власне сферою вищої освіти. У двох останніх варіантах освітнього кредитування в таких країнах як Австралія, Великобританія, Нідерланди, Нова Зеландія та США держава виступає гарантом повернення кредитів. Освітні кредити можуть бути надані також фондами молодіжної підтримки.

Додаткові фінансові ресурси, необхідні для розвитку галузі освіти та ефективного функціонування вищих навчальних закладів, на думку Т. Ілляшенко та І. Радіонової, можуть бути залучені з таких джерел, як [5, с. 227]:

- сплата приватними підприємствами частки фонду заробітної плати на учнівство і перепідготовку персоналу;
- грошові надходження від надання ВНЗ навчально-інформаційних послуг суб'єктам підприємницької діяльності;
- проведення наукових досліджень на замовлення підприємств;
- грошові надходження від продажу чи здачі в оренду територій, приміщень ВНЗ;
- прибуток від вкладання коштів університету в акції та участі в іншій фінансовій діяльності;
- міжнародна фінансова допомога.

Розвиток людського капіталу тісно пов'язаний з розвитком системи охорони здоров'я в країні. Саме від стану здоров'я залежить продуктивність праці людини. В умовах постіндустріальної економіки відбувається децентралізація фінансування сфери охорони здоров'я. У багатьох європейських країнах регіональні органи отримують ресурси із центральних бюджетів з урахуванням подушного нормативу, а потім самостійно розпоряджаються ними. Існують відмінності у формуванні системи фінансування сфери охорони здоров'я в різних державах. Одні країни, серед яких і Великобританія, забезпечують надання безкоштовних медичних послуг усім верствам населення, фінансуючи медичну галузь з державного бюджету за рахунок загальних податкових зборів, а інші, до яких належить і Німеччина, використовують механізм медичного страхування.

В Україні серед джерел фінансування охорони здоров'я виділяють державний бюджет, місцеві бюджети, ініціативні фонди та ініціативні програми, добровільне медичне страхування, благодійні програми, безпосередні платежі населення або платні послуги. Є також загальноприйняті джерела фінансування, серед яких приватне фінансування медичних послуг, неофіційна оплата послуг (коштом пацієнта), програми міжнародної технічної та гуманітарної допомоги – як додаткове джерело фінансування, та кошти громадських, релігійних та благодійних організацій. Проте основним джерелом фінансування державних та комунальних закладів охорони здоров'я залишаються бюджетні асигнування.

Досліджуючи питання фінансового забезпечення інноваційної діяльності, варто відзначити, що на сьогодні вчені, серед яких Л. Оголева [7] та А. Андрєєв [1], виокремлюють три основні моделі науково-інноваційного розвитку промислово розвинених країн (табл. 1).

Таблиця 1 – Характеристика моделей науково-інноваційного розвитку промислово розвинених країн

Модель науково-інноваційного розвитку	Країни-представники	Характеристика фінансового забезпечення інноваційного розвитку
Спрямована на постійне лідирування в інноваційному розвитку	Країни, зорієнтовані на лідерство в науці, реалізацію великомасштабних цільових проектів, що охоплюють усі стадії науково-виробничого циклу, як правило, зі значною часткою науково-інноваційного потенціалу в оборонно-му секторі. Приклад: США, Англія, Франція.	Використовуються фінансові ресурси з державних і приватних джерел, у рівних частинах. Основні джерела фінансування: кошти державного та місцевих бюджетів, підприємств, вищих навчальних закладів та приватних фондів.
Спрямована на дифузії інновацій	Країни, націлені на розповсюдження нововведень, створення сприятливого інноваційного середовища, націоналізацію всієї структури економіки. Приклад: Німеччина, Швеція, Швейцарія.	Використовуються державні та приватні фінансові ресурси, проте частка державних коштів зменшується у порівнянні з часткою приватних. У системі державного фінансування НДДКР успішно поєднуються як прямі форми, так й ефективні форми непрямої підтримки інноваційного процесу.
Спрямована на стимулювання інновацій	Країни, що стимулюють нововведення шляхом розвитку інноваційної інфраструктури, забезпечення сприйнятливості до досягнень світового науково-технічного прогресу, координації дій різних секторів в сфері науки і технологій. Приклад: Японія, Південна Корея.	Використовують здебільшого приватні заощадження. Найбільш мобільною формою фінансування є венчурний капітал, що формується переважно за рахунок приватних джерел.

Джерело: складено автором на основі джерел: [11, с. 116; 7, с. 201; 1, с. 235].

До основних джерел фінансування інноваційної діяльності, що використовуються в досліджених моделях науково-інноваційного розвитку, належать:

- бюджетні асигнування, що виділяються на державному та регіональному рівнях;
- кошти спеціальних позабюджетних фондів фінансування НДДКР;
- власні фінансові ресурси підприємств;
- фінансові ресурси різних типів комерційних структур;
- кредитні ресурси спеціально уповноважених урядом інвестиційних банків;
- конверсійні кредити для науково-технічних та виробничих підприємств оборонного комплексу;
- іноземні інвестиції промислових та комерційних компаній;
- кошти національних та зарубіжних наукових фондів;
- приватні заощадження фізичних осіб [11, с. 117].

На різних економічних рівнях управління інноваційною діяльністю фінансові ресурси, необхідні для її підтримки, залучаються з різних джерел. А. Мухамедьяров [6] пропонує усі джерела фінансування інновацій розподілити за рівнем управління на загальнодержавні, галузеві, регіональні та інституціональні (табл. 2).

Таблиця 2 – Поділ джерел фінансування інновацій за рівнем управління

Рівень управління	Джерела фінансування інновацій
Загальнодержавний	Державний бюджет; позабюджетні фонди; спеціальні фонди; запозичені кошти у формі зовнішнього (зарубіжного) та внутрішнього державного боргу; кредити.
Галузевий	Галузеві та міжгалузеві позабюджетні фонди; залучені кошти (від продажу акцій та майна, цільові надходження); бюджетні та банківські кредити; фінансові ресурси від міжнародної співпраці.
Регіональний	Регіональний бюджет; спеціальні регіональні позабюджетні фонди; частково державний бюджет та міжгалузеві позабюджетні фонди; кредити; інноваційні інвестиції.
Інституціональний	Власні кошти; бюджетні кошти; позабюджетні фонди; кредити; кошти фінансово-промислових груп, науково-виробничих комплексів та корпорацій; іноземні інноваційні ресурси (для спільних підприємств); надходження від продажу акцій; кредитні пільги; лізингові пільги; амортизаційні відрахування; гранти для наукових співробітників.

Джерело: складено автором на основі джерела [6, с. 60].

У ринковій економіці головним суб'єктом інноваційного процесу є підприємницькі структури. Згідно Закону України «Про інноваційну діяльність» державну підтримку можуть отримати суб'єкти господарювання всіх форм власності, які мають статус інноваційних. Для виконання інноваційних проектів суб'єкти інноваційної діяльності можуть отримати фінансову підтримку у формі:

- повного безвідсоткового кредитування пріоритетних інноваційних проектів за рахунок коштів Державного бюджету України, коштів бюджету АРК та коштів місцевих бюджетів;

- часткового (до 50%) безвідсоткового кредитування інноваційних проектів за рахунок коштів Державного бюджету України, коштів бюджету АРК та коштів місцевих бюджетів за умови залучення до фінансування проекту решти необхідних коштів виконавця проекту і (або) інших суб'єктів інноваційної діяльності;

- повної чи часткової компенсації відсотків, сплачуваних суб'єктами інноваційної діяльності комерційним банкам та іншим фінансово-кредитним установам за кредитування інноваційних проектів;

- надання державних гарантій комерційним банкам, що здійснюють кредитування пріоритетних інноваційних проектів;

- майнового страхування реалізації інноваційних проектів у страховиків.

Джерелами фінансової підтримки інноваційної діяльності в Україні є: кошти Державного бюджету України, кошти місцевих бюджетів і кошти бюджету АРК, власні кошти спеціалізованих державних і комунальних інноваційних фінансово-кредитних установ, власні чи запозичені кошти суб'єктів інноваційної діяльності, кошти будь-яких фізичних і юридичних осіб, інші джерела, не заборонені законодавством України. Фінансова підтримка інноваційної діяльності суб'єктів

господарювання здійснюється через спеціалізовані державні небанківські інноваційні фінансово-кредитні установи, що утворюються Кабінетом Міністрів України, або ж через спеціалізовані комунальні небанківські інноваційні фінансово-кредитні установи.

Необхідно відзначити, що фінансово-економічний супровід інноваційної діяльності в Україні забезпечують державні фонди підтримки інноваційного бізнесу, венчурні фонди, пенсійні та пайові інвестиційні фонди, страхові компанії, іноземні інвестори та фінансово-кредитні установи [4, с. 91]. Серед фінансово-кредитних установ важливу роль у фінансовому забезпеченні національного інноваційного розвитку відіграють банки. На інноваційному ринку банки можуть здійснювати такі види діяльності як [9, с. 135]:

- фінансування, створення та впровадження прогресивних науково-технічних нововведень;
- придбання авторських прав на нововведення та організація подальшого його впровадження;
- лізингові операції;
- факторингові операції. Банк сплачує рахунки та заборгованість підприємства, акредитує його технічну переозброєність та розвиток на базі портфеля інновацій;
- кредитування різних етапів процесу «дослідження – виробництво».
- кредитування заходів щодо підвищення технічного рівня підприємств;
- участь у венчурному фінансуванні на всіх стадіях життєвого циклу виробництва інноваційного продукту.

Проте варто пам'ятати, що для банків кредитування інноваційної діяльності є високо ризиковим, через що відсоткові ставки за такими кредитами є досить високими і не можуть задовольнити всі інноваційні підприємства, адже плата за кредит часто не відповідає можливим результатам господарської діяльності після його використання. За таких умов одним із найбільш ефективних методів фінансування інноваційної діяльності є венчурне фінансування. Серед переваг цього методу фінансування відсутність жорстких вимог до частки власного капіталу інноваційних підприємств, необов'язковість забезпечення заставою, а також наявність реальної можливості фінансування нових інноваційних розробок на початкових етапах їх реалізації. Венчурне фінансування зорієнтоване не стільки на повернення інвестованих коштів, скільки на розвиток самих інноваційних підприємницьких структур, їх нововведень та отримання прибутку від масового випуску інноваційних продуктів та акцій успішних підприємств, які скористалися венчурним капіталом [10]. Венчурний капітал надається або шляхом вкладання коштів у статутний фонд акціонерного товариства, або у формі інвестиційного кредиту без застави та на безпроцентній основі. Венчурне фінансування здійснюється поетапно, а надання фінансових ресурсів для наступного етапу залежить від якості виконання попереднього [12, с. 36]. Як правило, інвестори вкладають кошти у підприємства, що працюють у перспективних галузях економіки, та які здатні організувати свою роботу настільки ефективно, щоб інвестор через 5-7 років після продажу акцій отримав суму коштів, яка у 3-5 разів перевищила б початкові вкладення.

Ще одним методом фінансування інноваційної діяльності є лізинг. Лізинг у сфері інноваційної діяльності – це господарська операція, за якої виконавець інноваційного проекту отримує за своїм замовленням у платне виключне користування та на визначений термін об'єкт лізингу, необхідний для виконання інноваційного проекту. Для фінансування інноваційних проектів найбільш широко використовується фінансовий лізинг. Інвестиційні можливості лізингу в сфері інноваційної діяльності значно вищі аніж у кредиту. Лізингові відносини не обмежуються повним фінансуванням проекту. До моменту остаточного розрахунку за придбання основних

фондів лізингодавець, як правило, здійснює необхідне додаткове інвестування. Так як частина лізингових платежів відноситься на валові витрати, база оподаткування лізингоодержувача зменшується. Таким чином, фінансовий лізинг надає можливість промисловим суб'єктам оновлювати свої фонди на більш вигідних засадах і зосереджувати зусилля на ефективному впровадженні та опануванні нової техніки та технологій [8, с. 49].

В економічній літературі зустрічається особлива економічна категорія «інноваційний лізинг». Особливість інноваційного лізингу проявляється у тому, що він з'являється на ринку лізингових послуг одночасно з інноваційним продуктом і супроводжує увесь процес його освоєння. Фінансово-економічні відносини, які виникають з приводу здійснення лізингової операції, імплементуються в інноваційний процес, переплітаються з організаційно-правовими відносинами, що забезпечують створення та/або просування інноваційного продукту на промисловому ринку регіону та за його межами. Лізинг, як засіб інвестування інноваційного проекту, набуває нового якісного змісту, стає елементом інноваційного процесу, сам стає залежним від компонентів інноваційної діяльності, сторони лізингового договору стають учасниками інноваційного процесу, беруть безпосередню участь в управлінні та здійснюють контроль за реалізацією інноваційного проекту [8, с. 49].

У свою чергу, серед джерел фінансування НДДКР та загалом науково-технічної діяльності слід виділити два основних – державне та приватне фінансування. Бюджетне фінансування наукових досліджень здійснюється шляхом базового та програмно-цільового фінансування. Базове фінансування надається для забезпечення фундаментальних наукових досліджень за найважливішими для держави напрямками, розвитку інфраструктури науково-технічної діяльності тощо. Програмно-цільове фінансування здійснюється на конкурсній основі для: науково-технічних програм та розробок, спрямованих на раціоналізацію пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки; забезпечення проведення найважливіших прикладних науково-технічних розробок, які виконуються за державним замовленням; проектів, що виконуються в межах міжнародного науково-технічного співробітництва.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, ефективне фінансове забезпечення розвитку інтелектуального капіталу безпосередньо передбачає здійснення фінансових інвестицій у розвиток людського капіталу, науково-технічної та інноваційної діяльності. Розвиток людського капіталу насамперед забезпечується за рахунок бюджетного фінансування освіти та галузі охорони здоров'я. Серед альтернативних джерел фінансування освіти та охорони здоров'я поширення набули освітні кредити та кошти, акумульовані за рахунок обов'язкового та добровільного медичного страхування відповідно.

Фінансове забезпечення розвитку інноваційної та науково-технічної діяльності прямо залежить від інноваційної та науково-технічної політики держави та обраної нею моделі науково-інноваційного розвитку. Усі джерела фінансування інноваційної діяльності за рівнем управління поділяються на загальнодержавні, галузеві, регіональні та інституціональні. Суб'єкти інноваційної діяльності можуть отримувати фінансову підтримку у формі бюджетного фінансування та з альтернативних джерел, серед яких – банківське кредитування, банківські факторингові операції, кошти венчурних компаній та інноваційний лізинг. Серед джерел фінансування науково-технічної діяльності виділяють бюджетне фінансування та кошти приватних інвесторів. Бюджетне фінансування наукових-досліджень здійснюється шляхом базового та програмно-цільового фінансування.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на детальний аналіз стану фінансового забезпечення розвитку інтелектуального капіталу в Україні та вивчення можливості застосування зарубіжного досвіду з метою покращення ситуації.

Список літератури

1. Андреев А. Региональная экономика: учебник для вузов [Текст] / Андреев А., Борисова Л., Плучевская Э. – СПб.: Питер, 2012. – 464 с.
2. Боткин И. О. Источники финансирования инновационной деятельности [Текст] / И. О. Боткин, Л. Г. Ким // Вестник Удмуртского университета. – 2013. – Вып. 1. – С. 19-23.
3. Драган О. Освітні кредити як форма фінансування вищої освіти [Текст] / О. Драган // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Економіка. – 2009. – №112. – С. 55-58.
4. Ілляшенко С. М. Інноваційний менеджмент: підручник [Текст] / Ілляшенко С. М. – Суми: ВТД – Університетська книга, 2010. – 344 с.
5. Ілляшенко Т. О. Проблеми та перспективи фінансування освіти і науки в Україні в умовах економічної кризи [Текст] / Т. О. Ілляшенко, І. О. Радіонова // Механізм регулювання економіки. – 2010. – №1. – С. 223-228.
6. Мухамедьяров А. М. Инновационный менеджмент: учебное пособие. – 2-е изд. [Текст] / Мухамедьяров А. М. – М.: ИНФРА-М, 2008. – 137 с.
7. Оголева Л. Н. Инновационный менеджмент: Учебное пособие [Текст] / Оголева Л. Н. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 238 с.
8. Палехова Л. Л. Роль інноваційного лізингу в активізації розвитку промислового регіону [Текст] / Л. Л. Палехова // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – №3. – Т.2. – С. 47-50.
9. Пересада А. А., Майорова Т. В. Управління банківськими інвестиціями: Монографія [Текст] / А. А. Пересада, Т. В. Майорова. – К.: КНЕУ, 2005. – 388 с.
10. Пугановская Т. И. Исследование использования венчурного капитала как источника инновационных инвестиций [Электронный ресурс] / Т. И. Пугановская, Т. В. Елисеева // Проблемы региональной экономики. – №24. – 2012. – Режим доступа: <http://regec.ru/articles/2011/vol4/2pdf>.
11. Цопа Н. В. Мировые подходы финансирования инновационного развития [Текст] / Н. В. Цопа // Экономика и управление. – 2005. – №4-5. – С. 116-120.
12. Чабан В. Г. Складова інноваційної інфраструктури: венчурний капітал [Текст] / В. Г. Чабан // Фінанси України. – 2005. – №4. – С. 35-40.

References

1. Andreev, A., Borisova L., & Pluchevskaja, Je. (2012). *Regional'naja jekonomika: uchebnik dlja vuzov* [The regional economy: textbook for universities]. SPb: Piter [in Russian].
2. Botkin, I.O., & Kim, L.G. (2013). Istochniki finansirovaniya innovacionnoj dejatel'nosti [Sources of financing of innovative activity]. *Vestnik Udmurtskogo universiteta – Bulletin of Udmurt University*, 1, 19-23 [in Russian].
3. Drahan, O. (2009). Osvitni kredyty yak forma finansuvannia vyshchoi osvity [Educational loans as a form of financing of higher education]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. T. Shevchenka. Ekonomika – Bulletin of Kiev National University named after Taras Shevchenko. Economy*, 112, 55-58 [in Ukrainian].
4. Illiashenko, S.M. (2010). *Innovatsiinyi menedzhment: pidruchnyk* [Innovation Management: textbook]. Sumy: VTD – Universytetska knyha [in Ukrainian].
5. Illiashenko, T.O., & Radionova, I.O. (2010). Problemy ta perspektyvy finansuvannia osvity i nauky v Ukraini v umovakh ekonomichnoi kryzy [Problems and prospects of financing education in Ukraine in the economic crisis]. *Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky – Mechanism of economic regulation*, 1, 223-228 [in Ukrainian].
6. Muhamed'jarov, A.M. (2008). *Innovacionnyj menedzhment: uchebnoe posobie* [Innovation management: a tutorial]. M.: INFRA-M [in Russian].
7. Ogoleva, L.N. (2002). *Innovacionnyj menedzhment: uchebnoe posobie* [Innovation Management: a tutorial]. M.: INFRA-M [in Russian].
8. Paliekhova, L.L. (2010). Rol innovatsiynoho lizynhu v aktyvizatsii rozvytku promyslovoho rehionu [The role of innovative leasing in the revitalization of development of the industrial region]. *Visnyk*

- Khmelnyskoho natsionalnoho universytetu* – Bulletin of Khmelnytsky National University, 3, 47-50 [in Ukrainian].
9. Peresada, A.A., Maiorova, T.V. (2005). *Upravlinnia bankivskymy investytsiiamy: Monohrafiia [Management of bank investments: Monograph]*. K.: KNEU [in Ukrainian].
  10. Puganovskaja ,T.I.& Eliseeva T.V. (2012). Issledovanie ispol'zovanija venchurnogo kapitala kak istochnika innovacionnyh investicij [The Investigation of using venture capital as a source of innovation investments]. *Problemy regional'noj jekonomiki – Problems of regional economy*, 24. Retrieved from <http://regec.ru/articles/2011/vol4/2pdf> [in Russian].
  11. Copa, N.V. (2005) Mirovye podhody finansirovanija innovacionnogo razvitija [Global approaches to financing innovative development]. *Jekonomika i upravlenie – Economics and Management*, 4, 5, 116-120 [in Russian].
  12. Chaban, V.H. Skladova innovatsiinoi infrastruktury: venchurnyi kapital [The component of the innovation infrastructure: venture capital]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 4, 35-40 [in Ukrainian].

Galyna Kozinets, Postgraduate

Kirovohrad National Technical University, Kirovohrad, Ukraine

Financial Support for the Development of Intellectual Capital

The main task of the article consists in investigation of basic and alternative sources of financial support the development of intellectual capital.

The peculiarities of the financial support the development of intellectual capital through the research of the sources of financing its main components: human capital, innovation, scientific and technical activities were examined in the article. Also the author gives his own definition of the notion «financial support for human capital development». During the investigation both domestic and foreign experience of the financing development of main components of intellectual capital were analyzed.

The development of human capital is ensured by budgetary funding and financial resources from alternative sources, including educational loans and funds from the obligatory and voluntary medical insurance. Financial support for innovation and scientific and technical activities are realizing on account of budget, bank lending, bank factoring, funds of venture companies, innovative leasing and wherewithal of private investors.

financial support for human capital development, educational loan, bank lending of innovative activity, venture financing, innovative leasing

Одержано 30.04.15

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 656.2

І. В. Лантух, доц., канд. екон. наук

Харківський національний автомобільно-дорожній університет, Харків, Україна

Будівництво вітчизняної залізниці та розвиток її інфраструктури наприкінці XIX ст.

У статті обґрунтовується економічна необхідність спорудження в Україні наприкінці XIX ст. залізниці та її інфраструктури, що знайшло своє вираження у будівництві під'їзних колій, які забезпечували ритмічність та ефективність роботи всієї залізниці в цілому. Досліджено їх значення для промислового розвитку різних регіонів України.

залізниця, під'їзні колії, інфраструктура залізниць, державне фінансування, залізничні тарифи

И. В. Лантух, доц., канд. экон. наук

Харьковский национальный автомобильно-дорожный университет, Харьков, Украина

Строительство отечественной железной дороги и развитие ее инфраструктуры в конце XIX ст.

В статье обосновывается экономическая необходимость сооружения в Украине в конце XIX ст. железных дорог и их инфраструктуры, которая нашла свое выражение в строительстве подъездных путей, обеспечивающих ритмичность и эффективность работы всей железной дороги в целом. Исследовано их значение для промышленного развития разных регионов Украины.

железная дорога, подъездные пути, инфраструктура железных дорог, государственное финансирование, железнодорожные тарифы

Постановка проблеми. Перехід до капіталістичного способу виробництва та початок розвитку ринкових відносин в Росії, в тому числі і в Україні, пов'язують з реформою 1861 року. Такий перехід відбувався за досить специфічних умов, серед яких можна виділити, перш за все, те, що на початку другої половини XIX ст. внутрішній ринок країни був надзвичайно нерозвинений. Це зумовлювалося такими причинами, як: низька концентрація населення, відсутність шляхів сполучення, особливо залізниць, в більшості регіонів країни, збереження в багатьох місцях натуральної форми господарювання, низька купівельна спроможність населення.

Але протягом другої половини XIX ст. в економіці Росії, а отже і в Україні, відбулися істотні прогресивні зрушення і зміни. Промисловість із мануфактурної перетворилася у фабрично-заводську. Досягнутий на цьому шляху технічний і соціальний прогрес зумовив значне зростання виробництва в усіх основних галузях капіталістичної індустрії. Промисловість стала однією з провідних галузей народного господарства країни.

Актуальність наукового дослідження обумовлюється тим, що важливою складовою економічного зростання країни з середини XIX ст. стало будівництво залізниць, адже цього вимагало виробництво, сільське господарство, гірничодобувна промисловість тощо. Протягом 1865-1900 рр. залізнична мережа Росії зросла з 3500 до 56130 км, а в Україні – з 227 до 8417 км [9, с. 105, 145; 3, с. 173]. Якщо у 1865 р. їх протяжність залізниці становила лише 6 % загальної довжини залізниць в Росії, то на початку 1900 р. вона збільшилася до 16 %. Щільність залізниць (на кожні 1000 кв. км) у 1900 р. в Україні (16,8 км) була вищою, ніж у середньому по Росії (9,9 км) [13, с. 97].

За цим показником Донецько-Придніпровський район поступався лише Російському центру. Разом з тим, розширення залізничної мережі відбувалося нерівномірно, хвилюподібно, а найбільш високі темпи приросту було досягнуто саме в 60-х та 90-х роках XIX ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про зацікавленість науковців проблемою облаштування залізниць та їх інфраструктурою в досліджуваний період свідчить низка праць С. Кульчицького, Р. Белоусової, Т. Дерев'янкіна, А. Хахлюка тощо [4; 7; 13]. Проте, в цих дослідженнях увага концентрується на спорудженні залізниць, тоді як проблема інфраструктури самої залізниці майже залишається за межами дослідницьких інтересів.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження необхідності та економічного обґрунтування будівництва в Україні залізниці та створення її інфраструктури, що виражалось у спорудженню під'їзних колій, які забезпечували ритмічність та ефективність роботи всієї залізниці.

Виклад основного матеріалу. У світі залізниці будувалися різними як за масштабом, так і за призначенням. Вони мали як місцеве, так і загальнодержавне значення і ставали своєрідним «нервом» економіки, об'єднуючи різні райони та регіони країни між собою. Проте, в Україні в досліджуваний період будувалися в основному залізниці місцевого призначення.

Будівництво залізниць намагалися здійснювати після ретельного дослідження та вивчення цього питання. Так, у 1889 р. було закінчено проектування Єлецько-Донецької залізниці. Лінія проекрованої дороги проходила із міста Єлець до ст. Краматорівка Донецької залізниці через такі міста, як Старий Оскол, Новий Оскол, Валуйки, Куп'янськ і Слов'янськ і включала так звану «малу залізницю» від м. Слов'янська до станції тієї ж назви Азовської залізниці. Довжина лінії від Єльця до Краматорівки складала 483 версти, від Єльця до ст. Слов'янськ Азовської залізниці – 474 версти.

Будівництво Єлецько-Донецької залізниці (протяжністю 957 верст) було надзвичайно актуальним для місцевого населення (приватних осіб, сільських громад), а тому міста пропонували безкоштовно землі під обладнання станції. Цей район дуже потребував будівництва залізниці, оскільки, перш за все, це був землеробський район, один із кращих у країні, що відпускав в середньому 10 млн. пудів щорічно хлібних вантажів. Завдяки спорудженню залізниці, одне лише сільське господарство виграло б не менш 1 млн. крб. щорічно на здешевленні вартості гужової доставки до станцій і на збільшенні ціни хліба на місцях. У цей час ціни на місцях були досить низькі, тому що скупщики хліба, які були невпевнені у швидкій його доставці на станцію залізниці, що була розташована за 100-120 верст, вираховували із ціни продукту не тільки вартість провозу до станцій, але й величину ризику далекої доставки. Наприклад, жито у 1888 р. купувалося в селах цього району по 15-18 коп. за пуд, і це була надзвичайно низька ціна, яка зовсім могла знищити певне значення багатого урожаю [5].

Лозово-Київська залізниця, що проектувалася у 1890 р., була надзвичайно важлива для України, а особливо - для Полтави. Полтавське земство було зацікавлене в її будівництві, тому що з 425 верств проекрованої дороги лише 25 верств із обох кінців виходило за межі полтавської губернії, інші ж 375 верств покривали саму губернію. Від цієї дороги очікували багато чого і, насамперед, підвищення ціни на хліб. Проблема падіння ціни на хліб була надзвичайно важливою і актуальною для всієї сільськогосподарської України того часу і, перш за все, для Полтавської губернії з таких причин: по-перше, тому що вона тільки й жила майже одним вирощуванням хліба, а, по-друге, які б не були низькі ціни на хліб у різних пунктах землеробської

Росії, на Полтавщині він був неодмінно нижче, навіть за цей низький рівень. Такій ситуації сприяло те, що губернія лежала на «демаркаційній» лінії між чорноморськими та балтійськими портами і за умовами збуту знаходилася далеко і від перших, і від других. Найближчий порт Миколаїв замерзав на три зимових місяця, а тому вигіднішим було везти хліб з Полтавської губернії на Лібаву, незважаючи на необхідність сплачувати фрахт за 800 зайвих верст. Нова Лозово-Київська залізниця повинна була з'єднати Полтавську губернію із містом Севастополь, але ціни на хліб в цілому від цього не підвищувалися. Єдиною позитивною тенденцією було те, що завдяки будівництву нової залізниці місцеві ціни в Полтавській губернії зрівнювалися з цінами сусідніх губерній. Отже, з огляду на вищезазначене ця залізниця могла мати тільки місцевий інтерес.

Що стосується донецького кам'яного вугілля, то нова дорога відкривала новий прямий шлях для збуту на Київ, тому що проєктована дорога йшла майже із самого центру кам'яновугільного району України. Враховуючи фінансову сторону даного питання, будівництво цієї залізниці було вигідним. За попередніми розрахунками валовий збір проєктованої дороги по завезенню, вивезенню, транзитному, місцевому й пасажирському рухам повинен був становити 3153681 крб., тобто по 7 420 крб. на версту на рік. Якщо враховувати, що вартість будівництва однієї версти складала в середньому 40 000 крб., то прибутковість основного капіталу становила 2 000 крб. або 10 %, враховуючи, що 4 000 крб. становили витрати по утриманню й експлуатації залізниці. Отже, щорічні витрати визначалися у 6000 крб. з версти [8] і таким чином дорога була прибутковою. Разом з тим, вважалося, що ця дорога не могла мати загальнодержавного значення, її будівництво - це тільки, так званий, місцевий інтерес, інтерес трьох губерній: Полтавської, Харківської та Київської.

У квітні 1895 року комісія з будівництва нових залізниць розглядала проєкти по спорудженню нових залізниць від ст. Попасна до ст. Микитівки (або Горлівки) довжиною всього 43 версти, які передбачалося побудувати коштами товариства Південно-східної залізниці. Комісією було визнано доцільним спорудити двоколійну лінію від Попасної до Микитівки, довжиною в 43 версти, щоб отримати Кільцеву залізницю в східній частині Донецького басейну: Дебальцеве – Хоцапетовка – Микитівка. Крім свого значення, як складової частини кільцевої залізниці, нова лінія Попасна – Микитівка повинна була мати місцеве значення, тому що проходила вздовж найбагатших родовищ кам'яного вугілля і забезпечувала його максимальне відвантаження [6].

Залізничне будівництво, що сягало значних масштабів, вимагало адекватних джерел фінансування. При створенні залізничної мережі Російської імперії, до складу якої входила в цей час і Україна, сумарний обсяг капітальних вкладень до 1914 року досяг 7,7 млрд. золотих карбованців, з яких 5,6 млрд. крб., або 73 % припадало на частку державної казни. Загальна довжина приватних залізниць в цей час становила 22-23 тис. км, але їх частка в загальнодержавній мережі у 1883 р. знизилася у 4 рази, а у 1913 році із 93% до 32 %. Це дало змогу сконцентрувати управління залізницею країни в руках уряду [1, с. 86-89].

Можна стверджувати, що створення такого значного залізничного господарства було результатом взаємодії трьох потужних векторів розвитку: економіки, організації та фінансування. Якщо у 1870-1874 рр. на Україні залізницями перевозилося в середньому на рік 121 млн. пудів вантажів і 2,3 млн. пасажирів, то у 1895-1899 рр. – 1414 млн. пудів і 13,3 млн. осіб (відповідно, у 11,7 і 5,8 рази більше). Частка українських залізниць за вказані роки підвищилася із 13% до 25% у перевезенні вантажів, а у перевезенні пасажирів – з 12% до 17% [3, с. 173].

Економічна політика царського уряду, яка була спрямована на будівництво та розвиток стратегічних галузей важкої промисловості, а також і залізниць, призвела до стрімкого розширення державного фінансування останніх. Причому форми такого фінансування, як основи державної підтримки зазначених галузей, були досить різноманітними. Серед них можна виділити такі: державні гарантії, участь державних фінансів у створенні капіталів підприємств, викуп державою підприємств та продаж державних підприємств приватним власникам, позики та авансування за рахунок казначейських коштів, залишення податкових платежів протягом певного тривалого часу в обороті підприємств, державні субсидії, які надавалися, як правило, у вигляді премій за кожен одиницю виготовленої продукції, закупівлі продукції за завищеними цінами, надання дозволу на безмитне ввезення обладнання і матеріалів тощо.

Важливого значення набувало питання розвитку інфраструктури залізниць. Особливо це стосувалося спорудження під'їзних колій, які мали забезпечувати ритмічність та ефективність роботи всієї залізниці. Законом від 14-го квітня 1887 р. було затверджено «Положення про під'їзні колії» [11], яким надавався самий широкий простір приватній і громадській ініціативі у справі спорудження під'їзних колій. Закон про під'їзні колії містив у собі ретельний виклад суттєвих питань їх спорудження та експлуатації, зокрема порядку орендування й відчуження земель під ці шляхи, дозволів дослідження, експлуатації шляхів та ін. Передбачалося, що під'їзні колії могли споруджуватися і утримуватися земськими установами, міськими й сільськими громадами, акціонерними компаніями, товариствами й окремими особами. За типом вони могли бути або рейкові з механічними чи живими двигунами, або мощені, та розподілятися на шляхи загального й приватного користування.

Як зазначалося в ті часи, цей закон «трохи пожвавив діяльність з обладнання під'їзних колій» [12]. Практичне пристосування їх до місцевих потреб було поставлене в повну залежність від особистої ініціативи міністрів шляхів сполучення та внутрішніх справ. Міністром шляхів сполучення ця справа була визнана як така, що має найпершу державну важливість і вимагає усю сукупність умов внутрішньої вітчизняної торгово-промислової діяльності. В циркулярі останнього про надання сприяння обладнанню під'їзних колій, насамперед, звертає на себе увага дуже важлива, у принциповому відношенні, вказівка стосовно того, що увага повинна приділятися під'їзним шляхам не тільки до станцій залізничної дороги, але також і «до інших пунктів торговельного руху». В такий спосіб, центральна влада, спираючись на закон від 14-го квітня 1887 р., намагалася викликати місцевий почин і самодіяльність не тільки для доповнення вже існуючих залізничних колій рейковими й іншого роду «живильними гілками», але й в створенні зручних шляхів в таких пунктах, де їх зовсім не було на той час. Застосування цього «почину», який відкривав широкий простір для приватної ініціативи в справі спорудження не тільки місцевих, але й загальнодержавних шляхів, дійсно, могло впливати на розвиток і покращення шляхів сполучення повсюдно в Імперії при ретельному застосуванні тих способів і засобів, на які вказувалося в циркулярах міністрів шляхів сполучення й внутрішніх справ.

Слід відмітити узгодженість думок та дій державних чиновників тих часів, що базувалося на взаємному розумінні та підтримці. В циркулярі міністра внутрішніх справ йшлося: «Установи й особи залізничної служби, незалежно від надання на місці всілякого сприяння в розробці загальних питань облаштування тієї або іншої під'їзної колії, повинні, разом з тим, усіляко сприяти будівництву дороги. З іншого боку, начальники губерній, спираючись на зазначене сприяння установ і осіб залізничного відомства, повинні були, зі свого боку, уживати всі заходи, щоб створити необхідне об'єднання й взаємодію всіх зацікавлених у цій справі установ і осіб, відповідно сумі

інтересів кожного з них» [12]. Тому міністр шляхів сполучення, оцінюючи значення громадського й приватного почину в цій важливій державній справі, категорично заявляв, що виконання такого завдання виходить за межі його відомства, тобто інакше кажучи, вимагав енергійної роботи на місцях при особистій участі місцевих фахівців і осіб, зацікавлених у проектуванні, обладнанні й експлуатації різних типів доріг.

Звичайно, не підлягає сумніву, що таке попереджувальне відношення до важливої справи двох відомств, від яких залежало усунення усіляких адміністративних перешкод до її здійснення, слугувало значним заохоченням громадської й приватної самодіяльності. Але для повного успіху справи, необхідні були й матеріальні засоби, і, насамперед, звичайно, бажано б було залучити до неї вітчизняних капіталістів. Безсумнівно, що, навіть, і при самому енергійному припливі приватних вітчизняних капіталів, їх було недостатньо для такої колосальної справи. У циркулярі міністра внутрішніх справ враховувалася й ця обставина, оскільки зазначалося: «Якщо виявиться, що й спільна діяльність не може, за місцевих умов, забезпечити достатньо коштів на спорудження, безсумнівно, необхідного шляху, то в цьому випадку може прийти на допомогу уряд, особливо якщо з подібним будівництвом збігаються і його прямі інтереси» [12].

Очевидно, що для успішного здійснення такої ініціативи, необхідна була солідарність і підтримка з боку міністерства фінансів. При цьому, насамперед, необхідно було відмежуватися від пануючого в керівних сферах упередження щодо користування іноземними капіталами. В цілому визнавалося, що користуватися такими капіталами, при нестачі власних, тобто залучати кредитні кошти з різних джерел не тільки вигідніше штучного вилучення капіталів з інших галузей вітчизняної економіки заради будівлі доріг, але й необхідно, саме, в інтересах економії державних коштів. Для задоволення висунутих вимог необхідно було здійснити експлуатацію під'їзних колій власним коштом та з використанням власних ресурсів. З іншого боку, при будівництві механічних рейкових під'їзних колій новітніх спрощених і вдосконалених типів, наприклад, дековильської, необхідне було додавання або повернення мита з різних залізничних пристроїв, що закуповувалися за кордоном, адже «дешеві» шляхи повинні були й будуватися «дешевими» коштами.

Нарешті, визнавалася можливість та необхідність наявності деяких відхилень від практикованої тоді системи централізації тарифної справи по відношенню як до під'їзних колій, так і до основних залізничних шляхів, що споруджувалися приватним способом, тим більше, що й сам Закон 8-го березня 1889 р. «Про залізничні тарифи» надавав простір для місцевого регулювання цих питань. Згідно із вищезгаданим законом тарифи повинні були обговорюватися разом із представниками залізниць, а також представниками урядових відомств, громадських установ і вчених громад, які, згідно зі своїми статутами, мали на меті піклуватися про господарські інтереси населення й про задоволення потреб торгівлі й промисловості [2].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, усе вищенаведене переконливо свідчить про те, що розвиток капіталістичної економіки в нашій країні наприкінці XIX ст. йшов досить інтенсивно. Охарактеризовані заходи в цілому сприяли становленню в країні капіталістичних відносин, прискоренню розвитку не тільки важкої промисловості, а й залізничного транспорту та його інфраструктури, які пов'язували у єдине ціле економічний розвиток різних регіонів України. Тим більше, що міністерство шляхів сполучення запропонувало всім залізницям приступити до модернізації останніх, а саме до поступового збільшення вантажопідйомності рухомого складу й довести його протягом 5 років до 900 пудів на вагон [10], що

вимагало не тільки капіталовкладень, а й інженерного розрахунку й оптимізації роботи всієї залізниці в тому числі і її інфраструктури.

Список літератури

1. Белоусова Р. Создание инфраструктуры транспорта и связи в России / Р. Белоусова // Экономист. – 1998. - № 12. – С. 83-90;
2. Временное положение о железнодорожных тарифах и об учреждениях по тарифным делам // Новости и биржевая газета. – 1889. – 9 марта. - № 64. – С. 5.
3. Гуржій І.О. Україна в системі всеросійського ринку 69-90-х років XIX ст. / І.О. Гуржій. – К.: Наук. думка, 1968. – 192 с.
4. Дерев'янкін Т.І. Промисловий переворот на Україні: Питання теорії та історії / Т.І. Дерев'янкін. – К.: Наукова думка, 1975. – 280 с.;
5. Изыскания елецко-донецкой железной дороги // Новости и биржевая газета. – 1889.- 17 сентября. - № 256. – С. 9.
6. Комиссия о новых железных дорогах // Новости и биржевая газета. – 1895. – 6 апреля. - № 95. – С. 3.
7. Кульчицкий С.В. Развитие железнодорожного транспорта на Украине в дореволюционный период : автореф. дис. на соискание научн. степени к-та экон. наук / С.В. Кульчицкий. – К, 1963, - 15 с.
8. Лозово-киевская железная дорога // Новости и биржевая газета. – 1890. – 5 марта. - № 63. – С. 4.
9. Лященко П.І. Історія народного господарства СРСР / П.І. Лященко. – Т. 2. – К.: Держполітвидав УРСР, 1952. – 690 с.
10. Новости и биржевая газета. – 1895. – 7 февраля. - № 38. – С. 11.
11. Положение о подъездных путях // Новости и биржевая газета. – 1887. - №. 149, 150, 151.
12. Развитие закона о подъездных путях // Новости и биржевая газета. – 1889. – 5 (17) ноября. - № 305. – С. 7-8.
13. Хахлюк А.М. З історії становлення залізничного комплексу України (60-90-ті роки XIX ст.) / А.М. Хахлюк // Історія народного господарства та економічної думки України: Міжвід. зб. наук. праць. – Вип. 33-34 / Редколегія: Т.І. Дерев'янкін (відп. ред.). – Київ, 2002. – С.96-104; 129-134

References

1. Belousova, R. (1998). Sozdanie infrastruktury transporta i svjazi v Rossii [The creation of transport and communications infrastructure in Russia]. *Jekonomist – Economist*, 12, 83-90 [in Russian].
2. Vremennoe polozhenie o zheleznodorozhnyh tarifah i ob uchrezhdenijah po tarifnym delam [Provisional Regulations on rail tariffs and the institutions on tariff matters]. (1889). *Novosti i birzhevaja gazeta - News and stock exchange newspaper*, 64, 5 [in Russian].
3. Hurzhij, I.O. (1968). *Ukraina v systemi vserosijs'koho rynku 69-90-kh rokiv XIX st. [Ukraine in the nationwide market in 69-90 years of the nineteenth century]*. K.: Naukova dumka [in Ukrainian].
4. Derev'iankin, T.I. (1975). *Promyslovij perevorot na Ukraini: Pytannia teorii ta istorii [The industrial revolution in Ukraine: Theory and History]*. K.: Naukova dumka [in Ukrainian].
5. Izyskaniia eiecko-doneckoj zheleznoj dorogi [Researches of Elets'kii-Donetsk railway]. (1889). *Novosti i birzhevaja gazeta - News and stock exchange newspaper*, 256, 9 [in Russian].
6. Komissija o novyh zheleznyh dorogah [Commission on new railways]. (1895). *Novosti i birzhevaja gazeta - News and stock exchange newspaper*, 95, 3 [in Russian].
7. Kul'chickij, S.V. (1963). Razvitie zheleznodorozhnogo transporta na Ukraine v dorevoljucionnyj period [The development of railway transport in Ukraine in the pre-revolutionary period]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kiev [in Russian].
8. Lozovo-kievskaja zheleznaja doroga [Lozovo-Kiev railway]. (1890). *Novosti i birzhevaja gazeta - News and stock exchange newspaper*, 63, 4 [in Russian].
9. Liaschenko, P.I. (1952). *Istoriia narodnoho hospodarstva SRSR [History of national Economy of the USSR]*. K.: Derzhpolitydav URSR [in Ukrainian].
10. Novosti i birzhevaja gazeta [News and stock exchange newspaper]. (1895). 38, 11 [in Russian].
11. Polozhenie o pod#ezdnyh putjah [Regulations on sidings]. (1887). *Novosti i birzhevaja gazeta - News and stock exchange newspaper*, 149, 150, 151 [in Russian].
12. Razvitie zakona o pod#ezdnyh putjah [The development of the law on sidings]. (1889). *Novosti i birzhevaja gazeta - News and stock exchange newspaper*, 305, 7-8 [in Russian].
13. Khakhliuk, A.M. (2002). Z istorii stanovlennia zaliznychnoho kompleksu Ukrainy (60-90-ti roky KhIKh st.) [From the history of the development of railway industry of Ukraine (60-90 years of the nineteenth

century)]. *Istoriia narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy: Mizhvid. zb. nauk. prats' - History of the economy and economic thought Ukraine: Interdepartmental technologies, Vol.33-34*, 96-104; 129-134.

Igor Lantuh, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Kharkiv National Automobile and Highway University, Kharkiv, Ukraine

The Construction of National Railway and Its Infrastructure in the End of XIX Century

The article explains the economic necessity of the railway construction in Ukraine at the end of the 19th century and service infrastructure, which resulted in the approach lines construction, which provided the entire railway system with rhythm and efficiency.

The author defines their importance for the development of a certain Ukrainian region, namely, Poltava, Kharkiv provinces, Donetsk region. It was studied their economic efficiency. While considering the question of the railway infrastructure, the author analyzed the "Regulations on the sidings," which opened up opportunities for private and public initiative to the question of its construction. Local initiative and self-activity were necessary not only to update the already existent railtrack with rail lines and other kind of rail transport branches, but also to create convenient railway lines at such sectors, where there were no lines at all. But, on the other hand, the construction was run by the state, which had a variety of, for example, forms of financing.

The Government saw the matter of the first state importance in the construction of the railway infrastructure, which requires a whole set of conditions of the inside domestic commercial and industrial activities.

railway, approach lines, railway infrastructure, public funding, rail fares

Одержано 12.05.15

УДК 336.226.11

С. В. Орлик, доц., канд. екон. наук

Кіровоградський національний технічний університет, Кіровоград, Україна

Механізм впровадження військового податку в Україні: досвід періоду Першої та Другої світових війн і сучасність

У статті розглянуто проблеми впровадження військового податку в Україні в часи Першої та Другої світових війн, а також у зв'язку з війною на Сході України (АТО). Визначено причини та наслідки впровадження військового податку з фізичних осіб. Досліджено податковий механізм справляння військового податку з фізичних осіб у різні періоди. Розглянуто повноваження та функції органів, на які покладалося адміністрування військового податку. Проведено історичні аналогії з нині діючим механізмом стягнення військового збору в Україні.

військовий податок, Перша світова війна, Друга світова війна, Україна, Російська імперія, оподаткування, податкова політика, податний інспектор, війна на Сході України (АТО)

С. В. Орлик, доц., канд. екон. наук

Кіровоградський національний технічний університет, Кіровоград, Україна

Механизм взимания военного налога в Украине: опыт периода Первой, Второй мировых войн и современность

В статье рассмотрены проблемы введения военного налога в Украине в годы Первой и Второй мировых войн, а также в связи с войной на Востоке Украины (АТО). Определены причины и последствия введения военного налога с физических лиц. Исследован налоговый механизм взимания военного налога с физических лиц. Рассмотрены полномочия и функции органов, на которые возлагалось администрирование военного налога. Проведены исторические аналогии с современным механизмом взимания военного сбора в Украине.

военный налог, Первая мировая война, Вторая мировая война, Украина, Российская империя, налогообложение, налоговая политика, налоговый инспектор, война на Востоке Украины (АТО)

Постановка проблеми. Виникнення особливих, тимчасових військових податків і зборів в податковій системі різних періодів в історії України зумовлене потребою залучення до державного бюджету додаткових фінансових ресурсів, пов'язаних із необхідністю збільшення військових витрат. Саме війни ставали каталізаторами економічних проблем нашої країни, що вказувало на недосконалість податкової системи та необхідність проведення відповідних реформ. Ретроспективний аналіз даної проблеми дозволить визначити основні тенденції та закономірності в справлянні військових податків і зборів в періоди Першої та Другої світових війн, що має позитивно вплинути на вдосконалення сучасного податкового законодавства та допоможе уникнути повторення помилок минулого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення проблеми економічної історії періоду двох світових війн в сфері оподаткування знайшло певне відображення у наукових дослідженнях. Проте, через заідеологізованість праць учених радянського періоду ці питання розглядалися доволі упереджено, хоча в деяких із них міститься значний фактичний матеріал. Серед таких досліджень слід відмітити праці М. Д. Кондратьєва, П. І. Ляшенко, Й. Т. Щербини, А. К. Кошика, М. А. Рубача, А. М. Анфімова, С. М. Дубровського, Т. М. Китаніної, В. Я. Лаверичева, А. Л. Сидорова та ін. Якісно новий етап розвитку економічної історії, який настав після проголошення незалежності України, дозволив по-новому розглянути соціально-економічне становище в Наддніпрянській Україні періоду Першої світової війни. Щодо наукового доробку сучасних вітчизняних учених, то особливе значення мають праці О. П. Реєнта, О. В. Сердюка, В. В. Шевченко, В. Р. Жвалюка та ін. Разом з тим, слід визнати, що в сучасній економічній науці відсутні комплексні дослідження вказаних проблем, що підтверджує актуальність та важливість дослідження досвіду використання інструментів оподаткування в період економічних та політичних криз.

Постановка завдання. На основі поставленої проблеми виникає необхідність вирішення таких наукових завдань: дослідити причини та наслідки введення військового податку з фізичних осіб в роки Першої та Другої світових війн; проаналізувати податковий механізм справляння військового податку з фізичних осіб та порядок його адміністрування на території України; проаналізувати місце та роль військового збору в надходженнях до державного бюджету; провести історичні аналогії з нині діючим механізмом стягнення військового збору в Україні.

Виклад основного матеріалу. Із самого початку вступу Російської імперії у Першу світову війну, постійно зростаючі витрати на воєнні потреби виявили недостатність грошових ресурсів, що поставило перед урядом завдання віднайти нові фінансові резерви. Одним із традиційних джерел «латання» бюджетного дефіциту завжди було посилення оподаткування за рахунок збільшення ставок окремих податків, зборів та інших неподаткових платежів, скасування податкових пільг, розширення кола платників та об'єктів оподаткування або ж запровадження нових військових податків.

Уже у вересні-жовтні 1914 р. уряд Російської імперії запропонував Раді Міністрів цілий пакет законодавчих актів у сфері оподаткування, які б дозволили мобілізувати значні фінансові ресурси. Так, було прийнято ряд податкових законів, які стосувалися підвищення ставок окремих податків і зборів, таких як: акцизу на цукор (збільшено з 1 руб. 75 коп. до 2 руб. за пуд), на нафтопродукти (збільшено з 60 коп. до 90 коп. за пуд) [6], державного податку з нерухомого майна в містах і містечках, крім Царства Польського (збільшено з 6% до 8%) [7], промислового податку (збільшено на 50%), збору за станові купецькі свідоцтва, всіх можливих місцевих зборів, які справлялися з ціни промислових свідоцтв, державного квартирного податку (збільшено на 50%) [7], мита із застрахованого майна (збільшено на 50%), простого гербового

збору (збільшено з 1 руб. 20 коп. до 2 руб. з кожного аркуша та з 75 коп. до 1 руб. залежно від виду документа) та актового гербового збору [7], портових зборів (збільшено на 50%) [3]. Значно підвищилися акцизи на ряд товарів, зокрема на пресовані хлібні та пивні дріжджі, сірники як внутрішнього виробництва, так й імпортного, тютюн та цигаркові гільзи і папір, на пивоваріння та керосин [7].

Підвищення податків розглядалося органами влади як неминуче явище. Саме військові події спонукали до надзвичайних заходів зі встановлення особливого військового податку з вантажів, у т.ч. і з товарів першої необхідності, які перевозилися залізничним транспортом. Саме введення Положення «Про встановлення тимчасового податку з вантажів, що перевозяться пасажирською, великої та малої швидкості залізницями» [4] значно підвищило ціни на товари для кінцевих споживачів. Так, в місцевій газеті «Голос Півдня» №314 від 23 грудня 1914 року, яка виходила у м. Єлисаветграді Херсонської губернії (нині м. Кіровоград), щодо поставок вугілля відмічалось: «в цілому, за настроями ринку, було з'ясовано, що ціни на вугілля не є високими, і якщо вугілля доходить до споживача за високими цінами, то це лише тому, що встановлені високі ціни на дублікати, внаслідок значних непрямих податків, пов'язаних з навантаженням» [9, с. 3].

Подібна ситуація складалася і з іншими товарами, які транспортувалися залізничним транспортом. Як наслідок, ріст цін та скорочення перевозок імпортних товарів призвів до зменшення сукупних доходів від казенних залізничних доріг. Крім того, в листопаді 1914 року було введено «тимчасовий воєнний податок» у розмірі 25% від встановлених тарифів на вартість квитків пасажирських перевезень всіх класів і це при тому, що тарифи вже були обтяжені 15% державним збором з вартості пасажирських квитків [5].

Таким чином, збільшення ставок оподаткування по різних видах податків і зборів, певним чином, виконувало фіскальну функцію, але одночасно збільшило податкове навантаження на платників податків і, як наслідок, вплинуло на стрімкий ріст цін на товари та послуги, що погіршило соціально-економічне становище населення, саме на яке і було покладено весь тягар війни.

Через важкий стан економіки, масові мобілізації працездатного населення вищезазначені заходи, які вживалися імперським урядом на початку війни, не дали очікуваних результатів. Надходження податків до бюджету мали тенденцію до зменшення: «надходження доходів до бюджету в другій половині 1914 року скоротилося у порівнянні з першою половиною року на 519 млн. руб», а в 1915 році «недобір всіх доходів проти проекту розпису на 1914 рік склав 674 млн. руб. або 19%» [15].

Подальше збільшення податків було неможливим адже податковий тягар на населення досяг свого максимуму. А якщо врахувати негативні наслідки для бюджету від введення на початку війни «сухого» закону «Про продовження заборони продажу спирту, вина та вино-горілчаних виробів для місцевого споживання в Імперії до закінчення воєнного часу» [8], то втрати дохідної частини бюджету від заборони продажу алкогольних напоїв склали за 1914 рік – 936 млн. руб. Урядовці прораховували, що сума втрат і в 1915 році мала складати близько 1 млрд. руб., тому пошуки компенсаційних резервів були нагальними. У січневому номері 1915 року газети «Російські відомості» з цього приводу зазначалося: «звідси і йдуть пошуки повернення втраченого казною мільярда переважно шляхом обкладення широких верств населення та предметів першої необхідності. «П'яний» мільярд повинен перетворитися в сірникові, цукрові, керосинові, хлопкові, хлібні, м'ясні і т. ін. та тому подібні десятки та сотні мільйонів рублів, що надходять від нових додатків. Ніхто не

стане сперечатися проти необхідності нових податків взагалі» [18]. Отже, ніяких нових податкових реформ не передбачалося і лише за рахунок збільшення існуючих податкових платежів та введення нових малоефективних податків «міністерство фінансів очікує на майбутній рік (1915 р.) надходження від нового натиску податного гвинта за старими нарізками 502,6 млн. рублів» [18]. Відповідно прогнозований недобір бюджетних коштів на 1915 р. складав біля 500 млн. руб.

Враховуючи те, що імперія входила у Першу світову війну зі старою податковою системою, яка не була переведена на прибутковий принцип, а ще базувалась на архаїчному подушному оподаткуванні нижчих класів з певними елементами майнового оподаткування, доходи вищих класів залишилися поза оподаткуванням. Резерви прибуткового оподаткування були очевидними, але не досяжними через пряму незацікавленість заможних верств та владних органів у прийнятті необхідних законів. У імперських урядових та наукових колах ще до початку війни, десятиліттями, обговорювалися різні проекти законів «Про держаний прибутковий податок», але прийняти його змогли лише 6 квітня 1916 р. з перспективою вступу в дію з 1 січня 1917 р.

Одним з оперативних способів мобілізації доходів до бюджету стало введення нового особистого військового податку, який мали сплачувати військовозобов'язані чоловіки, що з різних причин звільнялися від призову на військову службу. Військовий податок було запроваджено положенням Ради Міністрів «Про встановлення військового податку» [1] від 19 квітня 1915 р. (далі – Закон «Про встановлення військового податку»), яке вступало в дію з 1 січня 1915 р. Цим законом платниками військового податку було визначено такі категорії осіб:

а) зарахованих в ополчення першого і другого розряду (було визначено, що ополчення складалося з чоловічого населення, яке здатне було носити зброю і не було зараховане до діючого війська, призовного віку до 43 років включно, при цьому сухопутне ополчення поділялося на 2 розряди);

б) звільнених від військової повинності відповідно до статей 79, 79-1 та 79-3, 82 Статуту про військову повинність (священослужителі, запас флоту визначених військово-морських спеціальностей)[11, с.19–20, 22–23];

в) прийнятих на дійсну службу, але звільнених з війська раніше терміну вислуги служби, внаслідок зміни їхнього сімейного стану, зокрема, особи, які були звільнені з військової служби через визначення їх єдиним працездатним членом сім'ї, та особи не внесені в призовні списки (ст. 56, 181-7 Статуту про військову повинність [11, с. 11, 42]) та через втрату здатності нести військову службу, що в подальшому були зараховані при звільненні в ополчення другого розряду;

г) котрі ухилялися від військової повинності і вже не підлягали призову у зв'язку з досягненням ними тридцятичотирьохрічного віку до часу їхнього виявлення, якщо вони були звільнені від військової служби із зарахуванням до ополчення першого чи другого розряду.

Військовий податок планувалося стягувати протягом 18 років після його введення. Від сплати даного податку звільнялися платники після досягнення ними сорокатрьохрічного віку, а також у випадку визнання втрати ними працездатності або призову на дійсну військову службу в мирний чи воєнний час або зміни підданства платником.

Ставки оподаткування військовим податком встановлювалися у твердих сумах за рік і мали ознаку прогресивного оподаткування. Залежно від річного доходу платника податків ставки становили:

1) при річному доході до 1000 руб. – 6 руб.;

- 2) при річному доході з 1000 руб. до 5000 руб. – 25 руб.;
- 3) при річному доході з 5000 руб. до 10000 руб. – 50 руб.;
- 4) при річному доході з 10000 руб. до 20000 руб. – 100 руб.;
- 5) при річному доході понад 20000 руб. – 200 руб.

З метою забезпечення стягнення військового податку у кожному повіті і місті, де існували, відповідно, повітові та міські з військової повинності присутствія, створювалися особливі (спеціальні) повітові і міські з військового податку присутствія, а в кожній губернії – губернські з військового податку присутствія. До складу повітових з військового податку присутствій входили: місцевий податний інспектор, делегований член повітової земської управи; в містах, в яких не було присутствія з військового податку (міста повітового значення) – один делегований член міської управи або міської думи та чотири представники з місцевих жителів, обраних на три роки повітовими міськими зборами, а для групи міст – додатково по два представники місцевих жителів з кожного міста. У містах, в яких створювалися окремі присутствія з військового податку, до їх складу входили: місцевий податний інспектор, два делегованих члени міської управи та чотири представники з місцевих жителів, обраних на три роки міською думою. Головою міського присутствія з військового податку мав бути міський голова або президент міста. Діловодство (в т.ч. облік та звітність) в повітових та міських з військового податку присутствіях покладалося на податного інспектора.

Губернські з військового податку присутствія утворювалися під головуванням керуючого місцевою казенною палатою та складалися з голови губернської земської управи або одного делегованого члена цієї управи, міського голови, міського старости або президента губернського міста, або одного з обраних членів міської управи чи міської думи та чотирьох представників з місцевих жителів обраних на три роки. Діловодство (в т.ч. облік та звітність) губернських з військового податку присутствія покладалося на місцеві казенні палати.

Закон «Про встановлення військового податку» [1] визначав порядок взаємодії повітових і міських з військової повинності присутствій та повітових і міських з військового податку присутствій та «воїнських начальників» щодо надання необхідної інформації в установлені терміни для формування списків платників військового податку.

Як зазначалося вище, сума військового податку, яка підлягала сплаті, визначалася відповідно до розміру річного доходу, який платник податків зобов'язаний був відобразити у заяві встановленої форми та надати у відповідні повітові чи міські з військового податку присутствія у термін до 1 квітня. Бланки заяв надавалися платникам податків безкоштовно. В них зазначалися такі відомості: «Маю честь повідомити ... повітове з військового податку присутствіє, що в минулому році мною були отримані нижчезазначені доходи від належного мені:

- нерухомого майна;
- від торгово-промислових закладів;
- від грошових капіталів;
- від служби в урядових, суспільних, станових та приватних закладах;
- від інших особистих занять;
- від інших джерел доходу» [14, с. 128].

У заяві зазначалися також місце проживання та вид діяльності заявника (декларанта).

Якщо платник податків не подавав до відповідного присутствія заяви, то відповідні присутствія могли самотійно «на підставі всіх наявних у них відомостей та

даних про майновий стан платників та про розмір доходів в попередньому окладному році» [1, с. 31] визначити суму податкового зобов'язання до сплати. Термін нарахування податку був встановлений протягом шести тижнів з моменту отримання списків платників податків від присутствій з військової повинності. Платникам податків окладні листи вручалися волосними правліннями чи поліцією протягом двох тижнів.

Військовий податок повинен був вноситися до казначейства у термін до 15 жовтня кожного року. Платники податків, яким окладні листи були розіслані після 15 серпня, зобов'язані були сплатити податок протягом двох місяців з дня вручення їм окладних листів.

Податок, який не був сплачений в установлені терміни, зараховувався в недоїмку, стягнення якої здійснювалося поліцією. В Статуті Цивільного судочинства зазначалося, що «стягнення недоїмок може бути звернено поліцією на належне платнику податку рухоме майно за виключенням предметів, вказаних в статтях 973 та 974 Статуту» [10, с. 213 – 214]. Так, ні в якому разі не підлягали арешту такі особисті речі, як одяг, посуд (в необхідній кількості для щоденного використання), постіль та ліжка, життєво необхідні запаси та дрова (в розрахунку на 1 місяць), особисті папери (крім векселів, акцій, облігацій, процентних паперів). У випадку відсутності будь-якого іншого майна арешту підлягали: землеробні засоби (машини та інструменти), робоча і домашня худоба; запаси зернового хліба, сіна та соломи відповідно в межах потреб для наступного посіву та утримання людей і робочої худоби до нового врожаю; книги, інструменти та засоби необхідні для повсякденних професійних потреб.

Якщо до 1 січня наступного року недоїмка не погашалася за рахунок рухомого майна, то поліція мала повноваження проводити опис нерухомого майна у встановленому порядку, який визначався Положенням про стягнення по безспірним справам казни [1, с. 32 – 33].

Первинні скарги платників військового податку приймалися відповідними повітовими і міськими присутствіями протягом місячного терміну з дати отримання окладного листа. Вторинні скарги на постанови повітових і міських присутствій подавалися відповідному губернському присутствію в двохмісячний термін з дня отримання постанови, що оскаржувалася. Постанови губернського присутствія щодо розміру податку визнавалися остаточними і оскарженню не підлягали, а скарги з інших предметів оскарження у двохмісячний термін направлялися до Правлячого Сенату з подальшим поданням Міністру фінансів із супровідними поясненнями Правлячого Сенату. Слід відмітити, що подання скарги не призупиняло стягнення військового податку з платника податків.

Отже, при введенні вищезазначеного військового податку визначальним було те, що перелік платників податків та об'єкт оподаткування не потребував довгострокової підготовки. Списки платників військового податку формувалися на підставі даних уже діючих повітових та міських з військової повинності присутствій, а доходи визначалися за відповідними деклараціями (заявами) платників податків. Таким чином, слід відзначити, що затрати на адміністрування цього податку мали бути збалансованими з доходами, які очікувалися від його впровадження.

Водночас, можна констатувати, що значних надходжень від впровадження цього податку до бюджету уряд навіть не планував отримати. Так, на 1915 рік очікувалося надходжень всього 10 млн. руб., із них значна частина була визнана як недоїмка, а тому міністерство фінансів на 1916 рік запланувало ще меншу суму – в розмірі 7,8 млн. руб. У загальній сумі прямих податків 1916 року, які складали 1503,9 млн. руб., питома вага

військового податку становила лише 0,5% [14, с. 131], а в загальних доходах державного бюджету цей відсоток взагалі був мізерний.

Тому в цілому введення військового податку не змогло вирішити фінансові проблеми уряду Російської імперії через свою малозначущість для доходів бюджету. Але він певною мірою виступив у ролі «пілотного проекту» прибуткового оподаткування, і це дозволило врахувати помилки в його адмініструванні при прийнятті у квітні 1916 року Закону «Про державний прибутковий податок». Так, через механізм прогресивного оподаткування відбулося несподіване досягнення: на доходи більш заможного населення в пропорційному збільшенні твердої ставки податку, а для непрацездатних осіб були вперше застосовані пільги. Запровадження своєрідного декларування доходів у вигляді заяв за встановленою формою можна оцінити позитивною практикою, характерною саме для прибуткового оподаткування.

Громадськість покладала надії на реформаторські спроби царського уряду у сфері оподаткування, які базувались на прибуткових основах. Щойно після прийняття Закону «Про встановлення військового податку», у травневій 1915 року єлисаветградській газеті «Голос Півдня» відмічалось, що «новий податок побудований на абсолютно правильному принципі пропорційного прибуткового обкладання та звільнення від податку неіснуючих та непрацездатних. На черзі в нас стоїть загальна перебудова податкової системи, та було б бажаним, щоб цей принцип прибутковості обкладання та звільнення неіснуючих та непрацездатних був покладений в її основу» [2].

Разом з тим, у процесі практичного застосування Закону «Про встановлення військового податку» було виявлено ряд недоліків, які змусили визнати невдачу цього проекту, а міністр фінансів підкреслив, що в «в даний час це недосконала форма обкладання з низки причин, по-перше, оподаткування планувалося за принципом доходності, але в казенних палатах та присутствія відсутні точні дані про прибутки, а заяви про доходи, які подаються, не вимагали перерахунку та перевірки і т. ін.; а по-друге, в 1916 році був введений справжній прибутковий податок, і наявність подвійного прибуткового оподаткування було просто неприпустимим» [14, с.132]. В подальшому, через політичні обставини (лютнева революція та жовтневий більшовицький переворот 1917 року) з початку 1919 року відбулося припинення стягнення військового податку.

Слід відмітити, що практика введення військового податку застосовувалася і в радянський період, під час Другої світової війни. Так, зокрема, Указом Президії Верховної Ради СРСР від 29 грудня 1941 р. «Про військовий податок» [17] з 1 січня 1942 р. було запроваджено військовий податок, який базувався на прибутковому принципі із застосуванням прогресивної шкали оподаткування. До платників військового податку були включені робітники та службовці та прирівняні до них за оподаткуванням прибутковим податком громадяни, а також літератори та робітники мистецтва («рабочие и служащие и приравненные к ним по обложению подоходным налогом граждане, а также литераторы и работники искусства»). Податок сплачувався за такими розмірами (табл. 1). Колгоспники та одноосібники сплачували податок в розмірі від 150 до 600 руб. з кожного члена господарства [17].

Сучасна практика оподаткування не стала винятком. Законом України від 31.07.2014 р. № 1621-VII «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України» [12], з 3 серпня 2014 року в Україні тимчасово, до набрання чинності рішення Верховної Ради України про завершення реформи Збройних Сил України, було запроваджено військовий збір.

Таблиця 1 – Ставки військового податку

Розмір річного заробітку	Розмір військового податку
До 1800 руб.	120 руб.
Від 1800 руб. до 2400 руб.	180 руб.
Від 2400 руб. до 3600 руб.	240 руб.
Від 3600 руб. до 4800 руб.	360 руб.
Від 4800 руб. до 6000 руб.	480 руб.
Від 6000 руб. до 7200 руб.	660 руб.
Від 7200 руб. до 8400 руб.	780 руб.
Від 8400 руб. до 9600 руб.	900 руб.
Від 9600 руб. до 10800 руб.	1020 руб.
Від 10800 руб. до 12000 руб.	1140 руб.
Від 12000 руб. до 14400 руб.	1320 руб.
Від 14400 руб. до 16800 руб.	1560 руб.
Від 16800 руб. до 19200 руб.	1800 руб.
Від 19200 руб. до 21600 руб.	2040 руб.
Від 21600 руб. до 24000 руб.	2280 руб.
Понад 24000 руб.	2700 руб.

Джерело: складено автором з використанням [17].

Подальше удосконалення механізму здійснення військового збору та продовження термінів його стягнення знайшло відображення у Законі України від 28 грудня 2014 року № 71-VIII «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» [13], який набрав чинності з 01.01.2015 р. Об'єктом оподаткування цим збором визначено загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід фізичних осіб, який включає в себе перш за все доходи у формі заробітної плати, інших заохочувальних та компенсаційних виплат та будь-яких інших виплат фізичним особам. Ставку військового збору встановлено у вигляді відсоткової ставки у розмірі 1,5 відсотка від об'єкта оподаткування. За серпень – грудень 2014 р. до Державного бюджету України надійшло понад 2,5 млрд. грн. [16] військового збору, що складає 1,4 % податкових надходжень державного бюджету відповідного періоду або 0,74 % загальних річних надходжень Державного бюджету. Зазначені суми є незначними, але за рахунок розширення кола платників податків та об'єктів оподаткування надходження цього податку до бюджету в 2015 році буде збільшено.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі проведеного історичного аналізу доведено, що всі розглянуті військові податки і збори відносилися до прямого оподаткування, оскільки базувалися на прибуткових основах у визначенні об'єкта та бази оподаткування. Податковий тягар сплати військового збору покладался на всіх фізичних осіб, які отримували доходи, крім періоду Першої світової війни, коли прибуткове оподаткування було не розвинуте і платниками було визначено лише військовозобов'язаних чоловіків, які з різних причин звільнялися від призову на військову службу. У процесі встановлення ставок оподаткування військовими податками і зборами прослідковується аналогія способу визначення ставок у той чи інший період, який застосовувався для обчислення прибуткового податку: в імперський період (Закон від 6 квітня 1916 р. «Про державний прибутковий податок») – прогресивна шкала оподаткування; в радянський період (Закон від 4 квітня 1940 р. «Про прибутковий податок з населення») – прогресивна шкала оподаткування; в сучасній Україні (Податковий кодекс України) – пропорційна відсоткова ставка. Затрати на адміністрування розглянутих військових податків в цілому були економічно виправданими, хоча й не давали значних доходів для державного бюджету.

Таким чином, під час запровадження військових податків в умовах двох світових

воєн та сучасної війни на Сході України (АТО) головними умовами завжди були оперативність і малозатратність їхнього введення та адміністрування. Для цього необхідно було встановлювати стабільні, напрацьовані об'єкти оподаткування і визначитися з реальним колом платників податків. І саме визначення об'єктивних передумов дотримання цих двох принципів (оперативність та малозатратність) потребують подальших досліджень, враховуючи необхідність постійного вдосконалення системи оподаткування нашої країни.

Список літератури

1. Важнейшие законы, указы и распоряжения военного времени: сборник в 2-х т. / [сост. Левин С. М.]. – Петроград: Издание Юридического Книжного Магазина Н. К. Мартынова, 1916. – Т.2: Апрель – декабрь 1915 г. – 1916 г. – 512 с.
2. Военный налог // Голос Юга. – 1915. – №110. – 9 травня – С.2.
3. Высочайше утверждённое положение Совета Министров от 1 ноября 1914 г. №299: №2756 «О повышении ставок портовых сборов» // СУ и РП. – Отдел первый – Офиц. изд. – СПб.: Сенатская типография, 1914. – С. 4051.
4. Высочайше утверждённое положение Совета Министров от 12 ноября 1914 г. №308: ст. №2873 «Об установлении временного налога с перевозимых по железным дорогам грузов пассажирской, большой и малой скорости» // Собрание узаконений и распоряжений правительства (далее – СУ и РП). – Отдел первый – Офиц. изд. – СПб.: Сенатская типография, 1914. – С. 4196– 4198.
5. Высочайше утверждённое положение Совета Министров от 12 ноября 1914 г. №308: ст. №2869 «О временном налоге с проезжающих по железным дорогам пассажиров, с пассажирского багажа и с перевозимых по багажным квитанциям грузов» // СУ и РП. – Отдел первый – Офиц. изд. – СПб.: Сенатская типография, 1914. – С. 4125 – 4126.
6. Высочайше утверждённое положение Совета Министров от 12 ноября 1914 г. №308: ст. №2872 «О повышении акциза с сахара и нефтяных продуктов» // СУ и РП. – Отдел первый – Офиц. изд. – СПб.: Сенатская типография, 1914. – С. 4195.
7. Высочайше утверждённое положение Совета Министров от 12 ноября 1914 г. №308: ст. №2870 «О повышении ставок некоторых видов существующего обложения и о введении новых налогов» // СУ и РП. – Отдел первый – Офиц. изд. – СПб.: Сенатская типография, 1914. – С. 4126 – 4131.
8. Высочайше утверждённое положение Совета Министров от 5 сентября 1914 г. №248: ст. №2348 «О продлении воспрещения продажи спирта, вина и виноводочных изделий для местного потребления в Империи до окончания военного времени» // СУ и РП. – Отдел первый – Офиц. изд. – СПб.: Сенатская типография, 1914. – С. 3458.
9. Еще об угле // Голос Юга. – 1914. – №314. – 23 грудня – С. 3.
10. Закон Российской империи «Устав Гражданского судопроизводства»// Свод законов Российской империи. – Книга пятая. – Т. XVI - неофиц.изд. - СПб.:Русское Книжное Товарищество «Деятель», 1912 – С.113 – 324.
11. Закон Российской империи «Устав о воинской повинности» // Свод законов Российской империи. – Книга вторая – Т. IV – неофиц.изд. – СПб.: Русское Книжное Товарищество «Деятель», 1912 – С. 1 – 127.
12. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України» від 31.07.2014 р. № 1621-VII (за станом на 1.01.2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1621-18>
13. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» від 28 грудня 2014 року № 71-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/71-19>
14. Кравцова Е. С. К проблеме введения и взимания военного налога в России в годы Первой мировой войны (по материалам Курской губернии) / Елена Сергеевна Кравцова // Россия от Первой мировой войны до образования СССР. – 2011. – Вип.1. – С. 124 – 132.
15. Петухова Н. Е. История налогообложения в России IX – XX вв. [Електронний ресурс] / Н. Е. Петухова. – Москва : Вузовский учебник, 2008. – Режим доступу до книги: <http://www.irbis.vogu.ru/repos/8221/Html/0037.htm>
16. У 2014 році сплачено понад 2,5 млрд. грн. військового збору [Електронний ресурс]/ Інтернет-сторінка Державної фіскальної служби України. – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/diyalnist-rezalt/179742.html>
17. Указ Президиума Верховного Совета СССР от 29 декабря 1941 г. «О военном налоге» [Електронний ресурс] // Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских

- Социалистических Республик. – Режим доступа: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4337.htm
18. Шингарев А. «Подаренный» и возвращенный миллиард / А. Шингарев // Русские ведомости. – 1915. – №19. – 24 січня – С. 5.

References

1. Levin, S. M. (Ed.). (1916). *Vazhnejshie zakony, ukazy i rasporyazheniya voennogo vremeni [The most important laws, decrees and orders of the war]* (Vols. 1-2; Vol. 2). Petrograd: Izdanie Juridicheskogo Knizhnogo Magazina N. K. Martynova. [in Russian].
2. *War tax*. (1915). *Golos Juga. – Southern Voice*, 110, 2 [in Russian].
3. Vysochayshe utverzhdennoe polozhenie Soveta Ministrov ot 1 nojabrja 1914 h., №299, st. №2756 «O povyshenii stavok portovyh sborov» [Highest vindicated the position of the Council of Ministers of November 1, 1914, №299, art. №2756 «On increasing the rates of port taxes»]. (1914). *Sobranie uzakoneniy i rasporyazheniy pravitelstva - Collection of Laws and government regulations*. (Vol. 308, 1). 4051 [in Russian].
4. Vysochayshe utverzhdennoe polozhenie Soveta Ministrov ot 12 nojabrja 1914 h. №308, st. №2873 «Ob ustanovlenii vremennogo naloga s perevozymyh po zheleznyh dorogam gruzov passazhirskoj, bol'shoj i maloj skorosti» [Highest vindicated the position of the Council of Ministers of November 12, 1914 №308, art. №2873 «On establishing a temporary tax transported by rail freight passenger, large and small speed»]. (1914). *Sobranie uzakoneniy i rasporyazheniy pravitelstva - Collection of Laws and government regulations* (Vol. 308, 1). 4196 – 4198 [in Russian].
5. Vysochayshe utverzhdennoe polozhenie Soveta Ministrov ot 12 nojabrja 1914 h. №308, st. 2869 «O vremennom naloge s proezhzhajushhih po zheleznyh dorogam passazhirov, s passazhirskogo bagazha i s perevozymyh po bagazhnym kvitancijam gruzov» [Highest vindicated the position of the Council of Ministers of November 12, 1914 №308, art. 2869 «On temporary tax from passing by rail passengers, with passenger baggage and carried in the baggage receipts of goods»]. (1914). *Sobranie uzakoneniy i rasporyazheniy pravitelstva - Collection of Laws and government regulations* (Vol. 308, 1). 4125 – 4126 [in Russian].
6. Vysochayshe utverzhdennoe polozhenie Soveta Ministrov ot 12 nojabrja 1914 h., №308, st. 2872 «O povyshenii akciza s sahara i nef'tjanyh produktov» [Highest vindicated the position of the Council of Ministers of November 12, 1914, №308, art. 2872 «On increasing the excise duty on sugar and petroleum products»]. (1914). *Sobranie uzakoneniy i rasporyazheniy pravitelstva - Collection of Laws and government regulations* (Vol. 308, 1). 4195 [in Russian].
7. Vysochayshe utverzhdennoe polozhenie Soveta Ministrov ot 12 nojabrja 1914 h., №308, st. №2870 «O povyshenii stavok nekotoryh vidov sushhestvujushhego oblozhenija i o vvedenii novyh nalogov» [Highest vindicated the position of the Council of Ministers of November 12, 1914, №308, art. 2870 «On increasing the rates of taxation of certain types of existing and the introduction of new taxes»]. (1914). *Sobranie uzakoneniy i rasporyazheniy pravitelstva - Collection of Laws and government regulations*. (Vol. 308, 1). 4126 – 4131 [in Russian].
8. Vysochayshe utverzhdennoe polozhenie Soveta Ministrov ot 5 sentjabrja 1914 h., №248, st. №2348 «O prodlenii vospreshhenija prodazhi spirita, vina i vinovodochnyh izdelij dlja mestnogo potreblenija v Imperii do okonchanija voennogo vremeni» [Highest vindicated the position of the Council of Ministers of September 5, 1914, №248, art. №2348 «On the extension of prohibition of sale of alcohol, wine and wineproducing products for local consumption in the Empire until the end of war»]. (1914). *Sobranie uzakoneniy i rasporyazheniy pravitelstva - Collection of Laws and government regulations*. (Vol. 308, 1). 3458 [in Russian].
9. *Once again, of coal*. (1914). *Golos Juga – Southern Voice*, 314, 3. [in Russian].
10. Zakon Rossijskoj imperii «Ustav Grazhdanskogo sudoproizvodstva» [Law of the Russian Empire "Charter of civil proceedings"]. (1912). *Svod zakonov Rossijskoj imperii* (Vol. 5, XVI). SPb.: Russkoe Knizhnoe Tovarishhestvo «Dejatel'» [in Russian].
11. Zakon Rossijskoj imperii «Ustav o voinskoj povinnosti» [Law of the Russian Empire "Charter of conscription"]. (1912). *Svod zakonov Rossijskoj imperii*. (Vol. 5, IV). SPb.: Russkoe Knizhnoe Tovarishhestvo «Dejatel'» [in Russian].
12. Zakon Ukrainy «Pro vnesennya zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta deyakikh inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy» [The Law of Ukraine of 07.31.2014 p. № 1621-VII "On Amendments to the Tax Code of Ukraine and some other legislative acts of Ukraine"]. *zakon4.rada.gov.ua* Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1621-18> [in Ukrainian].
13. Zakon Ukrainy «Pro vnesennya zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta deyakikh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo podatkovoy reformy» [The Law of Ukraine of December 28, 2014 № 71-VIII "On Amendments to the Tax Code of Ukraine and some other legislative acts of Ukraine on tax reform"]. *zakon4.rada.gov.ua* Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/71-19> [in Ukrainian].

14. Kravcova, E.S. (2011) K probleme vvedenija i vzimanija voennogo naloga v Rossii v gody Pervoj mirovoj vojny (po materialam Kurskoj gubernii). [On the problem of the military administration and collection of the tax in Russia during the First World War (on materials of Kursk province)]. *Rossija ot Pervoj mirovoj vojny do obrazovanija SSSR – Russia from World War I to the USSR. (Vol.1)*. 124-132 [in Russian].
15. Petuhova, N. E. (2008). Istorija nalogooblozhenija v Rossii IX – XX vv.[The history of taxation in Russia IX - XX centuries]. *www.irbis.vogu.ru* Retrieved from <http://www.irbis.vogu.ru/repos/8221/Html/0037.htm> [in Russian].
16. U 2014 rotsi splacheno ponad 2,5 mlrd. hrn. viys'kovoho zboru [In 2014 paid more than 2.5 billion. UAH. military training]. *sfs.gov.ua*. Retrieved from <http://sfs.gov.ua/diyalnist-rezalt/179742.html> [in Ukrainian].
17. Ukaz Prezidiuma Verhovnogo Soveta SSSR ot 29 dekabnja 1941 h. "O voennom naloge" [Decree of the Presidium of the Supreme Soviet of December 29, 1941 "On the war tax"]. *www.libussr.ru*. Retrieved from http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4337.htm [in Russian].
18. Shingarev, A. (1915). «Podarennij» i vozvrashhjonnyj milliard [«Presented» and returned billion] *Russkie vedomosti – Russian News*, 19, 5 [in Russian].

Svitlana Orlyk, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Kirovohrad National Technical University, Kirovohrad, Ukraine

The Mechanism of Introducing the Military Tax in Ukraine: the Experience of the World War I and World War II and Modern Times

The article deals with the problem of introducing the military tax in Ukraine during the World War I and World War II, as well as the war in the East of Ukraine (ATO). The reasons and arguments of introducing the military tax to individuals are specified. The military tax collection mechanism from individuals in different historical periods is studied.

We consider the powers and functions of the bodies that were to manage the military tax. A historical analogy with the existing mechanism of collecting military tax in Ukraine was carried out, which showed that while introducing the military taxes in terms of two world wars and the current war in the East of Ukraine (ATO), the efficiency and low cost have always been the main terms of its introduction. It was necessary to establish stable, tried and true objects of taxation and to determine the actual range of taxpayers. Management expenses for the investigated military taxes had to be economically justified, though they did not give significant revenue to the state budget. It is proved historically that all the investigated military taxes and fees were related to direct taxation, since they were based on profitable basis in determining the object and tax base.

Experience shows that the tax burden of paying the military tax was put on all individuals and citizens receiving income, except during the World War I, when the income tax was not developed and payers were only men liable for military service, who were overslaughed for various reasons. During the bidding of military taxes and fees one can see evident analogy in the way of determining rates in a given period which was used to calculate income tax.

military tax, World War I, World War II, Ukraine, Russian Empire, taxation, tax policy, tax-paying inspector, the war in the East of Ukraine, ATO

Одержано 26.04.15

УДК 331.1

Р. В. Яковенко, канд. екон. наук

Т. В. Бобочка

М. Д. Линченко, канд. філос. наук

Кіровоградський національний технічний університет, Кіровоград, Україна

„Людина економічна” та її еволюція

Проаналізовано становлення поняття „людина економічна” у відповідності до розвитку економічної думки та світової історії. Виявлено значення цієї категорії для економічного аналізу, зокрема для сфери державного управління та державного регулювання економіки. Досліджено еволюцію „людини економічної” в сучасних умовах, проведено порівняння поведінки людини на індустріальній та постіндустріальній стадіях розвитку економічної системи.

„людина економічна”, егоїзм, особистий інтерес, „людина творча”, людський потенціал

© Р. В. Яковенко, Т. В. Бобочка, М. Д. Линченко, 2015

Р. В. Яковенко, канд. екон. наук

Т. В. Бобочка

М. Д. Линченко, канд. филос. наук

Кіровоградський національний технічний університет, г. Кіровоград, Україна

„Человек экономический” его эволюция

Проаналізовано становлення поняття „человек экономический” в соответствии с развитием экономической мысли и мировой истории. Выявлено значение этой категории для экономического анализа, а именно для сфер государственного управления и государственного регулирования экономики. Исследовано эволюцию „человека экономического” в современных условиях, проведено сравнение поведения человека на индустриальной и постиндустриальной стадиях развития экономической системы. „человек экономический”, эгоизм, личный интерес, „человек творческий”, человеческий потенциал

Постановка проблеми. Проблеми економічного розвитку України сьогодні визначаються поведінкою та мотивацією її конкретних представників та економічних агентів. Найпомітнішим це є у сфері державного управління та державного регулювання економіки, де інтереси безпосередніх виконавців державних завдань виходять на перший план порівняно з національними та державними потребами. Все це характеризує „людину економічну”, витоки якої слід шукати у класичній економічній теорії XVIII століття. Глибина цієї проблеми криється у нерозумінні базових моделей людської поведінки та сукупності мотиваторів, їх невідповідності загальносвітовим цивілізаційним тенденціям.

Державне регулювання – складова суспільного соціально-економічного об’єктивного відтворювального механізму, що керується у своїх діях пріоритетом суспільного розвитку на основі інтелектуалізації суспільного життя [9, с. 9]. При цьому слід враховувати об’єктивні зміни в характері та змісті суспільної праці, в соціальних процесах і трансформації мотивів поведінки сучасної людини країн розвинутої економіки, що характеризують найвищий рівень суспільного та економічного розвитку.

Наявність протиріч між матеріальним егоїстичним мотивом економічної поведінки людини в Україні та сукупністю відносин в сфері постіндустриального господарства визначає актуальність даної проблематики та викликає потребу аналізу базових моделей людської поведінки в сфері економічних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Модель „людини економічної” була створена А. Смітом на підставі філософських поглядів Т. Гоббса та К. Гельвеція. Доповнення характеристик такою моделі були здійснені Дж. С. Міллем, А. Маршаллом та К. Марксом.

Серед актуальних закордонних дослідників цієї проблеми слід виділити Е. Лутохіну [5], В. Автономова [3], А. Орехова [8], А. Столярова [9]. В Україні найбільший внесок у дослідження цього наукового напрямку здійснили А. Гальчинський [2], А. Чухно [11], А. Гриценко [1] та інші. Автор досліджував питання розвитку людського потенціалу у працях 12, 13, 14. Нерозв’язаною часткою проведених досліджень є визначення трансформації „людини економічної” у відповідності до наявних еволюційних зрушень у світі та Україні, що й визначає наукову новизну запропонованого дослідження.

Постановка завдання. Метою цієї статті є розгляд моделі „людини економічної” з різних боків певними школами економічної думки у відповідності до загальносвітового еволюційного поступу, визначення проблем відповідності мотивів економічної поведінки сучасної людини в світі та Україні.

Виклад основного матеріалу. Людина економічна (*Homo Economicus*) або економічна людина – концепція людей в економічній теорії як повністю раціональних і вузько корисливих діячів, які мають здатність виносити судження стосовно своїх суб’єктивно визначених цілей.

Першим хто дав визначення цьому поняттю і застосував його у своїх творах був Адам Сміт („Багатство народів”). Рушійними силами економічного розвитку вчений вважав економічну свободу та конкуренцію господарюючих суб’єктів, гармонізацію їх інтересів на основі пріоритетного розвитку особистого інтересу, механізму ринкової саморегуляції та невтручання держави в економічне життя. Цікавим є те, що зараз представники державної влади країн колишнього СРСР сприймають саме необхідність втручання держави в економічні процеси, як джерело особистих егоїстичних інтересів, тобто визначальний прояв *Homo Economicus*.

Концепція „економічної людини” – це пояснення поведінки особи, яка керується у своїй діяльності особистими економічними інтересами і потребами. Намагаючись з’ясувати спонукальні мотиви економічної діяльності господарюючих суб’єктів, А. Сміт виходив із того, що поведінкою людей керує егоїзм та турбота про власну вигоду, „природне прагнення” до поліпшення свого становища. Абстрагуючись від усіх інших мотивів поведінки економічних суб’єктів, він писав про те, що особистий інтерес є головним мотивом, який спонукає людей до співробітництва, оскільки не через доброзичливість м’ясника, пивовара чи булочника очікуємо ми одержати свій обід, а через дотримання ними їхніх власних інтересів. Ми звертаємося не до їхньої гуманності, а до їхнього егоїзму, і ніколи не говоримо їм про наші потреби, а лише про їхні вигоди [10, с. 3].

Відтак учений аналізував суспільство як сукупність егоїстів, зосереджених на нагромадженні багатства. Варто зазначити, що існування егоїстичних інтересів визнавали ще англійські філософи XVII ст. (Т. Гоббс та ін.), які трактували їх як руйнівну силу, закликаючи до державного авторитаризму. А. Сміт не сприйняв ці ідеї і був солідарним з французькими раціоналістами (К. Гельвецієм та ін.), які проголосили людський егоїзм природним фактором суспільного поступу. У зв’язку з цим вчений робив особливий наголос на значенні особистого інтересу як могутнього стимулу прогресивного розвитку людського суспільства.

Таким чином, в основі аналітичної моделі „економічної людини”, запровадженої А. Смітом, лежать припущення, що індивід як суб’єкт економічних відносин є: незалежним, здатним приймати самостійні рішення; егоїстичним, таким, що прагне максимізувати власну вигоду; раціональним, здатним порівнювати вигоди і витрати та оцінювати наслідки своїх дій; поінформованим про свої потреби і можливості їх задоволення. Отже, вже на цій стадії, ми бачимо, що реалізація раціональної економічної поведінки безпосередньо пов’язана з певним рівнем поінформованості, в тому числі й за рахунок освіти.

Класична політична економія розглядала економічну людину як істоту раціональну і егоїстичну, господаря своїх дій. Але деякі вчені трактували це поняття на свій розсуд або взагалі відкидали. Зокрема відомий вчений Карл Маркс, який вважав, що „економічна людина” – це насамперед втілення певної соціальної або класової функції; моральна поведінка такого суб’єкта в переважній більшості випадків не має серйозного значення. В одному з висловів К. Маркс характеризує „економічну людину” як власника робочої сили, людину, яка продала свою власну шкіру і тому не бачить у майбутньому ніякої перспективи, крім однієї: що цю шкіру будуть вичиняти. К. Маркс виділив у своїй рецензії антропоцентричний підхід Вагнера. Він підкреслив, що людина в теорії Вагнера абстрактна, вона є не більш, як професорська людина, що відноситься до природи не тільки практично, а й теоретично. Ця „людина взагалі” не може мати конкретних потреб, оскільки потреби виникають тільки в суспільстві. У діалектичній взаємодії природної та соціальної сторін людини полягає її глибинна суть як соціобіологічної істоти.

Навіть теорія додаткової вартості К. Маркса, яка найбільше піддається критиці

або замовчуванню, має сучасний потенціал. Адже її загальноекономічна суть полягає в тому, що з розвитком продуктивних сил суспільства скорочується час, необхідний для відтворення робочої сили людини, тобто необхідний робочий час, і збільшується час, який вивільнюється для потреб подальшого прогресу суспільства (це додатковий час, як перетворена форма вільного часу суспільства) [1, с. 14]. Таким чином людина збільшує обсяг часу, вільного від економічної діяльності – і отримує можливість розвивати свої психологічні, моральні, громадянські якості. Саме це є вихідним положенням концепції людського потенціалу – поняття, яке поєднує в собі риси „людини економічної” та „людини творчої”.

К. Маркс обґрунтував закономірність у розвитку людини, яка полягає у переході від людини економічної (*Homo Economicus*) до людини творчої (*Homo Creativus*). Це формулювання має світоглядне значення і одночасно воно є методологічною основою дослідження розвитку людини. Завдання економічної теорії полягає в тому, щоб на кожному історичному етапі розкривати те нове, що з'являється у праці людини, у її виробничому і соціальному становищі. Це має велике теоретичне і практичне значення, дозволяє враховувати і реалізовувати нові процеси в організації та управлінні виробництвом, у системі стимулювання праці, в удосконаленні соціальної політики [12, с. 33].

Сутність людини економічної також передбачає з'ясування її основних суперечливих економічних сторін, органічно пов'язаних з відносинами власності, що відображають природний (біологічний) та соціально-економічний аспекти розвитку людини в різних суспільно-економічних формаціях. Кожна зі сторін соціобіологічної та економічної сутності людини має конкретні форми вияву. Найглибшою сутністю людини економічної є діалектично суперечливе поєднання колективної та індивідуальної власності, в якому індивідуальна (приватна трудова) власність відповідає її природним властивостям, відображає людську природу взагалі, розкриває належність людини до продуктивних сил і є основою економічної незалежності, свободи індивіда [8, с. 54]. Колективна власність у такій суперечності відображає соціальну форму економічної сутності людини, розкриває її належність до трудового колективу, суспільства загалом, до відносин економічної власності, її особистість з точки зору базисних відносин суспільства.

Також природу людини слід розглядати як сукупність її потреб, інтересів і захоплень. Через задоволення потреб індивід відтворює себе як біологічну істоту і як сукупність суспільних відносин, визначальними серед яких є економічні потреби. Найважливіші риси людини-працівника за умов сучасного етапу науково-технічного розвитку – розвиток її творчих здібностей, професійних властивостей і навичок. Вони – основний елемент національного багатства країни, найголовніше джерело національного доходу. Найважливішою умовою формування людини-працівника такого типу є формування рис людини-власника, які передбачають: 1) власність безпосередніх працівників на засоби виробництва у формі ефективної кількості акцій – забезпечують щорічне привласнення суми дивідендів, яка не менша 30% величини заробітної плати на рік; 2) їх власність на основну частку створеного продукту; 3) їх участь в управлінні власністю; 4) певні важелі економічної влади в руках працівників; 5) ощадливе ставлення до об'єктів власності у межах підприємства і в масштабах області, регіону, всієї країни; 6) довготермінові цілі в безпосередній діяльності працівників, розвитку підприємства, що передбачає насамперед високу частку реінвестованого капіталу, а не намагання „проїсти” отриманий дохід та ін. [7, с. 76]

Кожна з цих рис може виявлятися конкретніше, зокрема, участь працівників в управлінні власністю – у їхньому впливі на вибір форм і систем заробітної плати, політиці цін, інвестицій, форм і методів організації виробництва та ін. Виокремлення в

людині економічній людини-працівника і людини-власника, органічно пов'язаних з її біологічною і соціальною сторонами, має не лише теоретичне і методологічне, а й практичне значення. Так, людина-власник уособлює не лише одну окрему сторону відносин економічної власності, а й її зв'язок з продуктивними силами, з людиною як частиною природи [5, с. 4]. З часу розгортання науково-технічного розвитку, „людина економічна” у розвинених країнах світу дедалі більше набуває ознак людини соціальної.

Інтелектуалізація все глибше змінює характер праці, підвищуючи питому вагу розумової праці, збільшуючи елементи творчості, все більше перетворюють працю із необхідності у життєву потребу. Це створює нову ситуацію, коли поряд з продуктивними якостями все ширше проявляються інтелектуальні, соціальні і духовні риси людини. За цих умов характеристика людини такими поняттями як фактор виробництва, робоча сила тощо, є неповною, обмеженою [12, с. 34]. Це вже не трудовий потенціал, тобто не лише економічні, продуктивні здібності людини. Нове становище і роль людини на виробництві та в суспільстві знаходить більш повне і точне відображення у понятті людський потенціал, який характеризує не лише економічні, але й інтелектуальні, соціальні і духовні риси людини у їх сукупності, єдності. Це нове поняття є важливою віхою на шляху переходу від економічної людини до людини творчої. Для подальшого розвитку людини потрібні не лише глибокі зміни у техніці і технології виробництва, але й формування нового громадянського суспільства.

Існували ще декілька шкіл, які по-іншому трактували поняття „людина економічна”, зокрема:

- основними рисами утилітаристської концепції економічної людини за Бентамом є: претензія на універсальність, надкласовий характер, гедонізм, лічильний раціоналізм, пасивно-споживча орієнтація;

- модель економічної людини історичної школи представляє собою пасивну істоту, схильну до зовнішніх впливів і рухомою упереміж егоїстичними та альтруїстичними спонуканнями;

- за маржиналістським підходом економічна людина – людина-оптимізатор, що володіє властивостями: прагнення до найбільшої корисності при найменших витратах; незмінність у часі системи індивідуальних переваг; здатність до зіставлення цілей із засобами їх досягнення; володіння повною інформацією; миттєва реакція на зміну зовнішніх умов;

- засновник неокласичної школи А. Маршалл наблизив свою модель економічної людини до властивостей реальних агентів виробництва – менеджерів. Хоча сам він писав: „здійснювались, щоправда, спроби сконструювати певну абстрактну науку про дії „економічної людини”, вільної від усіляких моральних принципів ... що методично та егоїстично наживає гроші [6, с. 47]” Концепція економічної людини А. Маршалла була покладена в основу моделі сучасної економічної людини.

Виділяють навіть окрему науку – економічну антропологію, яка ставить перед собою завдання вивчення людини як економічного суб'єкта і розробки моделі різних типів – „людини економічної”.

Можна виділити такі характеристики людини економічної:

1. Людина незалежна. Це атомізований індивід, що приймає самостійні рішення, виходячи зі своїх особистих переваг.

2. Людина егоїстична. Вона в першу чергу дбає про свій інтерес і прагне до максимізації власної вигоди.

3. Людина раціональна. Вона послідовно прагне до поставленої мети і розраховує порівняльні витрати того або іншого вибору засобів її досягнення.

4. Людина інформована. Вона не тільки добре знає власні потреби, але і володіє

достатньою інформацією про засоби їх задоволення.

Таким чином, виходячи з вищесказаного, виникає образ „компетентного егоїста”, який раціонально і незалежно від інших переслідує власну вигоду і служить зразком „нормальної середньої” людини. Для подібних суб’єктів різного роду політичні, соціальні та культурні чинники є не більш ніж зовнішніми рамками або фіксованими кордонами, які тримають їх в якійсь вузді, не дозволяючи одним егоїстам реалізовувати свою вигоду за рахунок інших занадто відвертими і брутальними способами.

У загальному вигляді модель економічної людини зобов’язана утримувати три групи факторів, що становлять: цілі людини, засоби для їх досягнення й інформацію про процеси, через які засоби прямують до досягнення цілей.

Можна виділити загальну схему моделі економічної людини, якої дотримується більшість сучасних вчених в даний час:

1. Економічна людина знаходиться в ситуації, коли кількість доступних їй ресурсів є обмеженою. Вона не може одночасно задовольнити всі свої потреби і тому змушена робити вибір.

2. Фактори, що зумовлюють цей вибір, діляться на дві суворо розрізнені групи: переваги та обмеження. Переваги характеризують суб’єктивні потреби й бажання індивіда, обмеження – його об’єктивні можливості. Переваги економічної людини є всеохоплюючими і несуперечливими. Головними обмеженнями економічної людини є величина її доходу та ціни окремих благ і послуг.

3. Економічна людина наділена здатністю оцінювати можливі для нього варіанти вибору з точки зору того, наскільки їх результати відповідають його схильностям. Іншими словами, альтернативи завжди повинні бути порівнянні між собою.

4. Роблячи вибір, економічна людина керується власними інтересами, які можуть включати і добробут інших людей. Важливо те, що дії індивіда визначаються його власними уподобаннями, а не уподобаннями його контрагентів по угоді і не прийнятими в суспільстві нормами, традиціями тощо. Ці властивості дозволяють людині давати оцінку своїм майбутнім вчинкам виключно за їх наслідками, а не з початкового задуму.

5. Інформація що знаходиться в розпорядженні економічної людини, як правило, є обмеженою, – їй відомі далеко не всі доступні варіанти дії, а також результати відомих варіантів – вона не змінюється сама по собі. Придбання додаткової інформації вимагає витрат.

6. Вибір економічної людини є раціональним у тому сенсі, що з відомих варіантів вибирається той, який згідно його думки або очікування найбільшою мірою буде відповідати її уподобанням або, що те ж саме, максимізувати його цільову функцію. У сучасній економічній теорії передумова максимізації цільової функції означає лише те, що люди вибирають те, чому вони віддають перевагу. Необхідно підкреслити, що думки та очікування, про які йдеться, можуть бути помилковими, і суб’єктивно раціональний вибір, з яким має справу економічна теорія, може здаватися ірраціональним більш інформованому зовнішньому спостерігачеві.

В сучасній економічній моделі людина економічна розглядається як сукупність економічних потреб, цілей індивіда. Структуру таких потреб, інтересів і цілей людини необхідно розглядати відповідно до структури суспільного способу виробництва. Його основними підсистемами є продуктивні сили, техніко-економічні відносини, виробничі відносини (або економічна власність) та господарський механізм. З точки зору принципу суперечності економічна сутність людини розкривається у суперечливій єдності людини, працівника, як основного елемента системи продуктивних сил та суб’єкта економічних відносин (у т.ч. техніко-економічних та виробничих) [3, с. 113]. У

контексті відносин привласнення „людина економічна” є діалектичною єдністю колективної та індивідуальної власності. У цій єдності індивідуальна власність відповідає природним властивостям людини, відображає природу взагалі, розкриває приналежність до продуктивних сил і служить основою економічної незалежності, свободи індивіда. Колективна власність у такій суперечності відображає соціальну якість економічної суті людини, розкриває її належність до виробничих відносин, її особливості, яка розглядається з точки зору базисних відносин суспільства. Якщо розглядати сутність „людини економічної” як сукупність її потреб, інтересів і захоплень, то потреби відображають цю суть лише у потенції, як внутрішній мотив, що спонукає людину до діяльності.

Еволюційний поступ сучасного світу визначає інформацію та знання як головний фактор економічного розвитку. За даними ЮНЕСКО, в двадцяти країнах працює 95% всіх учених світу, й саме в цих країнах дохід на душу населення зростає щорічно на 200 дол. США; в решті країн працює всього 5% вчених світу та щорічний приріст складає лише 10 дол. США [4, с. 11]. Так, за експертними оцінками, завдяки удосконаленню лише однієї вищої освіти в США одержано в XX ст. чверть усього приросту валового національного продукту [2, с. 21].

Відтак, абсолютно зрозумілим є те, що визначальною галуззю, яка формує найбільший обсяг доданої вартості та сприяє цивілізаційним змінам у самій людині є сфера науки і освіти. Її розвиток сприятиме інтелектуалізації праці – зменшенню частки фізичної праці та поступове перетворення її у творчу та розумову. Натомість робиться все можливе для скорочення бюджетних витрат на освіту та науку. Фінансування вищої освіти за кількісним принципом (в залежності від кількості студентів) суперечить визначальному закону діалектики: переростання кількості у якість. Виходить так, що люди, які причетні до формування такого принципу, були абсолютно безграмотними, як є абсолютно недолугими й ті особи, що ігнорують цю проблему, яка призвела до незворотних деструктивних процесів у структурі вищої освіти та у свідомості тих осіб, хто залишився працювати у цій галузі [13, с. 261].

Додатковими чинниками, що гальмують еволюційний розвиток людини в Україні слід назвати наступне. Деградація системи вищої освіти призводить до загальної безграмотності випускників ВНЗ і працевлаштування не за особистими досягненнями, рівнем знань та можливостей, а за родинними чи іншими нераціональними принципами. При цьому питання економічної ефективності діяльності таких підприємств чи державних установ до уваги не беруться взагалі. Саме тому сьогодні в Україні не може сформуватись навіть повноцінна „людина економічна”, діяльність якої має базуватись на поінформованості, не говорячи вже про її переростання в „людину творчу”.

Академік А. Чухно писав: „національний інноваційний потенціал характеризується ступенем розвитку трансферу технологій, функція якого полягає у поширенні досягнень науки і техніки, у перетворенні їх на елементи комерційно-виробничої діяльності, які підприємці можуть придбати на ринку й використовувати у виробничому процесі. З цього погляду трансфер технологій – важлива складова системи впровадження науково-технічного прогресу у виробництво, яка забезпечує комерціалізацію науково-технічних розробок і результатів, тобто перетворення їх на ринковий товар” [11, с. 220]. Саме використання в якості елемента господарського механізму національного інноваційного потенціалу сприяє еволюційному поступу населення України, розвитку інформаційних технологій, інтелектуалізації праці, поєднанню рис „людини економічної” та „людини творчої”.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сформульована вище модель економічної людини склалася в ході більш ніж двовікової еволюції економічної

науки. За цей час деякі ознаки економічної людини, що раніше вважалися основними, відпали як необов'язкові. До цих ознак належать неодмінний егоїзм, повнота інформації, миттєва реакція.

До головних ознак додалися підприємницькі здібності, де економічна людина може працювати на задоволення власних потреб постійно, або ж стати рушійною силою цього процесу і потім просто цей процес контролювати, задовольняючи таким чином всі свої потреби.

Людина економічна – сукупність економічних потреб, інтересів, цілей індивіда, органічне поєднання в ньому рис працівника і власника. Структуру таких потреб слід розглядати відповідно до структури суспільного способу виробництва. Тому економічна сутність людини розкривається в суперечливій єдності людини-працівника як основного елемента системи продуктивних сил і людини-власника як суб'єкта економічних відносин, передусім відносин економічної власності.

Подальші дослідження у даному напрямку дозволять систематизувати положення та відмінності між „людиною економічною”, „людиною творчою” та іншими моделями економічної поведінки. Доволі перспективним є дослідження концепції людського потенціалу, яке в сучасних умовах може бути збагачене багатьма новітніми підходами.

Список літератури

1. Гриценко А. А. Економічна теорія : предмет, логіка і структура [Текст] / А. А. Гриценко // Проблеми викладання економічної теорії : Матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції (Київ, 26-27 квітня 1999 р.). – К. : КНЕУ, 1999. – С. 13–21.
2. Економіка знань : виклики глобалізації та Україна [Текст] / [Під заг. ред. А. С. Гальчинського, С. В. Львовича, В. П. Семиноженка]. – К. : НІСД, 2004. – 261 с.
3. История экономических учений : учеб. пос. [Текст] / [В. Автономов, О. Ананьин, Н. Макашева]. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 784 с.
4. Левченко О. М. Економіка знань : управління розвитком людських ресурсів Великобританії [Текст] / О. М. Левченко. – К. : Видавничий дім „Корпорація”, 2005. – 292 с.
5. Лутохина Е. Модель человека в новой экономике [Текст] / Е. Лутохина // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 2004. – № 2. – С. 3–7.
6. Маршалл А. Основы экономической науки [Текст] / Альфред Маршалл ; [предисл. Дж. М. Кейнс ; пер. с англ. В. И. Бомкина, В. Т. Рысина, Р. И. Столпера]. – М. : Эксмо, 2007. – 832 с. – (Антология экономической мысли).
7. Милль, Дж. С. Основы политической экономии : [пер. с англ.] [Текст] / Дж. С. Милль. – М. : Прогресс, 1980. – Т. 1. – С. 76–78.
8. Орехов А. Методы экономических исследований : учеб. пос. [Текст] / А. Орехов. – М. : ИНФРА-М, 2009. – 392 с.
9. Сотула О. В. Соціально-економічний механізм державного регулювання трансформаційного періоду : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.01 „Економічна теорія та історія економічної думки” [Текст] / О. В. Сотула, К., 2010. – 20 с.
10. Столяров А. М. Становление концепции экономического человека : от классики до неоклассики [Текст] / А. М. Столяров // Проблемы современной экономики. – 2008. – № 2 (26). – С. 3–5.
11. Чухно А. А. Економічна теорія : [у 2-х т.] [Текст] / А. А. Чухно. – К. : ДННУ АФУ, 2010. – ISBN 978-966-2380-05-7. – Т. 2. – 628 с. – ISBN 978-966-2380-07-1.
12. Яковенко Р. В. Актуальність дослідження людського потенціалу [Текст] / Роман Яковенко // Materials V Międzynarodowej konferencji „Kluczowe aspekty naukowej działalności – 2010”. (Перемишль, Польща, 7-15 січня 2010 р.). – Przemysl : Nauka i stadia, 2010. – Vol. 9 : Ekonomiczne nauki. – С. 33–34.
13. Яковенко Р. В. Використання економічних концепцій у процесі управління вищою освітою в Україні [Текст] / Роман Яковенко // Зовнішня торгівля : економіка, фінанси, право. – 2014. – № 1 (72). – С. 260–269.
14. Яковенко Р. В. Людський капітал та людський потенціал [Текст] / Роман Яковенко // Наук. праці Кіровоградського нац. техн. ун-ту : Економічні науки. – 2013. – Вип. 24. – С. 186–193.

References

1. Hrytsenko, A. A. (1999). Ekonomichna teoriia: predmet, lohika i struktura [Economics: the subject, the logic and structure]. Proceedings from Problems of teaching economics: *Materialy Vseukrainskoi naukovo-metodychnoi konferentsii (26-27 kvitnia 1999 r.)*. – *Materials of National Scientific and Practical conference*. (pp. 13–21). Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
2. Halchynskyi A., Lovochkin S., & Semynozhenko V. (Eds.). (2004). *Knowledge Economy: the challenges of globalization and Ukraine*. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
3. Avtonomov V., Anan'in O., & Makasheva N. (2001). *Istoriia jekonomicheskikh uchenij [History of economic thought]*. Moscow: INFRA-M [in Russian].
4. Levchenko, O. M. (2005). *Ekonomika znan: upravlinnia rozvytkom liudskykh resursiv Velykobrytanii [Knowledge Economy: the management of human resources UK]*. Kyiv: Vydavnychiy dim „Korporatsiia” [in Ukrainian].
5. Lutohina, E. (2004). Model' cheloveka v novoy jekonomike [Model of a man in the new economy]. *Belorusskij zhurnal mezhdunarodnogo prava i mezhdunarodnykh otnoshenij – Belarusian Journal of International Law and International Relations*, 2, 3–7 [in Russian].
6. Marshall, A. (2007). *Principles of economics* (V.I. Bomkin, V.T. Rysin, & R.I. Stolper, Trans). Moscow: Jeksmo [in Russian].
7. Mill', Dzh.S. (1980). *Osnovy politicheskoy jekonomii : Principles of Political Economy* (Vol. 1). Moscow: Progress [in Russian].
8. Orehov, A. (2009). *Metody jekonomicheskikh issledovanij [Methods of economic research]*. Moscow: INFRA-M [in Russian].
9. Sotula, O. V. (2010). Sotsialno-ekonomichnyi mekhanizm derzhavnoho rehuliuвання transformatsiinoho periodu [Socio-economic mechanism of state regulation of the transformation period]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
10. Stoljarov, A. M. (2008). Stanovlenie koncepcii jekonomicheskogo cheloveka: ot klassiki do neoklassiki [Formation of the concept of economic man: from classical to neoclassical]. *Problemy sovremennoj jekonomiki – Problems of contemporary economics*, 2 (26), 3–5 [in Russian].
11. Chukhno, A.A. (2010). *Ekonomichna teoriia [Economics]*. (Vol. 2). Kyiv: DNNU AFU [in Ukrainian].
12. Yakovenko, R.V. (2010). Aktualnist doslidzhennia liudskoho potentsialu [Actuality of human potential research]. Proceedings from Key aspects of science activities '2010 : *Materialy V Miedzynarodowej konferencji (7-15 sichnia 2010 r.)*. – *Materials of 5th international Scientific and Practical Conference*. (pp. 33–34). Przemysl: Nauka i stadia [in Ukrainian].
13. Yakovenko, R.V. (2014). Vykorystannia ekonomichnykh kontseptsii u protsesi upravlinnia vyshchoiu osvitoiu v Ukraini [The application of modern economic concepts in the process of management of higher education in Ukraine]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo – Foreign trade: economics, finance, law*, 1 (72), 260–269 [in Ukrainian].
14. Yakovenko, R.V. (2013). Liudskyi kapital ta liudskyi potentsial [Human capital and Human Potential]. *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnogo tekhnichnjh universytetu: Ekonomichni nauky – Science works of Kirovohrad National Technical University: Economic Sciences*, 24, 186–193 [in Ukrainian].

Roman Yakovenko, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Tetyana Bobochka

Maksim Lynchenko, PhD in Philosophy (Candidate of Philosophy Sciences)

Kirovohrad National Technical University, Kirovohrad, Ukraine

„Economic Human” and It's Evolution

The purpose of this article is to examine the model of „economic human” from different perspectives by various schools of economic thought in line with global evolutionary progress, identifying the problems of conformity with the motives of economic behavior of modern man both in the world and Ukraine.

The variety of views on the „economic human” have been analyzed, including those of the representatives of the classical economic school, primarily Adam Smith's, Marxist and neo-classical theories, and marginal analysis in particular. Fundamental differences in the approaches to the economic accumulation of human qualities have been defined. The objective prerequisites of the transformation of „economic human” model under intellectualization of labor and knowledge transfer have been presented.

There has been defined that the precondition for the current stage of Ukraine's evolutionary progress is the increase of the proportion of creative work and intellectual activity in the structure of labor employment.

„economic human”, egoism, individual needs, creative human, human potential

Одержано 30.04.15

ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 37.018

О. А. Комарова, проф., д-р екон наук

Кіровоградський національний технічний університет, Кіровоград, Україна

Пріоритетні напрямки розвитку випереджаючої освіти в Україні

У статті обґрунтовано роль і місце випереджаючої освіти в забезпеченні зайнятості населення. Визначено, що практична реалізація моделі випереджаючої освіти можлива тільки за умов розвитку партнерських відносин навчальних закладів і підприємств та підвищення якості освіти. Сформульовано завдання та можливі форми поновлення партнерських відносин навчальних закладів і потенційних працевлагодотворенців. Запропоновано шляхи підвищення якості освіти в різних ланках освітньої системи. Встановлено, що пріоритетною складовою випереджаючої освіти є інформатизація.

випереджаюча освіта, завдання випереджаючої освіти, якість освіти, інформатизація

О. А. Комарова, проф., д-р екон наук

Кіровоградський національний технічний університет, Кіровоград, Україна

Приоритетные направления развития опережающего образования в Украине

В статье обоснована роль и место опережающего образования в обеспечении занятости населения. Определено, что практическая реализация модели опережающего образования возможна только при условии развития партнерских отношений учебных заведений и предприятий и повышения качества образования. Сформулированы задачи и возможные формы возобновления партнерских отношений учебных заведений и потенциальных работодателей. Предложены пути повышения качества образования в различных звеньях образовательной системы. Установлено, что приоритетной составляющей опережающего образования является информатизация.

опережающее образование, задачи опережающего образования, качество образования, информатизация

Постановка проблеми. Обов'язковою складовою успішних економічних реформ в усіх розвинених країнах світу був і залишається випереджаючий розвиток освітнього потенціалу суспільства. Саме ступенем відповідності освітнього потенціалу населення та потенціалу системи освіти потребам ринку праці, вимогам науково-технічного, технологічного та інноваційного прогресу визначаються рівень соціально-економічного та культурного розвитку країни, життєвий рівень її населення. Лише освічене суспільство є гарантією процвітання держави, навіть за умови обмеженості її природних ресурсів.

Ідея випереджаючої освіти набуває особливого значення і у зв'язку з прагненням держави до сталого розвитку людської цивілізації. Це зумовлено зростанням кількості природних, техногенних та економічних катастроф. Освіта, будучи провідним соціальним інститутом суспільства, повинна змінити зміст і форму розвитку, щоб забезпечити виживання цивілізації.

Особливу значущість випереджаюча освіта набуває і в зв'язку з прискоренням темпів старіння знань. Так, за оцінками фахівців, з кінця XVII до XX століття частка фізичних сил людства у використанні суспільством енергії скоротилась з 30 до 3 %, тварин – з 68 до 1 %, тоді як частка технічних засобів зросла з 2 до 96 % [9, с. 153]. При таких темпах зростання частки технічних засобів у використанні суспільством енергії прискорюються темпи старіння знань. Так, в розвинутих країнах термін старіння базових професійних знань складає біля 8 років, а в найбільш просунутих технічно та

технологічно галузях – 5 років, тобто за цей період знецінюється 20-30 % спеціальних знань працівника [9, с. 156]. Проте сучасна система освіти не забезпечує підготовку індивіду до самореалізації в умовах швидко змінюваного зовнішнього середовища, про що свідчить високий рівень безробіття. Отже, сьогодні зростає потреба у підвищенні рівня професійної мобільності працівників з метою зниження напруженості на ринку праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальним проблемам розвитку випереджаючої освіти присвячені праці таких науковців, як В.В. Горшков, К.К. Колін, А.Е. Марон, Д.Ю. Монахова, А.М. Новиков, А.Л. Романович, А.І. Субетто, А.Д. Урсула, Т.А. Урсул та ін.

Так, А.І. Субетто обґрунтовує доцільність формування моделі випереджаючої освіти виходячи з вимог інтелектно-інформаційної цивілізації. В зв'язку з цим А.І. Субетто підкреслює: „На зміну вузькоспеціалізованому професіоналізму приходить проблемно-орієнтований професіоналізм, професіоналізм з універсальною фундаментальною підготовкою, що забезпечує високий потенціал самонавчання, перекваліфікації, зміни професій, без нього неможлива професійна адаптація людини в „світі перемін”. ... Універсалізація „образу професіонала” супроводжується і зміною парадигми педагогічної науки, і парадигмою науки про освіту. На відміну від педагогічної науки, де об'єктом дослідження був педагогічний процес ... в науці про освіту об'єктом дослідження стають освітні системи та освітні процеси в цілому в їх взаємодії із суспільством” [12, с. 144]. За таких умов, на погляд А.І. Субетто, виникає гостра необхідність переходу до випереджаючої освіти. Останню він розглядає скрізь призму сформульованого ним закону випереджаючого розвитку якості суспільного інтелекту відносно динаміки соціально-економічних змін. Відповідно з цим законом в основі випередження соціального буття суспільною свідомістю лежить здатність людини випереджати темп соціоприродного розвитку мірою його керованості. При цьому освіта (особливо професійно-технічна та вища) виступає генетичною матрицею такого управління [12, с. 372]. Саме освіта, виконуючи прогностичну функцію, формує у майбутнього спеціаліста випереджаючи механізми професійної діяльності та здатності щодо випереджаючого управління і, відповідно, прийняття випереджаючих рішень. Таким чином, освіта є соціогенетичним механізмом розвитку суспільства.

А.Д. Урсул підкреслює, що „масштаби змін оточуючого людину середовища є настільки великими, а темпи перемін настільки високими, що сьогодні можна говорити про нову глобальну проблему сучасності – проблему людини у світі, що змінюється. ... техногенно-індустріальній цивілізації, пов'язаній з гуманізмом, який орієнтований на споживання, приходить кінець, і вона повинна поступитися інформаційно-екологічній, ноосферній цивілізації, для якої характерні нові форми науки, соціоприродна раціональність і ноогуманізм” [14, с. 74]. Тому, на погляд А.Д. Урсула, сучасна система освіти повинна носити випереджаючий характер і, таким чином, управляти майбутнім через моделювання його сценаріїв [14, с. 85].

К.К. Колін справедливо зазначає, що „реалізація ідеї випереджаючої освіти передбачає перебудову існуючої системи освіти, яка сьогодні вже не відповідає сучасним вимогам і не може забезпечити своєчасну підготовку людей до майбутнього. ... Сьогодні необхідна нова філософія освіти, яка була б адекватною не тільки умовам існування людини, що вже змінилися, а також й тим новим глобальним проблемам, які ставить перед людством ... ХХІ століття” [6, с. 103].

Водночас залишаються недостатньо розробленими питання формування моделі випереджаючої освіти виходячи з точки зору подолання суперечностей між якістю та структурою підготовки в навчальних закладах та виробничими вимогами та потребами.

Постановка завдання. Метою статті є визначення пріоритетних напрямків розвитку випереджаючої освіти в Україні, які б дозволили знизити напруженість на ринку праці шляхом підвищення рівня зайнятості випускників начальних закладів через механізми підвищення якості освіти та відновлення партнерських відносин навчальних закладів і підприємств.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку суспільства запровадження моделі випереджаючої освіти є вкрай необхідним, оскільки існує об'єктивна потреба переходу до нової парадигми сталого розвитку системи „природа – суспільство – людина”. Проте при цьому, як справедливо підкреслює І.М. Ільїнський, така парадигма має сприяти подоланню кризи освіти, „суспільство має формулювати нову парадигму сталого розвитку ... і, як наслідок, – нову парадигму освіти, ґрунтуючись на факті, що людина – істота, яка надзвичайно легко програмується, а сучасна освіта – могутній засіб програмування. ... Освіта, якщо вона претендує на адекватність забезпечення майбутнього для людства, повинна відповідати новій парадигмі розвитку, отже, має бути не просто модернізованою або реформованою, а стати іншою ” [4, с. 175].

Основними характеристиками моделі випереджаючої освіти повинні стати:

- орієнтація змісту освіти на вивчення новітніх досягнень науки, техніки та технологій;
- висока якість підготовки в усіх ланках освітньої системи;
- спрямованість на розвиток освіченості, професійних компетенцій, творчого потенціалу людини.

Випереджаюча освіта повинна ґрунтуватися на впровадженні в навчальний процес новітніх фундаментальних знань, процесів і технологій з метою формування у людей інформаційної та екологічної культури, системного наукового мислення, творчої активності, моральних якостей. Саме ці якості допомагатимуть людям адаптуватися до умов інформаційного суспільства та забезпечать сталий розвиток цивілізації.

Випереджаюча освіта має стратегічне значення для створення конкурентоспроможного бізнесу і, таким чином, національної безпеки країни. Це пояснюється тим, що саме система освіти готує конкурентоспроможні кадри для всіх сфер життєдіяльності суспільства. Тому випереджаюче зростання професіоналізму працівників всіх галузей економіки та державного управління визначає конкурентні позиції держави.

Сьогодні система освіти повинна вирішити завдання не тільки підготовки кадрів для задоволення поточних потреб підприємств, але й для створення та реалізації новітніх наукомістких технологій виробництва. Це вимагає тісної та оперативної взаємодії освіти і науки в плані подолання існуючого запізнення в передачі в систему освіти останніх досягнень фундаментальної науки: за оцінками фахівців сьогодні таке запізнення складає 7-8 років [14, с. 38].

Враховуючи, що випереджаюча освіта повинна сприяти забезпеченню зайнятості випускників навчальних закладів, формування її моделі можливо тільки за умови поновлення плідної взаємодії професійно-технічних і вищих навчальних закладів та підприємств. Основними завданнями поновлення та зміцнення зв'язків навчальних закладів з підприємствами є:

- розширення можливостей для організації виробничої практики учнів (студентів);
- забезпечення врахування вимог працедавців до змісту підготовки робітничих кадрів та фахівців з вищою освітою;

- спрощення процедури коригування діючих та розробки нових навчальних програм;

- розширення можливостей для працевлаштування випускників.

Вивчення зарубіжного досвіду дозволяє виокремити наступні можливі форми здійснення взаємодії навчальних закладів та підприємств:

- залучення представників підприємств для оцінки успішності навчальних програм;

- участь підприємств в модернізації навчального обладнання;

- участь професіоналів-практиків у навчальному процесі;

- розробка програм спільної підготовки спеціалістів вищими навчальними закладами та компаніями;

- організація навчання безпосередньо на підприємстві (стажування);

- участь професіоналів галузі в управлінні державними ліцеями;

- створення професійних консультативних комісій з представників навчальних закладів, промисловості, державних органів освіти, місцевих адміністрацій, працівників підприємств, які розробляють навчальні програми з різних спеціальностей;

- різні форми сприяння працевлаштуванню: створення в навчальних закладах банків даних, що містять інформацію про вимоги студентів і аспірантів до майбутньої роботи, та надають цю інформацію зацікавленим організаціям; надання „найтея” – неформальної гарантії працевлаштування з боку фірми; використання при працевлаштуванні допомоги випускників попередніх років та професорсько-викладацьких кадрів [5, с. 27].

Особливу увагу слід звернути на доцільність укладання угод стратегічного партнерства як на інструмент відновлення зв'язків професійно-технічних і вищих навчальних закладів з підприємствами. Такі угоди передбачають:

- розробку довгострокових програм підготовки учнів (студентів) для профільних підприємств з врахуванням перспектив їх розвитку та динаміки розвитку галузі;

- створення умов для проходження виробничої та переддипломної практики учнів (студентів);

- формування спільних структур для координації співпраці з питань обсягів та напрямків підготовки, змісту та технологій навчання.

Поновлення партнерських відносин професійних навчальних закладів і підприємств повинно ґрунтуватися на спільній зацікавленості в підвищенні якості підготовки робітників і фахівців.

Швидкий науково-технічний та технологічний розвиток, інформатизація та інтелектуалізація праці вимагають введення нових напрямків підготовки робітників і фахівців. Зокрема, пріоритетного значення повинні набути технічні спеціальності, які б дозволили забезпечити кадрами виробничий сектор економіки та підвищити міжнародну конкурентоспроможність вітчизняної продукції.

Значущість ідеї випереджаючої освіти зумовлена переосмисленням значення феномену інформації. Нині є визнаним твердження щодо перетворення інформації в глобальний, невичерпний ресурс розвитку [8, с. 28; 13, с. 34]. Д. Дракер ще в 1968 р. відзначав, що, якщо у минулому поступ спирався на здобуття практичних навичок, то сьогодні ресурсом, який рухає суспільство уперед є „систематизована, цілеспрямована, організована інформація” [2, с. 49]. За таких обставин відоме висловлювання Френсіса Бекону: „Хто володіє інформацією – володіє світом” набуває якісно нового значення. Зокрема, інформаційні технології втрачають значущість як технологічний чинник та

перетворюються в рушійну силу соціально-економічного розвитку країн, їх конкурентоспроможності.

Таким чином, пріоритетною складовою випереджаючої освіти є інформатизація. Сучасна система освіти розвивається в умовах розширення доступу до інформації та появи нових засобів комунікації. Внаслідок цього створюються нові області діяльності та ускладнюються професійні характеристики. Сьогодні спостерігається найбільший попит на фахівців міждисциплінарного профілю, які інтегрують, насамперед, знання, уміння та навички в області управлінських, комп'ютерних і гуманітарних технологій. Інформатизація зумовила потребу у фахівцях в області інноваційно-комунікаційних технологій (фахівців з комп'ютерної графіки, інформаційні брокери, web-дизайнери, консультанти з електронної обробки інформації і т.д.). В зв'язку з цим виникає потреба підготовки таких фахівців для задоволення поточних потреб ринку праці та перспективних потреб з врахуванням подальшого інформаційного розвитку.

Враховуючи, що сутність ідеї випереджаючої освіти полягає в тому, що зміст навчання повинний постійно оновлюватись новими знаннями, в умовах постійно зростаючого обсягу нової інформації необхідно створити динамічну систему модифікації навчальних програм. Реалізація цієї ідеї можлива лише на основі застосування новітніх інформаційних технологій.

Крім того, в умовах швидкого старіння знань актуальним є створення гнучких освітніх структур, які б дозволяли реалізовувати програми професійного навчання через формальну та неформальну освіту без відриву від виробництва шляхом гармонійного розвитку всіх форм навчання (очної, заочної, вечірньої, дистанційної, комбінованої).

Глибокі соціально-економічні зрушення та входження України в постіндустріальну епоху зумовили відставання системи освіти від суспільних потреб. Низький рівень використання освітнього потенціалу населення внаслідок безробіття свідчить, що сьогодні необхідні серйозні зміни в системі освіти для забезпечення підвищення якості підготовки у навчальних закладах всіх типів та зростання конкурентоспроможності їх випускників шляхом приведення одержаних ними компетенцій у відповідність з вимогами працедавців. За таких обставин випереджаюча освіта повинна формувати фахівців з високим рівнем професіоналізму, тобто таких, що характеризуються професійною майстерністю, інформаційною компетентністю, загальною та професійною культурою, комунікабельністю, здатністю до розширення світогляду та оновлення знань, мобільністю, організованістю, високими моральними якостями, динамізмом до зовнішніх змін. Формування таких професіоналів є можливим тільки за умови радикальних змін у якості та змісті освіти.

При розробці пріоритетних напрямків удосконалення якості освіти необхідно враховувати, що, по-перше, її характер і цілі детерміновані потребами підприємств та організацій у високоосвічених, різнобічних і нестандартно мислячих фахівцях; по-друге, динаміка якості освіти зумовлена, з одного боку, змінами в діяльності навчальних закладів, з іншого – перетвореннями оточуючого їх середовища; по-третє, якість освіти визначається її відповідністю потребам індивідів, суспільства та економіки.

Реалізація моделі випереджаючої освіти шляхом підвищення якості освіти вимагає суттєвого зміцнення ресурсного потенціалу навчальних закладів: інноваційного розвитку матеріально-технічної бази, систематичного підвищення методичного рівня та компетентності викладачів, наповнення навчального процесу досягненнями інформаційно-комунікаційного прогресу.

Значну роль у підвищенні якості підготовки у всіх типах навчальних закладів має інформаційний сегмент, який передбачає: наявність виходу в Інтернет, електронних версій посібників, монографій, мультимедійних комплексів за предметами. Інформаційний сегмент стає невід'ємною складовою ресурсного потенціалу навчальних закладів.

Підвищення якості освіти повинно органічно поєднуватись з випереджаючим навчанням, завданнями якого є:

- формування обґрунтованих уявлень про основні закономірності розвитку природи та суспільства і про особливу роль інформації та інформаційних процесів у виявленні цих закономірностей в різних сферах оточуючого світу;
- вивчення закономірностей становлення нового інформаційного суспільства;
- формування у людей сучасних науково обґрунтованих уявлень про можливості, тенденції та перспективи подальшого технологічного розвитку суспільства;
- формування в суспільстві нового напрямку розвитку культури – інформаційної культури;
- формування у людей майбутнього нової якості – особистої інформаційної культури, що ґрунтується не тільки на знанні закономірностей інформаційних процесів, але і на розумінні людьми своєї відповідальності за забезпечення принципів інформаційної безпеки інших членів суспільства [7, с. 35].

Підвищення якості підготовки в професійних навчальних закладах повинно відбуватися з одночасним підвищенням якості дошкільної та загальноосвітньої підготовки.

Основними напрямками підвищення якості дошкільної освіти є:

- удосконалення програмно-методичного забезпечення дошкільних освітніх закладів з метою покращення рівня виявлення та розвитку індивідуальних пізнавальних і творчих здібностей дитини;
- створення системи державного стимулювання розвитку радіо- та телепередач, ринку дитячих книг.

Враховуючи, що основною метою дошкільної освіти є підготовка дітей до школи, а в Україні, державі необхідно подбати про створення додаткових освітніх груп підготовки до школи на базі дошкільних та загальноосвітніх закладів за рахунок державних коштів. Навчання в групах підготовки до школи повинно здійснюватись за освітніми програмами, які відповідають завданням та змісту початкової освіти. Особливу вагу слід звернути на надання можливості одержання безоплатної підготовки до навчання в школі для дітей з малозабезпечених сімей. З цією метою доцільно введення на законодавчому рівні заборони на стягнення плати за підготовку цих дітей до школи.

Особливої актуальності набуває підвищення якості навчання у школах. К.Д. Ушинський писав: „Будь-яке не мертве, не безцільне вчення має ... готувати дитя до життя. Настав час, нарешті, погодитись, що дітей вчать не для того тільки, щоб вчити, а для того, щоб повідомлювати їм знання, необхідні для життя, тобто такі знання, при володінні якими можна бути корисним і собі, і суспільству”. Нехтування запитами та потребами життя, підкреслював К.Д. Ушинський „зробить школу закладом безсилими та безкорисними” [1, с. 15].

Підвищення якості загальної середньої освіти вимагає:

- оновлення змісту навчання з врахуванням досягнень науки та техніки, суспільних потреб;

- індивідуалізації навчання з метою кращого виявлення здібностей та нахилів учнів;
- покращення матеріально-технічного забезпечення загальноосвітніх навчальних закладів, усунення аварійного стану шкільних споруд, їх капітальний ремонт;
- надання пріоритетного значення дисциплінам, які забезпечують успішну соціалізацію учнів (іноземні мови, інформаційно-комунікаційні технології, економіка, право тощо);
- поширення практики профільного навчання в старших класах з метою забезпечення відповідності майбутнього професійного вибору школярами відповідно з індивідуальними здібностями та інтересами;
- використання нових методів навчання (дослідно-експериментальних, проектно-творчих, лабораторних тощо), спрямованих на розвиток творчого потенціалу учнів, розвиток їх пізнавальних здібностей, формування початкових навичок до наукових досліджень;
- створення державно-суспільної системи експертизи та контролю якості навчальних посібників.

В розвинутих країнах, в яких вже відбувається становлення економіки знань, значно підвищуються вимоги до освіченості, внаслідок чого зростає інтерес до здобуття середньої освіти як обов'язкового елемента освітнього потенціалу індивіду. Тому в Україні теж доцільно забезпечити умови для 100-відсоткового охоплення загальною середньою освітою дітей у віці від 6 до 18 років. З цією метою необхідно:

- забезпечити на місцевому та регіональному рівні точний облік дітей шкільного віку;
- забезпечити на підставі систематичного моніторингу виявлення причин, за якими діти не відвідують навчальні заклади, та розробку заходів щодо забезпечення охоплення всіх дітей шкільного віку відповідною освітою;
- забезпечити виявлення диспропорцій в забезпеченості місцями в різних типах загальноосвітніх навчальних закладів на підставі визначення наповнюваності та дефіциту учнівських місць.
- Підвищення якості підготовки робітників і фахівців у навчальних закладах професійної освіти вимагає вирішення таких проблем:
  - спрямованість освітнього процесу на знеособлені знання, уміння та навички, а не на розвиток особистості, прищеплення їй прагнення до самоосвіти;
  - зміст освіти позбавлений діяльнісного та особистісного компонентів, які визначають відповідно способи мислення та діяльності, ціннісні орієнтації: ці компоненти є основою безперервного розвитку особистості;
  - націленість навчального процесу на підготовку фахівця, здатного виконувати регламентований набір функцій, а не на підготовку професіонала, який готовий до безперервного удосконалення загальноосвітніх та професійних знань і умінь в залежності від змін зовнішнього середовища.

З метою вирішення зазначених проблем доцільно змінити просвітницький підхід до навчання майбутніх робітників і фахівців (орієнтація на засвоєння певної суми знань через заучування) на компетентнісний підхід. Останній орієнтується на надання в процесі навчання різних компетентностей, які відповідатимуть потребам суспільства, вимогам роботодавців та сприятимуть професійній самореалізації особистості. Реалізація компетентнісного підходу передбачає формування у професійно-технічних та вищих навчальних закладах розвиваючого освітнього середовища, що стимулює та підтримує саморозвиток учнів і студентів, розкриває їх індивідуальні здібності та

нахили та, таким чином, створює передумови для подальшого включення молоді в інноваційні процеси.

При формуванні моделі випереджаючої освіти українськими політиками необхідно врахувати той факт, що в деяких розвинутих країнах світу вища освіта набула масового характеру. Причому практично всі випускники шкіл Німеччини, США, Франції зараховуються в університети автоматично, після першого курсу відбувається відсів до 40 % студентів. У 1997 р. в Японії був прийнятий закон про обов'язкову вищу освіту. Цей закон став реакцією на розрив в освітньому рівні японського та американського населення: якщо в США біля 35 % громадян у віці 25 років мали вищу освіту, то в Японії – 14 % [10].

Важливим аспектом, що зумовлює актуальність проблем забезпечення якості освіти, є приєднання України до Болонського процесу, який вимагає дотримання європейських єдиних принципів організації та якості вищої освіти.

Метою реформування вищої освіти в межах Болонського процесу є формування єдиного освітнього простору та створення системи випереджаючої освіти, що передбачає: запровадження системи двоступеневої вищої освіти, стимулювання мобільності студентів і викладачів через реалізацію спільних міжнародних програм навчання, розвиток європейської співпраці в забезпеченні якості освіти через розробку спільних критеріїв та методологій, забезпечення працевлаштування випускників через спрощення процедур визнання кваліфікації [11, с. 12-14].

Важливою складовою болонізації вищої освіти є підвищення рівня знань, умінь, навичок до рівня, який забезпечить швидку професійну адаптацію випускника. В європейських країнах випускник вищої школи здатний відразу приступи до виконання службових обов'язків, в той час як вітчизняний випускник досить часто проходить додаткове навчання на виробництві, виконує функції стажера. Основним механізмом, що забезпечує підвищення якості підготовки в умовах болонізації вищої освіти є кредитно-модульна система, яка сприяє вихованню у студента навичок до самостійної роботи та передбачає застосування єдиної системи обліку трудомісткості навчальної роботи в кредитах. Така система забезпечує посилення контролю за рівнем знань студентів шляхом модульної перевірки знань протягом навчального курсу, збільшення годин, які відводяться на самостійну роботу студентів, та активну участь студента у всіх видах робіт, які пропонуються протягом вивчення курсу – семінари, практичні, лабораторні та індивідуальні заняття, колоквіуми.

Кредитно-модульна система забезпечує:

- прозорість національних академічних і професійних кваліфікацій;
- порівнянність програм і форм вищої освіти;
- порівнянність національних систем вищої освіти.

Кредитно-модульна система вже практикується у вищих навчальних закладах, проте вона не регламентована законодавчо на загальнонаціональному рівні. Водночас запровадження кредитно-модульної системи призвело до суттєвого збільшення навантаження методистів та викладачів кафедр. При цьому в Нормам часу для планування й обліку навчальної роботи педагогічних і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів, затверджених Наказом Міністерства освіти і науки України № 450 від 07.08.2002 р., відсутні норми часу для виконання різних видів робіт, пов'язаних з запровадженням кредитно-модульної системи. В зв'язку з цим дані види робіт не включаються в річне навантаження викладачів і, відповідно, не оплачуються. Звичайно, що за таких обставин не можна очікувати ентузіазму з боку викладацького складу вищих навчальних закладів щодо запровадження кредитно-модульної системи. Тому є доцільним внесення до Норм часу для планування й обліку

навчальної роботи педагогічних і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів таких видів робіт як розробка навчального-курсу за кредитно-модульною системою, перевірка рівня виконання самостійної роботи студентів.

Підвищення якості підготовки фахівців у вищій школі неможливо без розвитку вузівської науки, без включення в навчальний процес творчої дослідної роботи. Наука без освіти позбавиться можливості оновлюватись молодими кадрами, а освіта без науки не зможе готувати фахівців, які б відповідали вимогам сучасного виробництва.

Розвиток моделі випереджаючої освіти має забезпечуватись суворим контролем якості освіти. В Україні відповідно ст. 15 Закону України „Про освіту” основними механізмами контролю якості освіти є: ліцензування, інспектування, атестація та акредитація навчальних закладів [3]. Зазначені механізми реалізуються Міністерством освіти та науки України. Відсутність незалежної експертизи якості освіти позиціонує державу як єдиного користувача освітніх послуг. Для подолання державного монополізму в сфері зовнішнього контролю якості освіти необхідно підвищити його гласність та запровадити паралельний незалежний контроль, який би здійснювали працедавці або інші контактні аудиторії (наприклад, для незалежної експертизи дошкільних навчальних закладів освіти можна створювати експертні ради, у склад яких входили б батьки та представники загальноосвітніх шкіл). На рівні закладів професійної освіти є доцільним проведення поряд з державною акредитацією вищих навчальних закладів та атестацією професійно-технічних навчальних закладів незалежної (громадської) акредитації та атестації. В зв'язку з цим є необхідним створення центрів громадської акредитації на регіональному та місцевому рівнях. До таких центрів повинні залучатись викладачі професійно-технічних і вищих навчальних закладів, представники регіональних об'єднань роботодавців, представники місцевих громад. Центри громадської акредитації та атестації повинні проводити оцінку потенціалу навчальних закладів та якості навчання в них на підставі спеціально розроблених стандартів оцінки якості освіти. Розробка даних стандартів має ґрунтуватися насамперед виходячи з вимог працедавців щодо якості підготовки кваліфікованих робітників і фахівців. Запровадження громадської акредитації та атестації має закласти підґрунтя для плідної взаємодії навчальних закладів і потенційних працедавців і, таким чином, зменшити втрати освітнього потенціалу населення. Це дозволило б скласти об'єктивні рейтинги навчальних закладів та посилити суспільний контроль над якістю освіти.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Розвиток та практичне впровадження випереджаючої освіти сприятиме підвищенню рівня мобільності та адаптивності освітньої системи до зовнішніх викликів, забезпечуватиме відповідність якості та структури підготовки кадрів перспективним потребам економіки. Нова модель освіти формуватиме конкурентоспроможну робочу силу з високим потенціалом до саморозвитку та безперервного навчання, життєдіяльності в умовах інформаційного суспільства.

Перспективи подальших досліджень в цьому напрямку полягають в розробці стратегічних, тактичних та трансформаційних напрямків розвитку випереджаючої освіти в Україні.

Список літератури

1. Днепров Э. Д. Ушинский и современность / Э. Д. Днепров. – М. : Издательский дом ГУ ВШЭ, 2007. – 232 с
2. Дракер П. Посткапиталистическое общество / П. Дракер. – М. : Academia, 1999. – 438 с.
3. Закон України "Про освіту" від 23 травня 1991 р. № 1060-XII [Електронний ресурс] / Сайт Верховної Ради України. – Режим доступу до ресурсу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.

4. Ильинский И. М. Образовательная революция / И. М. Ильинский. – М. : Изд-во Московской гуманитарно-социальной академии, 2002. – 558 с.
5. Кельчевская Н. Р. Интеграция высшей школы и промышленности как основа формирования человеческого капитала / Н. Р. Кельчевская, Л. А. Романова // Университетское управление: практика и анализ. – 2004. – № 3. – С. 24-28.
6. Колин К. К. Актуальные философские проблемы информатики : в 2 т. / К. К. Колин ; под ред К. И. Курбакова. – М. : КОС-ИНФ, 2009. – Т. 1 : Теоретические проблемы информатики, 2009. – 222 с.
7. Колин К. К. Россия на пути в информационное общество / К. К. Колин // Библиотечноеведение. – 2000. – № 3. – С. 34-40.
8. Мей Кристофер Інформаційне суспільство. Скептичний погляд / Кристофер Мей ; [пер. з англ. М. Волицька]. – К. : «К.І.С.», 2004. – 220 с.
9. Новиков П. М. Опережающее профессиональное образование : научно-практическое пособие / П. М. Новиков, В. М. Зуев. – М. : РГАТиЗ, 2000. – 266 с.
10. Осейчук В. И. Проблемы и пути модернизации системы образования России [Электронный ресурс] / В. И. Осейчук // Сайт Федерального центра образовательного законодательства. – Режим доступа к ресурсу : <http://lexed.ru/pravo/notes/conf/?oseyhuk.html>.
11. Степко М. Ф. Основні засади розвитку вищої освіти України в контексті Болонського процесу (документи і матеріали 2003 – 2004 рр.) / [Степко М. Ф., Болюбаш Я. Я., Шинкарук В. Д. та ін.] ; під ред. В. Г. Кременя. – Тернопіль : вид-во ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2004. – 147 с.
12. Субетто А. И. Сочинения. Ноосферизм : в 13 томах / А. И. Субетто ; под ред. Л. А. Зеленова. – С.-Петербург – Кострома: КГУ им. Н.А.Некрасова, 2008. – Т. 6 : Образование – высший императив ноосферного или устойчивого развития России в XXI веке. Книга 1, 2008. – 500 с.
13. 240. Управління людськими ресурсами: філософські засади : навч. посіб. / [Воронкова В. Г., Беліченко А. Г., Попов О. М. та ін.] ; під ред. В. Г. Воронкової. – К. : ВД «Професіонал», 2006. – 576 с.
14. Урсул А. Д. Глобальное знание и глобальное образование (эволюционный подход) : [монография] / А. Д. Урсул. – Красноярск : СФУ, 2011. – 324 с.

References

1. Dneprov, Je. D. (2007). *Ushinskij i sovremennost'* [Ushinsky and modernity]. Moskva: Izdatel'skij dom GU VShJe [in Russian].
2. Draker, P. (1999). *Postkapitalisticheskoe obshchestvo* [Post-capitalist society]. Moskva: Academia [in Russian].
3. Zakon Ukrainy "Pro osvitu" vid 23 travnia 1991 r. № 1060- XII [The Law of Ukraine "On Education" dated 23 May 1991 p. № 1060-XII]. (1991, 23 May). <http://zakon3.rada.gov.ua/laws>. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1060-12> [in Ukrainian].
4. Il'inskij, I. M. (2002). *Obrazovatel'naja revolyucija* [Educational revolution]. Moskva: Izd-vo Moskovskoj humanitarno-social'noj akademii [in Russian].
5. Kel'chevskaja, N. R. & Romanova, L. A. (2004). Integracija vysshej shkoly i promyshlennosti kak osnova formirovaniya chelovecheskogo kapitala [Integration of the higher school and industry as the basis of human capital formation]. *Universitetskoe upravlenie: praktika i analiz - University Management: Practice and Analysis, Vol. 3*, 24-28 [in Russian].
6. Kolin, K. K. (2009). Aktual'nye filosofskie problemy informatiki [Current philosophical problems of Informatics]. *Teoreticheskie problemy informatiki - Theoretical Problems of Informatics, Vol. 1*. Moskva: KOS-INF [in Russian].
7. Kolin, K. K. (2000). Rossija na puti v informacionnoe obshchestvo [Russia on the way to the information society]. *Bibliotekovedenie – Librarianship, Vol.3*, 34-40 [in Russian].
8. May Christopher (2004). *The Information Society: a skeptical view*. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
9. Novikov, P. M. & Zuev, V.M. (2000) *Operezhajushhee professional'noe obrazovanie: nauchno-prakticheskoe posobie* [Proactive professional education: Scientific and practical guide]. Moskva: RGATiZ [in Russian].
10. Osejchuk, V. I. (2008). "Problemy i puti modernizacii sistemy obrazovanija Rossii" [Problems and ways of modernization of the Russian educational system] *Sajt Federal'nogo centra obrazovatel'nogo zakonodatel'stva - Website of the Federal Center for Educational Law*. <http://www.lexed.ru/index.php>. Retrieved from <http://lexed.ru/pravo/notes/conf/?oseyhuk.html> [in Russian].
11. Stepko, M. F., Boliubash, Ya. Ya., Shynkaruk, V. D., et al. (2004). *Osnovni zasady rozvytku vyshchoi osvity Ukrainy v konteksti Bolonskoho protsesu (dokumenty i materialy 2003 – 2004 rr.)* [Basic principles for the development of higher education in Ukraine in the context of the Bologna process (documents and materials 2003 – 2004)]. Ternopil: Vyd-vo TDPU im. V. Hnatiuka [in Ukrainian].

12. Subetto, A. I. (2008). *Sochinenija. Noosferizm [Works. Noosferizm]*. Zelenova, L.A. (Ed.). (Vol. 6). Kostroma: KGU im. N.A.Nekrasova, 2008 [in Russian].
13. Voronkova, V. H., Belichenko, A. H., Popov, O. M., et al. (2006). *Upravlinnia liuds'kymy resursamy: filosofs'ki zasady [Human Resources Management: Philosophical Foundations]*. Kyiv: VD «Profesional»[in Ukrainian].
14. Ursul, A. D. (2011). *Global'noe znanie i global'noe obrazovanie (jevoljucionnyj podhod) [Global knowledge and global education (evolutionary approach)]*. Krasnojarsk: SFU, 2011 [in Russian].

Olga Komarova, Professor, Doctor of Economics
Kirovohrad National Technical University, Kirovohrad, Ukraine

Priority Directions of Development of Advanced Education in Ukraine

The aim of the article is determination of priority directions of development of advanced education in Ukraine, which would allow reducing tensions on the labor market by increasing the level of employment of graduates of educational institutions through the mechanisms of improving the quality of education and development of educational partnerships institutions and enterprises.

The article substantiates the role and place of advanced education in securing employment. It was determined that the practical implementation of the model of advanced education is only possible in terms of developing partnerships, educational institutions, and enterprises, and improving the quality of education. Special attention is focused on the advisability of concluding agreements of strategic partnership as a tool for restoration of linkages in vocational and higher education institutions with enterprises. The ways to improve the quality of education at the preschool, secondary, vocational and higher links of the educational system were proposed. It is established that a priority component of advanced education is informatization.

The development and practical implementation of advanced education will contribute to improved mobility and adaptability of the educational system to external challenges, to ensure the quality and structure of training prospective needs of the economy.

advancing education, objectives of advanced education, quality of education, informatization

Одержано 30.04.15

УДК 331.526

М. В. Семикіна, проф., д-р екон. наук

Н. А. Іщенко, доц., канд. екон. наук

М. В. Бугайова, канд. екон. наук

Кіровоградський національний технічний університет, м. Кіровоград, Україна

Трансформації зайнятості як фактор зміни мотиваційних моделей поведінки на ринку праці

У статті розкрито сутність трансформацій зайнятості в країнах ринкової економіки і в Україні. Проаналізовано сучасні тенденції трансформацій зайнятості на ринку праці України. Визначено вплив трансформацій занятості на зміну мотиваційних моделей поведінки на ринку праці. Розкрито аспекти мотивації пошуку роботи в залежності від вікових груп. Визначено та обгрунтовано типові мотиваційні моделі поведінки з урахуванням інноваційних змін на ринку праці.

трансформація зайнятості, нестандартна зайнятість, безробіття, мотиваційні моделі поведінки

М. В. Семикина, проф., д-р екон. наук

Н. А. Ищенко, доц., канд. екон. наук

М. В. Бугаёва, канд. екон. наук

Кировоградский национальный технический университет, г. Кировоград, Украина

Трансформации занятости как фактор изменения мотивационных моделей поведения на рынке труда

© М. В. Семикіна, Н. А. Іщенко, М. В. Бугайова, 2015

В статті раскрыта сутність трансформацій зайнятості в країнах ринкової економіки і в Україні. Проаналізовані сучасні тенденції трансформацій зайнятості на ринку праці України. Визначено вплив трансформацій зайнятості на зміну мотиваційних моделей поведінки на ринку праці. Виявлені аспекти мотивації пошуку роботи в залежності від вікових груп. Визначені і обґрунтовані типові мотиваційні моделі поведінки з урахуванням інноваційних змін на ринку праці.

трансформація зайнятості, нестандартна занятість, безробіття, мотиваційні моделі поведінки

Постановка проблеми. В Україні сфера зайнятості переживає складний етап трансформацій під впливом глобальних і локальних чинників впливу, інформатизації трудової діяльності, загострення конкуренції, що неодмінно позначається на структурі робочих місць, мотивах пошуку роботи, мотиваційних моделях поведінки населення. Характер цих змін є неоднозначним і суперечливим через системну кризу, погіршення загальної економічної та соціальної ситуації в країні, загострення озброєного конфлікту на сході країни, появи понад 1,5 вимушених переселенців з Донбасу, послаблення взаємодії соціальних партнерів в питаннях освіти, професійного навчання та працевлаштування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми зайнятості та її трансформацій відображені у публікаціях С. Бандура [3], В. Близнюк [7], В. Гейця [7], О. Герасименко [4] І. Каленюк [8], А. Колота [9], Е. Лібанової [11], В. Онікієнка [13], І. Петрової [16] та ін. Аспекти мотивації пошуку роботи на ринку праці вивчали О. Балакірева [2], Л. Лісогор [12], О. Грішнова [5], Л. Шаульська [17] та ін. Водночас, аналіз наукових джерел засвідчує, що теоретичні і практичні проблеми трансформацій зайнятості потребують подальшого поглибленого вивчення з інноваційних змін на ринку праці в Україні. До невирішених частин загальної проблеми слід віднести питання зміни мотиваційних моделей поведінки населення в умовах трансформацій зайнятості.

Постановка завдання. Метою статті є уточнення сутності трансформацій зайнятості в країнах ринкової економіки та в Україні, їх впливу на мотивацію трудової поведінки, визначення типових мотиваційних моделей поведінки на ринку праці на етапі інноваційних змін.

Виклад основного матеріалу. Теоретичний аналіз доводить, що більшість авторів схильні трактувати трансформацію зайнятості як зміну якісних та кількісних параметрів розвитку ринку праці у тісному зв'язку з оцінками змін обсягу й структури попиту та пропозиції на ринку праці [1, с.8; 4, с.70; 16, с.119-125]. Зміна параметрів зайнятості, як доводить сучасна наукова думка [14, с. 85], відбувається під впливом різноманітних чинників – структурних змін в економіці, науково-технічного прогресу, інноваційного, технологічного, соціального розвитку країни. Водночас, як засвідчує світовий досвід, вирішального впливу в умовах сьогодення набуває поєднання глобальних і локальних чинників впливу, загострення міжнародної конкуренції. Тому вважаємо за доцільне відстоювати більш широкий погляд на розуміння сутності трансформацій зайнятості. Розвиваючи наукову думку [3, с. 9–10; 7, с.88; 9, с. 4-6, 13, с.131], є підстави вважати, що трансформації на ринку праці стосуються не лише зміни якісно-кількісних параметрів зайнятості, а передусім кардинальних змін попиту на працю на тлі інформатизації світового розвитку, зміни ціннісних орієнтацій, мотиваційних моделей поведінки на ринку праці.

Зауважимо, що трансформації зайнятості на початку XXI століття стають, передусім, результатом визначального впливу таких чинників, як глобалізація економічного та інформаційного розвитку, конкуренція. Їх дія об'єктивно зумовлює зростання потреби в інноваціях, прискорення науково-технологічного розвитку,

інтелектуалізацію трудової діяльності, що в решті-решт якісно змінює попит на працю і породжує новітні форми зайнятості. Внаслідок інформатизації трудової діяльності відбуваються об'єктивні зміни в організації виробництва, виникають більш сприятливі умови для економії праці, ліквідації важких та непривабливих видів людської праці, реалізації творчого потенціалу працівників, зайнятих обробкою інформації, створенням інновацій.

Інформатизація трудової діяльності дає змогу не прив'язувати працівника до стаціонарного робочого місця і жорсткого регламенту роботи, створюючи дистанційні (віддалені, віртуальні) робочі місця без застосування традиційного нормування праці, надаючи нові, не бачені раніше можливості для прояву особистої відповідальності, творчості, самоорганізації. Саме ці процеси в країнах, що крокують до інноваційної економіки, якісно змінюють зайнятість і мотиви пошуку роботи та працевлаштування, докорінно змінюють ціннісні орієнтири у сфері праці і мотивацію трудового вибору.

Трансформації зайнятості найбільше віддзеркалює поява різноманітних нетрадиційних форм зайнятості. До них сьогодні відносять: зайнятість на умовах неповного робочого часу (неповна зайнятість); тимчасову зайнятість (у тому числі запозичена праця); вторинна зайнятість; дистанційну зайнятість; зайнятість на основі договорів цивільно-правового характеру; неформальну зайнятість, у тому числі самозайнятість; нересторовану зайнятість у формальному секторі [3, с. 9-10; 6, с.88; 9, с. 4-6]. Як наслідок, у структурі зайнятого населення розвинених країн ЄС, США, Канади та інших сьогодні понад 45-60% складають працівники, охоплені обробкою і створенням нової інформації, працею інноваційного змісту. Майже кожного року зникають сотні професій і одночасно з'являються нові, більш затребувані спеціальності, зростає потреба у нових знаннях та навичках.

Зауважимо, що в інтересах прискореної адаптації населення до трансформацій зайнятості в багатьох розвинених країнах (наприклад у Великобританії, Швеції, Італії) діють державні програми, які передбачають:

- створення тимчасових робочих місць для випускників професійних навчальних закладів;
- відшкодування державою до 70-80% витрат підприємств на працевлаштування молодих людей віком 16-18 років, які не мають середньої освіти;
- державне стимулювання підприємців, які забезпечують працевлаштування молоді та професійне зростання;
- укладання тристоронніх угод між державою, підприємством і молодим працівником щодо навчання та перенавчання молоді;
- надання державних дотацій випускникам навчальних закладів для відкриття власної справи.

В умовах інноваційних змін у зайнятості ці заходи сприяють формуванню принципово нових мотиваційних моделей поведінки на ринку праці, відмінність яких полягає у прагненнях до постійного саморозвитку, професійного зростання, прояву мобільності, кар'єрного зростання. Іншими словами, мотиви отримання більшого доходу, задоволення матеріальних потреб поєднуються з мотивами особистої відповідальності за власний добробут, мотивами творчої самореалізації у праці, мотивами саморозвитку, причетності до розробки і впровадження нових ідей. Цікаво, що саме молодь 25-30 років найбільше засвоює саме таку мотиваційну модель поведінки. Понад третини молодих людей до 30 років зайнято працею в межах нестандартної зайнятості, що передбачає гнучкий графік роботи, самозайнятість, дистанційну зайнятість, чому сприяє розвиток інформаційних технологій, стрімке зростання частки зайнятих у сфері послуг. Зауважимо, що окреслені явища теж

поширюються в Україні, проте вони є стихійними, межують з неформальними трудовими відносинами, отже, мають дещо інші особливості, оскільки зміст трансформацій на ринку праці поки має досить мало спільного зі створенням інформаційного сектору ринку праці.

Аналіз динаміки параметрів економічної активності, зайнятості та безробіття в Україні (табл.1) засвідчує, що офіційний рівень безробіття залишається невисоким – 7,2% (значно нижче, ніж у більшості країн ЄС). Проте на практиці проблема безробіття є більш гострою, особливо нелегкою є ситуація у сільській місцевості та в малих містах, де має місце гострий дефіцит вільних робочих місць з прийнятними умовами та оплатою праці і при цьому існують складнощі щодо реєстрації в якості безробітних.

Таблиця 1 - Аналіз параметрів розвитку ринку праці в Україні (2007-2013 рр.)

Населення у віці 15-70 років, тис. осіб	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Економічно активне населення	22322,3	22357,4	22150,3	22051,6	22056,9	22011,5	21980,6
працездатного віку	20606,2	20657,7	20321,6	20220,7	20247,9	20393,5	20478,2
старше працездатного віку	1416,1	1721,7	1828,7	1830,9	1809,0	1618,0	1502,4
Зайняте населення	20904,7	20972,3	20191,5	20266,0	20324,2	20354,3	20404,1
працездатного віку	19189,5	19251,7	18365,0	18436,5	18516,2	18736,9	18901,8
старше працездатного віку	1715,2	1720,6	1826,5	1829,5	1808,0	1617,4	1502,3
Безробітне населення	1417,6	1425,1	1958,8	1785,6	1732,7	1657,2	1576,1
працездатного віку	1416,7	1424,0	1956,6	1784,2	1731,7	1656,6	1576,4
старше працездатного віку	0,9	1,1	2,2	1,4	1,0	0,6	0,1
Економічно неактивне населення	13312,0	12971,1	12823,0	12575,5	12265,5	12055,3	11861,7
працездатного віку	8144,8	7909,5	8051,7	7878,0	7601,5	7540,7	7552,2
старше працездатного віку	5167,2	5061,6	4771,3	4697,5	4664,0	4514,6	4309,5
Рівень економічної активності, %	62,6	63,2	63,3	63,7	64,3	64,6	65,0
працездатного віку	57,8	58,4	58,1	58,4	59,0	59,9	60,5
старше працездатного віку	4,0	4,9	5,2	5,3	5,3	4,7	4,4
Рівень зайнятості, %	58,7	59,3	57,7	58,5	59,2	59,7	60,3
працездатного віку	53,9	54,4	52,5	53,2	53,9	55,0	55,9
старше працездатного віку	4,8	4,9	5,2	5,3	5,3	4,7	4,4
Рівень безробіття, %	6,4	6,4	8,8	8,1	7,9	7,5	7,2
працездатного віку	6,3	6,4	8,8	8,1	7,9	7,5	7,2
старше працездатного віку	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

Джерело. Побудовано автором на підставі [15].

З огляду на дані таблиці 2, до 2014 р. статистика фіксувала певне зростання рівня економічної активності (до 65%), рівня зайнятості (до 60,3%) після спаду, пов'язаного зі світовою фінансовою кризою. Водночас динаміка показників відбиває певну стагнацію економічної активності населення, за якою криється адаптація до кризового стану економіки. Особливості зазначеної «адаптації», на наш погляд, полягають у деформалізації зайнятості: мотивація «виживання» змушує вагому частку населення покидати офіційний сектор економіки і спрямовувати свої зусилля на розробку товарів, різноманітних послуг, продуктів праці, працюючи «в тіні», уникаючи сплати податків.

За підсумками аналізу структурних змін у зайнятості України (табл. 2), загальною тенденцією є переміщення робочих місць із промисловості у сферу послуг, переважно у торгівлю. З огляду на дані таблиці 2, за період 2000-2014 рр. частка зайнятих у промисловості скоротилася на 6,8%, у сільському господарстві, рибальстві, рибництві, мисливстві, лісовому господарстві – на 4,1%.

Таблиця 2 – Структура зайнятості населення за видами економічної діяльності, % від кількості зайнятих

Види економічної діяльності	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2014 р.
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство. Рибальство, рибництво	21,6	19,4	15,4	17,5
Промисловість	22,8	19,7	17,1	16,0
Будівництво	4,5	4,6	4,7	4,4
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку. Діяльність готелів та ресторанів	15,5	20,2	23,8	22,3
Діяльність транспорту та зв'язку	6,7	6,8	6,9	6,0
Фінансова діяльність	0,8	1,2	1,6	1,6
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	4,0	4,7	5,7	1,6
Державне управління	5,9	5,0	6,0	5,0
Освіта	8,0	8,1	8,3	8,3
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	6,8	6,6	6,6	6,2
Інші види економічної діяльності	3,3	3,9	3,9	2,2

Джерело. Побудовано автором на підставі [15].

В той же час бачимо, що частка зайнятих у торгівлі, ремонті автомобілів, діяльності готелів, ресторанів – зросла на 6,8%, у фінансовій діяльності – удвічі.

Не зважаючи на те, що зростання зайнятих у сфері послуг є загальносвітовою тенденцією, в Україні, на відміну від розвинених країн, структурні трансформації зайнятості не пов'язані з процесами модернізації виробництва, автоматизації, комп'ютеризації або масового технічного оснащення праці. Процеси «відтоку» робочої сили у сферу торгівлі, ресторанного та готельного бізнесу, надання послуг щодо ремонту автомобілів пояснюємо незавершеністю структурних змін в економіці, відсутністю належної модернізації робочих місць, гідної оплати та умов праці на багатьох підприємствах промисловості, сільського господарства.

Іншими словами, нові робочі місця в торгівлі поглинають робочу силу, яка вивільнена з інших галузей, не має спеціальної освіти, працює не за фахом (колишні вчителі, інженери та ін.). Такі робочі місця характеризуються низькою інноваційною наповненістю, високою часткою важкої фізичної праці (понад 70-80%), низьким рівнем інтелектуалізації праці. Такі трансформації зайнятості не можна вважати прогресивними. Вони обмежують можливості реалізації творчого потенціалу працівників, особливо молодих, ведуть до незатребуваності набутих знань. Безумовно, для країни з низьким рівнем життя такий трудовий вибір пояснює мотивація працевлаштування, адже в умовах дефіциту робочих місць вирішальну роль грають мотиви отримання хоч невеликого, проте стабільного заробітку.

Водночас, не можна не визнати, що процеси інформатизації, що охопили світ, не принесли змін у сферу праці України. Офіційна статистика поки майже не відслідковує той факт, що в Україні упродовж останніх 10 років швидко зростає кількість працівників, охоплених новими формами нестандартної зайнятості (фриланс, аутсорсинг, аутстафінг, лізинг персоналу тощо).

Однак справедливо підкреслити, що законодавча база дистанційної (віртуальної) зайнятості поки не відпрацьована. Поширення нестандартних форм зайнятості, що відбувається через деформалізацію зайнятості програмістів, дизайнерів, веб-дизайнерів, журналістів, консультантів, бухгалтерів, юристів, маркетологів, політологів, як правило, не супроводжується відповідними трудовими угодами. Дистанційна (віртуальна) зайнятість існує часто в межах тіньових трудових відносин, що не дає надій на соціальні гарантії, отримання пенсій.

Підсумовуючи, слід сказати, що характер змін у сфері зайнятості в Україні все ще не спрацьовує на інтереси інноваційного розвитку, модернізації економіки. Для більшості осіб, які працюють або шукають роботу в Україні, формування мотивів пошуку місця роботи має відмінності порівняно зі структурою мотивів аналогічних осіб на Заході: там превалює інтерес до цікавої роботи, самореалізації одночасно з бажанням отримати більший дохід, а у нас в мотивах пошуку роботи переважає пріоритет гарантованого доходу (рис.1).

Відмінності у мотивах по суті відрізняють моделі поведінки окремих груп населення на ринку праці. Здійснене авторами соціологічне обстеження серед безробітних Кіровоградської області в 2013 р. дозволило виявити декілька основних мотиваційних моделей поведінки, урахування яких є доцільним у формуванні стратегій економічного розвитку регіону.

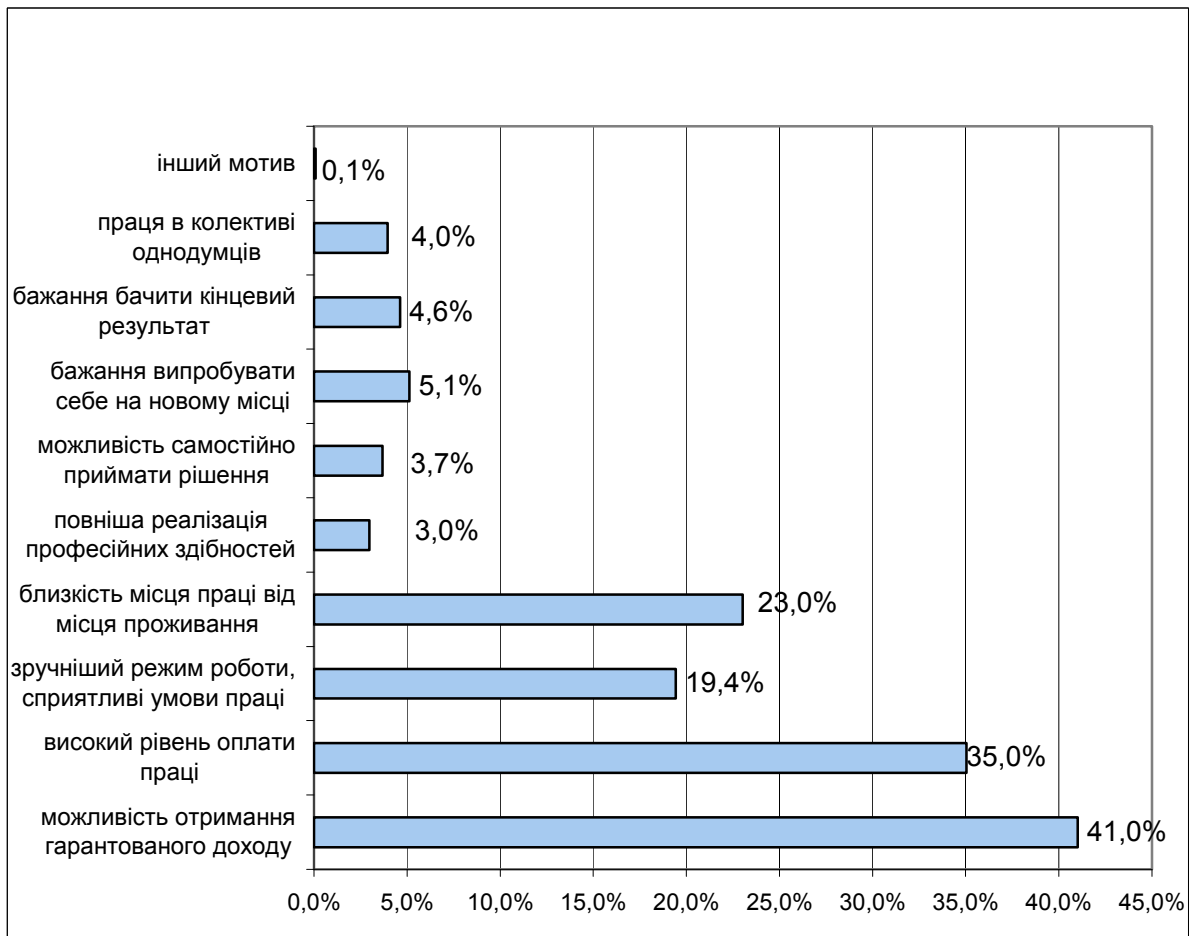

Рисунок 1 - Мотиви пошуку роботи та зміни місця праці (побудовано за результатами соціологічного дослідження безробітних Кіровоградської області)

Джерело. Побудовано авторами на підставі здійсненого авторами соціологічного обстеження серед безробітних Кіровоградської області в 2013 р.

До першої мотиваційної моделі поведінки нами віднесено групу населення з високим рівнем економічної активності (10-15% зайнятого населення). Це переважно працівники старшого віку, які виховані системою цінностей, сформованих за часів планової економіки. Вони дотримуються мотивів добровільної активної легальної високопродуктивної праці. Їх економічна поведінка на ринку праці має ринкове спрямування, стає основним джерелом доходу, що формує на 50-70% бюджет родини.

Для цієї групи властиві два мотиви: матеріальний (джерело потоку зростання добробуту) і реалізація потреби в самоактуалізації, зацікавленість безпосередньо самим процесом праці.

До другої мотиваційної моделі поведінки нами віднесено групу населення (15-20%), орієнтовану на одержання доходу (прибутку) за рахунок підприємницької діяльності. Для розвитку своєї виробничої діяльності вони можуть брати кредити, кооперуватися з такими ж економічно активними родинами. Для цієї групи характерна «стратегія розвитку» на ринку праці, активна економічна діяльність, інвестиції у власне виробництво і підвищення рівня життя. Позитивною рисою мотиваційних установок цієї групи є адаптивність до умов ринку, вміння пристосовуватися до нестандартних ситуацій, креативність, спроможність до генерування ідей. Ця група населення створює підґрунтя для просування ринкових реформ, трансформації зайнятості за інноваційною моделлю. У подальшому можна очікувати, що на основі їх господарств створюватимуться кооперативи; вони прийматимуть активну участь у створенні й розширенні виробничої інфраструктури, зокрема, нових її напрямів функціонування.

Третю мотиваційну модель поведінки формують особи (25-30% населення), що характеризуються середнім ступенем мотивації, як правило, не мають особливих можливостей включитися в нові економічні відносини, займатися ризиковою діяльністю, і лише під тиском життєвих обставин поступово вписуються в нові поведінкові умови на ринку праці. Представників цієї групи в основному характеризує вимушена помірна адаптація до умов ринкового господарювання. Їх характеризує, як правило, страх втратити роботу, відчуття небезпеки зниження рівня життя. Цей тип реакції на структурні зрушення на ринку праці поєднується з домінантою корпоративних установок на «законослухняність», терпіння та очікування. Ця група населення у своїй економічній стратегії трудової діяльності обирає роботу в господарствах підприємницького типу, неформальної зайнятості, а також зайнятості в якості найманих працівників в державних установах, приватних підприємствах. За своїм соціально-професійним статусом ці домогосподарства складаються з родин робітників основних спеціальностей або представників інтелігенції - лікарів, учителів, соціальних працівників тощо.

Наступна, четверта мотиваційна модель поведінки охоплює групу населення (15-20%), яке виявляє вимушену пасивну адаптацію до інноваційних змін на ринку праці за інноваційним типом (складаються з літніх пар пенсіонерів або неповних родин). Продуктивність їхнього домогосподарства є достатньо низькою, частка грошових надходжень у бюджет родини від трудової діяльності не перевищує 1/5 його величини. Ця категорія населення демонструє стратегію повсякденного виживання, збереження визначеного рівня життєзабезпечення. Використання неформальних зв'язків дає їм змогу здійснювати обмін продукцією з власного господарства; обмін придбаними товарами; позичка грошей; догляд за дітьми; кооперацію у веденні господарства (на умовах безоплатності і невизначеності термінів надання зустрічних послуг).

П'ята мотиваційна модель поведінки охоплює групу населення (5-10%), налаштовану на матеріальний успіх, входження в ринок, її характеризує здатність до самоорганізації і кооперації в ситуації прихованого або відкритого безробіття. Мотиваційне регулювання зайнятості цієї групи трудоактивних осіб має бути спрямоване на підвищення інтенсивності їх легальної трудової діяльності, активізацію залучення до суспільного виробництва через самозайнятість, створення шляхом кооперації середніх і малих підприємств, організацію навчання основам підприємницької діяльності, надання консультативних послуг для відкриття власної справи тощо.

Що ж стосується групи люмпенів (до 1% населення), то вони після втрати звичного статусу в суспільному виробництві зайняли пасивну позицію і демонструють деструктивні, антисоціальні форми поведінки, часто неприйнятні форми мотиваційної моделі поведінки. Згортання мотивації до ефективної зайнятості або її нерозвиненість спостерігається у випадках, якщо напрями і методи суспільно-економічних трансформаційних перетворень не відповідають уявленням особи, її сформованим інтересам, потребам, культурі.

Отже, як випливає з результатів наших досліджень, поведінка значної частини економічно активного населення досить повільно трансформується, адаптуючись до нових умов господарювання.

На наш погляд, в умовах прогресивних трансформацій зайнятості зазначені мотиваційні моделі трудової поведінки здатні змінюватися, проте це потребує більш тривалого часу, оскільки пов'язане з оновленням трудового менталітету.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Здійснений аналіз довів, що під впливом глобальних чинників у сфері зайнятості розвинених країн світу відбуваються суттєві зміни, наслідком яких стає поява нестандартних форм зайнятості, зміна мотиваційних моделей поведінки на ринку праці, орієнтована на інноваційний характер зайнятості. Водночас в Україні окреслені зміни мають суперечливий характер: створювані робочі місця внаслідок структурних змін не мають необхідної інноваційної наповнюваності, що гальмує створення сегмента інноваційної праці; поширення нестандартних форм зайнятості межує з тінізацією трудових відносин, відсутністю соціальних гарантій. Трансформаційні процеси у сфері зайнятості загалом неоднозначно відбиваються на формуванні мотиваційних моделей поведінки на ринку праці, що надалі може уповільнювати економічний розвиток країни. Сформовані групи основних мотиваційних моделей трудової поведінки населення доцільно враховувати у формуванні стратегій економічного розвитку регіонів. Перспективи подальших досліджень мають бути пов'язані з розробкою рекомендацій щодо оновлення трудового законодавства для легалізації дистанційних форм зайнятості в Україні.

Список літератури

1. Азьмук Н.А. Трансформация занятости в странах с развитой информационной экономикой // Проблемы экономики. – 2014. – № 3. – С. 7 – 12.
2. Балакірева О.М., Валькована О.В. Проблеми працевлаштування та міграційні орієнтації молоді / О. М. Балакірева, О.В. Валькована // Економіка і прогнозування. – 2011. – №4. – С. 76–91.
3. Бандур С.І. Розвиток соціально-трудових відносин як передумова досягнення продуктивної зайнятості населення / С.І. Бандур // Ринок праці та зайнятість населення. – 2014. – №1. – С. 8–13.
4. Герасименко О. О. Трансформація зайнятості як вектор гідної праці: глобальні тенденції та вітчизняні реалії / О. О. Герасименко // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. – 2013. – № 2. – С. 68–76.
5. Грішнова О. А. Молоді спеціалісти на ринку праці: проблеми конкурентоспроможності та працевлаштування / Грішнова О. А., Самарцева А. Є. // Соціально-трудові відносини: теорія та практика : зб. наук. праць / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана» ; голова редкол. А. М. Колот. – 2012. – № 1(3). – С. 28–35.
6. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Електронний режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>
7. Інститути зайнятості та безробіття: сучасні тенденції та виклики для України: наук. доп. [В.М. Гець, А.А. Гриценко, В.В. Близнюк та ін.]; За ред. В.М. Гейця, А.А. Гриценка ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз.» – К., 2013. – 248 с.
8. Каленюк І. С. Новітні тенденції у сфері зайнятості в Україні // Чернігівський науковий часопис ЧДІЕУ. Серія 1, Економіка і управління: електрон. збірн. наук. праць. – Чернігів : ЧДІЕУ, 2012. – № 1(3). – С. 3 – 8.

9. Колот А. М. Трансформация института занятости как составляющая глобальных изменений в социально-трудовой сфере: феномен прекаризации / А. М. Колот // Ринок праці та зайнятість населення. – 2014. – № 2. – С. 3–6.
10. Конкурентоспроможність працівників: оцінка та механізми підвищення на різних економічних рівнях: монографія / [М.В. Семикіна, М.В. Даневич, А.Д. Федунець та ін.] / За ред. М.В. Семикіної. – Кіровоград: «КОД», 2015. – 226 с.
11. Лібанова Е.М. Ринок праці: Навч. посібник / За заг. ред. Е.М. Лібанової. – К.: Центр навчальної літератури. – 2003. – 224с.
12. Лісогор Л. С. / Підвищення конкурентоспроможності трудового потенціалу в умовах посилення глобалізації / Лісогор Л. С., Ратніков Д. Г. // Моніторинг, моделювання та менеджмент емерджентної економіки: [Зб. наук. пр.] – Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького; Брама, 2008. – С. 130– 132.
13. Онікієнко В.В. Ринок праці та соціальний захист населення: ретроаналіз, проблеми, шляхи вирішення: [науково-аналітична монографія] / В.В. Онікієнко. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2013. – 456 с.
14. Семикіна М.В. Механізми зайнятості в умовах інноваційних змін: мотиваційний аспект [Монографія] / М.В. Семикіна, Н.А. Іщенко, А.Д. Федунець. – Кіровоград: КНТУ, 2015. – 210 с.
15. Статистичний щорічник України за 2013 рік. — К. : Державна служба статистики України, 2014. – 533 с.
16. Український ринок праці: особливості розвитку та ефективність функціонування / І.Л. Петрова, В.В. Близнюк, Г.Т. Куліков та ін.; за ред. І.Л. Петрової; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2009. – 2009. – 368 с.
17. Шаульська Л. В. Реалізація потенціалу конкурентоспроможності фахівця в умовах кризового стану ринку праці / Л.В. Шаульська // Вісник ДонНУ. Серія: Економіка і право, 2014. – № 2. – С. 97 – 101.

References

1. Az'muk, N.A. (2014). Transformacija zanjatosti v stranah s razvitoj informacionnoj jekonomikoj [Transformation of employment in the countries with the developed information economy]. *Problemy jekonomiki – Problems of Economy*, 3, 7–12 [in Russian].
2. Balakirieva, O.M., & Valkovana, O.V. (2014). Problemy pratsevlashtuvannia ta mihratsiini oriientsatsii molodi [The problems of employment and migration targeting of youth]. *Ekonomika i prohnozuvannia – Economy and Forecasting*, 4, 76–91 [in Ukrainian].
3. Bandur, S.I. (2014). Rozvytok sotsialno-trudovykh vidnosyn yak peredumova dosiahnennia produktyvnoi zainiatosti naseleennia [The development of social-labour relations as a prerequisite for achieving productive employment]. *Rynok pratsi ta zainiatist naseleennia – Labor Market and Population Employment*, 1, 8–13 [in Ukrainian].
4. Herasymenko, O.O. (2013). Transformatsiia zainiatosti yak vektor hidnoi pratsi: hlobalni tendentsii ta vitchyzniani realii [Transformation of employment as a vector of decent work: global trends and domestic realities]. *Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka – Social-labour relations: theory and practise*, 2, 68–76 [in Ukrainian].
5. Hrishnova, O.A., & Samartseva A.Ie. (2012). Molodi spetsialisty na rynku pratsi: problemy konkurentospromozhnosti ta pratsevlashtuvannia [Young professionals on the labor market: problems of competitiveness and employment]. *Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka – Social-labour relations: theory and practice*, 1(3), 28–35 [in Ukrainian].
6. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State statistics service of Ukraine]. (n.d.). ukrstat.gov.ua. Retrieved from: <http://ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
7. Heiets, V.M., Hrytsenko, A.A. & Blyzniuk, V.V. (2013). *Instytut zainiatosti ta bezrobittia: suchasni tendentsii ta vyklyky dlia Ukrainy [Institutes of employment and unemployment, current trends and challenges for Ukraine]*. NAN Ukrainy, DU «In-t ekon. ta prohnozuv». Kyiv [in Ukrainian].
8. Kaleniuk, I. S. (2012). Novitni tendentsii u sferi zainiatosti v Ukraini [The latest trends in employment in Ukraine]. *Chernihivskiyi naukovyi chasopys ChDIEU. Seriya 1, Ekonomika i upravlinnia – Chernihiv CHDIEU scientific journal. Series 1, Economy and Management*, 1(3), 3 – 8 [in Ukrainian].
9. Kolot, A. M. (2014). Transformacija instituta zanjatosti kak sostavlajajushhaja global'nyh izmenenij v social'no-trudovoj sfere: fenomen prekarizatsii [Transformation Institute of Employment as part of global changes in the social and labor sphere: the phenomenon of precariousness]. *Rinok praci ta zajnjatist' naseleennja – Labour market and population employment*, 2, 3–6 [in Ukrainian].
10. Semykina, M.V., Danevych, M.V., Fedunets, A.D., et al. (2015). *Konkurentospromozhnist pratsivnykiv: otsinka ta mekhanizmy pidvyshchennia na riznykh ekonomichnykh rivniakh [The competitiveness of*

- employees: assessment and improvement mechanisms at different economic levels*]. M.V. Semykina (Ed.). Kirovohrad: KOD [in Ukrainian].
11. Libanova, E.M. (2003). *Rynok pratsi [Labour market]*. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury [in Ukrainian].
  12. Lisohor, L.S. & Ratnikov, D.H. (2008). Pidvyshchennia konkurentospromozhnosti trudovoho potentsialu v umovakh posylennia hlobalizatsii [Improving the competitiveness of the labor potential in terms of increasing globalization]. *Monitorynh, modeliuvannia ta menedzhment emerdzhentnoi ekonomiky – Monitoring, modeling and management of emergent economy*. (pp. 130–132). Cherkasy: ChNU im. B. Khmelnytskoho; Brama [in Ukrainian].
  13. Onikiienko, V.V. (2013). *Rynok pratsi ta sotsialnyi zakhyst naselennia: retroanaliz, problemy, shliakhy vyryshennia [Labour market and social protection: retroanaliz, problems, solutions]* Kyiv: In-t demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen im. M.V. Ptukhy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
  14. Semykina, M.V., Ischenko, N.A. & Fedunets, A.D. (2015). *Mekhanizmy zainiatosti v umovakh innovatsiinykh zmin: motyvatsiinyi aspekt [Mechanisms of employment in terms of innovative changes, motivational aspects]* Kirovohrad: KNTU [in Ukrainian].
  15. Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2013 rik. [Statistical Yearbook of Ukraine for 2013] (2014). K.: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [in Ukrainian].
  16. Petrova, I.L., Blyzniuk, V.V., Kulikov, H.T., et al. *Ukrainskyi rynek pratsi: osoblyvosti rozvytku ta efektyvnist funktsionuvannia [Ukrainian labor market, especially the development and operational efficiency]*. I.L. Petrova (Ed.); Kyiv: NAN Ukrainy; In-t ekon. ta prohnozuv [in Ukrainian].
  17. Shaulska, L. V. (2014). Realizatsiia potentsialu konkurentospromozhnosti fakhivtsia v umovakh kryzovoho stanu rynku pratsi [Realization of professional competitiveness in terms of labor market crisis]. *Visnyk DonNU. Serii: Ekonomika i pravo – Donetsk National University Journal. Series Economy and Law*, 2, 97 – 101 [in Ukrainian].

Marina Semykina, Professor, Doctor of Economics

Nina Ischenko, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Maria Bugaeva, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Kirovohrad National Technical University, Kirovohrad, Ukraine

Transformation of Employment as a Factor of Changing in Motivating Models of Behavior in the Labor Market

The purpose of the article is to reveal the essence and features of employment transformations in Ukraine, define the obstacles in realization of competitive advantages of youth in the conditions of dynamic changes on the Ukrainian labor market, opportunities of their overcome.

In the course of research the general scientific and special methods of research (the comparative, economical and statistical, sociological analysis) have been used. It is proved that transformation of employment results from cardinal changes of demand for work as a result of globalization, informatization, competition, predetermining distribution of nonconventional forms of employment. The competitive advantages of employees on labor market it has been suggested to understand as advantages in demanded quality of the human capital and opportunities of its realization in labor market.

The achievements of world experience concerning support of competitiveness of youth in the conditions of innovative changes on labor market have been revealed. The specifics of employment transformations in Ukraine have been defined. The contradictions of non-standard employment which borders with the labor relations in "shadow", without providing social guarantees have been revealed. The problems of youth unemployment in Ukraine have been analyzed. The obstacles of realization of competitive advantages of youth in labor market have been revealed; the directions of their overcome have been suggested. It has been proved that minimization of youth unemployment and realization of competitive advantages on labor market of Ukraine depends first of all on restructuring of economy, formation of an innovative segment of labor market, social interaction.

employment transformation, competitive advantages, non-standard employment, unemployment, youth employment

Одержано 27.05.15

УДК.331.01

О. В. Абашина, доц., канд. екон. наук

Кіровоградський національний технічний університет, м. Кіровоград, Україна

Аналіз результатів розбудови соціальної ринкової економіки в Україні

Здійснено аналіз результатів розбудови соціальної ринкової економіки в Україні, яка тісно інтегрована з суспільством. З'ясовано, що суспільство є творцем економічної системи і соціальної сфери. В процесі трансформації економіки у соціальну ринкову отримано ряд серйозних недоліків як в економічній системі, так і в соціальній сфері. Аналіз результатів розбудови показує, що замість проголошеної соціальної ринкової економіки в Україні почала формуватися корпоративна економіка, яка не має майбутнього.

соціальна ринкова економіка, корпоративна економіка, соціальна сфера, недоліки, суспільство

Е. В. Абашина, доц., канд. екон. наук

Кіровоградський національний технічний університет, г. Кіровоград, Україна

Анализ результатов развития социальной рыночной экономики в Украине

Приведены результаты анализа результатов развития социальной рыночной экономики в Украине, которая тесно интегрирована в общество. Доказано, что общество является создателем экономической системы и социальной сферы. В процессе трансформации экономики в социальную рыночную получен ряд серьезных недостатков как в экономической системе, так и в социальной сфере. Анализ результатов развития показывает, что вместо провозглашенной социальной рыночной экономики в Украине начала формироваться корпоративная экономика, которая не имеет будущего

социальная рыночная экономика, корпоративная экономика, социальная сфера, недостатки, общество

Постановка проблеми. З початку 90-х років минулого століття в Україні проголошена побудова соціальної ринкової економіки, при якій захист конкуренції та ринкові методи господарювання ефективно поєднуються з механізмом державного регулювання національної економіки соціальної спрямованості. Проблеми зайнятості населення є важливими як в економічній системі, так і в соціальній сфері. Однак впродовж тривалого часу, в основному, спостерігається падіння і економічних, і соціальних показників, що супроводжується, зокрема, безробіттям економічно активного населення, здебільшого молоді. За таких умов не може бути забезпечений сталий розвиток України, зростання її економіки, які й мають виступати основним гарантом збільшення кількості робочих місць і, як наслідок, розв'язання проблеми зайнятості населення. Тому дослідження, спрямовані на розв'язання вказаних задач, є сьогодні достатньо актуальними.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблемою дослідження впливу соціокультурних складових на еволюцію економічних систем за кордоном займалися С. Брю, П. Кейн, Х. Ламперт, К. Макконнелл, П. Сорокін, Ф. Хайєк та ін. В Україні її досліджують Е. Лібанова [4, 5], О. Беляєв, В. Геєць [2, с.4-12], М. Дибя, В. Єременко, В. Кириленко, Р. Грінберг, І. Гнибіденко [3, с.79-89], О. Кулик, В. Куценко, О. Рєвнівцева та ін. В Росії цей напрямок розробляють Ю. Буртін, В. Воробйов, В. Гошовська, С. Калашніков, І. Карась, А. Нестеренко, А. Рубінштейн, Г. Слезінгер, А. Терещенко, М. Шестаков, Т. Юр'єва. У Білорусії ці питання досліджує А. Золотніков. Дослідженням зайнятості економічно активного населення займається достатньо велика кількість

науковців, але розглядаючи дану тему як чисто економічну. При цьому соціокультурні складові проблеми, зокрема забезпечення зростання економіки, практично не враховуються, хоч вони є важливими. Крім того, не дивлячись на широке коло авторів, що працює над даною тематикою, системний аналіз результатів розбудови соціальної ринкової економіки в Україні не здійснювався. Тому важливо розібратися у соціокультурних складових забезпечення розвитку соціальноорієнтованої ринкової економіки, що впливають і на її зростання, і на вирішення проблеми зайнятості економічно активного населення та молоді.

Постановка завдання. Метою даної роботи є системний аналіз результатів розбудови соціальної ринкової економіки в Україні на сучасному етапі з виділенням і характеристикою основних недоліків в економічній системі та соціальній сфері.

Виклад основного матеріалу. Розбудова проголошеної соціальної економіки в Україні розпочалася з початку 90-х років минулого століття. Пройшло чимало часу, щоб проаналізувати зміни, які відбулися при трансформуванні планової в ринкову економіку. Перш за все, відмітимо базовий рівень, з якого розпочалася розбудова. Колишній Радянський Союз після США у світі посідав друге місце по розвинутості економіки. Україна мала показники, які були не гіршими, ніж у середньому в СРСР. Тобто, показники були достатньо високими. Особливо розвинутими були військово-промисловий комплекс, гірничовидобувна, металургійна, електротехнічна галузі. Високі показники мала освіта, наука, охорона здоров'я, культура. Людський капітал мав високий рівень розвитку. Перехід з однієї економічної системи в іншу повинен був здійснюватися з врахуванням місцевих можливостей і кращих досягнень обох систем. Зрозуміло, що при такому переході можуть бути як спади, так і підйоми. Є думка, що такі трансформації завжди повинні супроводжуватися втратами. Тобто, за новий результат повинні щось платити, однак, перш за все, необхідно проаналізувати стан економічних перетворень на даному етапі.

Основні складові негараздів економічної системи та соціальної сфери України на даний час показані на рис. 1, який свідчить, що як економічна система, так і соціальна сфера мають по десять складових, що їх характеризують. На економічну систему і соціальну сферу, з одного боку, діють колективні людські фактори – воля до розвитку, бажання створювати єдину національну економіку, звичаї і обряди, кастова побудова, а з іншого, – держава, інститути громадського суспільства, громадські організації та політичні партії. Результати економічних і соціальних перетворень у значній мірі визначаються саме ними.

Більш докладніше розглянемо отримані економічні негаразди. Нова економічна система тривалий час була неспроможна замінити успадкований з попереднього періоду нееквівалентний обмін, який не сприяв перепливанню фінансових ресурсів у високоефективні галузі, підвищенню конкурентоспроможності економіки. Для ряду підприємств стало нормальним явище несплати податків у таких умовах за рахунок податкових неплатників та через нерівно напружене податкове навантаження відбувається несправедливий перерозподіл ресурсів. Той, хто не сплачує податки, фактично живе за рахунок ресурсів інших. І це відбувається на тлі найвищих у Європі податкових навантажень. В Україні склалася практика, що галузі, які виробляють теплову та електричну енергію, кредитують економіку, а разом і неефективну діяльність. Невиплата працівникам заробітної плати складає другий вид кредитування неефективно працюючих підприємств, але вже населенням. Запозичуючи зовнішні фінансові ресурси, українська економіка збільшує свою внутрішню і зовнішню заборгованість, тобто набуває рис боргової економіки.

Рисунок 1 – Характеристика економічної системи та соціальної сфери України

Джерело: розроблено автором.

Розпад колишнього Радянського Союзу, політичні чвари та інші фактори привели до втрат традиційних ринків збуту готової продукції, що негативно відбивається на українській економіці.

Належну забезпеченість української економіки людськими ресурсами, зокрема робочою силою, створити практично неможливо. Чисельність населення у майбутньому випереджальними темпами зменшуватиметься, особливо економічно найактивнішого у віці від 20 до 64 років. При цьому відбуватиметься скорочення сукупної пропозиції робочої сили на ринку праці і зростання співвідношення непрацюючого і працюючого населення. Дещо поправити таке становище можливо лише більш пізнім припиненням трудової діяльності. Шляхом залучення в країну іммігрантів в Україні поправити становище не можливо, оскільки вони представляють некваліфіковану робочу силу, а такі робочі місця на ринку праці вже не домінують. У зв'язку з необхідністю підвищувати рівень професійно-освітньої підготовки молоді в основному розпочне трудову діяльність не в 18 років, а в 20-22 роки, що також поглибить кризову ситуацію на ринку праці.

Порівняно з 1999 р., позначеним найглибшою економічною кризою, частка кваліфікованих працівників індивідуального сектору, скажімо через дев'ять років економічного зростання в структурі зайнятих, зменшилася з 62 до 53%. Натомість істотно – з 16,9 до 24,7% - зросла частка представників так званих найпростіших професій. Також збільшилася (з 10,9 до 13,6%) частка працівників сфери обслуговування і торгівлі, кваліфікація яких залишає бажати кращого [4, с.129].

Структура економіки залишається не оптимальною. В ній переважає індустріальна частина і не виробляються у широкому обсязі товари широкого вжитку, їх в основному завозять з інших країн. Навіть багато з тих виробів, що раніше випускалися, у теперішній час не виробляються. Новітні технології практично не впроваджені. Припинено або сильно зменшено випуск ряду виробів індустріального сектору. В економіці України в основному переважають хоч часто і в зменшених обсягах продукція гірничо-видобувної, металургійної та хімічної галузей промисловості. В Україні не отримав необхідного розвитку малий і середній бізнес. Мабуть основною причиною цього є те, що приватизація та реструктуризація власності в Україні була здійснена не у відповідності з інтересами розвитку національної економіки.

Однією з важливих рис сучасної економіки України є залежність від зовнішніх факторів. Це, в першу чергу, стосується природного газу як сировини і енергоносія, приватизації родовищ корисних копалин іноземними структурами. Суттєво українська економіка залежить і від певних видів промислового обладнання, яке вітчизняними галузями не виробляються, а вживається у широких масштабах.

Найбільш важливою ознакою сучасної української економіки є те, що активно відбувається процес створення олігархічних структур – корпорацій. У корпоративних структурах застосовують класичну форму найму й оплати праці замість більш прогресивних форм трудових відносин – участі працівників у прибутках, що гальмує процес інвестування, наслідком якого є стримування структурної перебудови економіки. Корпоративний капіталізм, що виник і доволі успішно розвивається в Україні, є надзвичайно консервативним і неконкурентоспроможним порівняно з тим, що нині функціонує на Заході.

Чи не найбільше проблем накопичилося в процесі розбудови українського суспільства в соціальній сфері. Єдиним сценарієм розвитку державної економіки в нових умовах вважалася ліберальна ідея, системотворчою основою якої виступає приватна власність. За певних умов вона перетворюється у свій антипод, що супроводжується негативним процесом, центральним з яких стала масова спроба

легкого збагачення, не виключаючи й привласнення державного майна. Такі процеси прийняли масштабний характер, в державі основою фактично став культ збагачення, однак реальні можливості при цьому належать лише обмеженим верстам населення. Згодом активно здійснюється процес захоплення ділянок землі шляхом «закабалення» або прямого обдурення селян. Це призводить до того, що нормою стає масовий страх людей за себе та дітей, породжує невпевненість. Турбує невизначеність та незрозумілість у майбутньому. За таких умов втрачається звична стабільність, надані часто за формою, а не за змістом права і свободи стають непотрібними і неприйнятними. Через декларативність або нездатність відповідних державних інститутів забезпечити необхідні умови надані права і свободи здебільшого реалізувати неможливо. Громадяни потрапляють у замкнуте коло невизначеності і невирішуваності назрілих проблем. Уже в котрий раз людиною втрачається почуття власної гідності і громадянина, без яких не виникають ні благородні прагнення, ні жива та енергійна діяльність, що більш характерно для неофеодальних відносин. Відомо, що саме власність дозволяє людині існувати як суб'єкту з самовизначенням, оскільки вона надає можливість фізичному існуванню «Я» перетворитись у суспільне «Я» і стати складовою громадського суспільства. Значною вадою нової економічної системи є збереження значної частки привілейованого доступу до послуг та можливості отримання доходів та привілеїв.

Народ в умовах незаконного розподілу власності не може бути активним працівником і законослухняним підприємцем. Через відсутність можливостей підтримки підприємництва та відчуження від власності не виявляє активності. Для нього більш сприйнятливо є нелегальна діяльність і несплата податків. У офіційній економіці відсутні прямі зв'язки між результатом діяльності підприємств і оплатою праці найманих працівників. Розмір заробітної плати встановлюється довільно, без урахування витрат праці та необхідності відтворення працездатності людини. Незважаючи на значне підвищення зарплати, особливо у 2004 – 2007 рр., зросло відставання від країн Центральної та Східної Європи [4, с.130]. За умов, що склалися, зайнятість не виступає гарантією від бідності, а ризик стати бідним практично не залежить від наявності у сім'ї працюючих. Низький рівень заробітних плат значну частину населення спонукає шукати роботу за межами України. Високий рівень тіньової економіки примушує людей працювати практично без будь-якого соціального захисту і за зовсім незначну заробітну плату. Близько 10% людей можуть реально приймати участь у придбанні житла. Створилася різниця між потребою в житлі і можливістю його придбання. Значні зміни, що відбулися при реформуванні економіки, примусили все населення адаптуватися до нових умов. Значна частина населення не може органічно «вбудуватися» в нові умови життя. Найбільші труднощі пристосування до нових умов випробують особи похилого віку і молодь віком до 30 років. При цьому обмежуються народжуваність дітей (особливо серед молоді), заняття власним бізнесом і, в меншій мірі, опанування нових спеціальностей. Певна частина людей не може адаптуватися до нових умов життя і підлягає соціальному виключенню. Населення, в своїй більшості відтиснуте від процесу привласнення нагромадженого багатства і позбавлене частки прибутків, стало перед фактом масової збіднілості. Доволі низькими лишається рівень життя переважної більшості населення країни, а її структура імовірно всього наближається до взірців країн, що розвиваються, ніж до європейських держав. Значною проблемою в Україні стала немонетарна бідність, яка зв'язана із доступністю всіх верств населення базових соціальних послуг. Це включає обмеження доступу до медичних, освітніх, культурних послуг, комфортного житла, засобів комунікації, фінансових ресурсів, виробничих фондів тощо [5, с.19].

Підприємницька діяльність не може розвиватись без приватної власності, середній клас є опорою економіки і стабільності в країні. Однак в Україні він у своїй більшості виявився позбавленим можливостей отримувати гідні доходи від своєї праці, а його працівники здебільшого не мають своєї власності. Нагромадження власності через участь працівників у прибутках підприємств також не реалізовано. Ефективна реформа сільськогосподарського виробництва могла створити умови для формування працівника нового типу, який був би позбавлений необхідності продавати свою працю і був би здатний отримувати достатньо надійний дохід від власності. Однак цього не відбулося. В українському селі спостерігається превалювання зайнятості за рахунок працюючих у власних домашніх господарствах, де дедалі проявляється все більша залежність великої кількості працюючих від природних умов, що не має перспективи економічного розвитку. Сільське населення щорічно зменшується на понад 100 тис. осіб. Можливості нагромадження власності поки що не вдається реалізувати і через участь працюючого населення в акціонерному капіталі окремих приватних підприємств. Приватизаційні майнові сертифікати отримали 46 млн. чол., з них в об'єкти приватизації вкладено 37 млн. (27 млн. – фінансовими посередниками), тобто значна їх частина скуплена у населення посередниками. 35-40% громади стало власниками акцій, однак не реальними господарями акціонерного капіталу [2, с.9]. Зменшення ролі дрібних акціонерів у формуванні структури акціонерного капіталу стало генеральною тенденцією. Боротьба за примноження та нагромадження власності таким шляхом не вимагає дотримання норм ділової етики у партнерських відносинах.

За даних умов через нерозвинутість громадянських інститутів українське суспільство не в змозі контролювати дії влади. Тому воно платить доволі високу соціальну ціну за такі економічні трансформації. Сьогодні можна стверджувати, що створене соціально-психологічне середовище калічить не лише нинішнє, а і майбутні покоління українців. Це, зокрема, сталося тому, що в суспільстві не створені умови соціального прогресу, наприклад шляхом розробки та реалізації проблеми взаємозв'язку та співвідношення таких понять як громадянське суспільство, суспільний побут і процес соціалізації та розвитку особистості.

У нових економічних умовах розвитку держави охорона здоров'я виявилася неефективною, зокрема, погіршилася доступність медичної допомоги для широких верств населення, значно погіршилася якість медичних послуг і стан здоров'я громадян. Не створені передумови для надання якісної медичної допомоги в необхідних обсягах, особливо для соціально незахищених верств населення. Реальне бюджетне фінансування державної системи охорони здоров'я здійснюється лише на 30 % від запланованого [6, с.188].

Аналіз стану здоров'я населення України свідчить про незадовільну медико-демографічну ситуацію, низьку народжуваність, зростання смертності, від'ємний природний приріст населення, скорочення середньої очікуваної тривалості життя, а також зростання поширеності хвороб. За останнє десятиріччя народжуваність населення зменшилася на 35%, смертність збільшилася на 18,6%. Різниця в тривалості життя в Україні і країнах західної Європи становить для чоловічого населення 12,8. Жіночого -7,8 року. Високі рівні захворюваності обумовлюють збільшення кількості інвалідів [1, с.128].

Справедливе нарікання викликає стан функціонування сільських закладів охорони здоров'я та надання медичної допомоги. Стан здоров'я селян є значно гіршим, ніж міського населення. Залишаються високими показники захворюваності на туберкульоз і хронічний алкоголізм. Тут недостатня діагностика та відсутність належної диспансеризації, якій в останні роки все менше приділяється уваги у селах [3, с.86].

Освіта за нових економічних умов також накопила чимало проблем, які суттєво послаблюють людський капітал. Перекладання фінансових зобов'язань перед вищими навчальними закладами на плечі батьків та самих студентів, крім того, формує мотивацію до незалежності від державних потреб та орієнтацію на повернення витрачених на освіту коштів будь-що. За такими мотивами значна частка випускників вищої школи працює за кордоном, де багато з них залишається на постійне проживання.

За умов економічних перетворень, що відбуваються, почала формуватися не соціальна, а корпоративна модель розвитку. Через відсутність умов для створення громадського підґрунтя соціального розвитку корпоративні структури зливаються з бюрократичними структурами держави. Масовий тоталітарний тиск замінився тиском корпоративних структур, які монополізували засоби впливу на процеси перетворень і діяльність окремої людини. При цьому виникає загроза одержавлення суспільного розвитку на відміну від можливостей реалізації потенціалу кожної людини.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, як економічна система, так і соціальна сфера України в процесі трансформації економіки не досягли суттєвих результатів. Навпаки придбали недоліки, які ще потрібно буде долати. Замість проголошеної соціальної ринкової економіки почала формуватися корпоративна економіка, яка не має майбутнього. Такі результати отримані внаслідок взаємодії трьох суспільних структур. З одного боку, творцем економіки є український народ, тобто люди. З другого боку, на даний процес сильний вплив здійснюють суспільні групи, окремі лідери, які є носіями волі до розвитку, бажання будувати єдину національну економіку, підтримання релігійних та інших звичаїв і обрядів, формального чи неформального збереження кастової побудови суспільства. З третього боку, на формування економіки, особливо в початковий період сильний вплив повинні здійснювати держава, інститути громадського суспільства, громадські організації, політичні партії. Отримані характеристики є результатом взаємодії трьох названих складових.

Подальші дослідження слід скерувати у напрямі вивчення причин отримання таких результатів трансформації економіки, розкривши сутність трьох названих складових.

Список літератури

1. Гальків Л.І. Втрати людського капіталу в контексті соціогуманітарної парадигми збереження людського капіталу [Текст]/ Л.І. Гальків, Л.М. Кравчук // Регіональна економіка. – 2011. – №1. – С.126-133.
2. Геєць В. Соціогуманітарні складові перспектив переходу до соціальноорієнтованої економіки в Україні [Текст]/ В. Геєць // Економіка України. – 2003. – №2. – С.4-12.
3. Гнибіденко І.Ф. Ринок праці та соціальна інфраструктура на селі: можливі перспективи розвитку [Текст]/ І.Ф. Гнибіденко // Демографія та соціальна економіка. – 2009. - №2. – С.79-89.
4. Лібанова Е. Ціннісні орієнтації та соціальні реалії українського суспільства [Текст]/ Е. Лібанова // Економіка України. – 2008. - №10. – С.120-136.
5. Лібанова Е.М. Соціальні проблеми модернізації української економіки [Текст]/ Е.М. Лібанова // Демографія та соціальна економіка. – 2012. – №1. – С.5-22.
6. Фурдичко Л.О. Сучасне становище системи охорони здоров'я України [Текст]/ Л.О. Фурдичко // Регіональна економіка. – 2011. – №3. – С.187-193.

References

1. Libanova, E. M. (2008). Tsinnisni oriyentatsiyi ta sotsial'ni realiyi ukrayins'koho suspil'stva [Values and social realities of Ukrainian society]. *Ekonomika Ukrayiny - Ukraine's economy*, 10, 120-136 [in Ukrainian].
2. Libanova, E.M. (2012). Sotsial'ni problemy modernizatsiyi ukrayins'koyi ekonomiky [Social problems of modernization of the Ukrainian economy]. *Demohrafiya ta sotsial'na ekonomika - Demography and Social Economy*, 1, 5-22 [in Ukrainian].

3. Heyets', V. (2003). Sotsiohumanitarni skladovi perspektiv perekhodu do sotsial'noorientovanoï ekonomiky v Ukrayini [Socio components perspectives of transition to a socially oriented economy in Ukraine]. *Ekonomika Ukrayiny – Ukraine's economy*, 2, 4-12 [in Ukrainian].
4. Furdychko, L.O. (2011). Suchasne stanovyshe systemy okhorony zdorov'ya Ukrayiny [Modern State of Health Protection System in Ukraine]. *Rehional'na ekonomika – Regional economy*, 3, 187-193 [in Ukrainian].
5. Hal'kiv, L.I. & Kravchuk, L.M. (2011). Vtraty lyuds'koho kapitalu v konteksti sotsiohumanitarnoyi paradyhmy zberezheniya lyuds'koho kapitalu [Loss of Human Capital in the Context of Socio-Humanistic Paradigm of Human Capital Maintainance]. *Rehional'na ekonomika – Regional economy*, 1, 126-133 [in Ukrainian].
6. Hnybidenko, I.F. (2009). Rynok pratsi ta sotsial'na infrastruktura na seli: mozhlyvi perspektyvy rozvytku [Labour Market and Social Infrastructure in the Countryside: Prospects of Development]. *Demohrafiya ta sotsial'na ekonomika – Demography and Social Economy*, 2, 79-89 [in Ukrainian].

Elena Abashina, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Kirovohrad National Technical University, Kirovohrad, Ukraine

The Analysis of Results of Building of Social Market Economy in Ukraine

The construction of a social market economy in which competition protection and market methods of managing combined effectively with the mechanism of state regulation of the national economy of social orientation was declared in Ukraine since the early 90-ies. The problems of employment are important in the economic system and the social sphere. The aim of this work is to make a systematic analysis of social market economy development in Ukraine at the present stage with distinguishing and characterization of major failures in the economic system and social sphere.

The reduction of economic and social indicators, accompanied by, in particular, unemployment of the economically active population, mostly young people was seen for a long time. In such conditions the sustainable development of Ukraine, the growth of its economy, which also act as ultimate guarantor with more jobs and, consequently, the problem of employment cannot be achieved. The analysis of the development of the social market economy in Ukraine, which is closely integrated into society, was carried out in the article. Society is the creator of economic system and social sphere.

The analysis of the results of development shows that instead of the declared social market economy, the corporate economy, which has no future, began to form. These results were obtained by the interaction of the three public institutions - the Ukrainian people, certain leaders and state, civil society organizations, non-governmental organizations and political parties.

social market, corporate economy, social sphere, limitations

Одержано 30.04.15

УДК 331.101.262

М. В. Бугайова, канд. екон. наук

А. С. Златопольська, асп.

Кіровоградський національний технічний університет, м. Кіровоград, Україна

Аналіз сучасного стану трудоворесурсного забезпечення Кіровоградського регіону в контексті реалізації стратегії соціально-економічного та інноваційного розвитку регіональної економіки

У статті здійснено аналіз сучасного стану трудоворесурсного забезпечення Кіровоградського регіону та виявлені основні перешкоди у формуванні та розвитку трудових ресурсів в контексті реалізації стратегії соціально-економічного та інноваційного розвитку регіональної економіки. Проаналізовані основні соціально-економічні та демографічні фактори впливу на процес формування трудоворесурсного забезпечення регіону. Виявлені резерви покращення стану трудоворесурсного

© М. В. Бугайова, А. С. Златопольська, 2015

забезпечення, що в подальшому сприятиме підвищенню рівня життя населення та забезпечить соціально-економічне та інноваційне зростання регіону

населення, трудові ресурси, трудовий потенціал, трудове забезпечення, соціально-економічний розвиток, інноваційний розвиток, регіональна економіка

М. В. Бугаєва, канд. екон. наук

А. С. Златопольская, асп.

Кіровоградський національний технічний університет, г. Кіровоград, Україна

Анализ современного состояния трудовых ресурсов обеспечения Кировоградского региона в контексте реализации стратегии социально-экономического и инновационного развития региональной экономики

В статье проведен анализ современного состояния трудовых ресурсов обеспечения Кировоградского региона и выявлены основные препятствия в формировании и развитии трудовых ресурсов в контексте реализации стратегии социально-экономического и инновационного развития региональной экономики. Проанализированы основные социально-экономические и демографические факторы влияния на процесс формирования трудовых ресурсов обеспечения региона. Выявлены резервы улучшения состояния трудовых ресурсов обеспечения, что в дальнейшем будет способствовать повышению уровня жизни населения и обеспечит социально-экономическое и инновационное развитие региона.

население, трудовые ресурсы, трудовой потенциал, трудовое обеспечение, социально-экономическое развитие, инновационное развитие, региональная экономика

Постановка проблеми. Загальносвітові тенденції розвитку інноваційної економіки визнають домінуючу роль освіти у соціально-економічному прогресі, формуванні якісного трудового забезпечення і розвитку інноваційної складової трудового потенціалу. Формування та розвиток ефективного трудового потенціалу сьогодні обумовлюється необхідністю переходу до інноваційного типу розвитку економіки та її регіонів. Його особливість полягає в нерозривному, протягом усього життя, зв'язку вдосконалення освіти з виробничими інноваціями у сфері своєї професійної діяльності. Продуктом освітньої системи є інтелектуальний потенціал. Він складається зі знань, професійних навичок, здібностей особистості і являє собою багатофакторне поняття, яке включає людський, інформаційний, виробничий, організаційний, інноваційний, соціальний та інституційний фактори. Вони в сукупності утворюють інтелектуальні передумови соціально-економічного та науково-технічного розвитку підприємств і регіонів, а також є чинником підвищення конкурентоспроможності країни на світовому ринку.

В сучасних умовах кризових явищ в економіці України підвищуються вимоги до формування, розвитку та раціонального використання трудового потенціалу країни загалом та кожного регіону, зокрема. Стратегія соціально-економічного та інноваційного розвитку регіональної економіки, основу якої складають високотехнологічні, наукомісткі виробництва, вимагає, перш за все, більш ефективного формування та використання трудових ресурсів, інтелектуалізації трудового потенціалу. На жаль, в Україні виникає все більше проблем з відтворенням та формуванням трудових ресурсів, відтак, вирішення проблеми трудового забезпечення на регіональному рівні є цілком своєчасним, адже, її розв'язання стане одним із вагомих факторів соціально-економічного та інноваційного зростання країни. Враховуючи зазначене, необхідним є аналіз сучасного стану трудового забезпечення регіону в контексті вимог інноваційної економіки в системі регіонального формування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових джерел засвідчує, що дослідженню різних аспектів проблеми трудового потенціалу та трудового забезпечення займалися зарубіжні і вітчизняні вчені. За межами України відомими дослідниками цього наукового напрямку є Т. Шульц, Г. Беккер, Дж. Кендрік, Ф.

Махлуп, Б. Генкін, С. Дятлов, С. Валентей, М. Волгін, А. Олійник, Р. Капелюшніков, Р. Колосова, Р. Фатхутдинов [2; 4; 7; 11; 12] та ін. Серед українських вчених вивченню окремих аспектів проблеми трудових ресурсів регіонів присвятили свої праці О. Амосов, О. Амоша, В. Антонюк, С. Бандур, В. Бідак, Д. Богиня, О. Волкова, О. Грішнова, В. Грінцова, М. Долішній, А. Колот, В. Куценко, Е. Лібанова, Л. Лісогор, Н. Лук'янченко, В. Новіков, О. Новікова, В. Онікієнко, І. Петрова, С. Пирожков, У. Садова, Л. Семів, М. Семикіна, Л. Шаульська, О. Ястремська [1; 3; 5; 6; 8] та інші. Не зважаючи на великий обсяг праць, присвячених даному науковому напрямку, залишається актуальним аналіз сучасного стану трудових ресурсів регіону в контексті вимог соціально-економічного та інноваційного розвитку регіонів та держави в цілому.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення аналізу сучасного стану трудових ресурсів регіону та виявлення основних перешкод у формуванні та розвитку трудових ресурсів в контексті реалізації стратегії соціально-економічного та інноваційного розвитку регіональної економіки.

Виклад основного матеріалу. На формування та розвиток трудових ресурсів регіону та трудових ресурсів регіону впливають певні чинники. Демографічний чинник є одним з визначальних для забезпечення стабільного й безпечного розвитку держави та її регіонів, а проблеми оптимального демографічного розвитку слід розглядати як пріоритетні інтереси держави. Від демографічних характеристик працездатного населення і показників демографічного розвитку залежить розвиток трудового потенціалу і, як результат, величина сукупного національного доходу. Аналіз демографічної ситуації Кіровоградського регіону при дослідженні проблем, закономірностей і чинників формування й розвитку трудових ресурсів допомагає вивчити проблеми трудових ресурсів регіону, а також певною мірою вирішувати завдання, пов'язані з управлінням цим процесом в контексті соціально-економічного та інноваційного розвитку регіону.

Наявне населення області на 1 березня 2015 р. складало 979,3 тис. осіб, проживаючи і здійснюючи трудову діяльність у 21-му адміністративному районі у складі 4-х міст обласного та 8-ми районного значення, 27-ми селищ міського типу, 376-ти сільських рад та 1003-х сільських населених пунктів [9]. Слід відмітити, що наявне населення області за п'ятнадцять років поспіль (з 1996-го по 2014-й роки) має стабільну тенденцію до зменшення на 15,258 тис. щорічно (рис. 1). За умов збереження таких тенденцій, до 2020-го року населення зменшиться до 860,22 тис. осіб, тобто складатиме 84,5 % від рівня 2014-го року. Втрати за 10 років 15,5% трудового потенціалу – надто обтяжливий тягар для економіки регіону. Нагальним завданням є злам негативних демографічних тенденцій. При чому міське населення кількісно зменшується на 8,9522 тис. осіб щорічно, сільське – на 6,3057 тис. осіб. За таких умов у 2020-му році слід очікувати зменшення кількості міського населення до 85,7% від рівня 2010-го року, сільського ще більше – до 83,8% [9].

З огляду на розподіл населення області за районами на 1 січня 2015 р., найбільша кількість людей проживає в Кіровоградському районі – 269,5 тис. осіб або 27,5% усього населення області, найменша – у Вільшанському районі – 12,7 тис. осіб або 1,3% населення області; найбільша кількість міського населення – у Кіровоградському районі (23,7%), як і сільського (3,8%), найменша – в Устинівському районі (0,4% та, відповідно, 1%). Такий розподіл засвідчує нерівномірну ситуацію трудових ресурсів регіону в районах області [9].

Рисунок 1 – Динаміка зміни кількості наявного населення Кіровоградської області, тис. осіб
Джерело. Побудовано автором за даними [9].

Істотно меншу чисельність населення мають (з показником менше 2% від загальної кількості населення, за градацією «всього»), разом з Вільшанським, Устинівський (1,3%), Компаніївський (1,6%), Новгородківський (1,6%), Онуфріївський (1,9%) райони; за міським населенням – Устинівський (0,4%), Вільшанський (0,5%), Компаніївський (0,5%), Новгородківський (0,6), Новоархангельський (0,7%), Ульяновський (0,6%), Онуфріївський (0,9%), Бобринецький (1,1%), Голованівський (1,2%), райони; за сільським населенням – Вільшанський (0,8%), Бобринецький (1,5%), Гайворонський (1,7%), Долинський (1,4%), Компаніївський (1,1%), Новгородківський (1,0%), Новоархангельський (0,9%), Новомиргородський (1,5%), Онуфріївський (1%), Петрівський (1,7%), Світловодський (1,3%), Ульяновський (1,7%), Устинівський (1,0%) райони (рис. 2).

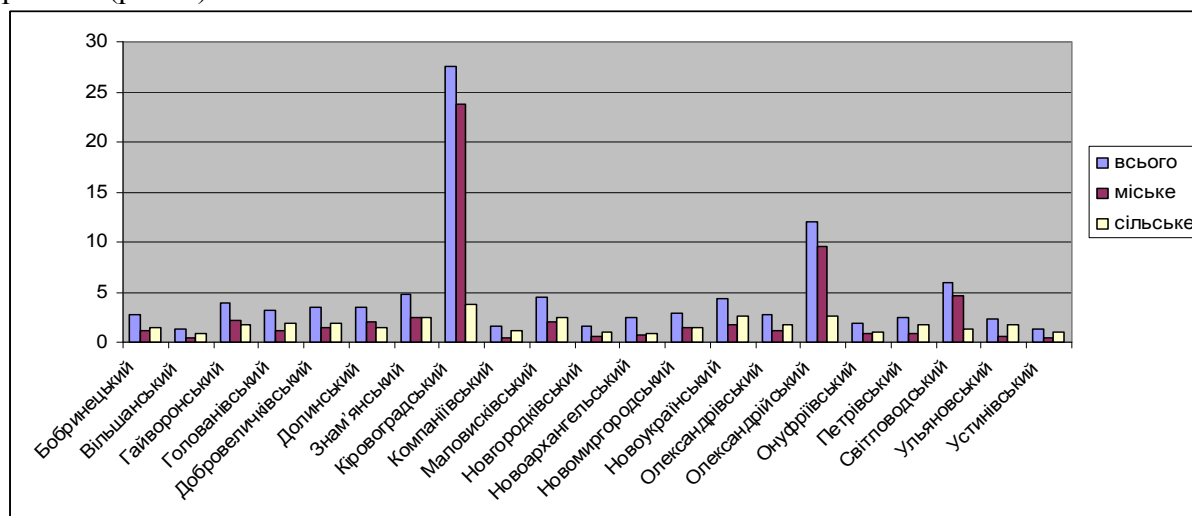

Рисунок 2 – Розподіл наявного населення районів Кіровоградської обл. (у % до загальної кількості населення: «всього», «міське» та «сільське населення» у 2014 році)

Джерело. Побудовано автором за даними [9].

Аналіз однієї із складових змін щодо територіального розміщення населення як основного показника трудових ресурсів, а саме – міграції, засвідчує: у січні – листопаді 2014 року міграційне скорочення населення становило 1,01 особи в розрахунку на 1000 осіб наявного населення (у відповідному періоді 2013 року – 1,72 особи).

Міграційний приріст населення в січні – листопаді 2014 року зафіксовано в чотирьох районах, а також на території Світловодської та Олександрівської міськрад. Його рівень був найвищим у Кіровоградському та Онуфріївському районах. Поряд з цим, у сімнадцяти районах та на територіях Кіровоградської та Знам'янської міськрад спостерігалось міграційне скорочення населення, найвищим воно було у Світловодському та Вільшанському районах. Така диспропорція змушує звернути увагу на обставини, що її викликали, виявити їх та усунути причини відміченого явища заради збереження наявного рівня трудовресурсного забезпечення [9].

Щодо природного приросту кількості населення через народження та втрат від смертності, то наявна статистика свідчить про наступне (рис. 3).

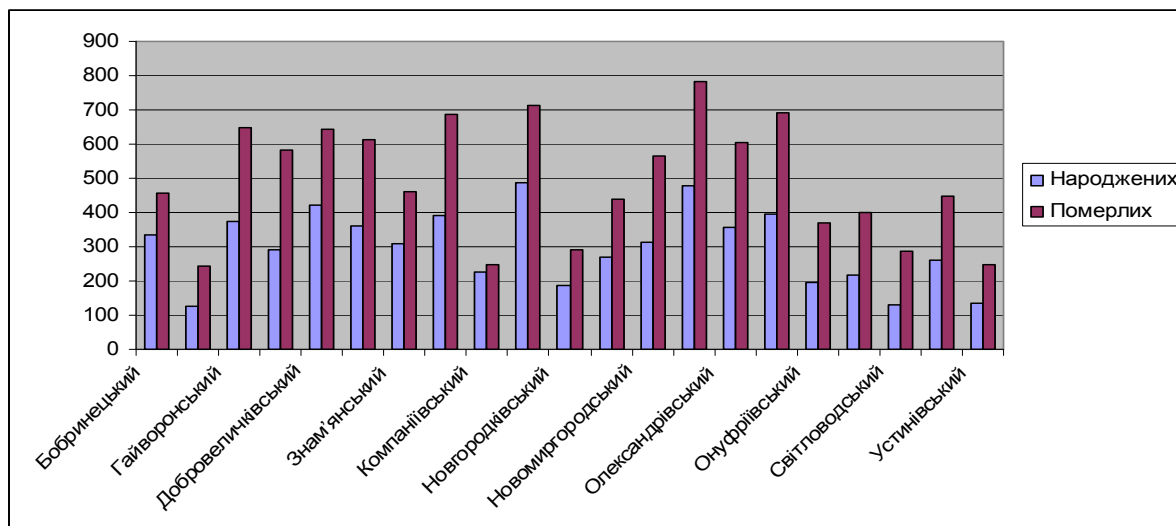

Рисунок 3 – Розподіл народжених та померлих в районах Кіровоградської області, осіб у 2014 році
Джерело. Побудовано автором за даними [9].

Найближчими роками марно розраховувати на позитивні тенденції відтворення населення як основної складової трудовресурсного забезпечення, адже скрізь (для всіх районів області) спостерігається одне і те ж – суттєве перевищення (у 1,6-2,6 рази) кількості померлих відносно кількості народжених. Яскраве підтвердження тому дані стосовно Світловодського (2,6 рази), Вільшанського (2,4 рази), Олександрівського (2,2 рази), Онуфріївського (2,2 рази), Новоархангельського (2,1 рази), Новомиргородського (2,0 рази) районів. Подібний стан речей у разі збереження подібної ситуації не можна розцінити інакше, ніж катастрофічний для трудовресурсного забезпечення соціально-економічного та інноваційного розвитку Кіровоградської області в цілому та її районів зокрема.

Звернення до аналізу показників розвитку системи охорони здоров'я як вагомого чинника підтримки стану трудовресурсного забезпечення, виявляє характерну тенденцію до згортання абсолютних її показників, що проілюстровано на рис. 4. Так, порівняно з 2009 роком кількість лікарняних закладів, як і кількість лікарняних ліжок зменшилася.

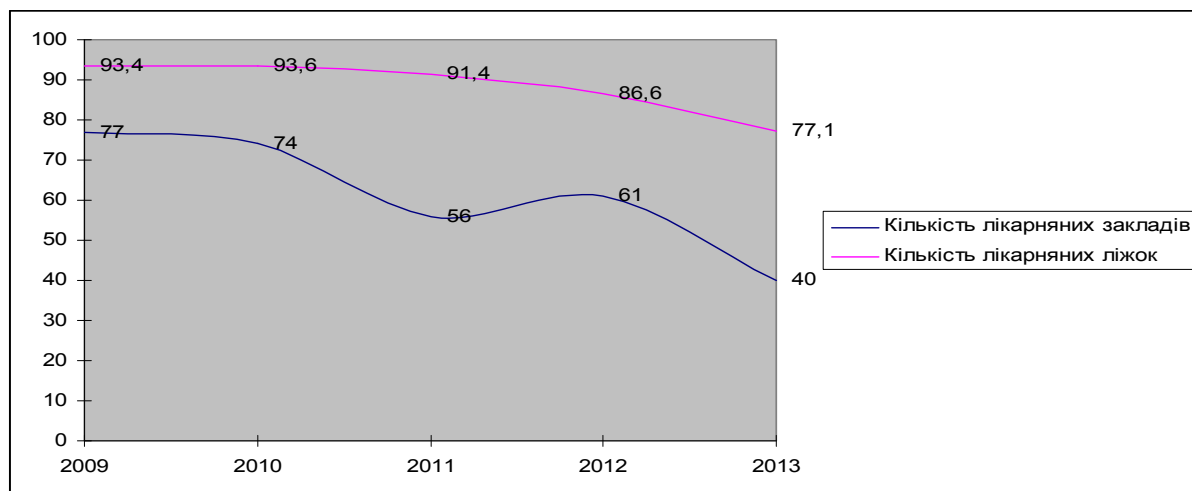

Рисунок 4 - Динаміка показників системи охорони здоров'я в Кіровоградській області у 2009-2013 рр.

Джерело. Побудовано автором за даними [10, с. 425].

Обмежуючись цими порівняннями, маємо підстави стверджувати, що суттєвих зрушень щодо компенсації можливих втрат у трудовресурсному забезпеченні за рахунок проаналізованих показників системи охорони здоров'я не виявляється, якщо обмежитися лише існуючим станом. Маючи відносно краще забезпечення області і її районів лікарями, порівняно з усередненими даними по Україні та її регіонах, можна розраховувати лише на якісні зрушення у цій сфері, покладаючись на знання та досвід представників цього елітного прошарку суспільства, інноваційне спрямування їхньої трудової діяльності. Покликання щодо останнього обумовлене вже іншою підсистемою трудовресурсного забезпечення, а саме – системою освіти, підготовки та перепідготовки кадрів.

Вплив на формування трудовресурсного забезпечення регіону, на нашу думку, справляють й соціально-економічні фактори. В даний час необхідний відповідний рівень професійних, загальноосвітніх та культурних знань.

Розглядаючи систему освіти, слід відмітити декілька аспектів її функціонування. Перший аспект стосується загальноосвітніх навчальних закладів, де відбувається формування підвалин щодо готовності підростаючого покоління до трудової діяльності. Аналіз наявних даних, засвідчуючи в цілому зменшення населення Кіровоградської обл. на 20% за період з 1995-го по 2014-й роки, показує, що за цей же період часу відповідно зменшилася на 17% кількість загальноосвітніх навчальних закладів, на 20% – кількість вчителів. Непропорційно більше – на 45% – зменшилася кількість учнів, які є власне тією головною робочою силою, якій у перспективі розпочинати трудову діяльність, замінюючи собою вибулих зі сфери зайнятості у зв'язку з віком, станом здоров'я тощо [9, 10, с. 410].

Дещо іншим виглядає стан речей у відносних показниках: кількість учнів на один загальноосвітній навчальний заклад зменшилася за цей же проміжок часу зі 253,0 до 173,2, кількість вчителів на один загальноосвітній навчальний заклад – зі 23,2 до 21,5 осіб, кількість учнів на одного вчителя – зі 10,9 до 8,1 осіб. Остання обставина є свідченням того, що при належній організації навчання як етапу підготовки учнів до початку трудової діяльності є підстави розраховувати на підвищення якості підготовки як заходу, здатного компенсувати певною мірою зменшення кількості учнів [9].

Наступний аспект аналізу – професійно-технічне навчання та підготовка кадрів у вищих навчальних закладах. Співставлення з даними щодо зменшення кількості населення області на 20% за період з 1995 по 2014 рр. вказує, що відповідно, хоч і дещо вищими темпами, змінилася низка показників, які стосуються професійно-технічних і

вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації: кількість закладів та учнів, студентів зменшилася на 38%, що передусім характеризує зменшення привабливості робочих професій для населення, отримання яких не гарантує гідної оплати праці, сприятливих умов трудової діяльності [9, 10, с. 418].

Стосовно вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації спостерігаємо незначне зменшення їх кількості, одночасно зменшилася і кількість студентів, що в них навчаються. Це явище засвідчує привабливість для абітурієнтів вищої освіти, особливо економічної, проте суперечить реальним потребам економіки, яка більшою мірою потребує представників робочих професій, технічних спеціальностей. Зазначене відбиває загострення протиріччя між функціонуванням ринку освітніх послуг і ринку праці [9, 10, с. 422].

На загальному фоні зменшення кількості населення відмічене суттєве збільшення студентського контингенту ВНЗ III-IV рівнів акредитації має бути використано як шанс виправити ситуацію щодо трудових ресурсів забезпечення Кіровоградської області та її районів за рахунок наявного інтелектуального потенціалу населення. Один із способів розвитку та ефективного використання останнього – система підготовки та перепідготовки кадрів, уявлення про можливості якої дає наявна статистика.

Навчання новим професіям розподілено надто нерівномірно: від нуля осіб (Вільшанський район) до 44,17% всіх навчених новим професіям по області в цілому (Кіровоградський район). Надто значна розбіжність виявилася між кількістю навчених новим професіям і кількістю тих, хто підвищив кваліфікацію – на порядок і більше (в Олександрівському районі підвищено кваліфікацію кількісно у 35 разів більше порівняно з навченими новим професіям, в Ульяновському – у 21 раз, в Новгородківському – у 38 раз) [9, 10, с. 337]. Відмічене засвідчує занепад у системі підготовки та перепідготовки кадрів на виробництві, виявлення і усунення яких відносимо до резерву, використання можливостей якого гіпотетично може сприяти розвитку та використанню інтелектуального потенціалу населення як вагової складової трудових ресурсів забезпечення, активізація якої – одне з важливих завдань соціально-економічного розвитку, виконання якого не уявляється можливим без мотивації та стимулювання трудової діяльності.

Не останню роль у формуванні трудових ресурсів забезпечення відіграє рівень заробітної плати в регіоні.

Розглядаючи тему мотивації освітньо-професійного зростання, покладаємося на дослідження науковців, за якими головним мотиватором трудової діяльності в сучасних умовах соціально-економічного та інноваційного розвитку нашої країни визнано оплату праці, умови праці, соціальні умови життя, які впливають не лише на продуктивність трудової діяльності, а й на можливості відтворення населення, оздоровлення, набуття нових знань тощо.

На рис. 5 наведено ранжування міст та районів Кіровоградської області за розмірами середньомісячної заробітної плати та порівняння її із аналогічним показником на рівні області та України за даними 2014 року. Серед міст області лідером по середній заробітній платі є Знам'янка, серед районів – Маловисківський район. В цілому диференціація середньомісячної заробітної плати працівників по містах та районах Кіровоградської області є дуже великою [10, с. 353].

За січень 2015 року розмір середньомісячної номінальної заробітної плати штатних працівників (по підприємствах, установах, організаціях та їхніх відокремлених підрозділах із кількістю найманих працівників 10 і більше осіб) становив 2687 грн., що на 7,3% вище відповідного показника 2014 року.

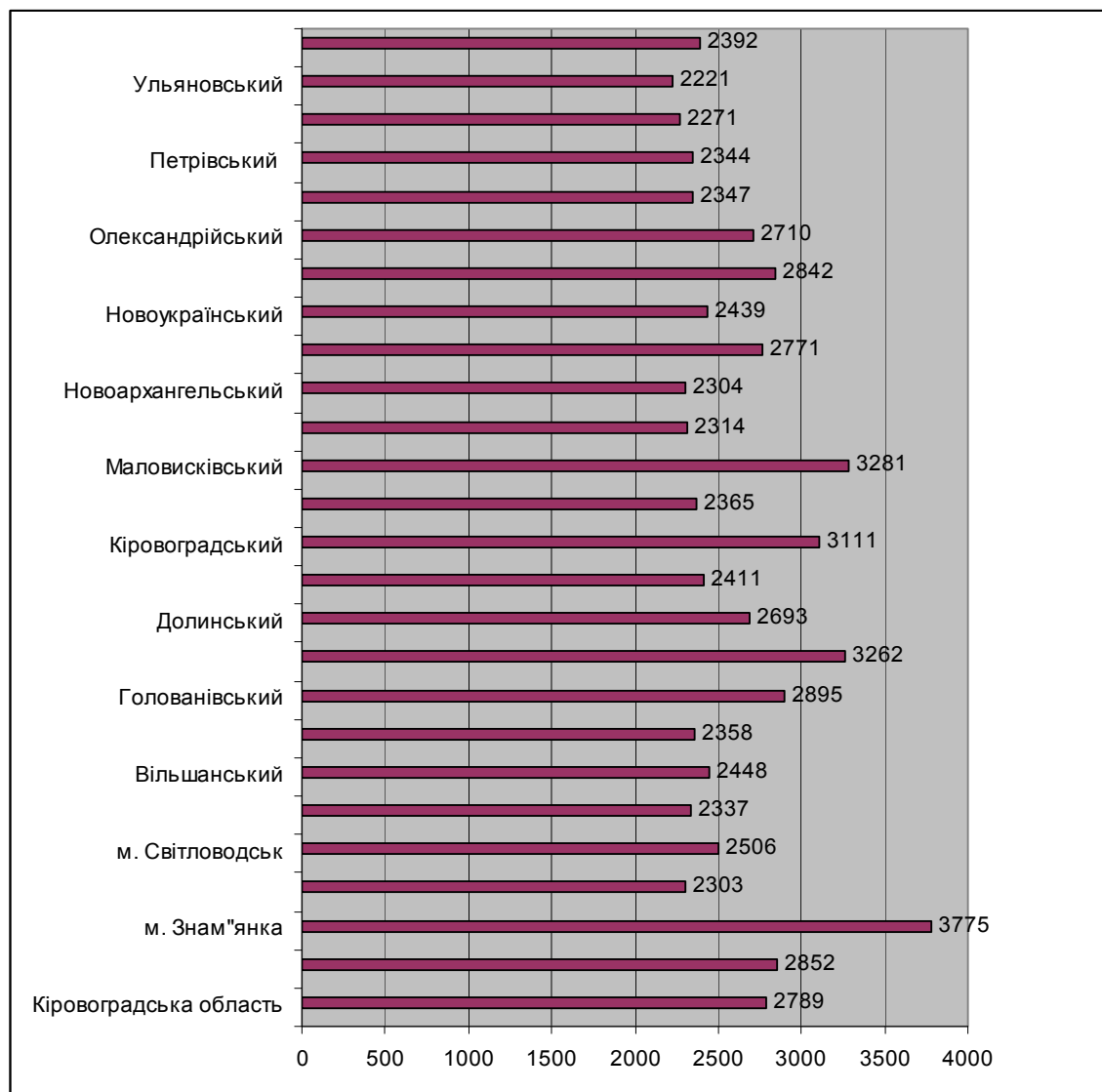

Рисунок 5 – Середньомісячна заробітна плата працівників по містах та районах Кіровоградської області у 2014 р. (грн.).

Джерело. Побудовано автором за даними [9].

Однак, в економіці області залишається значною диференціація рівня оплати праці серед видів економічної діяльності. Найвищий рівень оплати праці спостерігався у працівників транспорту, складського господарства, підприємств з постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря, добувної промисловості і розробленні кар'єрів, фінансової та страхової діяльності, де заробітна плата працівників перевищила середній показник по області в 1,4–1,7 рази.

Значно нижчою залишається заробітна плата працівників у сферах тимчасового розміщування й організації харчування, поштової та кур'єрської діяльності, будівництві, сфері творчості, мистецтва та розваг, операцій з нерухомим майном, адміністративного та допоміжного обслуговування, сфері функціонування бібліотек, архівів, музеїв та інших закладів культури, сільському господарстві, сфері наукових досліджень та розробок, охорони здоров'я та надання соціальної допомоги, оптовій та роздрібній торгівлі, ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів, освіті, сфері

професійної, наукової та технічної діяльності. Співвідношення рівня оплати праці в зазначених видах економічної діяльності до середнього по області становило 53,2–98,3%.

Якщо у січні 2014 року порівняно з січнем 2013 року відбулося збільшення реальної заробітної плати найманих працівників на 6,4%, то у січні 2015 року спостерігалася зворотна тенденція: порівняно з січнем 2014 року реальна заробітна плата найманих працівників зменшилася на 17,9% [9, 10, с. 352].

Розбіжність у розмірах офіційного отриманого середнього заробітку досягає в області 73% або 1026 грн. Найнижчу зарплату отримують в Ульяновському, Світловодському, Новоархангельському районах, що нижча за середню по області – на 20-23%, середню по Україні – майже на 40%. Відставання міст Світловодська, Олександрії від Кіровограду за показником оплати праці становить, відповідно, 16 і 20%. У свою чергу, середня зарплата в обласному центрі відстає від відповідного показника міста Знам'янки, міста залізничників, на 21,2 %.

Поширене явище бідності не тільки посилює соціальну напругу у регіоні, а й супроводжується небезпекою низки моральних і соціальних втрат. Низькі трудові доходи більшості працюючих, неможливість сумлінною працею досягти бажаних стандартів життя руйнують вікове ставлення до чесної праці як до цінності. Для осіб, які не можуть знайти відповідної роботи за фахом, часто більш прийнятною стає вимушена трудова міграція в інші регіони, праця у неформальному секторі економіки, особливо у сільському господарстві, рибальстві, лісовому господарстві, мисливстві, сфері торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів, готелів та ресторанів, побутових послуг, будівництві, незважаючи на відсутність мінімальних соціальних гарантій. Серед таких працюючих опиняються колишні працівники освіти, охорони здоров'я, сільського господарства, інженери, висококваліфіковані робітники, які не знайшли іншого способу для виживання своєї сім'ї, ніж тіньова зайнятість.

Окреслена ситуація стала наслідком катастрофічного недовикористання праці в регіоні при відносно невисокому рівні безробіття (11,2% у 2014 році; для порівняння в Україні – 9,3% у 2014 р.). На початок 2015 року, навантаження на 1 вакансію становить 26 осіб [9]. Зауважимо, що обсяг і структура попиту не відповідають обсягу і структурі пропозиції на ринку праці. В цих умовах зростає неформальна, тіньова зайнятість, а статистика вимушена фіксувати спадну динаміку економічної активності населення по регіонах України.

У зв'язку з тим, що в Кіровоградській області гостро не вистачає робочих місць з гідною оплатою праці, у структурі доходів населення помітно зросла роль соціальної допомоги (у т.ч. пенсій), частка якої (41,76%) опинилась значно більшою, ніж частка заробітної плати (33,69%). Ситуацію, коли в доходах все більшу роль відіграє соціальна допомога, а не дохід від праці, не можна вважати нормальною в регіоні, який прагне до економічних зрушень та впровадження моделі інноваційного розвитку.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Дані здійсненого аналізу дозволяють зробити висновок, що наведені у дослідженні соціально-економічні та демографічні фактори діють в комплексі, впливаючи на процес формування трудових ресурсів та забезпечення Кіровоградського регіону. Розбалансованість ринку праці, поширення тінізації трудових відносин свідчить про відсутність прогресивних зрушень в економіці і, відповідно, у сфері зайнятості, про нестачу зрілої соціальної відповідальності соціальних партнерів за стан соціально-економічного та інноваційного розвитку регіону. Невикористання трудового потенціалу Кіровоградської області, деградація незатребуваних знань і професійних якостей, руйнація мотивів до ефективної праці (особливо у сільській місцевості), перешкоджає соціально-

економічному та інноваційному розвитку економіки регіону загалом, не говорячи про перспективи покращення якості трудових ресурсів.

Виявлені проблеми і перешкоди у формуванні і розвитку трудових ресурсів потребують відповідної державної та регіональної політики щодо ефективнішого використання наявних трудових ресурсів регіону, що в подальшому сприятиме підвищенню рівня життя населення та забезпечить соціально-економічне та інноваційне зростання регіону. Зміна ситуації на краще потребує активного соціального діалогу, спільних заходів з боку представників влади, бізнесу та профспілок у регулюванні доходів, зайнятості, забезпеченні реальної соціальної захищеності. Без цього не варто розраховувати на стійке економічне зростання регіону та інноваційні зрушення в інтересах підвищення якості трудових ресурсів регіону. Перспективи подальших досліджень стосуються виокремлення інноваційної складової трудового потенціалу регіону та її ефективного розвитку.

Список літератури

1. Адміністративне управління трудовим потенціалом : навч. посіб. / [В.М. Гриньова, М.М. Новікова, М.М. Салун та ін.]. — Х. : ХНЕУ, 2004. — 427 с.
2. Беккер Г.С. Человеческое поведение : экономический подход / Г.С. Беккер. — М. : ГУ ВШЭ, 2003. — 672 с.
3. Бідак В.Я. Трудові ресурси та забезпечення трудової мобільності: Трудові ресурси та забезпечення регіону і специфіка трудової мобільності: аспекти взаємовпливу / В.Я. Бідак // Науковий вісник Луганського національного аграрного університету: зб. наук. пр. — Луганськ : Елтон — 2. — 2012. — № 34 (II). — С. 247—254.
4. Волгин Н. Германия : эффективное решение социально-трудовых проблем / Н. Волгин // Человек и труд. — 1995. — №4. — С. 104—107.
5. Грішнова О.А. Людський капітал – визначальний чинник відродження національної економіки // Людський капітал України: стан, проблеми, перспективи відтворення: [монографія] / За ред. Лича В.М. – К.: КНУБА, 2009. – Ч. II – с. 6–21.
6. Інноваційний вектор трудових ресурсів та забезпечення регіональних суспільних систем: монографія [В. Бідак, С. Цапок, У. Садова]. — Л. : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2008. — 97 с.
7. Кендрик Дж. Совокупный капитал США и его формирование / Дж. Кендрик. — М., 1978. — 450 с.
8. Конкурентоспроможність робочої сили в системі соціально-трудових відносин : [монографія] / Д.П. Богиня, Г.Т. Куліков, Л.С. Лісогов та ін.]. — К. : НАН України ; Ін-т економіки, 2003. — 213 с.
9. Офіційний сайт Головного управління статистики у Кіровоградській області. Статистична інформація Чисельність населення. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.kr.ukrstat.gov.ua/arhiv/2015/02/stat_inf_oper_demogr.htm
10. Статистичний щорічник Кіровоградської області за 2013 рік : [статистичний збірник]. — К. : Головне управління статистики у Кіровоградській області, 2014. — с. 501
11. Фатхутдинов Р.А. Конкурентоспособность организации в условиях кризиса: экономика, маркетинг, менеджмент / Р.А. Фатхутдинов. — М. : Издательско-книготорговый центр «Маркетинг», 2002. — 892 с.
12. Шульц С.Л. Економічна концентрація в контексті регіональної та просторової економіки / С.Л. Шульц // Соц.-екоп. дослідж. в перехід. період. — 2007. — Вип. 5. — С. 508—516.

References

1. Hrynova V.M., Novikova M.M., Salun M.M. et al. (2004). *Administrativne upravlinnia trudovym potentsialom. [Administration of labor potential]*. Kharkiv: KhNEU [in Ukrainian].
2. Bekker, H.S (2003). *Human Behavior: Economical Approach*. Moscow: HU VShE [in Russian].
3. Bidak, V.Ya. (2012). *Trudoresursne zabezpechennia rehionu i spetsyfika trudovoi mobil'nosti: aspekty vzaiemovplyvu [Labor resource providing of the region]*. *Naukovyy visnyk Luhanskoho natsional'noho ahrarynoho universytetu – Scientific herald of Lugansk National Agrarian Universit*, 34(2), 247-254 [in Ukrainian].

4. Volhyn, N. (1995). *Hermaniya: effektivnoe reshenye sotsyal'no-trudovykh problem* [Germany: an effective solution of the social and labor problems]. *Chelovek y trud – Man and Labor*, 4, 104-107 [in Russian].
5. Hrishnova, O.A. (2009). *Liuds'kyj kapital – vyznachal'nyj chynnyk vidrodzhennia natsional'noi ekon* [Human capital - a determining factor in the revival of the national economy]. *Liuds'kyj kapital Ukrainy: stan, problemy, perspektyvy vidtvorennia - Human capital Ukraine: state, problems and prospects playback*. Lych, V.M. (Ed.). (Vol. 2). K.: KNUBA [in Ukrainian].
6. Bidak, V., Tsapok, S., Sadova, U. (2008). *Innovatsijnyj vector trudoresurnoho zabezpechennia rehional'nykh suspil'nykh system* [Innovative Vector of labor resource providing of regional public systems]. L.: Instytut rehional'nykh doslidzen' NAN Ukrainy [in Ukrainian].
7. Kendryk, Dzh. (1978). *The total capital of the United States and its formation*. Moscow [in Russian].
8. Bohynia, D.P., Kulikov, H.T., Lisohor, L.S. et al. (2003). *Konkurentospromozhnist' robochoi syly v systemi sotsial'no-trudovykh vidnosyn* [The competitiveness of the labor force in the system of industrial relations]. K.: NAN Ukrainy; In-t ekonomiky [in Ukrainian].
9. Statystychna informatsiia. Chysel'nist' naselennia [Statistical information. Population]. Ofitsijnyj sajt Holovnoho upravlinnia statystyky u Kirovohrads'kij oblasti [The official website of the Main Department of Statistics in the Kirovograd region]. *kr.ukrstat.gov.ua*. Retrieved from: http://www.kr.ukrstat.gov.ua/arhiv/2015/02/stat_inf_oper_demogr.htm [in Ukrainian].
10. Statystychnyj schorichnyk Kirovohrads'koi oblastiza 2013 rik. (2013) [Statistical Yearbook of Kirovograd region by 2013]. K.: Holovne upravlinnia statystyky u Kirovohrads'kij oblasti [in Ukrainian].
11. Fatkhutdinov, R.A. (2002). *Konkurentosposobnost' orhanyzatsyy v usloviakh kryzysa: ekonomyka, marketynh, menedzhment* [The competitiveness of the organization in times of crisis: economics, marketing, management]. M.: Yzdatel'sko-knyhotorhovyj tsentr «Marketynh» [in Russian].
12. Shul'ts, S.L. (2007). *Ekonomichna kontsentratsiia v konteksti rehional'noi ta prostorovoi ekonomiky* [Economic concentration in the context of regional and spatial economics]. *Sotsial'no-ekonomichni doslidzhennia v perekhidnyj period – Socio-economic research in transition*, 5(67), 508-516 [in Ukrainian].

Maria Bugaeva, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Anastasiia Zlatopolska, Postgraduate

Kirovohrad National Technical University, Kirovohrad, Ukraine

The Analysis of the Current State of Labor Resource Providing of Kirovohrad Region in the Context of Implementation of Socio-Economic and Innovative Development of Regional Economy

Global trends in the development of innovative economy recognize the dominant role of the education in social and economic progress, in formation of quality labor resource providing, development of innovative component of labor potential. The aim of the paper is the determination the current state of labor resource providing of Kirovograd region and identification the main obstacles to the formation and development of labor resources in the context of the implementation of socio-economic and innovative development of the regional economy.

Today the formation and development of effective labor potential is caused by the need to transition on the innovative type of economic development and its regions. The demands on formation, development and management of labor potential of the country and its regions are increasing in modern economic conditions in Ukraine. The strategy of socio-economic and innovative development of the regional economy, which is based on high-tech, knowledge-intensive production, requires above all more efficient development and use of labor resources, intellectualization of labor potential. Unfortunately, in Ukraine there are more problems with reproduction and formation of labor resources, thus solving the problem of labor resource providing at the regional level is quite timely because its solution will be one of the important factors of socio-economic and innovative growth in Ukraine.

The basic socio-economic and demographic factors of influence on the process of labor resource providing of the region were analyzed in the article. The provisions of improvement of labor resource provision were found and it will increase the standard of living and ensure socio-economic and innovative growth in the region. The formation adequate and timely state and regional policy for more effective use of available labor resource can improve the state labor resource providing in the future.

population, labor force, labor potential, labor resource providing, socio-economic development, innovative development, regional economy

Одержано 10.05.15

УДК 331.554:311.213.3

Т. І. Грінка, доц., канд. екон. наук

Кіровоградський національний технічний університет, Кіровоград, Україна

Моделювання розстановки пріоритетів у визначенні коефіцієнтів важливості вимог роботодавців до професійних знань і умінь робітників

В статті досліджена та визначена агрегована (групова) узгоджена і статистично вірогідна система переваг $m=10$ експертів, які є роботодавцями або досвідченими фахівцями підприємств найбільш вагомих галузей Кіровоградської області. З'ясовано, що роботодавці висувують до своїх майбутніх працівників такі три найголовніші вимоги: володіння інтегрованими професіями та суміщення професій, досвід роботи, а також вдале використання знань у виробничому процесі.

вимоги роботодавців, професійні знання робітників, навчання безробітних, конкурентоспроможність на ринку праці, пріоритети у визначенні коефіцієнтів важливості

Т. И. Гринка, доц., канд. экон. наук

Кировоградский национальный технический университет, Кировоград, Украина

Моделирование расстановки приоритетов в определении коэффициентов важности требований работодателей к профессиональным знаниям и умениям рабочих

В статье исследована и определена агрегированная (групповая) согласованная и статистически вероятностная система преимуществ $m=10$ экспертов, которые являются работодателями или опытными специалистами предприятий наиболее важных видов экономической деятельности Кировоградской области. Установлено, что работодатели выдвигают к своим будущим работникам такие три главные требования: владение интегрированными профессиями и совмещение профессий, опыт работы, а также умелое использование знаний в производственном процессе

требования работодателей, профессиональные знания работников, обучение безработных, конкурентоспособность на рынке труда, приоритеты в определении коэффициентов важности

Постановка проблеми. Розвиток ринкових відносин, забезпечення інтеграції України у європейський та світовий простір, процеси глобалізації і конкуренції потребують підвищення якості робочої сили та рівня її конкурентоспроможності як об'єктивної основи ефективного функціонування економіки. Важливе місце в цьому займають рівні освіти та кваліфікації робочої сили, що забезпечуються функціонуванням загальної системи професійної освіти. Особливої уваги в цій системі з точки зору підвищення рівня конкурентоспроможності на ринку праці потребують громадяни, які звертаються за допомогою у працевлаштуванні до державної служби зайнятості України.

Для успішної самореалізації в таких умовах важливими характеристиками працівника або претендента на робоче місце є не лише володіння спеціальними знаннями, а й високий рівень мобільності, готовність до зміни виду діяльності, поєднання різних трудових функцій тощо. Сучасні вимоги до компетентності кадрів обумовлюють необхідність застосування нових підходів до їх професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботах вітчизняних та зарубіжних учених знайшли відображення різні аспекти організації професійного навчання безробітних. Так, Ю. Держане, Л. Сігаєва, В. Скульська професійну підготовку, перепідготовку та ~~підвищення~~ кваліфікації безробітних розглядають як проблему теорії

і практики педагогічної науки, визначають організаційно-педагогічні умови ефективного навчання цієї категорії осіб. Професійне навчання безробітних як проблему соціально-економічного розвитку держави, його соціальні та економічні функції досліджують Ю. Маршавін, П. Новиков, Д. Прайс, В. Савченко, Ф. Туй, М. Туленков, В. Федоренко, Е. Хансен, В. Шеметов. Важливе значення цієї послуги для зниження психологічного напруження, пов'язаного з втратою навичок навчання у дорослих, підвищення мотивації до навчання та трудової діяльності обґрунтовано О. Киричуком, О. Корчевною, та Л. Ляміною.

Поряд з цим існує потреба під час організації професійно навчання безробітних врахувати вимоги роботодавців до професійних знань та умінь майбутніх працівників, які розуміють, що підбір кваліфікованого персоналу є однією з найбільш важливих складових успіху діяльності підприємства. Тому, на нашу думку, було б доцільно провести опитування роботодавців регіону з метою визначення найважливіших професійних якостей та умінь, які вони хочуть бачити в майбутніх працівниках, що в подальшому дозволить врахувати ці вимоги під час проведення професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації безробітних, підвищення якості професійного навчання та подальшого працевлаштування навчених працівників.

Постановка завдання. Мета статті - з'ясування пріоритетів у визначенні коефіцієнтів важливості вимог роботодавців до професійних знань і умінь робітників

Виклад основного матеріалу. З метою визначення коефіцієнтів «ваги» вимог до професійних знань та умінь майбутніх працівників з числа безробітних роботодавцям було запропоновано заповнити розроблену автором анкету, яка дає можливість розставити пріоритети у вимогах до професійних якостей та умінь, виявити найвагоміші серед перелічених.

До дослідження було залучено 10 експертів, які є роботодавцями або досвідченими фахівцями підприємств та представниками найбільш вагомих галузей Кіровоградської області: промисловість, сільське господарство, будівництво тощо. Акцент робився на дослідженні вимог до професійних якостей робітничих професій, що обумовлено наведеними нижче факторами.

В умовах реформування економіки України на ринку праці різко зріс попит на кваліфікованих робітників, які б були спроможними швидко, без періоду адаптації та стажування, виконувати специфічні професійні завдання і бути готовим до перенавчання, підвищення кваліфікації і навіть до зміни професії.

Комплексна механізація й автоматизація виробництва ведуть до підвищення в змісті праці робітників ролі складних функцій, пов'язаних з розумовими, творчими зусиллями (розрахунок, контроль, керування, технічне обслуговування машин і механізмів, спостереження за технологічним процесом), які звільняють їх від фізично важких і механічних операцій.

За даними Кіровоградського обласного центру зайнятості, протягом останніх років постійним попитом користуються верстатники широкого профілю, електрогазозварники, електромонтери, слюсарі-ремонтники, слюсарі з ремонту автомобілів, трактористи-машиністи сільськогосподарського виробництва, машиністи кранів (кранівники), водії автотранспортних засобів, швачки, продавці продовольчих та непродовольчих товарів, кухарі, кондитери, перукарі, бармени та інші. Кожного року майже 2,0 тис. безробітних проходили професійне навчання шляхом підготовки та перепідготовки за робітничими професіями, актуальними на ринку праці.

Результати проведеного автором дослідження ранжування за ступенем вагомості вимог до професійних знань та умінь, які роботодавці хочуть бачити у своїх робітниках, представлено в табл.1.

Таблиця 1 – Результати ранжування за ступенем вагомості вимог до професійних знань та умінь майбутніх робітників

№ п/п	Вимоги до професійних знань та умінь	Експерти										Сума рангів S_j	Відхилення суми від середньої суми, d_j	d_j^2
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10			
1.	Прагнення оволодіти новими технологіями, освоювати нову техніку (B^1)	3	4	4	5	3,5	3	4	4	4,5	3	38	-12,22	149,38
2.	Вдале використання знань і практичних навичок у виробничому процесі (B^2)	4	5	3	3	3,5	4	3	3	4,5	4	37	-13,22	174,83
3.	Знання технологічного процесу (B^3)	5	3	5	4	5	5	5	6	6	5	49	-1,22	1,49
4.	Володіння інтегрованими професіями, суміщення професій (B^4)	2	1	1	2	2	1	2	1	1	2	15	-35,22	1240,60
5.	Економія ресурсів (B^5)	8	7	6	7	6	7	6,5	7	8	8	70,5	-20,28	411,19
6.	Досвід роботи, професійна впевненість (B^6)	1	2	2	1	1	2	1	2	2	1	15	-35,22	1240,60
7.	Вміння експлуатувати виробничу техніку (B^7)	8	9	8,5	8	9	9	8	9	9	9	86,5	36,28	1316,08
8.	Прагнення підвищувати професійний рівень, будувати кар'єру (B^8)	8	8	8,5	9	8	8	9	8	7	7	80,5	30,28	916,74
9.	Готовність до змін та інновацій (B^9)	6	6	7	6	7	6	6,5	5	5	6	60,5	10,28	105,63
10.	Разом: в середньому	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	452 50,22	-	5556,56

Джерело: розроблено автором.

Експерти, які брали участь в даному дослідженні, були опитані незалежно один від одного, тому їх думки не мали взаємного впливу. Проте, має безпосередній інтерес з'ясування питання про опосередковану узгодженість цих думок, тому що у випадку її підтвердження можна зробити висновок, що практична діяльність формує у різних експертів дуже близькі уявлення про важливість вимог до професійних знань та умінь майбутніх робітників - йдеться про можливість узагальнення досвіду експертів.

Для проведення оцінки узгодженості думок експертів обчислені статистичні показники, які наведені нижче.

Середнє значення рангів показників:

$$\bar{S}_i = \frac{\sum_{j=1}^m S_{ij}}{m}, \quad (1)$$

де S_{ij} – ранг, наданий j -тим експертом ($j = \overline{1, m} = \overline{1, 10}$) деякого i -того показника ($i = \overline{1, n} = \overline{1, 9}$);

Дисперсія:

$$D_i = \frac{\sum_{j=1}^m (S_{ij} - \bar{S}_i)^2}{m-1}. \quad (2)$$

Середнє-квадратичне відхилення:

$$\sigma_i = \sqrt{D_i}. \quad (3)$$

Коефіцієнт варіації:

$$v_i = \frac{\sigma_i}{S_i} 100\% \quad (4)$$

Якщо виконується умова $v_i \leq 33\%$, то закон розподілу думок буде вважатися гаусівським, а самі думки – узгодженими і по кожній з альтернатив, що впорядковуються, і по усій їх сукупності в цілому. Тобто більшість думок експертів групується біля середнього значення, а протилежні думки складають безумовну меншість. Результати розрахунків наведених вище статистичних показників наведені у табл. 2.

Таблиця 2 – Результати розрахунків статистичних показників для проведення оцінки узгодженості думок експертів

Вимоги до професійних знань та умінь	$\bar{s}_i$	D_i	σ_i	$v_i, \%$
Прагнення оволодіти новими технологіями, освоювати нову техніку (B^1)	3,8	0,46	0,68	17,89
Вдале використання знань і практичних навичок у виробничому процесі (B^2)	3,7	0,51	0,71	19,19
Знання технологічного процесу (B^3)	4,9	0,63	0,79	16,12
Володіння інтегрованими професіями, суміщення професій (B^4)	1,5	0,27	0,52	34,67
Економія ресурсів (B^5)	7,05	0,58	0,76	10,78
Досвід роботи, професійна впевненість (B^6)	1,5	0,27	0,52	34,67
Вміння експлуатувати виробничу техніку (B^7)	8,65	0,21	0,46	5,32
Стремління підвищувати професійний рівень, будувати кар'єру (B^8)	8,05	0,47	0,69	8,57
Готовність до змін та інновацій (B^9)	6,05	0,47	0,69	11,41

Джерело: розроблено автором.

З табл. 2. видно, що думки експертів узгоджені (виконується умова $v_i \leq 33\%$) для переважної більшості обставин (78%), важливість яких досліджується. Для оцінки узагальненої міри узгодженості думок по всім напрямкам (факторам, параметрам) обчислюється коефіцієнт конкордації за Кендалом (W), тобто узагальнений коефіцієнт рангової кореляції для групи, яка складається з $m = 10$ експертів:

$$W = \frac{12 \sum_{j=1}^n d_j^2}{m^2(n^3 - n) - m \sum_{i=1}^m T_i} \quad (5)$$

$$d_j = S_j - \frac{\sum_{j=1}^n S_j}{n} \quad (6)$$

$$S_j = \sum_{i=1}^m R_{ij} \quad (7)$$

$$T_i = \sum_{l=1}^L (t_l^3 - t_l), \quad (8)$$

де L - кількість груп пов'язаних (однакових) рангів; t_l - кількість зв'язаних рангів в кожній групі.

За отриманими нами даними (табл. 1) $L=5$ (8;8;8); (8,5;8,5); (3,5;3,5); (6,5;6,5); (4,5;4,5), звідси $t_1 = 3$, $t_2 = 2$, $t_3 = 2$, $t_4 = 2$, $t_5 = 2$.

$$\sum_{i=1}^5 T_i = (3^3 - 3) + (2^3 - 2) + (2^3 - 2) + (2^3 - 2) + (2^3 - 2) = 48.$$

Отже, використовуючи дані табл. 1 маємо наступне:

$$W = \frac{12 * 5556,56}{10^2 * (9^3 - 9) - 10 * 48} = 0,93.$$

Таким чином, обчислений коефіцієнт конкордації має значення, яке свідчить про високу узгодженість думок експертів щодо групової системи переваг. Одержане значення W вважається статистично вірогідним, якщо виконується умова:

$$\chi_{\text{факт.}}^2 = \frac{S}{\frac{1}{2}(n-1)m - \frac{1}{12}(n-1)\sum_j R_j} \gg \chi^2, \quad (9)$$

де χ^2 - табличне значення змінної « χ^2 -квадрат» з $k = n-1$ ступенями свободи на рівні межі дозволених $\alpha=1\%$.

Отже, обчислене нами значення $W=0,93$ є статистично вірогідним, тому що виконується зазначена вище умова: $\chi_{\text{факт.}}^2 = 74,58 \gg \chi_{\alpha=1\%;k=8}^2 = 20,093$. Використовуючи таку стратегію групових рішень, як підсумовування та усереднення рангів нами була отримана така групова ієрархія мотивів:

$$B^4 \approx B^6 \succ B^2 \succ B^1 \succ B^3 \succ B^9 \succ B^5 \succ B^8 \succ B^7, \quad (10)$$

де $\succ$ - ознака групової переваги однієї вимоги до професійних знань та умінь на іншій;

$\approx$ - ознака рівності вимог до професійних знань та умінь.

Для отримання кількісного уявлення про значущість конкретних знань та умінь в складі професійних якостей майбутніх робітників необхідно визначити відповідні коефіцієнти важливості, що можна зробити за допомогою математичного методу розстановки пріоритетів (відомий також як задача «про лідера»). Адже саме він дає точні і вірогідні оцінки відповідних коефіцієнтів, спираючись саме на систему переваг експертів, та базується на теорії графів.

Кожна складова професійних якостей робітників $B^{(1)}, B^{(2)}, \dots, B^{(9)}$ розглядається як вершина графа, котрий відповідає результатам їх порівняльного аналізу за ступенем важливості під час прийняття рішення щодо визначення пріоритетів (рис. 1). Якщо показник $B^{(i)}$ має перевагу над показником $B^{(j)}$ ($B^{(i)} \succ B^{(j)}$), на графі існує дуга $i-j$ і навпаки, якщо $B^{(i)} \prec B^{(j)}$, на графі існує дуга $j-i$. Ситуації, коли показники адекватні за важливістю ($B^{(i)} \approx B^{(j)}$), відповідають дуги $i-j$ і $j-i$.

Спосіб розв'язання має таку послідовність. Будується матриця $C = \|c_{ij}\|$:

$$C = \begin{pmatrix} c_{11} & c_{12} & \dots & c_{1j} & \dots & c_{1n} \\ c_{21} & c_{22} & \dots & c_{2j} & \dots & c_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ c_{i1} & c_{i2} & \dots & c_{ij} & \dots & c_{in} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ c_{n1} & c_{n2} & \dots & c_{nj} & \dots & c_{nn} \end{pmatrix}$$

При цьому:

$$c_{ij} = \begin{cases} 2, & \text{якщо показник } B^{(i)} \text{ більш важливий, ніж } B^{(j)} : B^{(i)} \succ B^{(j)} \\ 1, & \text{якщо показник } B^{(i)} \text{ та } B^{(j)} \text{ адекватні за важливістю : } B^{(i)} \approx B^{(j)} \\ 0, & \text{якщо, навпаки : } B^{(i)} \prec B^{(j)} \end{cases}$$

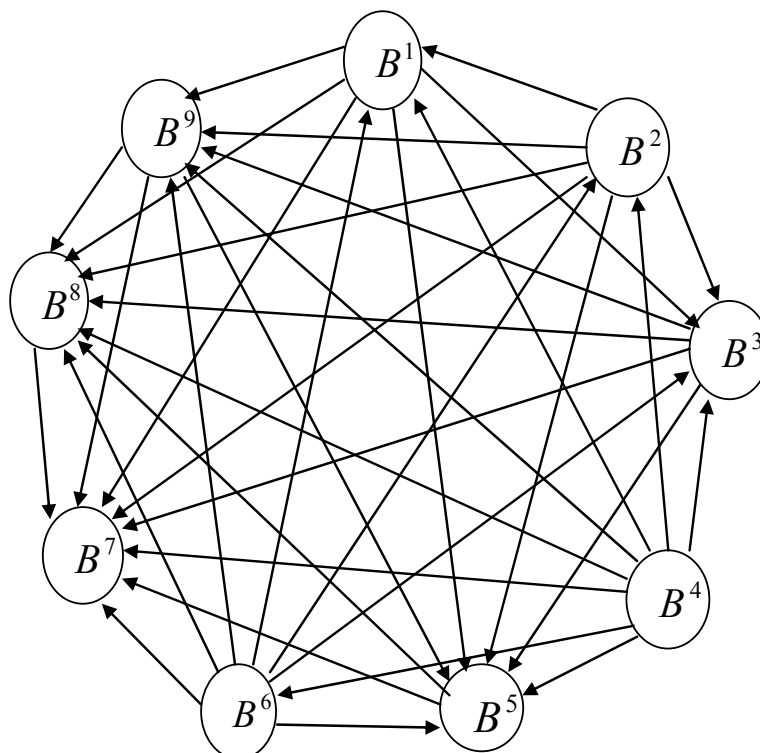

Рисунок 1 – Граф розстановки пріоритетів експертів на множині вимог до професійних знань та умінь робітників

Джерело: розроблено автором.

Вводиться поняття ітерованої «цінності» порядку k вимоги до професійних знань та умінь робітників B^i . Ітерована вагомість першого порядку показника B^i позначається як $B^i(1)$ і обчислюється як сума балів цього показника. При цьому не враховується «вагомість» інших показників:

$$B^i(1) = \sum_{j=1}^n c_{ij} . \quad (11)$$

Розподіл балів серед всіх n вимог до професійних знань і вмінь задається вектором:

$$B(1) = [B_1(1), B_2(1), \dots, B_i(1), \dots, B_n(1)] . \quad (12)$$

На другій ітерації за «цінність» вимоги приймається ітерована «цінність» першого порядку. Ітерована «цінність» другого порядку обчислюється з врахуванням «цінності» інших вимог:

$$B^i(2) = \sum_{j=1}^n c_{ij} B_j(1) . \quad (13)$$

Вона подається таким вектором:

$$B(2) = [B_1(2), B_2(2), \dots, B_i(2), \dots, B_n(2)] . \quad (14)$$

Подальші ітерації здійснюються аналогічно:

$$B(k) = C * B(k-1). \quad (15)$$

При цьому:

$$B(0) = (1, 1, \dots, 1). \quad (16)$$

Отже, процес обчислення полягає в послідовному застосуванні перетворення, яке задається матрицею C , до початкового вектора $B(0)$.

Позначимо через $B_i^{eидн.}(k)$ нормовану ітеровану «цінність» k -го порядку i -ї вимоги:

$$B_i^{eидн.}(k) = \frac{B_i(k)}{\sum_{i=1}^n B_i(k)}, \quad (17)$$

$$\sum_{i=1}^n B_i^{eидн.}(k) = 1. \quad (18)$$

В загальному вигляді процес обчислення нормованої ітерованої «цінності» показників можна подати у виді такої формули:

$$B^{eидн.}(k) = \frac{1}{\lambda(k)} C \cdot B^{eидн.}(k-1), \quad (19)$$

де $k = 1, 2, \dots$ $\lambda(k) = \sum_{j=1}^n \sum_{i=1}^n c_{ij} B_i^{eидн.}(k-1)$ - сума компонент вектора $C \cdot B(k-1)$.

Якщо матриця C така, що не розкладається, то розглянута процедура згідно з теоремою Перрона-Фробеніуса приводить в граничному значенні до максимального особистого числа $\lambda = \lim_{k \rightarrow \infty} \lambda(k)$ матриці C з відповідним особистим вектором

$$B = \lim_{k \rightarrow \infty} B(k). \quad (20)$$

Таким чином, процес обчислення нормованої ітерованої «цінності» вимог до професійних знань та вмінь є таким, що сходиться.

Застосування процесу обчислення за формулою (21) відрізняється від простого сумування балів тим, що дозволяє врахувати побічні (непрямі) переваги вимог.

Обчислимо нормовані ітеровані «цінності» окремих вимог, які характеризують вимоги до професійних знань та умінь робітників. З системи переваг впливають такі результати парної порівняльної значущості цінності вимог:

$$\begin{array}{cccccccc} B^1 \prec B^2 & B^1 \succ B^3 & B^1 \prec B^4 & B^1 \succ B^5 & B^1 \prec B^6 & B^1 \succ B^7 & B^1 \succ B^8 & B^1 \succ B^9 \\ B^2 \succ B^3 & B^2 \prec B^4 & B^2 \succ B^5 & B^2 \prec B^6 & B^2 \succ B^7 & B^2 \succ B^8 & B^2 \succ B^9 & \\ B^3 \prec B^4 & B^3 \succ B^5 & B^3 \prec B^6 & B^3 \succ B^7 & B^3 \succ B^8 & B^3 \succ B^9 & & \\ B^4 \succ B^5 & B^4 \succ B^6 & B^4 \succ B^7 & B^4 \succ B^8 & B^4 \succ B^9 & & & \\ B^5 \prec B^6 & B^5 \succ B^7 & B^5 \succ B^8 & B^5 \prec B^9 & & & & \\ B^6 \succ B^7 & B^6 \succ B^8 & B^6 \succ B^9 & & & & & \\ B^7 \prec B^8 & B^7 \prec B^9 & & & & & & \\ B^8 \prec B^9 & & & & & & & \end{array} \quad (21)$$

Враховуючи (10) складемо квадратну матрицю суміжності вимог роботодавців до професійних знань та умінь майбутніх робітників (табл. 3).

Таблиця 3 – Матриця суміжності вимог роботодавців до професійних знань та умінь майбутніх робітників

указав маючі такі результати

$\begin{matrix} j \\ i \end{matrix}$	B^1	B^2	B^3	B^4	B^5	B^6	B^7	B^8	B^9
B^1	1	0	2	0	2	0	2	2	2
B^2	2	1	2	0	2	0	2	2	2
B^3	0	0	1	0	2	0	2	2	2
B^4	2	2	2	1	2	2	2	2	2
B^5	0	0	0	0	1	0	2	2	0
B^6	2	2	2	0	2	1	2	2	2
B^7	0	0	0	0	0	0	1	0	0
B^8	0	0	0	0	0	0	2	1	0
B^9	0	0	0	0	2	0	2	2	1

B^i	1 ітерація		2 ітерація		3 ітерація		4 ітерація		5 ітерація	
	$B^i(1)$	$B_{відн}^{(i)}(1)$	$B^i(2)$	$B_{відн}^{(i)}(2)$	$B^i(3)$	$B_{відн}^{(i)}(3)$	$B^i(4)$	$B_{відн}^{(i)}(4)$	$B^i(5)$	$B_{відн}^{(i)}(5)$
B^1	11	0,1358	61	0,1247	231	0,1031	681	0,0815	1683	0,0633
B^2	13	0,1605	85	0,1738	377	0,1682	1289	0,1542	3653	0,1374
B^3	9	0,1111	41	0,0838	129	0,0576	321	0,0384	681	0,0256
B^4	17	0,2099	145	0,2965	833	0,3717	3649	0,4364	13073	0,4919
B^5	5	0,0617	13	0,0266	25	0,0112	41	0,0049	61	0,0023
B^6	15	0,1852	113	0,2311	575	0,2566	2241	0,2680	7183	0,2703
B^7	1	0,01235	1	0,0020	1	0,0004	1	0,00012	1	0,0000
B^8	3	0,0370	5	0,0102	7	0,0031	9	0,0011	11	0,0004
B^9	7	0,0864	25	0,0511	63	0,0281	129	0,0154	231	0,0087
$\sum$	81	1	489	1	2241	1	8361	1	26557	1

Джерело: розроблено автором.

З табл. 3 видно, що на кожній наступній ітерації значення $B^{(i)}(k)$ уточнюються і все більше диференціюється. Остаточними оцінками величин коефіцієнтів «цінності» вимог до професійних знань та умінь робітників слід взяти такі, що були обчислені на ітерації, яка передують тій, де значення коефіцієнта «цінності» найменш значущої вимоги при прийнятій точності обчислень дорівнює 0. Оскільки після 5 - ї ітерації вимога B^7 має «цінність», що дорівнює 0, то за основу доцільно брати «цінність» вимог, яка впливає після 4-ї ітерації.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Результати дослідження показали, що роботодавці висувають до своїх майбутніх працівників такі три найголовніші вимоги: володіння інтегрованими професіями та суміщення професій, досвід роботи та професійна впевненість, а також вдале використання знань і практичних навичок у виробничому процесі. Проблема формування перелічених професійних якостей і вмінь у безробітних, які пройшли професійне навчання, полягає в наступному. У Положенні про організацію навчально-виробничого процесу у професійно-технічних навчальних закладах, яке є методологічною основою для організації навчально-виробничого процесу з підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації безробітних, не обґрунтована можливість отримання слухачами практичних навичок на сучасному обладнанні та за сучасними технологіями,

які здобуваються не тільки у майстернях навчального закладу, а й на робочих місцях підприємств, організацій, установ. У робочих навчальних планах та програмах виробничої практики більшості навчальних закладів не передбачається засвоєння трудових операцій, притаманних конкретному підприємству, не враховуються зміни, що відбуваються у технологічних процесах виробництва, не забезпечується отримання практичних навичок і додаткових професійних компетенцій.

Враховуючи вищезазначене та з метою формування робітничих кадрів для матеріально-виробничої сфери та сфери послуг, забезпечення якісної професійної підготовки, економії фінансових витрат на професійну підготовку безробітних, пропонується запровадити інноваційну складову професійно-практичної підготовки (виробничої практики на підприємстві, організації, установі) – передвипускную виробничу (стажувальну) практику, як одну із активних форм професійно-практичної підготовки безробітних під конкретне замовлення роботодавців за програмами професійно-практичної підготовки, зміст яких визначається переліком додаткових завдань та обов'язків, які не передбачені кваліфікаційною характеристикою професій працівників.

Список літератури

1. Діденко Н. Ринок праці та стратегія зайнятості в ЄС: досвід регулювання та державного управління. // Держава і ринок. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2010.../07>.
2. Єрмоленко О.А. Методи регулювання вітчизняного ринку праці / Єрмоленко О.А. // Бізнес-інформ. – 2013. – № 7. – С. 23-28.
3. Маршавін Ю.М. Ефективність професійного навчання безробітних: методологія та інструментарій оцінювання / Ю.М. Маршавін // Ринок праці та зайнятість населення. – 2013. – № 4. – С. 13-17.
4. Маршавін Ю. М. Регулювання ринку праці України: теорія і практика системного підходу : монографія. – К.: Альтерпрес, 2011. – 396 с.
5. Маслов Е.В. Управление персоналом предприятия / Е. В. Маслов ; под. ред. П. В. Шеметова. – М. : ИНФРА-М ; Новосибирск : НГАЭиУ, 1999. – 312 с.
6. Пищуліна О.М. “Інституціональні пастки” функціонування ринку праці в Україні / Пищуліна О.М. // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 4(13). – С. 140-147.
7. Стадницький Ю.І. Заходи активного та пасивного регулювання ринку праці / Ю. І. Стадницький, Т. О. Коропецька, Л. П. Щуцька // Сталій розвиток економіки. – 2012. – № 1(11). – С. 13-16.
8. Якість трудового потенціалу та управління трудовою сферою в Україні : соціальна експертиза : [Монографія] / О.І. Амоша, О.Ф. Новікова, В.П. Антонюк, Л.В. Шаульська та ін. / НАН України. Ін-т економіки промисловості. – Донецьк, 2006. – 208 с.

References

1. Didenko, N. (2010). Rynok pratsi ta stratehiia zainiatosti v YeS: dosvid rehuliuвання ta derzhavnoho upravlinnia [Labor market and employment strategy in the EU: the experience of management and public administration]. *Derzhava i rynok - Derzhava i rynok, Vol. 2*, 131-137 [in Ukrainian].
2. Yermolenko, O.A. (2013). Metody rehuliuвання vitchyznianoho rynku pratsi [Methods of Regulation of the Domestic Labour Market The article analyses existing methods of state regulation of]. *Biznes-inform - Biznes-inform, Vol. 7*, 23-28 [in Ukrainian].
3. Marshavin, Yu.M. (2013). Efektyvnist profesiinoho navchannia bezrobitnykh: metodolohiia ta instrumentarii otsiniuvannia [The efficiency of professional training for the unemployed: methodology and assessment tools], *Rynok pratsi ta zainiatist naseleennia -The labor market and employment, Vol. 4*, 13-17 [in Ukrainian].
4. Marshavin, Yu.M. (2011). *Rehuliuвання rynku pratsi Ukrainy: teoriia i praktyka systemnoho pidkhodu* [Labor market regulation in Ukraine: theory and practice of systematic approach: monograph]. Kyiv: Alterpres [in Ukrainian].
5. Maslov, E.V. (1999). *Upravlenie personalom predpriyatija* [Management personnel of the enterprise]. Novosibirsk: INFRA-M, NGAJeIU [in Russian].

6. Pyshchulina, O.M. (2009). Instytutsionalni pastky funktsionuvannya rynku pratsi v Ukraini, Stratehichni priorityty ["Institutional traps" of labor market functioning in Ukraine]. *Stratehichni priorityty - Strategic Priorities, Vol. 4(13)*, 140-147 [in Ukrainian].
7. Stadnytskyi, Yu.I. Koropetska, T.O. and Shchutska, L.P. (2012). Zakhody aktyvnoho ta pasyvnoho rehuliuвання rynku pratsi [Measures of active and passive labor market regulation]. *Stalyi rozvytok ekonomiky - Sustainable economic development, Sustainable economic development Vol.1(11)*, 13-16 [in Ukrainian].
8. Amosha, O.I. and Novikov, O.F and Antoniuk, V.P. and Shaulska, L.V., et al. (2006). *Yakist' trudovoho potentsialu ta upravlinnia trudovoiu sferoiu v Ukraini: sotsial'na ekspertyza [The quality of labor potential and labor sector management in Ukraine: social examination]*. Donetsk: National Academy of Sciences of Ukraine. Institute of Industrial Economics [in Ukrainian].

Tatyana Grinka, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Kirovohrad National Technical University, Kirovohrad, Ukraine

Modeling of Prioritization in Determining Factors of Importance to the Requirements of Employers Concerning Professional Knowledge and Skills of Workers

An aggregate (group) coordinated and statistically significant system of expert benefits is explored and defined in the article. They are employers or experienced specialists of the most important sectors of Kirovograd region companies.

It was found out that employers put to the future workers three main requirements: possession of integrated professions and combining professions, work experience, and competency of using knowledge in the manufacturing process. The research was conducted on the basis of the author's questionnaire study and reflected the results of ranking the employers' degree in requirements to the importance of professional knowledge and skills of their employees (according to each of the 10 experts)

To assess the consistency of expert opinion statistical indicators were calculated: average of indices ranks, variance, average standard deviation, coefficient of variation.

To solve the problem of formation of these professional qualities and skills of the unemployed, that have been trained, it was proposed to establish the internship production practice.

employers requirements, professional knowledge of workers, training for unemployed, competitiveness in the labor market, priorities in determining factors of importance

Одержано 15.05.15

УДК 334.012.64

Olena Khachaturian, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Kirovohrad National Technical University, Kirovohrad, Ukraine

Modern Methods of Analysis in Assessing and Forecasting Employment in Small Business in the Regions

The features of the use of modern methods of cluster analysis, mathematical statistics, economic and mathematical modeling methods in assessing employment in small business were studied. The methodical approach to the assessment of employment in small business based on scientifically-based analysis of its provisions, socio-economic status of the region and forecasting social and labor issues were worked out. The information base of research capacity, objectivity and similarity in measurement were defined.

small business, employment, administrative unit, cluster model, forecasting employment

Е.С. Хачатурян, канд. экон. наук

Кировоградский национальный технический университет, г. Кировоград, Украина

Современные методы анализа при оценке и прогнозировании занятости в малом предпринимательстве регионов

© Olena Khachaturian, 2015

Исследуются особенности использования современных методов кластерного анализа, математической статистики, экономико-математического моделирования и прогнозирования для оценки занятости в малом предпринимательстве. Разработан методический подход к оценке состояния занятости населения в сфере малого предпринимательства на основе научно обоснованного анализа его положения, социально-экономического состояния региона и прогнозирования социально-трудовой сферы. Определена информационная база исследования по объёму, объективностью и подобием измерения. **малое предпринимательство, занятость, административно-территориальная единица, кластерная модель, прогнозирование занятости**

Statement of the problem. A successful small business development at the regional level plays an important role in the implementation of innovation and creates new jobs. A small business tends to have high mobility, rational form of government, creates a new social stratum business owner, promotes a decrease of monopoly and competition etc. [2, p. 29-30]. That makes a crucial need for changes that induce major changes in the economy of the state [13, p. 196]. Small businesses arising under any circumstances do not require substantial financial support and considerable efforts by the authorities for their own development, but play an important role in addressing mapping, socio-economic and psychological direction [1].

Small business plays an essential feature in social and economic development of the regions. The Concept of Regional Policy of Ukraine comprehensive business development is attributed to the primary goals of regional policy and small businesses described as the most important factor which lays foundations for economic growth of the regions, employment growth and wealth of the population and local revenues [10]. Taking into account current situation prevailing in regional development, small business is an important factor that makes a significant contribution to the progress of effective adjustment of regional economies, reducing the level of unemployment and poverty, obviously with the creation of regional authorities and local government for its development of the appropriate facilities in the region.

Analysis of recent researches and publications. Study of theoretical principles and economic nature of small business, its place and role in the structure of the market economy in relation to the creation of new jobs, ensuring reduction of unemployment and social tension in the local labor market, dedicated to the work of local scientists – Z. Varnaliy [2], S. Dryha [3], I. Ponomarenko [7], I. Sadova and L. Semiv [11], N. Ushenko [13] and other researchers. At the same time, the Ukrainian scientists have not studied the characteristics and directions of formation of modern national methodological models assessing the level of employment in small business.

Statement of the objective. Today in Ukraine regional development and regional policy are extremely important in the context of overcoming the negative economic trends caused by military operations in the east, and in the context of European integration of our country. In this regard, the problem formulation and implementation of regional employment policy by promoting small business development as one of the main resources to ensure effective employment deserve special attention and study. Therefore, the aim of this article is to determine the basic methodological approaches to assess the status and trends of employment in small business at regional level.

The main material. The overall level of small business sector in Ukraine is insufficient in terms of the requirements of a rational market economy, and requires further support at national and regional levels in the legislative and economic terms rather for the purpose of integration into the European Union and improve welfare through private initiative [15, p. 104]. Regional programs and the support of small business development at the regional and local levels serve as the defining instrument of policy in this area.

However, the specificity of the regional labor market indicates the impossibility of creating a single universal employment program in small business. As noted by

I. Ponomarenko, analysis of employment at the regional level becomes important in terms of transformational changes in Ukraine, because the level of development depends on economic growth at the local level [7, p. 108]. It is therefore advisable to solve the problems of employment in small business within homogeneous groups and types of administrative units of the regions. This is possible only in the atmosphere of implementing comprehensive review of the existing degree of demographic, socioeconomic development and evaluation of short-term employment of small business in the region. As it was substantiated in previous works of the author [14, p. 268], a key purpose of assessment is reduced to determining the formulation of policies at the regional labor market and creating a favorable environment for the development of any of the administrative units of the regions.

Because of the uneven development of certain territories practical issues of regional policy of employment in small businesses should be developed on the basis of the segmentation of the regions in terms of employment, taking into account the socio-economic and demographic development, which will determine what trends dominate the development of administrative units of the regions - extensive or intensive. This, in turn, will make it possible to prioritize employment policy in small business in a given administrative units in the region.

It should be noted that the regional policy of employment in small business cannot be developed without forecasting its status and socio-economic growth in the region and far-reaching predictable period of time.

At the same time, the mathematical foundation of any research can significantly increase the argumentation conclusions. In the practice of economic planning there are most important quantitative forecasts, through which the estimation of future employment can be given. This estimate more accurately achieved by using economic and mathematical methods of forecasting and allows defining the dependence of the socio-economic parameters of development in the regions [5, p. 106]. In this regard, research status and trends of employment in small business in the regions should include the use of mathematical statistics, economic and mathematical modeling methods through increasing the validity of certain conclusions on the development of models using computer technology.

The initial phase in the assessment of employment in small business is a scientifically reasoned analysis of its current situation, which would give a quality description together with many parameters. Only by analyzing quantitative and qualitative indicators [12, p. 52] it is possible to draw conclusions regarding the real situation in employment in small business in general: to reveal the most negative issues and barriers that hinder productive employment, define the factors that led to them, and to formulate recommendations on areas of their solution, anticipate and overcome further development of employment in small business areas.

The second stage includes the analysis of socio-economic status of the region and the total integrated assessment of its administrative units is determined. It should be based on the indicators that characterize the development of agriculture, demographic trends, labor market, etc., as well as the results of small businesses.

The systems approach is the theoretical basis of the research and prospects of employment in small business at regional level. The hierarchy of small business in the region specifies the order of the units according to the indexes of small business development and employment of the population in it. Therefore, the allocation at the second phase of the segmentation model of small business in regional territorial sectors with similar parameters that determine the employment status of people in it can reveal certain patterns inherent in them.

In the process of the formation of a subset of administrative units in the region it is worthwhile using a cluster model, which came through a long and wide application in various fields of economic activity, particularly in the assessment of regional labor markets of Ukraine [11]. The advantages of the concept of clusters for different economies are well-known globally [8]. Among the economic benefits of clusters that can be successfully applied in Ukraine, the researchers determine: increased efficiency of investments in fixed assets; improvement in management of available resources and investments involved; improvement in the quality and increase of production; promotion of competition and acceleration of innovations in production; improvement of labor usage, etc. [9].

Homogeneous, geographically defined processes in small business at the regional level can be presented through the use of multivariate methods of comparative analysis [6]. They include methods of cluster analysis, taxonomy, pattern recognition, factor analysis and other procedures that enable to identify patterns in statistical collections with lots of features [4, p. 129-138]. Conducting multivariate analysis enables to draw conclusions about the need for adjustments in the regional policy of employment in small business. An important role in the formation of clusters belongs to the application of iconic models as a way of organizing information using geographical maps [16, p. 21].

The implicit in the cluster model idea of using the advantages of joint efforts can be applied to the development and coordination of administrative decisions relating to the development of employment in small business at regional level.

Active influence of the subsystems on the environment (social, economic, demographic, environmental, infrastructure, etc.) should also be taken into account in the generalized assessment of employment in small business in the region and creating effective mechanism of the regional employment policy.

Forecasting employment (the third stage) and its structure should occupy an important place in the regional authorities and be considered in the context of forward and backward linkages with other major socio-economic and demographic processes. This will allow pursuing the policy of development and employment growth more effectively; minimize structural unemployment in the region, to solve actual problems of various socio-economic policies. The basis of it is the complex forecasting of the region's economy development.

Solving the employment problem requires taking decisions that affect the whole range of economic and social relations. To do this, regional authorities should have all the necessary information as to the present situation and the future, to have reliable forecasts of the labor market and employment in all major quantitative and qualitative parameters.

Statistical methods are commonly used in the construction of socio-economic indicators of the labor market. They allow using numerical data to analyze and describe the state of employment in small business of the region as a whole and its separate administrative units. These methods include the widespread use of absolute and relative performance. This also contributes to the availability of mathematical tools, which are built using statistical models for the forecasting.

Forecasting employment in small business involves determining its dependence on socio-economic development parameters and demographic factors. The main issues in the design of forecasting employment in the regions now depend primarily on the signs of intermediate state of the economy where it is difficult to establish precisely which factors and how weighty impact on employment and unemployment is. And the variety of relationships and problems cannot be analyzed deeply. Therefore it is necessary to trace the relationship of the employment in small business and major socio-economic indicators in order to identify those which have the highest degree of accuracy in reflecting the real situation on the labor market of the regions.

In addition, there is a problem in improving the methods of statistics in the field of employment. According to many important parameters that determine the situation on the labor market, statistical data are not available, and the official data is often one-sided and do not reflect the real situation or distort it. Hence, there is a need in constant and quick monitoring of the labor market. The organization of the monitoring is also a problem for the regions including methodological approaches.

To monitor and forecast social and labor-related spheres of the regions seriously there should be an adequate indicator system defined. The role of current indicators is to track current situation and compare the actual state in the dynamics with the objects, as well as with predetermined standards reflecting the objective tasks and goals. Monitoring which is not based on such standards is incomplete.

Methods of forecasting of employment and labor market in the regions would not be complete without monitoring social and labor issues. Methodology of such monitoring in the regions can be achieved, for example, using the integral index that is the level of social tension which would take into account the income and living standards of the population on the territory, the labor market and employment situation.

The information base of research that includes the system of indicators that allow characterizing the object and subject of study should be the basis for methodological assessment of employment in small business of the regions. Appropriate indicators must be taken for all administrative units of the regions and the defining measures of selection should be objectivity and similarity of measurement. To identify the dynamics of employment in small business we should use statistics, at least for the last ten or twelve years.

Conclusions and prospects for further researches. Modern social and economic reforms in Ukraine are characterized by economic independence of the regions where small business is an important factor in solving the problem of unemployment. Therefore, the development of methodological foundations of assessment of employment in small business at regional level based on a systematic approach using modern methods is of special importance.

The suggested methodology involves taking into account existing problems of employment at the regional labor market and provides: firstly, assessment of the actual state of employment in small business and socio-economic situation of the region. Secondly, grouping administrative units of the region according to the degree of their social and economic development and employment in small business. Thirdly, development of measures aimed at the improvement of employment in small business, monitoring the implementation and adjustment of the groups formed for the territories. Fourthly, working out a statistical model for the forecasting of employment in small business using correlation and regression analysis.

The methodology of assessment the state of employment in small business can be used by experts and heads of local authorities in the regions in the analysis of the efficiency of labor resources in the region and to identify the level of formal employment relations in small business with the factors which influenced its formation. The methodology also helps to determine the direction of investment and elimination of negative results.

In addition, the methodology of assessment of employment in small business of the region can become the basis for the regional employment services to improve regional employment policy in small business in terms of forecasting employment, grounding the priority measures of the program to promote employment, develop performance programs and mechanisms of interaction with other executive and legislative branches of the regions.

Clustering of administrative units and forecasting employment in small business will give opportunity to develop options for the strategy of the regional policy on the labor market to promote small businesses and therefore create jobs in future.

References

1. Варналій З. С. Державна регуляторна політика у сфері малого підприємництва / З. С. Варналій, І. С. Кузнецова. – К.: Ін-т екон. прогнозування, 2002. – 104 с.
2. Варналій З. С. Мале підприємництво: основи теорії і практики [3-тє вид., стер.] / Варналій В. З. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2005. – 302 с.
3. Дрига С.Г. Мале підприємництво України: становлення, механізми управління та підтримки : [монографія] / С.Г. Дрига. – К.: ТОВ «ДКС центр», 2009. – 362 с.
4. Єлейно В. Основи економетрії : у двох частинах / В. Єлейно. – Львів: Марка Лтд, 1995–. – Ч. 1. – 1995. – С. 129-138.
5. Кіліна Т. М. Зайнятість населення в системі соціально-економічних показників / Т. М. Кіліна // Економіка та держава. – 2008. – №8 (68). – С. 106–108.
6. Плюта В. Сравнительный многомерный анализ в экономических исследованиях: Методы таксономии и факторного анализа / Плюта В.; [пер. с польск. В. В. Иванова]. – М.: Статистика, 1980. – 151 с.
7. Пономаренко І. В. Методологічні підходи регіонального аналізу зайнятості населення / І. В. Пономаренко // Економіка та держава. – 2008. – №9 (96). – С. 108–110.
8. Портер М. Международная конкуренция / Портер М.; [пер. с англ.: под ред. и с предисловием В. Д. Щетинина]. – М.: Международные отношения, 1993. – 896 с.
9. Прайс В. Людська поведінка: фактор у прикладній економіці / В. Прайс // Перспективні дослідження. – 1999. – №2 – С. 1–16.
10. Про Концепцію державної регіональної політики: Указ президента України від 25.05.2001 р. №341 / Урядовий кур'єр. – 2001. – 28 травня. – №98, С. 2.
11. Регіональні ринки праці: аналіз та прогноз / Садова Уляна, Семів Любова; відповідальний редактор академік НАН України М. І. Долішній. – Львів, 2000. – 264 с.
12. Рузавина Е. И. Экономические формы рабочей силы при социализме / Рузавина Е.И. – М. Изд. МГУ, 1982. – 142 с.
13. Ушенко Н. В. Людський капітал: регуляторні механізми відтворення: [монографія] / Н. В. Ушенко. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2008. – 288 с.
14. Хачатурян О. С. Методичні підходи до комплексної оцінки стану та тенденцій зайнятості у сфері малого підприємництва регіону / О.С. Хачатурян // Статистична оцінка соціально-економічного розвитку: зб. текстів доповідей за матеріалами 11-ої Всеукраїнської наук.-прак. конф., 20 травня 2011 р. – Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2011. – С. 268–270.
15. Хачатурян О. С. Регіональні аспекти розвитку малого підприємництва в Україні на сучасному етапі / О. С. Хачатурян // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету: економічні науки, вип. 13 – Кіровоград: КНТУ, 2008. – С. 101–105.
16. Шакум М. Л. Использование иконических моделей для социально-экономических исследований / М. Л. Шакум // Экономика и математические методы. – 1999. – Т.35, №2. – С. 21–27.

References

1. Varnaliy, Z.S., & Kuznietsova, I.S. (2002). *Derzhavna reguliatoryna polityka u sferi malogo pidpriemnytstva* [State regulatory policy in small business]. Kiev: Instytut ekonomichnoho prohnozuvannia [in Ukrainian].
2. Varnaliy, Z.S. (2005). *Male pidpriemnytstvo: osnovy teorii i praktyky* [Small business: Fundamentals of Theory and Practice]. Kiev: T-vo "Znannia", KOO [in Ukrainian].
3. Dryga, S.G. (2009). *Male pidpriemnytstvo Ukrainy: stanovlennia, mehanizmy upravlinnia ta pidtrymky* [Ukraine Small business: development, management and support mechanisms]. Kyiv: TOV "DKS tsentr" [in Ukrainian].
4. Yeleino, V. (1995). *Osnovy ekonometrii* [Basics of econometrics]. Lviv: Marka Ltd [in Ukrainian].
5. Kilina, T.M. (2008). Zainiatist naseleennia v systemi sotsialno-ekonomichnykh pokaznykiv [Employment in the social and economic indicators]. *Ekonomika i derzhava – Economics and the State*, 8 (68), 106-108 [in Ukrainian].
6. Pliuta, V. (1980). *Comparative multivariate analysis in economic research: Methods taxonomic and*

- factor analysis*. (V.V. Ivanov, Trans). Moscow: Statistika.
7. Ponomarenko, I.V. (2008). Metodologichni pidhody regionalnoho analizu zainiatosti naselennia [Methodological Approaches regional analysis of employment]. *Ekonomika i derzhava – Economics and the State*, 9 (96), 108-110 [in Ukrainian].
8. Porter, M. (1993). *International competition*. (V.D. Shchetinin Trans). Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniya.
9. Prais, V. (1999). Liudska povedinka: factor u prykladnii tkonomitsi [Human behavior: a factor in Applied Economics]. *Perspektyvni doslidzhennia – Policy Studies*, 2, 1-16 [in Ukrainian].
10. Pro Kontseptsiiu derzhavnoi polityky: Ukaz prezidenta Ukrainy vid 25.05.2001 r. №341 [On the Concept of state regional policy: Decree of the President of Ukraine of May, 2001 N341]. (2001, 28 May). *Uriadovyi kurier – Governmental Courier*, 98 [in Ukrainian].
11. Sadova, Uliana & Semiv, Liubov (2000). *Regional labor markets: Analysis and Forecast*. M.I. Dolishnii (Ed.). Lviv: "DPA Druk".
12. Ruzavina, E.I. (1982). *Ekonomicheskie formy rabochei sily pri sotsializme [Economic forms of labor under socialism]*. Moscow: publishing house MSU [in Russian].
13. Ushenko, N.V. (2008). *Liudskii kapital: reguliatorni mekhanizmy vidtvorennia [Human capital: regulatory mechanisms play]*. Donetsk: TOV "Yuho-Vostok" [in Ukrainian].
14. Khachaturian, O.S. (2011). Metodychni pidhody do kompleksnoi otsinky stanu ta tendentsii zainiatosti u sferi maloho pidpryemnytstva regionu [Methodological approaches to comprehensive assessment dignity and trends of employment in small business region]. Statistical evaluation of socio-economic development '11: 11-ia Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia (20 travnia 2011 r.) – 11th National Scientific Conference. (pp. 268-270). Khmelnytskyi: Khmelnytskyi universitet upravlinnia ta prava [in Ukrainian].
15. Khachaturian, O.S. (2008). Regionalni aspekty rozvytku maloho pidpryemnytstva v Ukraini na suchasnomu etapi [Regional aspects of small business development in Ukraine today]. *Naukovi pratsi Kirovogradskoho natsionalnoho tekhichnoho universytetu: ekonomichni nauky – Proceedings Kirovograd National Technical University: Economics*, 13, 101-105 [in Ukrainian].
16. Shakkum, M.L. (1999). Ispolzovanie ikonicheskikh modelei dlia sotsialno-ekonomicheskikh issledovani [Using ykonycheskyh models for socio-economic of research]. *Ekonomika i matematicheskie metody – Economics and Mathematical Methods*, 35(2), 21-27 [in Russian].

О. С. Хачатурян, канд. екон. наук

Кіровоградський національний технічний університет, Кіровоград, Україна

Сучасні методи аналізу при оцінці та прогнозуванні зайнятості у малому підприємстві регіонів

Проблеми формування та реалізації регіональної політики зайнятості населення через сприяння розвитку малого підприємництва заслуговують на особливу увагу та дослідження. Саме через це метою даної статті є визначення основних методичних підходів щодо оцінки стану та тенденцій зайнятості у сфері малого підприємництва на регіональному рівні.

У статті досліджуються особливості використання сучасних методів кластерного аналізу, математичної статистики, економіко-математичного моделювання та прогнозування при оцінці зайнятості у малому підприємстві. Розроблено методичний підхід до оцінки стану зайнятості населення у сфері малого підприємництва на основі науково обґрунтованого аналізу його положення, соціально-економічного стану регіону та прогнозування соціально-трудової сфери. Визначено інформаційну базу дослідження за об'ємом, об'єктивністю та схожістю виміру.

Запропонована методика може бути використана при аналізі ступеню ефективності використання трудових ресурсів регіонів, для виявлення зв'язків рівня офіційної зайнятості у сфері малого підприємництва з тими факторами, під впливом яких вона формується, обґрунтування пріоритетних заходів програми сприяння зайнятості населення, розробки механізмів взаємодії між органами виконавчої та законодавчої влади регіонів.

мале підприємництво, зайнятість, адміністративно-територіальна одиниця, кластерна модель, прогнозування зайнятості

Одержано 14.12.14

ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 336.71

О. М. Гуцалюк, канд. екон. наук

Класичний приватний університет, м. Запоріжжя, Україна

Система фінансового забезпечення технологій управління діяльністю комерційного банку

Проаналізовано поняття «фінансове забезпечення» та надано варіації авторських визначень дефініції. На основі дослідження головних елементів сформовано систему фінансового забезпечення впровадження технологій управління в діяльності банку. Особлива увага приділена методам фінансового забезпечення з виокремленням переваг та недоліків задля визначення доцільності їх використання банківськими установами.

фінансове забезпечення, система, технології управління, самофінансування, венчурне фінансування, фінансування борговими цінними паперами

А. Н. Гуцалюк, канд. экон. наук

Классический приватный университет, г. Запорожье, Украина

Система финансового обеспечения технологий управления деятельностью коммерческого банка

Проанализировано понятие «финансовое обеспечение» и предоставлено вариации авторских определений дефиниции. На основе исследования главных элементов сформирована система финансового обеспечения внедрения технологий управления в деятельности банка. Особое внимание уделено методам финансового обеспечения с выделением преимуществ и недостатков для определения целесообразности их использования банковскими учреждениями.

финансовое обеспечение, система, технологии управления, самофинансирование, венчурное финансирование, финансирование долговыми ценными бумагами

Постановка проблеми. Наше сьогодення стає справжнім випробуванням для України, яку одночасно охоплюють політична та фінансово-економічна кризи. Саме вони стали руйнівними факторами для стабільності незалежної та демократичної держави. Банківська система також, під впливом криз, стикнулась з багатьма викликами, які обумовили переформатування напрямів її розвитку. Однією з ключових умов успішного функціонування банківської системи являється використання установами банків сучасних технологій управління своєю діяльністю. Впровадження таких технологій управління, які б забезпечували ефективність діяльності комерційного банку і вимоги клієнтів у якісних банківських послугах, вимагає значного обсягу коштів, які й так у векторі останніх подій є досить обмеженими у банківських установах. З огляду на це, особливої актуальності набуває необхідність формування системи фінансового забезпечення технологій управління банківською діяльністю, на основі якої б забезпечувалась повнота, своєчасність і безперервність управлінських процесів, спрямованих як на підвищення результативності діяльності окремого комерційного банку, так і на забезпечення сталого розвитку банківської системи загалом.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вагомий внесок в дослідження проблематики управлінських технологій та фінансового забезпечення здійснили провідні вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема: М.М. Забаштанський [1], К.О. Ільїна [2], О.В. Лебідь [3], В.М. Опарін [4], Л.М. Павлова [5], В.Л. Пластун, А.М. Радіонова [7], І.М. Чмутова та деякі інші. Проте комплекс питань, присвячених саме фінансовому забезпеченню технологій управління діяльністю банку не знаходить достатнього висвітлення.

Постановка завдання. Метою статті є формування системи фінансового забезпечення технологій управління діяльністю комерційного банку з урахуванням сучасних особливостей економічного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Євроінтеграційні процеси, які відбуваються в Україні, вимагають від банківських установ нового та якісного рівня функціонування з метою забезпечення їх конкурентоспроможності і досягнення позитивного економічного ефекту. Вихід установ банків на якісно новий рівень обслуговування неможливий без впровадження ними сучасних технологій управління діяльністю, що супроводжується використанням значних обсягів фінансових ресурсів, які в умовах розвитку сьогодення носять обмежений характер для банків.

Формуванню системи фінансового забезпечення технологій управління діяльністю комерційного банку має передувати дослідження сутності дефініцій «фінансове забезпечення» та «система».

Результати узагальнення визначень дефініції «фінансове забезпечення» наведено в табл. 1.

Таблиця 1 – Узагальнення визначень дефініції «фінансове забезпечення»

№ з/п	Трактування визначень	Автор
1.	Під фінансовим забезпеченням інноваційного розвитку розуміють формування ресурсної бази інноваційної діяльності.	Ільїна К.О. [2, с. 6]
2.	Під політикою фінансового забезпечення підприємств слід розуміти особливу діяльність щодо визначення сукупності форм, методів, інструментів, способів організації фінансових відносин з формування та розподілу фінансових ресурсів, оцінки її впливу на фінансовий стан і реалізації обраної фінансової стратегії розвитку підприємства.	Забаштанський М.М. [1, с. 69]
3.	Фінансове забезпечення – це формування цільових грошових фондів у достатньому розмірі та їх ефективне використання. Автори виділяють п'ять елементів фінансового забезпечення суб'єктів господарювання, а саме: самофінансування (відшкодування витрат на основну діяльність та їх розвиток за рахунок власних джерел); кредитування; бюджетне фінансування; оренда; інвестування.	Юрій С.І. [6]
4.	Фінансове забезпечення «реалізується на основі відповідної системи фінансування, яке може здійснюватись через самофінансування, кредитування та зовнішнє фінансування» (надання суб'єктам на безповоротній і безоплатній основі).	Опарін В.М. [4]
5.	Під фінансовим забезпеченням розуміється покриття витрат за рахунок фінансових ресурсів, що акумулюються суб'єктами господарювання і державою. Формами фінансового забезпечення автор виділяє самофінансування, кредитування й державне фінансування, а інструментами механізму фінансового забезпечення – склад і структуру його джерел.	Родіонова В.М. [7, с. 35]
6.	Фінансове забезпечення підприємства – це управління капіталом, діяльність із його залучення, розміщення та використання. Фінансове забезпечення розглядається з точки зору реалізації принципів самоокупності та самофінансування.	Павлова Л.М. [5, с. 110]

Джерело: складено автором.

Узагальнюючі всі вищенаведені визначення, під фінансовим забезпеченням пропонується вважати сукупність економічних відносин, пов'язаних із залученням та використанням фінансових ресурсів для реалізації визначених цілей. В нашому дослідженні такою ціллю є впровадження технологій управління діяльністю комерційного банку.

Під системою розуміють сукупність об'єктів, які з огляду на наявність взаємопов'язаних зв'язків розглядаються як єдине ціле, що створене для цілеспрямованої діяльності.

До об'єктів, які формують систему фінансового забезпечення, відносять завдання, принципи, функції, послідовність та методи.

В загальному вигляді система фінансового забезпечення технологій управління діяльністю комерційного банку може мати наступний вигляд (рис. 1):

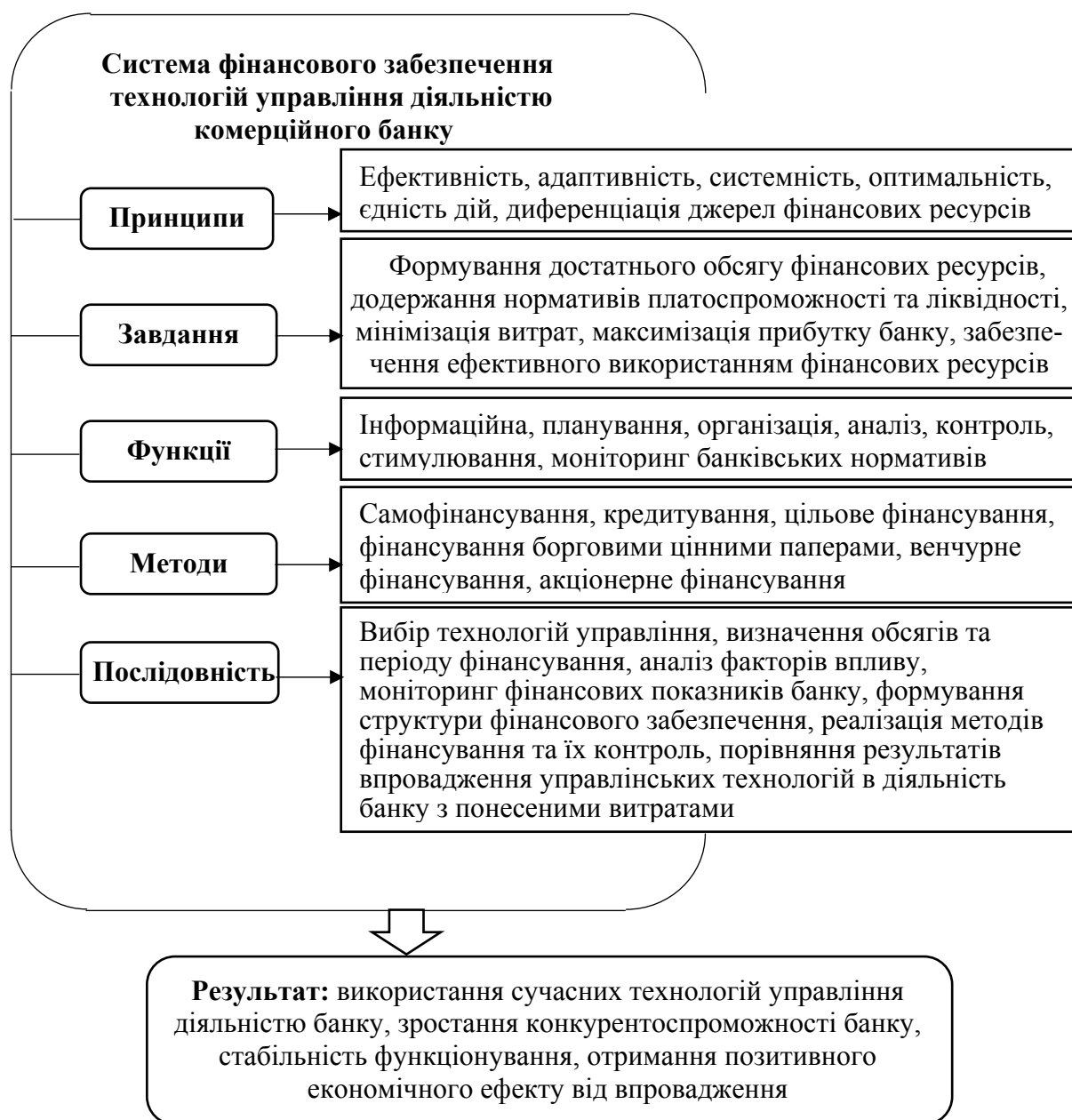

Рисунок 1 – Система фінансового забезпечення технологій управління діяльністю комерційного банку

Джерело: розроблено автором.

Основними принципами, на основі яких має бути сформована система фінансового забезпечення технологій управління діяльністю банку, є:

- ефективність, тобто фінансові ресурси мають використовуватись таким чином, щоб досягти максимального ефекту за мінімальних витрат, що є актуальним нині в умовах обмеженості фінансових ресурсів банків;
- адаптивність, тобто сформована система має бути достатньо гнучкою, аби в сьогоdnішніх нестабільних умовах розвитку трансформуватись відповідно до змін фінансового середовища та нових потреб розвитку банку;
- системність означає, що формування та розподіл фінансових ресурсів має здійснюватись з урахуванням всіх цілей та завдань, які відображені в плані стратегічного розвитку банку;
- оптимальність означає, що формування системи фінансового забезпечення повинно здійснюватись на основі використання сучасних методів аналізу, планування, контролю, багатоваріантних розрахунків;
- єдність дій, тобто у формуванні системи фінансового забезпечення повинні бути задіяні всі департаменти та відділи банку;
- диференціація джерел фінансових ресурсів, тобто з метою впливу на рівень ризику та вартість банк має залучати фінансові ресурси з різних джерел.

Завдання системи фінансового забезпечення технологій управління діяльністю банку реалізуються через здійснення наступних функцій:

- 1) інформаційна – передбачає формування повної бази даних стосовно необхідності та доцільності залучення фінансових ресурсів; спектр новітніх технологій, які можуть бути впроваджені у діяльність банку; обсягів та вартості фінансування; відповідальних осіб; ризиків та переваг впровадження технологій управління; прогностичний ефект від впровадження тощо;
- 2) планування – передбачає розробку планів та бюджетів, на основі яких буде здійснюватись фінансове забезпечення впровадження технологій управління;
- 3) організація – передбачає таку структуру роботи в банку, відповідно до якої кожен учасник буде мати свої чітко визначені функціональні права та обов'язки в системі фінансового забезпечення;
- 4) аналіз – передбачає здійснення аналізу поточних, проміжних та кінцевих результатів використання фінансових ресурсів та впровадження технологій управління в діяльність з оцінкою їх економічного ефекту;
- 5) контроль – передбачає контроль за дотриманням затверджених планів і бюджетів фінансування управлінських технологій з метою виявлення відхилень та оперативного реагування;
- 6) стимулювання – передбачає створення системи заохочень та санкцій для функціональних виконавців за виконання чи невиконання запланованих заходів;
- 7) моніторинг банківських нормативів – передбачає діяльність, пов'язану з контролем значень банківських нормативів в ході реалізації фінансування впровадження технологій управління з метою їх додержання в законодавчо встановлених рамках.

Серед методів, які використовуються для фінансування технологій управління діяльністю банку, виокремлюють: самофінансування, кредитування, цільове фінансування, фінансування борговими цінними паперами, венчурне фінансування, акціонерне фінансування. Для кожного методу фінансування характерні свої особливості. Так, найбільш розповсюдженим є фінансування за рахунок власних коштів, оскільки не потребує таких довгих процедур як залучення коштів, забезпечує підвищення фінансової стійкості за рахунок додатково сформованого з прибутку

власного капіталу та високу норму прибутку інвестованого капіталу через відсутність необхідності сплачувати позиковий відсоток в будь-яких його формах. Проте фінансування за рахунок власних коштів здійснюється, як правило, для впровадження недорогих технологій управління.

Кредитування, як метод фінансування технологій управління діяльністю банку, відзначається певними позитивними та негативними сторонами. До позитивних відносяться високий обсяг можливого залучення та значний зовнішній контроль за ефективністю використання залучених коштів. До негативних слід віднести тривалість залучення і оформлення та підвищення ризиків банку, внаслідок збільшення фінансового навантаження в частині необхідності невчасного погашення отриманих позик і витрачання частини прибутку на сплату позикового відсотка. Але з огляду на високу вартість впровадження технологій управління, все більше банківських установ вдається до використання цього методу.

Цільове фінансування, як метод фінансування технологій управління діяльністю банку, може бути використаний лише банками державної форми власності, оскільки передбачає виділення державою бюджетних коштів на безповоротній і безоплатній основі.

Такий метод фінансового забезпечення, як фінансування борговими цінними паперами, досить широко використовується іноземними банківськими установами. Використання в Україні такого методу ускладнюється волатильністю та невизначеністю національного ринку боргових цінних паперів. Також слід відмітити, що банківські установи за допомогою цього методу мають змогу залучити кошти за більш низькими відсотковими ставками, ніж при кредитуванні.

Досить активно використовується іноземними банками й такий метод фінансового забезпечення, як венчурне фінансування. Венчурне фінансування здійснюється у двох основних формах – шляхом придбання акцій нових фірм або шляхом надання кредиту, звичайно, з правом конверсії в акції. Венчурний капітал виступає як джерело інвестицій у сфері з підвищеним ступенем ризику та надається на тривалий строк без гарантії або забезпечення. За допомогою венчурного фінансування може бути профінансовано впровадження масштабних високозатратних технологій управління, які комерційні банки досить часто самотужки профінансувати не в змозі.

Недоліками венчурного фінансування є високий рівень ризику у зв'язку з невизначеністю повернення вкладених коштів та тривалий термін віддачі вкладених коштів. Перевагами венчурного фінансування є можливості додаткового розвитку банку з огляду на зацікавленість інвестора у зростанні банку, задля чого він реалізує свій досвід в управлінні та фінансовій сфері. Також інвестор отримує право на дохід від володіння акціями банку та розподіляє ризики з іншими власниками (акціонерами) банківської установи, що сприяє підвищенню зацікавленості до такого методу фінансування. Але для активізації формування венчурного капіталу в Україні необхідним є створення відповідного законодавчого забезпечення.

Ще одним методом фінансового забезпечення технологій управління, який набув свого поширення за кордоном, є акціонерне фінансування. Проте перепонами його активного застосування в Україні, як і для фінансування борговими цінними паперами, є волатильність українського фондового ринку. Також ускладнити його використання може небажання зміни розміру часток у капіталі окремими акціонерами, до якого призводить додаткова емісія акцій. Хоча за допомогою цього методу можна залучити значні обсяги фінансових ресурсів, які будуть використані на впровадження технологій управління.

Запропонована система фінансового забезпечення технологій управління діяльністю має чітко визначений елементний склад та структуру.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи вищенаведене, слід відмітити, що на основі дослідження точок зору науковців на тлумачення поняття «фінансове забезпечення», було надане його безпосереднє визначення автором як сукупності економічних відносин, пов'язаних із залученням та використанням фінансових ресурсів для реалізації визначених цілей. В проведеному дослідженні такою ціллю є впровадження технологій управління діяльністю комерційного банку.

Під системою розуміють сукупність об'єктів, які з огляду на наявність взаємопов'язаних зв'язків розглядаються як єдине ціле, що створене для цілеспрямованої діяльності. До об'єктів, які формують систему фінансового забезпечення, відносять завдання, принципи, функції, послідовність та методи.

Для формування ефективної системи фінансового забезпечення технологій управління діяльністю комерційного банку з урахуванням сучасних особливостей економічного розвитку необхідно враховувати такі складові елементи, як принципи, завдання, функції, методи, послідовність та результат. Проте, подальших досліджень потребує визначення параметричних характеристик функціонування системи фінансового забезпечення впровадження управлінських технологій відповідно до сучасних вимог розвитку банківської системи країни.

Список літератури

1. Забаштанський М. М. Роль фінансового забезпечення в функціонуванні підприємств комунального господарства / М. М. Забаштанський // Підвищення ефективності формування та використання фінансових ресурсів в умовах трансформаційних змін в економіці України : збірник матеріалів круглого столу за ред. Л. О. Коваленко. – Чернігів : РВК «Деснянська правда», 2006. – С. 68–74.
2. Ільїна К. О. Формування системи фінансового забезпечення інноваційного розвитку у відкритій економіці України : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.08 / К. О. Ільїна, Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2011. – 20 с.
3. Лебідь О. В. Сутність, методи та структура фінансового забезпечення впровадження технологій управління у діяльність банку / О. В. Лебідь, В. М. Григоренко // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Економічні науки : наук. зб. – Чернігів : ЧДТУ, 2013. – №. 4 (70). – С. 371–378.
4. Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія) : навч. посіб / В. М. Опарін – 2-ге вид., доп. і перероб. – Київ : КНЕУ, 2002. – 240 с.
5. Павлова Л. Н. Финансовый менеджмент : учебник для вузов / Л. Н. Павлова – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 269 с.
6. Фінанси: вишкіл студії : навч. посіб. за ред. Юрія С. І. / С. І. Юрій. – Тернопіль : Карт-бланш, 2002. – 357 с.
7. Финансы : учебное пособие под ред. Родионовой В. М. / В. М. Родионова, В. Я. Вавилов, Л. И. Гончаренко и др. – Москва : Финансы и статистика, 2008. – 432 с.

References

1. Zabashtanskyi, M.M. (2006). Rol finansovoho zabezpechennia v funktsionuvanni pidpriemstv komunalnoho hospodarstva [The role of financial security in the operation of public utilities]. *Pidvyshchennia efektyvnosti formuvannia ta vykorystannia finansovykh resursiv v umovakh transformatsiinykh zmin v ekonomitsi Ukrainy – Improving the efficiency of formation and use of financial resources in the conditions of transformational changes in the economy of Ukraine, the collection of materials of the round table*. (pp. 68–74). Chernihiv: RVK «Desnianska Pravda» [in Ukrainian].
2. Ilyina, K.O. (2011). Formuvannia systemy finansovoho zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku u vidkrytii ekonomitsi Ukrainy [The formation of the system of the financial providing of innovative development in an open economy of Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Lviv [in Ukrainian].
3. Lebid, O.V. & Hryhorenko, V.M. (2013). Sutnist, metody ta struktura finansovoho zabezpechennia vprovadzhennia tekhnolohii upravlinnia u diialnist banku [The nature, methods and structure of financial

- support for the implementation of management technologies in the activities of the Bank]. *Visnyk Chernihivskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Ekonomichni nauky – Bulletin of the Chernihiv state technological University. Economic science*, 4 (70), 371–378 [in Ukrainian].
4. Oparin, V.M. (2002). *Finansy (Zahalna teoriia) [Finance (General theory)]*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
  5. Pavlova, L.N. (2003). *Finansovyj menedzhment [Financial management]*. Moskva: JuNITI-DANA [in Russian].
  6. Yurii, S.I. (2002). *Finansy: vyshkil studii [Finance: training Studio]*. Ternopil: Kart-blansh [in Ukrainian].
  7. Rodionova, V.M., Vavilov, V.Ja. & Goncharenko, L.I. (2008). *Finansy [Finance]*. Moskva: Finansy i statistika [in Russian].

Oleksiy Gutsalyuk, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Classic private university, Zaporozhye, Ukraine

The System of Financial Support of Management Technology in Commercial Banks

The concept of «financial security» was analyzed and copyright variations of definitions have been provided by the author. The system of financial support for technology implementation management in the bank's activities was formed based on the study of the main elements of the system. Special attention was paid to the methods of financial support with the allocation of advantages and disadvantages to determine the feasibility of their using in banks. The aim of the article is formation the system of financial security of management technologies of a commercial bank in view of modern features of economic development.

The first step is to create the system of financial security of management technologies in banking activities, which will provide the completeness, timeliness and continuity of management processes that ensure the efficiency of individual commercial bank and sustainable development of the banking system as a whole.

We propose to define the financial support as a set of economic relations that relating to the involvement and use of financial resources for the implementation of defined goals. In our study, this goal is the introduction of technology management of the commercial bank. In our study, this goal is the introduction of management technologies of a commercial bank.

The system of financial security of management technologies, which has a clear structure and elemental composition. In such a system we should take into account such components as the principles, objectives, functions, methods, consistency and result.

financial support, system of management technologies, self-financing, venture capital financing, financing by debt securities

Одержано 30.04.15

УДК 631:336.22

О.А. Магопечь, доц., канд. екон. наук

А.В. Босенко, асп.

Кіровоградський національний технічний університет, м. Кіровоград, Україна

Генезис системы оподаткування сільськогосподарських товаровиробників в Україні

В статті висвітлено особливості розвитку системи оподаткування сільськогосподарських товаровиробників в ретроспективі на основі аналізу положень податкового законодавства. Досліджено ефективність дії спеціальної системи оподаткування на стимулювання розвитку сільськогосподарських товаровиробників. Визначено позитивні і негативні наслідки податкових реформ та окреслено напрями корегування умов оподаткування сільськогосподарських товаровиробників у перспективі

податки, система оподаткування, сільськогосподарські товаровиробники, фіксований сільськогосподарський податок, єдиний податок

Е.А. Магопек, доц., канд. екон. наук

А.В. Босенко, асп.

Кіровоградський національний технічний університет, г. Кіровоград, Україна

Генезис системы налогообложения сельскохозяйственных товаропроизводителей в Украине

В статье освещены особенности развития системы налогообложения сельскохозяйственных товаропроизводителей в ретроспективе на основе анализа положений налогового законодательства. Исследована эффективность действия специальной системы налогообложения на стимулирование развития сельскохозяйственных товаропроизводителей. Определены положительные и отрицательные последствия налоговых реформ и обозначены направления корректировки условий налогообложения сельскохозяйственных товаропроизводителей в перспективе

налоги, система налогообложения, сельскохозяйственные товаропроизводители, фиксированный сельскохозяйственный налог, единый налог

Постановка проблеми. Ефективний розвиток національної економіки, її окремих сфер та видів економічної діяльності, які є пріоритетними для держави, неможливий без корегування загальних правил оподаткування й створення особливих умов оподаткування для окремих суб'єктів господарювання, спрямованих на стимулювання їх розвитку, нарощування обсягів виробництва та стабілізацію фінансового стану. Однією з таких сфер національної економіки, від діяльності якої залежить як продовольча безпека держави, так і можливість функціонування ряду галузей промисловості є сільськогосподарське виробництво, яке крім всього іншого є ще й експортоорієнтованим.

Особливі умови оподаткування сільськогосподарських товаровиробників являють собою систему заходів та правил, які визначають певний порядок щодо організації та здійснення оподаткування у цій сфері виробництва. Від загального режиму оподаткування вони відрізняються запровадженою державою фінансовою підтримкою суб'єктів господарювання, що спрямована на покращення фінансового забезпечення галузі й ґрунтується на особливому порядку визначення елементів окремих податків і зборів та передбачає звільнення від сплати певних податків і зборів.

З моменту набуття Україною незалежності, система оподаткування сільськогосподарських товаровиробників постійно перебувала в зоні активної уваги політиків, законотворців, науковців, що супроводжувалось внесенням численних змін до нормативно-правових актів податкового законодавства в аграрній сфері, які не завжди спрощували, а іноді й навпаки - ускладнювали їх діяльність. Прийняття Податкового кодексу теж не зупинило цей процес. Закріплений у Главі 2 «Фіксований сільськогосподарський податок» розділу XIV «Спеціальні податкові режими» особливий порядок оподаткування сільськогосподарських товаровиробників проіснував з 1 січня 2011 року до 31 грудня 2014 року, а з 1 січня 2015 року спеціальний режим оподаткування сільськогосподарських товаровиробників знову зазнав чергових змін, і судячи з наявних тенденцій – не востаннє.

За таких умов актуалізується розгляд питань спрямованих на ретроспективний аналіз функціонування системи оподаткування сільськогосподарських товаровиробників, що дозволяють з'ясувати її роль у стимулюванні діяльності сільськогосподарських товаровиробників, виявити специфічні особливості на різних етапах функціонування та визначити альтернативи розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями питань, пов'язаних з особливостями оподаткування сільськогосподарських товаровиробників займалися Боровик П.М., Дем'яненко М.Я., Жук В.М., Слатвінська М.О., Тулуш Л.Д., Юшко С.В. та ін., зосереджуючи увагу здебільшого на оцінці поточного стану податкової системи

та визначенні перспектив її розвитку, ґрунтуючись на результатах саме поточної оцінки, без врахування специфіки окремих етапів її функціонування у ретроспективі.

Постановка завдання. Завданням даної статті є дослідження історії виникнення, розвитку та трансформації системи оподаткування сільськогосподарських товаровиробників задля з'ясування особливостей її розвитку на кожному з етапів функціонування та оцінки ефективності дії в напрямі забезпечення стимулюючого впливу на діяльність суб'єктів господарювання й виявлення можливих альтернатив розвитку.

Виклад основного матеріалу. Формування системи оподаткування сільськогосподарських товаровиробників та основних принципів її побудови започатковано з прийняттям Закону України «Про систему оподаткування» від 25.06.1991 р. № 1251-XII [16], хоча будь-яких пільг для даної категорії платників податків на той момент часу не передбачалося. Протягом 1991 року були запроваджені нові види податків, зборів, обов'язкових платежів, які кардинально відрізнялися від тих, що діяли в період командно-адміністративної економіки, та за відсутності державної підтримки й доступних кредитних ресурсів, призвели до погіршення фінансово-економічної діяльності сільськогосподарських товаровиробників. За таких умов виникла нагальна необхідність коригування системи оподаткування. Так, Законом УРСР «Про порядок дії на території УРСР в 1991 р. Закону СРСР «Про податки з підприємств, установ, організацій» від 05.07.1991 р. № 1308-XII [20] запроваджувалось пільгове оподаткування сільськогосподарських виробників. Ним визначалось, що основні виробники сільськогосподарської продукції (колгоспи, радгоспи, селянські (фермерські) господарства) не вважаються платниками податку на прибуток. Інші виробники сільськогосподарської продукції (міжгоспи, кооперативи, їх об'єднання тощо) оподатковувалися податком на прибуток у межах граничного рівня рентабельності за ставкою 1,5 %. Починаючи з 1992 р., відповідно до Закону України «Про оподаткування доходів підприємств і організацій» від 21.02.1992 р. № 2147-XII [11], сільськогосподарські товаровиробники сплачували податок лише з доходів, одержаних від реалізації несільськогосподарської продукції за ставкою 18%, прибуток від основної діяльності оподаткуванню не підлягав. Перший квартал 1993 р. ознаменувався змінами у механізмі оподаткування прибутку сільськогосподарських підприємств, отриманого від реалізації несільськогосподарської продукції, сутність зміни – оподаткуванню підлягав не доход від реалізації, а прибуток, отриманий від такої реалізації. Починаючи з другого кварталу 1993 р. та у 1994 р. податок знову починають розраховувати з доходу. Відповідно до Закону України «Про державний бюджет України на 1994 рік» від 01.02.1994 р. № 389-XII [7] для сільськогосподарських підприємств була встановлена ставка податку на рівні 22 % та передбачені щомісячні авансові платежі, що призвело до дефіциту обігових коштів сільгоспвиробників. Як наслідок, ні держава, ні сільськогосподарські товаровиробники позитивного ефекту від таких податкових новацій не отримали: збільшувалось податкове навантаження на сільгоспвиробників, зростала податкова заборгованість перед бюджетом, почав розвиватись тіньовий сектор економіки. Прийняття Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 28.12.1994 р. № 334/94-ВР (набрав чинності з 01.01.1995 р.) [13], відповідно з яким, об'єктом оподаткування визнавався прибуток, дещо знизило податкове навантаження на фінансові показники діяльності сільськогосподарських товаровиробників, оскільки останні звільнялись від щомісячних авансових платежів, а сам податок на прибуток сплачувався лише з прибутку, одержаного від реалізації несільськогосподарської продукції за ставкою 30 %. Кардинально новий порядок оподаткування прибутку підприємств був введений з

другого півріччя 1997 р., з набранням чинності Закону України «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 22.05.1997 р. № 287/97-ВР [12], згідно з яким, прибуток від сільськогосподарського виробництва теж визнавався об'єктом оподаткування, а ставка податку становила 30%. Однак, сільськогосподарські товаровиробники одержали право на особливий порядок сплати цього податку - лише після закінчення відповідного звітного року й визначення фінансових результатів. Зниженню податкового навантаження також сприяло зменшення суми нарахованого податку на прибуток на суму податку на землю, що використовувалась у сільськогосподарському виробничому обороті й можливість перенесення на зменшення валових доходів майбутніх податкових періодів, балансових збитків звітного податкового року.

1997 рік ознаменувався прийняттям ще одного нормативного акта, впровадження якого негативно позначилось на платіжній дисципліні сільськогосподарських товаровиробників та призвело до спаду їх ділової активності - Закону України «Про податок на додану вартість» від 03.04.97 р. № 168/97-ВР [15]. Як наслідок, в період 1997-1998 рр. податкова заборгованість сільськогосподарських товаровиробників набула катастрофічних масштабів, погасити яку вони не мали можливості у зв'язку з масовою їх збитковістю (у 1997 та 1998 роках їх нараховувалося відповідно 87,2% і 91,9% до загальної кількості сільськогосподарських підприємств [22, с.110]). Отже, ситуація, яка склалася у агропромисловому виробництві, вимагала невідкладної зміни податкової політики держави.

Низка нормативних документів прийнятих в період 1997-1998 рр. (Закон України «Про списання та реструктуризацію податкової заборгованості платників податків станом на 31.03.1997 р.» від 05.06.1997 №314/97, Закон України «Про списання та реструктуризацію податкової заборгованості платників податків – цукрових заводів (комбінатів) станом на 1 січня 1998 р. сільськогосподарських підприємств станом на 1 січня 1999р.» від 05.02.1999 №428 – XIV, Указ Президента України «Про підтримку сільськогосподарських товаровиробників» від 02.01.1998 р. № 1328/98 [17; 18; 23]), в деякій мірі нормалізувала ситуацію, але цього було недостатньо для виведення сільськогосподарських товаровиробників з глибокої економічної кризи.

Нагальним питанням було впровадження таких важелів податкової політики, які б враховували специфіку діяльності галузі, зокрема сезонність, залежність від природно-кліматичних умов, тривалий період виробництва, нееластичність попиту на сільськогосподарську продукцію, диспаритет цін й т. ін. З метою виходу з цього становища у 1998 р. запроваджується в порядку експерименту у Старобешівському районі Донецької області, Глобинському районі Полтавської області і Ужгородському районі Закарпатської області - Фіксований сільськогосподарський податок (ФСП), порядок справляння якого регламентувався Законом України «Про запровадження в порядку експерименту єдиного (фіксованого) податку для сільськогосподарських товаровиробників» від 15.01.1998 р. № 25-ВР [9]. Згідно з даним Законом, суб'єктом оподаткування ФСП вважались сільськогосподарські підприємства, які виробляли сільськогосподарську продукцію та у яких валовий дохід від операцій з продажу цієї продукції за попередній звітний (податковий) рік перевищував 50% загальної суми валового доходу підприємства. Об'єктом оподаткування було визначено площу сільськогосподарських угідь, переданих сільськогосподарському товаровиробнику у власність чи надану йому у користування. Ставки ФСП встановлювались залежно від обсягів та видів сільгоспугідь, які перебували у користуванні, а не від розміру фінансових результатів підприємства, що виявилось дієвим важелем стимулювання діяльності сільськогосподарських товаровиробників. ФСП сплачувався в рахунок 12

податків та зборів, в тому числі податку на прибуток, плати за землю, збору на обов'язкове соціальне страхування та збору на обов'язкове державне пенсійне страхування.

Позитивний ефект від впровадження такого експерименту сприяв поширенню застосування ФСП на всій території України починаючи з 1 січня 1999 р. Згідно Закону України «Про фіксований сільськогосподарський податок» від 17.12.1998 р. № 320-XI, фіксований сільськогосподарський податок – це податок, який не змінюється протягом визначеного Законом терміну і справляється з одиниці земельної площі [19] й на час його прийняття виступав альтернативою щодо загальної системи оподаткування.

Для стабілізації сільськогосподарського виробництва та покращення фінансового стану сільськогосподарських товаровиробників з 1 січня 1999 року до 1 січня 2001 року Законом було передбачено звільнення від сплати фіксованого сільськогосподарського податку сільськогосподарських товаровиробників, які відповідно до норм цього Закону визначались його платниками (однак таке звільнення можна вважати «умовним», оскільки від обов'язку щодо сплати страхових внесків на обов'язкове державне пенсійне страхування та обов'язкове соціальне страхування платників ФСП ніхто не звільняв, а враховуючи, що величина цих внесків становила 70% від загальної суми ФСП, то дійсно «умовним» було і рішення щодо такого звільнення від сплати податку).

На етапі впровадження фіксованого сільськогосподарського податку термін його дії було передбачено до 01.01.2004 р., однак, зважаючи на відсутність альтернативного варіанту податкового стимулювання розвитку галузі, термін його чинності, згідно Закону України «Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 31 жовтня 2008 р. № 639-VI [14] продовжено до 31.12.2009 р., а з 1 січня 2010 р., згідно Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо підтримки агропромислового комплексу в умовах світової фінансової кризи» від 22 грудня 2009 р. №1782-VI [5], його дію було продовжено безтерміново.

Законом України «Про фіксований сільськогосподарський податок» від 17.12.1998 р. № 320-XI визначалися основні критерії для переходу на сплату фіксованого сільськогосподарського податку. До осіб, які згідно з Законом могли бути зареєстровані як платники ФСП, відносились сільськогосподарські підприємства різних організаційно-правових форм, передбачених законами України, селянські та інші господарства, які займаються виробництвом (виращуванням), переробкою та збутом сільськогосподарської продукції, у яких сума, одержана від реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки за попередній звітний (податковий) рік, перевищувала 50 відсотків загальної суми валового доходу підприємства [19]. Об'єктом оподаткування для платників фіксованого сільськогосподарського податку було визначено площу сільськогосподарських угідь, переданих сільськогосподарському товаровиробнику у власність або наданих йому у користування, в тому числі на умовах оренди. Ставка фіксованого сільськогосподарського податку з одного гектара сільськогосподарських угідь встановлювалася у відсотках до їх грошової оцінки, проведеної за станом на 1 липня 1995 року, відповідно до Методики, затвердженій Кабінетом Міністрів України, в таких розмірах: для ріллі, сіножатей та пасовищ - 0,5; для багаторічних насаджень - 0,3.

Враховуючи специфіку сільськогосподарського виробництва та нерівномірність отримуваних доходів протягом року, було передбачено й відповідний розподіл суми податку, який підлягав сплаті: у I кварталі й II кварталі – по 10 відсотків від річної суми

податку; у III кварталі - 50 відсотків від річної суми податку; у IV кварталі - 30 відсотків від річної суми податку.

З урахуванням обмеженості та дефіциту оборотних коштів сільськогосподарських товаровиробників, на етапі впровадження ФСП, його платникам було надано право вибору форми сплати податку: у грошовій формі, або у формі поставок сільськогосподарської продукції. Пізніше, з набранням чинності Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про фіксований сільськогосподарський податок» від 03.04.2003 р. № 659-IV [6], з 01.01. 2003 року можливість здійснення сплати ФСП в натуральній формі була скасована. Згідно даного Закону було уточнено об'єкт і ставки оподаткування ФСП, шляхом включення до об'єкту оподаткування земель водного фонду, які використовуються рибницькими, рибальськими та риболовецькими господарствами для розведення, вирощування та вилову риби у внутрішніх водоймах (озерах, ставках та водосховищах) та визначено ставку податку для даного виду угідь у розмірі 1,5 відсотка грошової оцінки одиниці площі ріллі по областях та Автономній Республіці Крим.

Отримавши можливість вибору спеціальної (альтернативної) системи оподаткування, сільськогосподарські товаровиробники отримали спрощений механізм податкових розрахунків (сума податку визначалася множенням площі сільськогосподарських угідь на ставку ФСП), скорочення числа податкових платежів сплачуваних до бюджету (на момент введення ФСП його платники звільнялися від сплати 12 податкових платежів: податку на прибуток підприємств; плати (податку) за землю; податку з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів; комунального податку; збору за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету; збору до Фонду для здійснення заходів по ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи і соціального захисту населення; збору на обов'язкове соціальне страхування; збору на будівництво, реконструкцію, ремонт і утримання автомобільних доріг загального користування України; збору на обов'язкове державне пенсійне страхування; збору в Державний інноваційний фонд; плати за придбання торгового патенту на здійснення торговельної діяльності; збору за спеціальне використання природних ресурсів [19]), зниження податкового навантаження (за 1999-2004 рр. рівень податкового навантаження на платників фіксованого сільськогосподарського податку у середньому не перевищував 2,5 грн. на 100 грн. виручки [2]) та можливість здійснювати планування своєї діяльності наперед, розраховавши суму податкових платежів, які необхідно буде сплатити до бюджету у наступному звітному періоді.

В той же час, включення до переліку податкових платежів, що сплачувались в рахунок ФСП внесків на обов'язкове пенсійне страхування та на обов'язкове соціальне страхування, сприяли зниженню соціальної захищеності працівників при настанні «страхового випадку», бо при мізерних сумах ФСП, мізерні кошти спрямовувались і до Пенсійного фонду й до Фонду соціального страхування, незважаючи на те, що реально зростав рівень прибутковості суб'єктів господарювання й їх можливості щодо своєчасної виплати заробітної плати у пристойному розмірі. Наслідком цього, як зазначає М.О. Слатвінська, стала наявність 2,5 млн. працівників, які втратили право на страховий стаж цих років та частину доходів, що мали б отримати за системою пенсійного забезпечення [22, с.110].

Суттєвих змін порядок справляння ФСП зазнав у 2004 р., з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо оподаткування сільськогосподарських підприємств» від 23.12.2004 р. № 2287-IV [4]. Насамперед, був зменшений перелік податкових платежів у рахунок яких сплачувався фіксований

сільськогосподарський податок (вилучено: збір на обов'язкове соціальне страхування; збір на будівництво, реконструкцію, ремонт і утримання автомобільних доріг загального користування України; збір на обов'язкове державне пенсійне страхування) та підвищена частка доходу, одержана від реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки, що необхідна для отримання статусу платника ФСП з 50 % до 75 %. Крім цього, зменшено ставку фіксованого сільськогосподарського податку за всіма видами сільськогосподарських угідь, які є об'єктом оподаткування до наступних розмірів: для ріллі, сіножатей та пасовищ - 0,15; для багаторічних насаджень - 0,09; для земель водного фонду, які використовувалися рибницькими, рибальськими та риболовецькими господарствами для розведення, вирощування та вилову риби у внутрішніх водоймах, - 0,45 відсотка грошової оцінки одиниці площі ріллі по областях та АРК.

Починаючи з 01 січня 2005 р. платники фіксованого сільськогосподарського податку зобов'язані були сплачувати страхові внески, що перераховувалися до солідарної системи за найманих працівників за спеціальною ставкою від об'єкта оподаткування, визначеною Законом України «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування» від 26.06.1997 р. № 400/97-ВР [10], яка у 2005-2006 рр. була встановлена у розмірі 20 відсотків загальної ставки (загальна ставка була встановлена у розмірі 32% від об'єкта оподаткування). Тобто, платники фіксованого сільськогосподарського податку за вказаний період нараховували пенсійні внески за ставкою 6,4%. Ця ставка підлягала щорічному збільшенню на 20 відсоткових пунктів у наступних бюджетних роках до її досягнення загального розміру ставки збору на обов'язкове державне пенсійне страхування, що передбачалося починаючи з 2010 року.

Отже, з однієї сторони, виключення збору на обов'язкове державне пенсійне страхування з переліку платежів, в рахунок яких сплачувався ФСП є виправданим, з точки зору забезпечення соціальної захищеності працівників галузі, а з іншої сторони - очевидним є зростання податкового навантаження на суб'єктів господарювання, яке в деякій мірі нівелювалося зменшенням податкових ставок по ФСП та зафіксованій станом на 1995 рік грошової оцінки сільськогосподарських угідь, покладеної в основу розрахунку податку. Як наслідок, рівень податкового навантаження у 2009 р. збільшився у 9 разів, а з 2010 р. зріс ще на 40% [22, с.111].

Прийняття Податкового Кодексу України від 02.12.2010, № 2755-VI [21], від якого чекали революційних змін у національній системі оподаткування, суттєвих змін у порядок оподаткування сільськогосподарських товаровиробників не вніс. До Кодексу у розділ XIV «Спеціальні податкові режими» було включено Главу 2 «Фіксований сільськогосподарський податок», більшість норм якої інкорпоровано з Закону України «Про фіксований сільськогосподарський податок» в редакції Закону від 17.12.1998 р. № 320-XIV, зі змінами і доповненнями, що діяли на час прийняття Податкового кодексу.

Новації Податкового кодексу, що регламентували порядок справляння ФСП з 01.01.2011 р. до 31.12.2014 р. полягали в наступному:

- конкретизовано понятійний апарат термінів, які безпосередньо використовуються у процесі справляння податку, що встановлює чіткість у розумінні понять та унеможлиблює вільне їх трактування як платниками податку, так і державними фіскальними органами й таким чином усуває можливість виникнення протиріч. Зокрема, визначено поняття «сільськогосподарські угіддя», до яких віднесено рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги (п. 14.1.233 ПКУ); деталізовано визначення сільськогосподарської продукції, зазначаючи, що це продукція груп 1-24 УКТ ЗЕД (п. 14.1.234 ПКУ); уточнено поняття «сільськогосподарський товаровиробник», яке доповнено положенням, згідно з яким такий товаровиробник

може займатися переробкою власновиробленої сировини на давальницьких умовах (п. 14.1.235 ПКУ).

- платниками податку, з урахуванням встановлених обмежень, можуть бути сільськогосподарські товаровиробники, у яких частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75 відсотків (п. 301.1 ПКУ) (ст. 2 Закону України «Про фіксований сільськогосподарський податок» передбачала можливість реєстрації лише за умови перевищення такої частки 75 відсотків).

- введено додаткові обмеження до переліку осіб, які можуть бути зареєстровані платниками податку. Так, не можуть бути такими: суб'єкти господарювання, у яких понад 50% доходу, отриманого від продажу сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки, становить дохід від реалізації декоративних рослин, диких тварин і птахів, хутряних виробів і хутра (п. 301.6.1 ПКУ); суб'єкти господарювання, що провадять діяльність з виробництва підакцизних товарів, крім виноматеріалів виноградних (коди згідно з УКТ ЗЕД 2204 29-2204 30), вироблених на підприємствах первинного виноробства для підприємств вторинного виноробства, які використовують такі виноматеріали для виробництва готової продукції (п. 301.6.2 ПКУ); суб'єкти господарювання, які станом на 1 січня базового (звітного) року мають податковий борг, за винятком безнадійного податкового боргу, який виник внаслідок дії обставин непереборної сили (форс-мажорних обставин) (п. 301.6.3 ПКУ).

- упорядковано ставки ФСП, які складали: для ріллі, сіножатей та пасовищ - 0,15 відсотків до бази оподаткування (для ріллі, сіножатей та пасовищ, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях - 0,09); для багаторічних насаджень - 0,09 (для багаторічних насаджень, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях - 0,03); для земель водного фонду - 0,45 відсотка бази оподаткування. Введено нову ставку податку для ріллі, сіножатей і пасовищ, що перебувають у власності сільськогосподарських товаровиробників, які спеціалізуються на виробництві (виращуванні) та переробці продукції рослинництва на закритому ґрунті або надані їм у користування, у тому числі на умовах оренди - 1% бази оподаткування. Під спеціалізацією на виробництві (виращуванні) та переробці продукції рослинництва на закритому ґрунті мали на увазі перевищення частки доходу, отриманого від реалізації такої продукції та продукції її переробки двох третин доходу (66 відсотків) від реалізації усієї власновиробленої сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки (п. 304.1. ПКУ).

- врегульовано питання сплати податку, у випадку коли платник ФСП володіє земельними ділянками на правах оренди. Якщо орендодавець є також платником фіксованого сільськогосподарського податку, то саме він повинен був включати до своєї декларації земельну ділянку, що передана в оренду (п. 306.6 ПКУ). Якщо ж орендодавець не є платником цього податку, то орендовану земельну ділянку в свою декларацію включає орендар (п. 306.7 ПКУ).

- скорочено перелік податкових платежів у рахунок яких сплачувався фіксований сільськогосподарський податок. Платники ФСП звільнялися від сплати лише двох податків: податку на прибуток і земельного податку та двох зборів: збору за спеціальне використання води й збору за провадження деяких видів підприємницької діяльності.

- враховано специфіку діяльності сільськогосподарських товаровиробників та її безпосередню залежність від природно-кліматичних умов й пов'язаних з цим ризиків. Якщо платники фіксованого сільськогосподарського податку не можуть виконати вимогу щодо 75-відсоткового критерію частки сільськогосподарського товаровиробництва у зв'язку з виникненням обставин непереборної сили у

попередньому податковому (звітному) році, то до таких платників податку в наступному податковому (звітному) році не застосовується вимога, згідно з якою частка сільськогосподарського товаровиробництва повинна дорівнювати або перевищувати 75%. Однак, підтвердження наявності таких обставин непереборної сили та перелік суб'єктів господарювання, що постраждали внаслідок таких обставин, здійснюється шляхом прийняття відповідного рішення обласних рад та Верховної Ради АРК.

Аналізуючи новації Податкового кодексу внесені до системи оподаткування сільськогосподарських товаровиробників, слід вказати на врегулювання прогалів у законодавстві, щодо неоднозначного тлумачення та розуміння окремих норм, понять, термінів, які регламентували порядок справляння ФСП й водночас незмінності загального підходу до механізму його справляння. Так, за період з 2005 р. по 2014 р. середній розмір ФСП з гектара угідь знизився з 7,00 грн. до 5,9 грн., рівень оподаткування відносно середньої виручки з 1 га угідь знизився відповідно з 0,4 до 0,1, а частка надходжень від ФСП у 2014 р. у загальній сумі податкових надходжень від сільгосппідприємств складала менш як 3% [1]. Як наслідок, маємо не тільки позитивний ефект від його функціонування, що забезпечує підвищення прибуткової діяльності й нарощування обсягів виробництва сільськогосподарських товаровиробників, але й непропорційне податкове навантаження для платників, оскільки збиткові суб'єкти господарювання все одно повинні сплачувати ФСП, незалежно від результатів діяльності, а прибуткові та високорентабельні корпоративні й агрохолдингові господарства, виробляючи переважно комерційно привабливу та експортоорієнтовану продукцію отримують надприбутки, сплачуючи мізерні суми податків, порівняно з отримуваними доходами.

Нагальним питанням стало внесення коректив у механізм справляння фіксованого сільськогосподарського податку. Відтак, з 1 січня 2015 року порядок застосування спеціального режиму оподаткування для сільськогосподарських товаровиробників зазнав суттєвих змін.

Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» від 28.12.2014 р. № 71-VIII [3] внесено зміни до Податкового кодексу України, відповідно з якими Главу 2 «Фіксований сільськогосподарський податок» виключено з Податкового кодексу, а для колишніх платників фіксованого сільськогосподарського податку виділено окрему групу платників єдиного податку – четверту, із використанням можливості застосування спрощеної системи оподаткування. Відповідно до ст. 291.4 ПКУ, четверта група суб'єктів господарювання, які застосовують спрощену систему оподаткування, обліку та звітності - сільськогосподарські товаровиробники, у яких частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75 відсотків. Відтак, колишні платники ФСП з 01.01.2015 р. стають платниками єдиного податку четвертої групи, зі спеціальними умовами його справляння, майже ідентичними за умовами справляння з ФСП, однак скоригованими відповідно до потреб забезпечення виконання податком фіскальних та регулюючих завдань. Сутність новацій, які стосуються зміни умов застосування спеціального режиму оподаткування сільськогосподарських товаровиробників полягають у такому:

- визначено необхідність наявності оформлених та зареєстрованих прав власності/користування земельними ділянками відповідно до законодавства, тобто з дотриманням вимог Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01.07.2004 р. № 1952 - IV [8] (п. 14.1.235 ст 14 ПКУ та п. 292¹.1 ст. 292¹ ПКУ);

- базою оподаткування (п. 292¹.2 ст. 292¹ ПКУ) є нормативна грошова оцінка одного гектара сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних

насаджень), з урахуванням коефіцієнта індексації, визначеного за станом на 1 січня базового податкового (звітного) року відповідно до порядку, встановленого розділом XII ПКУ (що застосовується при сплаті земельного податку);

- підставою для нарахування податку є дані державного земельного кадастру та/або дані з державного реєстру речових прав на нерухоме майно (п. 292¹.3 ст. 292¹ ПКУ). Центральні органи виконавчої влади, щомісяця, але не пізніше 10 числа наступного місяця, а також за запитом відповідного контролюючого органу за місцезнаходженням земельної ділянки подають інформацію, необхідну для обчислення і справляння податку;

- розмір ставок податку з одного гектара сільськогосподарських угідь та/або земель водного фонду становить (у відсотках бази оподаткування) (ст. 293.9. ПКУ): для ріллі, сіножатей і пасовищ - 0,45; для ріллі, сіножатей і пасовищ, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях, - 0,27; для багаторічних насаджень - 0,27; для багаторічних насаджень, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях, - 0,09; для земель водного фонду - 1,35; для ріллі, сіножатей і пасовищ, що перебувають у власності сільськогосподарських товаровиробників, які спеціалізуються на виробництві (виросуванні) та переробці продукції рослинництва на закритому ґрунті, або надані їм у користування, у тому числі на умовах оренди, - 3.

- сплачується податок щоквартально протягом 30 календарних днів, що настають за останнім календарним днем податкового (звітного) кварталу, у таких розмірах від річної суми податку: у I кварталі та II кварталі – по 10%, у III кварталі – 50%, у IV кварталі – 30% (ст. 295.9.2. ПКУ).

- платники єдиного податку четвертої групи звільняються від обов'язку нарахування, сплати та подання податкової звітності з таких податків і зборів: податку на прибуток підприємств; податку на майно (в частині земельного податку), рентної плати за спеціальне використання води (ст. 297.1. ПКУ).

- для підтвердження або набуття статусу платника єдиного податку четвертої групи сільськогосподарські товаровиробники повинні подати до 20 лютого поточного року (ст. 298.8.1. ПКУ): загальну податкову декларацію з податку на поточний рік щодо всієї площі земельних ділянок, з яких справляється податок; звітну податкову декларацію з податку на поточний рік окремо щодо кожної земельної ділянки; розрахунок частки сільськогосподарського товаровиробництва; відомості (довідку) про наявність земельних ділянок.

Отже, суттєвими змінами в механізмі оподаткування сільськогосподарських товаровиробників, які забезпечать принаймні мінімальну реалізацію фіскальних завдань даного податку є зміни, що стосуються необхідності індексації бази оподаткування та збільшені втричі ставки податку. Як зазначає Л.Д. Тулуш [1], індексація бази нарахування єдиного податку четвертої групи обумовить збільшення сум податку з гектара сільгоспугідь у понад шість разів. З урахуванням підвищення ставок, середній розмір єдиного податку для платників четвертої групи зросте із менш як 6 грн/га (у 2014 році) до більш як 115 грн/га у 2015 році, або у понад 19,5 разів. Таке зростання величини податку, не можна назвати невиправданим, бо ті мізерні суми, які сплачувались останніми роками, спотворювали саму сутність податку, як такого та звели нанівець його «стимулюючий ефект». В той же час, податкові нововведення 2015 року не забезпечують реалізацію завдань регулюючого характеру спеціального режиму оподаткування сільськогосподарських товаровиробників, а тому вимагають подальшого корегування та удосконалення.

Висновки та перспективи подальших досліджень. З'ясувавши особливості розвитку та трансформації системи оподаткування сільськогосподарських товаровиробників в історичній ретроспективі, можемо констатувати доцільність

введення та функціонування спеціального податкового режиму для оподаткування їх діяльності, особливо в умовах системної кризи, внутрішніх і зовнішніх викликів та загроз. Проте, кожен з етапів функціонування спеціального режиму оподаткування сільськогосподарських товаровиробників, який характеризується насамперед, змінами податкового законодавства, мав як сильні, так і слабкі сторони: на етапі впровадження ФСП, сільськогосподарських товаровиробників вдалося витягти з боргової прірви та стабілізувати фінансово-економічні показники їх діяльності, проте починаючи з 2005 року по 2014 рік «стабільність податкового законодавства» в сфері оподаткування сільськогосподарських товаровиробників перетворила спеціальний режим оподаткування в суто формальний платіж, який не виконував жодного з завдань, притаманних податковому платежу, а новації 2015 року, хоча й не зовсім позитивно сприйняті платниками й лобістами їх інтересів, сприяли встановленню фіскальної справедливості в порівнянні з іншими категоріями платників податків, діяльність яких оподатковувалась в межах спеціальних податкових режимів.

Подальший розвиток спеціального режиму оподаткування сільськогосподарських товаровиробників вбачаємо у корегуванні умов їх оподаткування в напрямі диференційованого підходу до визначення категорій платників єдиного податку в межах четвертої групи за площею сільськогосподарських угідь, за обсягом доходів, за чисельністю найманих працівників, що забезпечить: удосконалення механізму справляння податку, рівність умов та стимулювання ефективного розвитку бізнесу агроформувань, поєднання інтересів держави й сільськогосподарських товаровиробників. Розгляду означених питань будуть присвячені наші подальші дослідження.

Список літератури

1. АгроПерспектива. Податкові подарунки [Електронний ресурс] // agroperspectiva.com. – Режим доступу: http://www.agroperspectiva.com/ru/free_article/268 – Заголовок з екрану.
2. Дем'яненко М.Я. Проблеми адаптації податкової системи до умов агропромислового виробництва / М.Я. Дем'яненко // Економіка АПК. – 2008. – № 2. – С. 17-25.
3. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» від 28.12.2014 року № 71-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/71-19>
4. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо оподаткування сільськогосподарських підприємств» від 23.12.2004 р. № 2287-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2287-15>
5. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо підтримки агропромислового комплексу в умовах світової фінансової кризи» від 22 грудня 2009 р. №1782-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1782-17>
6. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про фіксований сільськогосподарський податок» від 03.04.2003 р. № 659-IV (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/659-15>
7. Закон України «Про державний бюджет України на 1994 рік» від 01.02.1994 р. № 389-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3898-12
8. Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01.07.2004 р. № 1952 – IV (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1952-15>
9. Закон України «Про запровадження в порядку експерименту єдиного (фіксованого) податку для сільськогосподарських товаровиробників» від 15.01.1998 р. № 25-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/25/98-вр>
10. Закон України «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування» від 26.06.1997 р. № 400/97-ВР (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/400/97-вр>
11. Закон України «Про оподаткування доходів підприємств і організацій» від 21.02.1992 р. № 2147-XII (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

- http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2146-12
12. Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» в редакції Закону від 22.05.1997 р. № 287/97-ВР (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/334/94-вр
13. Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 28.12.1994 р. № 334/94-ВР (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/334/94-вр
14. Закон України «Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 31 жовтня 2008 р. № 639-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/639-17
15. Закон України «Про податок на додану вартість» від 03.04.97 р. № 168/97-ВР (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/168/97-вр
16. Закон України «Про систему оподаткування» від 25.06.1991 р. № 1251-XII (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1251-12
17. Закон України «Про списання та реструктуризацію податкової заборгованості платників податків станом на 31.03.1997 р.» від 05.06.1997 № 314/97 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/314/97-вр
18. Закон України «Про списання та реструктуризацію податкової заборгованості платників податків – цукрових заводів (комбінатів) станом на 1 січня 1998 р. сільськогосподарських підприємств станом на 1 січня 1999 р.» від 05.02.1999 № 428 – XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/428-14
19. Закон України «Про фіксований сільськогосподарський податок» від 17.12.1998 р. № 320-XI (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/320-14
20. Закон УРСР «Про порядок дії на території УРСР в 1991 р. Закону СРСР «Про податки з підприємств, установ, організацій» від 05.07.1991 р. № 1308-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1308-12
21. Податковий Кодекс України від 02.12.2010, № 2755-VI (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page35
22. Слатвінська М. О. Альтернативні системи оподаткування малого бізнесу: стан, проблеми, перспективи: монографія [Текст] / М. О. Слатвінська. – Одеса, 2012. – 252 с.
23. Указ Президента України «Про підтримку сільськогосподарських товаровиробників» від 02.01.1998 р. № 1328/98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1328/98

References

1. Sait «AhroPerspektyva». Podatkovi podarunky [Site «Agroperspektiva». Tax gifts]. *agroperspektiva.com*. Retrieved from: http://www.agroperspektiva.com/ru/free_article/268 [in Ukrainian].
2. Dem'ianenko, M.Ya. (2008). Problemy adaptatsii podatkovoi systemy do umov ahropromyslovoho vyrobnytstva [Problems adapting the tax system to conditions of agroindustrial production]. *Ekonomika APK – Economy APC*, 2, 17-25 [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy schodo podatkovoi reformy» [The Law of Ukraine «On Amendments to the Tax Code of Ukraine and some other legislative acts of Ukraine on tax reform»] vid 28.12.2014 roku № 71-VIII. *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/71-19 [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy schodo opodatkuvannia sil'skohospodars'kykh pidpriemstv» [The Law of Ukraine «On amendments to some laws of Ukraine concerning the taxation of agricultural enterprises»] vid 23.12.2004 r. № 2287-IV. *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2287-15 [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy schodo pidtrymky ahropromyslovoho kompleksu v umovakh svitovoi finansovoi kryzy» [The Law of Ukraine «On amendments to some laws of Ukraine concerning support of agriculture in the global financial crisis»] vid 22 hrudnia 2009 r. №1782-VI. *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1782-17 [in Ukrainian].
6. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro fiksovanyj sil'skohospodars'kyj podatok» [The Law of Ukraine «On Amendments to the Law of Ukraine «On fixed agricultural tax»]

- vid 03.04.2003 r. № 659-IV (zi zminamy i dopovnenniamy). *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/659-15> [in Ukrainian].
7. Zakon Ukrainy «Pro derzhavnyj biudzheth Ukrainy na 1994 rik» [The Law of Ukraine «On State Budget of Ukraine for 1994»] vid 01.02.1994 r. № 389-XII. *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from: zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3898-12 [in Ukrainian].
8. Zakon Ukrainy «Pro derzhavnu reiestratsiiu rechovykh prav na nerukhome majno ta ikh obtiazhen'» [The Law of Ukraine «On State Registration of Rights to Real Estate and Their Encumbrances»] vid 01.07.2004 r. № 1952 – IV (zi zminamy i dopovnenniamy). *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1952-15> [in Ukrainian].
9. Zakon Ukrainy «Pro zaprovadzhennia v poriadku eksperimentu iedynoho (fiksovanoho) podatku dlia sil'skohospodars'kykh tovarovyrobnykiv» [The Law of Ukraine «On the introduction of an experiment in single (fixed) tax for agricultural producers»] vid 15.01.1998 r. № 25-VR. *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/25/98-vr> [in Ukrainian].
10. Zakon Ukrainy «Pro zbir na obov'iazkove derzhavne pensijne strakhuvannia» [The Law of Ukraine «About the collection on obligatory state pension insurance»] vid 26.06.1997 r. № 400/97-VR (zi zminamy i dopovnenniamy). *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/400/97-vr> [in Ukrainian].
11. Zakon Ukrainy «Pro opodatkovannia dokhodiv pidpriemstv i orhanizatsij» [The Law of Ukraine «On taxation of income of enterprises and organizations»] vid 21.02.1992 r. № 2147-XII (zi zminamy i dopovnenniamy). *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2146-12> [in Ukrainian].
12. Zakon Ukrainy «Pro opodatkovannia prybutku pidpriemstv» [The Law of Ukraine «On the Corporate Income Tax»] v redaktsii Zakonu vid 22.05.1997 r. № 287/97-VR (zi zminamy i dopovnenniamy). *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from: zakon4.rada.gov.ua/go/334/94-vr [in Ukrainian].
13. Zakon Ukrainy «Pro opodatkovannia prybutku pidpriemstv» [The Law of Ukraine «On the Corporate Income Tax»] vid 28.12.1994 r. № 334/94-VR (zi zminamy i dopovnenniamy). *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from: zakon4.rada.gov.ua/go/334/94-vr [in Ukrainian].
14. Zakon Ukrainy «Pro pershocherhovi zakhody schodo zapobihannia nehatyvnym naslidkam finansovoi kryzy ta pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy» [The Law of Ukraine «On Priority Measures to prevent negative consequences of financial crisis and amending some legislative acts of Ukraine»] vid 31 zhovtnia 2008 r. № 639-VI. *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/639-17> [in Ukrainian].
15. Zakon Ukrainy «Pro podatok na dodanu vartist'» [The Law of Ukraine «On Value Added Tax»] vid 03.04.97 r. № 168/97-VR (zi zminamy i dopovnenniamy). *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/168/97-vr> [in Ukrainian].
16. Zakon Ukrayiny «Pro systemu opodatkovannia» [The Law of Ukraine «On Taxation System»] vid 25.06.1991 r. № 1251-XII (zi zminamy i dopovnenniamy). *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1251-12> [in Ukrainian].
17. Zakon Ukrainy «Pro spysannia ta restrukturyzatsiiu podatkovoi zaborhovanosti platnykiv podatkov stanom na 31.03.1997 r.» [The Law of Ukraine «On the write-off and restructuring of tax debts of taxpayers as of 31.03.1997»] vid 05.06.1997 №314/97. *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/314/97-vr> [in Ukrainian].
18. Zakon Ukrainy «Pro spysannia ta restrukturyzatsiiu podatkovoi zaborhovanosti platnykiv podatkov – tsukrovyykh zavodiv (kombinativ) stanom na 1 sichnia 1998 r. sil'skohospodars'kykh pidpriemstv stanom na 1 sichnia 1999 r.» [The Law of Ukraine «On the write-off and restructuring of tax debts of taxpayers - sugar factories (plants) as at January 1, 1998 farms as of January 1, 1999»] vid 05.02.1999 428 – XIV. *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/428-14> [in Ukrainian].
19. Zakon Ukrainy «Pro fiksovanyj sil'skohospodars'kyj podatok» [The Law of Ukraine «On fixed agricultural tax»] vid 17.12.1998 r. № 320-XI (zi zminamy i dopovnenniamy). *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/320-14> [in Ukrainian].
20. Zakon URSR «Pro poriadok dii na terytorii URSR v 1991 r. Zakonu SRSR «Pro podatky z pidpriemstv, ustanov, orhanizatsij» [The Law of Ukraine «On the order of the territory of the USSR in 1991 USSR law «On taxes from enterprises, institutions, organizations»] vid 05.07.1991 r. № 1308-XII. *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1308-12> [in Ukrainian].
21. Podatkovyj Kodeks Ukrainy [Tax Code of Ukraine] vid 02.12.2010, № 2755-VI (zi zminamy i dopovnenniamy). *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page35> [in Ukrainian].

22. Slatvins'ka, M. O. (2012). *Al'ternatyvni systemy opodatkuvannia maloho biznesu: stan, problemy, perspektyvy* [Alternative system of taxation of small businesses: the state, problems and prospects]. Odesa [in Ukrainian].
23. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro pidtrymku sil'skohospodars'kykh tovarovyrobnykiv» [The Law of Ukraine «On the support of agricultural producers»] vid 02.01.1998 r. № 1328/98. *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1328/98> [in Ukrainian].

Olena Magopets, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Anatoly Bosenko, Postgraduate

Kirovohrad National Technical University, Kirovohrad, Ukraine

Genesis of Taxation System for Agricultural Producers in Ukraine

The purpose of this article is to study the history of the development and transformation of the taxation system for agricultural producers in order to clarify the characteristics of its development, effectiveness of the assessment and identification of possible alternatives.

It has been substantiated that the introduction of a special tax system for agricultural producers was necessary and timely in a period of transformation processes in the economic system, crisis in payments and unprofitable activities of most of the enterprises. Assessing the positive and negative effects of tax reforms, it has been noted that the expediency of the extension of the special tax system for agricultural producers is advisable, but the interests of taxpayers and the state must be taken into account.

It has been proved that the adjustment of the conditions of taxation for agricultural producers should be done in the direction of the differentiated approach to the definition of tax payers in addition to the area of the agricultural land, income and to the number of employees.

taxes, taxation system, agricultural producers, fixed agricultural tax, single tax

Одержано 25.05.15

ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

УДК 657.1

Н. М. Бразилій, доц., канд. екон. наук

Черкаський державний технологічний університет, м. Черкаси, Україна

О. М. Шинкаренко, доц., канд. екон. наук

Черкаський інститут банківської справи Університету банківської справи НБУ (м. Київ), м. Черкаси, Україна

Особливості здійснення товарообмінних операцій в сучасних економічних умовах

В статті розглянуто підходи до визначення економічної сутності товарообмінних операцій з урахуванням специфіки діяльності підприємств в сучасних умовах господарювання. Узагальнені методичні та теоретичні положення здійснення бартерних операцій згідно вимог законодавчих та нормативних документів. Проаналізовано особливості оподаткування бартерних операцій. Виділено позитивні і негативні аспекти бартерних операцій.

бартерна операція, подібні активи, неподібні активи, контрактні ціни, індикативні ціни

Н. М. Бразилій, доц., канд. екон. наук

Черкасский государственный технологический университет, г. Черкассы, Украина

О. М. Шинкаренко, доц., канд. екон. наук

Черкасский институт банковского дела Университета банковского дела НБУ (г. Киев), г. Черкассы, Украина

Особенности осуществления товарообменных операций в современных экономических условиях

В статье рассмотрены отдельные подходы к определению экономической сущности товарообменных операций с учетом специфики деятельности предприятий в современных условиях хозяйствования. Обобщены методические и теоретические положения осуществления бартерных операций согласно требований законодательных и нормативных документов. Проанализированы особенности налогообложения бартерных операций. Выделены позитивные и негативные аспекты бартерных операций.

бартерная операция, подобные активы, неподобные активы, контрактные цены, индикативные цены

Постановка проблеми. Бартерними називають операції, при яких суб'єкти підприємницької діяльності здійснюють обмін певної кількості товарів (робіт, послуг) на еквівалентну за вартістю кількість іншого товару без проведення грошових платежів. Бартерні операції властиві переважно країнам з нестабільною економікою, в яких відчутний дефіцит як власної, так й іноземної валют. Головна причина застосування бартерних угод в сфері зовнішньоекономічної діяльності – це валютні проблеми, зокрема нестача конвертованої валюти, її нестійкість і т. д.). В Україні особливого поширення ці операції набули у 90-х роках ХХ ст., але і сьогодні, коли в країні нестабільна економіка, починає розширюватися сфера застосування товарообмінних операцій. Товарообмінні (бартерні) операції є важливим елементом економічних відносин, особливо в кризові періоди, коли спостерігається швидке знецінення грошової одиниці, тому постає питання дослідження особливостей здійснення бартерних операцій для того, щоб підприємства ефективно здійснювали свою фінансово-господарську діяльність. З іншого боку, підприємствам, які хочуть успішно функціонувати на ринку, необхідно керуватися чіткими законодавчими та нормативно – правовими вимогами, які не повинні суперечити одна одній, що, в першу чергу, стосується бухгалтерського та податкового законодавства.

Аналіз основних досліджень і публікацій. На сьогодні існує ціла низка дискусійних питань щодо економічної сутності бартерних операцій, їх особливостей відображення в системі обліку та оподаткування. Крім того, немає закріпленої нормативної деталізації формування доходів і витрат, які виникають при бартерних операціях

Так, з юридичної точки зору проблемні питання висвітлені у працях таких вчених-юристів, як М. І. Брагінський, В. В. Вітрянський, В. В. Луць, з економічної точки зору – у працях Ф. Ф. Бутинця [2, 3], А. М. Герасимовича [1], Н. М. Грабової [5]. Вказані вчені зробили значний внесок у теоретично-методологічні основи визначення сутності та особливостей бартерних операцій, проте зі зміною законодавства змінюються вимоги до проведення товарообмінних операцій, їх відображення в системі бухгалтерського обліку та звітності, що потребує постійного дослідження і вирішення суперечливих питань.

Постановка завдання. Метою даної статті є обґрунтування методичних та теоретичних положень здійснення бартерних операцій в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливості здійснення товарообмінних операцій регламентовано ст. 715, 716 Цивільного кодексу України (далі - ЦКУ) [8] та п. 1 ст. 14 Податкового кодексу України (далі - ПКУ) [6].

Оскільки особливості бартерних операцій є досить актуальною темою, то їх специфічність досліджували різні вчені, але відсутня узгодженість їх позицій та думок. Наприклад Грабова Н. М. дає таке визначення бартерних операцій: «Товарообмінними (бартерними) називаються операції, при яких суб'єктами підприємницької діяльності здійснюється обмін певної кількості товарів (робіт, послуг) на еквівалентну за вартістю кількість іншого товару без проведення грошових розрахунків» [5]. Бутинець Ф. Ф. пропонує таке визначення: «Бартерні операції являють собою збалансований за вартістю обмін ТМЦ, робіт, послуг, неупорядкованих рухом коштів у готівковій чи безготівковій формі» [2]. На думку Герасимовича А. М. бартерна угода – це безвалютний, але оцінений і збалансований обмін товарами, який оформляється єдиним договором (контрактом) [1]. Виходячи з цих визначень можемо зробити висновок, що сутність бартерної операції полягає в тому, що це обмін товарами, який відбувається без участі грошової одиниці і саме в цій частині науковці пропонують однакове трактування.

Відповідно до ч. 1 ст. 715 ЦКУ [8] договір міни (бартеру) – це договір, за яким кожна із сторін зобов'язується передати другій стороні у власність один товар в обмін на інший товар. Частина 5 ст. 715 ЦКУ [8] передбачає, що договором може бути встановлений обмін майна на роботи (послуги). Податковий кодекс дає таку характеристику бартерним операціям: «бартерна (товарообмінна) операція - господарська операція, яка передбачає проведення розрахунків за товари (роботи, послуги) у негрошовій формі в рамках одного договору (п.14.1 ст.14 ПКУ [6]).

Бартер (міна) – прямий безгрошовий обмін товарами або послугами. Особливістю таких операцій є те, що постачальники одночасно виступають і покупцем товару. Підставою для проведення бартерної операції є укладений бартерний контракт, на підставі якого підписуються товаросупроводжувальні документи. Враховуючи практику укладання бартерних угод, можна виділити такі характерні ознаки бартерної операції:

- підписання сторонами єдиного контракту, в якому обумовлено кількість або вартість товарів, що підлягають обміну (із зазначенням найменувань, якісних параметрів товарів, а також усіх необхідних технічних характеристик поставок та юридичних наслідків), який може містити додатки стосовно умов поставок товарів з обох сторін;

- відсутність грошової форми розрахунків між контрагентами, незалежно від того, були в контракті чи ні грошові оцінки обмінюваних товарів;
- 100-відсоткове взаємне покриття зустрічними поставками, унаслідок чого немає необхідності в компенсаційних грошових доплатах;
- практична одночасність виконання зустрічних поставок (різниця в часі виконання поставок зумовлюється передусім технічними причинами).

Оцінка товарів проводиться з метою створення умов для еквівалентності обміну, а також для митного обліку, визначення страхових сум, оцінки претензій, нарахування санкцій. Умовою еквівалентності є обмін товарів за світовими або договірними цінами. Розрахунки зі взаємних претензій (штрафи, неустойки тощо) при бартерних операціях здійснюються додатковими поставками або зменшенням поставок товарів. Грошова оцінка товарів за бартерної угоди виконує індикативну роль. Така оцінка потрібна для забезпечення еквівалентності обміну, митного оподаткування, оцінки можливих претензій, нарахування санкцій та страхових позовів. Інша річ, що не вся інформація стосовно бартерної угоди може розголошуватися контрагентами, що інколи є навіть порушенням нормативно-правової регламентації відповідних країн.

Відповідно до ч. 1 ст. 510 ЦКУ [8] сторонами у зобов'язанні, в тому числі і у зобов'язанні, яке виникає з договору міни, є боржник і кредитор. Сторонами зобов'язання є особи, які відповідно до положень ЦКУ [8] є учасниками цивільних відносин. Зокрема, сторонами зобов'язальних правовідносин, згідно зі ст. 2 ЦКУ [8], можуть бути фізичні особи, юридичні особи, держава, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права.

Сторонами договору міни (бартеру) можуть бути будь-які учасники цивільних правовідносин, зазначені вище. До такого висновку можна дійти на підставі того, що чинне цивільне законодавство, зокрема, параграф 6 глави 54 ЦКУ [8], не встановлює обмежень щодо можливих учасників договору міни (бартеру). Проте, це не означає, що жодних особливостей участі сторін договору міни чинним законодавством України не встановлено. Такі особливості існують внаслідок дії загальних положень цивільного законодавства, на підставі яких і були визначені загальні правові характеристики сторін договору міни (бартеру).

Враховуючи те, що за договором міни кожна зі сторін зобов'язується передати другій стороні товар в обмін на інший товар і кожна із сторін такого договору є продавцем того товару, який вона передає взамін, то продавцями на момент укладання договору міни повинні бути особи, які мають повне право на майно, що відчужується.

Водночас, право власника на вільне розпорядження належним йому майном шляхом обміну останнього на інше майно чи роботи (послуги) не є повним, оскільки пов'язане з певними обмеженнями, встановленими законодавством.

По-перше, це обмеження, пов'язані з віком учасників цивільного обігу. Недодержання умови щодо віку сторони договору (міни) є підставою для визнання його недійсним. За ступенем недійсності, відповідно до ст. 215 Цивільного кодексу України [8], всі правочини поділяють на нікчемні (недійсність якого встановлена законом) і оспорюванні (недійсність якого прямо не впливає із закону, але одна із сторін або інша зацікавлена особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом).

По-друге, це обмеження, пов'язані з психічним станом учасників цивільного обігу. Зокрема, підставою для визнання договору міни недійсним може бути укладення його недієздатною фізичною особою. Оскільки недієздатна фізична особа не має права вчиняти будь-якого правочину, то від її імені та в її інтересах, згідно зі ст. 41 ЦКУ [8], у цивільних правовідносинах діє і вчиняє правочини опікун.

Наступною правовою характеристикою сторін договору (міни), згідно з чинним законодавством, є те, що, відповідно до частини 1 ст. 293 Господарського кодексу

України (далі - ГКУ) [4] товар може передаватись не тільки у власність, а й у повне господарське відання сторін чи оперативне управління сторін.

Зазначені правові режими майна є близькими до права власності, але вони характеризуються наявністю певних обмежень для суб'єкта підприємництва.

По-перше, майно, закріплене на праві господарського відання, може бути відчуженим (в тому числі і через обмін) лише у разі згоди державного органу, уповноваженого управляти підприємством. Згідно зі ст. 75 ГКУ [4] державне комерційне підприємство, майно якого закріплюється за ним на праві господарського відання, має право відчужувати майнові об'єкти, що належать до основних фондів, лише за попередньою згодою органу. На праві оперативного управління закріплюється майно за казенним підприємством. Відповідно до ст. 77 ГКУ [4] орган, до сфери управління якого входить казенне підприємство, здійснює контроль за використанням і збереженням належного підприємству майна. Казенне підприємство не має права відчужувати (в тому числі і шляхом міни) майно, що належить до основних фондів, без попередньої згоди органу, до сфери управління якого воно входить.

По-друге, відповідно до частини 4 ст. 293 ГКУ [4] не може бути об'єктом міни (бартеру) майно, віднесене законодавством до основних фондів, яке належить до державної або комунальної власності, у разі, якщо друга сторона договору міни (бартеру) не є, відповідно, державним чи комунальним підприємством.

Враховуючи вищезазначені законодавчі вимоги, можна запропоновувати такі узагальнюючі правові характеристики сторін договору міни:

- продавцями згідно з чинним законодавством на момент укладення договору міни повинні бути особи, які мають повне право на майно, що відчужується;
- товар згідно з чинним законодавством може передаватись не тільки у власність, а і у повне господарське відання сторін чи оперативне управління сторонами;
- стороною договору міни може бути управитель, який має право на укладення правочинів від свого імені;
- певні правові особливості притаманні сторонам договорів міни, що укладені на товарній біржі;
- сторонами договору міни можуть виступати фізичні і юридичні особи, які спільно володіють майном;
- договір міни між подружжям, які є сторонами зазначеного договору, підпорядковується загальним нормам;
- правові особливості, з огляду на суб'єктний склад, притаманні договору бартеру у випадках, коли стороною бартеру є іноземна фізична або юридична особа, обсяг дієздатності якої встановлюється спеціальними правовими документами;
- правовими особливостями відзначається юридична особа або її офіційний представник, які є сторонами договору міни;
- у окремих випадках стороною договору міни може бути особа, яка такого права не має, зокрема, комісіонер, який придбав для комітента майно шляхом міни.

В системі обліку розрізняють такі види бартерних операцій:

- обмін подібними активами;
- обмін неподібними активами.

Подібні активи – це активи підприємства, які мають однакове функціональне призначення і однакову справедливую вартість. П(С)БО 19 «Об'єднання підприємств» [7] дає таке визначення справедливої вартості – це сума, за якою можна продати актив або оплатити зобов'язання за звичайних умов на певну дату. При обміні подібними активами підприємства мають право не відображати виникнення доходів та витрат, пов'язаних з реалізацією.

Неподібні активи – це ті, які не відповідають одному з двох критеріїв визнання

(однакове функціональне призначення або однакова справедлива вартість). При обміні неподібними активами у підприємства виникають доходи та витрати, пов'язані з реалізацією.

Особливої уваги при проведенні бартерних операцій потребує відображення розрахунків за податками і платежами. В першу чергу, це стосується податку на прибуток. Дату визнання доходів в податковому обліку слід визначати відповідно до п.137.1 ПКУ [6], а саме:

- дохід від реалізації товарів визнається за датою переходу права власності покупцеві на такий товар;
- дохід від надання послуг (виконання робіт) визнається за датою складання акту або іншого підтверджуючого документу.

Витрати, що формують собівартість реалізованих товарів, наданих послуг, виконаних робіт визнаються витратами того періоду, в якому було отримано дохід від їх реалізації. Доходи і витрати від проведення бартерних операцій визначаються відповідно до договірної ціни, але не нижче звичайних цін. При цьому:

- сума перевищення доходів від реалізації над балансовою вартістю включається до доходів платника податку;
- сума перевищення балансової вартості над доходами від реалізації включається до складу витрат платника податку.

Відповідно до пп. 14.1.71 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу [6] звичайна ціна – це ціна товарів (робіт, послуг), визначена сторонами договору, якщо інше не встановлено цим Кодексом.

При цьому слід постійно звертати увагу на звичайні ціни. Методи визначення та порядок застосування звичайних цін регулюються нормами ст. 39 ПКУ [2]. Звичайна ціна на товари (роботи, послуги) співпадає з договірною ціною, якщо інше не встановлене ПКУ [6] і не доведено зворотнє. При цьому доведення, що ціна договору не відповідає рівню звичайної, покладається на податкові органи.

Також основним податком, що відображається в системі обліку і оподаткування, є ПДВ. Для бартерних операцій в Податковому кодексі окремих норм оподаткування не передбачено, тому при їх здійсненні застосовують загальноприйняті норми оподаткування ПДВ. Відповідно до ст. 185 Податкового кодексу [6]. Операції платників ПДВ з постачання товарів та послуг, місце постачання яких розташоване на митній території України, є об'єктом оподаткування ПДВ. Отже, якщо постачання товарів та послуг на митній території України здійснюється згідно з договором міни (бартеру), то такі операції платників ПДВ також є об'єктом оподаткування цим податком.

База оподаткування операцій з постачання товарів (послуг) згідно з п. 188.1 ст. 188 Податкового кодексу [6] визначається виходячи з їх договірної (контрактної) вартості, але не нижче звичайних цін, визначених відповідно до ст. 39 цього Кодексу [6], з урахуванням загальнодержавних податків та зборів (крім податку на додану вартість та акцизного податку на спирт етиловий, що використовується виробниками – суб'єктами господарювання для виробництва лікарських засобів, у тому числі компонентів крові і вироблених з них препаратів (крім лікарських засобів у вигляді бальзамів та еліксирів), а також збору на обов'язкове державне пенсійне страхування на вартість послуг стільникового рухомого зв'язку). Якщо встановлена у договорі бартеру договірна вартість товарів або послуг виявилася нижчою, ніж звичайні ціни на такі товари або послуги, то база оподаткування при нарахуванні податкового зобов'язання визначається, виходячи зі звичайних цін. Треба звернути увагу на те, що згідно з договором міни на території України можуть здійснюватися операції, що підлягають оподаткуванню за нульовою ставкою відповідно до ст. 195 Податкового кодексу [6], або операції, звільнені від оподаткування відповідно до ст.197 цього Кодексу, та за ставкою 7% відповідно до підпункт "в" пункту 193.1 статті 193 розділу V ПКУ [6]. У

такому випадку постачальник товарів (послуг) не нараховує на вартість цих товарів (послуг) податкове зобов'язання за ставкою 20%, а керується спеціальними нормами статей 195, 197 та 193 Податкового кодексу [6]. Операції з постачання, визначені у цих статтях, оподатковуються у такого платника ПДВ, відповідно, за нульовою ставкою або звільняються від оподаткування.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Узагальнюючи результати дослідження умов здійснення бартерних (товарообмінних) операцій, можна стверджувати, що вони є досить складними у порівнянні з іншими операціями з придбання товарів, оскільки існує низка особливостей, передбачених Податковим, Цивільним та Господарськими кодексами [4; 6; 8], які потрібно враховувати при здійсненні бартерних операцій.

Слід визнати, що бартерна торгівля підриває стійкість грошової одиниці, зменшує обсяг податків до бюджету, а за своїм змістом є суперечливою, оскільки, з одного боку, розширює торговий обмін, а з іншого — обмежує його товарообмінною угодою. Недоліком застосування бартерних операцій в сфері зовнішньоекономічної діяльності є те, що при їх застосуванні у країну перестають надходити валютні кошти. Але ці операції мають право на існування при недостатності у підприємств грошових коштів для проведення розрахунків за товарно-матеріальні цінності (роботи, послуги). Тому для підприємств, які співпрацюють за договорами бартеру, необхідно знати всі їх особливості, щоб успішно здійснювати господарську діяльність з мінімальними витратами, а для цього необхідно враховувати всі особливості таких взаємопов'язаних між собою документів, як Податковий та Цивільний кодекси.

Список літератури

1. Аналіз діяльності небанківських кредитних установ: кредитних спілок, ломбардів, лізингових компаній, інститутів спільного інвестування : навч. посіб. / [А. М. Герасимович та ін.] ; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Герасимовича ; Держ. вищ. навч. закл. "Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана". - К. : КНЕУ, 2014. - 351 с.
2. Бутинець Ф. Ф. Бухгалтерський фінансовий облік : підручник для студ. вищих навч. закл. за спец. "Облік і аудит" / Ф. Ф. Бутинець [та ін.] ; ред. Ф. Ф. Бутинець ; Житомирський інженерно-технологічний ін-т. - Житомир : ПП "Рута", 2000. - 608 с.
3. Бутинець Ф.Ф. та ін. Бухгалтерський фінансовий облік: підручник для студентів спеціальності "Облік і аудит" вищих навчальних закладів [Ф. Ф. Бутинець та ін.]; під заг. ред. [і з передм.] Ф. Ф. Бутинця. - 8-ме вид., доп. і перероб. - Житомир: ПП "Рута", 2009. - 912 с.
4. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. №435-IV (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
5. Грабова Н. М. Теорія бухгалтерського обліку: підручник / Н. Грабова. - 6-те вид. — К.: А.С.К., 2005.— 266с.
6. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
7. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 19 «Об'єднання підприємств», затверджений наказом Міністерства фінансів України від 7.07.1999 р. №163 (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/0499-99>
8. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. №435-IV (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

References

1. Herasymovych, A. M. (2014). *Analiz diialnosti nebankivskykh kredytnykh ustanov: kredytnykh spilok, lombardiv, lizynhovyykh kompanii, instytutiv spilnoho investuvannia* [Analysis of activity of unbank credit establishments : credit unions, lombards, leasings companies, institutes of the general investing]. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
2. Butynets, F. F. (2000). *Bukhhalterskyi finansovyi oblik* [Financial record-keeping]. Zhytomyr : PP "Ruta" [in Ukrainian].

3. Butynets, F. F. (2009). *Bukhhalterskyi finansovyi oblik [Financial record-keeping]*. Zhytomyr: PP "Ruta" [in Ukrainian].
4. Hospodarskyi kodeks Ukrainy [Commercial code of Ukraine]. (n.d.). *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15> [in Ukrainian].
5. Hrabova, N. M. (2005). *Teoriia bukhalterskoho obliku: pidruchnyk [Theory of record-keeping]*. Kyiv: A.S.K. [in Ukrainian].
6. Hospodarskyi kodeks Ukrainy [Internal revenue code of Ukraine]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> [in Ukrainian].
7. Polozhennia (standart) bukhalterskoho obliku 19 «Ob'iednannia pidpriemstv» [Position (standard) of record-keeping 19 "Association of enterprises"].(n.d.). *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/0499-99> [in Ukrainian].
8. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil code of Ukraine]. (n.d.). *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [in Ukrainian].

Natalia Brazlii, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Cherkasy State Technological University, Cherkasy, Ukraine

Olga Shinkarenko, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Cherkassy Institute of Banking of University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv), Cherkassy, Ukraine

The Peculiarities of Implementation of Barter Operations in the Current Economic Environment

The purpose of this article is the study of the methodological and theoretical positions of the implementation of barter transactions in modern conditions.

In the article the essence of barter transactions and the specifics of their implementation and taxation in accordance with the requirements of applicable law. In the accounting system distinguishes between the following types of barter transactions as the exchange of similar assets; exchange of similar assets. When accounting for similar assets, the enterprise may not reflect the appearance of the revenues and expenditures associated with the implementation. When no exchange of similar assets, the company arise revenues and costs associated with implementation.

It is concluded that barter trade undermines the stability of the monetary unit, reduces the amount of taxes to the budget, and the like, so it is undesirable. Barter trade in content contradictory, because on the one hand, expanding trade and limits its barter transaction. The disadvantage of barter is that, in exchange, the country no longer receive foreign currency. But these operations take place in case of insufficiency of the enterprises of funds for payments for goods (works, services).

barter transaction, similar assets, dissimilar assets, contract prices, indicative prices

Одержано 22.04.15

УДК 657.37:658.012.12

С. Л. Демиденко, канд. екон. наук

Черкаський державний технологічний університет, Черкаси, Україна

Методичні підходи до стратегічного аналізу показників фінансової звітності

В статті розглянуто методичні підходи до стратегічного аналізу показників фінансової звітності та виокремлено їх роль у фінансовому прогнозуванні. Визначено мету стратегічного аналізу показників фінансової звітності, розроблено послідовність їх прогнозування. Наведено модель прогнозної фінансової звітності, яка базується на прогнозах доходів, матеріальних витрат, витрат з оплати праці, адміністративних витрат, витрат на збут та інших. Обґрунтовано зв'язок фінансових звітів зі складовими елементами бізнесу.

стратегічний аналіз, фінансова звітність, фінансове прогнозування, баланс, фінансові результати, грошові кошти

© С. Л. Демиденко, 2015

С. Л. Демиденко, канд. екон. наук

Черкасский государственный технологический университет, Черкассы, Украина

Методические подходы к стратегическому анализу показателей финансовой отчетности

В статье рассмотрены методические подходы к стратегическому анализу показателей финансовой отчетности и выделена их роль в финансовом прогнозировании. Определена цель стратегического анализа показателей финансовой отчетности, разработана последовательность их прогнозирования. Приведена модель прогнозной финансовой отчетности, которая базируется на прогнозах доходов, материальных затрат, затрат на оплату труда, административных затрат, затрат на реализацию и других. Обоснована связь финансовых отчетов с составляющими элементами бизнеса.

стратегический анализ, финансовая отчетность, финансовое прогнозирование, баланс, финансовые результаты, денежные средства

Постановка проблеми. Ефективна діяльність підприємств в умовах ринкової економіки в значній мірі залежить від того, наскільки достовірно вони передбачають довгострокову і короткострокову перспективу свого розвитку. Одним з основних методів фінансового механізму слід вважати фінансове прогнозування, важливим етапом якого є стратегічний аналіз та прогнозна оцінка ефективності діяльності підприємства і управління його фінансовими ресурсами. Тому дослідження сучасних методичних підходів до стратегічного аналізу показників фінансової звітності, які передбачають розробку і реалізацію більш гнучких методик, спрямованих на оптимальніше співвідношення прогнозованих фінансових показників є актуальним завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам фінансового прогнозування та стратегічного аналізу фінансової звітності приділяють значну увагу як вітчизняні, так і зарубіжні вчені. Так, метод прогнозування фінансових потреб, в основі якого лежать прогнозовані фінансові звіти розглядається в працях Є. Бріггема [1], стратегічний аналіз та моделі прогновної фінансової звітності – в роботах Т. Головки і С. Сагової [2], методика та методи прогнозування фінансових показників – в працях Л. Лахтіонової [4], послідовність розробки прогнозних фінансових звітів – в працях А. Поддєрьогіна [6]. У той же час недостатньо висвітлені питання удосконалення методики стратегічного аналізу показників фінансової звітності підприємства.

Постановка завдання. Метою написання статті є дослідження існуючих методичних підходів до стратегічного аналізу показників фінансової звітності та обґрунтування зв'язку фінансових звітів зі складовими елементами бізнесу.

Виклад основного матеріалу. Оцінка перспектив розвитку підприємства на основі аналізу кон'юнктури ринку, зміни ринкових умов на майбутній період передбачає прогнозування діяльності підприємства. Обґрунтування фінансових показників, здійснених фінансових операцій і результативність господарських рішень досягаються завдяки фінансовому прогнозуванню. Фактично прогнозування показників фінансової звітності повинно передувати плануванню і оцінювати низку варіантів. За допомогою планування конкретизуються намічені прогнози, визначаються конкретні шляхи, показники, взаємозв'язані завдання, послідовність їх реалізації, а також методи, що сприяють досягненню обраної мети. Основною відмінністю прогнозу від плану є те, що прогнозуються ті показники, якими підприємство не має можливостей керувати.

Основним джерелом інформації про фінансово-господарську діяльність суб'єкта господарювання є фінансова звітність підприємства. Згідно національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» фінансова звітність – бухгалтерська звітність, що містить інформацію про фінансовий стан, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства за звітний період [5]. Метою складання фінансової звітності є надання користувачам для

прийняття рішень повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансовий стан, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства. Фінансова звітність складається з: балансу (звіту про фінансовий стан) (далі – баланс), звіту про фінансові результати (звіту про сукупний дохід) (далі – звіт про фінансові результати), звіту про рух грошових коштів, звіту про власний капітал і приміток до фінансової звітності.

Щодо процесу здійснення фінансово-господарської діяльності розрізняють історичну і прогнозу фінансові звітності підприємства. Історична звітність фіксує результати господарювання за визначений період. Прогнозна фінансова звітність формується до початку господарської діяльності відповідно до обраної стратегії підприємства.

Метою стратегічного аналізу показників фінансової звітності є обґрунтування фінансових планів підприємства, виявлення слабких місць у фінансових операціях та їх усунення, визначення ефективного вкладання коштів та ресурсів, а також коригування напрямків майбутньої діяльності підприємства. Стратегічний аналіз фінансової звітності пропонується здійснювати в такій послідовності:

- скласти та оцінити прогнозний звіт про фінансові результати;
- вивчити прогнозний баланс;
- порівняти джерела та напрямки використання і розміщення коштів в майбутньому періоді;
- проаналізувати зв'язок звіту про фінансові результати та балансу за допомогою фінансових коефіцієнтів.

Прогнозування фінансових звітів включає як дослідження минулих тенденцій, так і передбачення майбутнього розміру виручки, витрат, інших доходів і витрат. Прогнозна інформація щодо майбутньої фінансово-господарської діяльності підприємства базується на прогнозі збуту продукції. Збут – це продаж продукції виробничого підприємства в рамках обраної стратегії маркетингу. Прогнозування збуту є цілеспрямованим процесом перетворення потоків ресурсів в корисну продукцію. Прогноз збуту (продажу) продукції включає визначення основних об'ємних показників діяльності підприємства і здійснюється на основі прогнозу попиту споживачів. Збутовий потенціал підприємства формує виробничі потужності, які, в свою чергу, визначають необхідні витрати, потребу в персоналі, а зрештою – фінансовий план. На основі обсягу збуту формується виробнича програма діяльності, визначається обсяг закупівель сировини, матеріалів, напівфабрикатів, придбання устаткування, строки їх постачання, укладаються господарські угоди.

Прогноз обсягу продажу, який є початком усього процесу прогнозування, дає змогу отримати таку інформацію:

- передбачувані затрати на здійснення мети планування або видатки, які пов'язані з реалізацією продукції і маркетинговими рішеннями;
- передбачуваний обсяг робіт, що закладений у календарний план при плануванні потреби у трудових і матеріальних ресурсах та організації їх використання.

За даними прогнозу збуту і попиту споживачів виробничий відділ розробляє плани обсягу та структури виробництва продукції, забезпечення виробничими ресурсами, розраховує витрати виробництва; відділ збуту планує витрати на збут. Робота фінансового відділу полягає у формуванні системи фінансових показників, прогновної фінансової звітності та розробці стратегії розвитку підприємства. Відповідно до обраної стратегії розробляються прогнозні моделі складових елементів бізнесу.

Значна зміна ситуації, яка має вплив на збут продукції, потребує коригування прогнозу збуту та системи прогнозних показників фінансової звітності підприємства. Тенденції зміни і передбачення майбутніх фінансових показників можуть

бути виявлені різними методами аналізу від простого дослідження характерних рис, які наглядно розрізняють, до застосування різноманітних статистичних методів з метою побудови тренду для використання його як бази для висновків про майбутній стан підприємства.

Для підвищення точності прогнозування обсягів продажу аналітикам і менеджерам підприємства необхідно постійно вивчати ринок, визначати зміни потреб споживачів, стежити за діями конкурентів, шукати і знаходити взаємозв'язки і закономірності. Чим достовірніше така інформація, тим більш точним буде прогноз. Схема прогнозу показників фінансової звітності та їхній зв'язок зі складовими елементами бізнесу є основою визначення методичних підходів та послідовності прогнозування фінансових звітів (рис. 1).

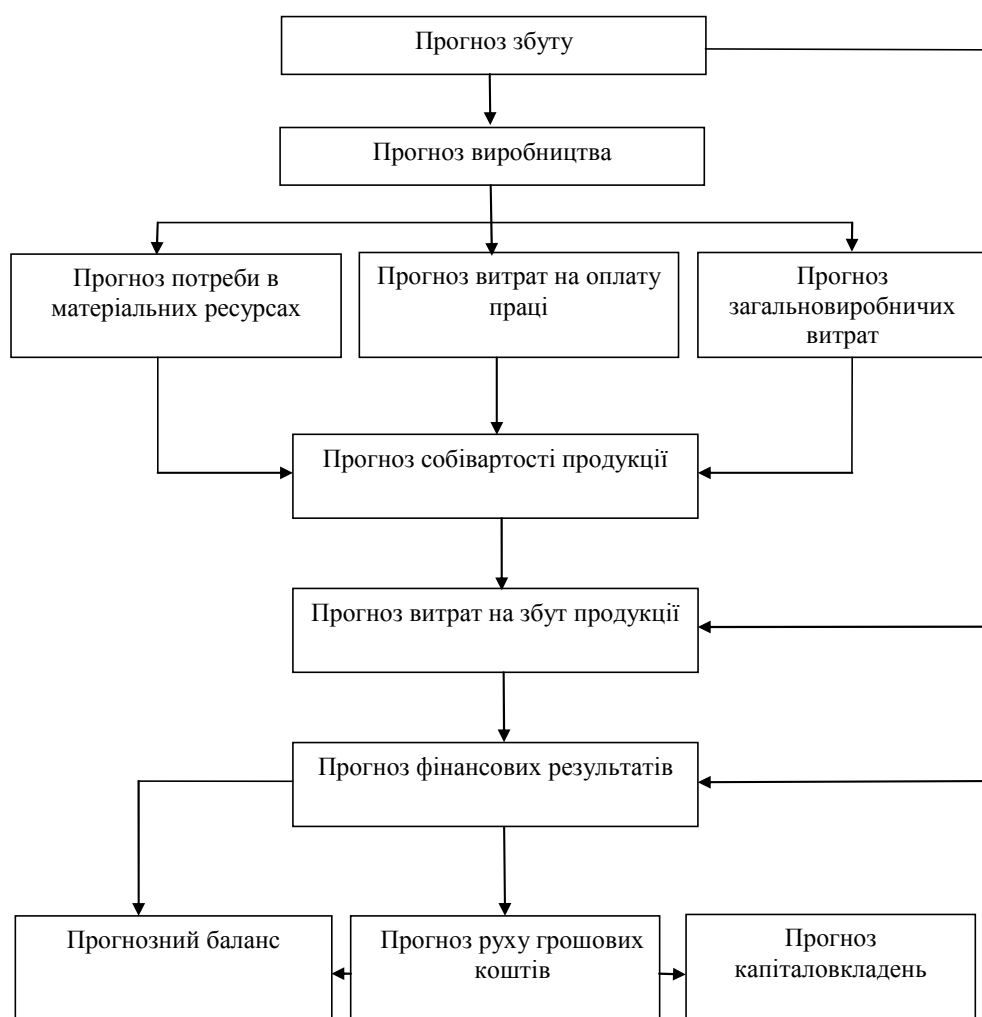

Рисунок 1 – Схема прогнозу показників фінансової звітності та їхній зв'язок зі складовими елементами бізнесу

Джерело: складено автором з використанням даних [2, с.100].

«Прогнозна фінансова звітність являє собою узагальнюючу фінансову модель, побудовану на основі окремих моделей різних господарських задач. Мета складання прогносної фінансової звітності — показати майбутній фінансовий стан підприємства через визначений проміжок часу» [4, с.335]. Складанням річних прогнозних фінансових звітів займаються фінансові служби підприємства.

Значний інтерес викликає питання про напрями і специфіку застосування прогнозної моделі на рівні підприємства. Вихідною моделлю прогнозної фінансової звітності є балансове рівняння, яке лежить в основі історичної фінансової звітності, на підставі якої прогнозуються на наступний період показники майбутньої звітності. Як відомо з бухгалтерського обліку, вартість активів підприємства повинна дорівнювати вартості його пасивів, які складаються з власного капіталу і зобов'язань. Отже, балансове рівняння має вигляд:

$$\text{АКТИВИ} = \text{ВЛАСНИЙ КАПІТАЛ} + \text{ЗОБОВ'ЯЗАННЯ}$$

Моделі прогнозної фінансової звітності різняться за складом компонентів активів і зобов'язань балансового рівняння. Вони містять розрахункову інформацію прогнозного бухгалтерського балансу, прибутків і збитків, руху грошових коштів, структури капіталу та ін.

На думку А.М. Поддєрьогіна, розробка прогнозних фінансових звітів є складним процесом фінансового прогнозування, який повинен здійснюватись у певній послідовності. Він включає складання таких бюджетів та фінансових звітів:

- бюджетів поточної діяльності;
- грошового бюджету;
- прогнозних фінансових звітів [6, с.432].

Складові частини фінансового прогнозування (бюджет поточної діяльності, грошовий бюджет, інвестиційний та фінансові плани, прогнозні фінансові звіти) тісно пов'язані між собою, оскільки будуються на основі однакових вихідних даних. Але при цьому прогнозування кожного фінансового звіту базується на своїй основі. Прогнозний звіт про фінансові результати та звіт про рух грошових коштів являють собою робочий план для всього підприємства в цілому, а прогнозний бухгалтерський баланс відображає сумарний вплив передбачуваних майбутніх управлінських рішень на фінансовий стан підприємства.

Прогнозний звіт про фінансові результати – форма фінансової звітності, складена на початок звітного періоду, яка відображає фінансовий результат запланованої діяльності. Цей звіт складають з метою врахування виплати податків на прибуток при впливі у бюджеті коштів, отримання суми нерозподілених прибутків підприємства протягом року. Це перший з документів зведеного бюджету, котрий показує, який дохід планує отримати підприємство і які затрати при тому воно матиме. Звіт про фінансові результати складається на основі формування:

- бюджету доходів підприємства на прогнозний період з розподілом їх за видами діяльності (операційна, інвестиційна, фінансова) та за структурними підрозділами (центрами доходів) підприємства;
- загального (агрегованого) бюджету доходів підприємства;
- бюджету витрат підприємства на прогнозний період з розподілом їх за видами діяльності та за структурними підрозділами (центрами витрат);
- загального (агрегованого) бюджету витрат підприємства;
- загального бюджету доходів та витрат підприємства, що трансформується в прогнозний звіт про фінансові результати.

Потім здійснюється розрахунок фінансових показників на основі прогнозного звіту про фінансові результати та співставлення їх з очікуваними значеннями.

Прогнозний звіт про рух грошових коштів відображає потребу в грошових коштах, допомагає визначити, яку частину вільних коштів можна інвестувати і на який термін, дає змогу визначити потребу в кредитах, що дозволить підприємству отримати кредит на найвигідніших умовах. Основою управління коштами підприємства є прогнозування грошового потоку. Звіт про рух грошових коштів складається в

результаті проведення прогнозних операцій підприємства за видами його діяльності касовим методом. Послідовність формування звіту така:

- розмежування надходжень та витрат грошових коштів за видами діяльності підприємства;
- визначення розміру мінімального постійного залишку грошових коштів;
- встановлення точного часу виникнення грошових надходжень та витрат;
- формування надходжень (притоків) грошових коштів на основі загального (агрегованого) бюджету доходів підприємства, переведеного на касову базу;
- формування витрат (відтоків) грошових коштів на основі загального (агрегованого) бюджету витрат підприємства, переведеного на касову базу;
- координація за часом графіку надходжень і витрат грошових коштів;
- координація притоків та відтоків грошових коштів на основі фінансового та інвестиційного планів;
- узагальнення прогнозних надходжень і витрат грошових коштів в прогнозному грошовому бюджеті, який являє собою прогнозний звіт про рух грошових коштів;
- співставлення суми загального прогнозного притоку чи відтоку грошових коштів з сумою прогнозного прибутку підприємства.

Прогнозний баланс є формою фінансової звітності, що містить інформацію про майбутній стан підприємства, який очікується внаслідок запланованих операцій. Прогнозний баланс допомагає розкрити окремі несприятливі фінансові проблеми, дозволяє здійснювати розрахунки різних фінансових показників, служить інструментом контролю решти бюджетів на майбутній період, допомагає визначити перспективні джерела фінансування і врахувати важливі обставини, що можуть вплинути на функціонування підприємства у прогнозному періоді. Бухгалтерський баланс складається на завершальному етапі прогнозування на основі:

- перенесення до журналу прогнозних господарських операцій підприємства інформації, представленої в загальних (агрегованих) бюджетах доходів і витрат підприємства;
- перенесення до журналу прогнозних господарських операцій інформації, представленої в прогнозному грошовому бюджеті;
- складання узагальненого прогнозного журналу господарських операцій підприємства;
- складання прогнозного бухгалтерського балансу на основі прогнозного журналу господарських операцій.

За даними прогнозного бухгалтерського балансу здійснюються розрахунки прогнозних фінансових коефіцієнтів та формування висновків про прогнозний фінансовий стан підприємства.

Прогнозні фінансові звіти пропонується використовувати для оцінки потреб у зовнішніх джерелах фінансування. При цьому проектуються потреби в активах на поточний період, потім зобов'язання та власний капітал, що будуть утворені за нормальних умов функціонування. Після цього віднімаються спроектовані пасиви від необхідних активів для визначення додатково необхідних фондів. Різниця між активами і пасивами у прогнозному балансі підприємства називається додатково необхідними фондами. Якщо пасиви перевищують активи виникає потреба у додатковому фінансуванні з метою досягнення намічених цілей.

У випадку, коли підприємство вирішує або проводити фінансування за рахунок залученого капіталу і його відсоткові витрати зростатимуть, або за рахунок випуску додаткових акцій, що призведе до підвищення суми дивідендів, відповідно відбудуться подальші зрушення у статтях звіту про фінансові результати та у статтях балансу. Ці

зміни приведуть до фінансування «зворотного живлення», яке визначається як результат проведення дій із фінансування зростання активів, що впливає на звіт про фінансові результати і баланс. Отримані для фінансування нових активів зовнішні кошти створюють додаткові витрати, які мають бути відображені у звіті про фінансові результати та які занижують первісне прогнозування доповненнями до нерозподілених прибутків. Для розв'язання цієї проблеми пропонується прогнозувати додаткові витрати за нарахованими відсотками та додаткові дивідендні платежі, які можуть бути сплачені в результаті фінансування із зовнішніх джерел.

При проведенні стратегічного аналізу необхідно розробляти попередній прогноз, ґрунтуючись на продовженні минулих трендів і видів політики у майбутньому, що забезпечить керівників базовим прогнозом. Потім модифікується модель із метою визначення, який ефект матимуть різні виробничі плани, що можуть вплинути на фінансовий стан підприємства та його прибутки. Альтернативні виробничі плани можуть також розглядатися при різних темпах зростання обсягів продажу з використанням даної моделі.

Розглянуті моделі складання прогнозу засновані на прогнозі збуту продукції. Усі показники – затрати, джерела фінансування, прибутки, податки — розраховують виходячи із прогнозованого обсягу реалізації на майбутній період. Такий підхід застосовують, коли внутрішнє середовище бізнесу відносно стійке і зовнішні умови діяльності піддаються прогнозуванню.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження методичних підходів до стратегічного аналізу показників фінансової звітності дозволяє визначити прогнозну фінансову звітність як інтегровану прогнозну і бюджетну інформацію щодо ймовірної діяльності підприємства в майбутньому. Розробка прогнозних фінансових звітів – проєктів майбутніх звіту про фінансові результати, звіту про рух грошових коштів та бухгалтерського балансу – базується на прогнозах доходів, матеріальних витрат, витрат з оплати праці, адміністративних витрат, витрат на збут та інших. Прогнозування складових елементів бізнесу, прибутків і витрат, точне визначення вартості виробництва і збуту кожного виробу дозволить підприємству спланувати прибуток та знизити ризикованість господарської діяльності. Таким чином, запорукою успішності будь-якого бізнесу є передбачення майбутнього фінансового стану підприємства, визначення очікуваного розміру його фінансування.

Список літератури

1. Брігхем Є. Основи фінансового менеджменту: Пер. з англ. - К.: Молодь, 1997. – 1000 с.
2. Головка Т.В., Сагова С.В. Стратегічний аналіз: Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни. / За ред. М.В. Кужельного. - К.: КНЕУ, 2002. - 198 с.
3. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16 липня 1999 року № 996 – XIV (із змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=28&nreg=2755-17>.
4. Лахтіонова Л.А. Фінансовий аналіз суб'єктів господарювання: Монографія. – К.: КНЕУ, 2001.– 387 с.
5. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» від 07 лютого 2013 року № 73 [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>.
6. Поддєрьогін А.М. Фінансовий менеджмент: Підручник / Кер. кол.авт. і наук. ред. проф. А.М. Поддєрьогін. — К.: КНЕУ, 2005. — 535 с.

References

1. Brigham, E. (1997). *Bases of financial management*. Kyiv: Molod [in Ukrainian].
2. Golovko, T.V. & Sagova, S.V. (2002). *Strategichniy analiz [Strategic analysis]*. M.V. Kuzhelnii (Ed.).

- Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
3. Zakon Ukraini «Pro buhgalterskiy oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini» vid 16 lipnya 1999 roku № 996 – XIV (iz zminami ta dopovnenniyami) [The Law of Ukraine "About Accounting and Financial Reporting in Ukraine" of July 16, 1999 №996 - XIV (amended)]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=28&nreg=2755-17> [in Ukrainian].
  4. Lahtionova, L.A. (2001). *Finansoviy analiz sub'ektiv gospodaryuvannya [Financial analysis of businesses]*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
  5. Natsionalne polozhennya (standart) buhgalterskogo obliku 1 «Zagalni vimogi do finansovoyi zvitnosti» vid 07 lyutogo 2013 roku № 73 [National Fundamentals (Standard) 1 "General Requirements for Financial Reporting" of February 7, 2013 № 73]. *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13> [in Ukrainian].
  6. Podderogin, A.M. (2005). *Finansoviy menedzhment [Financial management]*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].

Svitlana Demydenko, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Cherkassy State Technological University, Cherkasy, Ukraine

Methodological Approaches to Strategic Analysis of Financial Statements

The article aims to study the existing methodological approaches to strategic analysis of financial statements indicators and to prove their relationship with the constituent elements of the business.

The paper proves that the substantiation of financial indicators, realized financial transactions and the effectiveness of economic decisions are reached through financial forecasting. Strategic analysis and prognostic evaluation of the effectiveness of a company's activity and the management by its financial resources are an important stage of the prediction. The aim and a sequence of strategic analysis of financial statements indicators are determined. The mechanism of financial statements forecasting is developed and their relationship with the constituent elements of the business is proved.

The study of methodological approaches to strategic analysis of financial statements indicators allows to determine predictive financial statements as an integrated predictive and budget information concerning expected future activity of the company. The development of predictive financial statements - projects of future income statement, cash flows statement and balance sheet - is based on forecasts of income, material costs, labor costs, costs of sales and others.

strategic analysis, financial statements, financial forecasting, balance sheet, financial results, cash

Одержано 29.04.15

УДК 657.36

М. М. Зюкова, доц., канд.ekon.наук

ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», Полтава, Україна

Становлення та сучасний стан бухгалтерського балансу

У статті проведено узагальнення основних етапів розвитку та становлення бухгалтерського балансу, а також теоретичних підходів до сутності балансу на основі наукових праць вчених. Здійснено оцінку змісту та структури Балансу (Звіту про фінансовий стан). Досліджено зміст та методику заповнення статей активу та пасиву балансу. Проведено критичну оцінку діючої форми балансу. Виокремлено зміни у структурі Балансу, що сприяли його оптимізації. Визначено шляхи удосконалення змісту та структури бухгалтерського балансу в напрямі підвищення його інформаційної змістовності та розширення аналітичних можливостей.

баланс, актив, пасив, капітал, балансова стаття

М. М. Зюкова, доц., канд.ekon.наук

ВУЗ Укоопсоюзу Полтавський університет економіки і торгівлі, Полтава, Україна

Становление и современное состояние бухгалтерского баланса

В статье проведено обобщение основных этапов развития и становления бухгалтерского баланса, а также теоретических подходов к сущности баланса на основе научных трудов ученых. Осуществлена оценка содержания и структуры Баланса (Отчета о финансовом состоянии). Исследовано содержание и методику заполнения статей актива и пассива баланса. Проведено критическую оценку действующей формы баланса. Выделены изменения в структуре Баланса, способствующие его оптимизации. Определены пути совершенствования содержания и структуры бухгалтерского баланса в направлении повышения его информационной содержательности и расширения аналитических возможностей.

баланс, актив, пассив, капитал, балансовая статья

Постановка проблеми. Динамічні ринкові перетворення економічних взаємовідносин суб'єктів господарювання під впливом глобалізації світової економічної системи потребують адекватного відображення їх у фінансовій звітності, зокрема, у Балансі (Звіті про фінансовий стан) підприємства.

Тривалий час в Україні триває процес реформування бухгалтерського обліку та фінансової звітності. Прийняття національних Положень (стандартів) бухгалтерського обліку призвело до вдосконалення форм і змісту фінансової звітності в Україні. Зокрема, було розширено її аналітичні можливості, що сприяло поліпшенню якості та оперативності прийняття управлінських рішень. Однак, питання щодо змісту показників річної фінансової звітності, зокрема Балансу (Звіту про фінансовий стан), групування його статей, послідовності та структурованості подання інформації залишаються актуальними для потреб різних груп користувачів інформації фінансової звітності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Бухгалтерський баланс протягом багатьох століть перебуває в полі зору науковців, вивчення його виникнення та розвитку дає змогу зрозуміти розвиток бухгалтерської науки на основі досвіду попередників, проте, і в даний час ця проблема не втрачає своєї актуальності та значимості, про що свідчать чисельні публікації зарубіжних та вітчизняних науковців: В.Е. Ануфрієва, Н.А. Бреславцевої [2], С.В. Булгакової [3], Ф.Ф. Бутинця [4], Ю.А. Вериги, С.Ф. Голова, Довбуш В.І. [5], Г.Г. Кірейцева, Я.Д. Крупки, В.А. Кулик [6], М.І. Кутера [7], В. Ф. Палія, М.С. Пушкара, П.Т. Саблука, Я.В. Соколова [14], В.В. Сопка [15], П.Я. Хомина [16], К.Ю. Циганкова, Л.В. Чижевської [17], В.Г. Швеця [18], В.О. Шевчука та інших.

Наукові надбання попередників дозволили усвідомити еволюційний процес становлення балансу як окремої форми фінансової звітності, його сучасний стан, проблеми та перспективи подальшого розвитку. Проте, процес удосконалення змісту, форми та структури балансу триває, відбувається процес наближення його змісту та структури до вимог МСФЗ, що викликає необхідність продовження дослідження визначеної проблеми.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення основних етапів розвитку бухгалтерського балансу, дослідження його сутності, сучасного стану, а також змісту і структури та окреслення перспектив розвитку.

Виклад основного матеріалу. Термін «баланс» походить від латинських *bis* – двічі та *lanx* – чаша терезів, звідки *bilanx* означає дві чаші як символ рівноваги.

Історія виникнення та розвитку балансу сягає у стародавні часи. Науковці, що займались дослідженням історії балансу дотримуються думки, що баланс як звітний документ отримав визнання не раніше XIX ст. Про це свідчить виникнення балансоведення як оригінального напрямку розвитку облікової теорії наприкінці XIX – на початку XX ст. в Німеччині, в основу якого були покладені вчення Йоганна Фрідріха Шера, який вперше дав визначення бухгалтерського балансу як рівності активу і пасиву, побудованому у формі рахунків у заключний день операційного періоду.

Більшість вітчизняних науковців дотримується думки, що основоположником бухгалтерії є італійський математик Л. Пачолі, який у Трактаті «Про рахунки та записи» (1494 р.) зазначив, що рахунки активів, включаючи особисте майно купця, повинні розміщуватися ліворуч, а джерела їх утворення – праворуч. Так, завдяки Л. Пачолі у бухгалтерському балансі з'явилися дві сторони - актив і пасив. Записи господарських операцій за однією і тією ж сумою за двома типами рахунків Головної книги формували баланс, який використовувався для контролю за правильністю застосування подвійного запису. [11, с. 12].

На думку Кулик В.А., варто виокремити п'ять основних етапів розвитку бухгалтерського балансу, що ілюструють еволюцію даного поняття, набуття ним характерних ознак та властивостей, починаючи з балансу як економічної категорії та, закінчуючи балансом як елементом методу бухгалтерського обліку і формою фінансової звітності: I етап – зародження балансу як економічної категорії, II етап – зародження балансу як облікової категорії, III етап - розвиток балансу у межах різних наукових напрямів, IV етап - розвиток балансу у межах облікових концепцій, V етап - уніфікація бухгалтерського балансу [6, С. 26-27]

Сучасні науковці продовжують дослідження сутності балансу.

Так, В.Г. Швець визначає бухгалтерський баланс як метод узагальнення даних через рахунки і подвійний запис [18, с. 46].

П.Я. Хомин визначає, що баланс – це елемент діалектичного методу досліджень, який використовується як спосіб узагальнення інформації в будь-якій галузі. [16, с. 83]

М.И. Кутер визначає, що «балансовое обобщение как элемент метода бухгалтерского учета венчает процедуру обработки бухгалтерских данных, сводит их в информационную модель финансового состояния экономического субъекта» [7].

В.В. Сопко визначає, що бухгалтерський баланс – це таблиця, в якій наведено характеристику стану майна господарства за певними ознаками поділу продуктивних сил (основні засоби, матеріали, гроші тощо) у вартісному вираженні і характеристику того самого майна з власницьких відносин (скільки власних і позичених коштів укладено в господарство, господарську діяльність). Перший аспект має назву «актив», другий – «пасив» [15, с. 36]

Л.В. Чижевська визначає, що бухгалтерський баланс – це спосіб узагальненого відображення в грошовій оцінці стану господарських засобів, власності та зобов'язань на певну дату у формі звітної таблиці, складеної бухгалтером для внутрішніх та зовнішніх користувачів з метою прийняття ними управлінських та інвестиційних рішень [17, с. 26–27]

Таким чином, більшість науковців дотримуються думки, що, бухгалтерський баланс – це таблиця, одна з форм фінансової звітності, що містить відомості про стан і розміщення господарських засобів підприємства та їх джерел у грошовій оцінці на певну дату.

Протягом останніх років в Україні триває процес реформування системи бухгалтерського обліку та фінансової звітності, з метою переходу підприємств України до МСФЗ, у зв'язку з цим введено в дію НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» (від 07.02.2013 р. № 73 із змінами) [10], що призвело до зміни назви та структури деяких форм фінансової звітності. Також введено в дію Методичні рекомендації щодо заповнення форм фінансової звітності (наказ від 28 березня 2013 року № 433) [8]. Змінено назву форми 1 «Баланс» на «Баланс» («Звіт про фінансовий стан»). В структурі форми зміни стосуються третього розділу активу, а у пасиві змінено назви другого, третього та четвертого розділів.

Порівняння структури розділу I «Необоротні активи», проведене у табл. 1, дозволило з'ясувати, що у діючій формі Балансу за статтею «Нематеріальні активи» (р.1000) не вказується, що це їх залишкова вартість. Відповідно до Методичних рекомендацій №433 у цій статті наводяться окремо первісна та залишкова вартість нематеріальних активів, а також нарахована у встановленому порядку сума накопиченої амортизації. До підсумку балансу включається залишкова вартість.

Таблиця 1 – Порівняння структури I розділу активу Балансу (Звіту про фінансовий стан) за П(С)БО 2 та Н(С)БО 1

П(С)БО 2 «Баланс»	Н(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»
I. Необоротні активи	I. Необоротні активи
Нематеріальні активи: залишкова вартість (р.010) первісна вартість (р.1001) накопичена амортизація (р.1002)	Нематеріальні активи (р.1000) первісна вартість (р.1001) накопичена амортизація (р.1002)
Незавершені капітальні інвестиції (р.020)	Незавершені капітальні інвестиції (р.1005)
Основні засоби: залишкова вартість (р.030) первісна вартість (р.031) знос (р.032)	Основні засоби (р.1010) первісна вартість (р.1011) знос (р.1012)
-	Інвестиційна нерухомість (р.1015)
Довгострокові біологічні активи: справедлива (залишкова) вартість (р.035) первісна вартість (р.036) накопичена амортизація (р.037)	Довгострокові біологічні активи (р.1020)
Довгострокові фінансові інвестиції (р.040)	Довгострокові фінансові інвестиції (р.1030)
Довгострокова дебіторська заборгованість (р.050)	Довгострокова дебіторська заборгованість (р.1040)
Відстрочені податкові активи (р.060)	Відстрочені податкові активи (р.1045)
Інші необоротні активи (р.070)	Інші необоротні активи (р.1090)

Джерело: складено автором.

Аналогічно, за статтею «Основні засоби» (р.1010) не зазначено, що це їх залишкова вартість, однак, у Методичних рекомендаціях № 433 зазначено, що у цій статті наводяться окремо первісна (переоцінена) вартість, сума зносу основних засобів (у дужках) та їх залишкова вартість. До підсумку балансу включається залишкова вартість.

У статті «Довгострокові біологічні активи» (р.1020) наводиться справедлива вартість довгострокових біологічних активів. У разі якщо відповідно до ПСБО 30 «Біологічні активи» довгострокові біологічні активи обліковуються за первісною вартістю, у цій статті наводиться їх залишкова вартість, яка включається до підсумку балансу, при цьому у додаткових статтях окремо наводяться їх первісна вартість та сума накопиченої амортизації (у дужках), проте, у назві рядку 1020 не зазначено, що зазначені активи відображаються за справедливою вартістю.

Крім того, введено додаткову статтю «Інвестиційна нерухомість» (р.1015). У цій статті наводиться справедлива вартість інвестиційної нерухомості, визначена на дату балансу. У разі, якщо відповідно до ПСБО 32 «Інвестиційна нерухомість» інвестиційна

нерухомість обліковується за первісною вартістю, у цій статті наводиться її залишкова вартість, яка включається до підсумку балансу, при цьому у додаткових статтях окремо наводяться первісна вартість інвестиційної нерухомості та сума зносу (у дужках).

Порівняння структури розділу другого «Оборотні активи» активу Балансу (Звіту про фінансовий стан), проведене у табл. 2, дозволило з'ясувати, що у діючій формі запаси відображаються в цілому без деталізації за їх видами, поточні біологічні активи зі складу запасів було виділено в окрему статтю «Поточні біологічні активи» (р.1110). У статті «Поточні біологічні активи» відображається вартість поточних біологічних активів тваринництва (дорослі тварини на відгодівлі і в нагулі, птиця, звірі, кролики, дорослі тварини, вибракувані з основного стада для реалізації, молодняк тварин на вирощуванні і відгодівлі) в оцінці за справедливою або первісною вартістю, а також рослинництва (зернові, технічні, овочеві та інші культури) в оцінці за справедливою вартістю, облік яких ведеться згідно з ПСБО 30 «Біологічні активи».

Таблиця 2 – Порівняння структури II розділу активу Балансу (Звіту про фінансовий стан) за П(С)БО 2 та Н(С)БО 1

П(С)БО 2 «Баланс»	Н(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»
II. Оборотні активи	II. Оборотні активи
Виробничі запаси (р.100)	Запаси (р.1100)
Поточні біологічні активи (р.110)	Поточні біологічні активи (р.1110)
Незавершене виробництво (р.120)	-
Готова продукція (р.130)	-
Товари (р.140)	-
Векселі одержані (р.150)	-
Дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги (р.160)	Дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги (р.1125)
Дебіторська заборгованість за розрахунками: - з бюджетом (р.170) - за виданими авансами (р.180) - з нарахованих доходів (р.190) - із внутрішніх розрахунків (р.200)	Дебіторська заборгованість за розрахунками: - за виданими авансами (р.1130) - з бюджетом (р.1135) у тому числі з податку на прибуток (р.1136)
Інша поточна дебіторська заборгованість (р.210)	Інша поточна дебіторська заборгованість (р.1155)
Поточні фінансові інвестиції (р.220)	Поточні фінансові інвестиції (р.1160)
Гроші та їх еквіваленти: в національній валюті (р.230) у тому числі в касі (р.2240) в іноземній валюті (р.241)	Гроші та їх еквіваленти (р.1165)
	Витрати майбутніх періодів (р.1170)
Інші оборотні активи (р.240)	Інші оборотні активи (р.1190)

Джерело: складено автором.

Вилучено інформацію про векселі одержані (р.150).

У статті «Дебіторська заборгованість за продукцію товари, роботи, послуги» відображається заборгованість покупців або замовників за надані їм продукцію, товари, роботи або послуги (крім заборгованості, яка забезпечена векселем, якщо така

інформація наводиться в окремій статті), скоригована на резерв сумнівних боргів (нетто) (р.1125).

У статті «Дебіторська заборгованість за розрахунками з бюджетом» відображається дебіторська заборгованість фінансових і податкових органів, а також переплата за податками, зборами та іншими платежами до бюджету. У складі дебіторської заборгованості за розрахунками з бюджетом окремо наводиться дебіторська заборгованість з податку на прибуток (у тому числі з податку на прибуток (р.1136).

З другого розділу Балансу вилучено заборгованість з нарахованих доходів (р.190) та із внутрішніх розрахунків (р.200).

Гроші та їх еквіваленти відображаються у загальній сумі за рядком 1165. У статті «Гроші та їх еквіваленти» відображаються готівка в касі підприємства, гроші на поточних та інших рахунках у банках, які можуть бути вільно використані для поточних операцій, а також грошові кошти в дорозі, електронні гроші, еквіваленти грошей. У цій статті наводяться кошти в національній або іноземній валютах. Кошти, які не можна використати для операцій протягом одного року, починаючи з дати балансу або протягом операційного циклу внаслідок обмежень, виключаються зі складу оборотних активів та відображаються як необоротні активи.

У разі відповідності ознакам суттєвості, окремо може бути наведена у додаткових статтях інформація про готівку та гроші на рахунках в банку. До підсумку балансу включається загальна сума грошей та їх еквівалентів, інформація про готівку і гроші на рахунках в банку наводиться у додаткових статтях в межах загальної суми.

Крім того, до складу другого розділу переведено витрати майбутніх періодів (р.1170), які у попередній формі було представлено як окремий третій розділ з однойменною назвою. У статті «Витрати майбутніх періодів» відображаються витрати, що мали місце протягом поточного або попередніх звітних періодів, але належать до наступних звітних періодів.

У розділі III «Необоротні активи, утримувані для продажу, та групи вибуття» (р.1200) діючої форми, відображається вартість необоротних активів та груп вибуття, утримуваних для продажу, що визначається відповідно до П(С)БО 27 «Необоротні активи, утримувані для продажу, та припинена діяльність», затвердженого наказом МФУ від 07.11.2003 року № 617.

Порівняння структури розділу I «Власний капітал», пасиву, проведене у табл. 3, дозволило з'ясувати, що у діючій формі Балансу (Звіту про фінансовий стан) статті статутний та пайовий капітал було об'єднано у статтю «Зареєстрований (пайовий) капітал» (р.1400). У статті «Зареєстрований капітал» наводиться зафіксована в установчих документах сума статутного капіталу, іншого зареєстрованого капіталу, а також пайовий капітал у сумі, яка формується відповідно до законодавства.

Статтю «Інший додатковий капітал» (р.330) замінено статтею Капітал у дооцінках (р.1405), у якій наводиться сума дооцінки необоротних активів і фінансових інструментів.

Статтю «Додатковий вкладений капітал» (р.320) замінено статтею «Додатковий капітал» (р.1410). У статті «Додатковий капітал» відображається емісійний дохід (сума, на яку вартість продажу акцій власної емісії перевищує їхню номінальну вартість), вартість безкоштовно отриманих необоротних активів, сума капіталу, який вкладено засновниками понад статутний капітал, накопичені курсові різниці, які відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку відображаються у складі власного капіталу та інші складові додаткового капіталу.

Таблиця 3 – Порівняння структури I розділу пасиву Балансу «Власний капітал» за П(С)БО 2 та Н(С)БО 1

П(С)БО 2 «Баланс»	Н(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»
I. Власний капітал	I. Власний капітал
Статутний капітал (р.300)	Зареєстрований (пайовий) капітал (р.1400)
Пайовий капітал (р.310)	
Додатковий вкладений капітал (р.320)	Додатковий капітал (р.1410)
Інший додатковий капітал (р.330)	Капітал у дооцінках (р.1405)
Резервний капітал (р.340)	Резервний капітал (р.1415)
Нерозподілений прибуток (непокритий збиток) (р.350)	Нерозподілений прибуток (непокритий збиток) (р.1420)
Неоплачений капітал (р.360)	Неоплачений капітал (р.1425)
Вилучений капітал (р.370)	Вилучений капітал (р.1430)

Джерело: складено автором.

У разі якщо інформація про розмір емісійного доходу та накопичених курсових різниць відповідає ознакам суттєвості, вона розкривається у додаткових статтях «Емісійний дохід» та «Накопичені курсові різниці». До підсумку балансу включається загальна сума додаткового капіталу.

Другий розділ пасиву «Довгострокові зобов'язання та забезпечення» об'єднав у собі другий розділ «Забезпечення таких витрат і платежів» та третій розділ «Довгострокові зобов'язання» форми балансу за ПСБО 2 «Баланс», в результаті чого фактично залишено статтю «Цільове фінансування» (р.1525). У цій статті наводиться сума залишку коштів цільового фінансування і цільових надходжень, які отримані з бюджету та з інших джерел, у тому числі коштів, вивільнених від оподаткування у зв'язку з наданням пільг з податку на прибуток підприємств.

Статті «Забезпечення виплат персоналу» та «Інші забезпечення» в окремі статті не виділяються, а відображається у складі «Довгострокових забезпечень» (р.1520). У статті «Довгострокові забезпечення» відображаються нараховані у звітному періоді майбутні витрати та платежі (витрати на оплату майбутніх відпусток, гарантійні зобов'язання тощо), розмір яких на дату складання балансу може бути визначений тільки шляхом попередніх (прогнозних) оцінок. У разі якщо сума довгострокових виплат персоналу може бути визнана суттєвою, така інформація наводиться у додатковій статті «Довгострокові забезпечення витрат персоналу». До підсумку балансу включається загальна сума довгострокових забезпечень.

Статтю «Інші довгострокові фінансові зобов'язання» (р.450) вилучено.

Третій розділ діючої форми Балансу «Поточні зобов'язання та забезпечення» фактично містить у собі статті розділу четвертого попередньої форми, проте, до її складу додано кредиторську заборгованість з податку на прибуток. Так, у статті «Поточна кредиторська заборгованість за розрахунками з бюджетом» відображається заборгованість підприємства за усіма видами платежів до бюджету (включаючи податки з працівників підприємства). У цій статті окремо наводиться поточна кредиторська заборгованість з податку на прибуток.

Вилучено інформацію про векселі видані, розрахунки з одержаних авансів, з учасниками, з позабюджетних платежів та із внутрішніх розрахунків. Крім того, до цього розділу було введено нову статтю «Поточні забезпечення» (р.1660). У статті «Поточні забезпечення» наводиться сума забезпечень, які плануються використати

протягом 12 місяців з дати балансу, для покриття витрат, щодо яких відповідне забезпечення було створено. А також «Доходи майбутніх періодів» (р.1665), які раніше було наведено як окремий п'ятий розділ пасиву. У статті «Доходи майбутніх періодів» відображаються доходи, отримані протягом поточного або попередніх звітних періодів, які належать до наступних звітних періодів.

У розділі IV «Зобов'язання, пов'язані з необоротними активами, утримуваними для продажу, та групами вибуття» відображаються зобов'язання, що визначаються відповідно до П(С)БО 27 «Необоротні активи, утримувані для продажу, та припинена діяльність».

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дозволило з'ясувати, що бухгалтерський баланс є однією з основних форм звітності, яка пройшла тривалий шлях від моменту своєї появи до сьогодення, поступово удосконалюючись в напрямі підвищення своєї інформативності та можливості використання в управлінні підприємством. Саме баланс є основною інформаційною базою для проведення аналізу фінансового стану підприємства, складу та структури майна та ефективності його використання, наявності власного капіталу, складу та динаміки дебіторської та кредиторської заборгованості, що зумовлює його ключове значення у загальній системі фінансової звітності підприємства.

Процес реформування системи бухгалтерського обліку та перехід підприємств України до МСФЗ призвели до введення в дію Н(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» та Н(С)БО 2 «Консолідована фінансова звітність» та, як наслідок, до структурних змін у формах фінансової звітності підприємства. Структура Балансу (Звіту про фінансовий стан) зазнала певних змін у напрямі оптимізації та скорочення. Удосконалення змісту та структури бухгалтерського балансу можливо в напрямі підвищення його інформаційної змістовності та розширення аналітичних можливостей. Крім того, дискусійним є виділення у структурі балансу, які не містять жодної статті, а саме: розділу третього активу «Необоротні активи, утримувані для продажу, та групи вибуття» (р.1200) та розділу четвертого пасиву «Зобов'язання, пов'язані з необоротними активами, утримуваними для продажу, та групами вибуття» (р.1700). На нашу думку, варто розглядати можливість не виділяти їх у окремий розділ, а включити до складу оборотних активів та поточних зобов'язань відповідно, для чого передбачити відповідні додаткові статті у зазначених розділах балансу.

Отже, процес удосконалення та наближення вітчизняної системи обліку та звітності до вимог міжнародних стандартів не завершено, що потребує подальших досліджень у цьому напрямі.

Список літератури

1. Бетге Й. Балансоведение: пер. с нем. /Й. Бетге. – М.: Изд-во «Бухгалтерский учет», 2000. –454с.
2. Бреславцева Н.А. Балансоведение: учеб. пособие для студ. вузов/ [под ред. Н.А. Бреславцевой]. – Ростов на Дону: Феникс, 2004. – 480 с.
3. Булгакова С.В. Бухгалтерская мысль и балансоведение: учеб. пособие/ С.В. Булгакова. – Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 2003. – 32 с.
4. Бутинець Ф.Ф. Історія розвитку бухгалтерського обліку: навч. пос. для студентів спец. 7.050106 «Облік і аудит» / Бутинець Ф.Ф. – Житомир: ЖІТІ, 1999. – 928 с.
5. Довбуш В.І. Баланс підприємства: історія виникнення, розвитку та становлення / Довбуш В.І. // Науково-практичне видання «Незалежний аудитор». – 2013. - №6 (IV). - С.52-59
6. Кулик В.А. Бухгалтерський баланс: минуле, сучасне, майбутнє: Монографія / Кулик В.А. – Полтава: РВВ ПУЕТ, 2010. – 186 с
7. Кутер М.И. Введение в бухгалтерский учет: учебник / М.И. Кутер. – Краснодар: Просвещение – ЮГ, 2013. – 512 с.

8. Методичні рекомендації щодо заповнення форм фінансової звітності: наказ Міністерства Фінансів України від 28.03.2013 року зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс] / Україна. Міністерство Фінансів України. Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua>.
9. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: Наказ Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р. № 73 [Електронний ресурс] / Україна. Міністерство Фінансів України. Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/>
10. Пачоли Л. Трактат о счетах и записях / Л. Пачоли. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 160с.
11. Соколов Я.В. Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней: учеб. Пособие для студ. вузов/ Я.В. Соколов. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1996. – 638с.
12. Сопко В.В. Бухгалтерський облік : навч. посібник / В.В. Сопко. – К. : КНЕУ, 1998. – 448 с.
13. Хомин П.Я. Баланс – элемент методу бухгалтерського обліку чи форма звітності / П.Я. Хомин // Вісник ТДЕУ. – 2006. – №2. – С. 76–84.
14. Чижевська Л.В. Бухгалтерський баланс: проблеми теорії і практики [Текст] / Л.В. Чижевська. – Житомир: ЖІТІ, 1998. – 408 с
15. Швець В.Г. Теорія бухгалтерського обліку [Текст]: навч. посібник / В.Г. Швець. – К. : Знання–Прес, 2003. – 444 с

References

1. Bethe, Y. (2000). *Balansovedenye [Maintaining balance]*. Moscow: Bukhhalterskiy uchets [in Russian].
2. Breslavtseva, N.A. (2004). *Balansovedenye [Maintaining balance]*. Rostov na Donu: Fenyks [in Russian].
3. Bulhakova, S.V. (2003). *Bukhhalterskaia mysl y balansovedenye [Accounting thought and maintaining balance]*. Voronezh: Voronezh. hos. un-t [in Russian].
4. Butynets, F.F (1999). *Istoriia rozvytku bukhhalterskoho obliku [History of Accounting]*. Zhytomyr: ZhITI [in Ukraine].
5. Dovbush, V.I. (2013). Balans pidpriemstva: istoriia vynyknennia, rozvytku ta stanovlennia [Balance sheet: the origins, development and formation]. *Naukovo-praktychne vydannia «Nezaleznyi audytor» - Scientific-practical publication "Independent Auditor", 6(IV), 52-59* [in Ukraine].
6. Kulyk, V.A. (2010). *Bukhhalterskyi balans: mynule, suchasne, maibutnie [Balance: Past, Present and Future]*. Poltava: RVV PUET [in Ukraine].
7. Kuter, M.Y. (2013). *Vvedenye v bukhhalterskiy uchets: uchebnyk [Introduction into accounting]*. Krasnodar: Prosveshchenye – YuH [in Russian].
8. Metodichni rekomendatsii shchodo zapovnennia form finansovoi zvitnosti vid 28.03.2013 [Guidelines for filling in the forms of financial statements of 28.03.2013]. *Ukraina. Ministerstvo Finansiv Ukrainy - Ukraine. Ministry of Finance of Ukraine. www.minfin.gov.ua*. Retrieved from <http://www.minfin.gov.ua> [in Ukraine].
9. Natsionalne polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 1 vid 07.02.2013 № 73 Zahalni vymohy do finansovoi zvitnosti [National provision (Standard) 1 General Requirements for Financial Reporting of 07.02.2013]. *Ukraina. Ministerstvo Finansiv Ukrainy - Ukraine. Ministry of Finance of Ukraine. www.minfin.gov.ua*. Retrieved from <http://www.minfin.gov.ua> [in Ukraine].
10. Pacholy, L. (2002). *Traktat o schetakh y zapysiakh [Treatise on schet and Records]*. Moscow: Fynansy y statystyka [in Russian].
11. Sokolov, Y.V. (1996). *Bukhhalterskiy uchets: ot ystokov do nashykh dnei [Accounting: from beginning to the present day]*. Moscow: Audyt, YuNYTY [in Russian].
12. Sopko, V.V. (1998). *Bukhhalterskyi oblik [Accounting]*. Kiyv: KNEU [in Ukraine].
13. Khomyn, P.Y. (2006). Balans – element metodu bukhhalterskoho obliku chy forma zvitnosti [Balance - element method of accounting or reporting form]. *Visnyk TDEU – Herald of TNEU, 2*, [in Ukraine].
14. Chyzhevska, L.V. (1998). *Bukhhalterskyi balans: problemy teorii i praktyky [Balance: problems of theory and practice]*. Zhytomyr: ZhITI [in Ukraine].
15. Shvets, V.H. (2003). *Teoriia bukhhalterskoho obliku [Theory of Accounting]*. Kiyv: Znannia–Pres [in Ukraine].

Mariia Ziukova, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Poltava University of Economics and Trade, Poltava, Ukraine

The Formation and the Current State of the Balance Sheet

The aim of the article is summarizing of the key phases of the balance sheet, the study of its nature, current state, and the content and structure and outline prospects.

The article summarizes the main stages of development and formation of the balance sheet and the theoretical approaches to the essence of balance based on scientific works of scientists. It was made the evaluation of the content and structure of the balance sheet (statement of financial position). The content and method of filling the articles of the asset and liability balance and a critical assessment of the active form of balance were researched. The article represents the possible directions of further development and improvement.

It was found that the process of improvement and convergence of national accounting and reporting systems with international standards have not been completed, which requires further research in this area. Structure of the Balance Sheet (Statement of Financial Position) has undergone some changes in the direction of optimization and reduction. Improving the content and structure of the balance sheet may be done towards improving its informational content and expanding its analytical capabilities.

balance sheet, assets, liabilities, equity, balance sheet item

Одержано 28.04.15

УДК 338.43

А. М. Лисенко, доц., канд. екон. наук

Кіровоградський національний технічний університет, м. Кіровоград, Україна

Система нормативно-правового регулювання обліку та аудиту загальновиробничих витрат підприємства

У статті розроблено систему нормативно-правового регулювання бухгалтерського обліку та аудиту загальновиробничих витрат підприємства, яка складається за відповідними рівнями, починаючи з міжнародних та державних правових норм, і закінчуючи робочими документами щодо організації та ведення бухгалтерського обліку й застосування облікової політики, у тому числі в частині обліку загальновиробничих витрат, що приймаються власником підприємства. Дана система спрямована на покращення організації бухгалтерського обліку та аудиту загальновиробничих витрат на підприємствах України

загальновиробничі витрати, нормативно-правове регулювання бухгалтерського обліку та аудиту, система, підприємство, національні стандарти бухгалтерського обліку

А. Н. Лысенко, доц., канд. экон. наук

Кировоградский национальный технический университет, г. Кировоград, Украина

Система нормативно-правового регулювання учета и аудита общепроизводственных расходов предприятия

В статье разработана система нормативно-правового регулювання бухгалтерского учета и аудита общепроизводственных расходов предприятия, состоящая из соответствующих уровней, начиная с международных и государственных правовых норм, и заканчивая разработанными собственником предприятия рабочими документами по организации и ведению бухгалтерского учета, применению учетной политики, в том числе в части учета общепроизводственных расходов. Данная система направлена на улучшение организации бухгалтерского учета и аудита общепроизводственных расходов на предприятиях Украины

общепроизводственные расходы, нормативно-правовое регулирование бухгалтерского учета и аудита, система, предприятие, национальные стандарты бухгалтерского учета

Постановка проблеми. Процес ведення обліку та здійснення аудиту загальновиробничих витрат регламентуються значною кількістю нормативно-правових документів, детальне вивчення та систематизація яких необхідні з огляду на те, що зазначені витрати поєднують різні за функціональними напрямками складові та відіграють важливу роль у формуванні витрат основної діяльності суб'єкта господарювання. На підставі нормативних документів, розроблених і затверджених на

загальнодержавному й міжнародному рівнях, власники підприємств визначають конкретні правила бухгалтерського обліку й внутрішнього аудиту загальновиробничих витрат залежно від встановлених для подальшого вирішення завдань. Виходячи з цього, для забезпечення належної організації обліку та аудиту загальновиробничих витрат підприємства важливе значення має надаватися систематизації нормативно-правових документів, які регулюють бухгалтерський облік та аудит на даній ділянці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для забезпечення обґрунтованості підходів до вирішення завдань обліку та аудиту загальновиробничих витрат, можливості ефективного управління такими витратами необхідно провести короткий огляд досліджень і публікацій представників наукових кіл з проблем нормативно-правового регулювання обліку та аудиту витрат суб'єктів господарювання.

Вагомий внесок у вирішення окреслених проблем зробили Бутинець Ф.Ф., Гончарук Я.А., Давидов Г.М., Дерій В.А., Должанський А.М., Мужевич Н.В., Петренко Н.І., Пушкар М.С., Римар Г.А., Секіріна Н.В., Сук Л.К., Сук П.Л., Шалімова Н.С. та інші науковці [1, 2, 4-6, 10, 11, 13-15, 18-21].

Так, Бутинець Ф.Ф. розрізняє наступні види регулювання бухгалтерського обліку: економічне, правове, морально-етичне. На думку науковця, визначальний вплив на бухгалтерський облік в Україні здійснює нормативне регулювання, яке в узагальненому вигляді може бути представлене наступними рівнями: 1) Конституція України, Кодекси законів і Закони України; 2) Укази й розпорядження Президента України, Постанови Кабінету міністрів України; 3) Положення (стандарти) бухгалтерського обліку, інші нормативно-правові документи з бухгалтерського обліку та фінансової звітності, які затверджуються Міністерством фінансів України; 4) нормативно-правові акти (інструкції, положення, вказівки) та методичні рекомендації Міністерства фінансів та інших органів, які розробляються і затверджуються на основі Положень (стандартів) бухгалтерського обліку; 5) рішення (накази, розпорядження) щодо організації і ведення бухгалтерського обліку на підприємстві [1].

Така класифікація норм слугує відправною точкою у процесі розробки нормативно-правового регулювання окремих тематичних аспектів обліку на підприємствах України. Підтвердженням цього є прикладні наукові розробки Должанського А.М. [6], Мужевич Н.В. [11], Петренко Н.І. [15], Римар Г.А. [19], Секіріної Н.В. [20] та інших вчених стосовно нормативно-правового регулювання обліку й аудиту витрат підприємств різних галузей національної економіки.

Разом з тим слід зазначити, що проблеми нормативно-правового регулювання обліку й аудиту витрат розглядаються в узагальненому форматі, у зв'язку з чим виникла необхідність у виокремленні й дослідженні особливостей нормативно-правового регулювання обліку та аудиту загальновиробничих витрат як важливої складової операційних витрат підприємства.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у систематизації нормативно-правового регулювання обліку та аудиту загальновиробничих витрат підприємства. Відповідно до поставленої мети визначено такі завдання: дослідити існуючі підходи науковців щодо систематизації нормативно-правового регулювання обліку та аудиту на підприємствах України; на основі узагальнення та аналітичної оцінки існуючих підходів розробити систему нормативно-правового регулювання бухгалтерського обліку та аудиту загальновиробничих витрат підприємства.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, необхідно проаналізувати існуючі підходи науковців щодо систематизації нормативно-правових актів, які регулюють бухгалтерський облік та аудит на підприємствах України з метою виділення у подальшому особливостей розробки системи нормативно-правового регулювання обліку та аудиту загальновиробничих витрат.

Так, Пушкар М.С. та Щирба М.Т. нормативно-правове регулювання обліку розглядають на чотирьох рівнях: законодавчому, нормативному, методичному і організаційно-розпорядчому [18, с. 41].

Сук Л.К. та Сук П.Л. розглядають чотири рівні регулювання бухгалтерського обліку: 1) Закони України, Укази Президента України, постанови КМУ; 2) нормативні документи Мінфіну України, Держкомстату України, НБУ та інших відомств, котрі реєструють у Мінюсті України; 3) нормативні акти, інструкції, методичні рекомендації, вказівки, листи міністерств і відомств; 4) робочі документи, що формують облікову політику на підприємстві [21, с. 28-30].

Пархоменко В.М. поділяє акти нормативно-правового забезпечення за місцем і роллю в реформуванні та регулюванні бухгалтерського обліку на такі групи: 1) Закони України як нормативно-правові акти вищої юридичної сили; 2) акти вищого органу в системі органів виконавчої влади (постанови Кабінету Міністрів України); 3) положення (стандарти) бухгалтерського обліку, інші нормативно-правові документи з бухгалтерського обліку та фінансової звітності, які затверджує Міністерство фінансів України, що є основним органом центральної виконавчої влади з питань регулювання бухгалтерського обліку і фінансової звітності в Україні; 4) нормативно-правові акти (інструкції, положення, вказівки) й методичні рекомендації, які розробляються і затверджуються Міністерством фінансів України та іншими органами на підставі П(С)БО із врахуванням специфіки й наявних потреб відповідних видів економічної діяльності; 5) рішення (накази, розпорядження) щодо організації бухгалтерського обліку і застосування конкретної облікової політики, які ухвалюються власником (керівником) підприємства на основі документів вищого порядку [14, с. 5].

Законодавчі засади внутрішньогосподарського аудиту в Україні за період з 1991 до 2008 рр. детально описав Пантелеєв В.П. Науковець навів перелік з 29 назв документів, які визначають межі етапу регламентації та нормативні положення з регламентації внутрішнього контролю і внутрішнього аудиту, чинні під час даного етапу [13, с. 27-31, 432-435].

Узагальнення переваг та недоліків наведених та подібних їм класифікацій є основою розробки системи нормативно-правового регулювання обліку та аудиту різних ділянок, зокрема й витрат та їх важливої складової – загальновиробничих витрат.

Як зауважив Дерій В.А., у багатьох класифікаціях «пропущені нормативно-правові акти місцевого походження (обласні, районні). Звичайно, що останні зустрічаються не часто, проте вони реально існують у формі різних методичних рекомендацій, вказівок, положень, листів, роз'яснень, пов'язаних із місцевим фінансуванням, оподаткуванням, кадровою політикою, специфікою роботи у певній галузі» [5, с. 79].

З огляду на це науковець пропонує нормативно-правові акти щодо бухгалтерського обліку, фінансової звітності й економічного контролю витрат і доходів підприємств поділяти на наступні рівні: міжнародні або континентальні; загальнодержавні (нормативно-правові акти Президента України, Кабінету Міністрів України, Верховної Ради України); загальнооблікові (акти Міністерства фінансів України, Державного комітету статистики України, НБУ тощо); галузеві (відомчі) (акти профільних міністерств та відомств); регіональні (нормативно-правові акти обласних і районних державних управлінь, служб, відділів, груп); внутрішньогосподарські (внутрішньофірмові) [5, с. 80].

Достатньо обґрунтованою також є й розроблена Дерієм В.А. класифікація нормативно-правового забезпечення обліку і контролю витрат та доходів підприємств, яка передбачає виділення наступних класифікаційних ознак: види; рівні; місце і роль в

регулюванні бухгалтерського обліку, фінансової звітності, економічного контролю; обов'язковість виконання; групи [5, с. 81].

Слід звернути увагу й на існуючі класифікації законодавчо-правових норм галузевого спрямування стосовно обліку та аудиту витрат.

Зокрема, Должанський А.М. та Саракун І.М. пропонують розглядати систему регулювання бухгалтерського обліку витрат та їх контролю у поліграфії як модель, яка складається з п'яти рівнів: 1) міжнародні правові норми; 2) державні вихідні правові норми; 3) положення (стандарти) бухгалтерського обліку; 4) нормативно-правові документи міністерств та відомств; 5) децентралізовані нормативні документи [6, с. 240].

Перевагою систем регулювання бухгалтерського обліку, розроблених Дерієм В.А., Должанським А.М. та Саракун І.М., є виділення міжнародних правових норм як важливого рівня, на який повинна першочергово орієнтуватися наша держава при розробці законодавчого забезпечення будь-яких ділянок обліку.

Вся система нормативно-правових актів щодо регулювання бухгалтерського обліку витрат у будівництві в Україні, на думку Римар Г.А., може бути представлена 5-рівневою структурою: 1) Конституція України; 2) Закони та підзаконні нормативні акти; 3) положення бухгалтерського обліку та інші нормативні акти (накази, інструкції та ін.), що приймаються центральними органами спеціальної компетенції (Міністерством фінансів України, Держкомстатом України та іншими відомствами); 4) методичні рекомендації з ведення бухгалтерського обліку, що розробляються і затверджуються з врахуванням особливостей та потреб певних видів діяльності; 5) робочі документи щодо організації та ведення бухгалтерського обліку та застосування облікової політики, що приймаються власником підприємства на підставі нормативних документів, розроблених і затверджених органами держави [19, с. 305].

Як видно з наведеного вище, існуючі класифікації нормативно-правового регулювання бухгалтерського обліку та аудиту розглядаються розрізнено, хоча й мають значну кількість спільних рис. Тому вони потребують деталізації з урахуванням галузевих особливостей та специфіки різних складових витрат. Крім того, доцільним є їх узагальнення в межах однієї системи.

Слід зазначити, що в сучасних умовах господарювання законодавство є досить динамічним, у зв'язку з чим необхідно провести системний аналіз положень нормативно-правових актів, що регулюють бухгалтерський облік та аудит загальновиробничих витрат на підприємствах України.

Нормативно-правова база може надавати рекомендації, встановлювати обов'язки чи надавати певні права суб'єкту господарювання. Так, нормативне регулювання бухгалтерського обліку та аудиту в Україні здійснюється органами, що мають на це відповідні повноваження, зокрема: Верховною Радою України – шляхом прийняття законів та постанов, Президентом України – переважно у формі указів, Кабінетом Міністрів України – прийняттям постанов, уповноваженими органами держави – у формі відомчого регулювання в межах наданих їм повноважень, органами місцевого самоврядування – відповідно до делегованих державою повноважень у цій сфері, місцевими державними адміністраціями – згідно зі своєю компетенцією, що визначається відповідними законодавчими актами [19, с. 304].

Вважаємо, що особливості періоду становлення ринкових відносин виявляються у необхідності поєднання змісту міжнародних правових норм, Податкового кодексу України, Положень (стандартів) бухгалтерського обліку (П(С)БО), чинними в Україні законами, іншими нормативними документами з проблем формування загальновиробничих витрат, їх розподілу, калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг).

Розробку системи нормативно-правових актів, що регулюють бухгалтерський облік та аудит загальновиробничих витрат на підприємствах України, необхідно здійснювати на основі урахування здобутків попередників, а також виходячи з необхідності виявлення й урахування характерних особливостей нормативно-правового регулювання.

З огляду на вище зазначене, система нормативно-правових актів щодо регулювання бухгалтерського обліку та аудиту загальновиробничих витрат на підприємствах України представлена 5-рівневою структурою (рис. 1).

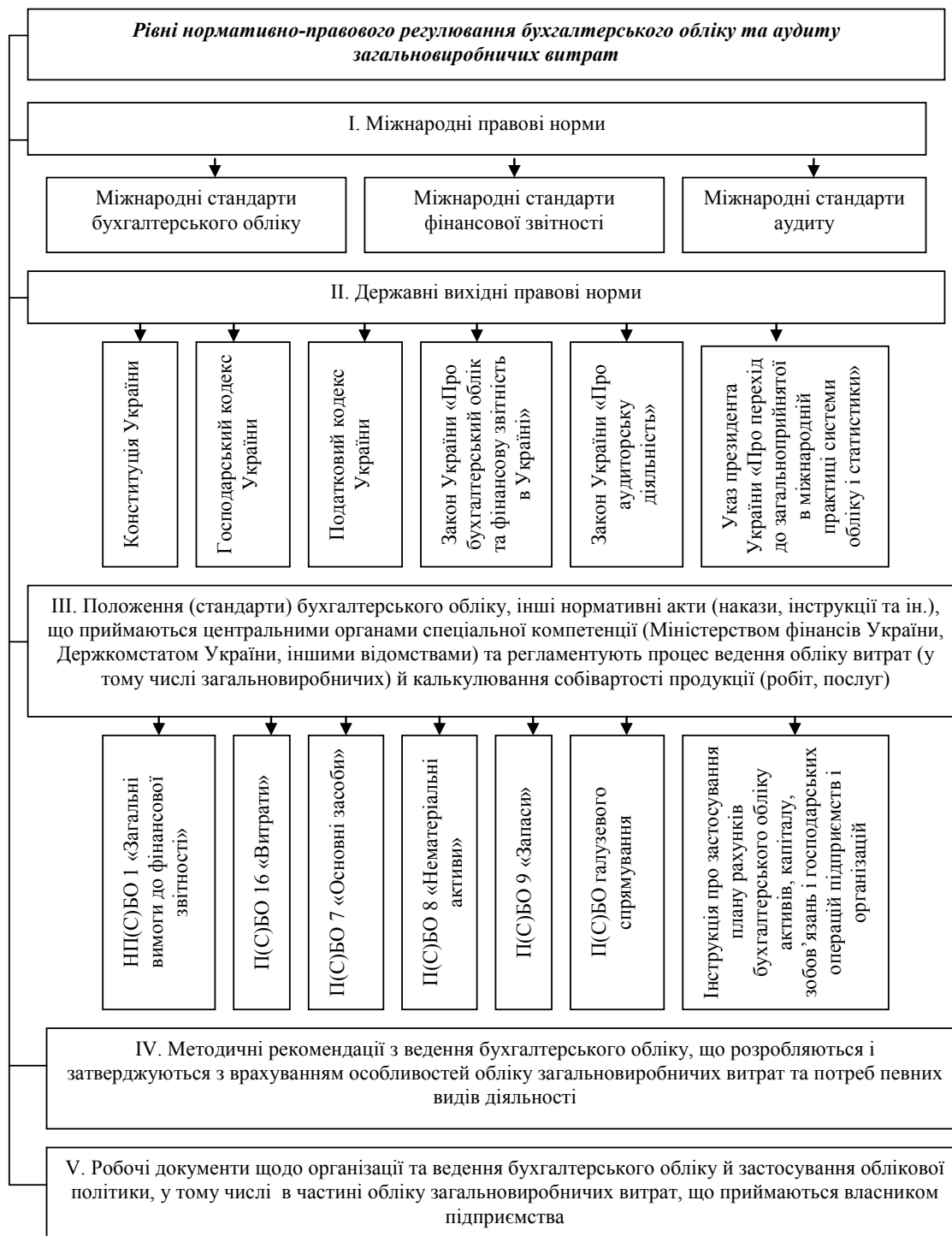

Рисунок 1 – Система нормативно-правового регулювання бухгалтерського обліку та аудиту загальновиробничих витрат

Джерело: розроблено автором на підставі [1 - 21] та власних узагальнень.

На рис. 1 систематизовано законодавчі акти, що регламентують процес ведення обліку та здійснення аудиту загальноновиробничих витрат, починаючи від міжнародних правових норм, закінчуючи робочими документами підприємства. На загальнодержавному рівні спрацьовує наступне правило: якщо норми одного законодавчого акту суперечать нормам іншого, пріоритетом користується той, що належить вищому рівню структури.

В сучасних умовах трансформація нормативно-правової бази здебільшого полягає в адаптації системи бухгалтерського обліку й аудиту до міжнародних стандартів. За умови здійснення цих заходів, на думку проф. Гончарука Я.А. та доц. Ярємка І.Й.: «...йдеться не про повне запозичення західних термінів, понять і методів, а про повернення до втрачених цінностей та ліквідації «прогалин» в розумінні світового досвіду, накопиченого за цей час. А це не абсолютно новий підхід, а звернення до обґрунтованих і зважених критеріїв та норм» [2, с. 17].

Актуальним завданням в сучасних умовах є адаптація вітчизняного законодавства до міжнародних норм. Як зазначають Давидов Г.М. та Шалімова Н.С.: «Можливості зближення бухгалтерської практики країн, що належать до різних моделей обліку, залежать від того, який тип регулювання домінує в національній обліковій моделі» [4, с. 36-37]. Науковці розрізняють три основних типи такого регулювання: законодавче регулювання, регулювання на рівні урядових органів та регулювання на рівні професійних організацій [4].

Важливою складовою міжнародних правових норм є Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку (МСБО), які мають рекомендаційний характер і були розроблені з метою гармонізації стандартів бухгалтерського обліку та облікових політик, що застосовуються в різних країнах, а також для досягнення можливості порівняння результатів різних підприємств. Спочатку МСБО видавалися Комітетом з Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (КМСБО), наступником якого з 2001 р. є Рада з МСБО. Нові стандарти, що видаються з 2001р., отримали назву Міжнародних стандартів фінансової звітності (МСФЗ).

Міжнародні стандарти фінансової звітності (МСФЗ) як систему стандартизації відносять до англо-саксонської традиції фінансового обліку. МСФЗ характеризуються як стандарти, що ґрунтуються на принципах, а не на правилах. Тобто, стандартизація МСФЗ не ставить на меті деталізувати всі процедури та механізми фінансового обліку, в багатьох випадках віддаючи перевагу довірі до професійної самостійності бухгалтерів, які при вирішенні багатьох питань мають покладатися на службове сумління та особисті професійні судження.

Починаючи з 1 січня 2007 року рішенням Аудиторської палати від 30.11.2006 р. встановлено обов'язкове застосування суб'єктами аудиторської діяльності Міжнародних стандартів аудиту (МСА) в якості Національних стандартів. Призначення МСА полягає у забезпеченні: високого рівня гарантій щодо якості аудиторських послуг; високого іміджу професії аудитора; взаємозв'язку між окремими елементами та процесами аудиторського циклу; вирішення спірних питань між аудиторами та замовниками їх послуг, встановлення рівня відповідальності аудиторів; розуміння користувачами аудиторської інформації процесу аудиторської перевірки.

Основним Законом України є Конституція. Відповідно до статті 113 Конституції України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (тлумачення від 15.05.2014 р.), вищим органом у системі органів виконавчої влади є Кабінет Міністрів України. Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених Конституцією. Кабінет Міністрів України у своїй діяльності керується Конституцією та

законами України, а також указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України [9].

Відповідно до Конституції України, правові основи господарської діяльності, яка базується на різноманітності суб'єктів господарювання різних форм власності встановлює Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV (редакція від 26.04.2015 р.) [3].

Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI (редакція від 4.05.2015 р.) регулює відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів, зокрема, визначає вичерпний перелік податків та зборів, що справляються в Україні, та порядок їх адміністрування, платників податків та зборів, їх права та обов'язки, компетенцію контролюючих органів, повноваження і обов'язки їх посадових осіб під час здійснення податкового контролю, а також відповідальність за порушення податкового законодавства [16]. Так, витрати підприємства формують базу оподаткування податком на прибуток, а, зокрема, загальновиробничі витрати здійснюють вплив на формування важливої складової фінансового результату до оподаткування – собівартості реалізованої продукції (робіт, послуг).

Суб'єкти господарювання при веденні бухгалтерського обліку загальновиробничих витрат повинні дотримуватися загальних принципів його ведення, які передбачаються Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 996-XIV (редакція від 06.02.2015 р.), зокрема: обачності; повного висвітлення; нарахування та відповідності доходів і витрат; історичної (фактичної) собівартості [8]. Дані принципи є базовими, а їх дотримання є беззаперечною умовою ведення бухгалтерського обліку.

Основоположні підходи щодо здійснення аудиту загальновиробничих витрат та аудиторська діяльність у сфері фінансового контролю регулюються Господарським кодексом України, Законом України «Про аудиторську діяльність» від 22.04.1993 р. № 3125-XII (редакція від 05.04.2015 р.) [7], іншими нормативно-правовими актами та стандартами аудиту.

Виходячи з необхідності інтеграції України у світові економічні відносини та перебудови системи економічної інформації, обліку і статистики відповідно до міжнародних стандартів, Указом президента України «Про перехід до загальноприйнятої в міжнародній практиці системи обліку і статистики» від 23.05.1992 р. № 303 (редакція від 18.04.2011 р.) на Державну службу статистики України, Міністерство фінансів України, Міністерство економіки України, Державний комітет України по стандартизації, метрології та сертифікації за участю Національного банку України покладено загальне керівництво розробкою і здійсненням заходів по впровадженню в Україні єдиної системи обліку та статистики, що відповідає загальноприйнятій міжнародній практиці та завданням оперативного висвітлення економічних реформ.

Третій рівень регулювання бухгалтерського обліку та аудиту загальновиробничих витрат становлять національні стандарти та нормативні документи, розроблені відповідно до вимог правової бази другого рівня.

Зокрема, НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», затверджене Наказом Міністерства фінансів України 07.02.2013 № 73, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 28 лютого 2013 р. за № 336/22868 (редакція від 18.03.2014 р.) визначає мету, склад і принципи підготовки фінансової звітності та вимоги до визнання і розкриття її елементів. Відповідно до зазначеного стандарту, витрати – «зменшення економічних вигод у вигляді вибуття активів або збільшення

зобов'язань, які призводять до зменшення власного капіталу (за винятком зменшення капіталу за рахунок його вилучення або розподілення власниками)» [12].

Серед важливих нормативних документів, у яких регламентується, зокрема, й порядок формування загальновиробничих витрат, необхідно виділити Положення (стандарт) бухгалтерського обліку (П(С)БО) 16 «Витрати», затверджене Міністерством фінансів України від 31.12.1999 р. № 318, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 19 січня 2000 р. за № 27/4248 (редакція від 09.08.2013 р.). Це Положення (стандарт) визначає методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про витрати підприємства та її розкриття в фінансовій звітності. Зокрема, до обліку витрат за будівельними контрактами П(С)БО 16 застосовується з урахуванням особливостей їх визнання і складу, установлених П(С)БО 18 «Будівельні контракти». Положення (стандарт) 16 не поширюється на витрати, пов'язані з первісним визнанням і зміною справедливої вартості біологічних активів, пов'язаних із сільськогосподарською діяльністю, та з первісним визнанням сільськогосподарської продукції. Склад загальновиробничих витрат підприємства регламентується статтею 15 П(С)БО 16. Статтею 16 даного Положення (стандарту) регламентовано поділ загальновиробничих витрат суб'єкта господарювання на постійні та змінні [17].

Незважаючи на позитивні заходи, передбачені у Положенні, процес ведення обліку загальновиробничих витрат не має логічного завершення внаслідок неповного розшифрування в П(С)БО та невідповідності з нормативно-правовою базою нижчих рівнів. Так, у пункті 16 стандарту 16 «Витрати» передбачено, що змінні та постійні загальновиробничі витрати розподіляються на кожен об'єкт витрат з використанням баз розподілу, які не розшифровано у розроблених документах.

Істотний вплив на формування загальновиробничих витрат й собівартості продукції (робіт, послуг) має Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 «Запаси», затверджене Наказом Міністерства фінансів України 20.10.1999 р. № 246, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 02.11.1999 р. за № 751/4044 (редакція від 01.01.2015 р.). Стосовно формування загальновиробничих витрат, матеріальні витрати досліджуються як складова витрат на вдосконалення технології й організації виробництва, утримання виробничих приміщень, інших витрат. Норми П(С)БО 9 не розповсюджуються на: незавершені роботи за будівельними контрактами, включаючи контракти з надання послуг, що безпосередньо пов'язані з ними; фінансові активи; поточні біологічні активи, якщо вони оцінюються за справедливою вартістю відповідно до П(С)БО 30 «Біологічні активи», затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 18.11.2005 р. № 790 і зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 5 грудня 2005 року за № 1456/11736, корисні копалини, якщо вони оцінюються за чистою вартістю реалізації відповідно до інших П(С)БО.

Порядок нарахування амортизації визначено у П(С)БО 7 «Основні засоби» та в П(С)БО 8 «Нематеріальні активи». Об'єктом амортизації є вартість, яка амортизується (окрім вартості земельних ділянок, природних ресурсів і капітальних інвестицій). Вважаємо, що одним з основних недоліків існуючих методів нарахування амортизації є невідповідність термінів експлуатації основних засобів за технічними характеристиками та можливостями й економічних (нормативних) строків амортизації.

Призначення і порядок ведення рахунків бухгалтерського обліку для узагальнення методом подвійного запису інформації про наявність і рух активів, капіталу, зобов'язань та факти фінансово-господарської діяльності підприємств, організацій та інших юридичних осіб встановлює «Інструкція про застосування плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій», затверджена Наказом Міністерства фінансів

України 30.11.1999 р. № 291, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 21 грудня 1999 р. за № 893/4186 (редакція від 18.03.2014 р.). План рахунків бухгалтерського обліку є переліком рахунків і схем реєстрації та групування на них фактів фінансово-господарської діяльності у бухгалтерському обліку.

Зокрема, для узагальнення інформації про загальновиробничі витрати Планом рахунків передбачається застосування рахунку 91 «Загальновиробничі витрати», на якому ведеться облік виробничих накладних витрат на організацію виробництва та управління цехами, дільницями, відділеннями, бригадами та іншими підрозділами основного й допоміжного виробництва, а також витрат на утримання та експлуатацію машин і устаткування. Цей рахунок не застосовується підприємствами торгівлі. За дебетом рахунку 91 «Загальновиробничі витрати» відображається сума визнаних витрат, за кредитом – щомісячне, за відповідним розподілом, списання на рахунки 23 «Виробництво» та 90 «Собівартість реалізації». Аналітичний облік ведеться за місцями виникнення, центрами і статтями (видами) витрат.

Четвертий рівень нормативно-правового регулювання обліку та аудиту загальновиробничих витрат ґрунтується на методичних вказівках щодо організації та ведення обліку за конкретними видами діяльності, розроблених галузевими міністерствами та відомствами з врахуванням особливостей діяльності підприємств, технології виробництва продукції, надання послуг та виконання робіт. Визначальними нормативно-правовими документами цього рівня для виробничих підприємств вважаються Методичні рекомендації з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) у відповідних галузях, затверджені відповідними наказами конкретних міністерств. Слід зазначити, що вони носять рекомендаційний характер, а їх норми повинні трактуватися з урахуванням основоположних підходів, регламентованих нормативно-правовими документами вищих рівнів.

З цього приводу проф. Ф.Ф. Бутинець зазначає, що «іноді нормативні документи взагалі не містять конкретних рекомендацій щодо правил обліку окремих фактів господарського життя. Якщо система не встановлює спосіб ведення бухгалтерського обліку з конкретного питання, то під час формування облікової політики підприємство самостійно розробляє відповідний спосіб, виходячи з діючих положень» [10, с. 20].

Облікова політика затверджується наказом керівника підприємства і є важливим правовим документом роботи бухгалтерів. В наказі про облікову політику необхідно відображати основоположні підходи щодо організації бухгалтерського обліку та важливі моменти, особливо ті, які мають неоднозначне тлумачення в офіційних документах. Стосовно загальновиробничих витрат, в наказі про облікову політику мають бути зазначені методи й бази розподілу таких витрат. Перелік змінних та постійних загальновиробничих витрат, як правило, прикладається як додаток до наказу про облікову політику підприємства.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Питання нормативного регулювання бухгалтерського обліку та аудиту загальновиробничих витрат актуалізується у зв'язку з постійним вдосконаленням та введенням нових норм до законодавчих актів. Систематизувавши та проаналізувавши основні складові нормативно-правового забезпечення обліку та аудиту загальновиробничих витрат встановлено, що всі досліджені нормативно-правові акти мають на меті організувати і допомогти у веденні бухгалтерського обліку та проведенні аудиту витрат на підприємствах України.

Слід враховувати, що інтеграція України до Євросоюзу потребує стандартизації законодавства, у тому числі й стосовно ведення обліку та здійснення аудиту загальновиробничих витрат, що є важливим у прийнятті необхідних управлінських

рішень керуючою ланкою суб'єкта господарювання. Однією з умов є гармонізація П(С)БО 16 «Витрати» з міжнародними стандартами бухгалтерського обліку та фінансової звітності. Виходячи з цього, перспективами подальших досліджень є усвідомлення відмінностей, які існують між національними й міжнародними стандартами в частині ведення обліку та здійснення аудиту загальновиробничих витрат для більш зрозумілого тлумачення базових понять та підходів, а згодом внесення доповнень чи інших змін в систему національного законодавства.

Список літератури

- 1 Бухгалтерський фінансовий облік : підручник для студентів спеціальності «Облік і аудит» вищих навчальних закладів [Текст] / під заг. ред. Ф.Ф. Бутинця. – 8-ме вид., доп. і перероб. – Житомир: ПП «Рута», 2009. – 912 с.
- 2 Гончарук Я.А. «Новітній» облік: класика чи модернізм? (до питання реформування бухгалтерського обліку) [Текст] / Я. Гончарук, І. Яремко // Вісник Львівської комерційної академії. – Сер.: Економічна. – Львів : Вид-во «Коопосвіта», 2001. – Вип. 8. – 303 с.
- 3 Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV (редакція від 26.04.2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
- 4 Давидов Г.М. Звітність підприємств: навч. посіб. [Текст] / Г.М. Давидов, Н.С. Шалімова. – К.: Знання, 2010. – 623 с.
- 5 Дерій В.А. Нормативно-правове забезпечення обліку і контролю витрат та доходів підприємств [Текст] / В.А. Дерій // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. Міжнародний збірник наукових праць. – Житомир: ЖДТУ, 2010. – Вип. 2 (17). – С. 77 – 83.
- 6 Должанський А.М. Нормативно-правове регулювання бухгалтерського обліку виробничих витрат на поліграфічних підприємствах [Текст] / А.М. Должанський, І.М. Саракун // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. – Львів: НЛТУ, 2013. – Вип. 23.2. – С. 239 – 247.
- 7 Закон України «Про аудиторську діяльність» від 22.04.1993 р. № 3125-XII (редакція від 05.04.2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3125-12>.
- 8 Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 996-XIV (редакція від 06.02.2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.
- 9 Конституція України / Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. (тлумачення від 15.05.2014 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
- 10 Контроль і ревізія : підручник для студ. ВНЗ [Текст] / [Ф. Бутинець, С. Бардаш, Н. Малюга, Н. Петренко]. – Вид. 2-ге, [перероб. та доп.]. – Житомир : Вид-во ЖІТІ, 2000. – 512 с.
- 11 Мужевич Н.В. Нормативно-правове регулювання обліку витрат у будівництві [Текст] / Н.В. Мужевич // Інноваційна економіка. – Науково-виробничий журнал. – Тернопіль: СМП «ТАЙП». – 2013. - №9[47]. – С. 196 – 202.
- 12 Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» / Затверджено Наказом Міністерства фінансів України 07.02.2013 № 73, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 28 лютого 2013 р. за № 336/22868 (редакція від 8.03.2014 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>.
- 13 Пантелеев В.П. Внутрішньогосподарський контроль: методологія та організація (моногр.) [Текст] / Пантелеев В.П. – Державна академія статистики, обліку та аудиту. – К.: ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2008. – 491 с.
- 14 Пархоменко В. Розвиток бухгалтерського обліку : від реформування до адаптації та застосування [Текст] / В. Пархоменко // Бухгалтерський облік і аудит. – 2009. – № 8-9. – С. 3 – 21.
- 15 Петренко Н.І. Правова основа організації внутрішнього аудиту в Україні [Текст] / Н.І. Петренко, О.В. Філозоф // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу / Міжнар. зб. наук. праць, серія: Бухгалтерський облік, контроль і аналіз.) / Відпов. ред. д.е.н., проф. Ф.Ф. Бутинець. – Житомир: ЖДТУ, 2010. – Вип. 1 (16). – С. 219 – 228.
- 16 Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI (редакція від 14.05.2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
- 17 Положення (стандарт) бухгалтерського обліку (П(С)БО) 16 «Витрати» / Затверджене Міністерством фінансів України від 31.12.1999 № 318, зареєстрованим в Міністерстві юстиції

- України 19 січня 2000 р. за № 27/4248 (редакція від 09.08.2013 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00>.
- 18 Пушкар М.С. Теорія і практика формування облікової політики: монографія [Текст] / М.С. Пушкар, М.Т. Щирба. – Тернопіль: Карт-бланш, 2009. – 260 с.
- 19 Римар Г.А. Нормативно-правове забезпечення бухгалтерського обліку витрат у будівництві [Текст] / Г.А. Римар // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – Житомир: ЖДТУ, 2012. – Вип. 2 (23). – С. 304 – 311.
- 20 Секіріна Н.В. Загальні підходи до формування і класифікації нормативного забезпечення обліку і контролю витрат на виробництво готової продукції [Текст] / Н.В. Секіріна // Збірник наукових праць Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту. – Хмельницький: ХКТЕІ, 2011. – № 2. – С. 235 – 245.
- 21 Сук Л.К. Організація бухгалтерського обліку: підручник [Текст] / Л.К. Сук, Л.П. Сук. – К.: Каравела, 2009. – 624 с.

References

- 1 Butynets, F.F. (2009). *Bukhhalters'kyi finansovyy oblik [The accounting of financial accounting]*. Zhytomyr: PP «Ruta» [in Ukrainian].
- 2 Honcharuk, Ya. & Yaremko, I. (2001). «Novitniy» oblik: klasyka chy modernizm? (do pytannya reformuvannya bukhhalters'koho obliku) [«The newest» accounting: classic or modernism? (to reform of accounting)]. *Visnyk L'vivs'koi komertsijnoi akademii – Seriya: Ekonomichna. – Bulletin of the Lviv Commercial Academy. - Series: Economic, Vol. 8. (p.303). Lviv : Kooposvita* [in Ukrainian].
- 3 Hospodars'kyi kodeks Ukrayiny vid 16.01.2003 r. № 436-IV (redaktsiia vid 26.04.2015 r.) [Commercial Code of Ukraine of 16.01.2003. № 436-IV (edition of 04.26.2015)]. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15> [in Ukrainian].
- 4 Davydov, H.M. & Shalimova, N.S. (2010). *Zvitnist' pidpryyemstv. [Reporting of enterprises]*. Kyiv: Znannya [in Ukrainian].
- 5 Deriy, V.A. (2010). Normatyvno-pravove zabezpechennya obliku i kontrolyu vytrat ta dokhodiv pidpryyemstv [Regulatory support of accounting and control of costs and revenues of enterprises]. *Problemy teorii ta metodolohii bukhhalters'koho obliku, kontroliu i analizu. – Mizhnarodnyy zbirnyk naukovykh prats' The problems of theory and methodology of accounting, of control and analysis, Vol. 2 (17). Zhytomyr: ZhDTU* [in Ukrainian].
- 6 Dolzhans'kyi, A.M., & Sarakun, I.M. (2013). Normatyvno-pravove rehulyuvannya bukhhalters'koho obliku vyrobnychyykh vytrat na polihrafichnykh pidpryyemstvakh [Regulatory support of accounting of production costs in the printing houses]. *Naukovyy visnyk Natsional'noho lisotekhnichnoho universytetu Ukrainy. –Scientific Bulletin of National Forestry University of Ukraine. (Ed. 23.2). Lviv: NLTU* [in Ukrainian].
- 7 Zakon Ukrayiny «Pro audytor's'ku diyal'nist'» vid 22.04.1993 r. № 3125-XII (redaktsiia vid 05.04.2015 r.) [Law of Ukraine "On Auditing" dated 22.04.1993 p. № 3125-XII (edition of 04.05.2015 district.)]. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3125-12> [in Ukrainian].
- 8 Zakon Ukrayiny «Pro bukhhalters'kyi oblik ta finansovu zvitnist' v Ukrayini» vid 16.07.1999 r. № 996-XIV (redaktsiia vid 06.02.2015 r.) [Law of Ukraine "On Accounting and Financial Reporting in Ukraine" dated 16.07.1999. № 996-XIV (edition of 02.06.2015)]. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996-14> [in Ukrainian].
- 9 Konstytutsiya Ukrayiny. Zakon Ukrayiny vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. (tlumachennia vid 15.05.2014 r.) [The Constitution of Ukraine / Law of Ukraine of 28.06.1996 p. № 254k / 96-VR. (interpretation from 05.15.2014)]. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
- 10 Butynets, F., Bardash, S., Malyuha, N., & Petrenko N. (2000). *Kontrol' i reviziia : pidruchnyk dlia studentiv VNZ [Control and audit: a textbook for students of Universities]*. (Ed. 2). Zhytomyr : ZhITI [in Ukrainian].
- 11 Muzhevykh, N.V. (2013). Normatyvno-pravove rehulyuvannya obliku vytrat u budivnytstvi [The regulatory support of cost accounting in the construction of]. *Innovatsijna ekonomika. Naukovo-vyrobnychyj zhurnal. – The innovative economy. Scientific and production journal, Vol.9 [47], (pp. 196-202). Ternopil: SMP «TAYP»* [in Ukrainian].
- 12 Natsional'ne polozhennia (standart) bukhhalters'koho obliku 1. «Zahal'ni vymohy do finansovoi zvitnosti». Zatverdzheno Nakazom Ministerstva finansiv Ukrainy 07.02.2013 № 73, zareiestrovanyim v Ministerstvi iustytzii Ukrainy 28 liutoho 2013 r. za № 336/22868 (redaktsiia vid 8.03.2014 r.) [National

- provision (Standard) 1 "General Requirements for Financial Reporting", approved by the Ministry of Finance of Ukraine 07.02.2013 № 73, registered with the Ministry of Justice of Ukraine, February 28, 2013 by № 336/22868 (edition of 03/08/2014)]. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws>. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13> [in Ukrainian]
- 13 Panteleyev, V.P. (2008). *Vnutrishn'ohospodars'kyj kontrol': metodolohiya ta orhanizatsiya [Internal control: methodology and organization]*. Kyiv : DP Inform.-analit. ahenstvo [in Ukrainian].
- 14 Parkhomenko, V. (2009) Rozvytok bukhhalters'koho obliku: vid reformuvannya do adaptatsiyi ta zastosuvannya [The development of accounting: from reform to adapt and use]. *Bukhhalters'kyj oblik i audyt - Accounting and Auditing, Vol.8-9*, (pp.3-21). Kyiv [in Ukrainian].
- 15 Petrenko, N.I., & Filozop, O.V. (2010). Pravova osnova orhanizatsiyi vnutrishn'oho audytu v Ukrayini [The legal basis from the organization of internal audit in Ukraine]. *Problemy teorii ta metodolohii bukhhalters'koho obliku, kontroliu i analizu: Mizhnar. zb. nauk. prats', seriia: Bukhhalters'kyj oblik, kontrol' i analiz - Problems of theory and methodology of accounting, control and analysis, Ed. 1 (16)*. (pp. 219-228). Zhytomyr: ZhDTU [in Ukrainian].
- 16 Podatkovyy kodeks Ukrayiny vid 02.12.2010 r. № 2755-VI (redaktsiia vid 14.05.2015 r.) [The Tax Code of Ukraine from 02.12.2010. № 2755-VI (edition of 14.05.2015)]. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws>. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> [in Ukrainian].
- 17 Polozhennia (standart) bukhhalters'koho obliku (P(S)BO) 16 «Vytraty». Zatverdzhene Ministerstvom finansiv Ukrainy vid 31.12.1999 № 318, zareiestrovany v Ministerstvi iustytysii Ukrainy 19 sichnia 2000 r. za № 27/4248 (redaktsiia vid 09.08.2013 r.) [Position (Standard) (P (S)) 16 "costs", approved by the Ministry of Finance of Ukraine of 31.12.1999 № 318, registered in the Ministry of Justice of Ukraine on January 19, 2000 for № 27/4248 (edition of 08.09.2013)]. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws>. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00> [in Ukrainian].
- 18 Pushkar, M.S., & Shchyrb, M.T. (2009). *Teoriya i praktyka formuvannya oblikovoyi polityky [The theory and practice of formation of accounting policy]*. Ternopil: Kart-blansh [in Ukrainian].
- 19 Rymar, H.A. (2012). Normatyvno-pravove zabezpechennya bukhhalters'koho obliku vytrat u budivnytstvi [Regulatory support accounting costs in construction]. *Problemy teorii ta metodolohii bukhhalters'koho obliku, kontroliu i analizu - The problems of theory and methodology of accounting, of control and analysis, Vol. 2 (23)*, (pp. 304-311). Zhytomyr: ZhDTU [in Ukrainian].
- 20 Syekirina, N.V. (2011). Zahal'ni pidkhody do formuvannya i klasyfikatsiyi normatyvnoho zabezpechennya obliku i kontrolyu vytrat na vyrobnytstvo hotovoyi produktsiyi [General approaches to the formation and classification of regulatory providing from accounting and control of production costs of finished products]. *Zbirnyk naukovykh prats' Khmel'nyts'koho kooperatyvnoho torhovel'no-ekonomichnoho instytutu - Collected Works of Khmelnytsk Cooperative Trade and Economic Institute*. Khmelnytsky: KhKTEI [in Ukrainian].
- 21 Suk, L.K., & Suk, L.P. (2009). *Orhanizatsiya bukhhalters'koho obliku [Organization of accounting]*. Kyiv: Karavela [in Ukrainian].

Alla Lysenko, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Kirovohrad National Technical University, Kirovohrad, Ukraine

The System of Normative and Legal Regulation of Accounting and Audit of General Manufacturing Costs of the Enterprise

The purpose of research is to develop a system of legal regulation of accounting and the audit overhead on general manufacturing costs of the enterprise.

The author developed a system of legal regulation of accounting and the audit overhead on general manufacturing costs of the enterprise, which consists of five levels: international rules of law; outgoing of national rules of law; the provisions (standards) of accounting and other regulatory acts by the central authorities of special competence; methodological recommendations of accounting, which are developed and approved in view of features of overhead on general manufacturing costs accounting features and needs of certain activities; working documents on the organization and accounting and use the accounting policies, including the accounting of overhead on general manufacturing costs that approved of owner of the enterprise.

On the basis of the systematization and analysis of the main components of the normative and legal regulation of accounting and the audit overhead on general manufacturing costs it was found that the all of the regulations are designed to help organize and run accounting and auditing to expenses of the enterprise in Ukraine

the overhead on general manufacturing costs, normative and legal regulation of accounting and the audit, the system, the enterprise, the national standards of accounting

Одержано 25.05.15

УДК 657

О. Б. Пугаченко, доц., канд. екон. наук

Кіровоградський національний технічний університет, м. Кіровоград, Україна

Організаційна структура системи матеріального забезпечення з метою інтеграції обліку з іншими функціями управління

У статті представлено напрямки удосконалення організаційної структури системи матеріального забезпечення, що сприяють посиленню взаємозв'язку обліку з іншими функціями управління. Запропоновано авторське бачення алгоритму вирішення основних завдань служби матеріального забезпечення у секторах закупівель, зберігання і руху та економічному секторі.

облік, функції управління, організаційна структура, матеріальне забезпечення, інтеграція, сектор закупівель, сектор зберігання та руху, економічний сектор, запаси

О. Б. Пугаченко, доц., канд. екон. наук

Кіровоградский национальный технический университет, г. Кіровоград, Украина

Организационная структура системы материального обеспечения с целью интеграции учета с другими функциями управления

В статье представлены направления усовершенствования организационной структуры системы материального обеспечения, способствующие усилению взаимосвязи учета с другими функциями управления путем. Предложено авторское видение алгоритма решения основных задач службы материального обеспечения в секторах закупок, хранения и движения и экономическом секторе.

учет, функции управления, организационная структура, материальное обеспечение, интеграция, сектор закупок, сектор хранения и движения, экономический сектор, запасы

Постановка проблеми. Функції служби матеріального забезпечення пов'язані зі структурами як зовнішнього, так і внутрішнього оточення. Зовнішні – визначають взаємовідносини підприємства з постачальниками, посередницько-збутовими організаціями, органами державного управління. Внутрішні функції характеризують взаємодію служби з виробничими цехами та службою управління, бухгалтерією, фінансовим відділом, відділом праці й заробітної плати, лабораторією, складами. Саме тому надзвичайно важливо встановити дієві взаємозв'язки всіх підрозділів підприємства між собою та відділом матеріального забезпечення. Лише взаємодія структурних підрозділів підприємства, чітке розмежування обов'язків та відповідальності дозволять оптимізувати процес матеріального забезпечення.

У кризових умовах функціонування економіки, у яких на даний момент перебуває Україна, одним із ключових питань є пошук шляхів оптимізації процесу матеріального забезпечення на рівні окремих підприємств. У побудові ефективної системи матеріального забезпечення головне місце займає система управління в цілому та її функції – планування, контроль, економічний аналіз, регулювання і стимулювання зокрема. При цьому реалізація перерахованих функцій практично неможлива без ще однієї з провідних функцій управління – обліку, інтеграційні можливості якого протягом останнього часу дедалі збільшуються. Саме облік у взаємодії з іншими функціями, забезпечує інформаційну базу для встановлення планових показників діяльності підприємства, розроблення заходів стимулювання, контролю, економічного аналізу і регулювання відхилень від бажаного стану тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним з перших про взаємозв'язок обліку з іншими функціями управління активно почав висловлюватись Валуєв Б.І. [3].

Про цікавість до даного питання свідчить ряд захищених дисертаційних робіт, у яких розглянуто взаємозв'язок обліку з функціями аналізу, контролю, планування, стимулювання та регулювання, зокрема: Шуруповим Г.В. (2004 р.) – на промислових підприємствах [11]; Сиротенко Н.А. (2007 р.) – на підприємствах кондитерської галузі [10]; Пугаченко О.Б. (2008 р.) – в системі управління хлібопекарними підприємствами [9]; Зарудною Н.Я. (2013 р.) – на підприємствах пивоварної галузі [7]. Перманентний інтерес до пошуку оптимальної системи матеріального забезпечення підтверджується наявністю праць авторів: Акулова Ю.О. та Пруднікова Л.А. – з вдосконалення управління матеріальними потоками промислових підприємств [1]; Білошкурський М.В. – з аналізу маркетингових логістичних систем матеріального забезпечення підприємств [2]; Голобородько М.Ю., Білетов В.І., Галаган В.І., Панадій К.В. та Бондарчук С.В. – щодо моделі матеріального забезпечення військ (сил) [4]; Гуржій Н.М. та Бебешко І.С. – при моніторингу системи матеріального забезпечення підприємств харчової промисловості [5]; Дмитрик М.М., Куліш О.І., Харіх О.Д. – у частині обліку процесів матеріального забезпечення у системі управління виробництва кондитерської продукції [6] тощо. Все це свідчить про пошук не лише шляхів удосконалення системи матеріального забезпечення, а і про взаємозв'язок й інтеграцію функцій управління. Проте, деякі питання, зокрема, щодо вирішення конкретних завдань окремими відділами служби матеріального забезпечення, все ще залишаються не вирішеними.

Постановка завдання. Метою статті є розробка організаційної структури системи матеріального забезпечення задля інтеграції обліку з іншими функціями управління.

Виклад основного матеріалу. Організаційна структура служби матеріального забезпечення наведена на рис. 1. У ній на економічний сектор покладено функції планування, обліку, контролю, аналізу, регулювання, стимулювання в обсязі, що визначає адміністрація підприємства для рівня служб, де безпосередньо відбуваються господарські процеси. Метою служби матеріального забезпечення є задоволення потреб підприємства матеріальними ресурсами, необхідними для виробничо-господарської діяльності.

О.В. Крушельницька запропонувала доволі обґрунтовану класифікацію завдань служби матеріального забезпечення [8, с. 66-67]. Проте до неї необхідно внести деякі уточнення та перегрупування залежно від характеру процесів, зокрема, покласти на певні сектори служби матеріального забезпечення такі основні завдання:

- сектор закупівель – складання замовлень і специфікацій на ресурси; виконання всієї діяльності з питань надходження запасів; забезпечення виробничо-господарської діяльності матеріальними ресурсами для виконання виробничої програми; здійснення оперативного обліку надходження матеріальних ресурсів і виявлення стану та кількості виробничих запасів при оприбуткуванні; організація оперативного контролю на закупівельному етапі;
- сектор зберігання та руху – організація розміщення, підготовки до видачі й видачі матеріальних ресурсів відповідним підрозділам підприємства; оперативний облік надходження матеріальних ресурсів на склади, їх видача підрозділам, виявлення стану й кількості виробничих запасів під час їх перебування у коморах; організація оперативного контролю на етапі зберігання запасів;
- економічний сектор – встановлення разом з іншими відділами обґрунтованих диференційованих норм запасів матеріальних ресурсів і доведення їх до відома працівників складів; планування потреби в матеріальних ресурсах для забезпечення безперервної роботи підприємства; поточний облік надходження матеріальних

ресурсів, їх видача підрозділам, виявлення стану виробничих запасів; організація нагляду, інвентаризацій і систематичного контролю на всіх етапах процесу матеріального забезпечення; участь у розробленні заходів щодо раціональнішого використання матеріальних ресурсів.

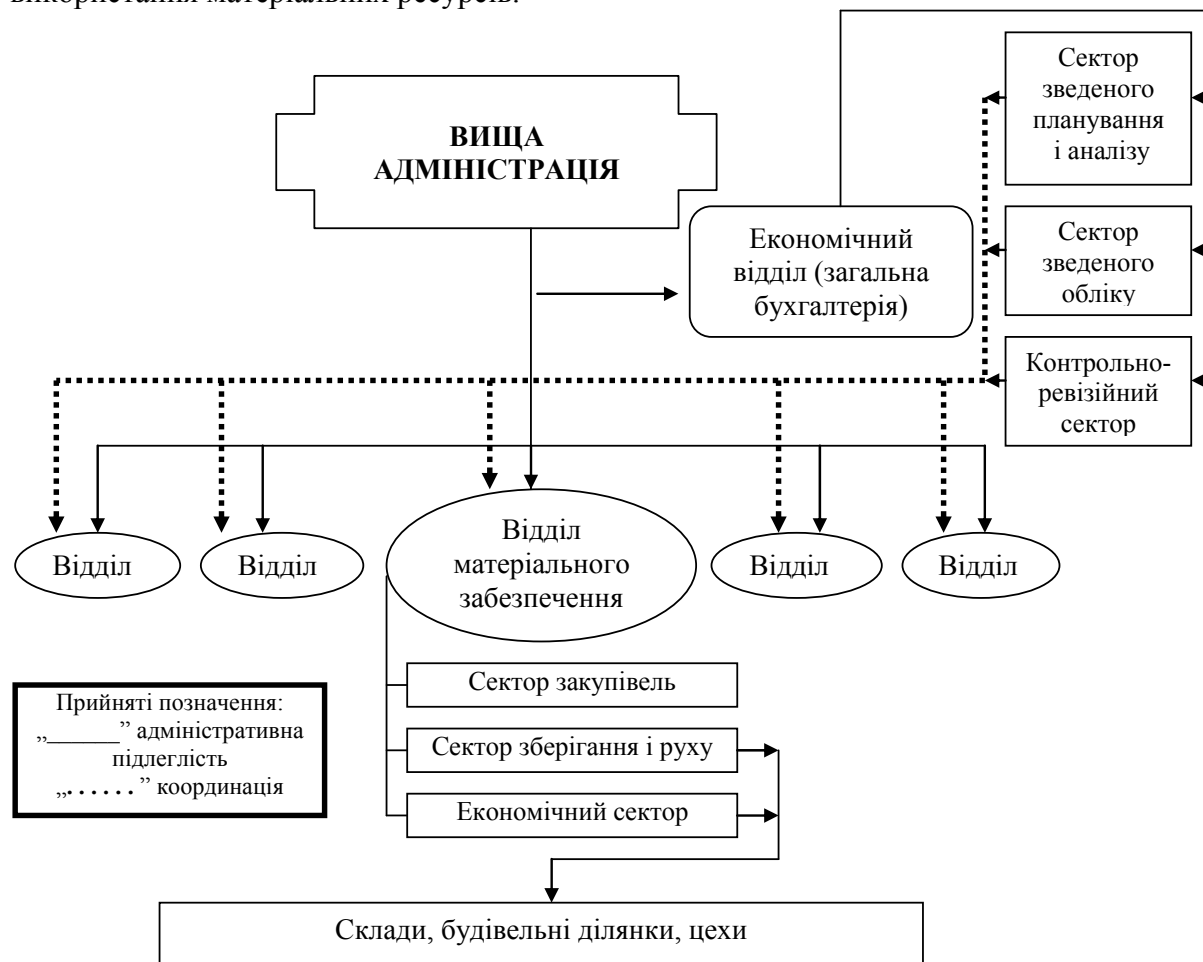

Рисунок 1 – Фрагмент організаційної структури, що інтегрує оперативно-виробничі та інформаційні функції управління процесами матеріального забезпечення

Джерело: розроблено автором на підставі [3, с. 20; 12, с. 147].

Щодо кожного з цих завдань необхідно розробити низку заходів для забезпечення поетапного їх виконання, потім на цій основі скласти схему організації процесу матеріального забезпечення й визначити у ній місце і роль кожної функції управління – планування, обліку, контролю, економічного аналізу, регулювання, стимулювання.

Згідно запропонованого фрагменту організаційної структури (рис. 1), розглянемо більш докладно функції певних структурних підрозділів, зокрема: сектору закупівель та сектору зберігання та руху.

Сектор закупівель відповідає за складання замовлень і специфікацій потреби матеріальних ресурсів, оскільки це початкова стадія організації процесу постачання. Кількість, якість та термін, протягом якого необхідно отримати ресурси на підприємство, доцільно визначати саме на цьому етапі процесу матеріального забезпечення. Замовлення формують на основі планової потреби ресурсів, визначеної з урахуванням норм запасів і запланованої виробничої програми. Специфікація передбачає складання переліку необхідних ресурсів із чітким зазначенням їх якості,

обсягу, умов та термінів поставки. На даному етапі розробляють так звану, програму постачання, що передбачає всебічний аналіз умов споживання ресурсів, їх асортиментного складу, типу виробництва, визначення обсягів їх використання протягом одиниці часу згідно зі запланованими обсягами виробництва та розрахунок обсягів постачання, партії завезення, періодичності постачання. Обов'язковим на цьому етапі є коригування необхідного обсягу замовлення з матеріальними балансами, що враховують залишки ресурсів. Схематично складові процесу складання замовлень і специфікацій подано на рис. 2.

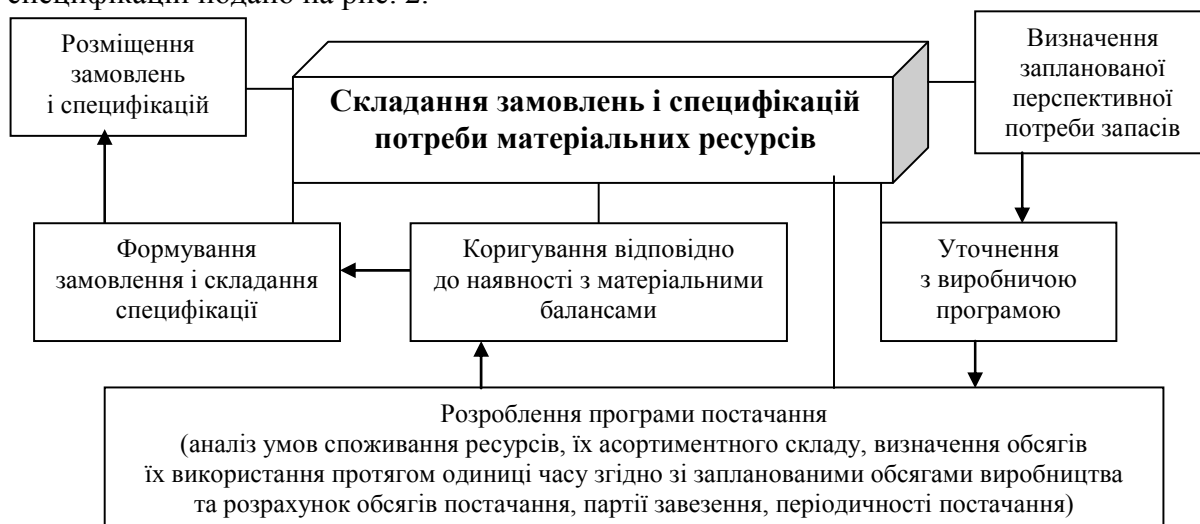

Рисунок 2 – Схема організації складання замовлень та специфікацій потреби матеріальних ресурсів

Джерело: розроблено автором.

Оперативна діяльність із питань надходження запасів передбачає: аналіз можливостей постачальників кожного виду запасів; дослідження зв'язків із ними; переддоговірні переговори (телефонні переговори, ділове листування, надсилання зразків, пробний запуск запропонованих матеріальних ресурсів, лабораторні дослідження з метою перевірки відповідності фактичної якості запасів, якості вказаній у документах); формування умов контрактів на постачання ресурсів (спосіб закупівлі, базові умови постачання, ціни закупівлі, можливі знижки і бонуси, фінансові умови контрактів тощо); підписання договорів. Схематично даний етап зображено на рис. 3.

Забезпечення виробничо-господарської діяльності матеріальними ресурсами для виконання виробничої програми – одне з найголовніших завдань сектору закупівлі служби постачання. При цьому надзвичайно важливо здійснити заходи для забезпечення надходження матеріальних ресурсів у повному обсязі, комплексно, своєчасно, в необхідній кількості та відповідної якості й асортименту.

Рисунок 3 – Схема діяльності із забезпечення отримання запасів

Джерело: розроблено автором.

Вибір способу транспортування (виду, типу транспорту, використання власного чи найманого); визначення оптимальних шляхів руху і порядку їх функціонування; сплата тарифів і зборів перевізників при транспортуванні запасів; безпосередньо процес транспортування; організація навантажувально-розвантажувальних робіт; вибір раціонального розміщення запасів у автотранспорті; зменшення загроз втрати та псування запасів у межах норм природного убутку; розроблення заходів для недопущення втрат та псування понад норми природного убутку; дотримання технологічної єдності транспортно-складського процесу – всі ці стадії є ключовими при забезпеченні надходження матеріальних ресурсів на підприємства-покупці запасів. Окрім того, важлива перевірка фактичної наявності запасів за кількістю і номенклатурою, вказаною у документах постачальників, із фактичним завантаженням запасів. Організація процесу забезпечення виробничо-господарської діяльності матеріальними ресурсами для виконання виробничої програми відображена на рис. 4.

Рисунок 4 – Схема організації процесу забезпечення виробничо-господарської діяльності матеріальними ресурсами для виконання виробничої програми

Джерело: розроблено автором.

Оперативний облік надходження матеріальних ресурсів та виявлення стану й кількості виробничих запасів при оприбуткуванні дає змогу: формувати інформацію про наявність матеріальних ресурсів; своєчасно оформляти документи на постачання та розрахунки фактичної вартості запасів, що надходять; забезпечити наявність початкових даних для дієвого контролю за надходженням матеріальних ресурсів, за виконанням угод, замовлень на запаси; отримувати дані для щоденного контролю за виконанням договорів якості, асортименту, термінів постачання, відповідності договірних обов'язків сторін; вести претензійну роботу і виставляти рекламації, за необхідності, ініціювати позовну діяльність; створити інформаційну базу для прийняття управлінських рішень (рис. 5).

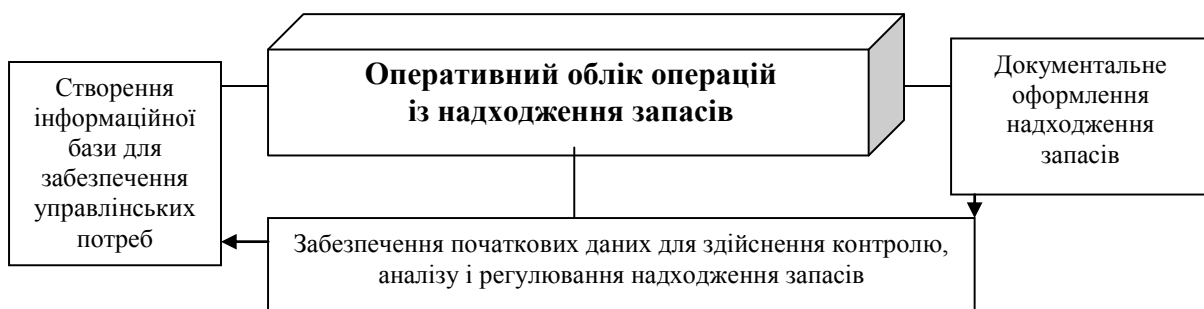

Рисунок 5 – Схема порядку оперативного обліку надходження матеріальних ресурсів

Джерело: розроблено автором.

Організація оперативного контролю на закупівельному етапі процесу матеріального забезпечення передбачає контроль за фактичним надходженням та порядком оприбуткування запасів (рис. 6).

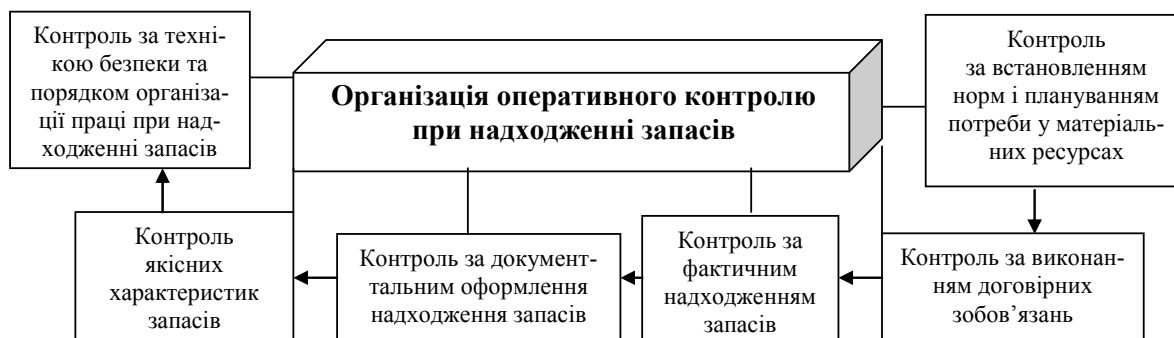

Рисунок 6 – Схема організації оперативного контролю у секторі закупівель

Джерело: розроблено автором.

У секторі зберігання головну увагу приділяють організації процесу розміщення, підготовки до видачі та видачі матеріальних ресурсів відповідним підрозділам підприємства. При цьому передбачають забезпечення технологічної єдності транспортно-складського процесу, що означає: у момент, коли запаси доставлять на місця їх зберігання, там уже мають забезпечити належне їх розвантаження та складування у відповідних місцях, спеціально підготовлених для цього. При цьому обов'язково необхідно з'ясувати, власні чи орендовані склади використовуватимуть, їх кількість, види, місця і розміри, налагодженість системи охорони.

Збереження та схоронність запасів залежать від створення і дотримання оптимальних умов (температура, вологість, освітленість), що дасть змогу зменшити втрати ресурсів у межах природного убутку та уникнути втрат понад норми. Під час перебування матеріальних ресурсів доцільно періодично проводити раптові інвентаризації з метою усунення спокус можливих зловживань та крадіжок. Відпуск запасів зі складу передбачає з'ясування шляхів вибуття (у виробництво, на продаж), відбір із місць зберігання, підготовка до відпуску, відпуск.

Не менш важливою є перевірка фактичної наявності за кількістю і номенклатурою, вказаною у документах постачальників, із фактичним надходженням запасів на підприємство і при їх оприбуткуванні на склади та документальне оформлення надходження у комори запасів, їх переміщення, вибуття і доставки до місця витрачання. Впровадження сучасних форм організації праці, створення нормальних умов праці й гарантування техніки безпеки сприяє оптимальній організації процесу розміщення, підготовки до видачі та видачі матеріальних ресурсів відповідним підрозділам підприємства, схему чого зображено на рис. 7.

Здійснення оперативного обліку в секторі зберігання передбачає відображення фактичної кількості й стану запасів під час їх перебування на складах, видачі підрозділам. Це дає змогу: формувати інформацію про наявність і рух матеріальних ресурсів; забезпечити наявність даних для дієвого контролю за збереженням та використанням матеріальних ресурсів; об'єктивно оцінити використання матеріальних ресурсів на кожному робочому місці, в будь-якій структурній ланці технологічного процесу. Повний, точний, достовірний документальний і фактичний облік запасів має забезпечити належне інформаційне середовище та сприяти підготовці й прийняттю управлінських рішень щодо використання матеріальних ресурсів. Саме тому організація облікового процесу етапу збереження покликана забезпечувати: отримання

даних про залишки й рух матеріальних ресурсів із місць зберігання і використання; своєчасне документальне оформлення надходження до комор, відпуску та списання запасів; розрахунки вартості запасів, що вибувають; інформаційну базу для контролю за витратами матеріалів, порівнюючи їх з нормами та нормативами, встановленими лімітами (рис. 8).

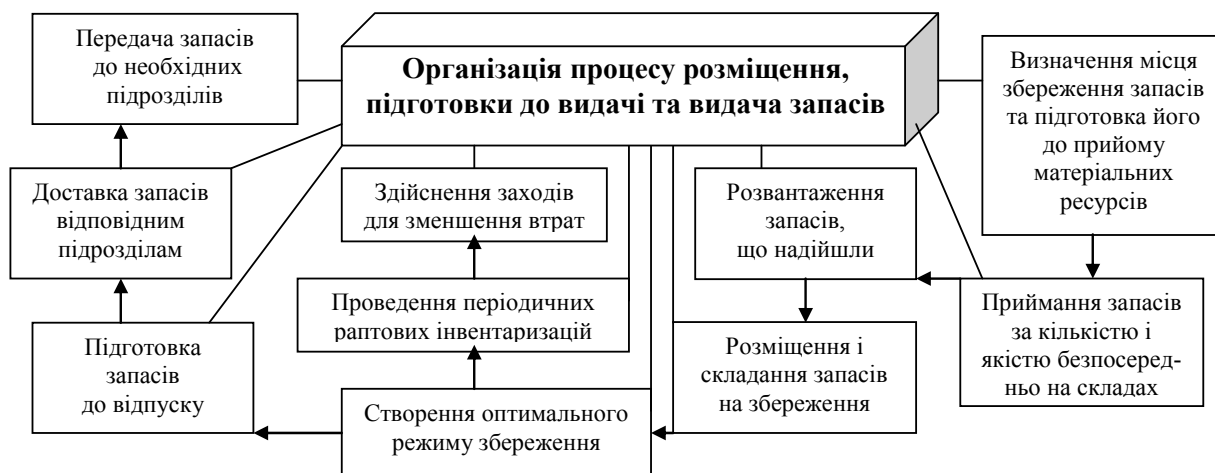

Рисунок 7 – Схема організації процесу розміщення, підготовки до видачі та видачі матеріальних ресурсів відповідним підрозділам підприємства

Джерело: розроблено автором.

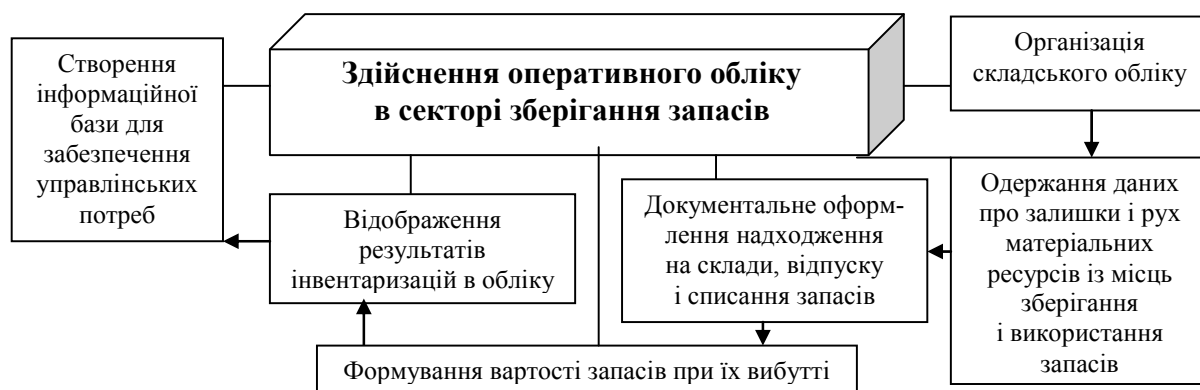

Рисунок 8 – Схема порядку здійснення оперативного обліку надходження матеріальних ресурсів до комор, їх переміщення і видачі підрозділам та виявлення стану запасів

Джерело: розроблено автором.

Організація оперативного контролю у секторі зберігання і руху передбачає контроль за надходженням безпосередньо на склади, станом, порядком збереження та витратами матеріальних ресурсів у підрозділах підприємства згідно з призначенням (рис. 9). Контроль за безпекою та порядком охорони праці також здійснює важливий вплив на організацію збереження і схоронності запасів.

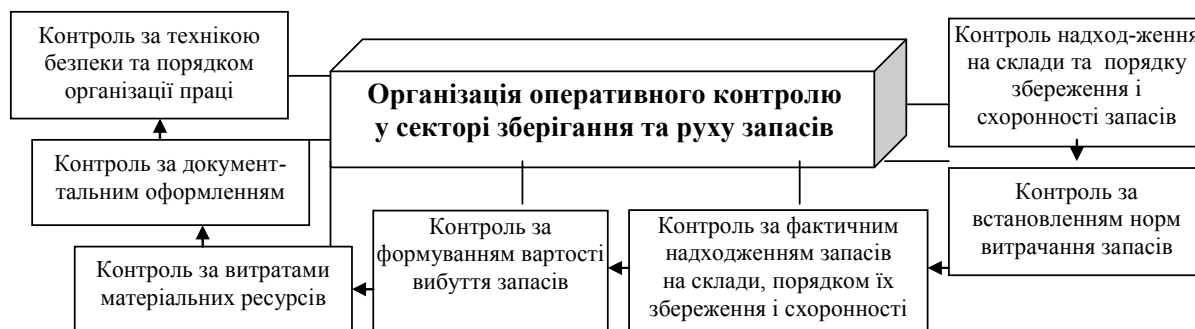

Рисунок 9 – Схема організації оперативного контролю у секторі зберігання та руху матеріальних ресурсів

Джерело: розроблено автором.

Таким чином, посилення інтеграційних процесів відбувається у двох основних напрямках. З одного боку, посилюється зв'язок між плановиками, економістами, контролерами та бухгалтерами. Для них спільним є об'єкт, тому вони співпрацюють дуже щільно, намагаючись вирішувати завдання з більшою ефективністю. Окремі групи секторів (виконавців) здійснюють функції планування, обліку, контролю, аналізу, і це призводить до пошуку оптимуму. З іншого боку, посилюється взаємозв'язок сектору з оперативно-виробничим персоналом інших секторів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Облік створює інформаційне середовище для інших функцій управління. Він виявляє, вимірює, реєструє, нагромаджує, узагальнює, зберігає та передає інформацію про діяльність підприємства внутрішнім і зовнішнім користувачам для прийняття рішень. З розвитком ринкових відносин облік набуває дедалі більшого значення, межі його розширюються, а методи удосконалюються. Бухгалтерський облік як засіб контролю та усвідомленого узагальнення цього процесу стає тим необхіднішим, чим більший процес виробництва відбувається у суспільному масштабі. Облік як засіб планування, контролю, економічного аналізу, регулювання, стимулювання та узагальнення процесу виробництва та розподілу матеріальних благ стає важливим важелем активної діяльності підприємства, тому його інтеграція з іншими функціями управління є цілком логічною і закономірною.

Визначення завдань, встановлення місця і ролі системи матеріального забезпечення й встановлення зв'язку всіх функцій управління – планування, контролю, економічного аналізу, обліку, регулювання та стимулювання, сприяють вдосконаленню організації процесу матеріального забезпечення. Розробка пропозицій з удосконалення системи матеріального забезпечення для підприємств окремих галузей національної економіки буде об'єктом подальших досліджень.

Список літератури

1. Акулова Ю.О. Основні напрямки вдосконалення управління матеріальними потоками промислових підприємств [Текст] / Ю.О. Акулова, Л.А. Пруднікова // Вісник СевНТУ : зб. наук. пр. / Севастоп. нац. техн. ун-т. - Севастополь : Вид-во Севастоп. нац. техн. ун-ту, 2011. – Вип. 116: Економіка і фінанси. – С. 3-8
2. Білошкурський М.В. Аналіз маркетингових логістичних систем матеріального забезпечення підприємств [Текст] / М.В. Білошкурський // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2014. – Випуск 5. – Частина 2. – С. 24-27.
3. Валуєв Б.І. Організаційні можливості поглиблення інтеграційних процесів в управлінні підприємством [Текст] / Б.І. Валуєв // Наукові праці Кіровоградського державного технічного

- університету. Економічні науки. Частина І. – вип. 4. – Кіровоград: КДТУ, 2003. – С. 17-22.
4. Голобородько М.Ю. Формалізована модель матеріального забезпечення військ (сил) [Текст] / М.Ю. Голобородько, В.І. Білстов, В.І. Галаган, К.В. Панадій, С.В. Бондарчук // Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського. – 2014. – № 1. – С. 48-53.
5. Гуржій Н.М. Моніторинг системи матеріального забезпечення підприємств харчової промисловості [Текст] / Н.М. Гуржій, І.С. Бебешко // Вісник Чернівецького торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету. Економічні науки. – 2010. – № 2. – С. 74-80
6. Дмитрик М.М., Облік процесів матеріального забезпечення у системі управління виробництва кондитерської продукції [Текст] / М.М. Дмитрик, О.І. Куліш, О.Д. Харіх // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2012. – №3 (19). – С.80-84.
7. Зарудна Н.Я. Облік і аналіз процесу постачання матеріальних цінностей [Текст] : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.09 / Наталія Ярославівна Зарудна. – Тернопіль : ТНЕУ, 2013. – 215 с.
8. Крушельницька О.В. Управління матеріальними ресурсами : [Навч. посібник] / О.В. Крушельницька. – К.: Кондор, 2003. – 162 с.
9. Пугаченко О.Б. Облік процесів матеріального забезпечення в системі управління хлібопекарними підприємствами [Текст] : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.09 / Пугаченко Ольга Борисівна ; Кіровоград. нац. техн. ун-т. - Кіровоград, 2008. - 225 арк.
10. Сиротенко Н.А. Функції обліку та контролю в системі управління матеріальним забезпеченням виробництва (на прикладі підприємств кондитерської галузі) [Текст] : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.09 / Сиротенко Наталія Анатоліївна ; Одес. держ. екон. ун-т. - О., 2007. - 385 арк.
11. Шурупов Г.В. Механизм управления материальным обеспечением деятельности промышленных предприятий [Текст] : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.09 / Шурупов Георгий Викторович ; ОГЭУ. – Одесса, 2004. – 203 с.

References

1. Akulova, Iu.O. & Prudnikova, L.A. (2011). Osnovni napriamky vdoskonalennia upravlinnia materialnimy potokamy promyslovykh pidpriemstv [The main directions of improving material management of industry]. *Visnyk SevNTU : zb. nauk. pr. – Bulletin SevNTU: Coll. Science. pr., 116*, 3-8 [in Ukrainian].
2. Biloshkurskyi, M.V. (2014). Analiz marketynhovykh lohistychnykh system materialnoho zabezpechennia pidpriemstv [Analysis of marketing logistics systems of material support enterprises]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya «Ekonomiczni nauky» – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series «Economic sciences»*, 5, Vol. 2, 24-27 [in Ukrainian].
3. Valuev, B.I. (2003). Orhanizatsiini mozhlyvosti pohlyblennia intehtatsiinykh protsesiv v upravlinni pidpriemstvom [Organizational enhancing of integration processes in enterprise management]. *Naukovi pratsi Kirovohradskoho derzhavnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky – Scientific work of Kirovograd State Technical University. Economic sciences*, 4, 17-22 [in Ukrainian].
4. Holoborodko, M.Iu., Bilietov, V.I., Halahan, V.I., Panadii, K.V. & Bondarchuk, S.V. (2014). Formalizovana model materialnoho zabezpechennia viisk (syl) [Formalized model material support of troops (forces)]. *Zbirnyk naukovykh prats Tsentru voienno-stratehichnykh doslidzhen Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy imeni Ivana Cherniakhovskoho – Scientific Papers of the Center for Military-Strategic Studies National University of Defense of Ukraine*, 1, 48-53 [in Ukrainian].
5. Hurzhii, N.M. & Bebeshko, I.S. (2010). Monitorynh systemy materialnoho zabezpechennia pidpriemstv kharchovoi promyslovelno-ekonomichnyi instytut Kyivskoho natsionalnoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu. *Ekonomiczni nauky – Bulletin of Chernivtsi Trade and Economics Institute of the Kyiv National Trade and Economic University. Economics*, 2, 74-80 [in Ukrainian].
6. Dmytryk, M.M., Kulish, O.I. & Kharikh, O.D. (2012). Oblik protsesiv materialnoho zabezpechennia u systemi upravlinnia vyrobnytstva kondyterskoi produktsii [Accounting processes of material support in the management of confectionery products]. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu – Bulletin of Berdyansk University of Management and Business*, 3 (19), 80-84 [in Ukrainian].
7. Zarudna, N.Ia. (2013). Oblik i analiz protsesu postachannia materialnykh tsinnosti [Accounting and analysis of the supply of property] *Candidate's thesis*. Ternopil [in Ukrainian].
8. Krushelnyska, O.V. (2003). *Upravlinnia materialnymi resursamy [Material management]*. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
9. Puhachenko, O.B. (2008). Oblik protsesiv materialnoho zabezpechennia v systemi upravlinnia khlibopekarny pidpriemstvamy [Accounting processes material support in the management of bakery enterprises]. *Candidate's thesis*. Kirovohrad [in Ukrainian].

10. Syrotenko, N.A. (2007). Funktsii obliku ta kontroliu v systemi upravlinnia materialnym zabezpechenniam vyrobnytstva: na prykladi pidpriemstv kondyterskoi haluzi [Accounting and control functions in the management of production material support: in the example of the confectionery industry] *Candidate's thesis*. Odessa [in Ukrainian].
11. Shurupov, G.V. (2004). Mehanizm upravlennia material'nym obespecheniem dejatel'nosti promyshlennyh predpriiatij [The mechanism of control material support industrial activities] *Candidate's thesis*. Odessa [in Russian].

Olga Puhachenko, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Kirovohrad National Technical University, Kirovohrad, Ukraine

Organizational Structure of Procurement System for the Purpose of Accounting Integration with Other Functions of Management

The aim of the article is to develop the organizational structure of procurement system for the purpose of accounting integration with other functions of management.

The following schemes have been developed in order to improve the organizational structure of the procurement system for the purpose of accounting integration with other functions of management: organization of compiling orders and specifications of material resources demand; activities related to ensuring the receipt of supplies; organization of the process related to providing industrial and economic activity by material resources for carrying out the production program; procedure of records management of material resources; organization of records management in the Purchases Unit; organization of the process related to placing, preparing for issue and issuing material resources to relevant subdivisions of the company; procedure of records management of material resources received in barns, their movements and issuing to subdivisions, and revealing the state of material resources; organization of operational control in the material resources storage and movement.

Under conditions of market relations, accounting becomes more and more important, its boundaries are extended, and its methods are improved. Accounting as a means of planning, monitoring, economic analysis, control, stimulation and generalization of the production process and distribution of material values becomes an important lever of the company's vigorous activity. That's why its integration with other management functions is quite logical and natural.

accounting, functions of management, organizational structure, procurement, integration, procurement unit, storage and movement unit, economic sector, stocks

Одержано 12.05.15

УДК 657.421.3

В.С. Шелест, канд. екон. наук

ДП «Український інститут інтелектуальної власності» (УКРПАТЕНТ), м. Київ, Україна

Методичні положення аналізу використання нематеріальних активів інноваційно-орієнтованих підприємств

Обґрунтовано роль стратегічного інноваційного розвитку суб'єктів господарювання у забезпеченні належного рівня їх конкурентоспроможності. Визначено, що в інноваційно-орієнтованих підприємствах інновації, зокрема об'єкти права інтелектуальної власності, що визнаються нематеріальними активами, повинні виступати результатом і способом досягнення стратегічних цілей таких підприємств. Запропоновано всі об'єкти права інтелектуальної власності підприємства об'єднати в окремий об'єкт аналізу – патентний портфель нематеріальних активів підприємства, з метою формулювання завдань аналізу використання таких активів інноваційно-орієнтованими підприємствами. Удосконалено технологію аналізу використання нематеріальних активів підприємств з урахуванням нового об'єкту та уточненої мети аналізу, а саме надання корисної інформації для прийняття рішень у напрямі ефективності використання патентного портфеля нематеріальних активів та активізації інноваційних процесів в основній операційній діяльності.

нематеріальні активи, об'єкти права інтелектуальної власності, економічний аналіз, патентний портфель, інноваційно-активні підприємства

© В. С. Шелест, 2015

В.С. Шелест, канд. екон. наук

ГП «Украинский институт интеллектуальной собственности» (УКРПАТЕНТ), г. Киев, Украина

Методические положения анализа использования нематериальных активов инновационно-ориентированными предприятиями

Обоснована роль стратегического инновационного развития субъектов хозяйствования в обеспечении надлежащего уровня их конкурентоспособности. Определено, что в инновационно-ориентированных предприятиях инновации, в том числе объекты права интеллектуальной собственности, которые признаются нематериальными активами, должны являться результатом и способом достижения стратегических целей таких предприятий. Предложено все объекты права интеллектуальной собственности предприятия объединить в отдельный объект анализа - патентный портфель нематериальных активов предприятия, с целью формулирования задач анализа использования таких активов инновационно-ориентированными предприятиями. Усовершенствована технология анализа использования нематериальных активов предприятий с учетом нового объекта и уточненной цели анализа, а именно предоставление полезной информации для принятия решений в направлении эффективности использования патентного портфеля нематериальных активов и активизации инновационных процессов в основной операционной деятельности.

нематериальные активы, объекты права интеллектуальной собственности, экономический анализ, патентный портфель, инновационно-активные предприятия

Постановка проблеми. Глобалізаційні виклики та масштабність змін в ринковому механізмі у напрямку інноваційного розвитку зумовлюють необхідність формування інноваційно-орієнтованої стратегії розвитку суб'єктів господарювання. Необхідно підкреслити, що переваги інтенсивного використання нематеріальних активів на виробничих підприємствах, а також їх економічна ефективність перш за все обумовлені здатністю генерувати інновації в якості відтвореного ресурсу із зростаючими на кожному етапі перетворень якісними характеристиками і властивостями, які ініціюють створення нової вартості протягом тривалого часу.

На інноваційно-орієнтованих підприємствах, з урахуванням сучасних світових тенденцій, значна частка в структурі капіталу відводиться нематеріальним активам. Входячи в число лідерів галузей, такі підприємства приділяють належну увагу захисту відповідних об'єктів промислової власності, як рушійного чинника утримання конкурентних позицій та попередження недобросовісної підприємницької діяльності з боку конкурентів.

Отже, на сучасному етапі розвитку економіки виникла очевидна потреба в усвідомленні місця аналізу використання нематеріальних активів як невід'ємної частини аналізу ефективності використання ресурсів підприємства. Проведення аналізу ефективності використання нематеріальних активів сприяє прийняттю обґрунтованих управлінських рішень, що забезпечують зростання ефективності діяльності на основі активного використання нематеріальних активів. Зростання ролі нематеріальних активів з позицій поточних та перспективних результатів діяльності підприємств в умовах інноваційної економіки зумовлює необхідність розробки методичних підходів до аналізу їх використання як інструменту забезпечення прийняття оптимальних рішень щодо обсягів інноваційної діяльності та випередження можливих конкурентів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання проведення економічного аналізу використання нематеріальних активів висвітлювалися в працях Т.М. Банасько [1], Ф.Ф. Бутинця [3], В.В. Кожарського [5], Є.В. Мниха [6], О.В. Олійник [7], І.Т. Райковської [11], Г.В.Савицької [12], Р.С. Сайфуліна, А.Д. Шеремета [17], М.Г. Чумаченко [4] та ін. Критичний аналіз праць провідних вчених показав, що системно, із урахуванням стратегії інноваційного розвитку України в умовах глобалізаційних викликів, впливу нематеріальних активів на отримання надприбутків та підтримання високого рівня конкурентоздатності підприємств, питання методичних

підходів до аналізу використання нематеріальних активів на достатньому рівні не висвітлені.

В той же час, суттєвий вплив обсягів використання нематеріальних активів підприємства на рівень та якість прийнятих інноваційних та стратегічних рішень щодо випередження можливих конкурентів зумовлює необхідність подальшого вивчення та вдосконалення всіх можливих напрямків аналізу використання нематеріальних активів. Тому, незважаючи на досягнуті результати вчених, вважаємо, що питання методики економічного аналізу використання нематеріальних активів потребують подальших ґрунтовних досліджень у частині урахування необхідності формування інноваційно-орієнтованої стратегії розвитку суб'єктами господарювання.

Огляд фахової літератури [1-17] з проблем аналізу господарської діяльності показав, що загалом під методикою економічного аналізу більшість вітчизняних і зарубіжних науковців розуміють сукупність прийомів, способів, засобів, правил найбільш доцільного виконання аналітичних процедур за результатами господарської діяльності й господарських процесів підприємства. При цьому, до основних структурних елементів методики аналізу діяльності суб'єктів господарювання відносять: визначення об'єктів та формулювання завдань аналізу; побудова системи показників, за допомогою яких досліджується об'єкт аналізу; моделювання системи факторів, які впливають на зміну показників; дотримання послідовності виконання аналітичних процедур; формування інформаційної бази аналізу; вибір методичного інструментарію аналізу; визначення організаційного і технічного забезпечення аналізу.

Постановка завдання. Метою даної статті є поглиблення існуючої методики аналізу використання нематеріальних активів з урахуванням застосування стратегії інноваційного розвитку суб'єктами господарювання в умовах глобалізаційних викликів.

Виклад основного матеріалу. Як видно з рис. 1, в умовах реалізації стратегії інноваційного розвитку економіки України, темпи і напрями розвитку вітчизняних підприємств, рівень їх конкурентоспроможності залежать в основному від ефективного використання в господарській діяльності майнових прав на об'єкти інтелектуальної власності, що для потреб бухгалтерського обліку визнаються у формі нематеріальних активів.

Базовим структурним елементом методики аналізу використання нематеріальних активів є формулювання завдань аналізу. Виходячи з досліджень праць вищенаведених вчених [1-8, 10-17] у сфері аналізу нематеріальних активів встановлено, що загалом дослідники ототожнюють завдання аналізу нематеріальних активів із завданнями аналізу основних засобів на тому підґрунті, що нематеріальні активи та основні засоби є складовими необоротних активів підприємства. За твердженням науковців, основні завдання аналізу нематеріальних активів полягають в характеристиці наявності, складу, руху, ефективності використання і оцінці їх дохідності та факторів, що на неї впливають (табл. 1).

Оскільки витіснення продукції старого покоління та впровадження інновацій у виробництво продукції нового покоління зазвичай відбувається за рахунок використання нематеріальних активів, пов'язаних з майновими правами на об'єкти інтелектуальної власності, пропонуємо для формулювання завдань аналізу використання нематеріальних активів всю інтелектуальну власність підприємств, що характеризується результатами наукової і винахідницької діяльності, об'єднати у окремий об'єкт аналізу - патентний портфель нематеріальних активів підприємства.

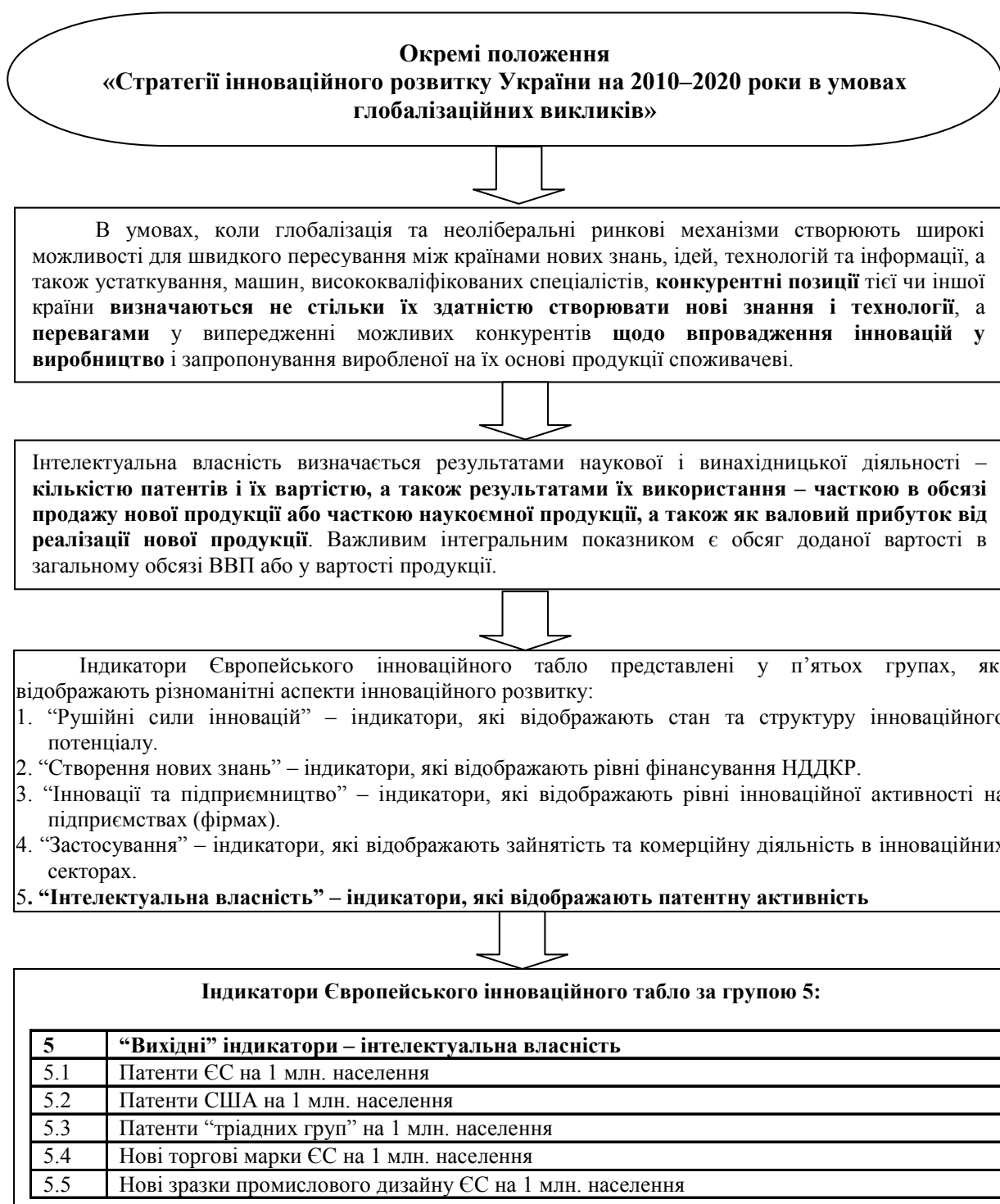

Рисунок 1 - Обґрунтування актуальності питань аналізу використання нематеріальних активів інноваційно-орієнтованими підприємствами

Джерело: розроблено автором на підставі [9].

Таблиця 1 – Формулювання завдань аналізу використання нематеріальних активів у працях науковців

П.І.П. науковця	Виділені завдання аналізу використання нематеріальних активів
1	2
Мошенський С.З., Олійник О.В.[7]	1. Аналіз обсягу та динаміки нематеріальних активів. 2. Аналіз структури нематеріальних активів. 3. Структура нематеріальних активів за строками корисного використання. 4. Аналіз структури вибуття нематеріальних активів. 5. Аналіз за ступенем ліквідності. 6. Аналіз ефективності використання нематеріальних активів.
Попович П.Я.[8]	1. Аналіз обсягу та динаміки нематеріальних активів. 2. Аналіз структури нематеріальних активів. 3. Аналіз ефективності використання нематеріальних активів.
Тарасенко Н.В.[13]	1. Визначення частки нематеріальних активів в майні підприємства. 2. Оцінка обсягу та динаміки нематеріальних активів. 3. Аналіз структури та стану нематеріальних активів. 4. Аналіз дохідності нематеріальних об'єктів. 5. Аналіз ліквідності нематеріальних активів за ступенем ризику вкладень в них.
Савицька Г.В.[12]	1. Аналіз об'єму та динаміки нематеріальних активів. 2. Вивчення структури нематеріальних об'єктів за різними класифікаційними групами. 3. Аналіз інвестицій в нематеріальні активи.
Банасько Т.М.[1]	1. Аналіз частки нематеріальних активів у майні підприємства. 2. Аналіз обсягу та динаміки нематеріальних активів. 3. Аналіз структури нематеріальних ресурсів, наявних на підприємстві. 4. Аналіз ефективності нематеріальних активів. 5. Аналіз впливу факторів на ефективність використання нематеріальних активів. 6. Аналіз резервів збільшення обсягів виробництва за рахунок використання нематеріальних об'єктів.
Череп А.В., Пухальська А.П.[14]	1. Аналіз забезпеченості нематеріальними активами. 2. Аналіз наявності та руху нематеріальних активів. 3. Аналіз ефективності використання нематеріальних активів.
Райковська І.Т.[11]	1. Аналіз забезпеченості нематеріальними активами. 2. Аналіз ефективності використання нематеріальних активів.
Вакун О.В.[2]	1. Аналіз обсягу та динаміки нематеріальних активів. 2. Аналіз структури нематеріальних активів в розрізі різноманітних класифікаційних ознак. 3. Аналіз дохідності (ефективності використання) нематеріальних активів. 4. Інтегрована оцінки використання нематеріальних активів. 5. Аналіз обсягу, структури (за різними ознаками), динаміки і ефективності використання нематеріального капіталу.

Джерело: складено автором з використанням [1, 2, 7, 8, 11, 12, 13, 14].

У зв'язку з тим, що в умовах глобалізаційних викликів кожне підприємство повинно створювати інноваційну екосистему відкритого типу, яка перетворює результати інтелектуальної діяльності в затребувану на ринку продукцію та ефективний бізнес, патентний портфель нематеріальних активів стає основою для створення комплексу інноваційних продуктів і технологій.

В контексті даного дослідження, під поняттям патентного портфелю нематеріальних активів підприємства пропонуємо розуміти сукупність нематеріальних

активів, що складається з підтверджених документально придбаних, створених або частково отриманих за ліцензійним договором майнових прав на використання об'єктів інтелектуальної власності, засвідчених патентами, знаками охорони авторського права та товарними знаками [15-16]. Схематичне зображення та логіка визначення поняття «патентний портфель» як об'єкту аналітичного дослідження узагальнені на рис. 2.

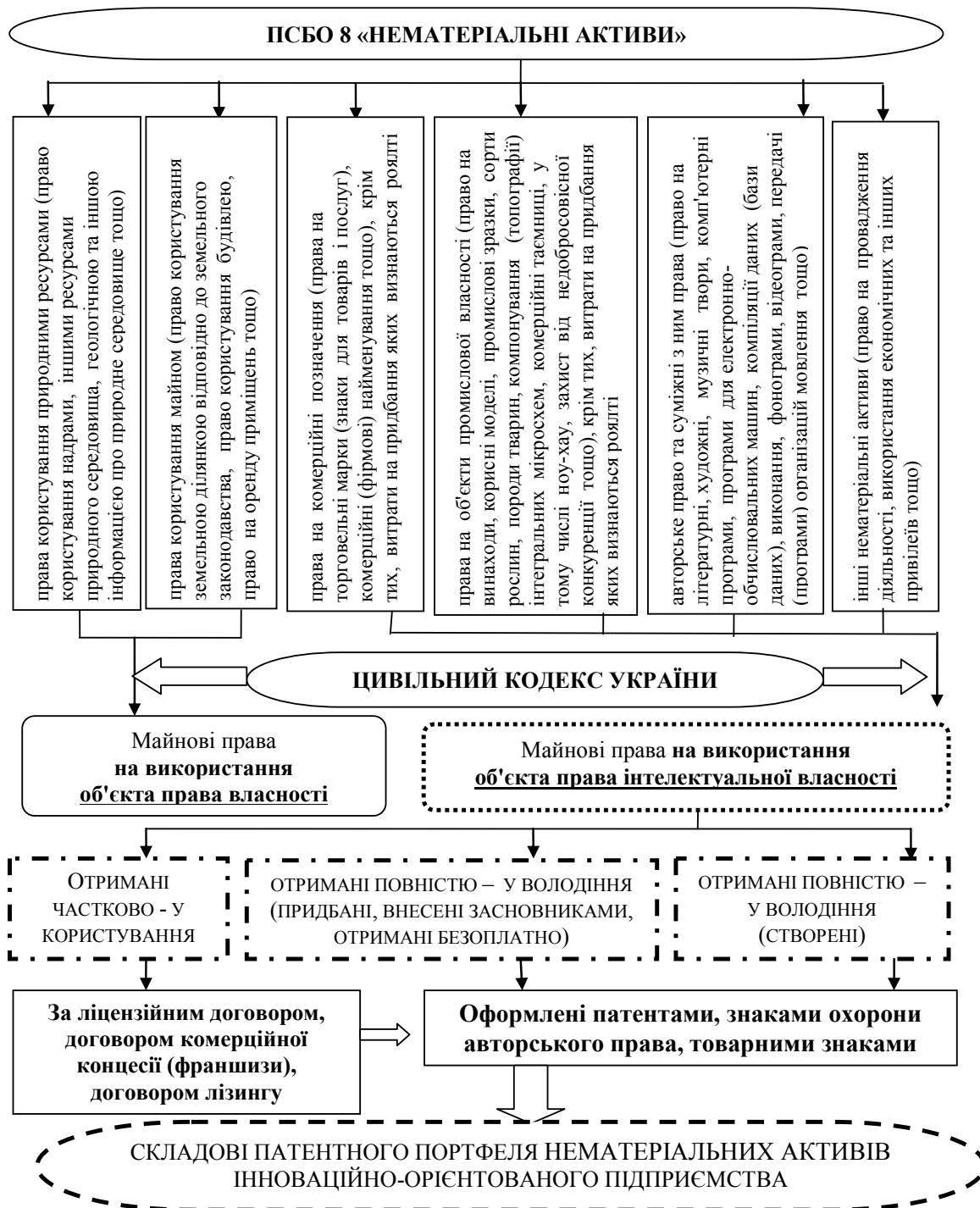

Рисунок 2 – Патентний портфель нематеріальних активів інноваційно-орієнтованого підприємства як об'єкт аналізу

Джерело: розроблено автором з використанням [15, 16]

Такий підхід до визначення об'єкту аналізу використання нематеріальних активів дозволяє згрупувати охоронні документи, включені в «патентний портфель» нематеріальних активів, за ступенем ліквідності на 3 групи, що уможливорює оптимізацію прийняття рішень про додаткові капітальні інвестиції у нематеріальні активи з метою інноваційного розвитку господарської діяльності:

1 група. Ключові патенти: на основні технології, продукти та послуги, що приносять основний дохід підприємства і забезпечують конкурентоспроможність підприємства на ринку, а також патенти на нові технології і продукти, які в майбутньому можуть стати основними для підприємства.

2 група. Другорядні патенти: на технології та продукти, які підприємство вирішило не розвивати, але ці технології та продукти можуть виявитися основними для іншого підприємства, і в цьому випадку можливе ліцензування другорядних патентів для отримання додаткового доходу.

3 група. Некорисні патенти: на продукти і технології, які ніхто не використовує, а також на застарілі технічні рішення.

Слід додати, що за класифікацією Європейського інноваційного табло (рис. 1) інтелектуальна власність інноваційно-орієнтованих підприємств розкривається саме через індикатори, які відображають патентну активність. За даними Державної служби інтелектуальної власності України (далі - ДСІВУ) [10] в 2013 році у харчовій промисловості зберігалась тенденція збільшення патентної активності заявників щодо подання заявок на всі об'єкти промислової власності.

З поміж 53,6 тис. заявок, що надійшли, найбільше (63,9 %) становлять заявки на знаки для товарів і послуг, а найменше (7,0 %) - заявки на промислові зразки [10].

За даними табл. 2. видно, що загальна кількість заявок на винаходи в 2013 році збільшилася на 10,0 % порівняно з 2012 роком, що обумовлено, зокрема, тенденцією зростання на 8,0 % кількості заявок на винаходи за процедурою РСТ. Кількість заявок на корисні моделі в 2013 році практично залишилася на рівні 2012 року. В той же час за 2013 рік удвічі збільшилася кількість заявок на промислові зразки та на 6,7 % зросла кількість заявок на знаки для товарів і послуг [10]. Враховуючи складну економічну та політичну ситуації в країні, для системи правової охорони інтелектуальної власності, впродовж 2013 року, характерна позитивна тенденція збільшення активності подачі заявок, як наслідок збільшення кількості інноваційно-орієнтованих підприємств.

Таблиця 2 – Показники патентної активності суб'єктів господарювання України у 2009 – 2013 роках

Об'єкти промислової власності	Кількість поданих заявок, шт.					2013 у % до 2012
	2009	2010	2011	2012	2013	
Винаходи	4 812	5 310	5 248	4 945	5 428	110
за національною процедурою	2 678	2 810	2 927	2 835	3 142	111
за процедурою РСТ	2 134	2 500	2 321	2 110	2 286	108
Корисні моделі	9 200	10 679	10 436	10 228	10 164	99
Промислові зразки	1 669	1 686	1 761	1 851	3 778	у 2 рази
Знаки для товарів і послуг	26 479	28 577	29 756	32 051	34 226	107
за національною процедурою	17 866	20 603	21 091	22 781	24 471	107
за Мадридською системою	8 613	7 974	8 665	9 270	9 755	105
Усього надійшло	42 160	46 252	47 201	49 075	53 596	109

Джерело: складено автором з використанням [10].

Оскільки останнім часом зростає економічний інтерес до підвищення доходності підприємства за рахунок використання виключного права підприємства на результати інтелектуальної діяльності, до основних завдань аналізу використання нематеріальних активів інноваційно-орієнтованого підприємства пропонуємо віднести:

1. Дослідження патентного середовища у сфері функціонування підприємства у звітному періоді.
2. Визначення потреби підприємства в нематеріальних активах для формування доходного патентного портфеля.
3. Оцінка вартості патентного портфеля нематеріальних активів підприємства у звітному періоді.
4. Оцінка динаміки обсягів патентного портфеля нематеріальних активів за останні 5 років для прогнозування тенденцій його нарощування.
5. Оцінка групової структури патентного портфеля нематеріальних активів за класифікацією згідно ПСБО 8 «Нематеріальні активи» та її зміни у звітному періоді.
6. Оцінка структури формування патентного портфеля нематеріальних активів за джерелами надходження (отримані частково за ліцензійним договором, отримані частково за договором комерційної концесії - франшизи, отримані частково за договором лізингу, придбані, створені власними силами, внесені засновниками, отримані безоплатно) та її зміни у звітному періоді.
7. Оцінка структури формування патентного портфеля нематеріальних активів за видами правової захищеності охоронних документів (патенти, знаки охорони авторського права, товарні знаки) та її зміни у звітному періоді.
8. Дослідження структури патентного портфеля нематеріальних активів за термінами корисного використання і рівнем ліквідності та її зміни у звітному періоді для прийняття рішень щодо способу комерціалізації об'єктів прав інтелектуальної власності.
9. Аналіз структури патентного портфеля за причинами вибуття нематеріальних активів у звітному періоді.
10. Дослідження життєвого циклу виробництва продукції для визначення корисності нематеріального активу у звітному періоді.
11. Дослідження причинно-наслідкових залежностей впливу обсягів і структури патентного портфеля нематеріальних активів на доходи від реалізації нової продукції підприємства у звітному періоді.
12. Визначення патентовіддачі та доходності патентного портфеля нематеріальних активів підприємства у звітному періоді.
13. Аналіз патентної активності та патентоздатності підприємства у звітному періоді та її зміни.
14. Вивчення можливостей збільшення обсягів та розширення видового складу патентного портфеля нематеріальних активів для забезпечення конкурентоспроможності підприємства.

Варто зауважити, що мета і структура завдань аналізу використання нематеріальних активів визначають послідовність проведення аналізу – його технологію у розумінні як процесу досягнення мети аналізу. Відтак, послідовність проведення аналізу на практиці є алгоритмом дій аналітика. Порядок проведення аналізу використання нематеріальних активів інноваційно-орієнтованим підприємством пропонуємо розкривати через характеристику самостійних блоків аналізу та побудову технологічної схеми їх взаємозв'язку (рис. 3).

Згідно запропонованої послідовності (технології) аналізу використання нематеріальних активів [15-16], на інноваційно-орієнтованому підприємстві дослідження слід починати з оцінки попиту і пропозиції на нематеріальні активи у патентному середовищі (блок 1) та з обґрунтування потреби в нематеріальних активах (2-й блок на рис. 3), при цьому необхідно оцінити стратегію підприємства в галузі використання нематеріальних активів. При цьому вважаємо за доцільне співвіднести

загальну стратегію інноваційного розвитку підприємства з напрямками використання нематеріальних активів. Слід відмітити, що розрізняють дві основні стратегії використання нематеріальних активів: 1) в якості ресурсу, тобто у виробництві, при збуті продукції, здійсненні інвестиційної або фінансової діяльності підприємства; 2) в якості товару, т. е. комерційне використання нематеріальних активів.

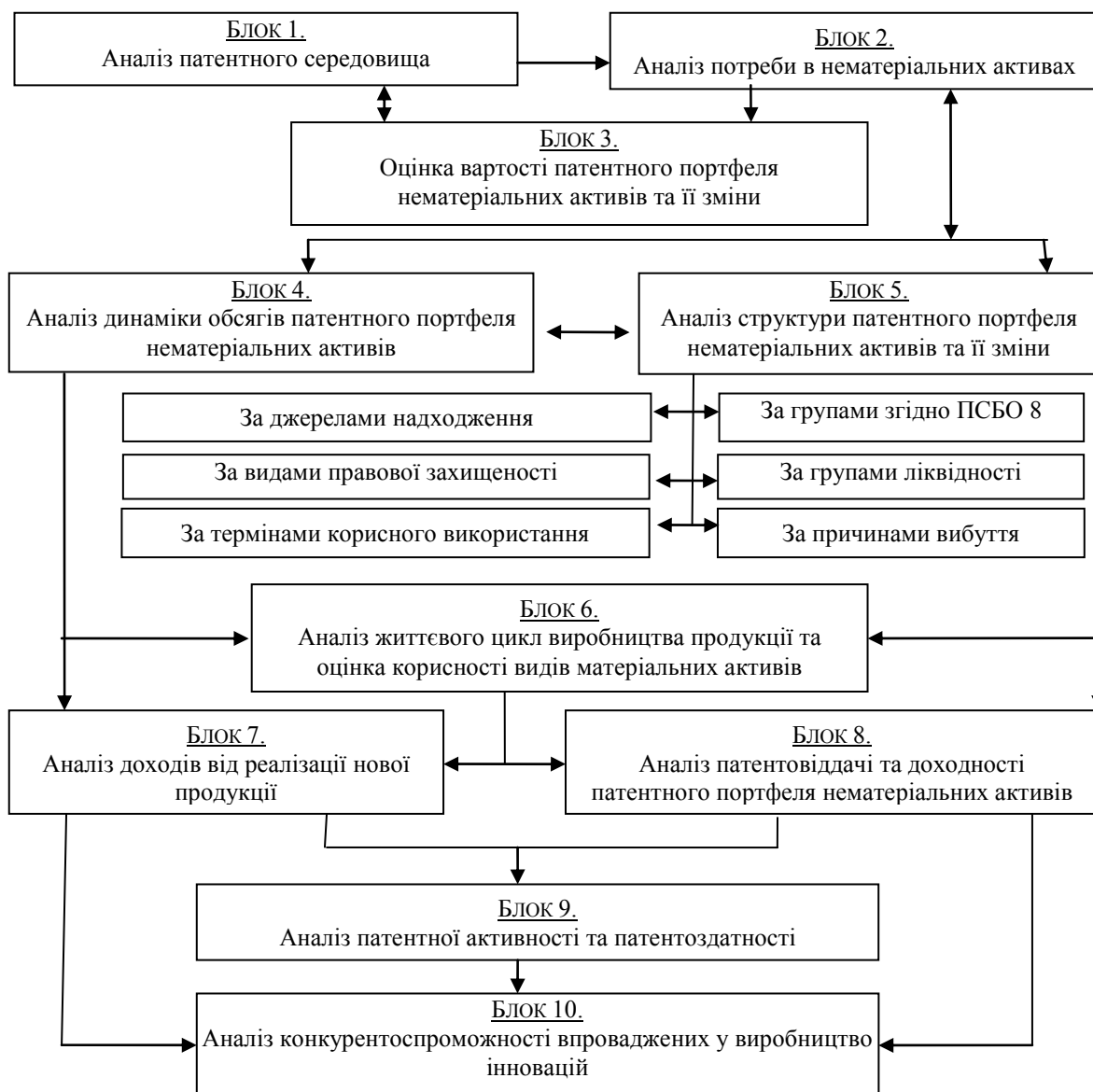

Рисунок 3 – Технологічна схема аналізу використання нематеріальних активів інноваційно-орієнтованого підприємства у звітному періоді

Джерело: розроблено автором.

Оскільки нематеріальні активи застосовуються в діяльності підприємств перш за все в якості ресурсного потенціалу та формують його патентний портфель, на наступних етапах аналізу доцільно проаналізувати наявність та рух нематеріальних активів у звітному періоді: вивчити їх динаміку (4-й блок на рис. 3), структуру (5-й блок). У зв'язку з цим актуальним є проведення горизонтального, вертикального порівняльного аналізу, а також трендового аналізу.

Варто зауважити, що результатом аналізу взаємодії блоків 1-5 аналізу може бути обґрунтування рішень про формування резерву залучення в господарський оборот

об'єктів інтелектуальної власності як нематеріальних активів. При цьому використання методів кореляційно-регресійного аналізу дозволить виміряти і оцінити вплив факторів, які з величиною нематеріальних активів знаходяться в стохастичній, ймовірнісній залежності.

Важливо, щоб аналіз використання нематеріальних активів підприємства завершувався оцінкою впливу використання нематеріальних активів на результати діяльності (7-й та 8-й блоки на рис. 3). У зв'язку з цим актуальним є застосування економіко-математичного моделювання для побудови моделей чинників, а також прийомів факторного аналізу.

На завершальному етапі аналітичної роботи необхідна комплексна оцінка патентної активності персоналу (9-й блок) та вироблення рекомендацій щодо підвищення конкурентоспроможності впроваджених у виробництво інновацій (10-й блок на рис. 3). Ці блоки аналізу насамперед реалізуються на основі багатовимірних порівнянь.

Для комплексної оцінки ефективності використання нематеріальних активів у процесі виробництва нової продукції доцільно застосовувати метод перемноження приватних коефіцієнтів. Як приватні коефіцієнти можна взяти коефіцієнти зростання вихідних базових показників, які найбільш об'єктивно відображають сутність процесу використання нематеріальних активів.

Окремим структурним елементом методики економічного аналізу є інформаційна база аналітичних досліджень. Від вибору і підготовки інформаційної бази залежить якість проведеного аналізу. Джерелами інформації економічного аналізу можуть бути дані оперативного, бухгалтерського та статистичного обліку, нормативно-довідкові дані, дані спеціальних обстежень тощо. Кількість і якість інформації повинна відповідати вимогам системних досліджень згідно з визначеними цілями, завданнями і глибиною економічного аналізу.

Основні джерела інформації за напрямками аналізу використання нематеріальних активів інноваційно-орієнтованого підприємства, що узгоджені із авторським визначенням мети і завдань аналізу використання нематеріальних активів, представлені в табл. 3.

Таблиця 3 – Інформаційна база аналізу використання нематеріальних активів інноваційно-орієнтованого підприємства

Блоки аналізу, узгоджені з метою та завданнями	Джерела інформації
1	2
Аналіз патентного середовища	Зовнішня економічна інформація про стан ринку інтелектуальної власності, про інноваційну діяльність конкурентів. Дані маркетингових досліджень ринку інтелектуальної власності. Матеріали експертних оцінок.
Аналіз потреби в нематеріальних активах	Установчі документи. Бізнес-план. Проектно-технічна документація. Регістри обліку НДДКР, нематеріальних активів. Бухгалтерський баланс.
Оцінка вартості патентного портфеля нематеріальних активів	Зовнішня економічна інформація про стан ринку нематеріальних активів. Бухгалтерський баланс. Регістри обліку НДДКР, нематеріальних активів. Звіти експертів.
Аналіз динаміки обсягів патентного портфеля нематеріальних активів	Бухгалтерський баланс. Регістри обліку НДДКР, нематеріальних активів. Форма статистичної звітності № 2-інвестиції (річна) «Капітальні інвестиції, вибуття й амортизація активів». Зовнішня статистична інформація

Продовження таблиці 3

1	2
Аналіз структури патентного портфеля нематеріальних активів	Бухгалтерський баланс. Регістри обліку НДДКР, нематеріальних активів. Форми статистичної звітності № 1-наука (квартальна), 3-наука (річна) «Звіт про виконання наукових та науково-технічних робіт», №2-інвестиції (річна) «Капітальні інвестиції, вибуття й амортизація активів», № 1-технологія (річна) «Звіт про створення та використання передових технологій та об'єктів права інтелектуальної власності». Зовнішня статистична інформація. Юридичні документи (патенти, свідоцтва та ін.). Матеріали експертних оцінок. Результати проведення аналізу за попередніми напрямками
Аналіз корисності видового складу патентного портфеля нематеріальних активів	Форма статистичної звітності № 1-інновація (річна) «Обстеження інноваційної діяльності промислового підприємства». Бухгалтерський баланс. Матеріали експертних оцінок.
Аналіз доходів від реалізації нової продукції	Облікові регістри формування фінансових результатів від операцій з нематеріальними активами. Бухгалтерський баланс, звіт про фінансові результати. Матеріали експертних оцінок. Результати проведення аналізу за попередніми напрямками
Аналіз патентовіддачі та доходності патентного портфеля нематеріальних активів	Запропоновані первинні документи обліку нематеріальних активів. Регістри обліку витрат і фінансових результатів від реалізації нової продукції. Бухгалтерський баланс, звіт про фінансові результати. Матеріали експертних оцінок. Результати проведення аналізу за попередніми напрямками
Аналіз патентної активності та патентоздатності	Форми статистичної звітності № 1-наука (квартальна), 3-наука (річна) «Звіт про виконання наукових та науково-технічних робіт», № 1-технологія (річна) «Звіт про створення та використання передових технологій та об'єктів права інтелектуальної власності», № 2-інвестиції (річна) «Капітальні інвестиції, вибуття й амортизація активів»
Аналіз конкурентоспроможності впроваджених у виробництво інновацій	Форма статистичної звітності № 1-інновація (річна) «Обстеження інноваційної діяльності промислового підприємства». Фінансова звітність. Бізнес-план. Зовнішня статистична інформація. Дані маркетингових досліджень поведінки споживачів.

Джерело: [15, 16].

Як видно з табл. 3, інформаційну базу для аналізу використання нематеріальних активів інноваційно-орієнтованого підприємства доцільно розширити за допомогою залучення даних управлінського обліку та інформації експертного характеру. Крім того, необхідно залучати статистичну, юридичну, маркетингову інформації.

Висновки та перспективи подальших досліджень. За результатами дослідження обґрунтовано, що для суб'єктів господарювання дуже важливим є встановлення зв'язків науки з виробництвом, запровадження стратегії інноваційного розвитку та зміна структури активів в бік збільшення нематеріальних активів. Доведено, що на сучасному етапі економічного розвитку суспільства саме патенти є основним інструментом і основною «зброєю» технологічного прогресу.

Аргументовано необхідність визначення нового об'єкту аналізу – «патентний портфель нематеріальних активів», в поняття котрого включено сукупність нематеріальних активів, що складається з документально підтверджених придбаних, внесених засновниками, отриманих безоплатно або в обмін, створених або частково отриманих за ліцензійним договором, договором комерційної концесії, договором лізингу майнових прав на використання об'єктів інтелектуальної власності, засвідчених патентами, знаками охорони авторського права та товарними знаками. З урахуванням нового об'єкту удосконалено технологію аналізу використання нематеріальних активів підприємств та уточнено мету аналізу, а саме: надання корисної інформації для прийняття рішень у напрямку ефективного використання патентного портфеля

нематеріальних активів та активізації інноваційних процесів в основній операційній діяльності.

Запропонований авторський підхід робить певний внесок у розвиток методики проведення аналізу використання нематеріальних активів і сприяє ефективному його проведенню у практиці діяльності інноваційно-орієнтованих підприємств, що дозволить приймати обґрунтовані управлінські рішення, спрямовані на забезпечення конкурентоспроможності продукції за рахунок впроваджених у виробництво інновацій на основі активного використання нематеріальних активів.

Список літератури

1. Банасько Т.М. Економічний аналіз використання нематеріальних активів: значення та методика здійснення / Т.М. Банасько // Вісник ЖДТУ. Економічні науки. – 2009. - № 4 (50). – С. 6-12.
2. Вакун О.В. Економічний аналіз ефективності використання нематеріальних активів на будівельних підприємствах / О.В. Вакун // Сталій розвиток економік. – 2012. - № 3. – С. 226-233.
3. Економічний аналіз: Навч. посібн. /За ред. проф. Ф.Ф. Бутинця. – Житомир:ПП "Рута", 2003. – 680 с.
4. Економічний аналіз: навч. посібн. / [М.А. Болух, В.З. Бурчевський, М.І. Горбатов та ін.; за ред. акад. НАНУ, проф. М.Г. Чумаченка]. – К.: КНЕУ, 2001. – 540 с.
5. Ильющенко Е.В., Кожарский В.В. Анализ эффективности использования основных производственных фондов и нематериальных активов // Бухгалтерский учет и анализ. – 1998. - № 5. – С. 36-38.
6. Мних Є.В. Економічний аналіз: підручник / Є.В. Мних. – К.: Знання, 2011. – 630 с. – (Вища освіта XXI століття).
7. Мошенський С.З., Олійник О.В. Економічний аналіз: Підручник. / С.З. Мошенський, В.О. Олійник; за ред. Ф.Ф. Бутинець. – 2-ге вид., доповн. і перероб. – Житомир : ПП «Рута», 2007. – 704 с.
8. Попович П. Я. Економічний аналіз діяльності суб'єктів господарювання: Підручник. [Текст] / П.Я. Попович –Тернопіль: Економічна думка, 2001. – 454 с.
9. Постанова Верхової Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: Стратегія інноваційного розвитку України на 2010 – 2020 роки в умовах глобалізаційних викликів» від 21 жовтня 2010 року № 2632-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2632-17>.
10. Промислова власність у цифрах. Показники діяльності Державної служби інтелектуальної власності України та Державного підприємства «Український інститут промислової власності» за 2013 рік. – К.: - 2014. – 81 с.
11. Райковська І.Т. Економічний аналіз забезпеченості та ефективності використання нематеріальних активів: методичний підхід / І.Т. Райковська // Вісник ЖДТУ. Економічні науки. – 2009. - № 1(47). – С. 43-51.
12. Савицкая Г.В. Экономический анализ: Учеб. / Г.В. Савицкая – 9-е изд., испр. – М.: Новое знание, 2004. – 640 с.
13. Тарасенко Н.В. Економічний аналіз: Навч. посіб. / Н.В. Тарасенко. – 3-тє вид., випр. і доп.- Львів: «Магнолія плюс», 2005. - 344 с.
14. Череп А.В. Економічний аналіз: Навч. посібник / А.В. Череп. – К.: Кондор, 2005. – 159 с.
15. Шелест В.С. Обліково-аналітичне забезпечення управління нематеріальними активами: дис. ... канд. екон. наук : 08.00.09 / В.С. Шелест. – К., 2014. – 298 с.
16. Шелест В.С. Обліково-аналітичне забезпечення управління нематеріальними активами: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит» / В.С. Шелест. – К., 2014. – 20 с.
17. Шеремет А.Д. Методика финансового анализа / А.Д. Шеремет, Р.С. Сайфулин, Е.В. Негашев. - 3-е изд. перераб. и доп. - М.:ИНФРА-М, 2001. - 208 с.

References

1. Banasko, T.M. (2009). Ekonomichnyi analiz vykorystannia nematerialnykh aktyviv: znachennia ta metodyka zdiisnennia [Economic analysis of the use of intangible assets: value and methodology of

- realization]. *Visnyk ZhDTU. Ekonomichni nauky – Bulletin of ZhSTU. Economics*, 2 (50), 6-12 [in Ukrainian].
2. Vakun, O.V. (2012). Ekonomichniy analiz efektyvnosti vykorystannia nematerialnykh aktiviv na budivelnnykh pidpriemstvakh [Analysis of efficiency of the use of intangible assets at the building enterprises]. *Stalyi rozvytok ekonomik – Stable development of economics*, 3, 226-233 [in Ukrainian].
3. Butynets, F.F. (Eds.). (2003). *Economic analysis*. Zhytomyr: ID "Ruta".
4. Boliukh, M.A., Burchevskiy, V.Z., Horbatok, M.I. et al. (2001). *Ekonomichniy analiz [Economic analysis]*. M.H. Chumachenko (Ed.). Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
5. Il'jushhenko, E.V. & Kozharskij, V.V. (1998). Analiz jeffektivnosti ispol'zovanija osnovnykh proizvodstvennykh fondov i nematerial'nykh aktivov [Analysis of efficiency of the use of fixed assets and intangible assets]. *Buhgalterskij uchet i analiz – Accounting and Analysis, Vol. 5*, 36-38 [in Russian].
6. Mnykh, Ie.V. (2011). *Ekonomichniy analiz [Economic analysis]*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
7. Moshenskyi, S.Z., Oliinyk, O.V. (2007). *Ekonomichniy analiz [Economic analysis]*. F.F. Butynets (Ed.). (2d ed.). Zhytomyr: ID "Ruta".
8. Popovych, P. Ia. (2001). *Ekonomichniy analiz diialnosti sub'iektiv hospodariuvannia [Economic analysis of entities]*. Ternopil: Ekonomichna dumka [in Ukrainian].
9. Postanova Verkhovoi Rady Ukrainy vid 21 zhovtnia 2010 roku № 2632-VI «Pro Rekomendatsii parlamentskykh slukhan na temu: Stratehiia innovatsiinoho rozvytku Ukrainy na 2010 – 2020 roky v umovakh hlobalizatsiinykh vyklykiv» [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine "On recommendations of parliamentary hearings: The strategy of innovative development of Ukraine for 2010 - 2020 years in the conditions of global challenges"]. (2010, 21 October). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2632-17> [in Ukrainian].
10. Promyslova vlasnist u tsyfrakh (2014). Pokaznyky diialnosti Derzhavnoi sluzhby intelektualnoi vlasnosti Ukrainy ta Derzhavnogo pidpriemstva «Ukrainskyi instytut promyslovoi vlasnosti» za 2013 rik [Performance of Ukrainian intellectual property institute and State Intellectual Property Service of Ukraine for 2013]. Kyiv [in Ukrainian].
11. Raikovska, I.T. (2009). Ekonomichniy analiz zabezpechenosti ta efektyvnosti vykorystannia nematerialnykh aktiviv: metodychnyi pidkhid [Economic analysis of material supply and efficiency of the use of intangible assets: methodical approach]. *Visnyk ZhDTU. Ekonomichni nauky – Bulletin of ZhSTU. Economics*, 1 (47), 43-51 [in Ukrainian].
12. Savickaja, G.V. (2004). *Jekonomicheskij analiz [Economic analysis]*. (9d ed.). Moscow: Novoe znanie [in Russian].
13. Tarasenko, N.V. (2005). *Ekonomichniy analiz [Economic analysis]*. (2d ed.). Lviv: ID «Mahnoliia plius» [in Ukrainian].
14. Cherep, A.V. (2005). *Ekonomichniy analiz [Economic analysis]*. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
15. Shelest, V.S. (2014). Oblikovo-analitychne zabezpechennia upravlinnia nematerialnymy aktyvamy [Accounting and analytical support for managing intangible assets]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
16. Shelest, V.S. (2014). Oblikovo-analitychne zabezpechennia upravlinnia nematerialnymy aktyvamy [Accounting and analytical support for managing intangible assets]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
17. Sheremet, A.D., Saifulyn, R.S., Nehashev E.V. (2001). *Metodyka finansovoho analiza [Methods of financial analysis]*. (3d ed.). Moscow: YNFRA-M [in Russian].

Viktoriia Shelest, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

State Enterprise "Ukrainian Intellectual Property Institute" (UKRPATENT), Kyiv, Ukraine

Methodical Positions of Analysis of the Innovation-Oriented Enterprises Intangible Assets

In terms of strategic focus on innovative type of Ukraine's development, business adaptation to new market conditions and its active reforms are closely linked to innovation as the driving force of economic growth. Activation of the innovation process in all areas of the company for competitiveness requires the formation mechanism of strategic innovation, the use of which will not only increase the effectiveness of innovation, but also provide opportunities to improve the efficiency of enterprises in an uncertain economic environment.

The strategy of innovative development of Ukraine's economy, the pace and direction of development of domestic enterprises, their level of competitiveness depends largely on the effective use of intellectual property rights in economic activities, which for the purposes of accounting are recognized in the form of intangible assets. Benefits of heavy use of intangible assets in enterprises and their economic efficiency primarily due to the ability to generate innovations as reproduced resource. In innovation-oriented enterprises, a

significant share in the capital allocated to intangible assets. In innovation-oriented enterprises, a significant share in the capital allocated to intangible assets. Entering the number of industry leaders such enterprises pay due attention to the appropriate protection of industrial property, as a driving factor in the maintenance of competitive position. The article is devoted to substantiation of theoretical concepts and the development of measures to improve the organization and methods of economic analysis of entities and assessing the quality of its information security.

The necessity define a new object of analysis - "patent portfolio intangible assets", which are included in the concept of a set of intangible assets, consisting of acquired documented made by the founders received free of charge or in exchange established or in part under a licensing agreement, contract commercial concession, lease agreement property rights for the use of intellectual property, certified by patents, copyright notice and trademarks. Given the new object, analysis of intangible assets of enterprises was improved and the purpose of analysis was clarified: providing useful information for decision-making to effectively use the patent portfolio of intangible assets and activation of innovative processes in the main operating activity.

intangible assets, intellectual property rights, economic analysis, patent portfolio, innovation active enterprises

Одержано 16.04.15

УДК 657.6-026.911:339.37:334.735

Н.М. Поддубна, асп.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ, Україна

Внутрішній контроль у роздрібних торговельних підприємствах споживчої кооперації: особливості побудови та здійснення

У даній статті досліджено сутність внутрішнього контролю та підходи науковців до її визначення. Визначено об'єкти, суб'єкти, основні завдання та принципи здійснення внутрішнього контролю. Наведено класифікацію внутрішнього контролю, яку доречно застосовувати в роздрібних торговельних підприємствах споживчої кооперації. Запропоновано алгоритм організації процесу внутрішнього контролю товарних запасів.

внутрішній контроль, завдання внутрішнього контролю, принципи побудови, інформаційна основа, управлінські рішення, роздрібні торговельні підприємства, споживча кооперація

Н.Н. Поддубная, асп.

Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана, г. Киев, Украина

Внутренний контроль в розничных торговых предприятиях потребительской кооперации: особенности построения и осуществления

В данной статье исследована сущность внутреннего контроля и подходы ученых к ее определению. Определены объекты, субъекты, основные задачи и принципы осуществления внутреннего контроля. Приведена классификация внутреннего контроля, которую целесообразно использовать в розничных торговых предприятиях потребительской кооперации. Предложено алгоритм организации процесса внутреннего контроля товарных запасов.

внутренний контроль, задачи внутреннего контроля, принципы построения, информационная основа, управленческие решения, розничные торговые предприятия, потребительская кооперация

Постановка проблеми. Діяльність роздрібних торговельних підприємств споживчої кооперації в сучасних умовах – це постійна конкурентна боротьба за можливість зайняти та, головне, утримати гідні позиції на ринку. У процесі досягнення своїх цілей підприємства споживчої кооперації постійно стикаються із різного роду проблемами, які умовно можна поділити на зовнішні (нестабільна політико-економічна

ситуація в країні, часта зміна законодавства, натиск конкурентів, недобросовісність контрагентів) та внутрішні (некомпетентність та недостатня кваліфікація співробітників, можливі шахрайські дії персоналу, неорганізованість господарської роботи, відсутність методик, невміле керівництво обмеженими ресурсами). У таких умовах осмислення необхідності використання контролю, як однієї із функцій управління, є особливо актуальним, оскільки за умови його вмілого здійснення шанси на досягнення запланованих цілей та результатів діяльності підприємства збільшуються.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Слід зазначити, що розглядом питання контролю завжди займалася велика кількість науковців як вітчизнах, так і зарубіжних, у їх числі такі дослідники як: Андреев В.Д. [1], Бутинец Т.А. [4], Бутинец Ф.Ф. [5], Верига Ю.А. [6], Петрик О.А. [9], Серебрякова Т.Ю. [10], Фірсова Н.В. [11] та ін. Роботи даних авторів включають обґрунтування теоретико-методологічних і організаційних засад проведення контролю у різних сферах економіки. Частина із перелічених учених присвятили свої праці дослідженню проведення контролю, у тому числі, і в торговельній галузі, але все ж залишаються невирішені питання, які пов'язані із організацією та здійсненням контролю в роздрібних торговельних підприємствах споживчої кооперації.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сутності внутрішнього контролю в роздрібних торговельних підприємствах споживчої кооперації, його основних завдань та принципів побудови і здійснення, а також розробку шляхів удосконалення внутрішнього контролю товарних запасів роздрібних торговельних підприємств.

Виклад основного матеріалу. Дослідження процесу становлення і розвитку контролю дозволяє зробити висновок, що контроль виникає практично одночасно із появою людини, і так само із її еволюцією еволюціонує і сам. А тому, контроль і людина є взаємопов'язаними та взаємозалежними категоріями. Зміна і розвиток контролю залежали від суспільного устрою, виробничих відносин, форм власності, економічної системи, форми державного правління, а також країни в якій він функціонував.

Професор Петрик О.А. пропонує визначати контроль в широкому розумінні як процес забезпечення досягнення організацією своїх цілей [9, с. 345]. Організація не може функціонувати без контролю: працівники будуть все робити по-своєму(можливо, із найкращими намірами) і організація розпадеться на дрібні фрагменти, що зробить координацію діяльності неможливою. Контроль, таким чином, можна розглядати, як центральний компонент управління [2, с. 214].

Звернувшись до сучасної ґрунтовної роботи Бутинец Т.А., виявляємо, що автор пропонує проводити поділ контролю в залежності від його здійснення на двох рівнях: 1) контроль на макрорівні (національного контролю держави) – розглядає всю економічну систему як єдине ціле, це є вченням про загальний рівень національного контролю наявності та руху багатства, виробництва, зайнятості населення, безробіття, інфляції, цін, грошового обігу; 2) контроль на мікрорівні (внутрішній контроль) – при трактуванні даного питання автор висвітлює дві позиції, за якими це може бути контроль на рівні окремо взятого підприємства або на рівні конкретної галузі [4, с. 24].

Ураховуючи ринкові умови господарювання, у яких функціонують роздрібні торговельні підприємства споживчої кооперації, безумовне значення має система контролю на макрорівні, але, за нашим переконанням, на підприємстві у першу чергу повинен переважати саме внутрішній контроль – як ключовий елемент чіткого механізму управління підприємством, який має на меті забезпечення ефективного та

безперебійного функціонування суб'єкта господарювання, дотримання збереження, раціонального використання та примноження його ресурсів.

Узагалі, досліджуючи сутність внутрішнього контролю, можемо відзначити певну традиційну закономірність – відсутність єдиного трактування даної категорії як у джерелах економічної літератури, так і в джерелах нормативно-правового характеру. Також, варто звернути увагу на певну невідповідність навіть в самій назві даного виду контролю: можемо зустріти назву як внутрішній контроль, так і внутрішньогосподарський. Хочемо зауважити, що сутність даних понять є однаковою, проте така невідповідність виникла внаслідок розвитку даної теорії в різних країнах, і як наслідок, можливою некоректністю перекладу, коли відбувалося «запозичення» напрацювань іноземних науковців та практиків у вітчизняну науку та практику. Так, у західних розвинутих капіталістичних країнах прийнято було використовувати термін внутрішній контроль, а в країнах – колишніх членах СРСР – внутрішньогосподарський. І тому, частина авторів, вивчаючи сутність даного виду контролю придержується позиції, коли поряд із внутрішнім контролем може вживати термін внутрішньогосподарський.

Для успішної діяльності організації, підвищення рівня рентабельності, збереження і примноження її активів, за переконанням Мельник М.В., необхідний налагоджений механізм управління, найбільш важливим елементом якого є внутрішньогосподарський (внутрішній) контроль [7, с. 44-45].

Контроль внутрішній (контроль внутрішньогосподарський) - здійснення спеціальним підрозділом підприємства контролю за станом бухгалтерського обліку, проведення комплексного аналізу господарської та фінансової діяльності економічного суб'єкта з метою виявлення суті найбільш ефективного розвитку і резервів підприємства та його основних підрозділів. Особливо він важливий для великих структур корпоративного типу, тобто з безліччю самостійних підрозділів [3, с. 466].

Для подальшого дослідження сутності внутрішнього контролю необхідно провести систематизацію його основних принципів, завдань, суб'єктів та об'єктів контролю, визначити його форми та види, адже, як показує огляд наукової та нормативної літератури, існують розбіжності з даної проблематики у думках науковців. За нашим переконанням, така невизначеність із гносеологічної точки зору у понятійному апараті, є стримуючим фактором у подальшому розвитку теорії внутрішнього контролю, тому актуальність проведення зазначених чітких меж є очевидною.

Суб'єктами внутрішнього контролю в системі споживчої кооперації є: 1) підрозділи споживспілок і споживчих товариств (управління, відділи, сектори, групи, окремі особи), на які покладено функції організації бухгалтерського обліку, звітності та ціноутворення в кооперативних організаціях і підприємствах; 2) галузеві та функціональні підрозділи споживчих товариств і споживспілок, їх спеціалісти із своїх галузей і напрямків діяльності; 3) контрольно-виробничі лабораторії, бюро та інші підрозділи (служби), що здійснюють функції контролю з окремих питань діяльності кооперативних організацій і підприємств.

Об'єктами внутрішнього контролю в роздрібних торговельних підприємствах можуть бути: майно та джерела його формування, а також способи їх надходження на підприємство; визнані доходи, витрати та отриманий фінансовий результат і шляхи його розподілу та використання; та, у загальному, адміністративна, господарська, фінансова діяльність підприємства.

Основними завданнями, які ставляться перед суб'єктами контролю в системі споживчої кооперації є:

- перевірка дотримання чинного законодавства та внутрішньосистемних документів, розпоряджень, положень, статутів споживчих товариств, споживспілок, організацій і підприємств системи, а також контроль за виконанням рішень кооперативних органів управління в процесі їх господарської діяльності;
- перевірка правильності ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової, статистичної, податкової, внутрішньовідомчої звітності;
- контроль за фінансово-господарською діяльністю організацій і підприємств, недопущення фактів безгосподарності, нестач, крадіжок, службових зловживань;
- підвищення ефективності роботи та попередження збиткових та нерентабельних господарських операцій;
- виявлення резервів для збільшення обсягів діяльності, впровадження в практичну діяльність наукових досягнень (економічних методів управління та прогресивних форм господарювання);
- контроль за: збереженням власності споживчої кооперації, захистом прав та інтересів пайовиків та обслуговуванням населення як споживачів;
- надання роз'яснень та практичної допомоги в усуненні виявлених недоліків та порушень.

Таким чином, можемо визначити головну мету внутрішнього контролю в роздрібних торговельних підприємствах споживчої кооперації, яка полягає в мінімізації витрат та максимізації прибутку, шляхом профілактичних робіт із попередження правопорушень та контролю законності, і економічної обґрунтованості господарської діяльності суб'єкта господарювання.

На ефективність внутрішнього контролю безперечний вплив мають визначення та дотримання принципів його проведення, які, фактично, є основоположною умовою виконання поставлених завдань та мети.

В українській науці, одним із перших, хто підняв питання виділення принципів в процесі здійснення контролю, є професор Бутинець Ф.Ф., який у 1976 р. видає навчальний посібник «Предмет и объекты контроля в сельскохозяйственных предприятиях» [5], у якому висвітлює більше двадцяти принципів, більшість із яких, до речі, не втратили свою актуальність із плином часу, та застосовуються і досі, щоправда, окрім партійності – що є об'єктивною даниною історичним подіям.

Вважаємо, що із метою осучаснення та наближення діяльності споживчої кооперації до міжнародних норм, доречним було б при проведенні внутрішнього контролю керуватися принципами, які прописані в МСА 200 «Загальні цілі незалежного аудитора та проведення аудиту відповідно до міжнародних стандартів аудиту», які аудитори використовують при проведенні аудиту фінансової звітності, а саме: чесність, об'єктивність, професійна компетентність і належна ретельність, конфіденційність і професійна поведінка [8, с. 90] – визначивши їх як загальні. Зауважимо, що саме такі принципи науковці поряд із відповідальністю, незалежністю, дієвістю, раціональністю, плановістю та ін. (що далеко не весь перелік) визначають як необхідні при здійсненні внутрішнього контролю, при цьому також розмежовуючи їх на загальні та специфічні.

Хоча, необхідно зауважити, що Серебрякова Т.Ю. не підтримує думку про те, що чесність, об'єктивність, професійна компетентність, добросовісність та професійну поведінку доцільно включати до принципів, так як, за її словами, вони не характеризують контроль як економічну і філософську категорію, тому автор відстоює думку, що це скоріше ділові якості контролерів по відношенню до своєї роботи [10, с.55].

Погоджуємося із автором, що дані характеристики дійсно висвітлюють професійну компетентність суб'єктів внутрішнього контролю, але поряд із цим ми не бачимо перешкод у можливості їх закріплення у формі одного із принципів внутрішнього контролю, адже ми переконані, що без даних принципів, які умовно можна об'єднати у принцип компетентності суб'єктів контролю – внутрішній контроль матиме формальний характер, якщо взагалі – не згубний вплив на всю діяльність суб'єкта господарювання.

До специфічних принципів внутрішнього контролю в споживчій кооперації відносимо: безперервність, системність, комплексність, періодичність, децентралізацію (делегування повноважень із контрольних та управлінських функцій підлеглим – є досить поширеним в практичній діяльності споживчої кооперації, до прикладу, якщо облік організовувати за центрами відповідальності – то контроль за їх діяльністю, у першу чергу, здійснює керівник відповідного центру чи структурного підрозділу підприємства), взаємозалежності та відповідальності (передбачає, що кожен наступний контроль може опиратися на попередні результати, із повною відповідальністю виконавця за умисне чи неумисне викривлення наданих результатів за попереднім контролем), зворотного зв'язку (відбувається комунікаційне управління між контролюючим і контрольованим).

Ми розуміємо, що виділені нами принципи не є новим в науковому середовищі, проте, на наш погляд є найбільш адаптованими, зрозумілими та реальними у використанні в системі споживчої кооперації, та не викликають суперечностей у процесі їх застосування, що робить їх життєздатними в практичній діяльності.

Суперечливим моментом у дослідженні внутрішнього контролю є його класифікації за видами, формою та способом здійснення.

Серебрякова Т.Ю. [10] говорить про те, що науковий спір про визначення форми і виду контролю, який десятиліттями простежується серед учених, за її переконанням можна вирішити, визначивши «форму» найбільш містким поняттям за змістом, що включає в себе взаємозв'язок методів, процедур і дій, які разом можна використовувати для досягнення визначених цілей. Використання категорії «вид» є доречним при класифікації контролю за різними «родовими» ознаками, а тому види контролю виділяються залежно від сфери управлінської діяльності, часу проведення, способу взаємовідносин суб'єктів, повноти охоплення та ін.

У процесі вивчення практичної діяльності суб'єктів внутрішнього контролю та опитування працівників удалося встановити, що при реальному проведенні процесу внутрішнього контролю вони не приділяють уваги його розмежуванню за якимись характеристиками, формами, видами та іншим. Зразу буде доречним відмітити, що це не є якимось показником нефаховості, необізнаності чи некомпетентності суб'єктів контролю, а це є свідченням того, що таке розмежування є певними умовними категоріями, які в практичній діяльності просто нівелюються. Перед суб'єктами контролю визначається об'єкт та завдання внутрішнього контролю, а вже потім вони, виходячи з цього та з власного практичного досвіду, обирають способи, прийоми, методи та дії для досягнення поставлених цілей.

Ми жодним чином не маємо на меті применшити наукові досягнення різних авторів, але керуючись специфікою діяльності роздрібних торговельних підприємств споживчої кооперації, та з метою наближення наукових здобутків до реальної практичної діяльності із максимальним схвальним сприйняттям у свою роботу працівниками організації, пропонуємо класифікацію внутрішнього контролю в роздрібних торговельних підприємствах споживчої кооперації проводити наступним чином (рис. 1).

Рисунок 1 – Класифікація внутрішнього контролю

Джерело: складено автором

Стосовно форм внутрішнього контролю, які дійсно проводяться та є загальноприйнятими в діяльності роздрібних торговельних підприємств споживчої кооперації, то це є: ревізія, тематичні перевірки. Відмітимо, що в науковій та спеціальній літературі приводяться різноманітні класифікації даних форм як: планові та непланові, суцільні та вибіркові, обов'язкові та раптові та ін. Ураховуючи той факт, що ревізія, тематичні перевірки є формою проведення внутрішнього контролю, то за таких умов, для класифікації даних категорій можна використовувати класифікаційні ознаки внутрішнього контролю. Детально зупинятися на цьому, вважаємо не доречним, оскільки нічого нового додавати не плануємо, а навантажувати дані ознаки якимось «теоретичними нововведеннями» є недоцільним та невиправданим із практичної точки зору.

У практичній діяльності, як зазначалося раніше, форми і методи внутрішнього контролю перебувають у взаємозв'язку, що наочно продемонстровано на рис. 2.

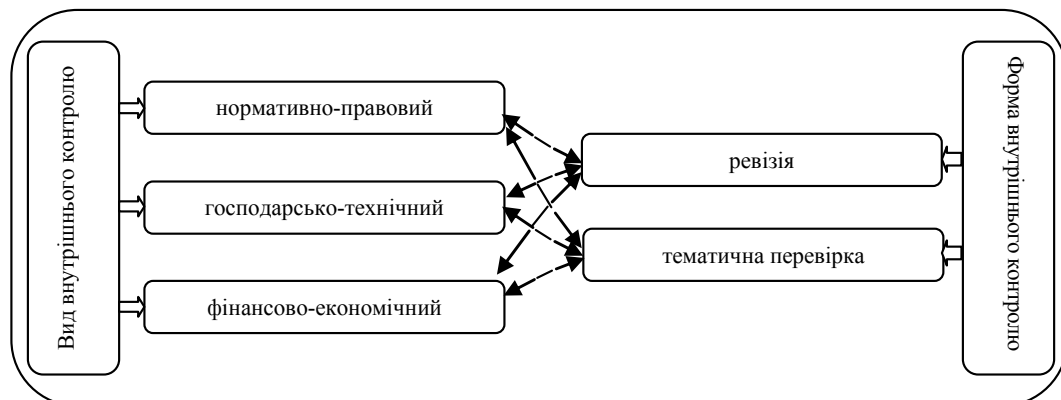

Рисунок 2 – Взаємозв'язок форм і методів внутрішнього контролю

Джерело: складено автором

Для того, щоб провести дієвий внутрішній контроль, вищому керівництву необхідно чітко визначити та розробити процес його організації, що собою передбачає встановлення прийомів і порядку виконання дій суб'єктами контролю. Це дозволяє забезпечити відповідну технологію контрольної діяльності. Отже, розглядаючи організацію внутрішнього контролю як циклічний процес – поетапний перехід від однієї стадії (фази) до іншої, із окремими його складовими – етапами, вважаємо, що визначення стадій внутрішнього контролю товарних запасів в роздрібних торговельних підприємствах споживчої кооперації, умовно можна розділити на три складові: організаційну, методико-технічну (дослідну), результативну. Кожна із зазначених вище стадій складається із окремих послідовних контрольних дій – процедур, що, за визначенням Андрєєва В.Д., підтримують сталі зв'язки між окремими видами і формами контролю, тим самим підвищуючи його результативність та компетентність [1, с. 20].

Для наочності наведемо макет організації внутрішнього контролю товарних запасів (рис. 3). Одночасно внесемо деякі уточнення: на організаційній стадії додатково визначають, чи достатньо у суб'єктів контролю знань та компетентності у досліджуваній проблемі (це передбачає, чи необхідно до процесу внутрішнього

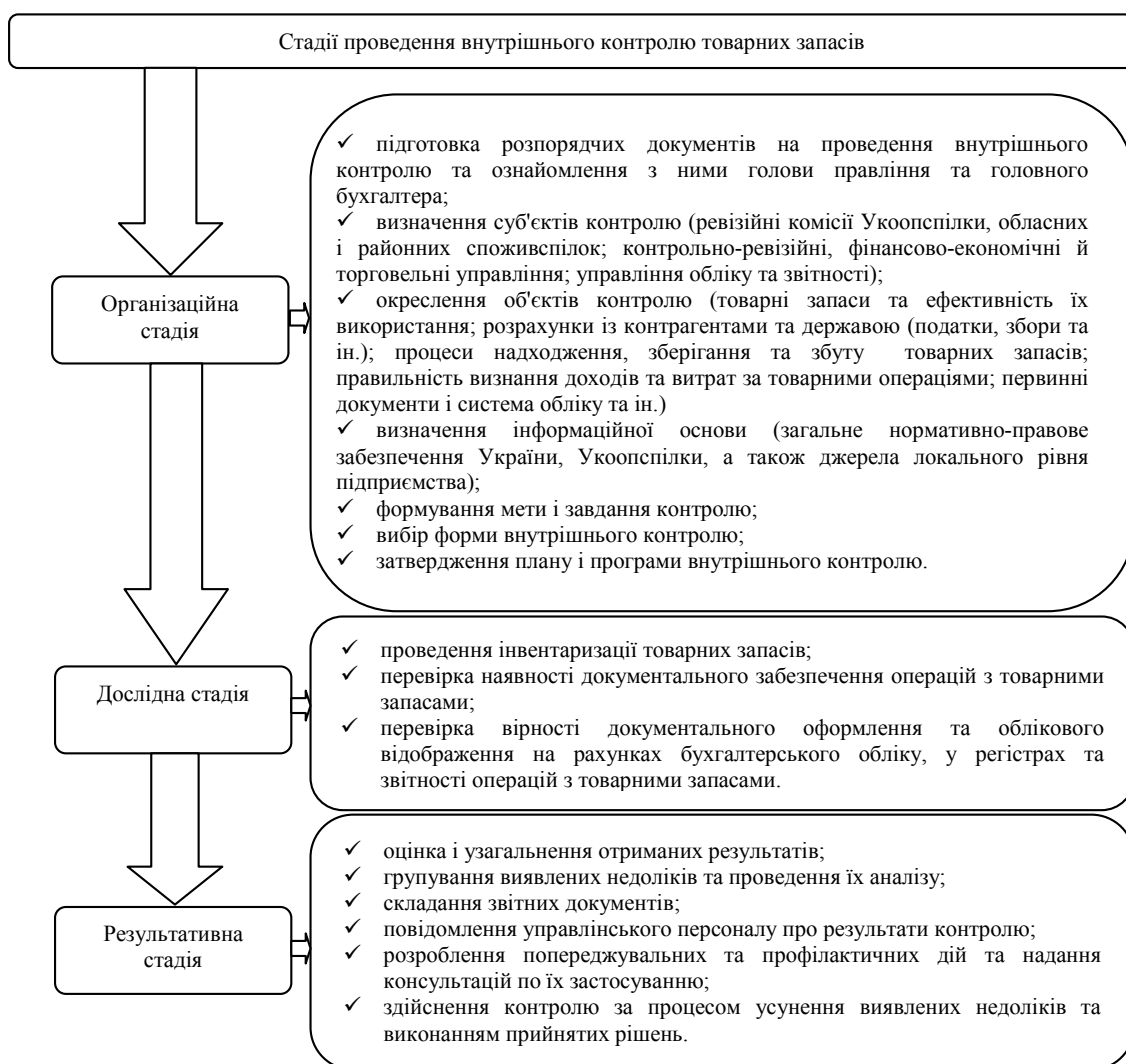

Рисунок 3 – Процес організації внутрішнього контролю товарних запасів

Джерело: складено автором.

контролю запросити фахівців із іншою спеціальністю або вузько-профільних спеціалістів: технологів, інженерів, товаровзнавців та ін.). На дослідній стадії на етапі перевірки вірності документального оформлення необхідно перевірку вести від первинного документа до звітності, тобто вивчити законність проведеної операції, у першу чергу чи відповідає заявлений зміст реальним фактам, провести її оцінку та обґрунтувати (спростувати) реальність та доцільність її здійснення, а також визначити коло відповідальних осіб по ній, наступним переглянути її відображення на рахунках та визначити, який вплив вона мала на фінансовий стан підприємства, дослідити чи вносилися зміни в облікові записи після їх оформлення). На результативній стадії формують акт і висновки за результатами перевірки, різного роду накопичувальні відомості про порушення, аналітичні таблиці, розрахунки, графіки, пояснювальні записки, визначають коло винних осіб у правопорушенні та можливість застосування санкцій по відношенню до них, а також надають рекомендації по усуненню виявлених проблемних ділянок організації та консультативно супроводжують їх виконання.

Зазначимо, що процедури, які здійснюються у рамках кожної стадії внутрішнього контролю не обмежуються лише контрольними діями, а й характеризуються наявними зворотними зв'язками між етапами кожної стадії, як наслідок, цим самим допомагаючи у процесі реалізації результатів внутрішнього контролю, що є показником ефективності проведеного процесу (контролю).

Висновки та перспективи подальших досліджень. У роботі досліджено сутність внутрішнього контролю та визначено, що найбільш поширеним та обґрунтованим є його визначення як однієї із функцій управління. У процесі проведеного дослідження встановлено, що серед професорів, докторів наук немає спільної точки зору стосовно розмежування форми і виду контролю, а тому молодим науковцям із відносно невеликим практичним досвідом це зробити вкрай складно. Проте у роботі все ж здійснена амбітна спроба наближення до певного консенсусу, та, можливо, певного спрощення розуміння та осмислення цих складних категорій, хоча б за результатами опрацювання літературних джерел та проведеного дослідження (шляхом анкетування співробітників підприємств, які за своїми функціональними обов'язками мають справу із контролем), цим самим, ніяким чином не применшуючи здобутки науковців, а лише застосовуючи їх керуючись специфікою практичної діяльності роздрібних торговельних підприємств споживчої кооперації. Наведено алгоритм здійснення внутрішнього контролю товарних запасів з виділенням організаційної, дослідної та результативної стадій із конкретними контрольними діями у їх складі. Визначено, що результати внутрішнього контролю, можуть стати потужною інформаційною базою при прийнятті подальших управлінських рішень.

Доречним буде наголосити на тому, що система споживчої кооперації є найбагатшою в плані нагромадженого практичного досвіду у проведенні внутрішнього контролю, зокрема ревізій, із широким спектром нормативного та методичного забезпечення по їх здійсненню. Суб'єкти внутрішнього контролю в кооперації відзначаються своєю спонтанністю, у деякій мірі навіть керуються власною інтуїцією та особливим відчуттям проблемних ділянок у роботі системи, які вимагають невідкладних заходів контролю. Але сучасний світ, ринкові умови господарювання та інтеграція в міжнародний простір вимагає від споживчої кооперації вивчення та впровадження передового зарубіжного досвіду (хоча, вірніше буде сказати адаптації міжнародного досвіду до особливостей господарювання в реаліях вітчизняної економіки та менталітету працівників), а значить вивчення можливостей проведення осучаснення та модернізації діяльності роздрібних торговельних підприємств споживчої кооперації, у тому числі і в контрольній роботі є необхідною та

невідкладною роботою в майбутньому, у чому ми і вбачаємо перспективу подальших досліджень.

Список літератури

1. Андреев В. Д. Ревизия и контроль в потребительской кооперации: учебник [Текст] / В. Д. Андреев, И. А. Борознов, Г. Н. Лисин. – М. : Экономика, 1987. – 328 с.
2. Большой толковый словарь бизнеса : русско-английский, англо-русский [Текст] / К. Пасс, Б. Лоус, Э. Пендлтон, Л. Чедвик. — М. : Вече, АСТ, 1998. — 688 с.
3. Большой экономический словарь [Текст]. – М.: Институт новой экономики, 2010. – 1472 с.
4. Бутинець Т. А. Розвиток науки господарського контролю: проблеми теорії, методології, практики : монографія [Текст] / Т. А. Бутинець. - Житомир : ЖДТУ, 2011. - 772 с.
5. Бутинець Ф. Ф. Предмет и объекты контроля в сельскохозяйственных предприятиях: [учебное пособие для вузов] [Текст] / Ф. Ф. Бутинець. - Киев: УСХА, 1976. - 108 с.
6. Верига Ю. А. Словник нормативних термінів з фінансового контролю [Текст] / Ю. А. Верига, Г. О. Соболю. – К. : «Центр учбової літератури», 2014. – 168 с.
7. Мельник В. М. Ревизия и контроль: [учеб. пособие] / В. М. Мельник, А. С. Пантелеев, А. Л. Звездин. – М. : ИД ФБК-ПРЕСС, 2004. – 520 с.
8. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг : видання 2013 року, частина 1 / Пер. з англ. мови. [Текст] – Київ. Міжнародна федерація бухгалтерів, Аудиторська палата України, 2014. – 976 с.
9. Петрик О. А. Організація та методика аудиту підприємницької діяльності : навч. посіб. [Текст] / О. А. Петрик, В. Я. Савченко, Д. Є. Свідерський ; за заг. ред. О. А. Петрик. – К. : КНЕУ, 2008. – 472 с.
10. Серебрякова Т. Ю. Риски организации и внутренний экономический контроль : Монография. [Текст] / Т. Ю. Серебрякова. — М : ИНФРА-М, 2010. — 111 с.
11. Фірсова Н. В. Облік і контроль торговельних витрат підприємств споживчої кооперації (на прикладі роздрібних торговельних підприємств) : автореф. дис ... канд. екон. наук : 08.00.09 [Текст] / Надія Василівна Фірсова ; ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана. – Київ, 2008. – 20 с.

References

1. Andreev, V.D., Boroznov, I.A., & Lisin, G.N. (1987). *Revizija i kontrol' v potrebitel'skoj kooperacii* [Revision and control in consumer cooperatives]. Moskva: Jekonomika [in Russian].
2. Pass, K., Lous, B., Pendlton, Je., & Chedvik, L. (1998). *Bol'shoj tolkovyj slovar' biznesa : russko-anglijskij, anglo-russkij* [Great Dictionary of business: Russian-English, English-Russian]. Moskva: Veche, ACT [in Russian].
3. *Bol'shoj jekonomicheskij slovar* [Great Dictionary of Economics] (2010). Moskva: Institut novoj jekonomiki [in Russian].
4. Butynets', T.A. (2011). *Rozvytok nauky hospodars'koho kontrolyu: problemy teorii, metodolohiyi, praktyky : monohrafiya* [The development of science economic control: problems of theory, methodology, practice: a monograph]. Zhytomyr : ZhDTU [in Ukrainian].
5. Butynec, F.F. (1976). *Predmet i ob#ekty kontrolja v sel'skhozajstvennyh predpriyatijah* [Subject and object control in the agricultural enterprises]. Kiev: USHA [in Russian].
6. Veryha, Yu. A. & Sobol', H.O. (2014). *Slovyk normatyvnykh terminiv z finansovoho kontrolyu* [Glossary normative terms of financial control]. Kyiv: Tsentr uchbovoyi literatury [in Ukrainian].
7. Mel'nik, V.M., Panteleev, A.S. & Zvezdin, A.L. (2004). *Revizija i kontrol'* [Revision and Control]. Moskva: ID FBK-PRESS [in Russian].
8. Mizhnarodni standarty kontrolyu yakosti, audytu, ohlyadu, inshoho nadannya vpevnenosti ta suputnykh posluh : vydannya 2013 roku, chastyna 1 [Handbook of international quality control, auditing, review, other assurance, and related services pronouncements] (2014). Kyiv. Mizhnarodna federatsiya bukhhalteriv, Audytors'ka palata Ukrayiny [in Ukrainian].
9. Petryk, O.A., Savchenko, V.Ya. & Sviders'kyy D.Ye. (2008). *Orhanizatsiya ta metodyka audytu pidpryyemnyts'koyi diyal'nosti* [The organization and methods of auditing business activity]. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
10. Serebrjakova, T. Ju. (2010). *Riski organizacii i vnutrennij jekonomicheskij kontrol'* : Monografija [Risk management and internal economic control: Monograph]. Moskva: INFRA-M [in Russian].

11. Firsova, N.V. (2008). Oblik i kontrol' torhovel'nykh vytrat pidpryyemstv spozhyvchoyi kooperatsiyi (na prykladi rozdribnykh torhovel'nykh pidpryyemstv) [Distribution charges accounting and control of consumer cooperative enterprises (on the example of the retailing companies)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

Poddubna Nataliia, Postgraduate

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv, Ukraine

Internal Control in Consumer Retail Cooperative Enterprises: Specifics of Design and Implementation

Control as a function of management is an integral part of the enterprise. Skilful construction and application of internal control helps the company not only to detect negative effects in their work, but also to find potential for raising efficiency of the entire organization.

The article's aim is to study the essence of internal control in consumer retail cooperative enterprises, the main objectives and principles of its design and implementation, and to propose the ways to improve the inventory internal control in retail enterprises. The article deals with scientific approaches of defining the essence of control. The objects, subjects, the main task and purpose of internal control in consumer cooperative enterprises are detected. The lack of a common position on the classification performance of internal control, its principles and forms are found.

Has been revealed, that the most common forms of internal control in retail enterprises are revision and thematic review. The algorithm of inventory internal control with the assignment of the organizational, research and resultative phase are proposed. Has been elucidated, that consumer cooperatives has an extensive experience and a strong normative, methodological base in internal control. It was found, that the results of the internal control as an information basis can be used in making future management decisions of organization.

internal control, task of internal control, principles of construction, information base, management decisions, retail enterprises, consumer cooperative

Одержано 10.03.15

СТАТИСТИКА. МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

УДК 004.042

Б. В. Дмитришин, доц., канд. екон. наук

А. В. Титаренко

Кіровоградський національний технічний університет, м. Кіровоград, Україна

Використання сучасних інформаційних технологій в забезпеченні діяльності туристичної галузі

У статті розглядаються актуальні питання використання сучасних інформаційних технологій у туристичній діяльності України. Досліджено та виявлено проблеми розвитку та впровадження інформаційних технологій в діяльність туристичних підприємств України, а також показано перспективи використання існуючих технологій в даній галузі діяльності. Досліджено глобальні системи бронювання, впровадження яких забезпечить ефективну роботу туристичних фірм.

інформаційні технології, глобалізація, резервування, створення бекапів, комунікації, комп'ютерні мережі, інтеграція

Б. В. Дмитришин, доц. канд. екон. наук

А. В. Титаренко

Кіровоградский национальный технический университет, г. Кировоград, Украина

Использование современных информационных технологий в обеспечении деятельности туристической отрасли

В статье рассматриваются актуальные вопросы использования современных информационных технологий в туристической деятельности Украины. Исследованы и выявлены проблемы развития и внедрение информационных технологий в деятельность туристических предприятий Украины, а также показаны перспективы использования существующих технологий в данной отрасли деятельности. Исследованы глобальные системы бронирования, внедрение которых обеспечит эффективную работу туристических фирм.

информационные технологии, глобализация, резервирование, создание бэкапов, коммуникации, компьютерные сети, интеграция

Постановка проблеми. Сучасне суспільство характеризується швидким розповсюдженням нових інформаційних технологій і радикальними змінами соціально-економічного життя під впливом цих процесів. Останнє десятиріччя ознаменувалося стійкою тенденцією розвитку інформатизації процесів управління та документаційного забезпечення підприємств туристичної сфери. Туризм сьогодні – це глобальний комп'ютеризований бізнес, у якому приймають участь великі авіакомпанії, готелі та туристичні корпорації всього світу. Активне впровадження сучасних інформаційних технологій у діяльність туристичних підприємств є необхідною умовою їх успішної роботи, оскільки точність, надійність, оперативність і висока швидкість обробки та передачі інформації визначає ефективність управлінських рішень у цій сфері. Значні капітальні вкладення у нові технології приведуть до вертикальної, горизонтальної та діагональної інтеграції туристичних підприємств. Інформаційні технології забезпечують значне зростання продуктивності у сфері послуг, а також у туризмі. Зупиняючим фактором для бурхливого та якісного розвитку туризму є низька інформаційна грамотність та слабкі комунікації. Саме тому питання розвитку інформаційних технологій у туризмі дуже актуально для туристичних фірм в умовах глобалізації економіки.

© Б. В. Дмитришин, А. В. Титаренко, 2015

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам ефективного використання інформаційних технологій у документальному забезпеченні туристичної діяльності присвячені наукові розробки вітчизняних та закордонних вчених.

Так, у монографії С.В. Мельниченко висвітлено теоретико-методологічні основи та практичний інструментарій застосування інформаційних технологій у туристичному бізнесі. Також, визначено роль і місце інформаційних технологій у менеджменті і маркетингу туристичних підприємств. Надані практичні рекомендації щодо модифікації організаційних структур документального управління туристичними підприємствами та системи менеджменту в цілому під впливом інформаційних технологій [3, с. 5].

М. Желені розглядає аспект розвитку технологій у туризмі акцентуючи увагу на тому, що зростання ролі інформації у туризмі супроводжується появою різноманітних технологій. Метою сучасних туристичних фірм є підтримка технологій зберігання та захист документальних мереж, забезпечення їх стабільності [1, с. 206].

За визначенням В.А. Квартальнова, нові інформаційні технології та ефективні комунікації забезпечують стрімкий розвиток ринку міжнародного туризму. Велике значення у туризмі мають глобальні комп'ютерні мережі. Завдяки інформаційним технологіям зростає ефективність маркетингу у туризмі, споживач зможе швидко отримувати необхідну якісну інформацію про туристичний продукт, не виходячи з дому [2, с. 275].

У праці М.М. Скопеня акцентовано увагу на процесі автоматизації фірми за допомогою офісних програм, комп'ютерної техніки, яка застосовується у роботі туристичної фірми, створенні ефективних сайтів та серверів туристичної фірми в Інтернеті, а також на стані та перспективах використання Інтернету в туристичному бізнесі [4, с. 87].

Однак вітчизняні підприємства, стикаючись з проблемами забезпечення конкурентоспроможності туристичних послуг, неефективно використовують вироблений зарубіжними туристичними фірмами інструментарій сучасних інформаційних технологій. Виходячи з цього, є необхідність більш детального дослідження ефективності та переваг сучасних інформаційних технологій в туристичній діяльності України, враховуючи низький рівень досліджуваності даної тематики фахівцями.

Постановка завдання. Метою написання статті є дослідження ефективності та переваг використання сучасних інформаційних технологій та перспективи їх застосування на підприємствах туристичної галузі.

Виходячи з мети, були поставлені наступні задачі:

- 1) виявити основні проблеми, з якими стикаються туристичні фірми;
- 2) розробити пропозиції по використанню новітніх інформаційних технологій туристичними фірмами;
- 3) провести аналіз ефективності та переваг глобальних систем резервування (Global Distribution System – GDS) та виявити можливості застосування цих систем в туристичних підприємствах.

Виклад основного матеріалу. Зростання рівня життя, особистого доходу, рівня освіти підвищує інтерес людини до подорожей та можливостей здійснювати їх як у своїй країні, так і за її межами, а висока якість туристичного продукту робить туризм привабливим для багатьох людей.

Глобалізація – один з основних напрямків в індустрії міжнародного туризму, який супроводжується концентрацією долі ринку та впливу в руках великих компаній. Ці компанії, крім економії у великих масштабах, мають можливості розподіляти ризики

між різними ринками, застосовувати сучасні маркетингові схеми доступу на міжнародний ринок праці, а також виграють від активного використання нових технологій [2, с. 277].

У розвинених країнах світу водночас, доповнюючи одна одну, відбуваються зміни в інформаційних технологіях і в туристичному бізнесі, на відміну від України, де такі перетворення характеризуються відсутністю злагодженості. У зв'язку з цим, процес впровадження інформаційних технологій у діяльність суб'єктів господарювання у сферу туризму України стикається з рядом проблем.

Дослідження основних проблем туристичних фірм в Україні дають наступні результати:

1. Слабкі комунікації. Більшість сайтів туристичних підприємств використовуються як інформаційно-рекламний канал, який надає актуальну інформацію, що постійно оновлюється. Але, проведені дослідження довели, що в середньому тільки 17% туристичних фірм України мають власний сайт [3, с. 250]. В інших він взагалі відсутній або з моменту створення не оновлювався і містить застарілу інформацію. Крім того, сайти українських туристичних фірм містять у собі обмежений обсяг інформації, є однотипними та характеризуються відсутністю явної спрямованості на розвиток комплексу в цілому [7, с. 86].

Мала кількість туристичних фірм України, що мають свій власний сайт, свідчить про недосконалість механізму інформаційного обміну суб'єктів господарювання у сфері туризму і зовнішнього середовища за допомогою мережі Інтернет.

2. Недостатній рівень підготовки менеджерів з інформаційних технологій та низька інформаційна грамотність. Основною проблемою при установленні програмного забезпечення на українських туристичних підприємствах, крім технічних питань, є недостатня кваліфікованість персоналу. Переважна кількість робітників туристичної галузі має гуманітарну освіту, що викликає певні труднощі в роботі з комп'ютером та Інтернетом. Навчання співробітників або найм професіоналів потребує додаткових фінансових коштів та далеко не всі туристичні підприємства України можуть дозволити собі утримувати у штаті фахівців з інформаційних технологій.

3. Більшість українських туристичних фірм дають далеко не повну інформацію клієнтам на своїх сайтах щодо місця розташування готелю або пансіонату (дуже часто відсутня інформація щодо місцезнаходження об'єктів від моря), також інформація про вартість послуг, що пропонуються, нерідко буває застарілою та неточною.

4. Значні недоліки у системі бронювання та резервування готельних номерів. Найбільшого розповсюдження отримала система резервування номерів, коли турист резервує номер у готелі (чотирьох, трьох чи п'яти зірковому – як вказано у прайсі), але не знає назви цього готелю до самого приїзду. Така система у різних операторів має різну назву: ROULETTE, TEZ-EXPRESS та інші. Багато хто віддає перевагу такій системі, тому що вона дозволяє значно заощаджувати бюджет на поїздку та, якщо пощастить, потрапити у гарний готель. Найчастіше, результат не виправдовує сподівання туриста.

5. Відсутність державної електронної системи забезпечення суб'єктів туристичної діяльності оперативною інформацією про попит, пропозицію, ціни, тарифи та ін.

Таким чином, виявлення основних проблем туристичних фірм України вказує на доцільність розробки цільової програми розвитку інформаційних технологій у діяльності підприємств туристичної сфери, яка, в свою чергу, дасть можливість урахувати комплекс заходів щодо поліпшення діючої системи використання різноманітних видів інформаційних технологій та сприяти розвитку нових механізмів державного регулювання у цій сфері. Для українських туристичних компаній існує

багато шляхів підвищення ефективності діяльності.

Виходячи з проблем малої кількості сайтів туристичних компаній України (зі 108 туристичних фірм лише 14 мають власний сайт) можна запропонувати напрямки по вдосконаленню системи інформування:

- розширення переліку та обсягу інформації;
- зміна дизайну сайтів регіонального та національного призначення;
- стимулювання приватних підприємств (суб'єктів туристичної діяльності) для створення сайтів регіонального призначення;
- здійснення контролю за об'єктивністю інформації;
- включення у бюджет витрат на використання комп'ютерних технологій з метою розвитку туризму в Україні [5, с. 131].

Конкуренція на українському ринку туристичних послуг також обумовлює підвищені вимоги до професійних якостей керівників та спеціалістів, що, насамперед, передбачає оволодіння фундаментальними знаннями теорії і практики управління з урахуванням галузевої специфіки, а також умінням активно використовувати інформаційні технології у своїй професійній діяльності. Саме тому, активне впровадження сучасних інформаційних технологій у діяльність українських туристичних підприємств є необхідною умовою їх успішної роботи, оскільки точність, надійність, оперативність і висока швидкість обробки та передачі інформації визначає ефективність управлінських рішень у цій сфері.

Одним з головних факторів ефективної роботи українських туроператорських і турагентських компаній є кількість і якість продажів. Вплинути на продажі, покращити їх якість, максимально підвищити ефективність роботи можливо шляхом застосування систем бронювання і резервування в діяльності підприємств туристичного бізнесу України.

Загальносвітовою тенденцією розвитку туристичного ринку провайдерських послуг є надання готелям пакету послуг, пов'язаних з просуванням на різних ринках з акцентом на глобальні системи бронювання – Global Distribution System (GDS) [3, с. 46].

До глобальних відносять чотири основні системи бронювання: Amadeus, Galileo, Sabre та Worldspan. Разом ці системи нараховують приблизно 500 000 терміналів, встановлених у готелях по всьому світі, що складає більше 90% ринку, не випадково їх називають "золотою четвіркою". 10% займають регіональні системи резервування та системи, які знаходяться у стадії злиття з однією з вищеперерахованих. Кожна GDS, хоча й є глобальною, має свій ареал розповсюдження. Для Amadeus та Galileo – це передусім Європа, для Sabre та Worldspan – Америка. Цікаво, що система Galileo використовується у 116 країнах світу, біль ніж 45 тисячами агентств. По висновкам 2008 року Galileo має найбільш міцні позиції у Великобританії, Італії, Греції, Швейцарії, Португалії. В цілому, частка системи Galileo на ринку Європи – 29,8% (друге місце). Таких результатів Galileo досягло за три роки праці на світовому ринку. Система Galileo дозволяє забезпечувати туриста та турагента інформацією про туристичні продукти і послуги, автоматизувати процес бронювання авіаквитків, прямий обмін повідомленнями та замовлення додаткових послуг. На сьогодні цією системою активно користується 89 агентств в Росії та Азербайджані, але не користуються в Україні [6, с. 236].

Не менш відома у світі система бронювання Sabre, яка надає туристу інформацію про надання послуг перекладачів, оренди автомобілів, бронювання місць у готелях, організацію екскурсій, прогноз погоди, курси валют, забезпечує демонстрацію географічних карт, відео- та фото з місць відпочинку та багато іншого. Використання даної системи у туристичних фірмах України дозволило б упровадити систему з

доступом до широкого спектра туристичних послуг, здійснювати продаж туристичних продуктів, дистрибуцію і розробку технологічних рішень для туристичної сфери України.

Комп'ютерна система бронювання Worldspan здійснює резервування місць на авіатранспорті, в театрах та інших закладах культури, номерів у готелях, екскурсій, у компаніях по здачі в оренду автомобілів, надає додаткову інформацію, пов'язану з туризмом. На початку XXI ст. Worldspan активно просуває туристичні Інтернет-технології у сфері електронної комерції.

Програма Dates&Destinations дозволяє створити Інтернет Booking Engine – систему бронювання через Worldspan на сайті туристичного агентства в Інтернет. Впровадження цієї системи у діяльність українських туристичних компаній дозволило б клієнтам самостійно обирати авіарейс, готель і здійснювати їх бронювання.

З вищеперерахованих систем бронювання в туристичних фірмах України користуються лише системою Amadeus. Останнім часом система Amadeus активно виходить на український ринок туристичних послуг і є однією із комп'ютерних систем бронювання, що динамічно розвивається в Україні.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У сучасних умовах неможливо забезпечити якісне ведення туристичного бізнесу без впровадження і застосування новітніх інформаційних технологій. Саме їх використання на практиці забезпечує дотримання суб'єктами туристичної діяльності комплексу взаємодіючих і взаємодоповнюючих вимог, що формують якість туристичних послуг.

Таким чином, запропоноване впровадження систем бронювання GDS у туристичну галузь України дозволить туристичним підприємствам суттєво скоротити час на обслуговування клієнтів, забезпечити резервування в режимі он-лайн, знизити собівартість послуг, оптимізувати формування маршруту туристів за ціною, часом польоту та іншими завданнями та значно підвищити якість туристичних послуг.

Менеджмент, персонал та автоматизація дають шанси обійти конкурента та забезпечити турфірмі успіх в умовах ринкових відносин. Використовуючи переваги комп'ютерних технологій, сучасна туристична компанія має всі шанси впевнено та успішно працювати сьогодні, закладаючи фундамент завтрашнього процвітання.

Список літератури

1. Информационные технологии в бизнесе : энциклопедия / под ред. Милана Желены. – Санкт-Петербург, Москва, Харьков, Минск : ПИТЕР, 2002. – 1120 с.
2. Квартальнов В.А. Туризм: Учебник / В.А. Квартальнов. – М. : Финансы и статистика, 2004. – 320 с.
3. Мельниченко С.В. Інформаційні технології в туризмі: теорія, методологія, практика [монографія] / С.В. Мельниченко. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т., 2008. – 493 с.
4. Скопєнь М.М. Комп'ютерні інформаційні технології в туризмі / М.М. Скопєнь. – К. : Кондор, 2005. – 301 с.
5. Соловьев А.А. Интернет как средство развития туризма в Крыму / А.А. Соловьев // Культура народов причерноморья. - Научный журнал. – 2008. – №137. – С. 130-133.
6. Ткаченко Т.І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу [монографія] / Т.І. Ткаченко. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т., 2006. – 537с.

References

1. Zhelenyi, M. (2002). *Informatsionnyie tehnologii v biznese: jenciklopedija [Information technology in business: encyclopedia]*. St. Petersburg, Moscow, Kharkov, Minsk: PITER [in Russian].
2. Kvartalnov, V.A. (2004). *Turizm [Tourism]*. Moscow: Finansyi i statistika [in Russian].
3. Mel'nychenko, S.V. (2008). *Informatsiyni tekhnolohiyi v turyzmi: teoriya, metodolohiya, praktyka [Information Technologies in Tourism: theory, methodology, practice]*. Kyiv: Kyiv. nats. torh.-ekon. un-

- t. [in Ukrainian].
4. Skopen', M.M. (2005). *Komp'yuterni informatsiyni tekhnolohiyi v turyzmi [Computer Information Technologies in Tourism]*. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
  5. Solovev, A.A. (2008). Internet kak sredstvo razvitiya turizma v Kryimu [Internet As funds tourism development in Crimea]. *Kultura narodov prichernomorya. - Culture of the people of Black Sea Coast*, 137, 130-133 [in Russian].
  6. Tkachenko, T.I. (2006). *Stalyy rozvytok turyzmu: teoriya, metodolohiya, realiyi biznesu [Sustainable Tourism Development: Theory, Methodology, the realities of business]*. Kyiv: Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t. [in Ukrainian].

Bohdan Dmitrishin, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Antonina Tytarenko

Kirovohrad National Technical University, Kirovohrad, Ukraine

Using of Modern Information Technologies in Maintenance of Activity of Tourists Industry

The aim of the article is to study the problems of providing automated operation of enterprises of tourist industry of Ukraine, through the use of information technology and data analysis problems. As well as finding the prospects for improving the situation through the active introduction of modern information technologies in the activities of tourism enterprises, which is a necessary condition for their successful work.

The paper describes the process of globalization, which affects the tourism sector, and information technology, which actively in it are implemented. The main problems of tourism firms of Ukraine such as: poor communication; lack of training for managers of information technology and low information literacy; incomplete information that is provided to clients; significant deficiencies in the booking and reservations of hotel rooms; no state electronic system of tourism stakeholders with updated information on demand, supply, prices, tariffs, etc. Also the areas for improvement of the information system were suggested. Four main reservation systems: Amadeus, Galileo, Sabre and Worldspan and the possibility of their implementation in tourism firms were investigated.

It is necessary to introduce into the activities of tourist firms of advanced information technologies, including reservation systems GDS for travel business and its development in Ukraine.

information technologies, globalization, reserving, backuping, communication, computer network, integration

Одержано 27.04.15

УДК 331.103.255:005.311.2:633

Ю. В. Кернасюк, канд. екон. наук

Кіровоградська ДСГДС НААН, Кіровоград, Україна

Автоматизація складання технологічних карт в рослинництві і прогнозування витрат

В статті розглянуто питання практичного використання розробленої методики прогнозування витрат в рослинництві з використанням технологічних карт, створених за допомогою редактора електронних таблиць Microsoft Excel. Представлено алгоритм роботи автоматизованої моделі технологічної карти для прогнозування витрат і визначення економічної ефективності вирощування сільськогосподарських культур, яка інтегрована до сучасних вимог бухгалтерського і управлінського обліку. Запропоновано нові підходи до візуалізації основних елементів форми технологічної карти і удосконалення розрахунку показників.

витрати, ефективність, технологічна карта, рослинництво, конкурентоспроможність, модель

Ю.В. Кернасюк, канд. екон. наук

Кировоградская ГСХОС НААН, Кировоград, Украина

Автоматизация составления технологических карт в растениеводстве и прогнозирования затрат

В статье рассмотрены вопросы разработки и практического использования методики прогнозирования затрат в растениеводстве с использованием технологических карт, созданных с помощью редактора электронных таблиц Microsoft Excel. Представлен алгоритм работы автоматизированной модели технологической карты для прогнозирования затрат и определения экономической эффективности выращивания сельскохозяйственных культур, которая интегрирована к современным требованиям бухгалтерского и управленческого учёта. Предложены новые подходы к визуализации основных элементов формы технологической карты и совершенствования расчёта показателей.

затраты, эффективность, технологическая карта, растениеводство, конкурентоспособность, модель

Постановка проблеми та її актуальність. Як стверджують вітчизняні вчені Г.Є. Мазнев, О.О. Артеменко, О.Ю. Бобловський та інші, «в нових умовах господарювання підприємства країни, у тому числі й сільськогосподарські, намагаються пристосуватись до ринкових відносин. Така адаптація підприємства вимагає від них вести свою господарську діяльність зі зниженням витрат шляхом раціонального використання людських, матеріально-технічних, фінансових і земельних ресурсів» [10, с. 28].

З огляду на вищезначене є необхідність економічного обґрунтування шляхів підвищення конкурентоспроможності продукції, а також рентабельності галузі в цілому на принципах адаптивного рослинництва через впровадження перспективних сортів сільськогосподарських культур та технологій їх вирощування.

При цьому, першочергове значення у забезпеченні конкурентоспроможності виробництва продукції аграрних підприємств відіграє використання сучасних методів інформаційно-аналітичного планування та прогнозування витрат, зокрема при розробці технологічних карт в рослинництві. Важливість і актуальність впровадження нових методичних підходів автоматизації розрахунків при складанні технологічних карт та моделюванні економічних параметрів зумовили вибір теми і напрямку дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В.В. Вітвіцький, П.М. Музика, М.Ф. Кисляченко та інші зазначають, «формування виробничих витрат, як і будь-який інший економічний процес, підпорядковане дії об'єктивних економічних законів як загальних, фундаментальних, так і специфічних, що відповідають певному ступеню розвитку суспільства та його економіки» [8, с. 14].

Теорія і методологія визначення витрат та їх прогнозування в аграрному виробництві розглядається в дослідженнях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, зокрема у працях В.Г. Андрійчука [1], В.В. Вітвіцького [8], У. Кьостера [3] та ін. Питання розробки технологічних карт в рослинництві і нормативної собівартості є предметом глибоких наукових досліджень П.Т. Саблука [11], В.Я. Месель-Веселяка [4], О.М. Шпичака [13], Д.І. Мазоренка і Г.Є. Мазнева [10, 12]. Їхні роботи мають не лише науково-методичне значення, але і слугують підґрунтям для розвитку сучасної методики аналізу ефективності галузі й удосконалення нормативів витрат.

Оцінюючи основні результати наукових досліджень в цьому напрямку, слід зазначити, що означена тема потребує подальшого розкриття проблеми прогнозування витрат в умовах ринкових економічних відносин, оскільки залишаються ще недостатньо розробленими методичні підходи автоматизації складання технологічних карт та використання варіантного моделювання впливу різних факторів.

Постановка завдання. Метою досліджень є розробка і обґрунтування методики автоматизації складання технологічних карт в рослинництві та прогнозування витрат з

варіантним моделюванням впливу факторів виробництва на економічну ефективність вирощування сільськогосподарських культур.

Виклад основного матеріалу. Адекватна і своєчасна релевантна інформація для прогнозування витрат є невід'ємною складовою ефективною системи управління підприємством та необхідна, передусім, при прийнятті оптимальних рішень, які спроможні суттєво знизити ризик впливу на його фінансовий стан кон'юнктури і економічної невизначеності ринкового середовища.

Серед усіх сфер вітчизняної економіки агробізнес залишається одним з найбільш ризикованих видів господарської діяльності, що зумовлено непередбачуваним впливом як погодно-кліматичних, так і ринкових чинників. Усе це зумовлює необхідність чіткого планування і прогнозування витрат через розробку і економічне обґрунтування технологічних карт виробництва різних видів аграрної продукції.

На думку П.Т. Саблука, «технологічна карта – це документ, в якому визначаються технологія виробництва, технічні засоби, виробничий персонал і витрати на вирощування сільськогосподарських культур» [11, с. 5].

Її економічне обґрунтування виконується із врахуванням особливостей технології вирощування культур, де в процесі господарської діяльності виникають витрати, які розподіляються на основну і побічну продукцію та формують її собівартість в розрізі елементів та статей.

Розрахунок виробничих витрат в технологічних картах проводиться згідно діючої в Україні нормативно-правової бази, яка включає Положення (Стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати» (надалі П (С) БО) [6] і «Методичні рекомендації з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств» № 132 [7].

Особливістю складання технологічних карт є значна трудомісткість виконання економічних розрахунків, що потребує додаткових витрат часу і унеможливляє оперативне корегування показників. Зрештою будь-яка зміна окремих технологічних або ж економічних параметрів потребує внесення коректив у весь документ, а це додаткова витрата часу, що не завжди себе виправдовує.

При цьому О.М. Шпичак вважає, що «в умовах нестабільності ринкової ситуації, коли ціни на матеріально-технічні та інші покупні ресурси, що споживаються сільським господарством, піддаються частим змінам, виникає об'єктивна необхідність оперативного визначення витрат та передбачуваних реалізаційних цін на сільськогосподарську продукцію» [13, с. 39].

Прискорити безпосередньо процес складання технологічних карт дозволяє використання редактора електронних таблиць, який входить до майже всіх сучасних офісних пакетів прикладних програм, таких зокрема: Microsoft Office, Open Office, Libre Office, WPS Office Free, SoftMaker Office та інших.

Найбільш поширеним в світі програмним продуктом для вирішення офісних завдань є відомий пакет Microsoft Office компанії Microsoft Corporation. Програми, що входять в даний офісний пакет, дозволяють не тільки створювати і редагувати текстові документи, але й працювати з електронними таблицями. Останні формуються в редакторі електронних таблиць Microsoft Excel.

Обробка інформації в середовищі табличного процесора здійснюється в спеціальній електронній таблиці великої розмірності, де записуються вихідні дані прикладної задачі, а також формули, що забезпечує автоматизацію розрахунків і отримання вихідного результату в процесі їх обчислення.

Алгоритм автоматизації прогнозування витрат і моделювання управлінських рішень за допомогою технологічної карти передбачає створення документу Microsoft

Excel. На першому його листі розміщується форма шаблону технологічної карти, а на другому інформаційна нормативно-довідкова база даних (рис. 1).

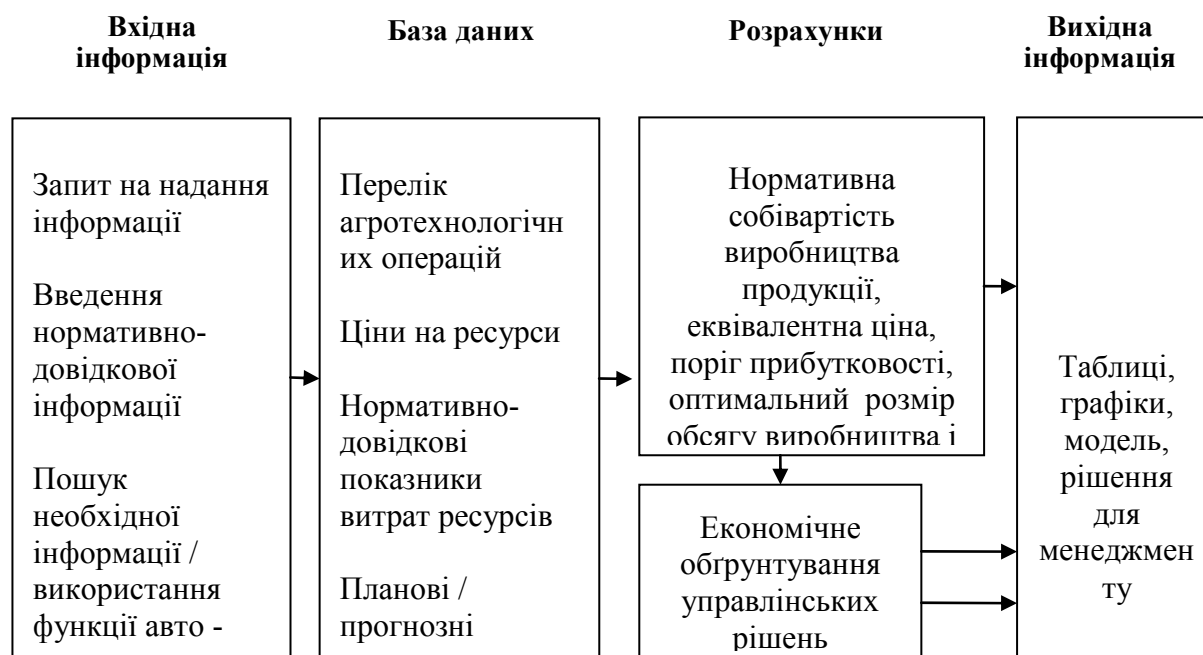

Рисунок 1 – Схема автоматизації прогнозування витрат і моделювання управлінських рішень за допомогою технологічної карти в середовищі Microsoft Excel

Джерело: розроблено автором самостійно.

Загальна структура схеми автоматизації прогнозування витрат і моделювання управлінських рішень за допомогою технологічної карти в рослинництві складається з 4-х основних частин:

- вхідна інформація;
- база даних;
- розрахунки;
- вихідна інформація.

У першій частині розміщені посилання на вхідну нормативно-довідкову інформацію. База даних складається з цін на ресурси, які можуть коригуватися; нормативно-довідкових даних їх витрат та планових або прогнозних показників урожайності сільськогосподарських культур.

Розрахункові таблиці і графіки адаптовані до внесення змін та запитів шляхом коригування окремих параметрів – вибору рівня урожайності або розміру посівної площі, ціни на ресурси. Вихідною інформацією є таблиці, графіки і модель оптимізації витрат та розміру виробництва.

При розробці технологічної карти спочатку складається перелік усіх необхідних агротехнологічних операцій, де зазначається їх назва, склад машино-тракторного агрегату, обсяг виконання робіт та кількість задіяних працівників – механізаторів, робітників і водіїв, а також норма виробітку, кількість нормо-змін та скільки фактично відпрацьовано годин робочого часу за зміну. Останній показник є елементом новизни, яка впроваджена в пропонованій методиці складання технологічних карт.

Далі необхідно визначитися із прямими матеріальними витратами, до яких включають основну і додаткову оплату праці за тарифними розцінками, вартість

пально-мастильних матеріалів та електроенергії, що будуть понесені при виконанні агротехнологічної операції. Їх розрахунок проводиться за формулою (1):

$$Вм = Воп + Вссв + Впмм + Ве, \quad (1)$$

де $Вм$ – прямі матеріальні витрати на оплату праці з нарахуваннями, пально-мастильні матеріали, електроенергію, грн;

$Воп$ – витрати на оплату праці за тарифом на механізовані і ручні роботи, грн;

$Вссв$ – єдиний соціальний внесок на загальнообов'язкове державне страхування, грн;

$Впмм$ – витрати на паливно-мастильні матеріали, грн;

$Ве$ – витрати на електроенергію, грн.

Витрати на основну оплату праці відповідно до фактично виконаного обсягу робіт підраховують за формулою (2):

$$Воп = \frac{T}{Пзм}, \quad (2)$$

де $Воп$ – прямі витрати на основну оплату праці за тарифною розцінкою, грн/га;

T – тарифна оплата праці за годину роботи на механізованих або ручних видах робіт, грн/год.;

$Пзм$ – продуктивність трактору, комбайну або іншого агрегату за змінним часом його роботи, га/год.

Вартість енергетичних ресурсів розраховується множенням добутку планового обсягу їх споживання на ціну придбання за одиницю. Наприклад для паливно-мастильних матеріалів ця формула матиме наступний вигляд (3):

$$Впмм = Ппмм \cdot Цпмм, \quad (3)$$

де $Впмм$ – витрати на пально-мастильні матеріали, грн;

$Ппмм$ – питома витрата паливно-мастильних матеріалів на 1 га, л/га або кг/га;

$Цпмм$ – комплексна ціна паливно-мастильних матеріалів за одиницю, грн/л або грн/кг.

Вартість електроенергії визначається множенням добутку планового обсягу її споживання на ціну придбання одиниці за формулою (4):

$$Ве = Пе \cdot Це, \quad (4)$$

де $Ве$ – вартість використаної електроенергії, грн;

$Пе$ – питома витрата електроенергії за 1 годину роботи агрегату, кВт·год.;

$Це$ – ціна 1 кВт·год. електроенергії, грн.

Витрати на оплату праці водіїв при перевезенні сільськогосподарських вантажів автомобільним транспортом доцільно визначати погодинно, тоді як кількість пально-мастильних матеріалів – згідно базових лінійних норм, що встановлені відповідним наказом Міністерства транспорту України № 43 від 10 лютого 1998 р. (із змінами і поповненнями) «Про затвердження Норм витрат палива і мастильних матеріалів на автомобільному транспорті» [5].

При визначенні кількості нормо-змін і людино-годин часу виконання основних агротехнологічних робіт (внесення добрив, сівба, обприскування, збирання врожаю), що потребують безпосереднього використання вантажного автотранспорту, слід враховувати загальний період їх проведення.

На першій сторінці листа Excel розміщуються вхідна, технологічна, технічна і нормативна частина технологічної карти, де функціональний зв'язок між ними підтримується за рахунок введення формул та посилань на відповідні вихідні параметри – посівну площу, кількість насіння і добрив, очікуваний валовий збір.

Так, площа посіву пов'язана формулою з урожайністю, що дозволяє визначити величину очікуваного валового збору в залежності від зміни вхідних показників технологічної карти. Це можна проілюструвати на прикладі шаблону технологічної карти для планування витрат на вирощування гречки (табл. 1).

Таблиця 1 – Приклад зображення елемента «Урожайність і валовий збір» шаблону інформаційної частини технологічної карти з формулами на листі Excel

	S	T	U	V	W	X	Y	Z	AA
1									
2	Планова або прогнозна урожайність сільськогосподарської культури, т/га						Очікуваний валовий збір сільськогосподарської культури, т		
3									
4	основна продукція – зерно			1,5			=C4*V4		
5	побічна продукція – солома			=V4*1,12			=C4*V5		

Джерело: розроблено автором на підставі даних [8, 9, 10].

Наприклад, для заповнення клітинки Y4 або об'єднаної її частини (Y4:AA4), де визначається валовий збір сільськогосподарської культури, слід ввести формулу (5):

$$Y4 = C4 * V4, \quad (5)$$

де = – знак дорівнює, який ставиться перед кожною формулою у таблицях Microsoft Excel для автоматизації розрахунків;

Y4 – клітинка розрахунку очікуваного валового збору сільськогосподарської культури, т;

C4 – клітинка, де вказана площа посіву, га;

V4 – планова або прогнозна урожайність, т/га.

Аналогічним чином за допомогою формул підтримується зв'язок між різними клітинками технологічної карти, де визначається розмір оплати праці механізаторів і робітників на 1 га площі, обсяг виконаних робіт за кількістю нормо-змін. Основний фонд оплати праці визначається з врахуванням фактично відпрацьованого часу за зміну, що дозволяє об'єктивно підійти до його обліку і врахувати роботу в понад-нормований час механізаторів, робітників та інших категорій працівників.

Розрахунок фонду оплати праці в рослинництві здійснюється на основі тарифної системи згідно статті 6 Закону України «Про оплату праці» та статті 96 КЗпП України, яка формується на підставі мінімальних гарантій Галузевої угоди між Міністерством аграрної політики та продовольства України, галузевими об'єднаннями підприємств і Профспілкою працівників агропромислового комплексу України.

Середній розмір нарахування єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне страхування прийнято за 37,19 % від загального фонду основної і додаткової оплати праці. Цей показник не є сталим, і може відхилятися в залежності від кількості та структури штату працівників, а також інших умов його нарахування на підприємстві.

Розмір додаткової заробітної плати визначається в кожному господарстві окремо. До цієї суми входять усі надбавки за класність, оплата щорічних відпусток та інша додаткова оплата; одноразові винагороди за вислугу років та ін. У розрахунках в технологічній карті вказано відсоток надбавок і доплат від суми основного тарифного фонду оплати праці в окремому стовпчику і його загальна сума.

У технологічній карті для зручності сприйняття оплати праці за тарифними розцінками доцільно показувати у перерахунку на 1 га (табл. 2).

Таблиця 2 - Приклад розрахунку в технологічній карті основної оплати праці на механізовані і ручні роботи за тарифними розцінками відповідно до виду робіт

B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P
Найменування виду робіт	Одиниця виміру	Обсяг робіт		Технічні засоби		Умови оплати праці для різних категорій працівників						Норма виробітку за зміну	Кількість нормо-змін	Відпрацьовано за зміну, годин
		у фізичних одиницях	в умовних га	трактори, автомобілі, інші технічні засоби	сільськогосподарські машини і агрегати	трактористи- машиністи			робітники ручної праці					
						кількість	розряд роботи	розцінка, грн/га	кількість	розряд роботи	розцінка, грн/га			
Оранка	га	100	295	T-150	ПЛН-5-35	1	VI	22,66				6,1	16,4	12

Джерело: поєднання елементів форми технологічної карти розроблено автором самостійно на підставі даних [8, 9, 10] і власних методичних розробок.

Розрахунок загальної суми витрат на оплату праці за тарифною розцінкою відповідно до фактично виконаного обсягу робіт визначаються за формулою (6):

$$Взоп = Kп \cdot Kнз \cdot Чфвз \cdot Т, \quad (6)$$

де Взоп – загальна сума прямих витрат на основну оплату праці за тарифною розцінкою, грн;

Kп – кількість механізаторів або робітників, які виконують роботу, осіб;

Kнз – кількість нормо-змін за весь обсяг виконаної роботи;

Чфвз – час, фактично відпрацьований за зміну механізатором або робітником, год.;

Т – тарифна оплата праці за годину роботи на механізованих або ручних видах робіт, грн/год.

У нашому прикладі оранку виконує 1 механізатор на тракторі Т-150, який агрегується з плугом ПЛН-5-35. Тарифна розцінка за цей вид робіт, що відносить до 6 розряду за складністю її виконання і енергетичною потужністю трактора, в 2015 році склала 17,28 грн/год. Звідси розрахунок загальної суми прямих витрат на основну оплату праці за тарифною розцінкою наступний: $1 \times 16,4 \times 12 \times 17,28 \approx 3400$ грн.

Амортизаційні відрахування і витрати на поточний ремонт основних засобів розраховуються згідно діючого законодавства і норм та положень Податкового кодексу України. До статті витрат «Страхові платежі» відносять розмір вартості страхування врожаю (страхової премії).

Загальновиробничі витрати включають вартість обслуговування основного і допоміжного виробництва. У цю статтю включають витрати на сплату орендної плати за землю, податки і збори, спецодяг, витратні матеріали для забезпечення роботи

оргтехніки, підтримання телефонного зв'язку, санітарного стану побутових приміщень та непередбачені додаткові затрати на інші потреби (реклама продукції і т. д.).

Обчислення розміру єдиного податку проводиться відповідно до положень Податкового кодексу України: стаття 293 «Ставки єдиного податку» для платників єдиного податку четвертої групи. Базою при визначенні розміру єдиного податку є нормативна грошова оцінка сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень), проведена за станом на 1 липня 1995 р. і проіндексована на відповідний коефіцієнт, який встановлюється щорічно з врахуванням індексу інфляції. Розмір визначення ставок податку з одного гектара для сільськогосподарських товаровиробників залежить від категорії (типу) земель, їх розташування та становить (у відсотках бази оподаткування) згідно пункту 293.9.1 ПКУ: для ріллі, сіножатей і пасовищ (крім ріллі, сіножатей і пасовищ, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях, а також ріллі, сіножатей і пасовищ, що перебувають у власності сільськогосподарських товаровиробників, які спеціалізуються на виробництві (виращуванні) та переробці продукції рослинництва на закритому ґрунті, або надані їм у користування, у тому числі на умовах оренди) – 0,45 [9].

Так, на 1.07.1995 р. середня нормативна вартість 1 га ріллі в Кіровоградській області становила 3811 грн. З урахуванням відповідних коефіцієнтів індексації за даними Державного агентства земельних ресурсів України її вартість зросла на 1.01.2015 р. до 26747,09 грн. Звідси середній розмір єдиного податку в господарствах області із розрахунку на 1 га складає 120,4 грн. Аналогічним чином визначається і орендна плата, яка згідно діючих законодавчих вимог не повинна бути меншою за 3 % від встановленої нормативної вартості земельних угідь сільськогосподарського призначення. За експертними оцінками її розмір сьогодні повинен складати в умовах області не менше 802,4 грн із розрахунку на 1 га ріллі.

Розрахунок виробничої собівартості продукції в розрізі кожної культури проводиться шляхом додавання всіх витрат і розподілу їх на обсяг одержаної продукції.

Калькуляція собівартості виробництва продукції рослинництва виконується на другій сторінці листа робочої книги Excel, де розкривається розширений перелік статей витрат на вирощування сільськогосподарської культури із розрахунку на всю площу, 1 га, 1 тону, а також їх структуру у відсотках та окремо вартість кожної одиниці використаного ресурсу.

Розроблена комплексна методика автоматизації складання технологічних карт в рослинництві з використанням редактора електронних таблиць Microsoft Excel має значну практичну користь для виробника будь-якої форми власності і розміру виробництва, адже дозволяє не лише прогнозувати витрати, але й моделювати очікуваний фінансовий результат при врахуванні впливу різних факторів ринкового середовища, кон'юнктури, цін та погодно-кліматичних умов року через показник урожайності сільськогосподарської культури.

Звертаючи особливу увагу на економічну складову розвитку аграрного виробництва, В.Я. Месель-Веселяк, відзначає: «Виробництво матеріальних благ у суспільстві розвивається за умов дотримання об'єктивного закону вартості, який передбачає відшкодовування виробникові витрат і одержання певного прибутку, який може забезпечити розширене або просте відтворення капіталу залежно від суспільних потреб. Недотримання закону вартості призводить до спаду виробництва» [4].

Тому, цілком погоджуючись з цією думкою і точкою зору інших вчених, вважаємо за необхідне рекомендувати більш широко використовувати можливості сучасних інформаційних технологій для навчальних цілей і впровадження в

господарствах моделі гнучкого прогнозування витрат з варіантними розрахунками впливу факторів виробництва на економічну ефективність ведення агробізнесу.

У якості прикладу практичного застосування даної методики можна привести розроблену з використанням технологічної карти модель багатофакторної оцінки і прогнозу економічної ефективності вирощування гречки на 2015 р. з урахуванням кон'юнктури ринку, що є результатом власних досліджень автора [2].

Аналіз моделі засвідчив, що з урахуванням фактичних цін на паливно-мастильні матеріали, які склалися станом на кінець 1 кварталу 2015 р. (вартість 1 кг – 20 грн) та інші ресурси, очікувані прогнозовані виробничі витрати на вирощування гречки для рівня середньої урожайності 1,0-1,5 т/га знаходитимуться в межах 8215-9128 грн/га, що при нинішній кон'юктурі попиту на ринку та закупівельних цінах 9000-10000 грн/т забезпечить її рентабельність, відповідно 9,6-21,7 % та 63,6-81,7 % (табл. 3).

Таблиця 3 - Розрахунок прогнозованої економічної ефективності виробництва гречки на 2015 р. (рівень рентабельності, %) при врахуванні фактору ціни і урожайності

Модель очікуваного розмаху варіювання ринкових цін продажу 1 т продукції, грн	Середня урожайність, т/га					
	1,0			1,5		
	середньозважена ціна 1 кг паливно-мастильних матеріалів, грн					
	20	25	30	20	25	30
8000	-2,6	-7,5	-12,0	45,4	38,1	31,5
8500	3,5	-1,7	-6,5	54,5	46,7	39,7
9000	9,6	4,0	-1,0	63,6	55,3	47,9
9500	15,6	9,8	4,5	72,6	64,0	56,1
10000	21,7	15,6	10,1	81,7	72,6	64,3
10500	27,8	21,4	15,6	90,8	81,2	72,6
11000	33,9	27,2	21,1	99,9	89,9	80,8
11500	40,0	32,9	26,6	109,0	98,5	89,0
12000	46,1	38,7	32,1	118,1	107,1	97,2
роздрібна ціна 26000	216,5	200,6	186,1	372,5	348,7	327,3

Джерело: розроблено автором самостійно.

Таким чином, обробка інформації в середовищі табличного редактора Microsoft Excel дозволяє не лише автоматизувати процес складання технологічних карт, але й надає користувачу інструмент для швидкої розробки та економічного обґрунтування ефективних управлінських рішень в агробізнесі. Прогнозований рівень витрат на виробництво одиниці продукції слід розглядати, як гранично допустимий рівень мінімальної ціни пропозиції, з якою товаровиробник готовий вийти на ринок з метою її реалізації і отримання доходу для простого та розширеного їх відшкодування.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Автоматизація розрахунків в технологічній карті дозволяє створити модель з урахуванням наявного ресурсного та технологічного забезпечення проведення багатоваріантних розрахунків оцінки кількісних і вартісних параметрів потреби у пально-мастильних матеріалах, добривах, засобах захисту рослин та інших статтях витрат, а також визначені граничних параметрів порогу прибутковості конкурентоспроможного аграрного виробництва.

З агротехнологічними даними технологічної карти одночасно можуть працювати різні фахівці галузі – економісти, агрономи, інженери: вводити і змінювати дані, роздруковувати необхідні частини документу, змінювати основні параметри моделі –

обсяг виробництва, урожайність, ціну на продукцію і основні матеріально-технічні ресурси, а також норми виробітку та витрати пально-мастильних матеріалів.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробкою на базі цієї методики повноцінного інноваційного продукту – програмного забезпечення інформаційно-аналітичної експертної системи підтримки і прийняття рішень в агробізнесі.

Список літератури

1. Андрійчук В. Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз [Текст] / В. Г. Андрійчук. – К. : КНЕУ, 2006. – 292 с.
2. Кернасюк Ю.В. Гречка і просо – високоприбуткова альтернатива [Текст] / Ю.В. Кернасюк // Газета підприємців АПК «Агробізнес сьогодні» – 2015. – № 7 (302) – С. 12–14.
3. Кьостер У. Основи аналізу аграрного ринку [Текст] / У Кьостер; [пер. з нім. О. Нів'євського]. – К. : Видавництво АДЕФ-Україна, 2012. – 486 с.
4. Месель-Веселяк В.Я. Організаційно-економічні умови розвитку аграрного виробництва в Україні [Текст] / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2010. – № 9. – С. 3–12.
5. Наказ Міністерства транспорту України «Про затвердження Норм витрат палива і мастильних матеріалів на автомобільному транспорті» від 24.01.2012 р. № 43 (із змінами і доповненнями) [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-zmin-do-norm-vitrat-paliva-i-mastilnih-ma-doc87320.html>.
6. Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 16 «Витрати» від 31.12.99 р. № 318 (в редакції від 27.06.2013 № 627) (із змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00>.
7. Наказ Міністерства фінансів України і Міністерства аграрної політики України «Про затвердження Методичних рекомендацій з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств» від 18.05.2001 р. № 132 (в редакції від 31.10.2005 № 589) (із змінами і доповненнями) [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://golovbukh.ua/regulations/2340/2553/2554/292332/>.
8. Нормативи витрат живої та уречовленої праці на виробництво зернових культур [Текст] / В.В. Вітвіцький, П.М. Музика, М.Ф. Кисляченко, І.В. Лобастов. – К: НДІ «Укראгропромпродуктивність», 2010. – 352 с.
9. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI (в редакції від 22.05.2015 № 482-VIII) (із змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/print1386163423192411>.
10. Проектування технологій та розрахунок витрат на вирощування сільськогосподарських культур : навч. посіб. [Текст] / [Г. Є. Мазнев, О. О. Артеменко, О. Ю. Бобловський та ін.]. – Харків. : Майдан, 2009. – 257 с.
11. Технологічні карти та витрати на вирощування сільськогосподарських культур [Текст] / [П. Т. Саблук, Д. І. Мазоренко, Г. Є. Мазнев та ін.]. – К. : ННЦ ІАЕ, 2004. – 402 с.
12. Технологічні карти та витрати на вирощування сільськогосподарських культур з різним ресурсним забезпеченням [Текст] / [Д. І. Мазоренко, Г. Є. Мазнев, С. І. Мельник, Л. М. Тіщенко та ін.]. – Харків. : ХНТУСГ, 2006. – 725 с.
13. Ціни, витрати, прибутки агровиробництва та інфраструктура продовольчих ринків [Текст] / [О. М. Шпичак, П. Т. Саблук, В. П. Ситник та ін.]. – К. : ІАЕ, 2000. – 585 с.

References

1. Andriichuk, V.H. (2006). *Efektivnist diialnosti ahrarnykh pidpriemstv: teoriia, metodyka, analiz* [The efficiency of farms: theory, methodology, analysis]. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
2. Kernasiuk, Yu. (2015). Hrechka i proso – vysokoprybutkova alternatyva [Buckwheat and millet - a highly profitable alternative]. *Ahrobiznes sohodni – Agribusiness today*, 302, 12-32 [in Ukrainian].
3. Koster, U. (2012). *Agricultural market analysis*. (O. Niv'ievskiy, Trans). Kyiv: Vydavnytstvo ADEF-Ukraina.
4. Mesel-Veseliak, V.Ia. (2010). *Orhanizatsiino-ekonomichni umovy rozvytku ahrarnoho vyrobnytstva v Ukraini* [Organizational and economic conditions of agricultural production in Ukraine]. *Ekonomika APK - Economy APC*, 9, 3-12 [in Ukrainian].

5. Nakaz Ministerstva transportu Ukrainy «Pro zatverdzhennia Norm vytrat palyva i mastylnykh materialiv na avtomobilnomu transporti» [Order of the ministry of transport of Ukraine «On approval of the norms of fuel and lubricants for road transport»]. (n.d.). *document.ua*. Retrieved from [http:// document.ua/pro-zatverdzhennja-zmin-do-norm-vitrat-paliva-i-mastilnih-ma-doc87320.html](http://document.ua/pro-zatverdzhennja-zmin-do-norm-vitrat-paliva-i-mastilnih-ma-doc87320.html) [in Ukrainian].
6. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Polozhennia (standartu) bukhhalterskoho obliku 16 «Vytraty» [Order of the ministry of finance of Ukraine «On approval of Regulations (Standard) accounting 16 «Expenses»]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from [http:// zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00) [in Ukrainian].
7. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy i Ministerstva aharnoi polityky Ukrainy «Pro zatverdzhennia Metodichnykh rekomendatsii z planuvannia, obliku i kalkuliuvannia sobivartosti produktsii (robit, posluh) silskohospodarskykh pidpriemstv» [Order of the ministry of finance of Ukraine and ministry of agrarian policy of Ukraine «On approval of guidelines for planning, accounting and calculation of costs of goods (works, services) agricultural enterprises»]. (n.d.). *golovbukh.ua*. Retrieved from [http:// golovbukh.ua/regulations/2340/2553/2554/292332/](http://golovbukh.ua/regulations/2340/2553/2554/292332/) [in Ukrainian].
8. Vitvitskyi, V. V., Muzyka, P. M., & Kysliachenko, M. F. (2010). *Normatyvy vytrat zhyvoi ta urechevlenoi pratsi na vyrobnytstvo zernovykh kultur* [Norms of costs of living and materialized labor for the production of grain crops]. Kyiv: Ukraahropromproduktyvnist [in Ukrainian].
9. Podatkovyi kodeks Ukrainy [Tax Code of Ukraine]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from [http:// zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/print1386163423192411](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/print1386163423192411) [in Ukrainian].
10. Mazniev, H.Ie, Artemenko, O.O., & Boblovskyi, O.Iu. (2009). *Proektuvannia tekhnolohii ta rozrakhunok vytrat na vyroshchuvannia silskohospodarskykh kultur* [Designing of technologies and calculation costs of growing crops]. Kharkiv: Maidan [in Ukrainian].
11. Sabluk, P.T, Mazorenko, D.I., & Mazniev, H.Ie. (2004). *Tekhnolohichni karty ta vytraty na vyroshchuvannia silskohospodarskykh kultur* [Technological maps and the cost of growing crops]. Kyiv: NNTs IAE [in Ukrainian].
12. Mazorenko, D.I., Mazniev, H.Ie, & Melnyk, S.I. (2006). *Tekhnolohichni karty ta vytraty na vyroshchuvannia silskohospodarskykh kultur z riznym resursnym zabezpechenniam* [Technological maps and the costs of growing crops with different resourced]. Kharkiv: KhNTUSH [in Ukrainian].
13. Shpychak, O.M., Sabluk, P.T., & Sytnyk, V.P. (2000). *Tsiny, vytraty, prybutky ahrovyrobnytstva ta infrastruktura prodovolchykh rynkiv* [Prices, costs, profits of agricultural production and food markets infrastructure]. Kyiv: IAE [in Ukrainian].

Yuriy Kernasyuk, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Kirovohrad State Agricultural Experimental Station of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, Kirovohrad, Ukraine

Automation of Drawing up the Technological Charts in Crop and Forecasting of the Cost

The purpose of the article is the development and support of automation technique drawing technological charts in crop forecasting costs and validation of the model the influence of production factors on the economic efficiency of growing crops.

Features of drawing cards are a significant technological complexity of the implementation of economic calculations, which requires additional, time-consuming and makes it impossible to promptly correcting performance. To accelerate the process of drawing up technological charts allows the use of a spreadsheet, which is included in all modern office software packages. A comprehensive methodology of automation of drawing up technological charts in plant using a spreadsheet Microsoft Excel can not only predict the costs, but also to simulate the expected financial result by taking into account various factors influence the market environment, market conditions, prices and weather and climatic conditions of the year in the expected yield of the crop.

According to the research reasonably promising methodology and model information and analytical planning and forecasting costs for the competitiveness of agricultural production enterprises.

cost, efficiency, technological charts, crop competitiveness model

Одержано 20.05.15

УДК 021.4

І. В. Ніколаєв, доц., канд. екон. наук

Н. В. Криворучко

Кіровоградський національний технічний університет, м. Кіровоград, Україна

Використання сучасних інформаційних технологій у роботі бібліотек

Головною метою даного дослідження є вивчення практичного застосування нових технологій, комп'ютерних бібліотечних систем для автоматизації роботи бібліотек та виведення їх на новий рівень. У статті проаналізовано використання сучасних інформаційних технологій в бібліотеках, описано послуги, які надаються користувачам за допомогою комп'ютерних технологій. Висвітлено основні напрямки роботи електронних каталогів, віртуальних довідкових служб бібліотек, віртуальних виставок, розкрито завдання сучасних бібліотек в умовах інформатизації суспільства.

інформаційні технології, бібліотеки, електронні ресурси, інформаційні запити, електронний каталог, віртуальна довідкова служба

И.В. Николаев, доц., канд. экон. наук

Н.В. Криворучко

Кировоградский национальный технический университет, г. Кировоград, Украина

Использование современных информационных технологий в работе библиотек

Главной целью данного исследования является изучение практического применения новых технологий, компьютерных библиотечных систем для автоматизации работы библиотек и выведения их на новый уровень. В статье проанализировано использование современных информационных технологий в библиотеках, описано услуги, которые предоставляются пользователям с помощью компьютерных технологий. Освещены основные направления работы электронных каталогов, виртуальных справочных служб библиотек, виртуальных выставок, раскрыта задача современных библиотек в условиях информатизации общества.

информационные технологии, библиотеки, электронные ресурсы, информационные запросы, электронный каталог, виртуальная справочная служба

Постановка проблеми. Сьогодні інформаційні технології та комп'ютери увійшли в усі сфери людської діяльності, тому використання таких технологій в бібліотеках – не виняток. Все більше бібліотек намагаються задовольнити запити користувачів найкращим чином за допомогою сучасних комп'ютерних технологій, адже вони дозволяють збільшити кількість відвідувань, полегшити працю бібліотекаря. А найголовніше – комп'ютеризація бібліотек відкриває можливості для більш повного задоволення читачьких запитів, зменшує витрати часу на пошук необхідної інформації, робить доступ практично до будь-якої інформації відкритим. Саме тому використання сучасних інформаційних технологій у роботі бібліотек видається досить актуальним питанням, що потребує всебічного дослідження.

В наш час бібліотеки – це не тільки сховища паперових документів (книг, періодичних журналів та ін.), а й власники нових електронних ресурсів. Проте, на відміну від традиційних, паперових фондів, які створюються повільніше, електронні ресурси створюються значно швидше, але тут багато залежить від фінансового стану бібліотеки. І вже сьогодні виникає проблема не їх накопичення, а їх зберігання і спільного використання. Сьогодні Інтернет дає можливість створити бібліотеку нового типу – віртуальну бібліотеку, де читач знаходить не тільки те, що складає фонд даного сховища в електронному вигляді, але й має змогу миттєво отримати будь-яку інформацію із будь-якої бібліотеки світу [1, с. 30].

Провідним напрямком модернізації бібліотечної справи є її інформатизація: впровадження і розвиток в бібліотеках нових інформаційних технологій, формування і використання електронних ресурсів, впровадження мультимедійних технологій, розвиток мережевої взаємодії бібліотек, підключення до всесвітньої мережі Інтернет. Це призводить до створення нових структурних підрозділів, змін функціональних обов'язків працівників, залучення спеціалістів з різних галузей знань. Тому перед бібліотекарями постає необхідність освоєння нових знань та вмінь.

Крім того, Інтернет інтенсивно впливає на довідково-бібліографічне обслуговування користувачів бібліотек, викликаючи необхідність реорганізації довідково-бібліографічних служб, змін у традиційних функціях бібліографів [1, с. 32].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми впровадження сучасних інформаційних технологій у роботу бібліотек досліджували багато вчених. Так, організацією віртуальних виставок займалися І. Торкін, Н. Збаровська, М. Алфьоров та інші дослідники, але їх дослідження потребують подальшого розвитку та розкриття деяких питань. Н. Збаровська під віртуальною виставкою розуміє електронну виставку в форматі «PowerPoint» – електронної презентації. Автор пропонує таку виставку при відповідному звуковому оформленні і наявності мультимедійного проектора застосовувати як ілюстративний матеріал на комплексних заходах: літературних вечорах, днях інформації. Можна її використовувати і в роздрукованому вигляді як ілюстрований рекомендаційний показчик. До переваг створення віртуальних виставок як форми бібліотечного обслуговування вона відносить: можливості індивідуальної самостійної роботи читача з поданими матеріалами, нетрадиційну подачу матеріалу, наочність, структурування матеріалу [2, с. 46]. І. Торкін описує досвід організації віртуальної виставки на сайті Національної бібліотеки України для дітей, яка пропонує користувачам оцифровані видання, що представляють творчість видатних українських та російських художників ілюстраторів. Після вибору потрібного видання користувач може побачити в зменшеному вигляді всі його сторінки і скласти про нього попереднє враження. Кожне зображення пов'язане гіперпосиланням зі сторінкою, де його можна детальніше роздивитись і прочитати. Зображення представлено в jpg-форматі. М. Алфьоров аналізує віртуальні (розміщені в Інтернеті) виставки творів мистецтва [2, с. 49].

Отже, застосування інформаційних технологій у бібліотеках поширюється сьогодні досить широко та охоплює різні процедури розвитку. Однак більшість дослідників зосереджують свою увагу на окремих послугах не розглядаючи комп'ютерні бібліотечні системи та переваги їх впровадження в комплексі.

Постановка завдання. Метою даної статті є вивчення практичного застосування нових технологій, комп'ютерних бібліотечних систем для автоматизації роботи бібліотек та виведення їх на новий рівень. Основним завданням даного дослідження є розгляд переваг комп'ютеризації бібліотечних процесів та висвітлення таких їх форм, як електронні каталоги, віртуальні довідкові служби, віртуальні виставки.

Виклад основного матеріалу. У даний час у мережі Інтернет представлена велика кількість публічних і наукових бібліотек, однак, переважна більшість з них обмежується тільки опублікуванням електронного каталогу, за допомогою якого можна лише переконатися в наявності необхідного матеріалу в бібліотеці. Найчастіше цей електронний каталог є неповним, мало функціональним і незручним з точки зору користувача, викликаючи неприйняття у відвідувачів сервера бібліотеки. Тотальний переклад усіх видів публікацій на електронну основу і створення зручних електронних каталогів повинні різко збільшити популярність електронних бібліотек, і якщо вирішення першої з цих двох проблем – справа часу, то вирішення другої потребує певних витрат від розробників моделей, програмістів і бібліотекарів. При створенні

електронної бібліотеки необхідно забезпечити її доступність і зручність для користувачів, оперативність пошуку і видачі інформації. Бібліотека містить набір службових функцій, що дозволяють персоналу координувати її роботу [3, с. 16]. Це досягається за допомогою переносу відпрацьованої у звичайній бібліотеці схеми збереження і видачі інформації на електронну основу, використання широких можливостей пошуку по електронному каталогу, організація доступу через комп'ютерні мережі. Крім того, електронна бібліотека має бути універсальною, тобто придатною як для організації великої публічної, наукової чи спеціалізованої бібліотеки, орієнтованої на масове використання, так і для підтримки невеликої бібліотеки з використанням домашнього комп'ютера.

Комп'ютеризовані бібліотечні процеси мають низку переваг над традиційними:

- при одноразовому опрацюванні документа можливе багаторазове та багатоаспектне його використання, швидкість і зручність пошуку та передачі інформації, економічність;
- повніше задовольняються інформаційні запити користувачів бібліотеки, оскільки інформація отримується незалежно від часу і місця її знаходження;
- суттєво збільшується оперативність надання користувачам необхідної інформації;
- для більшості користувачів електронна форма є єдиною можливістю отримати потрібний документ;
- формується новий імідж бібліотеки, яка надає інформацію не лише у друкованому вигляді, але й на нетрадиційних носіях, зростає соціальне значення бібліотечної діяльності;
- підвищується рівень інформаційної культури та комп'ютерної грамотності як користувачів, так і бібліотекаря, а це має не лише прикладну користь, але й ширше значення, оскільки людина з високим рівнем інформаційної культури легше орієнтується в мінливому світі, не боїться новачій, змін [2, с. 51].

Сьогодні імідж бібліотеки залежить від розуміння бібліотекарями своєї нової ролі в житті суспільства. Співпрацюючи з владою, бізнесом, закладами освіти, ЗМІ, іншими партнерами, бібліотеки стають центром місцевої громади, а бібліотекарі – інформаційними навігаторами, фахівцями, від яких залежить освітній, культурний і технологічний рівень громадян. Працівники бібліотек сьогодні суміщають у своїй роботі традиційні функції і функції консультанта з інформаційного пошуку, мережевого навігатора, інформаційного аналітика, інструктора й організатора знань.

Насамперед електронна бібліотека все-таки залишається бібліотекою, хоча і має чимало особливостей. Моделювання починається з переносу структури звичайної бібліотеки на електронну основу [3, с. 18].

Електронний каталог – це самостійний пошуковий апарат, який відрізняється від традиційного каталогу своїм особистим пошуковим середовищем; можливість організації пошуку в електронному середовищі в деякій мірі відрізняється від можливостей традиційної картоечної системи.

Сьогодні бібліотеки, маючи змогу розкрити все багатство власних фондів, пропонують нові послуги, у них з'являється можливість максимально повно задовольнити запити відвідувачів:

1. Забезпечується доступ користувачів до електронних баз даних безпосередньо в бібліотеці.
2. Надається доступ до інформації на новітніх носіях (відкриття Інтернет-класів, відеоабонементів, фондів CD-ROM).
3. Стають доступними повнотекстові бази даних на електронних носіях,

створених бібліотекою або придбаних нею.

4. Відвідувачі мають змогу користуватися можливостями Інтернету, електронної пошти завдяки відкриттю відповідних інформаційно-ресурсних центрів у бібліотеках.

5. Організовується ефективна робота з дистанційного обслуговування різних категорій користувачів.

6. Формується штат сучасних інформаційних працівників, які досконало володіють електронними інформаційними технологіями, забезпечують відповідно до нинішніх вимог організацію інформаційних ресурсів, підготовку їх до ефективного використання та якісну доставку користувачам.

Таким чином, електронні технології дозволяють комплексно підходити до розв'язання інформаційних завдань, а користувач одержує повний комплект різноманітних інформаційних матеріалів.

Широке розповсюдження одержало останнім часом довідкове обслуговування віддалених користувачів. Однією з його форм є обслуговування у режимі «віртуальна довідка». Ця служба успішно розвивається в зарубіжних країнах і характеризується широкою розповсюдженістю в різних типах бібліотек, включаючи національні, публічні, університетські, наукові і спеціальні. На початковому етапі впровадження служби в світі нараховувалось не більше п'яти бібліотек, які реально розпочали віртуальне довідково-інформаційне обслуговування в Інтернеті; на початок 2000 року їх було вже 200, а через десять років – 10000 бібліотек, які ввели в дію ту чи іншу форму віртуально-інформаційного обслуговування, використовуючи при цьому більше 30 версій програмного забезпечення [4, с. 26-27]. Серед них – 45 % університетських бібліотек, 12,5 % публічних бібліотек США. Вони характеризуються:

- корпоративним об'єднанням служб за територіальними, проблемно-тематичними та іншими ознаками;
- 2-рівневою моделлю обслуговування, при якій користувач спочатку здійснює пошук у базі виконаних довідок і тільки після цього звертається із запитом до спеціалістів;
- використанням усіх форм взаємодії з віддаленим користувачем, включаючи електронну пошту, технології веб-запитів, представлених на сайтах бібліотек;
- жорсткою стандартизацією процесів обслуговування.

Даний напрямок довідково-інформаційної діяльності в нашій країні знаходиться у стадії становлення і обумовлений появою значної кількості ресурсів Інтернет, довідково-бібліографічного і змістовного характеру, які можна використовувати при виконанні запитів користувачів, формуванні нової аудиторії користувачів, які мають потребу в цілодобовому доступі до інформації та допомозі висококваліфікованих бібліографів.

З появою мережі Інтернет та загальною комп'ютеризацією, читачі вже не задовольняються традиційними формами бібліотечного обслуговування. Бібліотечні працівники вимушені переусвідомити та суттєво змінити напрямки довідкової роботи. Одним з таких напрямків стало електронно-довідкове обслуговування віддалених користувачів. Віртуальна довідкова служба (ВДС) – це нове технологічне рішення традиційного довідково-бібліографічного обслуговування – одного з головних напрямків діяльності будь-якої бібліотеки.

ВДС бібліотеки здійснює пошук необхідної бібліографічної інформації в режимі «запит-відповідь». Користуватися послугами ВДС може будь-яка особа, що має доступ до Інтернет і звернулася до служби, незалежно від її соціального статусу і місця проживання. Для всіх користувачів звернення до ВДС та отримання відповідей безкоштовне, якщо їх запити не потребують складного бібліографічного пошуку і

роботи з великим масивом інформації, яка, до речі, може надаватися користувачу за його бажанням українською, російською, англійською, німецькою чи французькою мовами. Відповідь завжди надається тією мовою, якою надійшов запит.

Згідно з правилами ВДС оператори не відповідають на некоректні запитання, запитання комерційного характеру (купівля, продаж), а також не дають інформацію, щодо запитань, відповідь на які передбачає порушення чинного законодавства (порнографія, насильство, пропаганда нацизму тощо). Не надаються готові реферати, твори, курсові та дипломні роботи, списки літератури до них, виконані конкретні завдання з навчальних дисциплін. Оператор ВДС має право видаляти некоректні запитання, ненормовані вирази. Від користувача отримується лише один запит на добу, якщо запитань кілька, відповідь дається тільки на одне, на вибір оператора довідкової служби.

Запити виконуються за порядком їх отримання, протягом однієї доби, як передбачено правилами ВДС, але, якщо запит складний і потребує додаткового часу і джерел пошуку, то користувачу повідомляють про те, що його запит виконується, а по закінченні пошуку дається повна відповідь. Тривалість виконання таких запитів – до 3 -х днів. Користувачі ВДС одержують посилання на інформацію як в мережі Інтернет, так і на традиційних паперових носіях (відомості про книги, підручники, журнальні та газетні статті). Джерелами інформації для операторів є великі пошукові системи: Google, Yandex, Rambler, Aport.

Черговий оператор ВДС – бібліограф інформаційно-бібліографічного відділу – 3 рази на день (вранці, вдень і ввечері) перевіряє надходження нових запитів. У разі коли той чи інший запит вже було виконано раніше, користувач отримує посилання на архів виконаних запитів із зазначенням номера відповіді.

Аналіз роботи ВДС дозволив виявити переваги віртуально-довідкового обслуговування. Переваги для користувачів – очевидні:

- розширення кордонів інформаційного обслуговування населення (обслуговуються віддалені користувачі, які не є читачами бібліотеки);
- задоволення інформаційних потреб віртуальних користувачів бібліотеки;
- отримання можливості безкоштовної віртуальної консультації;
- простота форми та оперативність довідкового обслуговування.

Очевидна потреба користувачів у віртуальному довідковому обслуговуванні, про що свідчить постійне зростання кількості запитів. Проте кількість отриманих запитів, інколи перевищує пропускну спроможність служби через обмеженість кількості персоналу. На цьому етапі розвитку було би доцільним об'єднання бібліотек для створення корпоративної віртуальної довідкової служби наукових бібліотек України, що дозволило би здійснювати централізоване віртуально-довідкове обслуговування та сприяло би розширенню послуг бібліотек [5, с. 2-3].

Крім того, робота в межах корпорації дозволила би направляти запити віддалених користувачів саме до тих бібліотек, чий фонди, колекції, а також рівень професійної кваліфікації персоналу найбільше б відповідав кожному конкретному запиту. Особливо це стосується запитів краснзнавчого характеру. Розподіл таких запитів дозволив би розширити можливості корпоративної служби, дав змогу виконувати запити більш широкого тематичного спектру, а також знизити кількість відмов.

Здається доцільним розпочати підготовчу роботу щодо визначення шляхів взаємодії наукових бібліотек на основі корпоративного співробітництва і розробки пакета документів, що регламентує діяльність довідкових служб. Час вирішити проблеми власного вибору оптимальних моделей обслуговування, забезпечення якості обслуговування віддалених користувачів на основі впровадження технологічних стандартів, програмно-технічної підтримки проекту. Все це потребує активного

обговорення бібліотечними фахівцями наявних проблем та перспектив розвитку ВДС в межах спеціально організованих конференцій, семінарів, «круглих столів» та широкого висвітлення у професійній пресі. Тільки вироблення загальної позиції з цих питань буде сприяти більш чіткому розумінню того, яке місце займає віртуально-довідкове обслуговування в системі інформаційної діяльності бібліотек і які завдання мають бути при цьому вирішені. Корпоративне співробітництво вітчизняних бібліотек допоможе сформувати єдиний довідковий простір країни, а потім інтегруватись у світову спільноту і брати участь у міжнародних проєктах на рівних умовах із закордонними бібліотеками.

Головною перевагою віртуальних виставок творів друку є можливість не тільки отримати зорове враження від демонстрації книг (навіть оформлення обкладинки у електронному вигляді виражає основну ідею книги), а й ознайомитися з їхнім змістом, передмовою, зробити попередню оцінку. Найголовніший спосіб представлення інформації про документ на віртуальних виставках: бібліографічний опис (БО), анотація та фото обкладинки документа. Однак деякі віртуальні виставки не дають змоги провести навіть мінімальну оцінку документа, бо крім БО не надають ніякої інформації, що розкриває його зміст.

На сьогодні повні тексти документів на окремих віртуальних виставках пропонують такі вітчизняні бібліотеки: Національна парламентська бібліотека України (відскановані чи виявлені в Інтернеті тексти виставлених творів), Державна бібліотека України для юнацтва (гіпертекстові посилання на сайти деяких пропонованих журналів, розміщених в Інтернеті), Бібліотека верховної Ради України (тексти деяких нормативно-правових актів), Національна бібліотека України ім. Вернадського (відскановані статті з періодичних видань, розділи книг, твори письменників), Бібліотека для дітей (посилання на виявлену в Інтернеті інформацію про авторів і/чи повні тексти творів).

Ще однією специфічною рисою виставок є обмеженість у часі, бо вони служать, насамперед, для пробудження інтересу, мимовільної уваги. Якщо віртуальні виставки знаходяться на сайті тривалий час, вони поступово виконують функцію ретроспективних бібліографічних посібників.

Третя ознака виставок – цілеспрямованість. Вона має розвивати мислення читача, а добір літератури та її розміщення – підпорядковуватися спільній ідеї. Але в деяких віртуальних виставках цю ідею важко прослідкувати.

Бібліотечні віртуальні виставки забезпечують користувачів ілюстрованою бібліографічною та фактографічною інформацією, присвяченою певним темам, особам, колекціям тощо, іноді – повними текстами творів. Вони хоча й подібні до традиційних, але дуже відрізняються від них оформленням, формою подачі матеріалу, призначенням, та часом існування. Віртуальні виставки можна поділити на такі, що уможливають локальний доступ (у межах бібліотеки) і створюються переважно у вигляді електронних презентацій, та такі, що функціонують у глобальній мережі на сайтах бібліотек.

Якщо традиційні книжкові виставки розуміють як «упредметнені бібліографічні посібники», то віртуальні книжкові виставки, представлені на сайтах бібліотек – це електронні ілюстровані та анотовані (в переважній більшості) бібліографічні посібники, що іноді супроводжуються довідковою інформацією і/чи повними текстами документів. Насамперед вони подають бібліографічну інформацію, а потім пов'язують її з текстами чи довідкою інформацією з Інтернету. Часто віртуальні виставки завдяки гіпертексту надають користувачу більші пошукові можливості, ніж традиційні бібліографічні посібники, що представлені на сайтах у відповідній рубриці, де гіпертекст застосовується рідко. Гіпертекст подає інформацію ніби в кілька «шарів»: спочатку бібліографічну, потім довідкову, тоді повні тексти творів. Користувач на

кожному етапі ознайомлення з виставкою може зробити висновок про відповідність цієї інформації його потребам.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В результаті проведеного аналізу, встановлено, що розвиток інформаційних технологій та глобальної мережі Інтернет в другій половині XX століття спричинив значні перебудови в суспільстві. Розпочався процес автоматизації всіх процесів людської діяльності. Цей процес поширився на бібліотеки й охопив всю їх діяльність. На даний час бібліотеки перетворилися на центри різноманітної інформації. Особливу роль в роботі бібліотеки відіграє глобальна мережа Інтернет, оскільки вона дає можливість поширювати діяльність за межами бібліотеки, створювати електронні каталоги та картотеки, а також виставляти їх в мережу Інтернет, проводити віртуальні виставки.

З метою найширшого залучення населення до відвідування модернізованих бібліотек, під час дослідження визначено їх основні перспективні завдання:

- повідомляти громадян, які вже є користувачами бібліотек або тільки збираються ними стати, про інноваційні послуги в обладнаних сучасними технологіями бібліотеках, включно з вільним доступом до Інтернету;
- інформувати громадськість про значущість бібліотеки та показати на конкретних прикладах позитивний вплив їхньої діяльності на життя окремих людей і цілих громад;
- просувати імідж сучасних установ, послуги яких відповідають потребам сьогодення та підлаштовуються під потреби і запити читачів та громад.

Список літератури

1. Кобзаренко А. Бібліотеки: нові часи, нові можливості / А. Кобзаренко // Бібл. планета. – 2012. – № 2. – С. 30-32.
2. Красножон В. Комп'ютерні технології в інформаційно-бібліографічній роботі бібліотек / В. Красножон // Основні аспекти та прогресивні технології діяльності бібліотек. – К., 2011. – С. 46-51.
3. Москаленко О. Розвиток нових технологій у державній науково-технічній бібліотеці України / О. Москаленко // Бібл. планета. – 2011. – №2. – С. 16-18.
4. Перехрест Г. Електронні інформаційні ресурси українського сегмента Інтернету / Г. Перехрест // Бібл. планета. – 2010. – №3. – С. 26-29.
5. Прокошева Т. Політика Міністерства культури і мистецтв в галузі створення та інтеграції інформаційних ресурсів українських бібліотек / Т. Прокошева // Бібл. планета ; за матеріалами доп. на Всеукр. наук.-практ. конф. – 2010. – № 4. – С. 2-5.

References

1. Kobzarenko, A. (2012). Biblioteki: novi chasy, novi mozhlyvosti [Libraries: New times, new opportunities]. *Bibliotekna planeta - Library planet*, 2, 30-32 [in Ukrainian].
2. Krasnozhon, V. (2011). Komp'yuterni tekhnolohii v informatsiino-bibliohrafichnii roboti bibliotek [Computer technology in information-bibliographic work libraries]. *Osnovni aspekty ta prohresyvni tekhnolohii diialnosti bibliotek - Main aspects and progressive technologies activity of libraries*, 46-51 [in Ukrainian].
3. Moskalenko, O. (2011). Rozvytok novykh tekhnolohii u derzhavnii naukovo-tekhnichnii bibliotetsi Ukrainy [The development of new technologies in the state scientific and technical library of Ukraine]. *Bibliotekna planeta - Library planet*, 2, 16-18 [in Ukrainian].
4. Perekhrest, H. (2010). Elektronni informatsiini resursy ukrainskoho sehmenta Internetu [Electronic Information Resources of Ukrainian segment of the Internet]. *Bibliotekna planeta - Library planet*, 3, 26-29 [in Ukrainian].
5. Prokosheva, T. (2010). Polityka Ministerstva kultury i mystetstv v haluzi stvorennia ta intehtatsii informatsiinykh resursiv ukrainskykh bibliotek [The policy of the Ministry of Culture and the Arts in the development and integration of information resources of Ukrainian libraries]. *Bibliotekna planeta - Library planet*, 4, 2-5 [in Ukrainian].

Ihor Nikolaiev, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Natalya Kryvoruchko

Kirovohrad National Technical University, Kirovohrad, Ukraine

Using of Modern Information Technologies in Libraries

The meaning of information resources for library development is explained, especially their function in information processing, methods of using software products - computer library systems – are studied. The main objective of this study is to examine the practical application of new technologies for automation of libraries and output them to a new level.

The article includes analysis of up-to-date information technologies application in libraries and describes services provided for users with the help of computer technologies. The main work directions of virtual library referral service are addressed and up-to-date library mission in conditions of society computerization is disclosed.

The article studies implementation of up-to-date information technologies in library's practice. Also, the main present time library tasks executed with the purpose to raise their work at the new level are considered.

information technologies, libraries, digital resources, information requests, electronic catalog, virtual referral service

Одержано 28.04.15

УДК 311/33:371.263/311.21

Н.О. Пасічник, доц., канд. пед. наук

Р.Я. Ріжняк, проф., д-р іст. наук

Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, м. Кіровоград, Україна

Освітні індикатори як інструмент оцінювання стану і динаміки розвитку освітніх систем

У статті розглядаються показники міжнародної освітньої статистики, розроблені Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), що використовуються для оцінювання функціонування систем освіти різних країн. Аналізується огляд «Погляд на освіту 2014: індикатори ОЕСР», котрий охоплює порівняльну статистику освітніх систем 46 країн світу і містить узагальнену інформацію про освітнє середовище, процеси і результати освітньої діяльності різних рівнів, фінансові та людські ресурси, що інвестуються в освіту. Виявлено проблеми у повноті і змісті статистичної інформації, яка відображає функціонування освітньої сфери України. Зроблено висновок про доцільність розробки та запровадження сумісної з міжнародною національною системою освітніх індикаторів, що дозволить Україні долучитися до міжнародних порівняльних досліджень якості освіти.

моніторинг якості освіти, освітні індикатори, освітня статистика, Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), освітнє середовище, освітні результати

Н.А. Пасечник, доц., канд. пед. наук

Р.Я. Рижняк, проф., д-р ист. наук

Кировоградский государственный педагогический университет имени Владимира Винниченко, г. Кировоград, Украина

Образовательные индикаторы как инструмент оценивания состояния и динамики развития образовательных систем

В статье рассматриваются показатели международной образовательной статистики, разработанные Организацией экономического сотрудничества и развития (ОЭСР), которые используются для оценки функционирования систем образования разных стран. Анализируется обзор «Взгляд на образование 2014: индикаторы ОЭСР», который охватывает сравнительную статистику образовательных систем 46 стран мира и содержит обобщенную информацию об образовательной среде, процессах и результатах образовательной деятельности различных уровней, финансовых и человеческих ресурсах,

инвестируемых в образование. Выявлены проблемы полноты и содержания статистической информации, которая отражает функционирование образовательной сферы Украины. Сделан вывод о целесообразности разработки и внедрения совместимой с международной национальной системой образовательных индикаторов, что позволит Украине присоединиться к международным сравнительным исследованиям качества образования.

мониторинг качества образования, образовательные индикаторы, образовательная статистика, Организация экономического сотрудничества и развития (ОЭСР), образовательная среда, результаты образования

Постановка проблеми. Освіта населення є одним із визначальних чинників відтворення інтелектуального потенціалу суспільства, фактором підвищення продуктивності праці, конкурентоспроможності та економічного зростання країни. На освіті як базовому факторі розвитку економіки значною мірою ґрунтується сталий розвиток країни. Підвищення ефективності функціонування освітньої системи сприяє не лише економічному зростанню країни, а й покращенню рівня життя населення, оскільки освіта є складовою якості життя.

Результативність освітньої системи є центральною у концептуальному аналізі економіки знань; досліджується філософами, економістами, соціологами, управлінцями, педагогами, фахівцями з освітніх вимірювань і виступає ключовим поняттям в арсеналі споживачів освітніх послуг – учнів, студентів, роботодавців і суспільства в цілому. Дослідження якості освіти є надзвичайно актуальним для нашої країни, тому що змінюються пріоритети національної освітньої системи, переглядаються цілі та способи їх реалізації, актуальною залишається проблема досягнення сталого економічного розвитку. Результативне дослідження якості освіти на національному рівні неможливе без усвідомлення того, яке місце займає дана система у світовому освітньому просторі, які внутрішні проблеми знижують ефективність її функціонування. Формування ефективної системи статистичних досліджень освіти ґрунтується на об'єктивних показниках (індикаторах) стану її функціонування, які містять інформацію про розвиток як системи освіти в цілому, так і її окремих складових; виступають основою для розробки ефективної освітньої політики; визначають напрями розвитку освітніх систем та способи підвищення результативності освіти як для суспільства, так і для окремої людини [2, с. 13]. Тому все більше країн включаються в міжнародні програми статистичних досліджень в сфері освіти, використовують ресурси для розвитку освітньої статистики.

В Україні національна система освітніх показників (індикаторів) не розроблена; ми використовуємо статистичні дані ще з часів колишнього СРСР, які не є тотожними замінниками освітніх показників, що поширені у міжнародних дослідженнях якості освіти. А тому доступна вітчизняна освітня статистика не розкриває всі аспекти функціонування системи освіти й не дає інформації для повноцінного аналізу [4, с.1]. На основі представленої статистичної інформації про національну освітню систему складно зробити висновки про тенденції і проблеми розвитку освітньої сфери України. Більше того, цю інформацію неможливо використати при проведенні порівняльного аналізу стану функціонування освітньої системи України та національних освітніх систем інших країн світу, що представлені в різноманітних міжнародних статистичних дослідженнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для вивчення різноманітних параметрів стану і динаміки розвитку освітньої системи на міжнародному рівні значний інтерес становлять праці зарубіжних науковців з проблем: європейської освітньої політики (Дж. К. Верховен, К. де Віт, А. Економю та ін.); вимірювання якості вищої освіти (Д.Ф. Вестерхайджен, П. Уільямс, Л. Харві, У. Тайхлер, П. Якобсон та ін.); глобалізації та інтернаціоналізації вищої освіти (Ф. Альтбах, К. Кемпбелл, Дж. Найт, П.

Скотт та ін.), розробки міжнародного інструментарію і механізмів моніторингу і оцінки систем освіти (Н. Боттані [13;14], Г. Валберг, Г. Жанг [21] та ін.), вивчення порівняльних досліджень в освіті (О.Замулін [7], М.Карнаухова [8] та ін.).

Наукові розвідки українських науковців І. Єгорова [10], О. Ляшенка [9], С. Ракова [11], О. Сидоренка, О.Удода [2] та ін. сприяють поступовим позитивним зрушенням щодо розбудови Національної системи моніторингу якості освіти України, вибудуваній на визнаних на міжнародному рівні засадах. Міжнародні системи освітніх показників, проблеми використання освітньої статистики для моніторингу якості освіти досліджували О. Локшина, Т. Лукіна, Л. Паращенко, М. Слюсаревський. Л. Гриневич проаналізувала індикатори освітньої статистики (INES, Indicators of Education Systems), подані у доповіді «Погляд на освіту 2011: індикатори ОЕСР» (Education at a Glance 2011: OECD Indicators) і на основі проведеного аналізу запропонувала рекомендації щодо розвитку освітньої статистики в Україні [4, с. 1-16]. Але незважаючи на значний масив різноманітних наукових розробок та аналітичних досліджень визначення можливостей використання індикаторів міжнародних порівняльних освітніх систем освітньою статистикою в Україні є недостатньо дослідженими. Держкомстат України у розділі «Демографічна та соціальна статистика / Освіта» наводить узагальнену інформацію за період 1990-2014/15 рр. по дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладах [5]. Ці матеріали містять певний спектр статистичної інформації про освітні заклади України, при цьому пропонується цілий ряд кількісних показників, які не можуть достатньою мірою показати ситуацію в українській освітній системі, так як вони є недостатніми для якісної оцінки системи освіти нашої країни і для визначення ефективності її функціонування. За цими даними неможливо встановити взаємозв'язки освіти і ринку праці та використати дані для міжнародних порівнянь. Україна не бере участь в щорічних порівняльних міжнародних дослідженнях на основі індикаторів Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), не використовує більшість з цих індикаторів і застосовує недостатньо ефективну систему статистичної інформації щодо системи освіти.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз статистичних показників (індикаторів), на основі яких узагальнювалася інформація про міжнародний стан освіти 2014 року, та виявлення основних тенденцій розвитку освітніх систем в світі.

Виклад основного матеріалу. Міжнародні показники освіти ОЕСР/ЮНЕСКО, які почали напрацьовуватися ще з середини 80-х рр. ХХ ст., розроблені з використанням визначень і класифікацій, уніфікованих для країн, що беруть участь у міжнародному моніторингу. Аналіз цих показників дозволяє здійснити надійні порівняння між системами освіти в цілому. 1992 року були викладені концептуальні і теоретичні підходи, на основі яких конструювалася система освітніх показників [17]. Всесвітньо відомий дослідник у сфері освітньої політики науковий співробітник ОЕСР з 1976 р по 1997 р. Н.Боттані відмічає, що система міжнародних показників освіти ОЕСР – це система, що постійно розвивається, відображає зміну пріоритетів освітньої політики країн, потреби та інтереси міжнародної співдружності [13, с. 29]. 1993 року у довіднику з міжнародних показників освіти (Handbook on International Education Indicators) [18] представлено організаційні рамки і механізми реалізації проекту. Щорічно з 1993 року на офіційному інтернет-ресурсі ОЕСР (www.oecd.org) публікуються огляди («профіль») поточного стану освітньої системи – «Погляд на освіту. Індикатори ОЕСР», які готуються відділом аналізу індикаторів Департаменту з освіти ОЕСР за участі Секретаріату з освіти і Центру досліджень та інновацій в освіті ОЕСР. Базові показники згруповані у три великі тематичні блоки: 1) демографічні показники і показники середовища, в якому функціонує система освіти; 2) освітні

програми і процеси; 3) результати освіти [16, с. 54-69]. Система міжнародних показників освіти ОЕСР є концептуально обґрунтованою і відносно завершеною, проте вона продовжує розвиватися і змінюватися.

Останній огляд ОЕСР 2014 року [15] охоплював порівняльну статистику систем освіти 34 країн – членів ОЕСР, країн-партнерів по освітнім індикаторам (Бразилія і Російська Федерація) та інших країн-партнерів (Аргентини, Китаю, Колумбії, Індії, Індонезії, Латвії, Саудівської Аравії та Південної Африки). Вперше в огляді була представлена інформація про освітні системи Колумбії і Латвії. Основний масив даних охоплював період 2011-2013 рр.

Огляд ОЕСР складався із чотирьох розділів:

- освітні результати і вплив навчання (індикатор А «The output of educational institutions and the impact of learning»);
- фінансові та людські ресурси, що інвестуються в освіту (індикатор В «Financial and Human Resources invested in education»);
- доступ до освіти, участь в освітньому процесі та прогресі (індикатор С «Access to education, participation and progress»);
- освітнє середовище і організація процесу навчання в школах (індикатор D «The Learning Environment and Organization of Schools») [15].

У рамках розділу «Освітні результати і вплив навчання» розглядається динаміка зміни індикаторів А1-А9: рівень освіти дорослого населення; кількість учнів, які здобувають середню освіту; чисельність студентів, котрі отримали вищу освіту; участь батьків у здобутті їхніми дітьми вищої освіти; вплив рівня освіти на подальшу трудову діяльність; диференціація доходів залежно від рівня освіти; стимулювання інвестицій в освіту; соціальні наслідки та ефекти освіти [19]. Як бачимо з переліку індикаторів інформація, яку вони надають, дозволяє зробити висновки про ефективність результатів освітньої діяльності. Узагальнення інформації за індикатором А по всіх країнах, що брали участь у цьому моніторинговому дослідженні, дозволило зробити такі основні висновки.

1. Майже 40% населення віком від 25 до 34 років мають на 15 відсоткових пунктів вищий рівень освіти, ніж населення віком 55-64 роки (індикатор А1).

2. Розвиток системи профільної, професійної та вищої освіти сприяє здобуттю громадянами вищого рівня освіти, порівняно з освітою їхніх батьків (індикатор А4).

3. Ринок праці надає перевагу вищому рівню освіти і більш розвинутим професійним навичкам (серед осіб з вищою освітою нижчий рівень безробіття; від економічної кризи найбільш постраждали низько кваліфіковані працівники; недостатньо розвинуті професійні навички підвищують ризик безробіття, навіть серед осіб з однаковим рівнем освіти; в країнах ОЕСР доходи осіб з вищою освітою на 70% вищі порівняно з особами з середньою спеціальною освітою) (індикатори А5, А6).

У розділі «Фінансові та людські ресурси, що інвестуються в освіту» аналізуються різні аспекти фінансування освіти (індикатори В1-В7): витрати на одного студента/учня; частина національного доходу, що виділяється на освіту; співвідношення державних та приватних інвестицій в освіту; загальний рівень державних витрат на систему освіти; вартість вищої освіти для студентів і одержувані ними субсидії; ресурси та послуги, на придбання яких витрачаються кошти, що надійшли в систему освіти; фактори, що визначають рівень витрат в системі освіти [19]. Аналіз цих індикаторів дозволяє оцінити ефективність інвестування в освітню сферу, дослідити джерела фінансування і оцінити освітню політику щодо інвестицій. Аналіз інформації за індикатором В відображає збільшення фінансування навчальних закладів всіх рівнів, причому приватне фінансування збільшувалося більш високими темпами

порівняно з державним і перевищило частку останнього у фінансуванні освіти; найбільша частка фінансування з приватних джерел припала на вищу освіту (31%) та дошкільну освіту (19%).

У розділі огляду ОЕСР «Доступ до освіти, участь в освітньому процесі та прогресі» (індикатори C1-C7) аналізуються: суб'єкти освітнього процесу; системи дошкільної освіти в різних країнах світу; кількість випускників шкіл, що вступають до ВНЗ; кількість випускників, що продовжує навчання закордоном (і в яких країнах світу); перехід учня з системи освіти на ринок праці (з 15 до 29 років); участь дорослих в освітніх програмах. Результати міжнародного статистичного дослідження засвідчили, що в більшості країн ОЕСР діти починають здобувати освіту до 5 років; більше 75% дітей до 4-х років відвідують дошкільні навчальні заклади або початкову школу; до старшої школи вступають 72% випускників основної школи (використовуємо прийняту в Україні термінологію), із них 87% її успішно закінчують через 2 роки навчання (поєднання індикаторів A2 і C3). В середньому в країнах ОЕСР (за даними 2012 року) 49% населення у віці 15-29 років були учнями або студентами, з решти 51% – 36% працювали, 7% були безробітними і 8% не входили до складу працездатних (індикатор C5) [15].

Останній розділ «Освітнє середовище і організація процесу навчання в навчальних закладах» охоплює індикатори D1-D7, що характеризують: кількість часу, проведеного учнями (студентами) в класі (аудиторії); наповнюваність класів (студентських груп); час, витрачений вчителем на викладання; кваліфікацію вчителів(викладачів); систему підготовки вчителів; систему підвищення кваліфікації працівників системи освіти. На основі аналізу статистичних даних за цими індикаторами робиться висновок про якість освітнього процесу, рівень доступності освіти, систему оцінювання, а також про системи підзвітності в різних країнах. Пропонуємо деяку інформацію за індикаторами цього розділу. Тільки в чотирьох з 35 країн, за якими є дані, потрібно мати диплом магістра, щоб стати вчителем дошкільного навчального закладу, в той час, як такий диплом є обов'язковим (в 22 з 36 країн, за яким дані були надані) для вчителів старшої школи (використовуємо прийняту в Україні термінологію), які викладають загальноосвітні предмети (індикатор D6). Підвищення кваліфікації працівників системи освіти є обов'язковим на всіх рівнях освіти приблизно в 75% країн ОЕСР і країн-партнерів, за якими надані дані. Вимоги щодо підвищення кваліфікації вчителів початкової і основної школи існують в 17 країнах, у 8 країнах вони існують для розвитку кар'єри або підвищення зарплати, а в 6 країнах такі вимоги відсутні (індикатор D7). У 2012 р. більше 4,5 мільйонів студентів навчалися у ВНЗ за межами країни свого громадянства. Такі країни, як Австралія, Австрія, Люксембург, Нова Зеландія, Швейцарія та Сполучене Королівство налічують найбільший відсоток іноземних студентів серед загальної кількості студентів своїх вишів (дані індикатора C4).

Порівняно з «поглядами на освіту» попередніх років перший розділ огляду 2014 року містив нову інформацію, яка містила результати дослідження навичок дорослих, міжнародну оцінку компетентності дорослих (PIAAC), дані про вплив рівня освіти на зайнятість осіб, рівень освіти різних поколінь, вплив мовних навичок на доходи і соціальну взаємодію населення. У другому і третьому розділах було подано аналітичний Міжнародний огляд (TALIS) про вплив світової економічної кризи на взаємозв'язок рівня освіти, зайнятості, доходів і державних фінансів; розглянуті різні типи кредитування студентів та використання позик. Узагальнено інформацію з 2005 по 2013 рр. за країнами щодо чисельності молоді (віком 20–24 роки), яка не задіяна ні в сфері зайнятості, ні в сфері освітньої або професійної підготовки [22]. З останнього

розділу новими були індикатори щодо підготовки, професійної діяльності та підвищення кваліфікації вчителів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Представлені у «Погляді на освіту 2014» індикатори дозволяють порівняти освітні системи різних країн, виявити їхні проблеми та оцінити результативність функціонування. Міжнародна освітня статистика, яка лише частково представлена у вищезазначеному огляді, збирає і узагальнює значний обсяг інформації за різноманітними напрямками, що дозволяє розглядати національну освіту в міжнародному контексті та формувати відповідну освітню політику. В Україні ми не використовуємо належним чином ці інструменти. Тому необхідно розробити національну систему освітніх індикаторів, яка буде сумісною з міжнародною системою, відповідно до цієї системи організовувати збір, обробку і аналіз статистичних даних, і це дозволить долучитися до міжнародних порівняльних досліджень стану освітніх систем і значно підвищить ефективність оцінювання якості освіти для формування відповідної освітньої політики.

Список літератури

1. Алферов Ю.С. Мониторинг развития образования в мире / Ю.С.Алферов // Педагогика. – 2002. – № 7. – С. 88 – 96.
2. Аналітична доповідь про стан моніторингу якості освіти в Україні // Вісник ТІМО. – 2012. – С. 13 - 67.
3. Бычкова С. Образовательный потенциал развития стран: международные сопоставления на основе статистических индикаторов / С.Бычкова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – 2014. – №4(157) – С.6 – 11.
4. Гриневич Л.М. Освітні індикатори для міжнародного оцінювання (на прикладі доповіді «Погляд на освіту 2011: індикатори ОЕСР») / Л.М.Гриневич // Електронне наукове фахове видання «Теорія і методика управління освітою», № 7 (2011) [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://arhive.nuv.gov.ua/e-journals/ttmuo/2011_7/3.pdf.
5. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
6. Доклад международной комиссии по образованию XXI века, представленного для ЮНЕСКО «Образование: сокрытое сокровище». М.: Изд-во ЮНЕСКО, 1997. – 295 с.
7. Замулин О.А. Сравнительные исследования в образовании: мировые тенденции / О.А. Замулин, Б.Г. Капустин, Д.Л. Константиновский, Н.Е. Покровский, Ю.М. Почта, В.В. Радаев // Высшее образование сегодня. 2004. – №9. – С. 46 – 51.
8. Карнаухова М.В. Международные научные исследования как средство диверсификации мировой системы оценивания качества образования: монографія / М.В.Карнаухова. – Москва, 2006. – 212 с.
9. Ляшенко О.І. Методологічні засади створення національної системи моніторингу якості освіти / О.І.Ляшенко // ТІМО. – 2013. – С. 6 – 7.
10. Науковий та інноваційний потенціал України у міжнародних статистичних порівняннях: Монографія. / Єгоров І. Ю., Жукович І. А., Рижкова Ю. О. – К.: ДП “Інформ.-аналіт. агентство”, 2010. – 156 с.
11. Раков С.А. Пропозиції до концепції національної системи моніторингу якості освіти (НСМЯО) / С.А. Раков // ТІМО. – 2013. – С. 8 – 22.
12. Цюк О. Забезпечення якості вищої освіти: освітні індикатори та міжнародні організації / О.Цюк // Порівняльно-педагогічні студії. – 2013. – № 4(18). – С. 119 – 124.
13. Bottani N. The OECD Educational Indicators: purposes, limits and production processes // Prospects. – 1998. – Vol. XVIII № I.
14. Bottani N. Walberg H.J. International Educational Indicators // The International Encyclopaedia of Education. – Vol. 9. – Oxford. 1994.
15. Education at a glance 2014: OECD Indicators [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.oecd.org
16. Education at a Glance: OECD Indicators 1998. – Paris. OECD, 1998.
17. Education at a Glance: OECD Indicators/Regards sur l'education: les indicateurs de l'OCDE. – Paris. OECD, 1993.
18. Handbook on International Education Indicators. – Paris. OECD, 1993.
19. OECD (2014), Education at a Glance 2014: OECD Indicators. – OECD Publishing. doi: 10.1787/eag-2014-en

20. The OECD International Education Indicators: a framework for analyses. – Paris. OECD-CERI.1992.
21. Walberg H., Zhang G. Analyzing the OECD indicators model / H. Walberg, G. Zhang // *Comparative Education*. 1998. Vol. 33. Issue 1.
22. Youth not in employment, education or training (NEET) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://data.oecd.org/chart/4eJL>

References

1. Alferov, Ju.S. (2002). Monitoring razvitiya obrazovaniya v mire [Monitoring of development of education in the world]. *Pedagogika – Pedagogy*, 8, 88 – 96 [in Russian].
2. Analitichna dopovid' pro stan monitorynhu yakosti osvity v Ukraini [Analytical Report on the State Education Quality Monitoring in Ukraine].(2012). *Visnyk TIMO - Bulletin TIMO*, 13-16 [in Ukrainian].
3. Bychkova, S. (2014). Obrazovatel'nyy potencial razvitiya stran: mezhdunarodnye sopostavleniya na osnove statisticheskikh indikatorov [The educational potential of development of the countries: international comparisons on the basis of statistical indicators]. *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika - Bulletin of Kyiv National University named after Taras Shevchenko. Economy*, №4(157), 6 – 11 [in Russian].
4. Hrynevych, L.M. (2011). Osvitni indykatory dlia mizhnarodnoho otsiniuvannia (na prykladi dopovidi «Pohliad na osvitu 2011: indykatory OESR») [Educational indicators for international assessment (for example, report "Education at a Glance 2011: OECD Indicators")]. *Teoriia i metodyka upravlinnia osvitoiu - Theory and methods of education management*, 7. Retrieved from http://arhive.nuv.gov.ua/e-journals/ttmuo/2011_7/3.pdf.
5. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/>
6. *Report of the International Commission on Education for the XXI Century presented to UNESCO's "Education: The Treasure Within"*. (1997). M.: Izd-vo JuNESKO
7. Zamulin, O.A., Kapustin, B.G., Konstantinovskij, D.L., et. al. (2004). Sravnitel'nye issledovaniya v obrazovanii: mirovye tendencii [Comparative studies in education: global trends]. *Vyshee obrazovanie segodnja - Higher education today*, 9, 46-51 [in Russian].
8. Karnauhova, M.V. (2006). *Mezhdunarodnye nauchnye issledovaniya kak sredstvo diversifikacii mirovoj sistemy ocenivaniya kachestva obrazovaniya [International scientific research as a means of diversification of the world system of education quality evaluation]*. Moskva [in Russian].
9. Liashenko, O.I. (2013). Metodolohichni zasady stvorennia natsional'noi systemy monitorynhu yakosti osvity [Methodological bases of the national system of education quality monitoring]. *TIMO-TIMO*, 6-7 [in Ukrainian].
10. Yehorov, I.Yu., Zhukovych, I.A., & Ryzhkova, Yu.O (2010). *Naukovyj ta innovatsijnyj potentsial Ukrainy u mizhnarodnykh statystychnykh porivnianniakh [The scientific and innovative potential of Ukraine in international statistical comparisons]*. K.: DP "Inform.-analit. ahentstvo" [in Ukrainian].
11. Rakov, S.A. (2013). Propozytsii do kontseptsii natsional'noi systemy monitorynhu yakosti osvity [Proposals to the concept of the national system of education quality monitoring]. *TIMO-TIMO*, 8-22 [in Ukrainian].
12. Tsiuk, O. (2013). Zabezpechennia yakosti vyschoi osvity: osvitni indykatory ta mizhnarodni orhanizatsii [Ensuring the quality of higher education: educational indicators and international organizations]. *Porivnial'no-pedahohichni studii - Comparative educational studies*, 4(18), 119-124 [in Ukrainian].
13. Bottani, N. (1998). The OECD Educational Indicators: purposes, limits and production processes. *Prospects*, Vol. XVIII № I. [in English].
14. Bottani, N. (1994). International Educational Indicators. *The International Encyclopaedia of Education*, Vol. 9, Oxford [in English].
15. Education at a glance 2014: OECD Indicators (2014). <http://www.oecd.org>. Retrieved from www.oecd.org [in English].
16. *Education at a Glance: OECD Indicators 1998* (1998). Paris. OECD [in English].
17. *Education at a Glance: OECD Indicators. Regards sur l'education: les indicateurs de l'OCDE* (1993). Paris. OECD [in English].
18. *Handbook on International Education Indicators*. (1993). Paris: OECD [in English].
19. *OECD (2014), Education at a Glance 2014: OECD Indicators*. (2014). OECD Publishing [in English].
20. *The OECD International Education Indicators: a framework for analyses*. (1992). Paris: OECD-CERI [in English].
21. Walberg, H., & Zhang, G. (1998). Analyzing the OECD indicators model. *Comparative Education*, Vol. 33 [in English].

22. Youth not in employment, education or training (NEET). (n.d.). <http://www.oecd.org>. Retrieved from <https://data.oecd.org/chart/4eJL>

Natalia Pasichnyk, Associate Professor, PhD in Pedagogy (Candidate of Pedagogic Sciences)

Renat Rizhniak, Professor, Doctor of Historical Sciences

Kirovohrad State Pedagogical University named after Volodymyr Vynnychenko, Ukraine, Kirovohrad

The Education Indicators as a Tool for Evaluation State and Dynamics of Educational Systems

The article considers the indicators of international education statistics developed by the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), used for the evaluation of the functioning of education systems in different countries.

It is analyzed overview «view of education 2014: OECD Indicators», which covers the comparative statistics of educational systems of 46 countries and contains a summary of the educational environment, educational processes and results of the various levels of financial and human resources invested in education. There are considered offered indicators and generalized conclusions in all four sections of statistical review of the OECD: «The output of educational institutions and the impact of learning»; «Financial and Human Resources invested in education»; «Access to education, participation and progress»; «The Learning Environment and Organization of Schools».

Has been discovered the problem in the fullness and content of statistical information that reflects the functioning of the educational sphere of Ukraine. It is concluded about the feasibility of developing and implementing the indicators compatible with international national system of educational which will allow Ukraine to join the international comparative studies of educational quality.

monitoring the quality of education, educational indicators, educational statistics, Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), educational environment, educational outcomes

Одержано 08.05.15

РОЗВИТОК ПОДУКТИВНИХ СИЛ ТА ГАЛУЗЕЙ. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 338.439:658

О.В. Станіславик, доц., канд. екон. наук

О.М. Коваленко, доц., д-р екон. наук

Одеський національний політехнічний університет, м. Одеса, Україна

Ключові засади формування вертикально-інтегрованих структур у харчовій галузі

У статті розглянуто типи корпоративної інтеграції, умови та чинники вертикальної інтеграції. Досліджено процес еволюції теорії й практики інтеграції у харчовій галузі. Досліджено специфічні особливості сучасних інтеграційних процесів, що відбуваються в продовольчій сфері. Представлено аналіз позитивних та негативних сторін вертикальної інтеграції. Зроблено висновок щодо пріоритетності розвитку агропромислової інтеграції.

агропродовольчі формування, харчова галузь, інтеграційні процеси, вертикальна інтеграція, транзакційні витрати

Е. В. Станіславик, доц., канд. екон. наук,

А. М. Коваленко, доц., д-р екон. наук

Одесский национальный политехнический университет, г. Одесса, Украина

Ключевые основы формирования вертикально-интегрированных структур в пищевой отрасли

В статье рассмотрены типы корпоративной интеграции, условия и факторы вертикальной интеграции. Исследован процесс эволюции теории и практики интеграции в пищевой отрасли. Исследованы специфические особенности современных интеграционных процессов, которые происходят в продовольственной сфере. Приведен анализ положительных и отрицательных сторон вертикальной интеграции. Сделан вывод о приоритетности развития агропромышленной интеграции.

агропродовольственные формирования, пищевая отрасль, интеграционные процессы, вертикальная интеграция, транзакционные издержки

Постановка проблеми. Проблеми взаємодії підприємств і організацій харчової галузі, що ускладнилися в період глобальної економічної кризи, привертають особливу увагу як державних структур всіх рівнів, так і дослідників. Необхідність розвитку підприємницьких структур, що функціонують у сфері харчового виробництва, висуває проблеми інтеграції в число першочергових, і визначає саму інтеграцію як закономірний етап розвитку суспільного виробництва.

У харчовій галузі інтегровані підприємницькі структури виникають для спільного ведення бізнесу на ринку на базі більш раціонального використання виробничих, фінансових, трудових ресурсів, погодженої науково-технічної й інноваційної політики. Переваги й потенціал вертикально-інтегрованих підприємницьких структур, заснованих на консолідації ресурсів, ефективних операційних зв'язків, інтегрованих взаємодії учасників різного роду діяльності, дозволяє їм здійснювати господарську діяльність більш ефективно, ніж окремим підприємствам.

Розвиток вертикальних інтеграційних процесів, створення міжгалузевих об'єднань і вдосконалення організаційно-економічних відносин між суб'єктами інтеграції є одним з необхідних, об'єктивних і закономірних явищ сучасного суспільного виробництва й важливим інституціональним елементом економічної системи. Створення інтегрованих формувань у харчовій галузі, які організаційно й

економічно поєднують процеси виробництва, переробки й реалізації продукції, дозволяє узгодити між собою здійснювані в цьому ланцюзі організаційно-економічні й науково-технічні заходи, розширити необхідну для стійкого розвитку галузі фінансову базу за рахунок підвищення ефективності виробництва й справедливого розподілу доходів товаровиробників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підходи та процеси розробки теоретико-методологічних і практичних аспектів формування і регулювання діяльності вертикально-інтегрованих структур знайшли своє відображення у наукових працях таких відомих зарубіжних та вітчизняних вчених, як: І. Ансофф, Л. Абалкін, В. Більчак, Х. Виссем, Д. Васильєв, О. Вільямсон, П. Друкер, Р. Коуз, П. Ларанж, К. Прахалад, М. Портер, А. Стірікланд, А. Томпсон, К. Ерроу, А. Гапоненко, П. Забелін, М. Книш, Ю. Маточкін, Б. Мільнер, М. Туган-Барановський, Г. Федоров, А. Чиянов, В. Цуглевич та ін. Разом з тим, залишаються недостатньо дослідженими такі проблеми, що мають важливе науково-практичне значення, як управління формуванням вертикально-інтегрованими підприємницькими структурами в харчовій галузі, чітко не визначені причини створення функціонально взаємозалежних організацій, позитивні та негативні сторони вертикальної агропромислової інтеграції.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження ключових засад формування вертикально-інтегрованих структур у харчовій галузі, умов та особливостей вертикальної агропромислової інтеграції в сучасних умовах соціально-економічного розвитку країни.

Виклад основного матеріалу. В даний час можна виділити два основних підходи до розгляду детермінантів вертикальної інтеграції. Перший підхід розглядає вертикальну інтеграцію як спосіб вирішення проблеми опортуністичної поведінки, тому пророкує її наявність в тих випадках, коли витрати опортуністичної поведінки високі. Другий підхід заснований на наявності прав власності на певні технології в однієї із сторін і пов'язаний з більш децентралізованою структурою прийняття рішень всередині фірми [5].

Вертикальна інтеграція має свої витрати і вигоди з точки зору інвестицій сторін (можна розглядати одну із сторін, яка не володіє, в разі вертикальної інтеграції, правами власності, як структуру, що відповідає за технологічні нововведення).

В міру розвитку, поліпшення якості інститутів, відновлювального зростання «вертикальна інтегрованість» економіки знижується (принаймні, починаючи з певного рівня). Пов'язано це з тим, що аутсорсинг деякої виробничої діяльності знижує перевантаженість менеджменту, а витрати від вертикальної інтеграції створюються, в тому числі, за рахунок цієї перевантаженості, що не дозволяє йому займатися певною діяльністю, особливо інноваційною. В таких моделях вигода від вертикальної інтеграції створюється за рахунок того, що головна компанія не повинна ділити прибуток з постачальниками, а витрати від вертикальної інтеграції створюються за рахунок перевантаженості менеджменту, що не дозволяє йому займатися певною діяльністю, особливо інноваційною. Два цих різноспрямованих ефекти роблять вертикальну інтеграцію більш привабливою далеко від технологічного кордону, однак при наближенні до нього витрати обмеженості інноваційної діяльності менеджерів починають перебивати витрати від поділу прибутку, і стає вигідним здійснювати аутсорсинг виробничої діяльності.

Фундаментальну основу концепції розвитку вертикально інтегрованих структур становлять такі теорії, як: теорія трансакційних витрат, теорія фірми, теорія контрактів, теорія кластерів, теорія організаційних змін, а також емпіричні дослідження вертикальної інтеграції. Вертикальна інтеграція передбачає встановлення компанією контролю над

іншими фірмами, що утворюють з нею послідовні стадії виробництва продукції, яка реалізується на ринку. Технологічно взаємозалежні стадії виробництва можуть виконуватися спеціалізованими фірмами або об'єднуватися в рамках єдиної компанії.

У зарубіжній і вітчизняній науковій літературі виділяють три типи корпоративної інтеграції: горизонтальну, вертикальну і конгломеративну, кожна з яких має свої специфічні особливості. Відомі дві основні форми вертикальної інтеграції, що відображають її спрямованість, одна з яких заснована на об'єднанні суміжних технологічних стадій, друга передбачає інтеграцію виробництва сировини, проміжних продуктів, збуту кінцевої продукції. Однак, в реальній господарській практиці часто функціонують змішані схеми, що інтегрують різні стадії процесу виробництва та реалізації продукту [9].

Як показує дослідження процесу еволюції теорії та практики вертикальної інтеграції, в науковій літературі домінуючими є чотири підходи. У першому з них центром уваги виступає організаційна форма, яка використовує переважно ієрархічну координацію, що дозволяє скорочувати трансакційні витрати, оптимізувати податкову політику шляхом ухилення від сплати податків на проміжний продукт, використовувати ефективні моделі управління. Другий підхід концентрує увагу на перевагах вертикальної інтеграції, заснованих на домінуючому положенні і вигідному позиціонуванні на ринках продовольства, а основним мотивом в цьому випадку виступає прагнення компанії зміцнити ринкову владу. Третій підхід є технологічним, пропонуючи «неринкове» пояснення мотивів вертикальної інтеграції, оскільки високі технології все ширше залучаються для виробництва продовольства, вимагають більш ефективної організації агропромислового виробництва. Одержувані технологічні вигоди при об'єднанні послідовних стадій процесу виробництва обумовлені не тільки економією від масштабу, а й мережевим ефектом. На додаток до цього, акцент робиться на оптимізації витрат в рамках вертикально інтегрованих структур. Четвертий підхід пов'язує з інтегрованими структурами надію на модернізацію економіки та інноваційний розвиток продовольчого комплексу. Підтверджують подібну точку зору і емпіричні дослідження, які свідчать, що процеси модернізації в організаціях, що входять в інтегровані холдингові структури, проходять значно інтенсивніше, ніж на окремих фірмах.

Як відомо, в кожному з видів бізнесу формуються основні і супутні ризики. У зв'язку з цим, існують обґрунтування вертикальної інтеграції з позицій запобігання ризиків, коли виробники різних стадій виробництва продукту об'єднують операції з метою зниження загального ризику. Незважаючи на те, що можливості гіпотези запобігання ризиків обмежені, цей підхід також має своїх прихильників. Зниження ризиків і невизначеності виступає важливим мотивом інтеграційних процесів. В якості самостійного мотиву інтеграції слід виділити прагнення компаній знизити високе адміністративне навантаження у вигляді контролю з боку регіональної влади, а також бажання уникнути подвійного оподаткування. Ослаблення заходів державного регулювання є одним з важливих спонукальних мотивів вертикального інтегрування [8].

Використання різних форм інтеграції, яке можливе, як в рамках національних економік, так і між фірмами різних країн, дозволяє перевести ряд трансакцій з ринкових структур у внутрішні підрозділи, в результаті чого виникає можливість послабити «податковий тиск». Переміщення оподатковуваного прибутку з регіонів з високим податковим навантаженням в регіони з низькою податковою ставкою дозволяє скорочувати витрати компаній.

Вертикальна інтеграція належить до нецінових стратегій фірми. Аналіз відмінностей між ринками та ієрархіями в рамках теорії трансакційних витрат дозволив зробити важливі для наукового аналізу теоретичні висновки і виділити

інституціональні детермінанти об'єднань та консолідації бізнесу. Незалежно від форм і типів вертикальної інтеграції, цей процес завжди супроводжується перекладом трансакційних витрат із зовнішнього для компанії «сфери ринку» у внутрішню сферу фірми. У тому випадку, коли ієрархічні структури відрізняються більш високою ефективністю проведення трансакцій у порівнянні з ринком, відбувається економія витрат вертикально взаємодіючих фірм. Таким чином, інтегрована корпорація, виступає специфічною, відносно відокремленою моделлю внутрішнього ринку, а її структура постає як система взаємодії господарюючих суб'єктів.

Реформування агропродовольчої сфери, взагалі, та харчової промисловості, зокрема, на початку 90-х років практично повністю зруйнувало всі інтеграційні напрацювання радянського періоду і призвело до тривалої стагнації даної форми господарювання [9]. На результатах функціонування продовольчої сфери вкрай негативно позначився узятий на початку реформ курс на розукрупнення виробництва і форсоване формування малого бізнесу. Помилка Уряду полягала в тому, що не були враховані не тільки особливості менталітету вітчизняного підприємця підприємця (общинність, схильність до колективної праці, дефіцит підприємливості), але і техніко-економічні умови на той період часу. Це призвело до розпаду великотоварних підприємств та інтенсивного розвитку низькоефективного, дрібнотоварного сектора.

Разом з тим, за минулий період розвитку агропромислові формування суттєво розширили масштаби і географію своєї діяльності, галузеву спеціалізацію, в інтеграційні процеси були залучені нові інвестори: банки, страхові, промислові і торгові компанії, наукові установи, а також іноземні фірми. Як показує практика, позитивний результат досягається, в більшості випадків, в глибоко інтегрованих агропродовольчих формуваннях, які, з урахуванням кон'юнктури ринку, об'єднують весь цикл - від виробництва сільськогосподарської сировини до збуту кінцевої продукції. В цілому необхідно відзначити, що агропромислова інтеграція - це складний, динамічний, постійно мінливий і ускладнений процес, який необхідно розглядати в якості економічної системи, що розвивається й еволюціонує.

Основними спонукальними мотивами формування організаційної структури продовольчої сфери за принципом вертикальної інтеграції в усіх країнах є прагнення виробників до мінімізації фактора невизначеності і непередбачуваності продовольчого ринку, для якого характерні:

- наявність виробничих циклів;
- сезонність виробництва;
- залежність від погодно-кліматичних факторів;
- високі нормативні запаси.

В сучасних українських умовах найбільший вплив на інтеграційні процеси, на наш погляд, мають такі фактори:

- забезпечення стабільної сировинної бази;
- вирішення проблеми збуту своєї специфічної продукції;
- низькі бар'єри входу в галузь;
- прагнення наблизитися до кінцевого споживача;
- діяльність регіональних органів влади;
- економія на трансакційних витратах;
- диверсифікація бізнесу.

Для харчових підприємств додатковими спонукальними чинниками до розвитку інтеграційних процесів є фінансова неспроможність, висока кредиторська заборгованість, зношеність основних фондів, нестача обігових коштів, технологічна відсталість.

Пояснення причин інтеграційних процесів у продовольчій сфері дозволяє з достатньою впевненістю спрогнозувати подальшу поведінку фірм-інтеграторів в середньостроковій перспективі, а також правильно сформулювати і вибудувати державну політику в сфері продовольчої сфери [8].

Інтеграційні процеси, що відбуваються в харчовій галузі, мають ряд специфічних особливостей і відмінностей від західного варіанту розвитку. По-перше, це пов'язано з особливостями початкового етапу ринкових реформ, які внесли суттєві корективи в розвиток інтеграційних процесів, а саме: невизначеність, високі ризики ведення бізнесу, загальносистемна макроекономічна криза і криза сільського господарства, висока монополізація ринку, загострення соціальних і політичних проблем, дії регіональної влади по стабілізації агропромислового виробництва, високі ризики порушення умов контрактів (низька договірна дисципліна). По-друге, організаційно інтегровані структури формуються на основі зруйнованих, в ході ринкової реформи, штучних виробничо-технологічних зв'язків. По-третє, в нашій країні інтеграція йде зверху вниз, при активному втручанні регіональних органів влади, тобто переважає спадна інтеграція, а у Західній Європі все починалося, навпаки, з об'єднання фермерів. У результаті, підприємства змушені були вступати в агропродовольчі формування на завідомо нерівноправних умовах, що викликало безліч негативних явищ, які ми сьогодні можемо спостерігати (наприклад, підлегле становище сільського господарства, жорстка централізація у прийнятті найважливіших рішень, недооцінка вкладу в кінцевий продукт, значний диспаритет цін). Слід визнати, що створювані зверху агропродовольчі формування можуть здійснювати тільки швидко реалізовані проекти, а продовольчу сферу треба піднімати в цілому.

Багаторівневий підхід до аналізу розвитку вертикально інтегрованих структур в продовольчому комплексі показав зростаюче значення регіонів, які є сполучною ланкою між макро- і мікроекономічними інтеграційними процесами [9]. На основі досвіду агропромислової інтеграції України виділені і розглянуті такі її основні моделі:

- інтегровані структури, сформовані на основі об'єднання капіталу і праці фізичних, а також юридичних осіб;
- комбінати, які характеризуються повним технологічним циклом, починаючи від виробництва сільськогосподарської продукції, первинної та глибокої переробки, завершуючи її реалізацією кінцевим споживачам;
- інтегровані структури, засновані на контрактній системі взаємовідносин виробників, переробників, збутових організацій;
- об'єднання, створені без утворення юридичної особи;
- холдинги, в яких об'єднуються підприємства, які зберігають свій статус як юридичної особи, але частково або повністю втрачають самостійність, підпадаючи під контроль над виробничою і торговою діяльністю організації - засновника, якою виступає інвестор, що надає фінансові кошти і керує фінансовими ресурсами.

В українській практиці склалися різноманітні організаційні форми інтеграції в сфері аграрного виробництва і харчової галузі. Причин цього кілька: різні мотиви участі в інтеграції, вплив історичних факторів, роль місцевих (локальних) умов, відсутність єдиного підходу до формування та функціонування агропродовольчих формувань. Причому переважаючою, в українських умовах, стала "жорстка" форма агропромислової інтеграції з посиленою централізацією в руках фірми-інтегратора більшості функцій управління.

Залишається незатребуваним основний системний ресурс «справжніх» фінансово-промислових груп - взаємодія промислового та фінансового капіталу, здійснювана через безпосередню участь у складі фінансово-промислових груп банків і

страхових компаній. Адже на практиці агропромислові фінансові групи, незважаючи на декларовані державою заходи підтримки, не набули широкого поширення через незацікавленість банківських структур, складну процедуру реєстрації на державному рівні, численні обмеження, витратність процесу реєстрації, невирішені проблеми оподаткування внутрішньогрупових оборотів. З цих причин в українському продовольчому комплексі найбільшого поширення набули неофіційні фінансово-промислові групи і холдинги.

Діяльність агропромислових формувань у продовольчій сфері, цілком очевидно, явище неоднозначне, яке має як позитивний, так і негативний соціально-економічний вплив на економіку країни в цілому і на продовольчу сферу, зокрема. На основі аналізу діяльності вертикально інтегрованих формувань в Україні, пропонуємо перелік позитивних і негативних сторін їх функціонування та використання, який представлений в табл. 1.

Таблиця 1 – Позитивні та негативні сторони вертикальної агропромислової інтеграції

Позитивні сторони	Негативні сторони
1	1
об'єднання фінансового, промислового, торгового, інтелектуального капіталів	створення агропродовольчих формувань без урахування об'єктивних умов
відновлення розірваних господарських зв'язків	відсутність єдиної стратегії агропродовольчих формувань на етапі їх формування
вибудовування стабільних міжфірмових відносин	слабкість фінансових і майнових зв'язків усередині агропродовольчих формувань
активізація фінансових і товарних потоків	хронічне невиконання умов договорів
зменшення фінансового ризику і диверсифікація ринкових ризиків	велика різниця в інтересах що інтегруються підприємств і недостатня їх відрегульованість
вирівнювання соціально економічного рівня підприємств	низький рівень знань і відсутність кваліфікованих кадрів
застосування нових промислових методів управління	вступ сільськогосподарських підприємств в агропродовольчі формування на завідомо нерівноправній основі
зростання економічної потужності і поява можливостей по лобюванню інтересів	небезпека виведення з галузі капіталів несільськогосподарських організацій
синергетичний ефект: економія на масштабах діяльності, зменшення трансакційних витрат, нарощування конкурентних переваг, залучення значних обсягів інвестицій, зростання продуктивності праці	вибудовування фірмами - інтеграторами нееквівалентних міжфірмових відносин, прагнення кожного з учасників задовольняти тільки свої власні інтереси, ігноруючи принцип спільної діяльності
скорочення податкового тягара, додаткові інструменти і методи мобілізації фінансових ресурсів модернізація та оновлення основних фондів, механізація та автоматизація процесів виробництва	конфлікти з місцевим населенням, в зв'язку із зміною звичних відносин між підприємствами конфлікти з керівництвом сусідніх господарств, адже агропродовольчі формування залучають та використовують кращу землю, техніку, кадри

Продовження таблиці 1

1	2
переваги неконкурентного характеру: внутрішня стійкість, зростання виживаності і адаптивних здібностей, підвищення іміджу та авторитету, просування єдиної торгової марки	слабка розробленість оптимальної корпоративної структури, відсутність оптимальних моделей агропродовольчих формувань, організаційно-правових форм
можливості по управлінню макроекономічними процесами на рівні галузей і регіонів	нерозвиненість системи державної підтримки, недосконалість відносин власності
рішення проблеми відновлення сільського господарства	недосконалість законодавчої бази
забезпечення продовольчої безпеки країни, стабілізація ринку продовольства	тіньовий характер української економіки
стабілізація демографічної ситуації	недостатня теоретична опрацювання питань інтеграції
скорочення безробіття	виникнення надлишкової робочої сили на селі
підвищення інноваційної активності в економіці	конфлікти з місцевими органами влади через перерозподіл податкових платежів
зростання збирання податків і зниження соціального навантаження на регіональний і місцевий бюджет	проблеми з поверненням земельних часток, переданих до статутного капіталу агропродовольчих формувань
посилення на ринку позицій вітчизняних товаровиробників	виникнення проблем з управлінням галуззю на районному та обласному рівнях
нова виробнича культура	монополізація ринків і скорочення ринкового простору
підвищення економічної ефективності сільського господарства	можливості недобросовісної конкуренції і створення бар'єрів входу в галузь
вирішення низки екологічних проблем	недолік інформації про відбуваються інтеграційних процесах
концентрація ресурсів в пріоритетних напрямках і «точках зростання»	несприятливі макроекономічні умови ведення виробництва
зростання доходів населення, постійне підвищення кваліфікації, поліпшення умов праці та побуту працівників	
поліпшення психологічного клімату на селі	
покращення та розвиток інфраструктури сільських поселень	

Джерело: складено авторами.

Рішення про вертикальну інтеграцію можна вважати доцільним тільки в тому випадку, якщо вона принесе прибуток, що перевищує або дорівнює альтернативним витратам використання капіталу фірми. При оцінці стратегічних вигод і витрат

вертикальної інтеграції, необхідно досліджувати їх з точки зору не тільки поточних умов, але і ймовірних майбутніх змін в структурі галузі.

Оцінка наслідків діяльності агропродовольчих формувань в харчовій галузі дозволяє правильно зрозуміти процеси і розробити відповідну державну стратегію. В сучасних умовах держава зняла з себе обов'язки фінансувати виробництво продовольства в колишніх обсягах, перекинувши даний тягар на приватний капітал. В умовах дефіциту державних коштів найбільш реальним шляхом вирішення проблеми фінансування продовольчої сфери залишається вертикальна агропромислова інтеграція з переробними, сервісними, торговими підприємствами і банківськими структурами.

Дуже важливі для продовольчої сфери прямі іноземні інвестиції, які дозволяють створювати принципово нові, високотехнологічні, конкурентоспроможні вертикально-інтегровані структури. Причому з іноземними інвестиціями повинні приходити не тільки гроші, але і, як мінімум, нові технології, менеджмент, організація праці та нова філософія ведення бізнесу.

Значною бачиться роль держави у створенні сприятливого інвестиційного клімату, оптимального правового поля, інформаційного забезпечення та інших необхідних умов розвитку інтеграційних відносин. Механізмами підвищення інвестиційної привабливості харчових підприємств є гнучка кредитна, податкова і амортизаційна політика, надання гарантій, розширення можливостей лізингу, надання пільг інвесторам при приватизації, цільове державне фінансування, виділення пріоритетних напрямів інвестування і капіталовкладень.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Узагальнюючи результати дослідження ключових особливостей формування та розвитку інтегрованих структур в харчовій промисловості можна стверджувати, що формування та діяльність продовольчих комплексів являє собою явище, що вимагає пильної уваги з боку держави, формулювання офіційної позиції держави по даному явищу і розробки відповідної політики регулювання діяльності агропродовольчих формувань. Державні та регіональні органи влади в процесах вертикальної агропромислової інтеграції повинні виступати свого роду посередниками між усіма учасниками даних процесів. Величезну роль у формуванні ефективних вертикально-інтегрованих структур у харчовій галузі відіграє раціональне використання приватного та іноземного капіталу з метою створення принципово нових, високотехнологічних, конкурентоспроможних вертикально-інтегрованих структур на основі застосування нових технологій, сучасних методів менеджменту, організації праці та нової філософії ведення бізнесу.

Незважаючи на всі «вузькі місця», розвиток агропромислової інтеграції є сьогодні пріоритетним, актуальним і ефективним. Саме вертикально інтегровані агропромислові формування за певних обставин можуть стати тим локомотивом, який здатний витягнути продовольчу сферу з кризи і направити її на стійкий вектор розвитку. У перспективі неминуча подальша активізація інтеграційних процесів у продовольчій сфері, що вимагатиме подальших наукових досліджень теоретичних та практичних питань в цій сфері.

Список літератури

1. Артемова Е. Совершенствование экономического механизма интеграционных связей в молочном подкомплексе / Е.Артемова // Международный сельскохозяйственный журнал. - 2006. - № 3. - С. 37-39.
2. Большая Советская Энциклопедия : в 30 т. / [гл. ред. А.М.Прохоров]. - М.: Советская энциклопедия, 1972. - Т. 10. - 592 с.
3. Валентинов В.Л. Вертикальна координація як фактор розвитку міжгалузевих відносин в АПК / В.Л. Валентинов // Економіка АПК. - 2003. - № 6. - С. 26-30.

4. Винслав Ю. Становление холдинговых компаний: правовое и организационное обеспечение / Ю. Винслав, А. Лисов // Российский экономический журнал. - 2000. - № 5. - С. 19-36.
5. Владимирова И.Г. Организационные формы интеграции компаний / И.Г. Владимирова // Менеджмент в России и за рубежом. - 1999. - № 11. - С. 25-35.
6. Гибало Н.П. Институциональные императивы новой экономической теории. / Н.П. Гибало // Экономическая теория на пороге 21 века. - М.: Юрист, 2002. - 351 с.
7. Иншаков О.И. Современный российский экономический институционализм / О.И. Иншаков // Экономическая теория на пороге 21 века. - М.: Юрист, 2002. - 351 с.
8. Коваленко О.М. Стратегія і механізми регулювання діяльності вертикально-інтегрованих структур у харчовій галузі: проблеми теорії і практики [монографія] / О.М. Коваленко. - Херсон: Гринь Д.С., 2014. - 356 с.
9. Мармуть Л.О. Розвиток інтеграції та кооперації в аграрному секторі економіки / Л.О. Мармуть // Актуальні проблеми розвитку кооперації в ринкових умовах. - Херсон : Айлант. - 2008. - С. 32-38.
10. Робинсон Дж. Экономическая теория несовершенной конкуренции / Дж. Робинсон.-М., 1986.-189 с.
11. Engelhard J. Exportforderung: Exportentscheidungsprozesse und Exporterfolg / J. Engelhard. - Wiesbaden: Gabler, 1992. - 256 p.
12. Elvey L. Export Promotion and Assistance: A Comparative Analysis / L. Elvey // International Perspectives on Trade Promotion and Assistance. - Westport; Connecticut, 1990. - P. 133.
13. Hakansson Fl., Snehota I. No Business is an Island: The Network Concept of Business Strategy / Fl. Hakansson, I. Snehota // Scandinavian Journal of Management. - 1989. - № 5. - P. 187-200.

References

1. Artemova, E. (2006). Sovershenstvovanie jekonomicheskogo mehanizma integracionnyh svyazej v molochnom podkomplekse [Perfection of the economic mechanism of integration ties in a dairy subcomplex]. *Mezhdunarodnyj sel'skhozjajstvennyj zhurnal - International agricultural journal*, 3, 37-39 [in Ukrainian].
2. Prohorov, A. M. (Eds.). (1972). Encyclopedia. (Vols. 1-30, Vol. 10). M.: Sovetskaja jenciklopedija.
3. Valentynov, V.L. (2003). Vertykal'na koordynatsiia iak faktor rozvytku mizhhaluzevykh vidnosyn v APK [Vertical coordination as a factor of interbranch relations in agriculture]. *Ekonomika APK - Economics agriculture*, 6, 26-30 [in Ukrainian].
4. Vinslav, Ju. & Lisov, A. (2000). Stanovlenie holdingovyh kompanij: pravovoe i organizacionnoe obespechenie [The formation of holding companies: legal and organizational support]. *Rossiiskij jekonomicheskij zhurnal - Russian Economic Journal*, 5, 19-36 [in Russian].
5. Vladimirova, I.G. (1999). Organizacionnye formy integracii kompanij [Organizational forms of integration companies]. *Menedzhment v Rossii i za rubezhom - Management in Russia and abroad*, 11, 25-35 [in Russian].
6. Gibalo, N.P. (2002). Institucional'nye imperativy novoj jekonomicheskoi teorii [The institutional imperatives of the new economic theory]. *Jekonomicheskaja teorija na poroge 21 veka - Economic theory at the threshold of the 21st century* [in Russian].
7. Inshakov, O.I. (2002). Sovremennij rossiiskij jekonomicheskij institucionalizm [Modern Russian economic institutionalism]. *Jekonomicheskaja teorija na poroge 21 veka - Economic theory at the threshold of the 21st century*. M.: Jurist' [in Russian].
8. Kovalenko, O.M. (2014). *Stratehiia i mekhanizmy rehuliuвання diial'nosti vertykal'no-intehrovanykh struktur u kharchovij haluzi: problemy teorii i praktyky* [Strategy and regulation mechanisms of vertically integrated structures in the food industry: problems of theory and practice]. Kherson: Hrin' D.S [in Ukrainian].
9. Marmul' L.O. (2008). Rozvytok intehratsii ta kooperatsii v ahrarnomu sektori ekonomiky [The development of integration and cooperation in the agricultural sector]. *Aktual'ni problemy rozvytku kooperatsii v rynkovykh umovakh - Actual problems of cooperation in market conditions*. (pp. 32-38). Kherson : Ajlant [in Ukrainian].
10. Joan Robinson (1968). *The economics of imperfect competition*. M.: J. Robinson [in Russian].
11. Engelhard, J. (1992). *Exportforderung: Exportentscheidungsprozesse und Exporterfolg*. Wiesbaden: Gabler [in English].
12. Elvey, L. (1990). Export Promotion and Assistance: A Comparative Analysis. *International Perspectives on Trade Promotion and Assistance*. Westport; Connecticut [in English].
13. Hakansson, Fl., Snehota, I. (1989). No Business, is an Island: The Network Concept of Business Strategy. *Scandinavian Journal of Management*, 5, 187-200 [in English].

Olena Stanislavyk, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Oleksandr Kovalenko, Associate Professor, Doctor of Economics

Odessa National Polytechnic University, Odessa, Ukraine

Key Bases of Formation of the Vertically Integrated Structures in Food Industry

The purpose of the article is to study the key bases of formation of vertically integrated structures in the food industry terms and agro features vertical integration in modern conditions of social and economic development of the country.

Types of corporate integration, conditions and factors of vertical integration were considered in the article. The process of evolution of the integration of theory and practice in the food industry was investigated. Specific features of modern integration processes that taking place in the food sector were examined. The analysis of the positive and negative aspects of vertical integration was introduced in our research.

We have proved the necessity, feasibility and priority of agro-industrial integration. It has been proven that the formation and operation of food systems is a phenomenon that requires attention from the state, the wording of the official position of the state on this phenomenon and development of appropriate policy regulation of agro-food units. It requires the further research of theoretical and practical issues in this area.

agro-food units, food industry, integration processes, vertical integration, transaction costs

Одержано 14.04.15

УДК 339.101.541

Ю.А. Бондар, доц., канд. экон. наук

А.С. Арапов, канд. экон. наук

Кировоградская летняя академия национального авиационного университета, г. Кировоград, Украина

Необходимость формирования фонда накопления для предприятий

В статье рассмотрена проблема формирования фонда накопления предприятия. Показана необходимость пересмотра на государственном уровне подходов к формированию у предприятий различных форм собственности фонда накопления с целью интенсификации экономического роста через повышение темпов расширенного воспроизводства.

фонд накопления, фонд возмещения, расширенное воспроизводство, экономический рост, амортизация

Ю. А. Бондар, доц., канд. экон. наук,

А. С. Арапов, канд. экон. наук

Кіровоградська літня академія національного авіаційного університету, м. Кіровоград, Україна

Необхідність формування фонду нагромадження для підприємств

У статті розглянута проблема формування фонду нагромадження підприємства. Показана необхідність перегляду на державному рівні підходів до формування у підприємств різних форм власності фонду накопичення з метою інтенсифікації економічного зростання через підвищення темпів розширеного відтворення.

фонд накопичення, фонд відшкодування, розширене відтворення, економічне зростання, амортизація

Постановка проблемы. Повышение эффективности производственных комплексов на современном этапе развития отечественной экономики в немалой степени зависит от процесса формирования на предприятии фонда накопления. Величина этого фонда зависит от научно обоснованной нормы перераспределения реализованной прибавочной стоимости. Определение оптимальных пропорций такого

распределения представляет собой важную научно-практическую задачу. Однако, сегодня, как известно, не существует прямой взаимосвязи между накопленным износом и формированием соответствующих фондов накопления и возмещения. К сожалению, указанной проблеме отечественными экономическими школами не уделяется должного внимания, что и обуславливает актуальность целей научного исследования.

Анализ последних исследований и публикаций. В отечественной и зарубежной научной литературе достаточно широко рассматриваются вопросы, связанные с исследованием теоретических и методологических основ формирования фонда накопления, фонда возмещения, расширенного воспроизводства. Рассмотрением вопросов, связанных с исследованием формирования и накопления выше указанных фондов занимались: В. Бакай [1], Л. Городянська [4], Ф. Вихляев [3], В. Парнюк [8], А. Н. Моисеенко [7] и др.

Теоретическая обоснованность отдельных аспектов формирования фондов на предприятии остается дискуссионной, а следовательно, несовершенной и окончательно не проработанной.

Постановка задания. Целью статьи является анализ подходов к определению содержательной сущности и функциональных особенностей фонда накопления, фонда возмещения, расширенного воспроизводства в современных условиях развития отечественной экономики.

Изложение основного материала. О необходимости пересмотра подходов к формированию на предприятиях разной формы собственности фонда накопления обращали свое внимание многие исследователи на протяжении последних 2-х веков. Однако, различия в подходах к решению обозначенной проблемы, в первую очередь, заключались в различиях политэкономических позиций, а именно со стороны классовой принадлежности и предполагаемом ими уровне социальной справедливости в обществе.

Объективно следует признать, что украинское общество, после обретения независимости, вступило на путь построения не социально справедливого, а скорее классического капиталистического общества с национальными чертами. Поэтому, рассмотрение проблемы формирования фонда накопления предприятия и государства в целом необходимо рассмотреть с точки зрения т.н. "марксистской" теории с поправкой на современные реалии.

Расширенное воспроизводство капитала – воспроизводство, при котором процесс капиталистического производства возобновляется в постоянно возрастающих масштабах. Такое определение дает вышеуказанная теория, и с которым согласно большинство ведущих экономистов как с "одной" так и с "другой" стороны. При этом, что мы видим в реалиях развития отечественной экономики? Амортизационный фонд, фактически представляет собой "запись" в реестрах бухгалтерского учета и его величина влияет исключительно на налогооблагаемую прибыль предприятия [1, 2, 3]. Реального, в денежном или другом ликвидообразном виде, амортизационный фонд не формируется. И это факт. К чему приводит такое положение дел рассматривалось в ряде последних публикаций [4, 5, 6]. В конечном итоге бюджет страны недополучает колоссальные суммы. В этом можно легко убедиться, проанализировав данные последнего статистического отчета по стране.

Обратимся к определению, данному К.Марксом: "Применение прибавочной стоимости в качестве капитала, или обратное превращение прибавочной стоимости в капитал, называется накоплением капитала" [6, с.592]. Возникает логичный вопрос: неужели современный "украинский капиталист" забывает такой основополагающий принцип. Конечно нет. Он (капиталист) полностью на свое усмотрение, используя

"возможности" существующего законодательства, не только минимизирует налоговую нагрузку, но и имеет возможность вывести за границу выделенные суммы средств, из которых в последствии формируются фонды накопления и личного потребления. В последствии, часть средств накопления используются для нового авансирования капитала. В нашей статистике это проходит по статье "прямые иностранные инвестиции".

Таким образом, деление прибавочной стоимости создаваемой всей совокупностью национальных предприятий, на фонд накопления и потребления является неоспоримым фактом.

Однако при этом, как указывал К. Маркс: "Как простое воспроизводство непрерывно воспроизводит само капиталистическое отношение - капиталистов на одной стороне, наёмных рабочих на другой, - так воспроизводство в расширенном масштабе, или накопление, воспроизводит капиталистическое отношение в расширенном масштабе: больше капиталистов или более крупных капиталистов на одном полюсе, больше наёмных рабочих на другом" [6, с. 627-628]. Вывод классика экономической мысли говорит о сущности капиталистического накопления, т.к. показывает, что накопление капитала основывается на непосредственной эксплуатации наемного труда и не какого социально справедливого распределения прибавочной стоимости не предполагает. Добавочный капитал с самого начала состоит не из т.н. "трудовых" сбережений капиталиста, а является капитализированной частью прибавочной стоимости.

В экономической литературе, советского периода, считалось, что прибавочный продукт, является единственным источником накопления [7, с.101]. Между тем прибавочный продукт - основной, но не единственный источник накопления. Источники накопления в широком смысле наряду с прибавочным продуктом включают в себя фонд возмещения, а также более эффективное использование производственных фондов, на это неоднократно указывал К. Маркс: "Там, где применяется много постоянного капитала, а следовательно, также много основного капитала, эта часть стоимости продукта, возмещающая износ основного капитала, представляет собой фонд накопления, который может быть использован тем, кто его применяет, для вложения в дело нового основного капитала (или же оборотного капитала), причем для этой части накопления не производится никакого вычета из прибавочной стоимости" [6, с. 678-678]. Кроме этого, далее классик указывает, что "Такого фонда накопления не существует на тех ступенях производства и у тех наций, где нет большого основного капитала" [6, с. 681]. Следует заметить, что это важный пункт, так как в данном случае здесь имеет место разделение фонда накопления на современном этапе на фонд постоянных затрат на текущее обслуживание, капитальный ремонт, улучшение, расширение и т.д. Кроме этого, К. Маркс, также считал своего рода накоплением или источником расширенного воспроизводства - большую продуктивность "условий производства". А это непосредственно связано с накоплением на предприятиях т.н. интеллектуального капитала, что ставится современными экономистами на одно из главных мест в направлении увеличения эффективности производства в целом. Данное положение может дать новое научно-востребованное направление исследований, а именно рассмотрение формирования фонда накопления не только с точки зрения отделения от прибавочной стоимости её части в виде ликвидной составляющей, а и формирования нематериальной её части в виде интеллектуального капитала, который может быть авансирован в будущих капиталовложениях.

Таким образом, источники повышения темпов расширенного воспроизводства в их совокупности следует считать источниками накопления в самом широком смысле, в отличии от собственно накопления, осуществляемого за счет прибавочного продукта.

Логически следует, что на накопление не может быть использован весь амортизационный фонд (в случае его реального формирования путем отчислений на соответствующие счета финансовых учреждений). В таком случае, накапливаемая часть амортизационного фонда должна быть равна разности между суммой амортизации и суммой выбывших в данном отчетном периоде основных средств, подлежащих возмещению, включая предстоящие затраты на капитальный ремонт. Например, в 60-80х годах в СССР имелась возможность использовать на накопление от 60 до 80% всех отчислений на реновацию [7].

Формирование фондов предприятия начинается с момента организации хозяйствующего субъекта. Предприятие в соответствии с законодательством формирует уставный капитал - основной первоначальный источник собственных средств предприятия, который в виде основного и оборотного капитала направляется на приобретение фондов предприятия. К числу фондов относится добавочный капитал - создается за счет: прироста стоимости имущества в результате переоценки основных фондов, эмиссионного дохода (за счет превышения продажной цены акций над номинальной), безвозмездно полученных ценностей на производственные цели. Он может быть использован на погашение сумм снижения стоимости имущества, выявившихся по результатам его переоценки, на погашение убытков, возникших в результате безвозмездной передачи имущества другим предприятиям и лицам, на увеличение уставного капитала, на погашение убытка по результатам работы предприятия за отчетный год.

В процессе производственной деятельности доходы от реализации произведенной продукции в форме выручки от реализации поступают на расчетный или валютный (если предприятие экспортирует продукцию) счет. Выручка же является источником возмещения затрат на производство, продвижение на продукции на рынок, на реализацию товаров (работ, услуг). Амортизация, таким образом, поступает в составе выручки от реализации в амортизационный фонд предназначенный для обеспечения воспроизводства (простого) основных фондов.

Важнейшая сторона финансовой деятельности предприятий - формирование и использование различных денежных фондов. Через них осуществляется обеспечение хозяйственной деятельности необходимыми денежными средствами, а также расширенного воспроизводства, финансирование научно-технического прогресса, освоение и внедрение новой техники, экономическое стимулирование, расчеты с бюджетом, банками.

Денежные фонды предприятий можно разделить на пять групп [8]:

- первая группа - фонды собственных средств – (уставный капитал, добавочный капитал, резервный капитал, фонд накоплений, целевые финансирование и поступления, нераспределенная прибыль, прочие);
- вторая группа - фонды заемных средств – (кредиты банков, коммерческие кредиты, факторинг, лизинг, кредиторы, прочие);
- третья группа - фонды привлеченных средств – (фонды потребления, расчеты по дивидендам, доходы будущих периодов, резервы предстоящих расходов и платежей);
- четвертая группа - фонды, образуемые за счет нескольких источников, - (внеоборотные активы (источники - собственные и заемные), оборотные активы (источники - собственные средства, кредит, кредиторская задолженность,

привлеченные), инвестиционный фонд (источники - прибыль, амортизационный фонд, заемные средства), валютный фонд (источники - собственные и заемные средства), прочие);

- пятая группа - оперативные денежные фонды – (для выплаты заработной платы, для выплаты дивидендов, для платежей в бюджет, прочие)

Более детально хотелось бы остановиться на третьи и четвертой группах. Третья группа денежных фондов предприятия - фонды привлеченных средств. Такие фонды носят двойственный характер: с одной стороны, эти средства находятся в обороте предприятия, с другой - они принадлежат его работникам (дивиденды и фонд потребления). Подтверждают их двойственность следующие факты: во-первых, в балансе предприятия они находятся в разделе V пассива, т.е. среди краткосрочных обязательств; во-вторых, при некоторых расчетах они исключаются из обязательств предприятия.

Фонд потребления - денежный фонд, образуемый за счет чистой прибыли и используемый на удовлетворение материальных и социальных потребностей работников предприятия. При формировании фонда потребления предприятие должно учитывать одну очень важную закономерность: темпы роста балансовой прибыли должны быть выше темпов роста фонда потребления, включая заработную плату

Четвертая группа денежных фондов предприятия (образуемых за счет нескольких источников) - это фундаментальные денежные фонды, включающие в себя ряд ранее рассмотренных фондов. Внеоборотные и оборотные активы являются двумя частями всего имущества предприятия. Денежные фонды для их формирования имеют, как видно, разные источники, о которых более подробно сказано в соответствующих главах. Инвестиционный фонд формируется прежде всего за счет амортизационного фонда и прибыли. При этом такой специфический денежный фонд, как амортизационный, предназначен для простого воспроизводства основных фондов, а прибыль обязана обеспечить расширенное воспроизводство.

Инвестиционный фонд предназначен для развития производства. В нем концентрируются:

- амортизационный фонд, предназначенный для простого воспроизводства основных фондов;
- фонд накоплений, образуемый за счет отчислений от прибыли и предназначенный для развития производства;
- заемные и привлеченные источники.

Роль этого фонда очевидна, Предприятие должно иметь возможность и обязано за счет собственной прибыли и других источников обеспечить прирост оборотных средств и финансирование капитальных вложений. Это должно всегда учитываться предприятием при распределении чистой прибыли и решении вопроса о том, какая часть ее должна быть направлена на выплату дивидендов и на развитие производства.

Если рассматривать образование различных фондов как результат деятельности предприятия, а именно от суммы прибыли, то это выглядит таким образом. После налоговых выплат образуется чистая прибыль, которая расходуется в соответствии с уставными документами и по усмотрению хозяйствующего субъекта. Из нее формируются: резервный капитал и другие аналогичные резервы, фонд накопления, фонд потребления.

Резервный капитал предназначен для покрытия убытков отчетного периода, выплаты дивидендов при недостаточности или отсутствии прибыли. Наличие фонда является важнейшим условием обеспечения устойчивого финансового состояния предприятия. К числу резервных фондов относятся также резервы под обесценение

вложений в ценные бумаги, выкупной фонд, отложенный фонд и др., создаваемые в АО соответственно для погашения облигаций и выкупа акций.

Фонд накопления - средства предназначенные для развития производства. Их использование связано с увеличением имущества предприятия и финансовыми вложениями для извлечения прибыли.

Фонд потребления – средства, направляемые на социальные нужды, финансирование объектов непроизводственной сферы, единовременное поощрение работников, выплаты компенсационного характера и т.д.

Остаток прибыли - нераспределенная прибыль также характеризует финансовую устойчивость и может использоваться для последующего развития предприятия.

Целевое финансирование и поступления – средства, предназначенные для строительства и содержания социальных объектов, а также поступления на эти цели от юридических и физических лиц. Средства предприятиям могут также выделяться из бюджета, отраслевых и межотраслевых фондов.

Если предприятие занимается внешнеэкономической деятельностью, оно образует валютный фонд за счет поступающей валютной выручки, часть из которой оно обязано продавать государству.

Для оперативного управления финансовыми ресурсами могут создаваться и другие оперативные фонды: для выплаты заработной платы, для платежей в бюджет и др.

Таким образом, необходимо на государственном уровне пересмотреть базовый подход к формированию фонда накопления на различных уровнях национальной экономической системы с учетом интересов общества и предпринимателя в частности.

Одним из шагов к осуществлению системы указанных преобразований считаем отказ от принципа начисления амортизации и переход на принцип отчислений средств на соответствующие счета, в обязательном порядке расположенным в коммерческих банковских учреждениях государственной формы собственности. Естественно, такое "новшество" повлечет за собой достаточное изменение нормативно-законодательной части как стандартов бухгалтерского учета так и изменение положений Налогового кодекса Украины, что неизбежно вызовет ответную реакцию со стороны предпринимательских структур разного уровня. Поэтому, одновременно с таким введением необходимо продумать направления стимулирования со стороны государственных банков на обеспечение выдачи кредитных средств на льготных условиях, в строгом соответствии с объёмом накопления предприятия, экономической эффективностью их деятельности и с обязательным последующим контролем их целевого использования.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. В целях повышения темпов экономического роста страны, в частности с помощью введения новых вышеуказанных подходов формирования фондов накопления предприятий и стимулирования этого процесса со стороны государственных финансовых институтов, необходимо разработать стратегические направления изменения экономических подходов к процессу накопления. Не накопление ради накопления, а экономически целесообразное накопление направленное на устранение общественных противоречий, а именно - противоречие между общественной заинтересованностью в экономическом росте и частнокапиталистическим устремлением к накоплению индивидуального капитала. Это находит свое отражение в появлении такого негативного явления как теневая экономика и стремление собственников переместить свой капитал в неё; (противоречие проявляется между накоплением свободных денежных средств и стремлением вывести их за границу в связи с тем, что условия их нахождения не подвержены известным рискам).

Список литературы

1. Бакай В.Й. Амортизаційна політика та оновлення основних фондів на промислових підприємствах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.06.01 [Текст] / В.Й. Бакай. – Хмельницьк, 2006. – 20 с.
2. Городянська Л.В. Облік і аналіз нарахування та використання амортизації : автореф. дис. на автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.06.04 / Л.В. Городянська. – К. – 2005. – 19 с.
3. Вихляев А.В. Важный источник расширенного воспроизводства / А.В. Вихляев // Экономические науки. - 1967. – №2. – С 122
4. Городянська Л.В. Статистико-економічний аналіз амортизації: нарахування економічними і податковим методами та напрямки використання підприємствами України / Л.В. Городянська // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. – 2004. – № 5. – С. 118 – 128.
5. Голов С. Дискусійні питання амортизації / С. Голов // Бухгалтерський облік і аудит. – 2005. – № 5. – С. 2-7.
6. Маркс К. Капитал / К. Маркс, Ф. Энгельс // М., 1960. – изд.2, т. 23, – ч.1. – С. 592.
7. Моисеенко Н.А. Производительность труда, накопление и потребление в колхозах / Н.А. Моисеенко. - Изд.-во ЛГУ, 1964. – 151 с.
8. Парнюк В.О. Про підвищення ролі амортизації як джерела інвестицій і регулятора попиту та пропозиції основних засобів / В.О.Парнюк // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – №5. – С. 166 – 172.
9. П(С)БО 7 «Основні засоби», затверджено наказом МФУ від 18.05.2001р. № 288/4509 (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.

References

1. Bakaj, V.J. (2006). Amortyzatsijna polityka ta onovlennia osnovnykh fondiv na promyslovykh pidpryemstvakh [Depreciation policy and the renewal of fixed assets in industrial enterprises]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Khmelnytsky [in Ukrainian].
2. Horodians'ka, L.V. (2005) Oblik i analiz narakhuvannia ta vykorystannia amortyzatsii [Accounting and analysis of depreciation charges and usage]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
3. Vykhliaev, A.V. (1967). Vazhlevi dzherele rozshyrenogo vidtvorennia [Important source of expanded reproduction]. *Ekonomichni nauky - Economic scienc*, 2, 122 [in Ukrainian].
4. Horodians'ka, L.V. (2004). Statystychno-ekonomichnuy analiz amortyzacii: naraxyvannia ekonomichnykh i podatkovykh metodamy ta napryamamy vykorystannia pidpryemstvamy ykrainy [Statistical and economic analysis of depreciation: charge for economic and tax methods and areas of use by enterprises of Ukraine]. *Naukovyy visnyk Volyns'koho derzhavnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky - Science. Bulletin of Volyn state University named after Lesya Ukrainka*, 5, 118 – 128 [in Ukrainian].
5. Holov, V. (2005). Dyskusijni pytannia amortyzatsii [Discussion questions in depreciation]. *Bukhhalters'kyj oblik i audyt - Accounting and audit*, 5, 2-7 [in Ukrainian].
6. Marks, K., & Enhel's, F. (1964). *Capital*. (Vol. 23), (2d. ed.). Moscow [in Ukrainian].
7. Moiseienko, N.A. (1964). *Produktyvnist' pratsi, nahromadzhennia i spozhyvannia v kolhospakh* [Productivity, accumulation and consumption in farms]. Leningrad: Leningrad state University [in Ukrainian].
8. Parniuk, V.O. (2007). Pro pidvyschennia roli amortyzatsii iak dzherela investytsij i rehuliatora popytu ta propozytsii osnovnykh zasobiv [The role of depreciation as a source of investments and regulator of supply and demand of fixed assets]. *Aktual'ni problemy ekonomiky - Actual problems of economy*, 5, 166 - 172 [in Ukrainian].
9. P(S)BO 7 «Osnovni zasoby» [P(C)BU 7 "Fixed assets"]. (2001). *rada.gov.ua*. Retrieved from: <http://www.rada.gov.ua>. [in Ukrainian].

Yulia Bondar, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Alexey Arapov, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Kirovohrad Flight Academy of National Aviation University, Kirovohrad, Ukraine

Necessity of Formation of the Accumulation Fund for Enterprises

The article considers the problem of formation of the accumulation fund for businesses. Improving the efficiency of production complexes at the present stage of development of the domestic economy largely depends on the process of formation of the company accumulation fund. The value of this fund depends on evidence-based norms of redistribution of sales of surplus value. Determination of the optimal proportions of such distribution represents an important scientific and practical problem. However, today, there is no direct

relationship between accumulated depreciation and formation of the respective funds accumulation and compensation. Unfortunately, this problem of domestic economic schools is overlooked and this is what determines the relevance of the research objectives.

The necessity of revision at the state level approaches to the formation of the enterprises of various forms of ownership accumulation fund with the aim of boosting economic growth by increasing the rate of expanded reproduction.

accumulation fund, compensation fund, expanded reproduction, growth, depreciation

Одержано 23.03.15

УДК 338.45:246.87

М. О. Чупріна, канд. екон. наук

Національний технічний університет України «КПІ», м. Київ, Україна

Проблеми та перешкоди на шляху забезпечення провадження алокаційного управління розвитком промислового потенціалу України

Обґрунтовано, що розвиток промислового потенціалу є об'єктивною основою задля генерування ознак надійності функціонування національної економічної системи. Визначено, що реалізації концепції алокаційного управління розвитком промислового потенціалу України потребує активізації інвестиційної діяльності, як визначального фактора прогресивних структурних зрушень та передумови для прискорень процесів провадження прогресивної трансформації у структурі промислового виробництва та оновлення виробничого потенціалу. Здійснено уточнення і деталізація проблем та перешкод на шляху формування і застосування алокаційного управління розвитком промислового потенціалу України.

промисловий потенціал, алокаційне управління розвитком промислового потенціалу

М. А. Чуприна, канд. екон. наук

Национальный технический университет Украины «КПИ», г. Киев, Украина

Проблемы и препятствия на пути обеспечения реализации алокационного управления развитием промышленного потенциала Украины

Обосновано, что развитие промышленного потенциала является объективной основой для генерирования признаков надежности функционирования национальной экономической системы. Определено, что реализации концепции алокационного управления развитием промышленного потенциала Украины требует активизации инвестиционной деятельности, как определяющего фактора прогрессивных структурных сдвигов и предпосылки для ускорения процессов прогрессивной трансформации структуры производства и обновления промышленного потенциала. Осуществлено уточнение и детализация проблем и препятствий на пути формирования и использования алокационного управления развитием промышленного потенциала Украины.

промышленный потенциал, алокационное управление развитием промышленного потенциала

Постановка проблеми. Ключовим фактором економічного зростання країни та забезпечення її конкурентоспроможності на світових ринках є забезпечення результативності управління розвитком стратегічного потенціалу (СП) національного господарства. Проте, це найскладніше питання сучасного державотворення не може бути вирішеним без підвищення ефективності використовуваних технологій управління розвитком потенціалу реального сектору економіки. Визнаємо, що саме використання концепції алокаційного управління розвитком промислового потенціалу України створює передумови для прискорень процесів провадження прогресивної трансформації у структурі промислового виробництва та оновлення виробничого потенціалу.

© М. О. Чупріна, 2015

Аналіз ранніх досліджень і публікацій. Теоретичним і прикладним аспектам вирішення багатограних проблем забезпечення ефективності функціонування промисловості, присвячені праці О. Алімова, Ю. Кіндзерського, В. Микитенко, Ю. Пилипенка М. Скрипниченка та ін. [2, 3, 4, 6]. Саме дослідження цих науковців присвячені уточненню поняття «промисловий потенціал» та обґрунтуванню необхідності формування системи управління його розвитком. Віддаючи належне теоретичній та практичній цінності попередніх здобутків, необхідно відмітити, що існує потреба у системному дослідженні проблематики забезпечення ефективності управління розвитком потенціалу промисловості України як визначальною складовою підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Постановка завдання. Основними цілями даної статті є уточнення та деталізація проблем та перешкод на шляху формування і застосування алокаційного управління розвитком промислового потенціалу України.

Основні наукові результати дослідження базуються на використанні загальнонаукових методів економічного дослідження: наукової абстракції та порівняльний; аналізу та синтезу; метод теоретичного узагальнення..

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах господарювання, на думку автора статті, необхідно за рахунок концентрації різних за природою ресурсів у точках промислового зростання (в межах пріоритетних на сучасному етапі розвитку національного господарства видах економічної діяльності інноваційних зрушень) забезпечити певний рівень технологічної конкурентоспроможності галузей і виробництв у системі розподілу праці в контексті підвищення конкурентоспроможності української промисловості на світовому ринку.

З огляду на зазначене, виникає нагальна потреба у проведенні комплексного аналізу сукупності умов технологічного «прориву» саме промисловості України. Автор дослідження погоджується з висновками науковців, що приведено у [1, 2, 5] про те, що здійснити такий прорив реально навіть із урахуванням наявної максимальної зношеності технологічного обладнання у провідних галузях економіки України. Але, задля цього потрібним є суттєве коригування всієї державної науково-технічної політики, оскільки, вона повинна бути орієнтована на максимальну централізацію інвестиційних ресурсів і резервів, забезпечення пріоритетності фінансування фундаментальних наукових досліджень. Для нинішнього етапу промислового зростання в Україні характерною є наявність ізольованого розвитку прогресивних технологій у сфері ВПК і аерокосмічній промисловості, атомної енергетики при домінуючих капіталовкладеннях у традиційні базові виробництва, що пов'язані з видобутком ПЕР і первинними процесами металургійного циклу.

Реалізації концепції алокаційного управління розвитком промислового потенціалу України потребує активізації інвестиційної діяльності, що є визначальним фактором прогресивних структурних зрушень та створює передумови для прискорень процесів провадження прогресивної трансформації у структурі промислового виробництва та оновлення виробничого потенціалу за рахунок нарощення інтелектуального.

Отже, реалізація ендогенізованої стратегії структурних змін у промисловості України передбачає запровадження системи радикальних технологічних, інституціональних і організаційно-управлінських змін, орієнтованих на посилення ефективності використання внутрішніх ресурсів та піднесення розвитку і підвищення рівня національної промисловості.

При цьому, автор дослідження підтримують думку науковців [1, 2; 4, 5, 7], що серед пріоритетних напрямів соціально-економічної політики розвитку національної

промисловості, яка характеризується інноваційним спрямуванням розвитку та формуванням прогресивних структурних зрушень, можна виділити наступні: 1) збереження та підвищення конкурентоспроможності промислової продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках; 2) реалізація комплексу заходів щодо активізації інвестиційно-інноваційної діяльності з урахуванням положень Стратегії економічного та соціального розвитку України на 2004 – 2015 рр.; 3) стимулювання ресурсо- і ЕЕ у національній промисловості; 4) розробка технічних регламентів, включаючи вимоги безпеки споживачів та екологічної безпеки промислового виробництва; 5) розвиток інфраструктури (транспортної, торговельно-збутової, виробничої, системи професійної освіти тощо), необхідної для зниження трансформаційних витрат; 6) реструктуризація збиткового сектору промисловості, підвищення дієвості інститутів банкрутства, вирішення проблем монопрофільних територій; 7) формування конкурентного середовища, створення паритетних і сприятливих умов економічної діяльності в промисловості і на конкретних ринках; 8) організаційна перебудова компаній-виробників промислової продукції з метою підвищення ефективності управління, широка диверсифікація виробництва, кооперація виробничих компаній на національному та міжнародному рівнях для вирішення вагомих науково-технічних і виробничих проблем в найкоротші терміни з найменшими витратами; 9) забезпечення рентабельності виробництва та сталого фінансового становища національної економіки, забезпечення поточних та одноразових витрат на розвиток виробництва за рахунок власних коштів промислових підприємств; 10) подальше удосконалення ринкових механізмів та інститутів, оптимізація структури державного сектору промисловості при зростанні ефективного управління державним майном; 11) сприяння розвитку галузей та виробництв з високою продуктивністю праці з низькими питомими витратами; 12) підвищення ефективності природних монополій при забезпеченні інформаційної прозорості і жорсткого аудиту за їхніми витратами, організаційного розподілу природно-монопольних і немонопольних сегментів; 13) формування конкурентного середовища у немонопольних сегментах.

Звідси, можна визнати, що алокаційне управління розвитком промислового потенціалу має вирішальне значення у формуванні й генеруванні відтворювальних пропорцій, притаманних структурно-інноваційної моделі розвитку промисловості та національного господарства. Тому, стратегічні напрями і цільові орієнтири концепції алокаційного управління розвитком промислового потенціалу повинні реалізовуватися системно і в найбільш сприятливій для цього послідовності з урахуванням реальної структури та сучасних проблем реального сектору національної економіки.

Ідентифікація потенціалів розвитку національного промислового комплексу дозволяє встановити певний перелік перешкод на шляху забезпечення та підвищення ефективності управління розвитком промислового потенціалу (табл. 1). Також зазначимо, що саме повільність якісних зрушень у використанні та розвитку промислового потенціалу України обмежує структурні та функціональні зміни в національній економіці, що спрямовані на підвищення її конкурентоспроможності на основі технологічної модернізації, тобто перехід до нової якості економічного розвитку реального сектору економіки країни.

З нашої точки зору, подальші перспективи розвитку технологічної складової промислового потенціалу України та зростання технологічної конкурентоспроможності визначатимуться саме спроможністю вітчизняних підприємств подолати базові суперечності розвитку системи управління розвитком потенціалу промисловості у цілому.

Таблиця 1 - Перешкоди на шляху провадження алокаційного управління розвитком промислового потенціалу України

Група ПП	Клас потенціалів промисловості	Основні перешкоди на шляху формування й нарощення певного класу потенціалу промисловості
1	2	3
Матеріальні потенціали	Виробничий	Зменшення коштів на оновлення ОВЗ, погіршення стану виробничого комплексу, відсутність ефективної системи відтворення виробничого потенціалу промисловості, зниження обсягів наукоємної продукції, посилення сировинної спрямованості
	Технічний, технологічний	Відсутність обґрунтованої структурної політики; відсутність ефективних механізмів оновлення технологічної бази виробництва; високий ступень ризику інновацій; скорочення фінансування НДДКР; відсутність ефективної системи державного регулювання НТП; відсутність розвинутої ринкової інфраструктури інноваційної діяльності; сировинний характер експорту, особливості технологічної культури трудових ресурсів; низька готовність інститутів влади ініціювати та впроваджувати позитивні зміни в управлінні технологічною складовою промислового потенціалу.
	Енергетичний	Недосконала структура національного паливно-енергетичного комплексу; незначне зменшення показників енергоємності ВВП при одночасному скороченні споживання первинних ПЕР (надто висока енергоємність ВВП); залежність від імпортних поставок ПЕК; недостатні темпи розвитку інноваційного й науково-інтелектуального потенціалу промисловості; несприятливий інвестиційний клімат у сфері ЕЕ, обмеженість іноземних інвестицій; низькі темпи раціоналізації виробничих процесів та вивільнення значних ресурсів енергозбереження за рахунок послідовної політики енергозбереження (зміни структури сировини, що використовується, зокрема широке застосування вторинних матеріалів та зміни номенклатури продукції); низькі темпи модернізації технологічного переозброєння промисловості та модернізації промислового обладнання; відсутність спрямованості на: проведення між- і внутрішньогалузевих змін та згортання малоефективних, енергоємних та екологічно брудних виробництв; стимулювання прискореного розвитку ЕЕ виробництв легкої та харчової промисловості, інформатики та обчислювальної техніки; створення нових видів хімічних продуктів для тонких технологій, радіотехніки, приладобудування, інформаційного обслуговування; створення ЕЕ обладнання
Факторні потенціали	Економічний	Формування значних розривів у макроекономічних балансах (передусім ВВП, бюджету, грошей, платіжному балансі); поширення деструктивних процесів внаслідок виникнення руйнівних дефіцитів ресурсів; зростання економічних злочинів. «тіньової» економіки, криміналізація економічних відносин. корупція

Група ПП	Клас потенціалів промисловості	Основні перешкоди на шляху формування й нарощення певного класу потенціалу промисловості
1	2	3
	Фінансовий	Нестача оборотних коштів; недостатня фінансова підтримка з боку держави; високі банківські ставки на кредити; витрати на нарощування капіталу; значні витрати на нововведення; недолік інвестиції на впровадження нововведень; подальше нарощення внутрішнього боргу без адекватного використання ресурсів на модернізацію промислового виробництва для цілей реструктуризації попередніх запозичень
	Соціальні та трудовий	Відсутність соціальної орієнтації національної економіки і, зокрема, промислового виробництва; формування тенденції зниження кількісних та якісних параметрів трудового потенціалу та створення загрози щодо перспектив поширення бази його відновлення в умовах інноваційної модернізації виробництва та можливостей компенсації втрат за рахунок підвищення продуктивності праці внаслідок прискорених темпів депопуляції та старіння нації; відсутність системи підвищення кваліфікації і накопичення досвіду в організації праці робочої сили в умовах інноваційного розвитку, особливо в об'єднанні зусиль усіх складових інноваційного процесу;
	Нормативно-правовий	Недосконалість законодавчої бази; високі економічні ризики, збільшення терміну окупності нововведень, недостатній захист вітчизняного виробника від можливостей негативних наслідків вступу в СОТ, недостатнє сприяння для створення міжнародних виробничо-технологічних кластерів з освоєння виробництва та розширення експорту наукомісткої продукції, недостатній захист інтелектуальної власності
	Інноваційний та інвестиційний	Структурна деформація промислового комплексу, домінування сировинних галузей і галузей із низьким рівнем обробки, що мають порівняно низький потенціал інноваційної активності і ефективності; відсутність попиту на високотехнологічну вітчизняну продукцію на внутрішньому і зовнішньому ринках; неадекватність системи організації виробництва завданням інноваційного розвитку; відсутність ефективних ОСУ і системи стимулювання, обробки науково-технологічної та економічної інформації з метою її оперативного використання; відсутність досвіду дійового захисту інтелектуальної власності та об'єктивної інформації про наявний інтелектуальний потенціал промисловості; у своєму інноваційному розвитку промисловість вимушена розраховувати на власні фінанси; незалученість значного обсягу потенційних інвестицій до виробничого процесу; не диверсифікований характер інвестиційних процесів та неефективна галузева структура; низький рівень формування інвестиційних резервів та ефективності використання, зневага до проблем створення цивілізованої інвестиційної інфраструктури, перекис у структурі інвестицій (технологічній, відтворювальній,

Група ПП	Клас потенціалів промисловості	Основні перешкоди на шляху формування й нарощення певного класу потенціалу промисловості
1	2	3
Системноуніверсального функціонування	Організаційний	галузевий, регіональний), відсутність стратегії по відношенню до прямих іноземних інвестицій
	Науковий та інтелектуальний	Дублювання функцій управління на різних рівнях; недостатня гнучкість ОСУ; ускладнення контролю; обмежена сфера застосування сучасних типів ОСУ.
	Інформаційний	Недостатній рівень фінансування науково-технічних робіт, втрата наукових кадрів та інтелектуальної власності, нераціональна структура науково-технічного потенціалу, зменшення інноваційної активності, несумісність технологій, структурно-галузева та інтелектуальна несумісність, витіснення промисловості на узбіччя НТП і перетворення країни на сировинний придаток, повільний розвиток ефективних форм інноваційної діяльності, слабкий розвиток інфраструктури трансферу технологій
		Низький рівень інформаційної підтримки інноваційної діяльності у промисловості, що перешкоджає здійсненню інновацій, нестача інформації щодо кон'юнктури зовнішніх ринків, відсутність можливостей розширення кооперативних зв'язків і міжнародного співробітництва, запобігання інформаційних втрат, розвиток інформаційних технологій та створення на їх основі інформаційних систем

Джерело: запропоновано і систематизовано за результатами економетричного аналізу і аналітичної оцінки системи управління розвитком промислового потенціалу.

Відтак, вважаємо, що стратегічні напрями і цільові орієнтири концепції алокаційного управління розвитком промислового потенціалу повинні реалізовуватися системно з урахуванням реальної структури та сучасних проблем реального сектору національної економіки.

При цьому, нами пропонується «дерево цілей» будувати на основі системи критеріїв загальнодержавного і галузевого значення на таких п'яти рівнях оцінок: 1) основна загальнонаціональна мета; 2) критерії оцінки часових пріоритетів видів економічної діяльності на базі нових технологій; 3) критерії оцінки пріоритетів науково-технічної діяльності на рівні промисловості; 4) критерії оцінки пріоритетних напрямів інноваційної діяльності галузевого рівня; 5) узагальнюючі критерії привабливості і вірогідності реалізації технологій.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Результати проведеного дослідження довели, що реалізація ендогенізованої стратегії структурних змін у промисловості України передбачає запровадження системи радикальних технологічних, інституціональних і організаційно-управлінських змін, орієнтованих на посилення ефективності використання внутрішніх ресурсів та піднесення розвитку і підвищення рівня національної промисловості. Звідси, можна визнати, що алокаційне управління розвитком промислового потенціалу має вирішальне значення у формуванні й генеруванні відтворювальних пропорцій, притаманних структурно-інноваційної моделі розвитку промисловості та національного господарства. Формування і застосування алокаційного управління розвитком промислового потенціалу потребує розв'язання проблеми наукового обґрунтування інноваційного механізму генерування

технологічних, економічних, інвестиційних, організаційних, нормативних, екологічних і соціальних чинників промислового зростання. Відтак, визнаємо, що аналітична оцінка результативності функціонування системи управління розвитком промислового потенціалу України дозволила встановити певний перелік перешкод на шляху забезпечення підвищення ефективності управління розвитком промислового потенціалу. Серед яких слід зазначити: а) недостатній рівень ефективності управління розвитком інноваційного потенціалу промисловості; б) низьку результативність провадження політики структурних змін; в) недостатні темпи нарощення інформаційно-методичного потенціалу розвитку реального сектору національної економіки; г) нераціональне використання та нарощення технологічного потенціалу розвитку національного промислового комплексу.

Розвиток подальших досліджень в даному напрямку повинен бути спрямований на обґрунтування складу трирівневої системи показників (абсолютних, інтегральних та узагальнених інтегральних показників визначення сукупних можливостей національної промисловості) задля ідентифікації масштабів розвиненості промислового потенціалу та результативності управління його розвитком.

Список література

1. Аналіз сталого розвитку – глобальний і регіональний аспекти: Монографія [Текст] / Міжнародна рада з науки (ICSU) [та ін.]; наук. керів. М. З. Згуровський. – К.: НТУУ «КПІ» МОН України, 2010. – Ч. 2. Україна в індикаторах сталого розвитку. – 359 с.
2. Кіндзерський Ю. В. Концептуальні основи стратегії розвитку промисловості України на період до 2017 року [Текст] // М. Якубовський, В. Новіцький, Ю. Кіндзерський // Економіка України [наук.-практ. ж-л / гол. ред. В. М. Гєєць]. – 2007. – № 1. – С. 4–20.
3. Микитенко В. В., Алімов О. М. Технології управління стратегічним потенціалом розвитку України / В. В. Микитенко, О. М. Алімов // Електронний фаховий журнал ДУ ІЕП НАНУ, Національне господарство України: теорія та практика управління, Електронне наукове фахове видання 2011. – № 1 (1). Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/-journals/NacGosp/2011/Alimov_Mikitenko.pdf
4. Потенціал ендogenous зростання економіки України: Монографія [Текст] / [М. І. Скрипниченко, Т. І. Приходько, В. Р. Сіденко та ін.]; за ред. д.е.н., проф. М. І. Скрипниченка; НАН України; Ін-т економіки та прогнозування. – Київ, Вид-во Ін-ту економіки та прогнозування, 2010. – 436 с.
5. Пропозиції щодо формування проекту концепції сталого розвитку України: науково-аналітична записка [Текст] / О. І. Амоша, В. П. Антонюк, О. Ф. Новікова та ін. – НАН України, Інститут економіки промисловості. – Донецьк, Вид-во ІЕП НАНУ, 2011. – 50 с.
6. Пилипенко Ю. І. Технологічна структура національної економіки: теорія, практика та регулювання: Монографія [Текст] / Ю. І. Пилипенко. – Дніпропетровськ: Національний гірничий університет, 2010. – 202 с.
7. Череп А. В. Економічний механізм регулювання розвитку промислового виробництва: Монографія [Текст] / А. В. Череп, О. В. Лєпєхін, Л. Г. Олейнікова. – Запоріжжя: ЗПУ МОНмолодьспорту України, 2011. – 352 с.

References

1. Zhurovskyy, M. Z. (Ed.). (2010). *Analiz staloho rozvytku – hlobal'nyy i rehional'nyy aspekty [Analysis of sustainable development - global and regional]*. Kyiv: NTUU «KPI» MON Ukrayiny [in Ukrainian].
2. Yakubovskyy, M., Novits'ky, V., Kindzers'ky, Yu. (2007). *Kontseptual'ni osnovy stratehiyi rozvytku promyslovosti Ukrayiny na period do 2017 roku [Conceptual basis of industrial development strategy of Ukraine till 2017]*. *Ekonomika Ukrainy – Ukraine's economy*, 1, 4–20 [in Ukrainian].
3. Mykytenko, V. V., Alymov, O. M. (2011). *Tekhnolohiyi upravlinnya stratehichnym potentsialom rozvytku Ukrayiny [Technology of strategic potential of Ukraine]*. *Elektronnyy fakhovyy zhurnal DU IEP NANU, Natsional'ne hospodarstvo Ukrayiny: teoriya ta praktyka upravlinny* – Electronic control professional journal PA IEFof NASU, Ukraine national economy: theory and practice of management, 1(1). <http://www.nbu.gov.ua>. Retrieved from http://www.nbu.gov.ua/-journals/NacGosp/2011/Alimov_Mikitenko.pdf [in Ukrainian].

4. Skrypnychenko, M. I., Prykhod'ko, T. I., & Sidenko V. R. (2010). *Potentsial endohennoho zrostannya ekonomiky Ukrainy [The potential of endogenous growth Ukraine]*. Kyiv, Vyd-vo In-tu ekonomiky ta prohnozuvannya [in Ukrainian].
5. Amosha, Q. I., Antonyuk, V. P., & Novikova O. F. (2011). *Propozytsiyi shchodo formuvannya proektu kontseptsiyi staloho rozvytku Ukrainy: naukovo-analitychna zapyska [Proposals for the formation of the project of sustainable development of Ukraine: Scientific analytical note]*. Donetsk, Vyd-vo IEP NANU [in Ukrainian].
6. Pylypenko, Yu. I. (2010). *Tekhnolohichna struktura natsional'noyi ekonomiky: teoriya, praktyka ta rehulyuvannya: Monohrafiya [Technological structure of national economy: theory, practice and regulation]*. Dnipropetrovs'k: Natsional'nyy hirnychyy universytet [in Ukrainian].
7. Cherep, A. V., Lep'okhin, O. V., & Olynikova, L. H. (2011). *Ekonomichnyy mekhanizm rehulyuvannya rozvytku promyslovoho vyrobnytstva: Monohrafiya [Economic regulation mechanism of industrial production]*. Zaporizhzhya: ZPU MONmolod'sportu Ukrayiny [in Ukrainian].

Margaryta Chuprina, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute», Kyiv, Ukraine

Challenges and Obstacles on the Way of Ensuring the Proceedings of Allocative Management of Development of Industrial Potential of Ukraine

The purpose of the article is accurate and detail definition of challenges and obstacles on the way to the formation and application of allocative management for development of industrial potential of Ukraine.

It has been proved that the development of industrial potential is an objective basis for generating signs of reliability of the national economic system. It has been determined that the implementation of the concept of allocative management for development of industrial potential of Ukraine needs stimulation of investment as a determining factor of progressive structural changes and pre-condition for the acceleration of progressive transformation in the structure of industrial production and upgrading production capacity.

It has been proved that allocative management of development of industrial capacity is crucial for formation and generation of reproductive proportions inherent in structural and innovative model of development of the industry and national economy. Analytical assessment of performance management system development of industrial potential of Ukraine allowed to establish a list of obstacles to improving the efficiency of managing the development of industrial potential.

industrial potential, allocative management of industrial potential development

Одержано 05.05.15

УДК 331.2 (477)

Н. П. Базалійська

С.А. Кравець

Хмельницький національний університет, м. Хмельницький, Україна

Сучасні проблеми оплати праці в Україні в умовах кризи національної економіки

Стаття присвячена висвітленню проблем оплати праці в Україні за сучасних умов господарювання. Здійснено оцінку рівня добробуту населення на основі аналізу основних показників оплати праці, що включають рівні мінімальних соціальних стандартів, у тому числі номінальної і реальної мінімальних заробітних плат. Виявлено причини низької купівельної спроможності (реальної зарплати) українських громадян. Визначено особливості середньої та середньомісячної заробітних плат в умовах девальвації національної валюти. Проаналізовано динаміку змін сум заборгованості з виплати заробітної плати та обґрунтовано причини їх наявності.

оплата праці, заробітна плата, індекс споживчих цін, індекс реальної заробітної плати, мінімальна заробітна плата, прожитковий мінімум, заборгованість з виплати заробітної плати

© Н. П. Базалійська, С.А. Кравець, 2015

Н. П. Базалийская

С.А. Кравец

Хмельницький національний університет, г. Хмельницький, Україна

Современные проблемы оплаты труда в Украине в условиях кризиса национальной экономики

Статья посвящена проблемам оплаты труда в Украине в современных условиях хозяйствования. Осуществлена оценка уровня благосостояния населения на основе анализа основных показателей оплаты труда, которые включают уровень минимальных социальных стандартов, в том числе номинальную и реальную минимальную заработную плату. Выявлены причины низкой покупательной способности (реальной зарплаты) украинских граждан. Определены особенности средней и среднемесячной заработных плат в условиях девальвации национальной валюты. Проанализирована динамика сумм задолженности по выплате заработной платы и обоснованы причины её наличия.

оплата труда, заработная плата, индекс потребительских цен, индекс реальной заработной платы, минимальная заработная плата, прожиточный минимум, задолженность по выплате заработной платы

Постановка проблеми. Динаміка розвитку української економіки у 2013 р. значною мірою визначалася глобальними та європейськими економічними тенденціями. Проте, вже кінець 2013 та початок 2014 р. став початком нової доби для України.

Активізація кризових тенденцій в економіці України, які спостерігаються останнім часом, зумовлені наслідками російської агресії і серйозними системними економічними деформаціями, що накопичувалися починаючи від 90-х років і до сьогодні.

Одним з головних інструментів соціально-економічної політики держави незалежно від типу економічної системи, планової або ринкової, залишається оплата праці.

Позитивні економічні зрушення в Україні після фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. зараз практично знівельовано девальвацією національної валюти, зниженням рівня реальних доходів та погіршенням умов життя українців. Сучасне співвідношення індексу цін на товари і послуги та індексу номінальної заробітної плати стало причиною зменшення реальної заробітної плати, що не сприяє зростанню рівня життя населення, відтворенню якісної робочої сили. Це вимагає зміни підходів держави до регулювання оплати праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням особливостей існуючої системи оплати праці та її вдосконалення займалися такі відомі вітчизняні та зарубіжні вчені, як: Грішнова О.А., Колот А.М. [8], Новіков В.М. [10], Ткаченко Л.Г. [13]. Питання оплати праці як об'єкту дослідження висвітлювались у працях Д.П. Богині [1], А.В. Калини, А.В. Мерзляка. Проблемам вдосконалення, стимулювання, мотивації та зміни методики розрахунку заробітної плати на ринкових засадах присвячували увагу такі вітчизняні вчені, як: Завіновська Г.Т., Калина А. В. [7], а також зарубіжні вчені - Брю С.Л., Макконнел К.Р., Долан Е.Д. У їх працях розроблено теоретико-методологічні і практичні питання формування та удосконалення сучасної системи оплати праці.

Попри вагомість проведених досліджень, існує об'єктивна необхідність виявлення проблем та динаміки заборгованості з виплати заробітної плати оплати праці у сучасних умовах розвитку економіки України.

Постановка завдання. Метою статті є формування уявлення про сучасні проблеми оплати праці в умовах системної економічної кризи. Для досягнення поставленої мети були визначені наступні завданнями дослідження:

- оцінка рівня добробуту населення на основі аналізу основних показників оплати праці, що включають рівні мінімальних соціальних стандартів, у тому числі номінальної і реальної мінімальних заробітних плат;

- виявлення причин низької купівельної спроможності (реальної зарплати) українських громадян;
- визначення особливостей середньої та середньомісячної заробітних плат в умовах девальвації національної валюти;
- аналіз динаміки сум заборгованостей із виплати заробітної плати та обґрунтування причин їх наявності.

Виклад основного матеріалу. Внаслідок перебування України в умовах загрози суверенітету і територіальної цілісності, глибокої системної кризи, нежиттєздатності нинішньої моделі державного управління, нестабільності національної валюти, інфляції держава нехтує правом працездатних громадян на гідну оплату працю.

Заробітна плата – надзвичайно важливий соціально-економічний показник, адже вона є основним джерелом доходів домогосподарств і відіграє визначальну роль у забезпеченні економічного зростання та підвищенні добробуту громадян як у розвинутих країнах, так і в країнах, що розвиваються, зокрема і в Україні [4, с. 38].

Загальновідомо, що вітчизняний рівень оплати праці орієнтується на мінімальну заробітну плату, а її рівень у порівнянні з розвинутими європейськими країнами вважається одним з найнижчих [9, с. 255]. Її розмір визначається з урахуванням вартісної величини прожиткового мінімуму з поступовим зближенням рівнів цих показників у міру стабілізації та розвитку економіки країни, рівня середньої заробітної плати по Україні за рік і за місяць.

Девальвація гривні, яка відбулася у 2014 р., розпочала ланцюгову реакцію масового зростання цін на споживчі товари і послуги як імпорتنі, так і вітчизняні. Відповідно, обмінний курс національної валюти і купівельна спроможність українців суттєво знижується через “заморожені” мінімальні соціальні стандарти (табл. 1).

Таблиця 1 – Основні показники, що характеризують рівень добробуту громадян України

Період	Показники			
	Мінімальна заробітна плата (МЗП), грн.	Прожитковий мінімум (ПМ), грн.	Середня заробітна плата (СЗП), грн.	Середньомісячна заробітна плата (СМЗП), грн.
2011				
- січень	941	894	2297	2297
- грудень	1004	953	3054	2633
Темп зростання, %	106,7	106,6	132,9	114,6
2012 р.				
- січень	1073	1017	2722	2722
- грудень	1134	1095	3377	3026
Темп зростання, %	105,7	107,7	124,0	111,2
2013 р.				
- січень	1147	1108	3000	3000
- грудень	1218	1176	3619	3265
Темп зростання, %	106,2	106,1	120,6	108,8
2014 р.				
- січень	1218	1176	3148	3167
- грудень	1218	1176	4012	3480
Темп зростання, %	0	0	127,4	109,9

Джерело: сформовано автором за даними джерела [3]

За даними Державного комітету статистики України [3], рівень мінімальної заробітної плати протягом 2011-2014 рр. зріс на 277 грн. Зокрема, у 2011 р. її рівень змінювався урядом 4 рази (з 941 грн. до 1004 грн.), у 2012 р. – 5 разів (з 1073-1134 грн.), у 2013 р. – 2 рази (1147-1218 грн.). На увесь 2014 р. і до грудня 2015 р. Верховна Рада України у Законі “Про Держбюджет-2015” [5] запропонувала залишити розмір мінімальної заробітної плати на рівні грудня 2013 р., чим продемонструвала свою антисоціальну політику, спрямовану на ще більше погіршення становища українського працівника. Наслідками “замороження” номінального розміру мінімальної зарплати, а відтак фактичного зниження її реального розміру можуть стати погіршення умов відтворення, формування та використання трудового потенціалу. У свою чергу це призведе до багатомільярдних відрахувань з бюджету на допомоги та субсидії малозабезпеченим верствам населення; зростання боргів за житлово-комунальні та транспортні послуги [2].

Тому, на шляху євроінтеграції України, особливо у сучасних умовах зростання цін та запровадження непопулярних реформ, недопустимо “заморожувати” мінімальну заробітну плату, а навпаки вкрай необхідно піднімати її рівень з метою стимулювання зростання середньої заробітної плати та розвитку економіки в цілому.

Аналогічна ситуація спостерігалась із показником рівня прожиткового мінімуму, що протягом досліджуваних років зріс на 282 грн. і з грудня 2013 по грудень 2015 передбачається на рівні 2013 р. (1176 грн.).

Стосовно рівня середньої заробітної плати працездатного населення по Україні за період з 2011 по 2014 рр., то цей показник характеризується позитивною тенденцією зростання. Так, у 2014 р. він становив 4012 грн. і відносно 2011 р. зріс на 74,7 %. Проте, спостерігається значна диференціація рівня середньої заробітної плати за видами економічної діяльності. Найбільший рівень середньої заробітної плати спостерігався у таких галузях, як: авіаційний транспорт (14023 грн.), фінансова та страхова діяльність (8171 грн.), професійна, науково-технічна діяльність (6461 грн.), інформація та телекомунікації (5935 грн.). Разом з тим, найменший рівень середньої заробітної плати традиційно був у галузях поштової та кур’єрської діяльності (1934 грн.), охорони здоров’я та надання соціальної допомоги (2441 грн.) та у сфері сільського господарства (2476 грн.) [3].

Показник середньомісячної заробітної плати українців у гривневому еквіваленті зріс за 4 досліджуваних роки на 1183 грн. і характеризувався такими ж тенденціями, як і показник середньої заробітної плати. Проте, на тлі масштабної девальвації національної валюти відбувається стрімке падіння середньомісячної заробітної плати в іноземному еквіваленті. Так, у грудні 2013 р. середня заробітна плата становила 3265 грн., або майже 408 дол. США (за офіційним курсом НБУ 7,99 грн. за 1 дол. США [11]), тоді як у грудні 2014 р. – 3476 грн., а це близько 230 дол. США (за офіційним курсом НБУ 15,05 грн. за 1 дол. США [11]). Востаннє таке критичне падіння рівня доходів населення відбулося у період кризи 2008-2009 р., тоді середня заробітна плата знизилась до 220 дол. США [3].

Постійне підвищення номінальної середньомісячної зарплати не є свідченням поліпшення добробуту населення, оскільки темпи її зростання суттєво нижчі від темпів зростання індексу споживчих цін, унаслідок чого реальна середньомісячна заробітна плата систематично знижується.

Тобто, реальна заробітна плата є показником реальних доходів населення, оскільки характеризує купівельну спроможність номінальної заробітної плати під впливом змін споживчих цін на товари та послуги і рівня податків й обов’язкових платежів.

В якості показників, що характеризують зміни купівельної спроможності номінальної заробітної плати, середньої заробітної плати і загального рівня цін на товари та послуги, що споживаються населенням у звітному періоді порівняно з базисним, використовують індекси реальної і номінальної заробітної плати, споживчих цін (рис. 1).

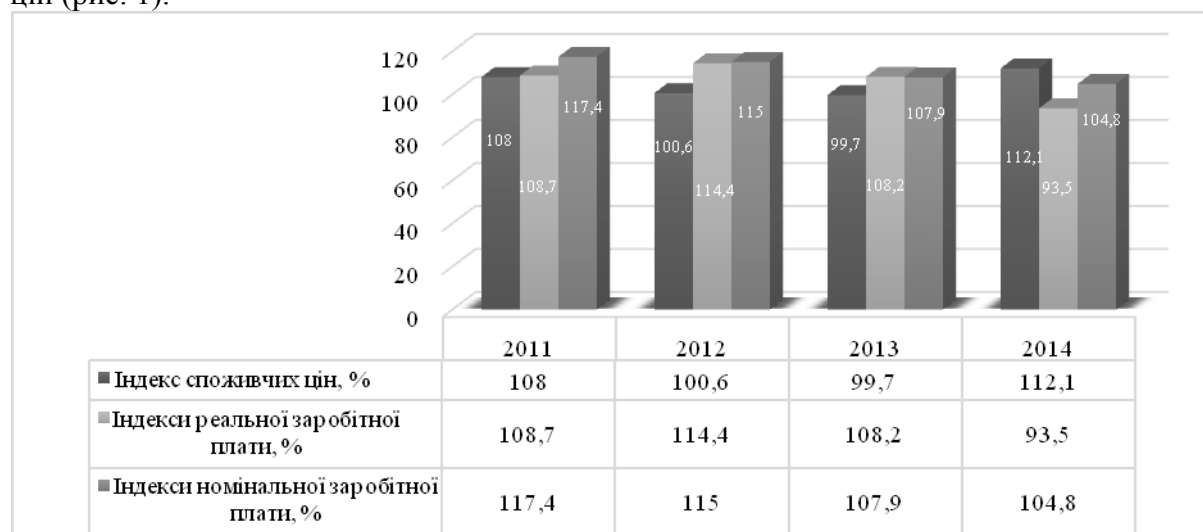

Рисунок 1 – Динаміка індексів заробітної плати і споживчих цін протягом 2011-2013 рр. в Україні

Джерело: побудовано автором за даними джерела [13].

Як бачимо, індекс номінальної зарплати за період 2011-2014 рр. зазнавав скорочення на 10,7 % і внаслідок посилення кризових явищ на початку 2014 р. досяг мінімального значення (104,8 %). Так, інфляційний шок у I півріччі 2014р. (внаслідок девальвації гривні) в умовах економічного падіння спричинив помітне зниження індексу реальної зарплати на кінець 2014 р. на 6,5 % (93,5 %), оскільки індекс цін на товари і послуги (112,1 %) перевищує індекс номінальної заробітної плати (104,8 %).

Здійснивши аналіз даних рис. 1, можна стверджувати, що слабка економічна динаміка не дозволяє суттєво покращити реальний добробут українських громадян. Тобто, у кризові періоди як 2008-2009 рр., так і 2013-2014 рр. фактично відбувалася “консервація” рівня реальної заробітної плати, незважаючи на зростання номінальної.

Відтак, істотно зростає необхідність забезпечення перевищення темпу зростання номінальної заробітної плати порівняно із темпом зростання споживчих цін, що стане підґрунтям зростання реальної заробітної плати українців.

Збереженню купівельної здатності громадян в умовах значного зростання цін на споживчі товари та послуги сприяє індексація грошових доходів, сутність якої полягає збільшенні номінальних доходів громадян залежно від збільшення індексу споживчих цін або індексу інфляції. Поріг для обов’язкового нарахування і виплати індексації в Україні дорівнює 101% [14, с. 35].

Індексація заробітної плати українців провадиться у межах прожиткового мінімуму встановленого для працездатних осіб всіма без виключення роботодавцями незалежно від форми власності і господарювання відповідно до ст. 33 Закону України “Про оплату праці” [6] у період між переглядами ВР України розміру мінімальної заробітної плати і здійснюється згідно із Законом України “Про індексацію грошових доходів населення”.

Заробітна плата українських працівників індексується повністю, якщо вона нижче прожиткового мінімуму (для 2014 р. 1176 грн.). У разі, якщо зарплата перевищує

встановлений законом показник, то індексації підлягає лише сума в межах прожиткового мінімуму.

Індексації підлягають усі грошові доходи громадян, отримані на території України в гривнях, які мають систематичний характер, зокрема: оплата праці найманих працівників підприємств, установ, організацій у грошовому виразі (за тарифними ставками (окладами) і відрядними розцінками, доплати, надбавки, премії, гарантійні та компенсаційні виплати, що мають постійний характер); грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу, посадових осіб митної служби; пенсії з урахуванням надбавок, доплат, підвищень до пенсії, додаткових пенсій, цільової грошової допомоги на прожиття; стипендії; суми виплат, що здійснюються відповідно до законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування; суми відшкодування шкоди, заподіяної працівникові внаслідок ушкодження здоров'я, а також суми, що виплачуються особам, які мають право на відшкодування шкоди у разі втрати годувальника [6].

Таким чином, індексація заробітної плати є державною гарантією, яка лише частково надає захист населенню від зростання споживчих цін на товари та послуги.

Вагомою сучасною проблемою в Україні є несвоєчасна виплата зароблених працівниками грошей (рис. 2), чим порушуються права громадян на працю і своєчасне отримання винагороди за неї [6]. З огляду на уповільнення господарських процесів на тлі загострення політичних, економічних і соціальних наслідків військових дій на Сході України, ця проблема набула особливого характеру.

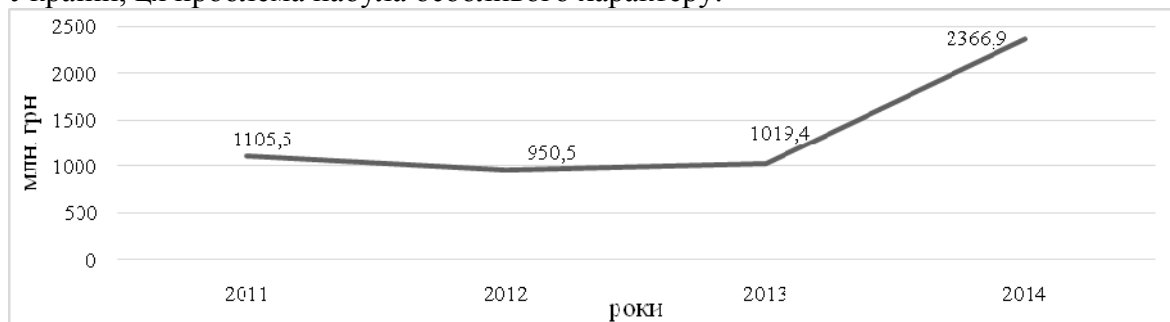

Рисунок 2 – Динаміка заборгованості з виплати заробітної плати в Україні за 2011-2014 рр.

Джерело: побудовано автором за даними джерела [13].

Так, за даними Держкомстату України [3] загальна сума заборгованості з виплати заробітної плати в Україні на кінець 2014 р. порівняно із аналогічним періодом 2013 р. різко зросла більш ніж удвічі і становила 2366,9 млн. грн. тоді як у 2013 р. відносно 2012 р. даний показник зріс на 7,2 % (68,9 млн. грн.). Лише у 2012 р. відносно 2011 р. спостерігалась позитивна тенденція скорочення суми заборгованості з виплати заробітної плати українців на 155 млн. грн. або на 14,1 %.

Традиційно, найбільшою заборгованістю по зарплаті у 2014 р. була у Донецькій області (1056,9 млн. грн.), що відносно 2013 р. зросла у 7 разів, а також у Луганській області (зросла у 8 разів і становила 347,6 млн. грн.).

Основною об'єктивною причиною несвоєчасної виплати українським громадянам винагороди за працю є економічна криза, що спричинила проблему нереалізованої продукції і відповідно проблему відсутності коштів для виплати заробітної плати. Руїнування транспортної інфраструктури на Донбасі, наближення вогневих зіткнень до основних виробничих площ спричинило уповільнення (припинення) виробничих процесів на великих і середніх підприємствах, що також стало вагомою причиною невиплат заробітної плати населенню [12, с. 67]. Однак,

користуючись і без того складним становищем у країні, деякі власники підприємств фактично економлять, не виплачуючи заробітну платню своїм працівникам.

У зв'язку з цим, органи державної влади разом із органами місцевого самоврядування та правоохоронними органами повинні активно взаємодіяти щодо спільного вирішення проблем погашення підприємствами заборгованості, підвищувати рівень примусового виконання рішень про стягнення заборгованостей по заробітним платам, забезпечення соціальних прав громадян; здійснювати інформаційно-роз'яснювальні заходи, в тому числі через засоби масової інформації, щодо привернення уваги суспільства до порушених питань.

Таким чином, як виявило дослідження, сьогодні в Україні існують такі проблеми у сфері оплати праці:

- надто низький рівень номінальної та реальної мінімальних заробітних плат, порівняно із зазначеними показниками розвинутих європейських країн;
- “замороження” мінімальних соціальних стандартів, у тому числі і мінімальної заробітної плати, стримування їх подальшого підвищення, незважаючи на значну інфляцію;
- перевищення темпу зростання споживчих цін, порівняно із темпом зростання номінальної заробітної плати, внаслідок чого купівельна спроможність (реальна заробітна плата) українців знижується;
- значна диференціація рівня середньої заробітної плати за видами економічної діяльності та регіонами;
- стрімке падіння середньомісячної заробітної плати в іноземному еквіваленті на тлі масштабної девальвації національної валюти;
- значні суми заборгованостей із виплат заробітних плат українцям, спричинені системною економічною кризою, уповільненням (припиненням) виробничих процесів на великих і середніх підприємствах України, і зокрема Донбасу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сьогодні Україна вкотре опинилася на межі економічного виживання. Теперішнє наростання негативних наслідків у економіці, гострі політичні та соціальні реакції суспільстві є наслідками системних вад державного управління, дисбалансу структури державної влади в Україні та порушення основних конституційних прав і свобод людини, зокрема і у сфері оплати праці. Як виявило дослідження, динаміка основних показників оплати праці не забезпечує надійного підґрунтя для зростання добробуту громадян.

Реальна заробітна плата українського громадянина є показником, що відображає вартість його робочої сили і за сучасних умов її розмір є недостатнім для забезпечення гідного рівня життя, підтримання належного рівня здоров'я та якісного відтворення і реалізації трудового потенціалу. Це спричинено значним рівнем інфляції в країні та високими індексами споживчих цін, темпи зростання яких значно перевищують темпи зростання номінальної заробітної плати.

Не менш важливою за умов стихійного зростання цін на споживчі товари і послуги є проблема незмінності рівнів мінімальних соціальних стандартів і стримування їх подальшого підвищення.

Уповільнення господарських процесів на тлі системної економічної кризи та ескалації конфлікту на Донбасі спричинило значні суми заборгованості з виплати заробітної плати як у Донецькій та Луганській областях, так і по всій Україні загалом.

Втім, попри значні складнощі, країна зберігає потенціал відновлення. І за умови прискореного реформування, наша держава матиме більше шансів на відновлення стійкого економічного зростання.

Список літератури

1. Богиня Д. П. Соціально-економічний механізм регулювання ринку праці та заробітної плати / Д. П. Богиня [та ін.] ; відп. ред. Д. П. Богиня ; НАН України, Ін-т економіки. - К. : 2001. - 300 с.
2. Всеукраїнська профспілкова щотижнева газета "Профспілкові вісті" / Профспілки в боротьбі за гідний рівень життя / [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80-19>
3. Державний комітет статистики. Демографічна і соціальна статистика. Оплата праці і соціально-трудові відносини / [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
4. Думанська В. Оплата праці : українські проблеми на тлі світових тенденцій / В. Думанська // Україна : аспекти праці. – 2015. – № 2. – С.35–40.
5. Закон України "Про Держбюджет-2015" від 28.12.2014 р., № 80-VIII // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80-19>
6. Закон України "Про оплату праці" від 24.03.1995 р. // ВВР. – 1995. – № 17. – Ст. 33
7. Калина А. В. Организация и оплата труда в условиях рынка : учеб.-метод. пособие / А. В. Калина. - К. : МАУП, 1995. - 288 с.
8. Колот А. М. Оплата праці на підприємстві : організація та удосконалення / А. М. Колот. - К. : Фірма "Праця", 1997. - 192 с.
9. Кравчук Л. С., Бесчастна Т. В. Заробітна плата на сучасному ринку праці України / Л.С. Кравчук, Т.В. Бесчастна // Вісник ПТАА : економічні науки. – 2011. – № 2. –Т.3. – С.255–258.
10. Новіков В. М. Збільшення заробітної плати в Україні : можливі наслідки та їх статична оцінка / В. М. Новіков. - С. 136-141
11. Офіційний сайт Національного банку України / Офіційний курс гривні до іноземних валют/ [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/control/uk/curmetal/detail/currency?period=daily>
12. Системна криза в Україні: передумови, ризики, шляхи подолання / Я. А. Жаліло, К. А. Кононенко, В. М. Яблонський. - К. : НІСД, 2014. – 132 с.
13. Ткаченко Л. Г. Міжрегіональна диференціація заробітної плати : чинники та напрями регулювання / Л. Г. Ткаченко // Регіональна економіка. – 2009. – №3. – С. 159-168.
14. Україна-2014 : соціально-економічна криза та пошук шляхів реформування / за ред. Л. Шангіна. - К. : Центр Разумкова. - 2014. - 60 с.

References

1. Bohynia, D.P. (2001). *Sotsial'no-ekonomichnyj mekhanizm rehulivannia rynku pratsi ta zarobitnoi platy* [Socio-economic mechanism of regulation of the labor market and wages]. Kyiv: NAN Ukrainy, In-t ekonomiky [in Ukrainian].
2. Vseukrains'ka profspilkova schotyzhneva hazeta "Profspilkovi visti". Profspilky v borot'bi za hidnyj riven' zhyttia [Ukrainian union weekly newspaper "Trade union news". Unions to fight for a decent standard of living]. (n.d.). *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80-19> [in Ukrainian].
3. Derzhavnyj komitet statystyky. Demohrafichna i sotsial'na statystyka. Oplata pratsi i sotsial'no-trudovi vidnosyny [The State Statistics Committee. Demographic and social statistics. Wages and Labor Relations]. (n.d.). *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
4. Dumans'ka, V. (2015). Oplata pratsi : ukrains'ki problemy na tli svitovykh tendentsij [Remuneration: Ukrainian problem against the backdrop of global trends]. *Ukraina : aspekty pratsi - Ukraine: aspects of labor*, 2, 35–40 [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy "Pro Derzhbiudzheth-2015" vid 28.12.2014 r., № 80-VIII [Law of Ukraine "On State Budget 2015" from 12.28.2014., № 80-VIII]. (2014). *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80-19> [in Ukrainian].
6. Zakon Ukrainy "Pro oplatu pratsi" vid 24.03.1995 r. [Law of Ukraine "On labor" from 24.03.1995 g.]. (1995). *Vidomosti Verkhovnoi Rady - Supreme Council*, 17 [in Ukrainian].
7. Kalina, A.V. (1995). *Organizacija i oplata truda v uslovijah rynka* [Organization and wages in the market]. Kyiv: MAUP [in Russian].
8. Kravchuk, L.S., & Beschastna, T.V. (2011). Zarobitna plata na suchasnomu rynku pratsi Ukrainy [Wages in today's job market Ukraine]. *Visnyk PTAA : ekonomichni nauky - Bulletin PTAA: Economic Science*, 2, 255-258 [in Ukrainian].

9. Novikov, V. M. (n.d.). *Zbil'shennia zarobitnoi platy v Ukraini : mozhlyvi naslidky ta ikh statychna otsinka [Increasing wages in Ukraine: consequences and their static rating]*. Kyiv: Visnyk Akademii pratsi i sotsial'nykh vidnosyn Federatsii profspilok Ukrainy [in Ukrainian].
10. Ofitsijnyj sajт Natsional'noho banku Ukrainy. Ofitsijnyj kurs hryvni schodo inozemnykh valiut [The official website of the National Bank of Ukraine. Official hryvnia exchange rate against foreign currencies]. (n.d.). [www.bank.gov.ua](http://www.bank.gov.ua/control/uk/curmetal/detail/currency?period=daily). Retrieved from <http://www.bank.gov.ua/control/uk/curmetal/detail/currency?period=daily> [in Ukrainian].
11. Zhalilo, Ya.A., Kononenko, K.A., & Yablons'kyj, V.M. (2014). *Cystemna kryza v Ukraini: peredumovy, ryzyky, shliakhy podolannia [Cystemna crisis in Ukraine: preconditions, risks, ways to overcome]*. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
12. Tkachenko, L.H. (2009). Mizhrehional'na dyferentsiatsiia zarobitnoi platy : chynnyky ta napriamy rehuliuвання [Interregional differentiation of wages: factors and trends of regulation]. *Rehional'na ekonomika - Regional economy*, 3, 159-168 [in Ukrainian].
13. Shanhina, L. (Eds.). (2014). *Ukraine 2014: the socio-economic crisis and find ways of reforming*. Kyiv. : Tsentr Razumkova.

Natalia Bazaliyska

Sofia Kravec

Khmelnitsky National University, Khmelnytsky, Ukraine

Modern Problems of Wages in Ukraine in the Conditions of the Crisis of National Economy

The dynamics of the Ukrainian economy in 2013 is largely determined by global and European economic trends. However, already the end of 2013 and beginning of 2014 was the beginning of a new era for Ukraine. The activation of crisis tendencies in the economy of Ukraine was observed recently, due to the consequences of Russian aggression and serious systemic economic deformities that accumulated from the 90s to the present. Wages is staying one of the main tools of social and economic policy regardless of the economic system (planned or market). The aim of the study is the formation of a holistic view of the current problems of pay in a systemic economic crisis.

Special attention is paid to analysis of the main indicators that characterizing the level of welfare of Ukrainian, salary indices and consumer prices and wage arrears in a systemic crisis. It was determined that the indexation of wages is a state guarantee that is only partially protects the public from the increase in consumer prices for goods and services. The reasons for the low level of wages Ukrainians and late payment of wages have been identified. The study showed that the dynamics of the main indicators of wage does not provide a reliable basis for the growth of the welfare of the citizens of Ukraine. The devaluation of the hryvnia, which took place in 2014 as a result of hyperinflation, have been started a chain reaction of massive rises in prices of imported and domestic consumer goods and services.

Equally important in the conditions of the natural growth of prices for consumer goods and services is a problem of constancy minimum social standards and deter further increase. Slowing economic processes against the background of systemic crisis and escalation in the Donbas caused significant amount of unpaid wages in the Donetsk and Lugansk regions, and throughout Ukraine in general. However, the country keeps potential to recovery despite considerable difficulties. Our country will have more chances to restore sustainable economic growth upon condition of accelerated reforms.

wages, the consumer price index, the index of real wages, minimum wage, living wage, arrears of wages

Одержано 17.04.15

УДК 656.338.12

О. Н. Замота, соискатель

Кировоградский национальный технический университет, г.Кировоград, Украина

Сравнительная оценка затрат на использование автомобилей в современных условиях

В статье рассмотрены затраты на поддержание автомобилей в работоспособном состоянии. Учтены дополнительные потери при некачественном проведении технического обслуживания и ремонта. Представлен сравнительный анализ подходов к оценке средств, выделяемых на техническое обслуживание и ремонт. Исследованиями определено, что методика расчета эксплуатационных затрат автотранспорта не может базироваться только на статистических оценках ранее полученных данных, она должна быть привязана к конкретному автомобилю в режиме динамического контроля, что возможно только при использовании адаптивной системы технического обслуживания и ремонта. Рост затрат на ремонт значительно увеличивается с возрастом транспортного средства. Поэтому использование линейных зависимостей для подсчета этих расходов не отвечает действительности и требует корректировки

система технического обслуживания и ремонта, планово-предупредительная система, адаптивная система, техническое состояние, себестоимость перевозок

О. М. Замота, здобувач

Кіровоградський національний технічний університет, м. Кіровоград, Україна

Порівняльна оцінка витрат на використання автомобілів в сучасних умовах

У статті розглянуті витрати на підтримку автомобілів в працездатному стані. Враховані додаткові втрати при неякісному і несвоєчасному проведенні технічного обслуговування і ремонту. Представлений порівняльний аналіз підходів до оцінки засобів, що виділяються на технічне обслуговування і ремонт. Дослідженням визначено, що методика розрахунку експлуатаційних витрат автотранспорту не може базуватися тільки на статистичних оцінках раніше отриманих даних, вона має бути прив'язана до конкретного автомобіля в режимі динамічного контролю, що можливо тільки при використанні адаптивної системи технічного обслуговування і ремонту. Зростання витрат на ремонт значно збільшується з віком транспортного засобу. Тому використання лінійних залежностей для підрахунку цих витрат не відповідає дійсності і вимагає коригування.

система технічного обслуговування і ремонту, планово-попереджувальна система, адаптивна система, технічний стан, собівартість перевезень

Постановка проблемы. Калькуляция затрат на поддержание автомобилей в работоспособном состоянии играет важную роль в управлении транспортным предприятием. Повышение эффективности деятельности предприятия, осуществляющего перевозки, напрямую зависит от полноты учета затрат, анализа и разработки стратегий, направленных на их снижение. Методика расчета эксплуатационных затрат автотранспорта должна быть привязана к конкретному автомобилю в режиме динамического контроля с использованием современных стратегий технического обслуживания и ремонта.

Анализ последних исследований и публикаций. Техническое обслуживание и ремонт, при которых происходит поддержание техники в работоспособном состоянии, является важным элементом жизненного цикла. Выделяемые на поддержание техники средства могут превышать от 2 до 20 раз затраты на приобретение новой. Затраты на поддержание техники в рабочем состоянии определяются как средства от утраченных возможностей по причине срыва графика рабочего процесса, нормы, урожая и качества из-за отказа или неудовлетворительной работы оборудования в дополнении к средствам от ухудшения безопасности людей, собственности и окружающей среды при

отказах оборудования [5]. По данным Диллона Б.С., часто затраты на техническое обслуживание и ремонт включают только оплату труда и стоимость материалов, необходимых для поддержания оборудования в удовлетворительном работоспособном состоянии [3]. В своей работе Кавальер М.П. и Кнапп Г.М. [2] классифицируют основные затраты на поддержание техники по четырем статьям: прямые затраты, производственные потери, потери от ухудшения работоспособности и затраты на резервирование.

Прямые затраты ассоциируются со средствами на поддержание техники в рабочем состоянии и включают затраты на периодический осмотр и техническое обслуживание, ремонт, контроль и обслуживание техники. Производственные потери связаны с потерей производительности при поломке оборудования и невозможности использования резервного оборудования. Потери от ухудшения работоспособности ассоциируются с изношенностью оборудования в процессе жизненного цикла из-за неудовлетворительного технического обслуживания и ремонта. Резервное оборудование используется тогда, когда основное находится в процессе технического обслуживания и ремонта или выведено из эксплуатации.

Затраты на техническое обслуживание и ремонт на отечественных автотранспортных предприятиях рассчитываются на 1000 км пробега без учета реального состояния автомобиля. Расходы на поддержание техники в рабочем состоянии, согласно используемой нормативной документации [9, 10], имеют линейный характер в зависимости от пробега автомобилей. Существуют попытки связать расход топлива с пробегом автомобиля с помощью повышающих коэффициентов без учета реального состояния конкретной машины [11]. По мнению Аулина В.В. и Замоты О.Н., эти затраты должны быть привязаны к реальному состоянию транспортного средства, что возможно только при использовании адаптивной системы технического обслуживания и ремонта автомобилей [6, 8].

Однако, недостаточно исследованным остаётся вопрос составления экономически обоснованной калькуляции затрат на эксплуатацию автотранспортных средств с учетом их реального состояния. Такая ситуация приводит к перерасходу средств на техническое обслуживание и ремонт, топлива у автомобилей с большим пробегом, несвоевременной замене транспортных средств. Поэтому необходимо обосновать нормативную базу, по которой целесообразно проводить расчет затрат при использовании автотранспорта.

Постановка задания. Целью данной работы является проведение сравнительного анализа разных подходов расчета затрат на использование автомобилей в современных условиях с целью определения оптимального.

Изложение основного материала. По данным американских исследователей Гари Барнса и Питера Ленгворфи [4], оценивших структуру затрат на одну милю пробега грузовых и легковых автомобилей, затраты на техническое обслуживание и ремонт занимают 14 и 16%, соответственно (рис.1).

Заслуживает внимания зарубежный подход к оценке затрат на эксплуатацию грузовых и легковых автомобилей. Считается, что за первые пять лет эксплуатации минимальный пробег автомобиля составляет 70000 миль. Поэтому расходы на техническое обслуживание подсчитываются на 70000 миль за пять лет и на дальнейшее использование. Однако необходим учет дополнительных средств для автомобилей с большими пробегами. Затраты на топливо определяются как произведение пробега на расход топлива. Затраты на шины делятся на 45000 миль (рассчитаны на смену шин через 45000 миль).

При учете средств, выделяемых на ремонт, считается, что половина средств на

ремонт расходуется в первые пять лет эксплуатации. Рассчитывались затраты на милю пробега следующим образом: за первые четыре года половина средств на ремонт делилась на 56000 миль, затраты пятого года (половина средств на ремонт) делились на 14000 миль. В расчет брали тот факт, что 1/3 от общего пробега за жизненный цикл осуществляется в первые пять лет эксплуатации. Поэтому для получения средневзвешенной оценки средств на ремонт за жизненный цикл умножали затраты нового автомобиля на 1/3 и старого на 2/3.

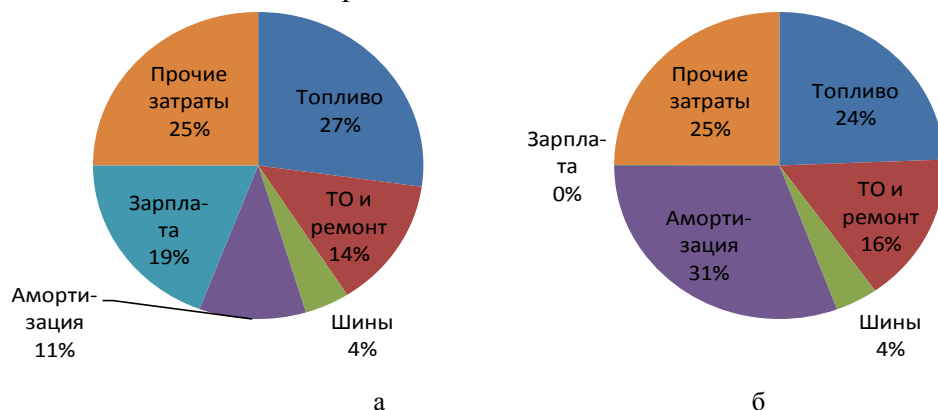

Рисунок 1 – Структура затрат на осуществление грузовых перевозок (а) и структура себестоимости использования личного легкового автомобиля (б) в США

Источник: составлено автором.

Однако, при расчете суммы амортизации необходима корректировка факторов для подержанных машин, которые изменяют величину амортизации для машины определенно взятого возраста. Другие амортизационные величины зависят от пробега. Корректирующие факторы взяты в четырех категориях, наиболее влияющих на объем затрат на транспортное средство. Влияние затрат на одну милю больше для автомобилей, старше четырех лет эксплуатации. Применяли средневзвешенные оценки амортизации такие же, как для ремонта машин.

При изучении статистики расходов на 11669 легковых автомобилей на постсоветском пространстве (рис. 2), составлена структура суммарных расходов, в которой показано, что на техническое обслуживание и ремонт расходуется 19% от всей суммы затрат, примерно такая же часть средств как и в США (рис. 1).

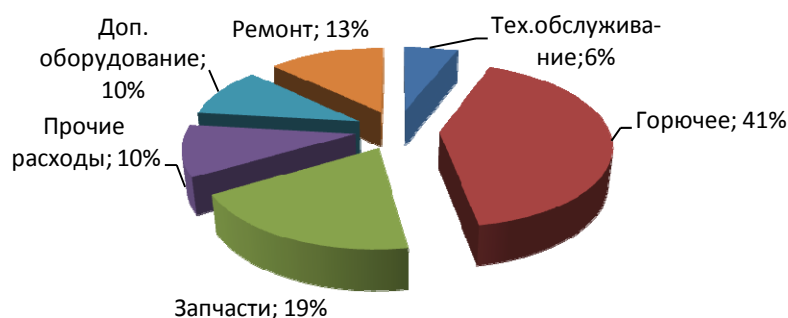

Рисунок 2 - Структура суммарных расходов на легковые автомобили

Источник: составлено автором.

Очевидно, что это усредненные данные по исследуемым автомобилям без учета их возраста и пробега. Они показывают общую структуру расходов при эксплуатации автомобилей. Однако, при расчете эксплуатационных затрат необходимо производить корреляцию с конкретным автомобилем, его пробегом и сроком эксплуатации. Проанализировав данные 21-го ежегодного отчета о средствах, расходуемых на

эксплуатацию автотранспорта [1], прослеживается нелинейный характер возрастания расходов с увеличением пробега автомобиля (рис.3).

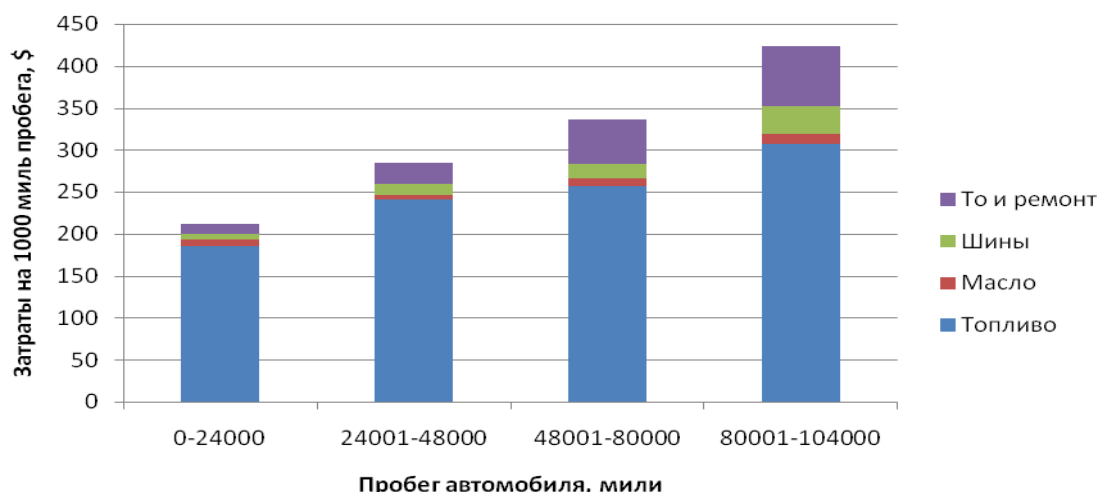

Рисунок 3 – Затраты на эксплуатацию автомобиля

Источник: составлено автором.

Автором, под руководством проф. Аулина В.В., были проведены исследования по определению потраченных средств на техническое обслуживание и ремонт грузовых автомобилей в условиях автотранспортного предприятия [7]. Анализировались затраты на ремонт C_p , включающие в себя расходы на плановое техническое обслуживание и ремонт $C_{ТО}$ и p и средства на устранение аварийных поломок $C_{пол}$ в зависимости от пробега автомобиля и срока его эксплуатации. Полученные результаты представлены на рис. 4.

Согласно полученным данным, расходы на поддержание транспортных средств в работоспособном состоянии растут с возрастом автомобиля (пробегом) (рис. 3). Следует отметить то, что этот рост не является линейным, и затраты на ремонт C_p значительно увеличиваются с возрастом транспортного средства. Поэтому, использование линейных зависимостей для подсчета этих расходов не отвечает действительности и требует корректировки.

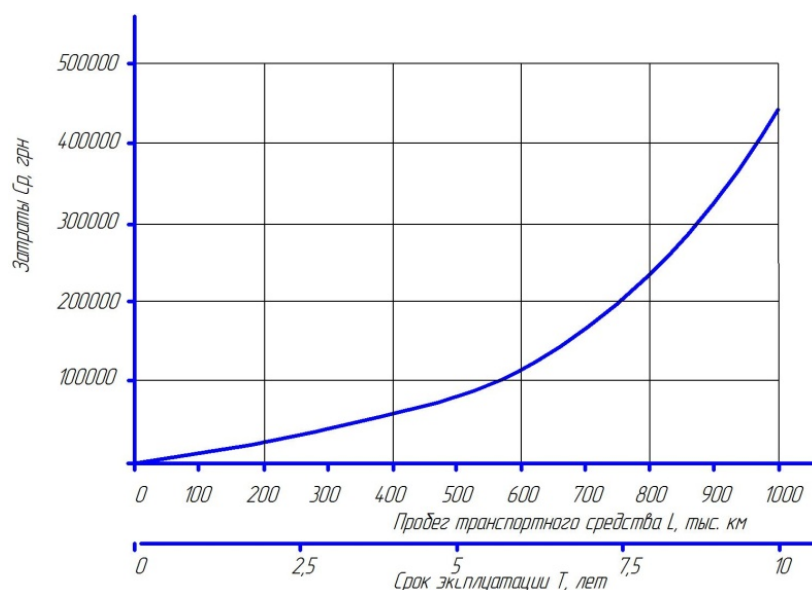

Рисунок 4 - Расходы на обслуживание грузового автомобиля

Источник: составлено автором.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Проведенное исследование позволяет сделать такие выводы:

1. При оценке средств, выделяемых на техническое обслуживание и ремонт автомобилей, необходимо учитывать конкретные условия эксплуатации автомобиля, пробег и возраст.

2. Отказы автомобилей при неудовлетворительном техническом обслуживании и ремонт вызывают дополнительные экономические потери (средства от утраченных возможностей из-за срыва графика рабочего процесса, нормы, урожая, и качества по причине отказа или неудовлетворительной работы оборудования в дополнении к средствам от ухудшения безопасности людей, собственности и окружающей среды при отказах оборудования), которые необходимо учитывать для повышения эффективности работы автотранспортных предприятий.

3. Методика расчета эксплуатационных затрат автотранспорта не может базироваться только на статистических оценках ранее полученных данных, она должна быть привязана к конкретному автомобилю в режиме динамического контроля, что возможно только при использовании адаптивной системы технического обслуживания и ремонта.

4. Расходы на поддержание транспортных средств в работоспособном состоянии растут с возрастом автомобиля (пробегом). Этот рост не является линейным, и затраты на ремонт C_p значительно увеличиваются с возрастом транспортного средства. Поэтому, использование линейных зависимостей для подсчета этих расходов не отвечает действительности и требует корректировки.

Список литературы

1. Automotive Fleet's 21st annual operating cost survey// Automotive Fleet, - 2013. – 43 - 48 p.
2. Cavalier, M.P. and Knapp. G.M., Reducing preventive maintenance cost error caused by uncertainty, Journal of Quality in Maintenance Engineering, 2, No.3, 1996, 21-36.
3. Dhillon B.S., Life Cycle Costing, Gordon and Breach Science Publishers, New York, 1989.
4. Gary Barnes, Peter Langworthy. The per-mile costs of operating automobiles and trucks // Minnesota Department of Transportation, - 2003. – 48 p.
5. McKenna, T. and Oliverson, R., Glossary of Reliability and Maintenance Terms, Gulf Publishing Co., Houston, Texas, 1997.
6. Аулін В.В. Вплив системи технічного обслуговування і ремонту автомобілів на собівартість вантажних перевезень / В.В. Аулін, О.М. Замота // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки, вип.17 – Кіровоград: КНТУ, 2010. – С. 308-315.
7. Аулін В.В. Економічне обґрунтування ефективності та рентабельності використання транспортних засобів на АТП / В.В. Аулін, О.М. Замота // Вісник інженерної академії України, №3, 2014.- С.151-158.
8. Аулін В.В. Теоретичні передумови формування собівартості перевезень при різних системах технічного обслуговування і ремонту транспортних засобів / В.В. Аулін, О.М. Замота // Вісник інженерної академії України, №2, 2013. – С.162-165.
9. Нормы затрат на техническое обслуживание и ремонт автомобильных транспортных средств. Утверждены приказом Минтранса РФ от 19.07.2012 № 391-Ц.
10. Нормы расхода материалов и запасных частей на техническое обслуживание и текущий ремонт автомобилей: Министерство транспорта РФ, Департамент автомобильного транспорта, ЦЕНТРОГТРУД- АВТОТРАНС. – Москва, - 1996.
11. Нормы расхода топлива и смазочных материалов на автомобильном транспорте. Утверждены приказом Министерства инфраструктуры Украины от 24.01.2012 г., №36.

References

1. Automotive Fleet's 21st annual operating cost survey (2013). *Automotive Fleet*. 43 - 48. [in English].

2. Cavalier, M.P. & Knapp, G.M. (1996). Reducing preventive maintenance cost error caused by uncertainty. *Journal of Quality in Maintenance Engineering*, 2, No.3, 21-36 [in English].
3. Dhillon, B.S. (1989). *Life Cycle Costing*, Gordon and Breach Science Publishers. New York [in English].
4. Barnes G., & Peter Langworthy P. (2003). The per-mile costs of operating automobiles and trucks. *Minnesota Department of Transportation*. [in English].
5. McKenna, T. & Oliverson, R. (1997). *Glossary of Reliability and Maintenance Terms*. Gulf Publishing Co., Houston, Texas [in English].
6. Aulin V., & Zamota, O. (2010). Vplyv systemy tehničnogo obslugovuvannja i remontu avtomobiliv na sobivartist' vantazhnyh perevezen' [Impact system of maintenance and repair of automobiles to the cost of cargo transportation]. *Naukovi pratsi Kirovohrads'kogo natsional'nogo tehničnogo universitetu. Ekonomichni nauki - The Collection of Scientific Works of Kirovohrad National Technical University. Economic Sciences, Vol. 17.* (pp. 308-315). Kirovohrad: KNTU [in Ukrainian].
7. Aulin V., & Zamota, O. (2014). Ekonomichne obgruntuvannja efektyvnosti ta rentabel'nosti vykorystannja transportnyh zasobiv na ATP [The economic rationale of efficiency and effectiveness in the use of vehicles on the MVE]. *Visnik inzhenernoi akademii Ukraini - Herald of Engineering Academy of Ukraine, Vol.3.* (pp. 151-158). Kyiv: NAU [in Ukrainian].
8. Aulin V., & Zamota, O. (2013). Teoretichni peredumovi formuvannja sobivartosti perevezen' pri riznikh sistemakh tehničnogo obslugovuvannja i remontu transportnyh zasobiv [Impact system maintenance and repair of automobiles to the cost of cargo transportation]. *Visnik inzhenernoi akademii Ukraini - Herald of Engineering Academy of Ukraine, Vol. 2.* (pp. 162-165). Kyiv: NAU [in Ukrainian].
9. Normy zatrat na tehničeskoe obsluzhivanie i remont avtomobil'nykh transportnykh sredstv. Utverzhdeny prikazom Mintransa RB ot 19.07.2012 № 391-Ts. [Norms of expenses for maintenance and repair of motor vehicles. Approved by the Order Ministry of Transport of the RB from 19.07.2012 № 391-C]. (2012). Moscow: CENTRORGTRUD- AVTOTRANS. [in Russian].
10. Normy raskhoda materialov i zapasnykh chastei na tehničeskoe obsluzhivanie i tekushchii remont avtomobilei: Ministerstvo transporta RF, Departament avtomobil'nogo transporta [The application rates of materials and spare parts for maintenance and repair of vehicles: Ministry of Transport, Department of Road Transport]. (1996). Moscow: CENTRORGTRUD- AVTOTRANS. [in Russian].
11. Normy raskhoda topliva i smazochnykh materialov na avtomobil'nom transporte. Utverzhdeny prikazom Ministerstva infrastruktury Ukrainy ot 24.01.2012 g., №36. [The application rates of fuel and lubricants for road transport. Approved by the Order of the Ministry of Infrastructure of Ukraine from 24.01.2012, №36.]. Moscow: CENTRORGTRUD- AVTOTRANS. [in Russian]

Oksana Zamota, Postgraduate

Kirovohrad National Technical University, Kirovohrad, Ukraine

Comparative Evaluation of the Costs of Car Use in Modern Conditions

The economic justification calculations of the expenses to operate motor vehicles in view of their real state are still unsolved. This situation leads to overspending means to T and P, fuel in vehicles with high mileage without the timely replacement of vehicles. Therefore it is necessary to substantiate normative base on which costs are calculated using vehicles. The purpose of this work is to conduct a comparative evaluation of different approaches to calculating the cost of car use in modern conditions.

The costs of maintaining cars in working condition were examined in the article. The additional losses in low-quality and untimely maintenance service and repair were included. The comparative analysis of approaches to assess the costs allocated to the service and G were presented in our work. It is necessary to take into account the specific conditions of operating the vehicle, mileage and age.

Research has determined that the method of calculating the operating costs of vehicles can not be based only on statistical estimates before obtained data it should be tied to a specific vehicle of the dynamic control mode, which is possible only when using adaptive system maintenance service and R. Rising repair costs considerably increases with the age of the vehicle. Therefore, the use of linear dependencies for calculating these costs is untrue and requires adjustment.

system of maintenance and repair, preventive-maintenance system, adaptive system, technical state, cost of transportations

Получено 07.05.15

УДК 330.341.1

С. А. Попель, асп.

Хмельницький національний університет, м. Хмельницький, Україна

Побудова трирівневого механізму формування інноваційного потенціалу промислового підприємства

В статті обґрунтовано основні завдання механізму формування інноваційного потенціалу промислового підприємства. Запропоновано трирівневу структуру механізму і розглянуто кожен із виділених рівнів. Наведена характеристика основних елементів механізму формування інноваційного потенціалу підприємства. Запропоновано методику аналізу стану інноваційного потенціалу та алгоритм оцінювання якості й прогнозування майбутнього рівня інноваційного потенціалу.

інноваційний потенціал, механізм формування інноваційного потенціалу, оцінювання і прогнозування інноваційного потенціалу

С. А. Попель, асп.

Хмельницький національний університет, г. Хмельницький, Україна

Построение трехуровневого механизма формирования инновационного потенциала промышленного предприятия

В статье обоснованы основные задачи механизма формирования инновационного потенциала промышленного предприятия. Предложено трехуровневую структуру механизма и рассмотрены каждый из выделенных уровней. Приведена характеристика основных элементов механизма формирования инновационного потенциала предприятия. Предложена методика анализа состояния инновационного потенциала и алгоритм оценки качества и прогнозирования будущего уровня инновационного потенциала.

инновационный потенциал, механизм формирования инновационного потенциала, оценка и прогнозирование инновационного потенциала

Постановка проблеми. В сучасних умовах ведення міжнародного бізнесу результативність підприємницької діяльності багато в чому залежить від рівня його інноваційного потенціалу. Формування та ефективне використання інноваційного потенціалу на промисловому підприємстві можливе лише за умови побудови ефективного механізму формування інноваційного потенціалу, який відповідає сучасним вимогам та є частиною загальної системи управління підприємства. При цьому основним методологічним підходом до управління інноваційним розвитком підприємства має бути поєднання заходів з удосконалення загального механізму розвитку підприємства з розробкою більш ефективних методів управління інноваційним розвитком, сучасних способів активізації інноваційної активності персоналу, його професійного розвитку та його мотивації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню питань, пов'язаних з механізмом формування інноваційного потенціалу промислового підприємства присвячені праці багатьох вітчизняних науковців. Зокрема, І.В. Мовчан досліджував специфіку формування механізму інноваційного потенціалу підприємства [1], у праці Ю.С. Шипуліної і Н.С. Ілляшенка визначено засади комплексного механізму формування інноваційно-сприятливого середовища на підприємстві [2], Біловодською О.А. запропоновано механізм стратегічного управління інноваційним розвитком [3] та ін.

Проте, сьогодні залишається ще багато дискусійних питань щодо особливостей побудови механізму формування інноваційного потенціалу промислового підприємства, а також його основних структурних елементів, що й викликало необхідність проведення подальших досліджень у цьому напрямку.

Постановка завдання. Метою статті є побудова трирівневого механізму формування інноваційного потенціалу промислового підприємства і дослідження основних його елементів.

Виклад основного матеріалу. Механізм формування інноваційного потенціалу підприємства представляє собою комплексну систему, яка містить в собі певну сукупність організаційних і економічних важелів, методів, інструментів та принципів, за допомогою яких система управління забезпечує інноваційний розвиток підприємства.

Основним завданням механізму формування інноваційної діяльності є підвищення конкурентоспроможності продукції і сприяння інноваційному розвитку підприємства. Крім того, ефективне використання такого механізму допомагає: активізувати фундаментальні й прикладні дослідження у відповідності до потреб виробництва; налагодити системи управління і регулювання інноваційною діяльністю підприємства; пришвидшити розвиток інноваційної системи підприємства та системи сертифікації і стандартизації; створити дієвий мотиваційний механізм стимулювання інноваційної діяльності, наукової та інтелектуальної праці; модернізувати систему професійної підготовки працівників у відповідності до потреб підприємства.

Механізм формування інноваційного потенціалу промислового підприємства є досить складною системою, яка об'єднує основні елементи інноваційної системи підприємства, що працює відповідно до певних принципів, має конкретну мету і завдання, які досягаються завдяки використанню притаманних йому методів і інструментів. Крім того, такий механізм повинен передбачати аналіз досліджуваного об'єкта, на основі чого здійснюється прогноз майбутнього рівня інноваційного потенціалу. Відповідно до вищезазначеного, ми пропонуємо механізм формування інноваційного потенціалу, який має трирівневу структуру (рис. 1).

Об'єктом управління є складна організаційна система механізму формування інноваційного потенціалу, яка чітко зорієнтована на виконання завдань інноваційної діяльності з урахуванням зовнішніх і внутрішніх умов.

Що стосується завдань, які висуваються перед механізмом інноваційного потенціалу, то вони повинні формуватися в залежності від багатьох чинників, зокрема таких, як: наявність ресурсів, стан ринку, конкурентне середовище, технологічний рівень підприємства. Крім того, слід зазначити, що завдання механізму формування інноваційного потенціалу підприємства визначаються на довгострокову та короткострокову перспективу, де встановлюються критерії та параметри управління інноваційними процесами на промисловому підприємстві.

Розглянемо більш детально кожен рівень запропонованого механізму.

Перший рівень механізму формування інноваційного потенціалу повинен передбачати формування завдань і визначення факторів впливу на рівень інноваційного потенціалу, а саме взаємодію таких елементів, як: методи, принципи, функції, інструменти, фактори внутрішнього і зовнішнього впливу, заходи реалізації, а також внутрішню підсистему інноваційного потенціалу.

Внутрішня підсистема першого рівня механізму формування інноваційного потенціалу підприємства формується з таких складових елементів, як: технічний капітал, кадровий капітал, фінансовий капітал, інтелектуальний капітал та інформаційний капітал.

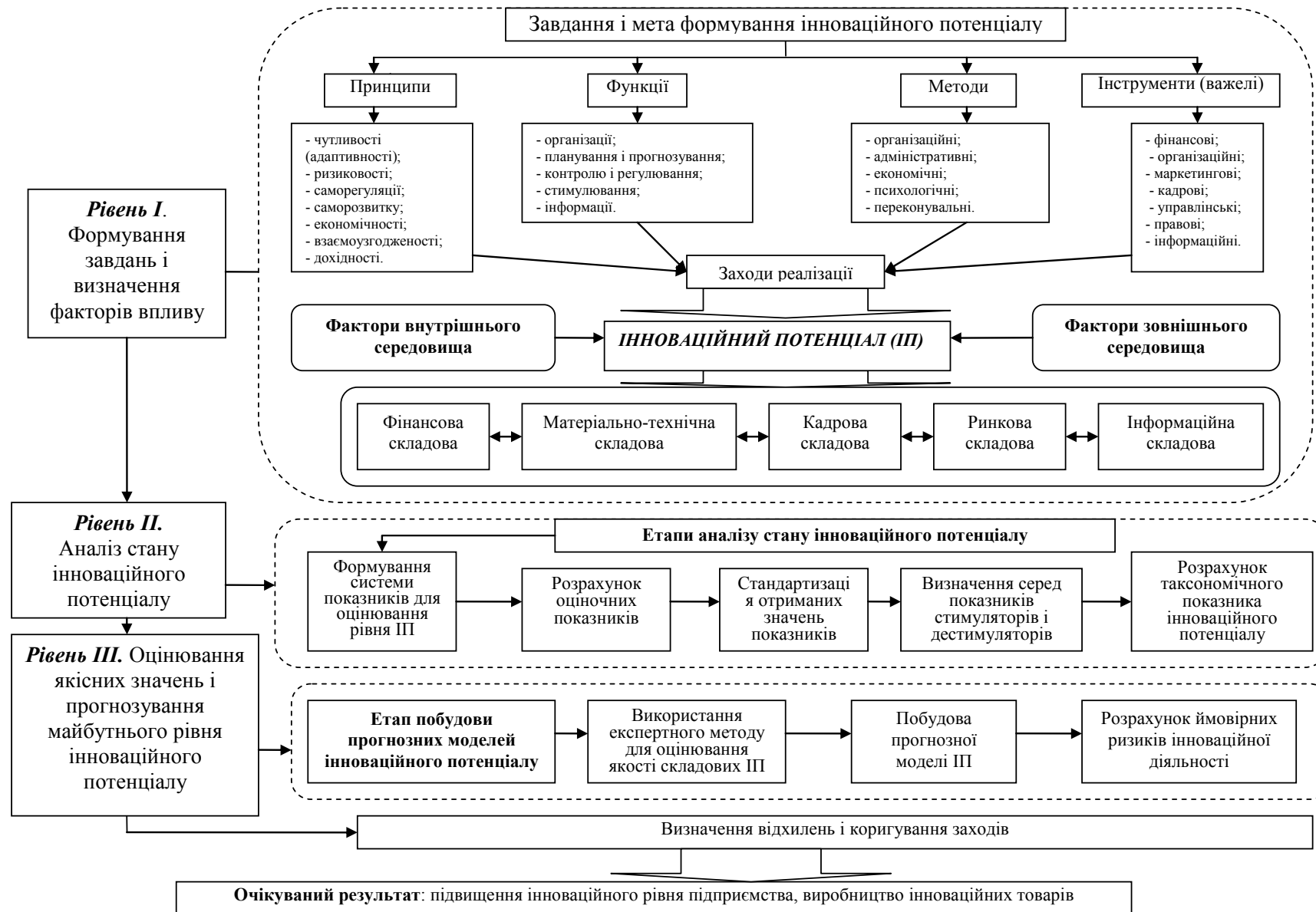

Рисунок 1 - Трирівневий механізм формування інноваційного потенціалу промислового підприємства

Джерело: розроблено автором.

Реалізація механізму формування інноваційного потенціалу передбачає чітку відповідність певним принципам, зокрема таким, як:

1. Чутливості (здатності швидко реагувати на зміни у зовнішньому середовищі).
2. Ризиковості (ймовірності відхилення результату впровадження інновацій від запланованого).
3. Саморегуляції (швидкого реагування на зовнішні і внутрішні фактори і пристосування до нових вимог).
4. Саморозвитку (забезпечення на підприємстві постійного процесу).
5. Економічності (ефективного використання обмежених ресурсів).
6. Взаємоузгодженості і комплексності (тісного взаємозв'язку всіх елементів інноваційної інфраструктури для досягнення синергічного ефекту в їхній діяльності).
7. Дохідності (кінцевою метою інноваційної діяльності промислового підприємства є отримання прибутку).

Механізм формування інноваційного потенціалу функціонує під впливом багатьох факторів внутрішнього і зовнішнього середовища. Нами виокремлено внутрішні і зовнішні фактори впливу. До внутрішніх віднесені такі: наявність висококваліфікованого персоналу підприємства; рівень технологій і обладнання; використання новітніх соціальних стандартів управління персоналом; рівень комунікативних зв'язків між структурами підприємства; стан інноваційної системи підприємства; можливість проведення науково-дослідних робіт; використання сучасних систем професійного навчання персоналу і мотивації праці; організаційна структура, яка сприяє здійсненню інноваційної діяльності; забезпечення фінансовими ресурсами. До зовнішніх факторів впливу віднесені: стан ринку праці в країні; система кредитування і фінансування інноваційної діяльності в країні; система сертифікації і стандартизації інноваційної продукції; програми захисту інтелектуальних прав підприємств; розвиток науково-технічного прогресу в країні; стан економічного розвитку країни; розвиток соціотехнічних систем в країні; система професійно-технічної освіти; інноваційна інфраструктура.

Для досягнення поставлених інноваційних цілей необхідним є набір певних інструментів і методів. Як інструменти інноваційної діяльності можуть бути використані такі, як: фінансові, організаційні маркетингові, кадрові, управлінські, правові, інформаційні. Що ж до методів формування інноваційного потенціалу, то запропонованим механізмом передбачено такі їх групи: організаційні; адміністративні; економічні; психологічні; переконувальні.

Крім того, механізм формування інноваційного потенціалу промислового підприємства має виконувати ряд функцій, зокрема: організації; планування і прогнозування; контролю і регулювання; стимулювання; інформації.

Що ж до заходів реалізації механізму, то сьогодні найперспективнішими є: впровадження новітніх стандартів якості, використання нових форм мотивації інноваційної діяльності, проведення наукових розробок, проведення заходів з професійного розвитку персоналу, нарощення інтелектуального капіталу, технологічне переозброєння виробництва, венчурне фінансування інновацій, нарощення нематеріальних активів підприємства.

На другому рівні механізму формування інноваційного потенціалу промислового підприємства ми пропонуємо проводити аналіз стану інноваційного підприємства об'єкта дослідження. З цією метою запропоновано використовувати метод таксономії, який застосовується для оцінки певного економічного явища, яке характеризується великою кількістю ознак. В основі використання таксонометричного підходу лежить розрахунок показника таксономії, який представляє собою синтетичну величину рівнодіючу усіх ознак, які характеризують досліджувану сукупність.

Таким чином, використання цього методу дасть можливість надати узагальнюючу оцінку інноваційному потенціалу.

Загалом процес таксономічної оцінки рівня інноваційного потенціалу промислових підприємства можна розділити на декілька етапів, зокрема таких, як:

1. Формування системи показників для оцінювання рівня інноваційного потенціалу.
2. Проведення розрахунку оціночних показників.
3. Стандартизація отриманих значень оціночних показників.
4. Виокремлення серед стандартизованих значень показників стимуляторів і дестимуляторів.
5. Побудова вектора еталону на основі розподілу показників на стимулятори і дестимулятори.
6. Визначення відстані між окремими спостереженнями та еталонним вектором.
7. Розрахунок таксономічного показника інноваційного потенціалу підприємства.

Запропонована методика оцінки інноваційного потенціалу підприємства дозволяє не лише проаналізувати його стан, але й виявити потенційні можливості активізації інноваційної діяльності суб'єкта господарювання і порівняти з іншими підприємствами. Крім того, використання методу таксономії дає змогу визначити, які показники інноваційного потенціалу справляють на нього стимулюючий, а які дестимулюючий вплив.

Третім рівнем механізму формування інноваційного потенціалу промислового підприємства має бути оцінювання якісних значень і прогнозування майбутнього рівня інноваційного потенціалу. Загалом процес оцінювання якісних характеристик інноваційного потенціалу, а також побудова регресійних моделей для прогнозування окремих складових і загального рівня інноваційного потенціалу промислових підприємств пропонуємо розділити на три етапи.

На першому етапі здійснюється оцінювання якісних характеристик інноваційного потенціалу, із використанням експертного методу Делфі. Суть цього методу полягає у наступному:

- інноваційний потенціал промислового підприємства розглядається у розрізі п'яти складових (фінансова, матеріально-технічна, ринкова, інформаційна і кадрова), в яких виділяються показники, що найповніше їх характеризують і розраховують значення для кожного із досліджуваних підприємств. Проводиться розрахунок вибраних показників, після чого їх значення стандартизуються для приведення їх у співрозмірний вигляд;
- за допомогою анкетування виокремлені показники оцінюються представниками досліджуваних підприємств (чим більше експертів приймуть участь у дослідженні, тим вища точність отриманого результату);
- за кожним показником на підставі виставлених бальних оцінок експертів визначаються їх середні значення (оцінки експертів узгоджуються за формулами математичної статистики);
- розраховується дисперсія індивідуальних бальних оцінок;
- обчислюється коефіцієнт варіації, який характеризує якість складових і загалом інноваційного потенціалу.

Якщо коефіцієнт варіації інноваційного потенціалу становить величину, більшу 0,32 (нормативне значення), підприємство готове до впровадження інноваційних проектів, якщо це значення менше, слід повертатися на другий рівень механізму з метою виключення дестабілізуючих факторів і зменшення їх впливу на інноваційні можливості підприємства.

У випадку, якщо якісні характеристики інноваційного потенціалу дають підприємству можливість здійснювати інноваційну діяльність, слід переходити до другого етапу, а саме до побудови прогнозних моделей з метою моделювання майбутнього рівня інноваційного потенціалу.

На другому етапі пропонується побудова двох прогнозних моделей: перша (на основі рівняння парної лінійної регресії) дасть можливість визначити майбутній рівень інноваційного потенціалу; за допомогою другої (регресійна модель на основі методу головних компонентів) є можливість прогнозувати значення складових інноваційного потенціалу та значення їх якісних характеристик.

Побудову прогнозної моделі на основі парної лінійної регресії інноваційного потенціалу підприємств пропонується проводити у декілька етапів:

1. Визначення показників, які характеризують основні складові інноваційного потенціалу промислового підприємства.
2. Розрахунок визначених показників та стандартизація їх значень, а також обчислення середніх значень, дисперсії і параметрів регресії.
3. Побудова матриці оцінок параметрів регресії.
4. Розрахунок коефіцієнта детермінації і критерію значущості Фішера.
5. Побудова прогнозної моделі шляхом включення найбільш значущих показників.

В результаті ми отримаємо прогнозні моделі, які дають можливість спрогнозувати майбутнє значення рівня інноваційного потенціалу підприємства, а також визначити, які показники і складові спричиняють найбільш відчутний вплив на його величину.

Для побудови регресійної моделі на основі методу головних компонентів об'єднуються такі дві моделі: Z – модель Альтмана і модель наглядного за кредитами Чессера шляхом адаптації їх у відповідність із специфікою інноваційної діяльності. В результаті об'єднання і проведення розрахунків прогнозується значення окремих показників, що характеризують рівень інноваційного потенціалу, а також рівень якості для кожного з цих показників.

На третьому етапі, після побудови регресійної моделі і прогнозування окремих показників інноваційного потенціалу та їх якості, розраховується величина ймовірного ризику за кожним із прогнозованих показників.

Вихідними даними для розрахунку ймовірного ризику будуть прогнозні значення показників інноваційного потенціалу і значення його якості. Далі за допомогою моделі Альтмана здійснюється розрахунок ймовірного ризику для кожного показника і рівня його якості окремо. Після отримання числових значень ймовірного ризику слід скористатися відповідною шкалою, яка дасть змогу охарактеризувати рівень ризику. Шкала оцінювання ймовірного ризику поділяється на шість рівнів ризику: дуже низький (0 - 0,01); низький (0,01 - 0,05), середній (0,05 - 0,1), високий (0,1 - 0,2), дуже високий (0,2 - 0,5), катастрофічний (0,5 - 1). Якщо рівень ризику за шкалою становить «катастрофічний», «дуже високий», «високий» слід повертатися до I рівня механізму з метою визначення факторів, які спричиняють негативний вплив на ці показники і стимулюють високий рівень ризику. Якщо ж рівень ризику за шкалою є «середнім», «низьким» чи «дуже низьким», то досить велика ймовірність того, що інноваційні проекти будуть реалізовані вдало.

Таким чином, використання запропонованого трирівневого механізму формування інноваційного потенціалу надає промисловим підприємствам можливість швидко реагувати і адекватно відповідати на впливи мінливого зовнішнього економічного середовища.

Висновки та перспективи подальших досліджень. За результатами проведеного дослідження побудовано трирівневий механізм формування інноваційного потенціалу промислового підприємства, що передбачає врахування наступних елементів: формування завдань і визначення факторів впливу, аналіз стану інноваційного потенціалу, оцінювання якісних значень і прогнозування майбутнього рівня інноваційного потенціалу. Реалізація запропонованого механізму може допомогти значно підвищити конкурентоспроможність підприємства, оскільки, кінцевою метою впровадження механізму формування інноваційного потенціалу визначено забезпечення створення якісної інноваційної продукції. Поставлена мета досягається за рахунок тісної взаємодії всіх елементів механізму на кожному рівні формування інноваційного потенціалу промислового підприємства.

Список літератури

1. Мовчан І.В. Специфіка формування механізму інноваційного потенціалу підприємства / І.В. Мовчан // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/17_AND_2010/Economics/69396.doc.htm.
2. Шипуліна Ю.С. Засади комплексного механізму формування інноваційно-сприятливого середовища на підприємстві / Ю.С. Шипуліна, Н.С. Ілляшенко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки. – Вип. 6, Ч. 3. – 2014. – С. 229-233.
3. Механізм стратегічного управління інноваційним розвитком: монографія / за заг. ред. О.А. Біловодської. – Суми : Університетська книга, 2010. – 432 с.

References

1. Movchan, I.V. (2010) Spetsyfika formuvannya mekhanizmu innovatsiynoho potentsialu pidpryyemstva [The specifics of the formation mechanism of innovative potential of enterprise]. *www.rusnauka.com*. Retrieved from http://www.rusnauka.com/17_AND_2010/Economics/69396.doc.htm [in Ukrainian].
2. Shipulina, Y.S. (2014) Zasady kompleksnoho mekhanizmu formuvannya innovatsiyno-spryiatlyvoho seredovyshcha na pidpryyemstvi [The principles of forming complex mechanism innovation and enabling environment for enterprise]. *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky - Scientific Bulletin of Kherson State University (Economic sciences), Vol. 6, 3, 229-233* [in Ukrainian].
3. Bilovods'ka, O. A. (2010) *Mekhanizm stratehichnoho upravlinnya innovatsiynym rozvytkom* [The mechanism of strategic management of innovative development]. Sumy: Universytets'ka knyha [in Ukrainian].

Sergey Popel, Postgraduate

Khmelnytsky National University, Khmelnytsky, Ukraine

Construction of Three-Tier Mechanism of Formation of Innovative Potential of Industrial Enterprises

The purpose of the article is to build three-tier mechanism of formation of innovative potential of industrial enterprises and research of its main elements.

The main objectives of the mechanism of formation of innovative potential of industrial enterprises were justified in the article. Three-tier structure of the mechanism was proposed by the author and every of the selected levels were examined. The characteristic of the main elements of the mechanism of formation of innovative potential of the company was represented. The method of analysis of the innovation potential and quality assessment algorithm and prediction of future innovation potential were offered in the study.

The proposed three-level mechanism of innovative potential of industrial enterprises allows it to quickly responding and appropriately responding to changing external economic environment.

innovative potential, mechanism of formation of innovative potential, assessment and forecasting of innovation potential

Одержано 28.04.15

**ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ
ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРАХ
INFORMATION ABOUT AUTHORS**

Абашина Олена Василівна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки праці та менеджменту, Кіровоградський національний технічний університет, м.Кіровоград, Україна, *E-mail: abashina.olena@ukr.net*

Абашина Елена Васильевна – доцент, кандидат экономических наук, Кіровоградський національний технічний університет, г.Кіровоград, Україна, *E-mail: abashina.olena@ukr.net*

Abashina Elena – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of the Department of Labour Economics and Management, Kirovohrad National Technical University, Kirovohrad, Ukraine, *E-mail: abashina.olena@ukr.net*

Арапов Олексій Сергійович – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри менеджменту, економіки та права, Кіровоградська льотна академія національного авіаційного університету, м. Кіровоград, Україна, *E-mail: lexpro07@ukr.net*

Арапов Алексей Сергеевич – кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры менеджмента, экономики и права, Кіровоградская летная академия национального авиационного университета, г. Кіровоград, Украина, *E-mail: lexpro07@ukr.net*

Арапов Alexey – PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Senior Lecturer of the Department of Management, Economy and Law, Kirovohrad Flight Academy of National Aviation University, Kirovohrad, Ukraine, *E-mail: lexpro07@ukr.net*

Базалійська Наталія Петрівна – викладач кафедри управління персоналом і економіки праці, Хмельницький національний університет, м. Хмельницький, Україна, *E-mail: n_bazaliyska@mail.ru*

Базалийская Наталья Петровна – преподаватель кафедры управления персоналом и экономики труда, Хмельницький національний університет, г. Хмельницький, Украина, *E-mail: n_bazaliyska@mail.ru*

Bazaliyska Natalia – Lecturer of the Department of Personnel Management and Labor Economics, Khmelnytsky National University, Khmelnytsky, Ukraine, *E-mail: n_bazaliyska@mail.ru*

Бережнюк Іван Григорович – доцент, доктор економічних наук, начальник Хмельницької митниці Державної фіскальної служби України, м. Хмельницький, Україна, *E-mail: big007@ukr.net*

Бережнюк Иван Григорьевич – доцент, доктор экономических наук, начальник Хмельницкой таможни Государственной фискальной службы Украины, г. Хмельницкий, Украина, *E-mail: big007@ukr.net*

Berezhnyuk Ivan – Associate Professor, Doctor of Economics, Chief of Khmelnytsky Custom of State Fiscal Service of Ukraine, Khmelnytsky, Ukraine, *E-mail: big007@ukr.net*

Бобочка Тетяна Вікторівна – студентка, Кіровоградський національний технічний університет, Кіровоград, Україна,

Бобочка Татьяна Викторовна – студентка, Кіровоградський національний технічний університет, Кіровоград, Украина,

Bobochka Tetyana – student, Kirovohrad National Technical University, Kirovohrad, Ukraine

Бондар Юлія Анатоліївна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту, економіки та права, Кіровоградська льотна академія національного авіаційного університету, м. Кіровоград, Україна, *E-mail: cooperjulia@mail.ru*

Бондар Юлія Анатоліївна – доцент, кандидат экон. наук, доцент кафедри менеджмента, економіки и права, Кіровоградская летная академия национального авиационного университета, г. Кіровоград, Украина, *E-mail: cooperjulia@mail.ru*

Bondar Yulia – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Management, Economy and Law, Kirovohrad Flight Academy of National Aviation University, Kirovohrad, Ukraine *E-mail: cooperjulia@mail.ru*

Босенко Анатолій Віталієвич – аспірант, Кіровоградський національний технічний університет, м. Кіровоград, Україна, *E-mail: severovostok2009@gmail.com*

Босенко Анатолий Виталиевич – аспірант, Кіровоградський національний технічний університет, г. Кіровоград, Украина, *E-mail: severovostok2009@gmail.com*

Bosenko Anatoly – Postgraduate, Kirovohrad National Technical University, Kirovohrad, Ukraine, *E-mail: severovostok2009@gmail.com*

Бразілій Наталія Миколаївна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри бухгалтерського обліку, аналізу і аудиту, Черкаський державний технологічний університет, м. Черкаси, Україна, *E-mail: liza1278@ukr.ru*

Бразилий Наталья Николаевна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета, анализа и аудита, Черкасский государственный технологический университет, г. Черкассы, Украина, *E-mail: liza1278@ukr.ru*

Brazilii Natalia – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of the Department of Accounting, Analysis and Auditing, Cherkasy State Technological University, Cherkasy, Ukraine, *E-mail: liza1278@ukr.ru*

Бугайова Марія Вікторівна – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки та організації виробництва, Кіровоградський національний технічний університет, м. Кіровоград, Україна, *E-mail: bmw87forever@mail.ru*

Бугаёва Мария Викторовна – кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры экономики и организации производства, Кировоградский национальный технический университет, г. Кировоград, Украина, *E-mail: bmw87forever@mail.ru*

Bugaeva Mariy – PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Senior Lecturer of the Department of Economics and Organization of Production, Kirovograd National Technical University, Kirovograd, Ukraine, *E-mail: bmw87forever@mail.ru*

Булана Віталія Володимирівна – начальник відділу розробки профілів ризиків управління забезпечення функціонування систем управління ризиками, Департамент аналізу ризиків та протидії митним правопорушенням Державної фіскальної служби України, м. Київ, Україна, *E-mail: v.bulana@gmail.com*

Буланая Виталия Владимировна – начальник отдела разработки профилей рисков управления обеспечения функционирования систем управления рисками, Департамент анализа рисков и противодействия таможенным правонарушениям Государственной фискальной службы Украины, г. Киев, Украина, *E-mail: v.bulana@gmail.com*

Bulana Vitalia – Head of the Section of the Developing profiles of the Functioning Risk Management Systems, Department of Risk Analysis and Combating Customs Offenses, State Fiscal Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine, *E-mail: v.bulana@gmail.com*

Гай Олександр Миколайович – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри бухгалтерського обліку, Кіровоградський національний технічний університет, м. Кіровоград, Україна, *E-mail: gans73@inbox.ru*

Гай Александр Николаевич – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета, Кировоградский национальный технический университет, г. Кировоград, Украина, *E-mail: gans73@inbox.ru*

Gai Oleksandr – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Accounting, Kirovograd National Technical University, Kirovograd, Ukraine, *E-mail: gans73@inbox.ru*

Голбанос Сергій Сергійович – аспірант кафедри економіки та організації виробництва, Кіровоградський національний технічний університет, м. Кіровоград, Україна, *E-mail: serhiy@golbanos.com*

Голбанос Сергей Сергеевич – аспирант кафедры экономики и организации производства, Кировоградский национальный технический университет, г. Кировоград, Украина, *E-mail: serhiy@golbanos.com*

Golbanos Serhiy – Postgraduate of the Department of Economics and Organization of Production, Kirovograd National Technical University, Kirovograd, Ukraine, *E-mail: serhiy@golbanos.com*

Грінка Тетяна Іванівна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки праці та менеджменту, Кіровоградський національний технічний університет, Кіровоград, Україна, *E-mail: grti2012@mail.ru*

Гринка Татьяна Ивановна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики труда и менеджмента, Кировоградский национальный технический университет, Кировоград, Украина, *E-mail: grti2012@mail.ru*

Grinka Tatyana – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of the Department of Labour Economics and Management, Kirovograd National Technical University, Kirovograd, Ukraine. *E-mail: grti2012@mail.ru*

Гуцалюк Олексій Миколайович – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та кредиту, Класичний приватний університет, м. Запоріжжя, Україна, *E-mail: alex-d.88@yandex.ru*

Гуцалюк Алексей Николаевич – кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов и кредита, Классический приватный университет, г. Запорожье, Украина, *E-mail: alex-d.88@yandex.ru*

Gutsalyuk Oleksiy – PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Finance and Credit, Classic Private University, Zaporozhye, Ukraine, *E-mail: alex-d.88@yandex.ru*

Демешок Ольга Олександрівна – доцент, кандидат економічних наук, докторант відділу стратегічного потенціалу сталого розвитку, ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України», м. Київ, Україна, *E-mail: josefine@ukr.net*

Демешок Ольга Александровна – доцент, кандидат экономических наук, докторант отдела стратегического потенциала стабильного развития, Институт экономики природопользования и устойчивого развития НАН Украины, г. Киев, Украина, *E-mail: josefine@ukr.net*

Demeshok Olga – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Candidate on Doctor Degree, Department of the Strategic Potential of Sustainable Development, Public Institution “Institute of Economy of Nature and of Sustainable Development of NAN of Ukraine”, Kiev, Ukraine, *E-mail: josefine@ukr.net*

Демиденко Світлана Леонтіївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри бухгалтерського обліку, аналізу і аудиту, Черкаський державний технологічний університет, м. Черкаси, Україна, *E-mail: svetlana0909@ukr.net*

Демиденко Светлана Леонтьевна – кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета, анализа и аудита, Черкасский государственный технологический университет, г. Черкассы, Украина, *E-mail: svetlana0909@ukr.net*

Demydenko Svitlana – PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of the Department of Accounting, Analysis and Auditing, Cherkasy state technological university, Cherkasy, Ukraine, *E-mail: svetlana0909@ukr.net*

Дмитришин Богдан Васильович – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії, маркетингу та економічної кібернетики, Кіровоградський національний технічний університет, м. Кіровоград, Україна, *E-mail: bd1984@rambler.ru*

Дмитришин Богдан Васильевич – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической теории, маркетинга и экономической кибернетики, Кировоградский национальный технический университет, г. Кировоград, Украина, *E-mail: bd1984@rambler.ru*

Dmitrishin Bohdan – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Economic Theory, Marketing and Economic Cybernetics, Kirovohrad National Technical University, Kirovohrad, Ukraine, *E-mail: bd1984@rambler.ru*

Заворотний Святослав Ігорович – аспірант, Полтавський університет економіки і торгівлі, м. Полтава, Україна, *E-mail: zavorotniysviatoslav@gmail.com*

Заворотний Святослав Игоревич – аспірант, Полтавський університет економіки і торгівлі, г. Полтава, Украина, *E-mail: zavorotniysviatoslav@gmail.com*

Zavorotniy Sviyatoslav – Postgraduate, Poltava University of Economics and Trade, Poltava, Ukraine, *E-mail: zavorotniysviatoslav@gmail.com*

Замота Оксана Миколаївна – здобувач, Кіровоградський національний технічний університет, м. Кіровоград, Україна, *E-mail: aulin52@mail.ru*

Замота Оксана Николаевна – соискатель, Кировоградский национальный технический университет, г.Кировоград, Украина, *E-mail: aulin52@mail.ru*

Zamota Oksana – Postgraduate, Kirovohrad National Technical University, Kirovohrad, Ukraine, *E-mail: aulin52@mail.ru*

Захарова Євгенія Юрївна – кандидат педагогічних наук, асистент кафедри економіки праці і менеджменту, Кіровоградський національний технічний університет, м. Кіровоград, Україна, *E-mail: evgeniya-jurevna@yandex.ru*

Захарова Евгения Юрьевна – кандидат педагогических наук, асистент кафедры экономики труда и менеджменту, Кировоградский национальный технический университет, г. Кировоград, Украина, *E-mail: evgeniya-jurevna@yandex.ru*

Zakharova Evgeniya – PhD in Pedagogy (Candidate of Pedagogic Sciences), Assistant of the Department of Economics and Organization of Production, Kirovohrad National Technical University, Kirovohrad, Ukraine, *E-mail: evgeniya-jurevna@yandex.ru*

Златопольська Анастасія Сергіївна – аспірант, Кіровоградський національний технічний університет, м. Кіровоград, Україна, *E-mail: zltplsk@mail.ru*

Златопольская Анастасия Сергеевна – аспирант, Кировоградский национальный технический университет, г. Кировоград, Украина, *E-mail: zltplsk@mail.ru*

Zlatopolska Anastasiia – Postgraduate, Kirovohrad National Technical University, Kirovohrad, Ukraine, *E-mail: zltplsk@mail.ru*

Зюкова Марія Михайлівна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри бухгалтерського обліку і аудиту, ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», Полтава, Україна, *E-mail: mmzky@mail.ru*

Зюкова Мария Михайловна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета и аудита, ВУЗ Укоопсоюза «Полтавский университет экономики и торговли», Полтава, Украина, *E-mail: mmzky@mail.ru*

Ziukova Mariia – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Accounting and Auditing, Poltava University of Economics and Trade, Poltava, Ukraine, *E-mail: mmzky@mail.ru*

Ищенко Ніна Андріївна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та планування, Кіровоградський національний технічний університет, м. Кіровоград, Україна, *E-mail: nina_105@mail.ru*

Ищенко Нина Андреевна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов и планирования, Кировоградский национальный технический университет, г. Кировоград, Украина, *E-mail: nina_105@mail.ru*

Ischenko Nina – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Finance and Planning, Kirovohrad National Technical University, Kirovohrad, Ukraine, *E-mail: nina_105@mail.ru*

Кернасюк Юрій Валентинович – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник лабораторії маркетингу, економічного аналізу і захисту інтелектуальної власності, Кіровоградська державна сільськогосподарська дослідна станція Національної академії аграрних наук України, Кіровоград, Україна, *E-mail: kernasyuk@ukr.net*

Кернасюк Юрий Валентинович – кандидат экономических наук, старший научный сотрудник лаборатории маркетинга, экономического анализа и защиты интеллектуальной собственности, Кировоградская государственная сельскохозяйственная станция Национальной академии аграрных наук Украины, г. Кировоград, Украина, *E-mail: kernasyuk@ukr.net*

Kernasyuk Yuriy – PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Research Scientist of Laboratory of Marketing, Economic Analysis and Intellectual Property Protection, Kirovohrad State Agricultural Experimental Station of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, Kirovohrad, Ukraine, *E-mail: kernasyuk@ukr.net*

Коваленко Олександр Михайлович – доцент, доктор економічних наук, доцент кафедри зовнішньоекономічної та інноваційної діяльності, Одеський національний політехнічний університет, м. Одеса, Україна, *E-mail: almkov@rambler.ru*

Коваленко Александр Михайлович – доцент, доктор экономических наук, доцент кафедры внешнеэкономической и инновационной деятельности, Одесский национальный политехнический университет, г. Одесса, Украина, *E-mail: almkov@rambler.ru*

Kovalenko Oleksandr – Associate Professor, Doctor of Economics, Associate Professor of the Department of Foreign Trade and Innovative Activity Management, Odessa National Polytechnic University, Odessa, Ukraine, *E-mail: almkov@rambler.ru*

Козинець Галина Олександрівна – аспірант, Кіровоградський національний технічний університет, м. Кіровоград, Україна, *E-mail: galynakozinets@gmail.com*

Козинец Галина Александровна – аспирант, Кировоградский национальный технический университет, г. Кировоград, Украина, *E-mail: galynakozinets@gmail.com*

Kozinets Galyna – Postgraduate, Kirovohrad National Technical University, Kirovohrad, *E-mail: galynakozinets@gmail.com*

Комарова Ольга Альбертівна – професор, доктор економічних наук, професор кафедри фінансів та планування, Кіровоградський національний технічний університет, Кіровоград, Україна, *E-mail: komarova-o.a@mail.ru*

Комарова Ольга Альбертовна – профессор, доктор экономических наук, профессор кафедры финансов и планирования, Кировоградский национальный технический университет, Кировоград, Украина, *E-mail: komarova-o.a@mail.ru*

Komarova Olga – Professor, Doctor of Economics, Professor of the Department of Finance and Planning, Kirovohrad National Technical University, Kirovohrad, Ukraine, *E-mail: komarova-o.a@mail.ru*

Кравець Софія Анатоліївна – студентка, Хмельницький національний університет, м. Хмельницький, Україна, *E-mail: kravec_s1993@mail.ru*

Кравец София Анатольевна – студентка, Хмельницкий национальный университет, г. Хмельницкий, Украина, *E-mail: kravec_s1993@mail.ru*

Kravec Sofia – student, Khmelnytsky National University, Khmelnytsky, Ukraine, *E-mail: kravec_s1993@mail.ru*

Криворучко Наталія Василівна – студентка спеціальності "Документознавство та інформаційна діяльність" кафедри суспільних наук, Кіровоградський національний технічний університет, м. Кіровоград, Україна, *E-mail: natashakrivoruchko@rambler.ru*

Криворучко Наталья Васильевна – студентка специальности "Документоведение и информационная деятельность" кафедры общественных наук, Кировоградский национальный технический университет, г. Кировоград, Украина, *E-mail: natashakrivoruchko@rambler.ru*

Kryvoruchko Natalya – student specialty "Documentation and Information Activities", Department of Social Sciences and Documentation, Kirovohrad National Technical University, Kirovohrad, Kirovohrad National Technical University, Kirovohrad, Ukraine, *E-mail: natashakrivoruchko@rambler.ru*

Лантух Ігор Валерійович – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії і права, Харківський національний автомобільно-дорожній університет, Харків, Україна, *E-mail: lantuh.igor@gmail.com*

Лантух Игорь Валериевич – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической теории и права, Харьковский национальный автомобильно-дорожный университет, Харьков (Украина), *E-mail: lantuh.igor@gmail.com*

Lantuh Igor – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Economic Theory and Law, Kharkiv National Automobile and Highway University, Kharkiv, Ukraine, *E-mail: lantuh.igor@gmail.com*

Линченко Максим Дмитрович – кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільних наук та документознавства, Кіровоградський національний технічний університет, Кіровоград, Україна, *E-mail: mcsim00@ua.fm*

Линченко Максим Дмитриевич – кандидат философских наук, доцент кафедры общественных наук и документоведения, Кировоградский национальный технический университет, Кировоград, Украина, *E-mail: mcsim00@ua.fm*

Lynchenko Maksim – PhD in Philosophy (Candidate of Philosophy Sciences), Associate Professor of the Department of Social Sciences and Documentation, Kirovohrad National Technical University, Kirovohrad, Ukraine, *E-mail: mcsim00@ua.fm*

Лисенко Алла Миколаївна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри аудиту та оподаткування, Кіровоградський національний технічний університет, м. Кіровоград, Україна, *E-mail: LysenkoAlla2010@yandex.ua*

Лысенко Алла Николаевна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры аудита и налогообложения, Кировоградский национальный технический университет, г. Кировоград, Украина, *E-mail: LysenkoAlla2010@yandex.ua*

Lysenko Alla – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of the Department of Auditing and Taxation, Kirovohrad National Technical University, Kirovohrad, Ukraine, *E-mail: LysenkoAlla2010@yandex.ua*

Магопєць Олена Анатоліївна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри аудиту та оподаткування, Кіровоградський національний технічний університет, м. Кіровоград, Україна, *E-mail: magserg@ukr.net*

Магопец Елена Анатолієвна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри аудита и налогообложения, Кировоградский национальный технический университет, г. Кировоград, Украина, *E-mail: magserg@ukr.net*

Magopets Olena – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Auditing and Taxation, Kirovohrad National Technical University, Kirovohrad, Ukraine, *E-mail: magserg@ukr.net*

Николаєв Ігор Володимирович – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії, маркетингу та економічної кібернетики, Кіровоградський національний технічний університет, м. Кіровоград, *E-mail: niku@ukr.net*

Николаев Игорь Владимирович – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической теории, маркетинга и экономической кибернетики, Кировоградский национальный технический университет, г. Кировоград, Украина, *E-mail: niku@ukr.net*

Nikolaiev Ihor – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Economic Theory, Marketing and Economic Cybernetics, Kirovohrad National Technical University, Kirovohrad, Ukraine, *E-mail: niku@ukr.net*

Несторишен Ігор Васильович – доцент, кандидат економічних наук, завідувач відділу наукових досліджень з організаційних питань митної справи, Державний науково-дослідний інститут митної справи, м. Хмельницький, *E-mail: nestor_nema@ukr.net*

Несторишен Игорь Васильевич – доцент, канд. экон. наук, заведующий отделом научных исследований по организационным вопросам таможенного дела, Государственный научно-исследовательский институт таможенного дела, г. Хмельницкий, *E-mail: nestor_nema@ukr.net*

Nestoryshen Igor – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Head of the Department of Research on Organizational Matters of Customs, State Research Institute of Customs, Khmelnytskyi, Ukraine, *E-mail: nestor_nema@ukr.net*

Орлик Світлана Владиславівна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри суспільних наук та документознавства, Кіровоградський національний технічний університет, Кіровоград, Україна, *E-mail: svetlana.orlik@mail.ru*

Орлик Светлана Владиславовна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры общественных наук и документоведения, Кировоградский национальный технический университет, Кировоград, Украина, *E-mail: svetlana.orlik@mail.ru*

Orlyk Svitlana – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Social Sciences and Documentation, Kirovohrad National Technical University, Kirovohrad, Ukraine, *E-mail: svetlana.orlik@mail.ru*

Остапенко Оксана Миколаївна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри менеджменту, економіки та права, Кіровоградська льотна академія Національного авіаційного університету, м. Кіровоград, Україна, *E-mail: okcana.ostapenko@rambler.ru*

Остапенко Оксана Николаевна – кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры менеджмента, экономики и права, Кировоградская летная академия Национального авиационного университета, г. Кировоград, Украина, *E-mail: okcana.ostapenko@rambler.ru*

Ostapenko Oksana – PhD in Pedagogy (Candidate of Pedagogic Sciences), Senior lecturer of the Department of Management, Economics and Law, Kirovohrad Flight Academy of National Aviation University, Kirovohrad, Ukraine, *E-mail: okcana.ostapenko@rambler.ru*

Пасічник Наталя Олексіївна – доцент, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри прикладної математики, статистики та економіки, Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, м. Кіровоград, Україна, *E-mail: pasechnick.natasha@yandex.ru*

Пасечник Наталья Алексеевна – доцент, кандидат педагогических наук, доцент кафедры прикладной математики, статистики и экономики, Кировоградский государственный педагогический университет имени Владимира Винниченко, г. Кировоград, Украина, *E-mail: pasechnick.natasha@yandex.ru*

Pasichnyk Natalia – Associate Professor, PhD in Pedagogy (Candidate of Pedagogic Sciences), Associate Professor of the Department of Applied Mathematics, Statistics and Economics, Kirovohrad State Pedagogical University named after Volodymyr Vynnychenko, Kirovohrad, Ukraine, *E-mail: pasechnick.natasha@yandex.ru*

Педченко Наталія Сергіївна – професор, доктор економічних наук, декан факультету фінансів і обліку, Полтавський університет економіки і торгівлі, м. Полтава, Україна

Педченко Наталья Сергеевна – профессор, доктор экономических наук, декан факультета финансов и учета, Полтавский университет экономики и торговли, г. Полтава, Украина

Pedchenko Nataliya – Professor, Doctor of Economics, Dean of the Faculty of Finance and Accounting, Poltava University of Economics and Trade, Poltava, Ukraine

Поддубна Наталья Миколаївна – аспірант, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ, Україна, *E-mail: nataliia_poddubna@mail.ru*,

Поддубная Наталья Николаевна – аспірант, Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана, г. Киев, Украина, *E-mail: nataliia_poddubna@mail.ru*

Poddubna Nataliia – Postgraduate, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv, Ukraine, *E-mail: nataliia_poddubna@mail.ru*

Подплетний Валерій Володимирович – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та планування, Кіровоградський національний технічний університет, м. Кіровоград, Україна, *E-mail: podpletniyv@mail.ru*

Подплетний Валерий Владимирович – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов и планирования, Кіровоградський національний технічний університет, г. Кіровоград, Украина, *E-mail: podpletniyv@mail.ru*

Podpletniy Valeriy – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Finance and Planning, Kirovohrad National Technical University, Kirovohrad, Ukraine, *E-mail: podpletniyv@mail.ru*

Попель Сергій Анатолійович – аспірант, молодший науковий співробітник відділу наукових досліджень з організаційних питань митної справи Державного науково-дослідного інституту митної справи, Хмельницький національний університет, м. Хмельницький, Україна, *E-mail: popelsa89@gmail.com*

Попель Сергей Анатольевич – аспірант, младший научный сотрудник отдела научных исследований по организационным вопросам таможенного дела Государственного научно-исследовательского института таможенного дела, г. Хмельницкий, Украина, *E-mail: popelsa89@gmail.com*

Popel Sergey – Postgraduate, Junior Researcher of the Department of Research on Organizational Matters of Customs, State Research Institute of Customs, Khmelnytsky, Ukraine, *E-mail: popelsa89@gmail.com*

Пугаченко Ольга Борисівна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри аудиту та оподаткування, Кіровоградський національний технічний університет, м. Кіровоград, Україна, *E-mail: pugachenko_olga@mail.ru*

Пугаченко Ольга Борисовна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры аудита и налогообложения, Кіровоградський національний технічний університет, г. Кіровоград, Украина, *E-mail: pugachenko_olga@mail.ru*

Puhachenko Olga – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Auditing and Taxation, Kirovohrad National Technical University, Kirovohrad, Ukraine, *E-mail: pugachenko_olga@mail.ru*

Ріжняк Ренат Ярославович – професор, доктор історичних наук, професор кафедри математики, Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, м. Кіровоград, Україна, *E-mail: rizhniak@gmail.com*

Рижняк Ренат Ярославович – профессор, доктор исторических наук, профессор кафедры математики, Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, г. Кіровоград, Украина, *E-mail: rizhniak@gmail.com*

Rizhniak Renat – Professor, Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of Mathematics, Kirovohrad State Pedagogical University named after Volodymyr Vynnychenko, Kirovohrad, Ukraine, *E-mail: rizhniak@gmail.com*

Руда Тетяна Василівна – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу наукових досліджень з організаційних питань митної справи, Державний науково-дослідний інститут митної справи, м. Хмельницький, Україна, *E-mail: bulovich_2006@ukr.net*

Руда Тетяна Василівна – кандидат экономических наук, старший научный сотрудник отдела научных исследований по организационным вопросам таможенного дела, Государственный научно-исследовательский институт таможенного дела, г. Хмельницкий, Украина, *E-mail: bulovich_2006@ukr.net*

Ruda Tatiana – PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Research Scientist of the Department Research on Organizational Matters of Customs, State Research Institute of Customs, Khmelnytsky, Ukraine, *E-mail: bulovich_2006@ukr.net*

Савіцька Інна Миколаївна – асистент кафедри економіки праці та менеджменту, Кіровоградський національний технічний університет, м. Кіровоград, Україна, *E-mail: inna87@ua.fm*

Савицкая Инна Николаевна – ассистент кафедры экономики труда и менеджмента, Кировоградский национальный технический университет, г. Кіровоград, Украина, *E-mail: inna87@ua.fm*

Savitska Inna – Assistant of the Department of Labour Economics and Management, Kirovohrad National Technical University, Kirovohrad, Ukraine, *E-mail: inna87@ua.fm*

Семикіна Марина Валентинівна – професор, доктор економічних наук, завідувач кафедри економіки та організації виробництва, Кіровоградський національний технічний університет, м. Кіровоград, Україна, *E-mail: asemikinaMV@i.ua*

Семикина Марина Валентиновна – профессор, доктор экономических наук, заведующий кафедры экономики и организации производства, Кировоградский национальный технический университет, г. Кіровоград, Украина, *E-mail: semikinaMV@i.ua*

Semykina Marina – Professor, Doctor of Economics, Head of the Department of Economics and Organization of Production, Kirovohrad National Technical University, Kirovohrad, Ukraine, *E-mail: semikinaMV@i.ua*

Станіславик Олена В'ячеславівна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту, Одеський національний політехнічний університет, м. Одеса, Україна, *E-mail: elenastanislavik@yandex.ru*

Станиславик Елена Вячеславовна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента, Одесский национальный политехнический университет, г. Одесса, Украина, *E-mail: elenastanislavik@yandex.ru*

Stanislavyk Olena – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Management, Odessa National Polytechnic University, Odessa, Ukraine, *E-mail: elenastanislavik@yandex.ru*

Титаренко Антоніна Володимирівна – студентка спеціальності "Документознавство та інформаційна діяльність" кафедри суспільних наук та документознавства, Кіровоградський національний технічний університет, м. Кіровоград, Україна, *E-mail: tonya.titarenko0@mail.ru*

Титаренко Антонина Владимировна – студентка специальности "Документоведение и информационная деятельность" кафедры общественных наук и документоведения, Кировоградский национальный технический университет, г. Кіровоград, Украина, *E-mail: tonya.titarenko0@mail.ru*

Tytarenko Antonina – student specialty "Documentation and Information Activities", Department of Social Sciences and Documentation, Kirovohrad National Technical University, Kirovohrad, Kirovohrad National Technical University, Kirovohrad, Ukraine, *E-mail: tonya.titarenko0@mail.ru*

Туржанський Віталій Анатолійович – доцент, кандидат економічних наук, заступник завідувача відділу наукових досліджень з економічних питань митної справи, Державний науково-дослідний інститут митної справи, м. Хмельницький, Україна, *E-mail: turzhansky81@gmail.com*

Туржанский Виталий Анатольевич – доцент, кандидат экономических наук, заместитель заведующего отдела научных исследований по экономическим вопросам таможенного дела, Государственный научно-исследовательский институт таможенного дела, г. Хмельницкий, Украина, *E-mail: turzhansky81@gmail.com*

Turzhanskyi Vitaliy – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Deputy Head of the Research Department of Economic Customs Matters, State Research Institute of Customs, Khmelnytsky, Ukraine, *E-mail: turzhansky81@gmail.com*

Хачатурян Олена Сергіївна – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки праці та менеджменту, Кіровоградський національний технічний університет, Кіровоград, Україна, *E-mail: lenarice1982@gmail.com*

Хачатурян Елена Сергеевна – кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры экономики труда и менеджмента, Кировоградский национальный технический университет, г. Кіровоград, Украина, *E-mail: lenarice1982@gmail.com*

Khachaturian Olena – PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Senior Lecturer of the Department of Labour Economics and Management, National Technical University, Kirovograd, Ukraine, *E-mail: lenarice1982@gmail.com*

Чуприна Маргарита Олександрівна – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри менеджменту, *Національний технічний університет України «КПІ», м. Київ, Україна, E-mail: ma.chuprina@gmail.com*

Чуприна Маргарита Александровна – канд. экон. наук, старший преподаватель кафедры менеджмента, *Национальный технический университет Украины «КПИ», г. Киев, Украина, E-mail: ma.chuprina@gmail.com*

Chuprina Margaryta – PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Senior Lecturer of the Department of Management, National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute», Kyiv, Ukraine, *E-mail: ma.chuprina@gmail.com*

Шелест Вікторія Станіславівна – кандидат економічних наук, спеціаліст I категорії відділу економічного регулювання промислової власності, Державного підприємства «Український інститут інтелектуальної власності» (УКРПАТЕНТ), м. Київ, Україна, *E-mail: v_shelest@inbox.ru*

Шелест Виктория Станиславовна – кандидат экономических наук, специалист I категории отдела экономического регулирования промышленной собственности, Государственного университета «Украинский институт интеллектуальной собственности» (УКРПАТЕНТ), г. Киев, Украина, *E-mail: v_shelest@inbox.ru*

Shelest Viktoriia – PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), First Category Specialist of the Department of Economic Regulation of Industrial Property, State Enterprise “Ukrainian Intellectual Property Institute” (UKRPATENT), Kyiv, Ukraine, *E-mail: v_shelest@inbox.ru*

Шинкаренко Ольга Миколаївна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри бухгалтерського обліку і аудиту, Черкаський інститут банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ), м. Черкаси, Україна, *E-mail: liza1278@ukr.ru*

Шинкаренко Ольга Николаевна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета и аудита, Черкасский институт банковского дела Университета банковского дела Национального банка Украины (г. Киев), г. Черкассы, Украина, *E-mail: liza1278@ukr.ru*

Shinkarenko Olga – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Accounting and Auditing, Cherkassy Institute of Banking of University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv), Cherkassy, Ukraine, *E-mail: liza1278@ukr.ru*

Яковенко Оксана Вікторівна – доцент, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу наукових досліджень з організаційних питань митної справи, Державний науково-дослідний інститут митної справи, м. Хмельницький, *E-mail: osherry@ua.fm*

Яковенко Оксана Викторовна – доцент, кандидат экономических наук, старший научный сотрудник отдела научных исследований по организационным вопросам таможенного дела, Государственный научно-исследовательский институт таможенного дела, г. Хмельницкий, Украина, *E-mail: osherry@ua.fm*

Yakovenko Oksana – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Research Scientist of the Department Research on Organizational Matters of Customs, State Scientific Research Institute of Customs, Khmelnytsky, Ukraine, *E-mail: osherry@ua.fm*

Яковенко Роман Валерійович – кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії, маркетингу та економічної кібернетики, Кіровоградський національний технічний університет, Кіровоград, Україна, *E-mail: romyak@yandex.ru*

Яковенко Роман Валериевич – кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической теории, маркетинга и экономической кибернетики, Кировоградский национальный технический университет, Кировоград, Украина, *E-mail: romyak@yandex.ru*

Yakovenko Roman – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Economic Theory, Marketing and Economic Cybernetics, Kirovohrad National Technical University, Kirovohrad, Ukraine, *E-mail: romyak@yandex.ru*

Наукові праці

Кіровоградського національного технічного університету

Економічні науки

Збірник наукових праць

Випуск 27

Відповідальний за випуск І.В. Смірнова

Комп'ютерна верстка Н.В. Ропай

Тиражування О.Г. Каліч

Здано в набір 05.06.2015 Підписано до друку 08.06.2015. Формат 60x84 1/8.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman Високий друк Умов. друк. арк. 46,0
Тираж 300 прим. Замовлення №0051.

*Приватне підприємство «Ексклюзив-Систем»
Свідоцтво № ДК 4470 від 17.01.2013р.
25006, м. Кіровоград, вул. Шевченка, 25
тел./факс 24-35-53*